

A

AFANASSIPÄEV – Oponas’ei lun
üldine – 18. (31.) jaanuar.

Afanassipäev on neljakümnes päev pärast talvist pööripäeva. Arv 40 on rahvakalendrites piiripealne, seepärast püüdsid komi talupojad sel päeval ennustada saabuva kevade iseloomu. Arvati, et kui afanassipäeval puhub lõunatuul, siis kevad tuleb kiire ja jõudus; kui tuiskab, siis sajab iljapäeval (20. juuli (2. august)) vihma. Iljapäev on rahvakalendri teine piirdatum, seepärast pole nende kahe päeva kõrvutamine juhuslik. Talumajapidamistes hinnati afanassipäeval loomasööda- ja viljatagavarade hulka – sel päeval pidi alles olema veel umbes pool söödavarudest, vilja aga kaks korda rohkem, kui selle ajani kulunud.

Kirjandus: Konakov 1993, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

AHI – patš üldine (< vene *petš*), **gor** ll, pk (vrd udmurdi *gur*).

Ahi on talumajapidamises tähtsal kohal kui tule, soojuse ja toidu allikas ning kodu mikrokliima looja. Ahi on seotud paljude mütoloogiliste ettekujutustega. Ahi ja sellega seotud esemed (*ögör*, *šom* ‘süsi’, *n’an*

zör ‘leivalabidas’, *patš tšoškan lōs* ‘ahjuluud’, ahjust võetud kivi või tellis) kaitsevad kurjade vaimude eest. Muistendis öösel kirstust üles tõusvast surnud nõiast pääseb nõia naine (sõdur, mööduja jne) tema käest vaid ahju otsa ronides, kuhu nõid ei saa järele tulla. Sageli võitleb ohver end vabaks ahjuluu või leivalabidaga või annab nõiale ahjusuust võetud tellise. Surnud nõid ei jõua sellist tellist enne kukelaulu katki närida või tegeleb sellega nii innustunult, et ohver jõuab põgeneda. Muistendis jahimeestest ning kogu nende toidumoon ja varustuse ära söövast metsavaimust poetab kütt särgi alt hõõguvaid söetükke või annab metsavanale tulise kerisekivi, mida too ei suuda katki hammustada. Uskumusi ahju kaitsvast mõjust kurjade vaimude eest esines ka udmurtil ja põhjavenelastel.

Ahi on eelkõige seotud ettekujutustega majahaldjast *kerka vidz’ōs’*. Sürjakomidel on maja- või saunavaimu nimetusena tuntud ka *guran’ka* ‘kolde perenaine’. Teatud päevadel oli komidel kombeks majavaimu kostitada: ahju taha, ahjusuu alla või keldri sissekäigu juurde asetati liud piima sisse pudistatud leivaga. Rehevanale jäeti ööseks reheahju naeris või küpsetatud kartul, saunavaimule leiba. Jahionnis jätsid kütid haldjale meeleheaks koldesse leiba ja sibulat, et saada kaitset “tule, vee, ve-rejanulise looma ja halbade inimeste eest”. Reeglina jäeti toit koldesse hi-

lisõhtul või enne koitu, s.t piiripealsel ajal. Luzi-äärsete komide juures on jäädvustatud ka arhailine vereohvri toomine: pärast ahju valgendamist veristati selle peal jääb ja tema verega võõbati üle kogu ahi, “et ahi oleks põrandaga ühte värvi”. Lisaks viitavad ahju seosele haldjatega ka mängud: haldjate kutsumine ahju alt, silmade kinni sidumine (pimesikumängu tüüpi) või peidetud esemete otsimine, mis kandsid nime *goran'*, *goran'ka*, *guren'ka*, *goran'ei* ‘kolde perenaine’. Peamisteks mängutingimusteks olid pimedus ja liikumise alustamine ahju (keldri sissekäigu) juurest. Mängiti sageli jõuluajal.

Ahjuosade nimetustes on selgelt väljendatud zooantropomorfne sümboolika: *patš mõš* ‘ahjuselg’, *patš vom* ‘ahjusuu’, *patš pod* ‘ahju jalalaba’, *patš kõmös* ‘ahju laup’. *Vartöm patš* ‘tambitud ahi’ on vulva ja üsa eufemismid. Rase naine ei tohtinud tambitud savist ahju tegemise ajal majja siseneda, et ahi sünnituse ajal katki ei läheks. Ämmaemandad andsid lapse sündimisest teada sõnadega *patšõs potis* ‘ahi läks lõhki’.

Mitmed haigete või vahetatud laste traditsioonilised ravimisvõtted on seotud ahju kui sünnitava ja elustava algega. Saviga võidmine ja ahjus “küpsetamine” on uuestisünni, suremise ja tules elustamise sümboolne akt. Muistendites pajatatakse kerise taha ilmunud “vahetatust”, kes saabub inimeste maailma tagasi sageli peigmehena (pruudina) ja toob sauna

kaasa inimese riideid ja kaelaristi. Luzi komi materjalide kohaselt avas kaetud inimese juurde kutsutud vana nõid ahjukorstna ja pöördus kaetuse saatnud nõiamoori poole. Kui too mõne aja pärast tuli, sundis nõiataat teda haigestunut ravima. Sel kombel avaneb ahju kaudu sissekäik teise ilma. Ahju lõhkumine unes ennustab surma. Matmiskombestikus on “härmatanud ahi” või “valge tolmuga (valge lumega) kaetud ahi” surma püsimeetafooriks.

Ahi on maja ruumi horisontaalse ja vertikaalse jaotuse keskpunkt: naiste/meeste pool, ahjutagune/pühasenurk, kelder/lavats jne. Jõuluagsete ennustamiste ajal ning karjalaskepäevaga ja uude majja kolimisega seotud kombestikus tehti lahti ahjusiibrid ja *serög öšin*, *jurjöv öšin* ‘aknake ahju kohal maja talvepoolel’. Mõistatustes on ahi samuti kosmose metafoor. Päikese (tiivulise) sõnni ja õgiva karu müütiliste kujudega seotuna ühendab ahi endas alati muutuva olemise ning ilmamäe ja ilmapuu ideed, mis ühendavad elu ja surma, aja ja ruumi.

Kirjandus: Iljina 1983, Konakov 1996, Markova & Nessanelis 1990, Nalimov 1907, Nessanelis 1994, Semjonov 1985, Žerebtsov 1971, Uljašev & Šarapov 1996, Vereštšagin 1995, I. Iljina VM.

O. Uljašev

AIKA – mõnede “madalamate” müütiliste tegelaste või vaimude nimede koostisosa sürjakomidel: **vör-aika**

‘metsavana’, **rõnõš-aika** ‘rehetont’, **gõbõtš-aika** ‘majahaldjas’, **põvs’an-aika** ‘saunahaldjas’ jt, mille tähendus on lähedane obiugri *oika* ‘vanamees, rauk, peremees’ tähendusele; Ežva ülemjooksu ja Sõktõvkari komidel – ‘kuri vaim’. Termin on tuletatud sõnast *ai* ‘isa, lapsevanem, isane, äi’. Sürjakomi rahvaluules kutsutakse nimega *aika* ka mitmeid võimsaid nõidu (*tun*), Permi Stefani vastaseid (Kört Aika, Mel’eika, Pal’aika, Vežaika).

N. Konakov

ALLILM – ulõs mu jem, ae, petš, skr, **ulis mu** üe, **uvdor mu** üldine, **uldor mu** üe, üs, ks, ll, **goruv mu** ud, üe, **gorul mu** üs, ks, ll, üe, **goruu mu** iz’va, üe, **mu uv** pk, ud, **mu uvt** üe, **mu ul** üs, üe, **mu ult** s, üe.

Komi mütoloogias on kosmos kolmeosalise vertikaalse struktuuriga. Ettekujutused keskmise ilma all olevast allilmast olid kindlad, kuid üksikasjalikult viimistlemata. Allilm arvati sarnanevat maapealse ilmaga, kuid päike paistvat seal siis, kui üleval on öö. Allilmas elavat tavalised inimesed, maa olevat aga väga viljakas.

Allilmas käimisest jutustavaid sürjakomi muistendeid esineb üsna harva. Muinasjututegelane laskub maa alla mööda pikka rihmadest nõöri kas sügaval metsatihnikus seisva maja keldris asuva augu kaudu või sügavas koopas oleva augu kaudu. Tema kaks kaaslast jäävad ülesse.

Peategelane satub all erakordselt maisesse maailma: metsad, jõed, järved, aasad, hobused, lehmad, majad jne. Samas on see muinasjutumaailm, kuna seal elavad mitmepealine lohe või kuri ja võimas pika habemega kääbus. Jututegelane võidab kõik vaenlased ning vabastab kolm ilusat neidu. Seejärel tõmbavad ootavad kaaslased tüdrukud ja peategelase nõöri üles. Muinasjutu levinumas variandis tõstavad tegelase paarimehed tüdrukud maa peale ja lõikavad siis reeturlikult nõöri läbi. Peategelane jääb allilma ja pääseb sealt välja hiigelsuure linnu (kotka, *Nagai*-linnu) või tiivulise põhjapõdra abil. Ta karistab ülekohtuseid sõpru ja abiellub oma väljavalituga.

Reis “seitsme maa ja mere taha”, kus muinasjututegelase võidab draakoni ja tuleb tagasi ilusa pruudiga, on laialt tuntud muinasjutt. Vrd eelkõige vene muinasjutuga *Kolmest tsaaririigist*. Tsaaririik on tavailmast eraldatud läbipääsmatu metsa, mere, tulejõe või kuristikuga, mõnikord asub see maa all.

Mütoloogilised allilmakujutelmad liitusid ettekujutustega põrgust, mida kõikjal nõnda nimetatigi.

Kirjandus: Klimov 1990, Nalimov 1903, Propp 1986, Rotšev 1991.

N. Konakov

AMULETID – vudžör jem, ll, ae, petš, skr, ks, ud, **vudžer** üe, iz’va – esemed, mida käsitletakse traditsiooniliselt kaitsevahenditena.

Komi keeles sisaldab mõiste *vudžör* (mis tähendab inimese füüsilist varju – vt vari) ka tervet hulka inimese ja tema elamu traditsioonilisi kaitsevahendeid kurja vaimu, nõiduse ja haiguste vastu. Nõnda näiteks pannakse maja ehitamise ajal akende ja uste oletatavatele asukohtadele kahest ristiasetatud pulgast amulett, et kuri vaim ei pääseks uude majja sisse. Kui majas tehakse aknad lahti, pannakse raamide vahele samasugune kaitsevahend. Maja siseruumide kaitsmiseks nõidade eest pannakse sissepääsu kohale ümberpööratud ikoon või raudrist; eeskotta peidetakse haugi kuivatatud lõualuu; maja sissepääsu juurde seinale riputatakse kadaka või pihlaka oksad; uksepiida või läve sisse torgatakse nuga, kirves või naaskel; lävepaku alla pannakse luisk. Vee ja toiduainete riknemise vastu pandi sööginõu peale kaks ristiasetatud männipulka (või üks pulk põiki).

Tüdrukut arvatakse nõiduse eest kaitsvat sarafani alläärde pistetud või sarafani pihaoosa siseküljele kinnitatud ilma silmata nõel. Tulevane ema kannab amuletina vöö asemel kalavõrku või abikaasa aluspükste paela. Naiste kaitsevahendiks peetakse ka laualina ja leiba – oma “sündimisel” palju kannatusi üle elanud asju. Väikelapse kaitseks pannakse hälli tuletikud või käärid, ööseks kaetakse laps aga sarafani alumise äärega. Last kaetamise eest kaitstes puistatakse ta pealaele soola. Noore ema parimaks

kaitsevahendiks peetakse tükikest platsentat, mis õmmeldakse lapi sisse ja kantakse koos ristiga kaelas (Ežva ülemjooksul). Halva unenäo ennetamiseks torgati padja sisse ilma silmata nõel, padja alla pandi nuga või peeglike ning mindi magama, vöö palja keha ümber seotud. Kertšomja jahimehed kandsid kaitsevahendina rihma peal teist nuga. Kõikjal pidasid komid tõhusaks amuletiks metallist löikeriistu (vt raud). Iz’va põhjapõdrakasvatajad kannavad tänapäevalgi kaitseks kiskjate ja haiguste vastu selja taga vööl karukihva (või kahte).

Petšora komi vanausulised nimetavad amuletiks seedrist tehtud põikpuud, mis paigutatakse enne puusärgi haudalaskmist kirstu sisse surnu rinna kohale. Sõktövi ja Ežva ülemjooksu komid asetavad laudad värskeltkaevatud haua peale risti või jätavad labida haua põhja, et enne matuste algust “ei saaks pahad vaimud kohta hõivata”. Petšora komid ütlevad: *Vudžör* on nagu kaelarist, mis kaitseb tontide ja kurjade vaimude eest. Amuleti panek tähendab pühitsemist. Jumal paneb samuti jaanipäevast kuni iljapäevani kaitsevahendid kõikidele jõgedele ja järvedele ning õnnistab vett. Seepärast tohibki neil päevil supelda, aga teistel päevadel ei tohi – paharet võib vette vedada.

Vassili Nalimovi ja Aleksei Sidorovi andmetel arvasid sürjakomid, et kaetamise ja haiguse vastu võib kaitsta teise inimese (nimekaimu) kehaosa,

füüsiline vari või nimi. Jemva komid pidasid näiteks magava naise parimaks kaitsevahendiks kurjade vaimude vastu talle peale asetatud abikaasa kätt. Lese kohta ütlevad sürjakomid: *vevt n'i vudžör kol'nõ* 'ei katust ega varju jääma'. Väikelastele on tänapäevalgi parim pelgupaik võõraste pilkude eest peitumine naiste sarafani alumise ääre varju. Vrd sürjakomi muinasjutus *Härra Ivan Sarafantšikov* on ema vana punane sarafan vägilasele nii keebiks, telgiks kui soomusrüüks ning päästab ta ka surmast. Kaetamise kõrvaldamise jaoks püüti kohale kutsuda haigega samanimeline inimene.

Komide traditsioonilistes kujutlustes kaitsevad inimest kaetamise vastu argipäevased riided tervikuna ja selle üksikud elemendid (vt riided). Tõhusateks amulettideks peetakse sealjuures mitte ainult inimese keha vahetult võetavaid riideelemente (nagu näiteks kootud ja punutud vööd, pearätik, erinevad sidemed pesemata lambavillast, niinest ja kasetohust, särgiäär jne), vaid muuhulgas ka jalanõude sisetald. Pulmariiete valmistamisel pööratakse erilist tähelepanu noorpaari jalanõude sisetaldade olemasolule. Samuti arvatakse, et metsa eksinu võib kergesti kodutee leida, pöörates oma jalanõude sisetallad pahupidi. Sürjakomid ütlevad, et inimese riided on temaga lahutamatu seotud nagu tema füüsiline varigi. Seetõttu peetakse riideid inimese

füüsilise varju ja jälgedele kõrval kõige kättesaadavamaks kaetamise vahendiks. Teisele halba sooviva inimese kohta ütlevad sürjakomid: *Petan da kok tuitö keralö* 'Lähed välja ja [ta] raiub sinu jälgi'. Kellegi riiete tahtlik rikkumine (nagu ka füüsilise kahju tekitamine inimese reaalsele varjule) viivat paratamatult tema raske haigestumiseni. Märgitud kujutelmad näitavad selgelt, et komide uskumuste kohaselt pole nõida võimalik hukutada vahetult tema keha mõjutades. Nõida saavat hävitada vaid tema ihuvööd (nõia peamist amuletti) läbi löigates, tema jalajälgi läbi torgates või kirvega nõia füüsilist varju raiudes.

Inimese peamiseks kaitsevahendiks vöö (*vön'*) kõrval peeti kaelaristi (*perna*). Sürjakomi tavade kohaselt võib inimene alles enne teise ilma lahkumist oma peamisest amuletist kartuseta loobuda, andes selle koos teiste oma asjade ja riietega kellelegi lähisugulastest "oma hinge mälestamiseks peale surma". Tähelepanuväärne on, et hinge mälestamiseks asju saanud inimesed ei kasutanud neist mõningaid, vaid hoidsid lihtsalt inimese mälestuseks alles. Näiteks hoiti lahkunu kaelaristi koos teiste traditsiooniliste amulettidega pühasenurgas ikoonide taga.

Kirjandus: Zavarin 1870, Nalimov 1908, Nalimov 1925, Ossipov 1986, Sidorov 1928, Šarapov 1997b, V. Šarapovi VM, O. Uljaševi VM.

V. Šarapov

AN'TUI üldine, sõnasõnalt 'naise tee' – naisele ettemääratud iseloom, mõistus, oskused ja võimed naistetööde tegemisel.

Sõna *an'tui* < *an'* 'naine' + *tui* 'tee, oskus'. V. Lõtkin ja J. Guljajev eristavad etümoloogiliselt 1) *tui* 'tee, jälg, rada, suund, liin, käik' < ühispermi **tŷj* || soome *tie* 'tee' | eesti *tee* = eelpermi **teje* ning 2) *tui* 'kõlvuline, sobiv' < ühiskomi **tuj* || soome *tajuta* 'mõistma, taipama', *tajuton* 'teadvusetu' | mansi *taji* 'kõlbama, sobima' | handi *tyjan tujil* 'ei sobi, ei tohi' = eelpermi **taj3*-. Ent sürjakomi keeles kuulub sõna *an'tui* nende sõnade hulka, mille tähendused on 'õige-vale', 'sobiv-sobimatu', 'asja, looma või inimese oskus-oskamatus täita teatud funktsioone': *tuinõ* 'sobima, kõlbama', *tujana* 'sobiv', *tuitõm* 'sobimatu', *morttui* 'iseloom, oskus olla inimene' – sõnasõnalt "inimese tee", *n'emõstui* 'täiesti kõlbmatu, mitte kuhugi kõlbav' – sõnasõnalt "tähtsusetu, tühine tee", *kipodtui* 'oskus, meisterlikkus' – sõnasõnalt "peopesa jälg" (vrd vene *put'ovõi*, *nepu't'ovõi*, *besputnõi*).

Mõnede sürjakomi legendide kohaselt lõi Omõl' esimese naise spetsiaalselt selleks, et provotseerida Jeni loodud inimest (*mort*) vanduma ja sellega meelitada teda pattu tegema. Siis ütles Jen, et kui naine juba tekkis, siis söimelgu nad päeval, kuis tahavad, kuid öösel olgu mehel temaga hea

olla. Teiste müüdisüzeede järgi loob Jen spetsiaalselt mehele seltsilise ja abilise. Sellega määratleb Jen *an'tui* kui naisele ettemääratud kohustuste täitmise.

Mitmes sürjakomi müüdis põhjendatakse kohustuste jaotamist mehe ja naise vahel: mehe ülesandeks määrab Jen küttimise, ta peab jahisaagi koju tooma ning hobust ja koera pidama; naise päralt on aga kodune töö: kolde ja laste järele valvamine, lehma ja kassi talitamine. Sürjakomid määratlesid mehe osavust (*morttui*) tavapärased tema jahiedu ning kirve ja noa kasutamisoskuse järgi, naise osavust (*an'tui*) aga leiva ja kedruse kvaliteedi ning pereliikmetesse ja koduloomadesse suhtumise järgi (vt lehm, leib).

Vastavalt sürjakomide seas üsna levinud kujutlustele jagasid naised müütilistel aegadel omavahel roojust (*pež*), et maa sellesse ei upuks. Sest ajast saadik on naistel erilised teened, hoolimata sellest, et nad on roojuse kandjad. Nende teenete eest said nad õiguse mitte kummardada pappide ja ametnike ees, õiguse välja öelda oma arvamuse pereprobleemide lahendamisel ja peremehe äraolekul lahendada kõik majapidamisküsimused.

Tervikuna määratlesid sürjakomid *an'tui* mõistega naiste kohustused ja õigused perekonnas ja ühiskonnas, naistetööde tegemise, suhtumise inimestesse ja loodusse, s.o oskuse tuua ellu üksmeelt ja harmooniat.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Lõtkin & Guljajev 1970, Nalimov SUS, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

ARAL' ae, iz'va, petš, **aral'ö-pöl'ö** ud, **aral'e-pöl'e** üe, **aröi-dröi** ae, ud (< sürjakomi *arzõnõ* 'kisendama, karjuma, kisama') – vaim, metsaonni peremees.

Kõige sagedamini esineb Aral' vene *Morozko*-tüüpi muinasjuttudes: võõrasema käsib oma mehel vastumeelne võõrastütär jahionni viia ja ta sinna jätta. Vanamehe tütar keedab üksi jäädes endale süüa ja kostitab ka hiirt (harvemini – kukke). Südaööl tuleb Aral' ja teeb tüdrukule ettepaneku pimesikku (*goran'*) mängida. Tänutäheks kostitamise eest aitab hiir võõrastütart, joostes hõbekel-lukesega nurgast nurka. Kui kukk laulma hakkab, kukub Aral' maha. Tema keha asemel jääb aga põrandale lebama hunnik kulda ja hõbedat. Varanduse järele saadetud võõrasema tütar keeldub hiirt kostitamast. Pimesiku mängimise käigus saab Aral' tüdruku kätte ja tapab ta kepiga vastu laupa lüües. Aral'i jahionni tuleku motiiv on lähedane muinasjutus *Pärnajaalaga karu* (Verlioki) esineva solvajate juurde tuleku motiivile. Tulles kirjeldab Aral' oma teekonda – loetleb ületatud ojasid ja jõgesid ning laulab sealjuures: "Lähen ma, lähen,

ise olen verssokipikkune, habe on vihasuurune."

Mõlemat tüüpi sürjakomi muinasjuttudes (*Morozko* ja *Pärnajaalaga karu*) vaheldub vanamehe Aral'i tege-laskuju karuga. Muistendites aga võib leida Aral'ile paralleele metsavaimu, metsavana ja jahionni peremehe näol, kes ajab küti onnist välja (karistab) või võitleb temaga.

Tervikuna pärineb Aral'i tege-laskuju ilmselt erinevate rahvaste juures levinud kääbusvägilastest, kuna "taadike verssokipikkune, habe vihasuurune" tuleb sageli ette sürjakomi vägilastest jutustavates ime-muinasjuttudes. Ta tapab kaks toitu valmistama jäetud vägilasest venda. Kääbus põgeneb maa-alusesse ilma, jättes oma habemetuti maha paika, kus teda sidus kinni kolmas vägilane. Muinasjutu peategelane saab ta teises ilmas kätte ja tapab, vabastades niimoodi vangistatud kaunitarid.

Kirjandus: Plessovski 1956, Rotšev 1991.

O. Uljašev

B

BUD'IMER üe, skr; **brud'imer** ud – vanakuri, paharet, musta lõustaga kuri vaim.

Terminid võib sõnasõnalt tõlkida 'nagu *mer'* – kusjuures viimase komponendi tähendus on selgusetu.

N. Konakov

D

DAN'E JEPRÖM – Jefrem Danilovitš – sürjakomi võimas nõid (*tödös'*), kelle prototüübiks oli reaalne isik.

Dan'e Jepröm oskas end noaga lõigata ja torgata, ilma et temaga midagi oleks juhtunud.

N. Konakov

DARUK PAŠ – Ülem-Petšora sürjakomide kuulus puusepp-nõid (*tödös'*).

Arvati, et Daruk Paši teenis sada kuradit, kes täitsid kõik tema soovid. Kuradid aga ei sallinud tegevusetust, seetõttu pidi Daruk Paš neile kogu aeg üha uusi ja uusi puusepatöid välja mõtlema. Kuradid töötasid öösiti ning Daruk Pašiga samas külas elavad inimesed avastasid hommikul ärgates korduvalt, et nõia maja on öö jooksul täiesti ümber ehitatud ja selle esikülg on hoopis teisel pool kui varem. Daruk Paši jahionn oli öö jooksul koost lahti võetud, 20 km mööda jõge allavoolu parvetatud ja uues kohas üles ehitatud. Puusepa viieseinaline maja oli samuti ühe öö jooksul vanast asukohast 40 km kaugusele viidud ja koidikul tuli maja korstnast juba suitsu. Daruk Paš tuli sageli hilisõhtul kellegagi koos koju. Kuulda võis tema rohkete kaaslaste häält, kuid nad ise jäid nähtamatuks. Nõid istus laua äärde, pani lauale setverdi viina (veerand pan-

ge – 3,08 l), vestles oma nähtamatute külalistega – ja varsti oligi viin otsas. *Tödös'*i abiliste korduvate külaskäikude pärast jättis naine Daruk Paši maha. Nagu teisedki nõiad sai Daruk Paš surra alles siis, kui oli andnud oma nõiaväe ühekülamehele üle. Too aga ei suutnud saadud nõiaande ja abilistega toime tulla ning karistuseks tegid kuradid ta pimedaks.

Nii Daruk Paš kui ka tema töö jätkaja olevat olnud reaalsed isikud. Daruk Paš suri 1922. aastal. Ta oli osav puusepp. Jutud tema seotusest nõiaväega tekkisid juba ta eluajal ning need on säilinud tänaseni. Mitte ainult haruldaste elualade esindajate (seppade, hobuseravitsejate jne), vaid ka tavalistes töödes (näiteks jahinduses) edukate inimeste nõidadeks pidamine oli iseloomulik komide traditsioonilisele maailmavaatele.

Kirjandus: Rotšev 1984, Varsonofjeva 1926.

N. Konakov

DZ'IDZ'I üe – lapsi rööviv ja vahetav vaim.

Dz'idz'i röövis valveta jäetud lapsi – nende edasise saatuse kohta andmed puuduvad. Dz'idz'il oli antropomorfne välimus, kuid tavalisest inimesest erines ta siiski tunduvalt. Ta oli pikakasvuline, kuid lame nagu laud. Dz'idz'i suu ja silmad olid suured ja väga kitsad. Rohkem näojooni ei eristatud.

N. Konakov

DZ'UZD'A – Z'uz'dini permikomide müütiline esiema.

Dz'uzd'a oli vägilasliku kehaehitusega ning tal oli kuus korraga sündinud vägilaspoega. Et Dz'uzd'al jätkuks piima ja ta saaks toita oma poegi, kinkis Jen talle neli rinda lisaks. Kui pojad kasvasid suureks, ehtasid nad Kaama äärde kuus linnust ja hakkasid seal valitsema. Seitsmendas, kõige tähtsamal linnuses valitses Dz'uzd'a.

Kord rüüstas vaenlane Dz'uzd'a linnuse, võttis vangi naise ja tüdrukuid ning rajas lähedusse oma asula. Dz'uzd'a kutsus pojad kokku, et vaenlasele ühist vastulööki anda, kuna ükshaaval võinuks nad lüüa saada. Z'uz'dini inimesed kogunesid ja püüdsid kuus päeva vareseid. Kui suur hulk vareseid oli kinni püütud, viidi nad vaenlase linnuse taha ja lasti seal vabaks. Kõju lendavad varesed lendasid üle vaenlase territooriumi. Vaenlased hakkasid neid vibudega laskma ning kulutasid varsti vareste peale kõik oma nooled. Seejärel ründasid Dz'uzd'a ja tema pojad oma inimestega vastast ning saavutasid tema üle kerge võidu.

Kirjandus: Klimov 1990.

N. Konakov

E

ENNUSTAMINE – **gadaitššöm** üe, üs, jem, iz'va, l, ae, petš, skr, ks, ud, pk (< vene *gadat'*); **vöröžittšöm** let (< vene *vorozit'*); **tunjas'öm** iz'va, petš, skr (< *tunavnõ* 'ennustama, nõiduma'), **tunas'em** üe.

Komide (nagu paljude teistegi rahvas- te) traditsioonilises maailmavaates tajuti talvist pööripäeva globaalse ja kosmilise iseloomuga nähtusena. Talvine pööripäev oli üks tähtsamaid kalendriaasta rajajooni, kui toimus teiste maailmade lähenemine inimes- te maailmale. Sealjuures muutusid nende maailmade vahelised piirid pooleldi läbilaskvateks, mis kandis endas kogu kosmilise korra potent- siaalset lõhkumisohtu. Samal ajal oli võimalik kindlaid ettevaatusabinõu- sid ja erilisi meetodeid järgides heita pilk tulevikku, luua side selle ja teise ilma vahel. Seetõttu kujunes noorte lemmiklõbustuseks jõulupühade ajal kõikvõimalik ennustamine, eriti köitis see tüdrukuid.

Kõige populaarsemaks ennus- tamisviisiks komi noorte seas oli kuulamine kolme tee ristumiskohal. Risttee kannab sügavat sümboolikat. Valides seal, millist teed pidi minna, võib sattuda täiesti erinevatesse koh- tadesse. Järelikult võib sinu elulgi (saatusel) olla erinevaid variante. Ent ennustamise ajal tekkis ka oht,

et võis ilmuda tõeline tee teise ilma ning selle elanikud võisid ennustaja enda juurde kaasa tirida. Selle välti- miseks oli olemas terve kaitsmissüs- teem. Kõikjal peeti kohustuslikuks, et ristteel ennustamine toimuks suletud ringis. Lume peale laotati lamba-, leh- ma- või hobusenahk ja tõmmati naha ümber suletud ringjoon. Sealjuures jälgiti, et isegi väike nahaservake ei satuks maagilise joone peale, kuna selles kohas võis ring jääda kurjadele jõududele avatuks. Ringi maagilise jõu suurendamiseks tõmmati joon kas põletatud otsaga kepiga või mingi terava, torkava esemega (nuga, jahio- da). Ringjoone sulgumiskohal torgati nuga (eelistavalt leivanuga) maasse. Seejärel istuti ringis naha peale maha, pea peale asetati leivakonts ning kaeti end riidest kattega: suvise sääsevõrgu, linase riidetüki või suure pearätiga. Kõige kindlamaks katteks peeti siiski laudlina. Eriti mõjusaks kaitsevahendiks loeti ringi sisse võe- tud kassi, kelle karvadesse oli tehtud võimalikult palju sõlmi. Kuri vaim ei saanud enne mingit kahju tekitada, kuni ta kõiki neid sõlmi ei olnud lah- ti harutatud. Kuulata võis nii üksi kui ka hulgakesi, kuid osalejaid pidi kindlasti olema paaritu arv (3, 5, 7). Kui kuulati üksinda, ei tohtinud keegi läheduses viibida. Parimaks ristteel kuulamise ajaks loeti ajavahemikku kella 11–12-ni öösel. Ennustajad hoidsid ringi sees istudes teineteise väikesest sõrmest kinni, moodustades nagu veel ühe sisemise ringi.

Kui tüdruk kuulis kellukese helinat või reejalaste kriginat, ootasid teda ees pulmad. Hulgakesi kuulates püüti selgeks teha, millise maja juures krigin lõpeb: seal järelikult elabki pruut. Tulevasest meheleminekust andsid tunnistust ka kuulnud sammud (“peigmees tuleb”), millise maja juures sammud peatuvad, sealt talust ongi pruut pärit. Kui mõnest majast kostis laulmist, tähendas see peatseid pulmi mõnele seal elavale poisile. Üleüldse, kui kuuldi häid helisid nagu laulmine ja tantsimine või lihtsalt meeldivaid häáli, peeti seda heaks endeks kogu külale terveks aastaks. Kui aga mõne maja ees kuuldi nuttu, tähendas see, et selles majas juhtub õnnetus. Kui nutmine ja karjed kostusid ebamäärasest kohast, ootasid õnnetused (haigused, tulekahjud) paljusid külaelanikke. Kirvelöögid või kolmekordne koputamine ennustasid surma: surnu jaoks tehakse kirstu või naelutatakse surnukirstu kinni. Koerte ulgumine ennustas peatset tulekahju, jutuajamine ja hobuste kõndimine aga tülitsemist.

Hirmuäratavate ennustamiste hulka kuulus ka öine kuulamine jääaugu juures. Kaitsesüsteem (loomanahk, ring jne) oli sama, mis ristteel ennustamise puhul. Jõulude ajal jääaugu juures ennustades tõmbasid permikomid ohutuse suurendamiseks jää peale kolm ringi (üks ring teise sisse) ja võtsid ringi sisse kaasa ikooni. Sellist ennustamist, eriti kui see toimus ööl

vastu veeristseid, peeti kõige tõepärasemaks. Jääaugu juures kuulates võis saada teateid üsna sarnastest tulevikusündmustest: kui kusagil hõveldatakse laudu või taotakse naelu sisse, võis oodata surma; kui kuuldu lärm ja karjeid, puhkes tulekahju; kui kuuldu hääl, justkui lööks keegi lumetükke jalgadega laiali, kadus lehm jne. Komi muinasjuttudes paiknevad veealuse maailma väravad ka kaevudes, seepärast kuulasid mõned oma saatust, sidudes nõori kaevurakete ümber. See tähendab, et antud juhul tehti maagiline kaitsev ring mitte ennustaja, vaid teise ilma sissepääsu ümber. Jõulupühadeaegse tulevikuenustuse saamiseks võis veealuse maailmaga ka lihtsamini ühendust luua: selleks seoti nõor veetünni ümber.

Ohtlikuks peeti ka elaniketa majas vana-aasta öösel toimuvat tulevase aasta sündmuste ennustamist kuulamise teel. Rahvauskumuste kohaselt elasid asustamata majades kõiksugused paharetid. Maja mahajätmist peeti just nende kahjuliku tegevuse tulemuseks, vaatamata sellele, missugusel tõelisel põhjusel endised elanikud majast lahkuma pidid. Eriti ohtlik oli tühjas majas viibimine öösel, seda enam uusaasta öösel – seda sõandasid vaid kõige hulljulgemad poisid. Eelnevalt kokku leppinud, kogunesid 7, 9 või 11 noormeest öösel teiste nägemata ja läksid mahajäetud majja. Nad istusid ringis maha ja võtsid üksteisel väikesest

sõrmest kinni. Üks poiss hoidis teise väikese sõrmega kogu jõust uksehaagist kinni, et keegi ei saaks ust avada. Usuti, et muidu võivad kurjad vaimud tuulevihinal sisse tungida või tuua majja kirstu, mille peale ennustajad võisid arukaotuseni ehmuda. Seejärel pöördusid ennustajad hauataguste jõudude poole palvega kuulda kõike, mis ootab neid tuleval aastal. Kui oli kuulda laudade katuselt mahalibisemise häält, oli oodata kellegi surma. Külvamise hääled kuulutasid ette viljakat aastat, ehitustööde müra (hööveldamine, raiumine, naelte sisetagamine) ennustas tulekahju või laostumist.

Jõuluperioodil ennustati terve järgmise aasta kulgu ka rehe juures kuulates. Komide mütoloogiliste kujutluste kohaselt oli rehel (*rõnõš*) oma peremeesvaim (*rõnõš aika*), kelle heatahtlikkusest sõltus majapidamisasjade edukus. Rehe juures oli kombeks ennustada viljasaaki. Üks, kolm või viis inimest (üle seitsme ei tohtinud olla) istusid reheukse alla noaga tehtud ringi sisse. Nad tõmbasid laudlina endal üle pea ja kuulasid: kui kuuldi koputust, ennustas see head viljasaaki; ragin kuulutas ette kasinat viljasaaki; nutt ennustas nälga.

Esines ka teistmoodi jõuluaegseid kuulamisi. Pooleliolevas katuseta majas pidi kuulaja ronima ematala peale. Veeristsete varahommikul kuulati salaja oma või naabermaja akende all, püüdes majast kostvate häälte järgi

kindlaks teha oma tulevast saatust. Samal eesmärgil "kitkuti" lund: võeti seelikusaba lund täis ning lausuti seda õhku visates: "Valge lumeke, kus on minu armas peiu? Seal, kus ta elab, haugu kui koer (või helise kui kelluke)". Pärast seda kuulati: kust kuuldus koera haukumist (või kellukese helinat), sinnapoole läks tüdruk mehele. Või siis sõelusid tüdrukud kodu põrandalt kokkukorjatud prahti sõnades: "Kuspool koer haugub, sealpool elabki mu peigmees".

Jõuluaegsete ennustuste käigus võis näha oma tulevikku. Poiste seas oli populaarne võltssurnuga ennustamine. Suure peegli ette asetati linaga kaetud laud. Üks poistest mängis surnut. Ta võttis riidest lahti ja heitis lauale pikali. "Lahkunu" pea all oli padi, pea ees aga põles küünal. "Surnu" oli toas üksinda, teised ennustajad tulid tuppa ühekaupa. Iga siseneja lähenes lauale, kutsus "surnut" nimepidi ja lausus: "Andesta ja õnnista". Lamaja vaatas peeglist: kui ta nägi seal ilusat nägu, on tuppasise nejal tuleval aastal hea elu või tulevad pulmad, inetu nägu töötas halba elu. Kui peeglist paistis laip, ootas ennustamisel osalejat kiire surm.

"Surnuga" ennustati ka teistmoodi. Surnut mängiv poiss võeti riidest lahti, pesti puhtaks, kaeti surilinaga ja paigutati pühasenurka nagu tõeline surnu. Talle anti kätte põlev küünal, päitsisse asetati aga peegel, millest paistis ahjutaguse sahvri sissepääs.

“Surnu” rinnale asetati teine peegel, mis omakorda peegeldas esimese peegli pilti. Teised ennustamisel osalejad läksid kõik sahvrisse ja seisid seal üksteisel väikestest sõrmedest kinni hoides. Seejärel kõndisid nad kõik ühekaupa läbi toa tarest välja, “surnu” aga jälgis tähelepanelikult nende kahekordset peegeldust. Arvati, et “lahkunu” võis teisi näha erineval kujul: üks tuli sahvrist küüruga, teine pärjaga, kolmas lapsega jne. Usuti, et taolise ennustamise käigus võis võltsurnu ka tegelikult surra. Surmaohtu võis ta sattuda juhul, kui talle öeldi “andesta ja õnnista” (s.t kasutati sõnu, mis olid kohustuslikud eelmises, vähem ohtlikus surnuga ennustamises) või seina sisse torgati ilma silmata nõel. Samasugune ennustamine võidi läbi viia ka ilma peegliteta. Sel juhul ennustati saatust sahvrist tulevate poiste näoilme järgi.

Tüdrukud püüdsid jõuluaegsete ennustamiste käigus peeglist eelkõige oma saatuse poolt määratu nägu näha. Ennustamise ajal rikuti kõiki kurjade vaimude vastu kasutatavaid kaitsemeetmeid ning avati sihilikult siibreid ja uksi. Julgemad tüdrukud ennustasid ka asustamata ruumides: aidas, heinaküünis ja isegi keldris. Lahtiharutatud patsiga tüdruk, ühes käes peegel ja teises põlev peerg, laskus keldrisse ning seisis seal seni, kuni nägi peeglist peigmehe kuju. Mõnes kodutalu elaniketa ruumis asetati teineteise vastu lähestikku

kaks ühesuurust peeglit. Selle peegli ette, kuhu vaatas ennustav tüdruk, asetati kaks põlevat küünalt. Peegli ees seistes või istudes palus tüdruk hauataguseid jõude näidata talle tulevast peigmeest. Pärast seda pidi ta silmi pilgutamata ja kõrvale keeramata ainiti peeglist vaadata. Kohe kui peeglist ilmus peigmehe viirastus, tuli ruumist kindlasti välja joosta ja uksele rist teha, et kurjad vaimud välja ei pääseks. Kui peeglist midagi näha polnud, siis eeloleval aastal pulmi tulemas ei olnud. Peegli ees pidi ennustama üksinda. Kuigi ennustamine toimus kodus, peeti sellist ennustamisviisi hirmuäratavaks.

Peigmehe ennustati ka lihtsamal moel. Selleks asetati tüdrukud liiva või tuhaga täidetud taldriku peale veeklaasi ning klaasi sisse panid kuldsõrmuse. Klaasi ette asetati peegel. Läbi peegli vaadati sõrmust seni, kuni sinna sisse tekkis peigmehe kujutis (võis vaadata ka lihtsalt sõrmuse sisse).

Saatuse poolt määratud võis näha ka endelistes unenägudes. Selleks tuli enne magamaminekut palveta- mise asemel paluda hauataguseid jõude näidata enda tulevast. Samuti sõid tüdrukud enne magamaheitmist lusika- või sõrmkübaratäie soola ja jahu ning jõid peale sama palju vett. Seejärel panid nad päitsi alla peergudest valmistatud kaevu koos väikese vahaämbriga ning laususid: “Peiu-peigmees, tule minuga vett am-

mutama, too mulle juua”. Särgikäise sisse seoti prussakas nõnda, et ta saaks seal vabalt liikuda. Prussakas pidi unes peigmehe kohale tooma, näitama teda ja tema varandust. Endelise unenäo esilekutsumiseks oli teisigi mooduseid. Karbikese sisse pandi viis prussakat ja seoti see ööseks parema jala suure varba külge. Kasteti kolme ukse käepidemeid, iga kord sõnudes: “Kastan, kastan, peigmehe silmad kinni katan, tule kaebama”. Ööl vastu veeristseid pandi päitsi alla nuga, kamm või oma pesu. Lukustati riidekast, veeämber või kaev ning võti pisteti padja alla. Kui unes nägid, et keegi käis võtme järel, tulevad pulmad.

Jõuluaegsete ennustamiste ajal püüdsid tüdrukud tulevase peigmehe kohta võimalikult palju välja selgitada: tema nime ja vanust, iseloomu ja jõukust, elukohta ja juuksevärvi, tulevase ämma iseloomu jne. Ennustamisel võidi kasutada igasuguseid esemeid ja erinevaid võtteid. Tüdrukutel oli jõuluajal kombeks õhtuti lume peale tuhka puistata, et hommikul tuhale jäetud jälgede järgi oma mehelemineku väljavaateid kaaluda. Tuhka visati samadesse kohtadesse, mida eelistati teistegi väljaspool kodu ennustamiste korral: lauta, sauna kõrvale, aia taha ja kolme tee ristile. Jälgede olemasolu (kohati nende paarisarv) töötas sel aastal meheleminekut. Viltsaabaste jäljed ennustasid tüdruku mehelemi-

neku vanamehele, kottade (lühikeste säärtega nahkjalatsid) jäljed keskeas mehele ja saabaste jäljed noorele mehele. Põhjapoolsete sürjakomide juures tähendasid viltsaabaste jäljed seda, et peigmees on omast külast, karusnahkse *töbeki* jäljed viitasid võõra küla mehele.

Tulevase peigmehe nime teada- saamiseks said kolm tüdrukut õhtul kokku ning panid käsikivi vahele kolm silmata nõela. Käsikivi ringi ajades püüdsid nad kostvatest helidest aimata mõnda nime. Esimesel jõulupühäl jooksid tüdrukud esimese paastutoidu palake suus väravast välja ja küsisid esimese vastutuleva mehe nime. Samal eesmärgil tulid nad veeristsete hommikul välja korbid käes: tulevasel peigmehel pidi olema esimese kohatud mehega sama nimi. Kui aga esimesena tuli neile vastu naine, polnud mõtet sel aastal pulmi oodata.

Peigmehe juuste värvi teadasaamiseks lasid tüdrukud oma kammi ahjupealse akna (*serög öšin'*) kaudu nõõri otsas välja. Hommikul vaadati, kas kammi küljes on juukseid ja mis värvi need on – sama värvi juuksed pidid olema ka tulevasel mehel. Vanaaastaõhtul pimeduse saabumisel läksid tüdrukud lambalauta ja hakkasid lambaid püüdma. Kui esimesena saadi kätte valge lammas, olid tulevasel peigmehel heledad juuksed. Must lammas tähendas tumedapäist peigmeest. Pöetud lammas töötas vaest ja pika villaga lammas rikast

meest. Tulevase ämma iseloomu selgitati järgmisel viisil: pannile valati vett ja asetati see siis tulele – kui vesi läks ägedalt keema, oli ämm kurja loomuga. Või siis valati pannile vett, vette pandi kivi ja kivi peale natuke heiet. Heie pandi põlema ning heie ja kivi kaeti potiga. Kui vesi tõmbus poti sisse kiiresti ja pahinaga, oli tulevane ämm kuri ja riiakas, kui vaikselt, siis tark ja rahulik.

Jõuluajal ennustati ka muul viisil. Praktiliselt kõik need ennustamismoodused olid minevikus levinud nii venelaste kui paljude teiste rahvaste juures.

Massiline ennustamine toimus taas pärast kalendritsükli suvise piirjoone ületamist, kuid siis ennustati vaid jaanilaupäeva õhtul (24. juuni (7. juuli)). Jaanilaupäeval käidi kindlasti saunas. Kohe pärast sauna läksid noored jõe äärde lõket tegema. Tüdrukud ja poisid viskasid oma saunavihad vette: kui viht läks põhja, siis läks soov täide. Esines ka teistsuguseid endeid: uppuv viht ennustas surma või muud õnnetust sel aastal; kaugemale ujuv viht tähendas pulmi, rõõmu ja lõbusat elu; viha kaldale ujumine teatas ennustajale, et pulmi ei tule ja mingeid muutusi tema elus ei toimu. Jaanisauna vihaga ennustati ka teistviisi: tuldi saunast välja ning seljaga sauna poole seistes visati viht hooga üle õla. Kui viht kukkus saunakatusesele, ootas ees tavaline elu; lendas viht metsa suunas, eksid

tihti ära; jõe suunas, võid ära uppuda. Jemval Seregovi külas viskasid tüdrukud tuleviku ennustamiseks vette lillepärgi. Selline jaanipäevane ennustamine oli väga levinud idaslaavlaste juures. Petšora ääres viskasid tüdrukud jaanilaupäeva õhtul rukkipoollule laiali paberilipikuid meeste nimedega. Arvati, et esimesele leitud paberile kirjutatud nimi ongi sinu tulevase peigmehe nimi.

Kirjandus: Dukart 1975, Dukart 1978, Gagarin & Dukart 1968, Gagarin & Žerebtsov 1968, Konakov 1993, Mikušev 1961, Sidorov 1928, Smirnov 1891, Uotila 1989, Zassodimski 1983, Zavarin 1870, Žakov 1901, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

ESIVANEMAD, SURNUD – važ jöz üe; **važjes** pk (< *važ* ‘vana, muistne’ + *jöz* ‘inimesed’); **važ jös** pk, ud; **ajmam** üldine (kogunimi) ‘isa-ema’; **röd’it’el’jas** üe, iz’va, petš, s (< vene *roditeli*); **röd’it’el’jös** ud.

Važ jöz on surnud esivanemate üldnimetus, nõnda nimetatakse sagedamini oma suguvõsa eellasi ja vanemaid, harvemini rahva esivanemaid tervikuna või üldse muistseid inimesi. Komid samastavad esivanemaid sageli paganlike tšuudidega, kui müütiliste eellaste või eelajaloolise müütilise rahvastikuga. Ežva ülemjooksul eristatakse mõnikord otseseid esivanemaid kuni 6.-8. põlvkonnani (*röd’it’el’jas*) esiisadest (*važ jöz*), kelle

all mõeldakse konkreetse koha muistset rahvastikku üldse. Sageli peetakse esivanemate all silmas mõne asula või küla esmaasukaid.

Komide kujutluste järgi elavad esivanemad pärast surma teises ilmas (*mödarjugöd*), aga viibivad samaaegselt nähtamatult ka oma elavate järeltulijate juures. Nad tunnevad huvi järglaste tegude vastu ja väljendavad oma suhtumist elavate tegudesse, ilmudes neile unes või ilmutades oma juuresolekut erinevate märkide kaudu (nõude ja mööbli ümberpaigutamine, tuulepuhangud, tõmbetuul, uste ja akende iseeneslik avanemine jne). Tavaliselt tajuvad komid taolisi nähtusi hoiatusena ja tõlgendavad neid kas suure elumuutusena või kellegi surmaendena. "Sõitsime kalmistu kõrval. Äkki visati haudade pealt neli korda lund üles, justkui koristaks keegi haudade juures lund. Mõtlen veel: kes see võiks öösel lund koristada, aga pärast saime teada, et N'övs'eri juures läks auto kummuli, neli inimest hukkus. Vanemad röömustasid uute üle."

Mõnikord ilmuvad esivanemad loomadena nii unes kui ka nägemustes või peetakse nendeks reaalseid loomi: koera, kassi, linde (vt teisikhing). Arvatakse, et mõnel juhul võib esivanemaid näha ka inimkujul. Mõned Ezva ülemjooksu ja Iz'va komid teatasid, et esivanemad kaitsevad neid, ilmudes raskes olukorras kaitsealuse juurde. Kõige sagedamini nimetatakse kaitstajana otseseid esivanemaid

4. põlveni (vaarisa, vanemaid jt) või tädisid ja onusid, kelle heasoovlikkust kasutati ka nende eluajal.

Esivanemad (*aj-mam* või *röd'it'el'jas*) arvatakse olevat ka igal loomaliigil. Nende poole pöörduvad sürjakomid palvega jahisaaki läkitada enne jahikäiku või metslindude puhastamise ajal. Vene ahjus palulinde puhtaks kõrvetades lausuti tavaliselt: *Tšiški-poriški, rödtö-vužtö tšuksav, ajtö-mamtö tšipsav ailön letštui völä, ailön piššal' vodz'ö...* "Tšiški-poriški, sugujuurt kutsu, vanemaid vilista (meelita) isa lõksudesse, isa püssi ette...". Arvati, et ulukite esivanemad vaid röömustavad oma suguvendi teises ilmas kohates. Nad aitavad jahimeest tingimusel, et too suhtub püütud loomadesse lugupidavalt ega solva neid ei sõna, mõtte ega teoga. Arvatavasti säilivad taolistes kujutlustes inimeste ja loomade hingede müütilise ühtsuse arusaamade järelkajad.

Esivanematelt on kombeks paluda abi või nõu raskes olukorras, kostitada neid ja nendega suhelda nagu elavate inimestega. Komidel on palju tavandilisi ja olmelisi olukordi, mil on vajalik surnud esivanemaid mälestada ja kostitada. Kalmistul ja kodus toimuvad mälestamisõigeusu pühade (ülestõusmispühad, nelipühad jne) ajale määratud vanematepäevadel (tavaliselt laupäeviti) (vt mälestuspäeva pidamine). Ühistele tavandisõomaegadele (viljalõikuse, saagikoristuse, jahi lõpetamise puhul

jne) kutsuti kindlasti ka esivanemad. Neid kutsuti mitte ainult peolauda või tavandisöömaajale, vaid ka igale hommikusöögile ning maitsma värsket leiba, alkoholi või teed, sõnades: *Vošjoi-s'ibödtšoi, röd'it'el'jas* 'Tulgestuge ligi, vanemad'. Esivanemaid on keelatud kutsuda õhtusöögile. Kutsuda ei tohi öösel, mõnes kandis ka peale lõunat, kuna arvatakse, et õhtuse või öise laua juurde võivad tulla vaid loomuvastaselt surnud ja kurjad vaimud.

Komidel on kombeks toetuda esivanemate autoriteedile igas olmelises olukorras, mis nõuab kindla otsuse vastuvõtmist: *Važ jöz tai šulömaös'* 'Esivanemad on ju öelnud', *Važ jöz tai tadz' vötšlömaös'* 'Esivanemad on ju niimoodi teinud'. Esivanemaid peetakse traditsioonide kehastuseks, mingisuguse müütilise algkorra hoidja koondkujuks.

Kirjandus: Klimov 1991, Nalimov SUS, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

G

GAN' IVAN – Petšora ülemjooksu komide rahvaluuletegelane, nõid ja röövel.

Gan' Ivan sai nõiavõimed Alam-Petšora naisnõialt, lubades talle oskuste eest uhke kingituse. Sellele vaatamata ei andnud naine talle kõiki teadmisi ja Gan' Ivan ei olnud kõige võimsam Petšora nõid. Näiteks võistles Ivan kord ühe küüraka nõiaga, kes pööras tema poole oma palja tagumiku ja tegi talle ettepaneku ennast tappa. Gan' Ivan tulistas nõiale päraksusse, kuid ei suutnud teda surmata.

Saadud nõiavõimeid kasutas Gan' Ivan röövimise juures. Kasutades oma võimu vete üle, viis ta paadi röövlistest kaaslastega vee alt märkamatuult Petšoral sõitvate laevade juurde, röövis neid ning põgenes suurema vaevata vee all jälitajate eest. Pinnale tuli ta vaid vetehaldjate (*vasa*) elukohtades.

Surm tabas Gan' Ivani külas, kus ta oli oma nõiavõimed omandanud. Ivan oma kambaga saabus laevaga sellesse külla. Röövlid keetsid suppi, kuid see muutus äkki veriseks. Gan' Ivanile meenus, et ta ei täitnud oma lubadust õpetajale heldelt tasuda, ning taipas, et tema viimane tunnike on tulnud. Teise versiooni kohaselt saadi Gan' Ivan lõpuks kätte ja tapeeti. Nõia enda nõuandel tulistati teda tema püksinööbiga laetud püssist,

kuna tavaline kuul Gan' Ivani ei tapnud.

Kirjandus: Rotšev 1984, Sidorov 1928.

N. Konakov

GLÖT (< vene *glotat* 'neelama') – Udora komide toponüümilise tagapõhja pärimuse veekoletis.

Pärimuse kohaselt elas Glöt kunagi Sloboda (Glotovo) küla vastas sügavas hauakohas. Talupojad olid koletise peale väga pahased, kuna see varastas pidevalt jootmiskohale toodud kariloomi, neid tervelt alla neelates. Lõpuks otsustas üks nõid Glöti tappa. Ta andis oma samuti nõiast pojale noa ning lasi siis poja toore lehmanaha sisse õmmelda. Lubanud pojale hoolitseda selle eest, et too ei lämbuks, viskas nõid noormehe vette. Glöt neelas nõia poja alla. Glöti sisse sattunud noor nõid löikas koletise kõhu noaga lõhki. Pärast väljapääsemist kaebas ta, et oleks Glöti kõhus peaaegu palavusest surnud. Glöt suri saadud haavadesse. Vesi viis koletise laiba paar kilomeetrit jõge mööda allavoolu ning kandis seal kaldale. Talupojad tegid Glöti roietest endale väravaposte.

Samalaadne süžee, kus mõni koletis (metsloom, lohe) neelab tegelase alla ning too tapab neelaja seestpoolt, on tuntud paljude rahvaste imemüinasjuttudes. Sürjakomide muinasjutus neelab suur vee Glöt (*vasa ödžöd Glöt*) alla jahimehe koos poegadega, kuid selles jutus ei suuda ohvrid end

ise vabastada. Koletise tapab nende noorim vend, kes sünnib ja kasvab suureks nende kodust äraolekul.

Kirjandus: Propp 1986, Rotšev 1984, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

GUL'EN' – Ülem-Ežva komide pärimuse tegelane.

Gul'en' oli pärit Löktsimi jõe ääres (Ežva lisajõgi) asuvast Poztõkerösi külast. Ta jäi vara ilma vanemateta ning teisi sugulasi tal polnud. Lähedastest elas külas vaid ristiema. Võimsa kehaehitusega Gul'en' elas metsas ning ööbis pesas kõrge kuuse otsas. Külas käis ta vaid loomi varastamas ja ristiema külastamas. Külaelanikud otsustasid paadunud loomavarast karistada. Nad varitsesid Gul'en'i ristiema maja juures, söötsid talle summas kallale, sidusid suure vaevaga kinni ning viskasid jökke. Kuid Gul'en' ei uppunud. Mees ei läinud põhja ka siis, kui talle seoti kaela veskikivi. Vaevatud Gul'en' uppus alles pärast seda, kui tema enda palvel seoti lahti tema jalanõude paelad. Kõik hukkamisest osavõtnud keetsid seejärel putru ning igauks sõi ühe lusikatäie, et süü omavahel võrdselt jagada.

Gul'en'i kuju (ja kogu legendi süžee) on väga sarnane teise Ülem-Ežva rahvajutu tegelase Jurkaga. Peale sotsiaalnormatiivse aluse on sellel pärimusel ka toponüümiline tagapõhi –

jutt seletab Poztõkerösi ('kõrgendik Pesajärve ääres') nime päritolu.

Kirjandus: Rotšev 1984.

N. Konakov

GUNDÕR üldine, **gundir** üe, **gudõrl'i** petš, **gundirl'i** üe, **gundõl'** üs, ll, **gun'dõr** iz'va – koletis, lohe, draakon.

Gundõr on traditsiooniline 3-, 6-, 9-, 12- või 24-pealine muinasjutuline koletislik hiiglane. Komi rahvaluules kujutatakse teda tavaliselt inimesekujulisena: ta sõidab hobusega, elab majas või lossis, teeb majapidamistöid jne. 1940ndatest aastatest alates hakkatakse ilmselt vene folkloori mõjul teda aeg-ajalt kujutama hiigelsuure lohe või draakonina. Enne võitlust põletab Gundõr puhtaks oma peade hulgale vastava arvu verstade pikkuse platsi. Tema hingus on roojane (*pež lov* 'mittepuhas hingus, hing'). Gundõr kannab raudset särki ja saabub öösel. Ta elab nii vee all, maa all, mäe sees, kui ka mäe peal ja taevas. Tavaliselt tuleb Gundõr välja vee alt või lendab kohale musta pilve (*s'öd kõmör*), sinise udu (*löz ru*) või musta suitsuna (*s'öd čõn*).

Gundõr on tavaliselt muinasjutu peategelase vastane, koha (järve, mere, mäe) peremees, võluvaranduse või -eseme hoidja, inimeste (harvemini päikese) õgija või võõraste naiste ja pruutide röövija. Sageli

on ta Joma mees, poeg või väimees. Muinasjuttudes ja muistendites kontamineerub Gundõri tegelaskuju Hunt-tsaari, Kuradi, Koštšei (kõhetu, kuri, ihne vanamees muinasjuttudes), “teise tsaari”, karu, metsavaimu ja Glõtiga. Jämedas keelepruugis kasutatakse sõna *gundõr* laialdaselt söimusõnana.

Rahvaetümoloogias seostatakse Gundõri kuju mõistetega *gu* ‘lohk’, *gunõ*, *gus’avnõ* ‘varastama, röövima’, *gun’iktõnõ* ‘alla neelama’, *kunõr*, *kõmõr* ‘pilv’. Tegelikult pärineb see ühispermi sõnast *gundir* ‘koletis, karu’ (vrd udmurdi *gondõr* ‘karu’). Vladimir Napolskihh arvab selle olevat vanaosseedi laenu: **gundar* ‘draakon’: osseedi *käf-qwyndar* ‘draakon’, sõnasõnalt (V. Abajevi järgi) ‘karvane kala’ (vrd ka sürjakomi *gundõr-tšeri* – suure pea, lühikese keha ja terava sabaga väike ablas kala).

Kirjandus: Lõtkin 1889, Lõtkin & Guljajev 1975, Napolskihh 1998, Ossipov 1986, Plessovski Istorija, Rédei 1978, Rotšev 1981, Uljašev 1994.

O. Uljašev

H

HAAVAPUUST INIMENE – pipu mort üldine – haavapuust verejanuline koletis sürjakomidel.

Ühe jutuversiooni kohaselt tüdines kütt jahiretkel olles üksindusest ja otsustas teha endale puust seltsilise. Ta raius haavapalgist välja inimkuju ning hakkas temaga juttu ajama ja paluma, et ta ellu ärkaks. Pärast pikka keelitamist haavapuust inimene elustus ning hakkas käima ja sööma nagu tavaline inimene. *Pipu mort* ja kütt hakkasid koos jahil käima ja nende saak oli väga rikkalik. Varsti hakkas jahimees aga oma kaaslast kartma ning otsustas tema juurest põgeneda. Sobival hetkel jooksis kütt koju. Haavapuust inimene läks mehele järele. Kuigi kõik majauksed olid palvete abil suletud, näris ta ukсед katki ja tungis sisse. Samal hetkel aga kires kukk ning puust koletis kukkus elutuna maha. Kindluse mõttes põletati puuinimene ära.

Teise variandi järgi oli haavapuust inimese valmistaja teadmata. *Pipu mort* seisis metsas omapärase puuskulptuuri või antropomorfse iidolina. Kehva jahisaagi pärast tusane jahimees nägi haavapuust inimest ja vandus. *Pipu mort* ärkas ellu ja läks talle järele. Jahimees ehmus, jooksid jahionni, pani ukse lukku ning tegi sellele ristimärgi. Haavapuust ini-

mene näris ust südaööni, kuid onni sisse ei saanud. Sama lugu kordus ka järgmisel öösel. Kolmandal ööl sai puuinimene lõpuks onni suitsuaugust, kuhu kütt oli unustanud ristimärgi teha, ning tappis oma ohvri.

Kirjandus: Sorokin 1910, Žakov 1901.

N. Konakov

HAIGUS – vis'öm üldine, **vis'em** üe, iz'va, šog pk.

Komide traditsioonilisele maailmavaatele oli iseloomulik kujutlus tihedast seosest elavate ja surnute maailma vahel. Elavate heaolu ja tervis sõltusid teise ilma lahkunute heatahtlikkusest. Surnud sugulaste viha, mille kutsus välja lugupidamatu suhtumine nende mälestusse või tavapärastest käitumisnormidest ja -reeglitest üleastumine, võis "surnute majja tuleku" tõttu saada äkiliste haiguste põhjuseks.

Arvamus, et haigus on teise ilma sissetungi tulemus, on jälgitav jutustustes ja muistendites, kus haigusi tekitavad inimeste sekka ilmuvad vaimud, kellel mõnikord on materiaalne (sagedamini zoomorfne) kuju, kord ei ole aga mingit keha. Veel 20. sajandi alguses suhtuti erilisel nakkushaigustesse nagu soetõbi ja rõuged. Haige majas oli keelatud lärmata, purjutada, rääkida valju häälega, koputada, laulda ning pesu pesta. Tingimata oli vaja hoida absoluutset puhtust. Ei

tohtinud haigust kiruda ja isegi haiget ravida. Arvati, et sellisel juhul haigus “ei solvu, viibib natukene külas ja läheb minema”. Kui aga haige ja tema sugulased hakkavad väljendama oma rahulolematust haigusega ja võitlema selle tundemärkidega, siis haigus “võib vihastada ja haige endaga kaasa viia”. Komid uskusid võimalusse selle vaimuga vahetult suhelda ja arvasid, et mõnikord enne lahkumist tänab kuri vaim talle meelega järgi olnud pererahvast ja näitab, kuhu ta kolib. Haruharva juhtub, et ta ütleb, millega teda saab armulikuks teha. Ravimisel võeti tarvitusele vahendeid, mis pidid nii halastama panema kui ka eemale peletama, haiguse vaimu hävitama. Maagilisel ravimisel lausutakse otse: *Vis’om kerala, omöl’ kerala* ‘Haigust raiun, kurja vaimu raiun’, *Vis’om sučjödla, omöl’ sučjödla* ‘Haigust torkan surnuks, kurja vaimu torkan surnuks’. Selgelt on näha suhtumist haigusesse kui reaalselt eksisteerivasse vaimu, keda kujutletakse üsna abstraktsena: tal ei ole kindlat välimust ega iseloomulikke tunnuseid.

Muudel juhtudel on haiguse vaimudel konkreetses välimus. Rõugeid kujutasid sürjakomid ette naisena, kes näitab ennast unes ja hoiatab: “Valmistuge, ma tulen.” Kui talle meelega ei valmistata, võib ta vihastudes inimese näo rikkuda. Naisena nägid sürjakomid ka kollatõbe. Inimestele haigusi saatvate vaimude antropomorfsest välimusest

on kirjutanud G. Startsev. Sealjuures omistati neile vaimudele teise ilma esindajatele iseloomulikke tunnuseid: lonkamine, nina puudumine, tummus, kõrvade puudumine (vt keeletu, ninatu). Neid fakte konstateerides tuleb ikkagi märkida, et taolisi teateid on vähe. Erinevalt näiteks naabruses asuvast vene rahvast polnud komidele omane haigusi antropomorfiseerida. Täiesti võimalik on, et kujutlused rõugetest ja kollatõvest on laenatud.

Märksa iseloomulikumad on kujutlused zoomorfse välimusega haiguse deemonist *ševast* – sisaliku-, hiire-, liblika-, ussi-, tõugu- või juuksekujulise vaimust, mis tungib inimese sisse ja kutsub esile erinevaid patoloogilisi seisundeid. Haiguste põhjuste rahvalike selgitustega seoses pakuvad huvi teated komide erilisest suhtumisest sisalikku. Juba looma nimetuses (*pež gag* ‘jälk olevus’) sisaldub negatiivne hinnang sisalikule kui roojasele olendile. Rahvaluules vastandatakse sisalikku päikesele. Ta on aarete valvur, kes suudab aru saada lindude ja loomade keelest. Neile tunnusjoontele tähelepanu pöörates oletas Kallistrat Žakov, et sisalik on kunagi “kuulunud tumedate jumalate leeri”. Seda oletust toetavad rahvameditsiini materjalid. Veel 20. sajandi alguses peeti sisalikku silma- ja nahahaigusi põhjustavaks olendiks: “Sürjalane kardab sisalikku ning ei võta teda mingil juhul kätte. Usutakse isegi, et kui sisalik üle jala läheb, hakkab jalg

mädanema ja kattub paisetega.” Ežva ülemjooksul on ennustatud: kui kevadel sisalikku näed, hakkavad silmad valutama. Ilmselt on traditsiooniline suhtumine sisalikku seotud sellega, et ta oli alumise, maa-aluse-veealuse maailma esindajana teatud haigusi põhjustavate vaimude zoomorfseks kehastuseks.

Lisaks kujutlustele inimese sisse tungimise või tema ellu sekkumise teel erinevaid haigusi esile kutsuvaist üleloomulikest olenditest esines haiguste põhjuste kohta ka teistsuguseid arusaamu. Traditsioonilistes uskumustes seostati inimese füüsilise ja psüühilise tervise tema hinge või tema elujõu teiste kehastuste – isikliku nime, varju, südame, hingamise – seisundiga. Nende röövimine või neile kahju tekitamine kurjade vaimude või surnud sugulase poolt kutsus esile haiguse või isegi surma. Valvamise ja varastatud hinge otsimisega tegelesid erilised sakraalsed isikud. Mitte juhuslikult ei tähenda üks ravimisega tegelevat posijat tähistavatest terminitest *n'im vidz'ös'* sõna-sõnalt 'nime valvajat'. Taolisele arusaamale vastavalt saab selgitada ka terminit *vudžör* 'vari', mis märkis tervet rühma inimkeha võetavaid ja katvaid amulette. Inimese varju (*mort vudžör*) pidasid komid "inimese enda osaks", mis on tihedalt seotud tema tervise ja surmaga. Varju kaotamine või kahjustamine tõi kaasa raske haiguse ja surma. Seepärast nimetatakse

kahjuliku mõju eest kaitsvaid amuletite koondterminiga *vudžör*.

Kõige hilisema päritoluga on kujutlused haigusest kui jumala karistusest, mis saadetakse inimestele pattude eest. Nende tekkimine ja levimine oli seotud ristiusustamisega.

Kirjandus: Iljina 1997, Sidorov 1928, Startsev 1929, Žakov 1901.

I. Iljina

HALVA SÕNAGA KAETAMINE – **vomidz'** üe, jem, iz'va, ae, petš, skr, **vomõdz'** üs, ud, **vomdz'as'õm** üldine, **vondz'as'õm** ud, **von'dz'as'õm** ud (< *vom* 'suu'), **jõzas'õm** ll (< *jöz* 'inimesed', sõna-sõnalt 'väljakuulutamise'), **vež kõv us'kõdõm** pk (sõna-sõnalt 'kadeda sõna pillamine'), **oz'ov** ll, pk (< vene (*o)zevat'*), **togalõm** üe (ainult koera suhtes), **jorõm** üldine (< *jornõ* 'silmist pimedaks tegema, ära needma') (vt kaetus).

O. Uljašev

HARALINE PUU – **voža pu** üldine – kahe ladvaga puu.

Sürjakomi keeles on sõnal *vož* mitu tähendust: 1) oks, haru, võsu, hargnemine; 2) jõeharu; 3) kaheharulisest oksast tehtud lohisti aisad. Sellest sõnast tehtud lohisti aisad. Sellest sõnast on tuletatud järgmised sürjakomi mõisted ja väljendid: *kõk voža pu* 'kahe ladvaga puu'; *vožavnõ* 'hargnema'; *vožmavlõnõ* 'millestki üle astuma, teid ületama'; *vožõdnõ* 'lõikama'; *tui*

vož 'teelahe'; *kok vož kost* 'lahkliha', sõna-sõnalt 'jalgade vahe'; *vožka, vožja* 'harkjalg, mida kasutatakse põikpuu toe või alusena'; *kuim voža vila* 'kolmeharuline hang'.

Vera Belitser märgib, et traditsioonilist negatiivset suhtumist haralise puusse põhjendati sellega, et kahe ladvaga puul on kaks südant. Õnnetuse vältimiseks oli sellist puud keelatud kasutada nii ehitusmaterjali kui ka küttepuuna. Komi rahvaluuletekstide kohaselt tähistab haraline puu kurja vaimu elukohta. *Voža pu* kahe haru vahelt läbi vaadates võivat näha teise ilma viivat teed. Ežva-äärsetelt komidelt üleskirjutatud muistendi järgi kavatsenud jahimees haralise puu all ööbida, kuid öösel äratas teda tuulekeeris. Kuuse harulisest ladvast lähtuva tuulekeerisega jõudsid jahimehe kõrvu hüüded, mis nõudsid, et ta läheks "tee" pealt eest. Arvatakse, et okaspuu kaksikladva kaudu kulgeb metsavana tee. Oletatakse, et seda teed saab sulgeda haralise puu lähedusse süüdatud lõkkega. Söktõvi komidelt on üles kirjutatud samalaadne muistend kolme ladvaga kasest, mille otsas nähti sageli metsanaist. Komide uskumustel kaheharulise ladvaga puudest on mõningaid paralleele Põhja ja Siberi rahvaste juures. Näiteks paljudes Tjumeni oblasti Šurõškari rajooni hantide peredes püsib tänini komme käia igal aastal Sõnja jõe lisajõel pühale seitsmeharulisele vanale lehisele ande viimas.

Vanasti seisis puu kõrval püha ait, kus säilitati sugukonna territooriumi kaitsevaimude antropomorfseid kujusid. Neile vaimudele ohverdamise käigus riputati erilaadseid manuseid ka püha puu otsa.

Haralise puu kujutlemine teise ilma piirina ühtib samataolise ettekujutusega risttee kohta (vt ennustamine). Samuti komide uskumusega, et inimene võib tavalisele pilgule nähtamatut kurja vaimu näha, vaadates läbi enda harali sõrmede või harkis jalgade vahelt või hobuse ehk koera tagajalgade vahelt. Väärarenenud vasikate juurdekasvu peatamiseks tassisid hantidest põhjapõdrakasvatajad albiinovasikad puuharude vahelt läbi. Seejärel nad tapeti. Aleksei Sidorovi andmetel pugesid Petšora-äärsed jahimehed oletatavast kaetusest puhastumiseks koos relvade ja kogu varustusega läbi kunstlikult tekitatud puuharu (metsaraja äärse männi tüvi raiuti pooleks ning tekkinud pragu tehti kiilude abil laiemaks).

Petšora-, Iz'va- ja Ežva-äärsetel komidel püsib tänapäevani komme istutada hauale surnu jalutsisse kunstlikult valmistatud haraline puu. Reeglina istutatakse hauale noor äramurtud ladvaga mänd. Selle tulemusena kasvab mõne aasta pärast matmiskohale kahe ladvaga puu. Puu kõrvale paigutatakse rist või hauasammas. Sealjuures märgitakse, et "ükskõik, kui hästi hauasammas või rist on tehtud, on nad ikkagi

lühiealised. Puu aga elab ja kasvab nagu inimene, ainult elu on tal pikem". Matuse- ja mälestamiskombestiku kontekstis nimetavad komid haralist puud surnud inimese puuks (vt ka oma puu). Puu välimuse järgi hinnatakse surnu hinge seisundit. Kertšomja komidelt on kirja pandud juhtum puu ladva murdmisest pärast seda, kui noor poiss ennast selle puu otsa üles poos. Praegusel ajal peetakse hukkunu surmapäeval selle väljaspool küla kasvava puu juures mälestuspäeva, kuigi noormees ise on maetud külakalmistule. Mälestamise käigus kaunistatakse haralist puud lillede ja valgete riideribadega.

Petšora-äärsete ja Udora komide juures jäädvustatud tänapäevase materjali kohaselt istutati vanasti ristimata laste, liiga vähe "truude vanausuliste" ja loomuvastaselt surnud inimeste haudadele risti asemele ka kuusk. Letka komid kasutasid kadaka haralist tüve hauaristi karkassiks. Eelpoolmärgitud komide matuse- ja mälestamispuud on tüpoloogiliselt võrreldavad soome-karjala *karsikko* traditsiooniga (teatud viisil murtud ladva või maharaiutud okstega nimelised ja mälestamispuud).

Kirjandus: Belitser 1958, Konkka 1986, Rotšev 1984, Sidorov 1928, Vetoškina 1980, V. Šarapovi VM.

V. Šarapov

HARILIK KUKESABA – plakun turun pk (< vene) – võlutaim, mille juured kaitsevad kurja nõiaväe eest.

Arvati, et harilikku kukesaba (*Lythrum salicaria*) võis leida vaid juhuslikult. Näiteks leidis kalur selle kasvamas kalamõrda sattunud hobuse pealuu sees. Kaelaristi külge seotud talismani sisse õmmelduna kaitses kukesaba juur igasuguse nõiduse eest. Et kindlaks teha, kas nõid on majja sisenenud, tuli uksepiida sisse torgata leivanuga ja riputada selle külge talismaniga kaelarist. Pärast seda ei suutnud nõid toast lahkuda ja oli talismani omaniku võimuses. Harilikule inimesele kukesaba mingit mõju ei avaldanud. Samasugune ettekujutus kuradite ja nõidade kardetud harilikust kukesabast oli ka venelastel. Kukesaba juuri korjati jaaniööl.

Kirjandus: Janovitš 1903.

N. Konakov

HAVI – s'ir üldine.

Sürjakomi etioloogiliste müütide kohaselt oli havi loojaks Omöl', Jen pani talle aga pähe ristikujulise luu ning havi hakati pidama Jeni looduks. Inimesed tohtisid seetõttu haugi püüda ja süüa. Kunagi pidasid havid ja säinad sõda. Säinad lasid havidel vibuga nooli pähe, havid aga säinasatele sappa. Pärast seda on haugidel pea kandis palju luid, säinastel aga saba juures.

Komi traditsioonilises maailma-vaates oli havil teiste kalade hulgas eriline koht. Suuri vanu hauge peeti sageli vetevaimude kehastuseks, eriti kui nad seisid vees paigal peaga päri voolu, mitte vastuvoolu nagu ülejäänud kalad. Selliseid hauge ei tapetud ahinguga, kuna usuti, et ta pöörab ahingu kaluri enda vastu. Ežva ülemjooksul austasid kohalikud väikest maalilist Kadami järve. Järve ümbritsesid kõrged liivakaldad ning seal möllasid sageli tormid. Igal tormijärgsel hommikul päikesetõusu ajal oli kombeks tuua ohver vetevaimudele. Kala aga hakati järvest püüdma alles pärast seda, kui võrku sattus suur havi. See haug viidi juubeldades tarre ja säilitati järgmise peoni.

Permikomid uskusid, et *Adtõ* ('Põrgu-') järves elab hiigelsuur havi, kes on kõikide kalade perenaine. Ta lubab kõigil soovijail järvel kalastada, kuid aegajalt võtab selle eest tasuks paadi, võrgu, koera või mõnikord isegi inimlapse. Sarnane suhtumine havisse kui vetevaimu kehastusse või kui vetehaldja poolt eriti austatavasse kalasse oli levinud ka udmurtidel, obiugrilastel, neenetsitel, Sajaani-Altai rahvastel ja teistel kalastamisega tihedalt seotud rahvastel. Ka venelased uskusid, et vetevana võtab sageli kala kuju.

Sürjakomi pärimuses räägitakse havi võimest inimeseks muutuda. Võimsad nõiad võisid seevastu ise haviks muutuda. Samas olid havi

lõualuud üheks tõhusaimaks kaitsevahendiks nõiduse vastu, s.t havile nõia võim ei laienenud. Võimas nõid Tunnõrjak oskas vee all rännata. Kulõmjü jõe suudmes pidi ta aga pinnale tõusma, sest seal seisis haruldaselt suur haug. Sürjakomi kalurid ei lubanud naistel havi pead süüa. Kalurid hoidsid havi lõualuu või terve pealuu alles ja võtsid need kalale minnes kaasa. Maamajapidamises peeti havi hambaid parimaks lehmade poegimist kergendavaks vahendiks. Neid põletati poegimise juures koos kadakaga, suitsutati selle suitsuga lehma ja vastsündinud vasikat ning lausuti: "et kasvaks tervena". Kollatõve puhul soovitati haigel kinipüütud haugi mõnda aega vaadata ning kala siis elusana vette tagasi lasta, et ta haiguse endaga viiks. Ööl vastu vaikset neljapäeva kinnitasid paljud perenaised kaitseks kurjade jõudude vastu uste kohale või uksepiida külge havi lõualuud.

Kirjandus: Doronin 1924, Fokos-Fuchs 1951, Ježov 1857, Klimov 1971, Klimov 1990, Mikušev 1973, Nalimov 1907, Nalimov 1908, Sidorov 1924, Smirnov 1891, Startsev 1929.

N. Konakov

HEASÜDAMLIK INIMENE – šurõd mort üldine – pehme ja heasüdamlik inimene (vt karm inimene).

HEINAAEG – **turun puktan kad** skr, ks, **turunälöm pk**, **turun karõg** ae, **turun karandõr** ud, **turunälad kad ll**, **turnalan pora ll**, **turun puk-tõm** skr, ks, **turun puktem** üe, petš, iz'va, **turuna udž** ud, **stradna** ud.

Heinaaeg algas peetripäevast (29. juuni (12. juuli)). Enne seda päeva ei tohtinud vikatit kätte võtta. Kui oli vaja värsket sööta varuda, lõigati rohtu sirbiga, mitte ei niidetud. Heinategu oli üks tähtsamaid talutõid. Peetri paastu ajal tehti korda vajalikud tööriistad. Naised ja tüdrukud läksid heina niitma pidulikult riietatuna. Enne niidule minekut õnnistati heinaaja algust kirikus. Esimesel heinateo päeval sidusid naised nimmepiirkonda heinatuusti, et selg ei valutaks. Loitsu lausudes palusid nad jumalat neile tööks tervist anda.

Heinategu lõppes alles iljapäevaks (20. juuli (2. august)). Pärast heina kuhjapanemise lõppu lausuti posimissõnu kogutud heina kaitseks varaste ja tule eest. Heinaaja lõpu puhul keedeti tavandiputru *tšomör*. Selle pidusöögi valmistamiseks sulatati kõigepealt võid, või sisse segati odrajahu ja pruunistati seda tulel. Seejärel lahjendati pudru kuuma veega vajaliku paksuseni. Udora komid nimetasid heinaaja lõpu putru vikatipudruks *kosaa rok*.

Kirjandus: Konakov 1993, Startsev 1929, Šljapin 1921.

N. Konakov

HEINAAJA ALGUSE PIDU – **adz' õčkan lun** ud 'luhaheinamaa niitmise päev'.

Heinaaja alguspeo peategelasteks olid aasta jooksul abiellunud noorpaarid, kes tulid nüüd esimest korda ühiselt heina tegema. Sel päeval jooksid noorikud heinamaal võidu, kusjuures jooksust võtsid osa ka rasedad naised. Võitjat ootas kingitus. Kaugetel niitudel keetsid noorikud võiga putru. Nende mehed pidid samal ajal kuuse otsa ronima, laasima selle ülemise osa okstest puhtaks ning mähkima selle koha ümber kasetohu või pleki. Pärast seda sõid kõik heinateost osavõtjad putru, noorik aga pöördus igäuhe poole nimepidi ja palus putru maitsta. Noorpaare, kes seda kommet ei järginud, võidi karistada – joonistada nende majauksele inimkuju jalad ülespidi, mis ennustas neile tulevasi õnnetusi.

Kirjandus: Plessovski 1968.

N. Konakov

HERNES – **an'kõč** üldine.

Nagu paljudel teistelgi rahvastel oli komidel herne semantika aluseks viljakuse idee, mis võib olla inspireeritud herne kauna fallilisest kujust ja temas sisalduvate söödavate seemnete suurest hulgast. Muinasjuttudes on hernega tihedalt seotud imepärase sünni motiiv. Näiteks pillab kurg lastetu lese põlle sisse kolm hernetera,

lesk sööb need ära ja sünnitab seejärel kolm vägilasest poega. 70-aastased lastetud vanakesed keedavad leitud herneterast suppi ja neile sünnib poeg. Sürjakomi müüdi kohaselt oli karu Jeni poeg ja elas varem taevas. Kord nägi ta, kuidas maa peal keegi naine pool hernereta maha pillas. Karu laskus taevast maa peale ja söi selle ära. Pärast seda jättis Jen karu igaveseks maa peale. Herne pikk vars, mis on võimeline iseseisvalt mööda tugesid üles ronida, esineb laialt tuntud jutumotiivis “redel taevasse”.

Hernevirt pidi taevasse mineku idee on otseselt seotud herne peamise semantika – viljakuse ideega. Orbudest õde-venda, kelle toiduvarud on lõppenud, leiavad keldrist hernereta ja jagavad selle pooleks. Venna pool hernereta kukub põrandaprakku ja sellest kasvab hernes, mis ulatub taevani. Lapsed ronivad hernevirt pidi taevasse, näevad seal väikest onni ja lähevad sinna sisse. Onnis jahvatab pime vanamees käsikiviga nisu. Lapsed varastavad imelise ilma teradeta jahvatava käsikivi ära ja ronivad hernevirt mööda alla maa peale. Sama muinasjutu teises variandis elab onnis pime Baba-Jagaa ja jahvatab käsikiviga hernereta. Lapsed varastavad tema tagant hernejahu.

Kirjandus: Klimov 1991, Ožegova 1989, Startsev 1929, Wichmann 1916.

N. Konakov

HIIR – šõr üldine.

Hiir on sürjakomi rahvaluules populaarne tegelane. Muinasjuttude arhailisemates süžeedes meelitab hiir (trikster) suuremaid loomi (oravat, kärpi, saarmast, jänest, rebast, hunti, põtra, karu) ligi ja sööb neid seestpoolt. Mõnes jutus tapab hiir *Aral'ö* (*Aral'*, *Arõi*, *Arõi-drõi*) taadi, kes on lähedane karu – metsa (metsaonni) peremehe – ktoonilisele kujule. (*Aral'* < *arzõnõ* ‘karjuma, kuisendama’.) Vähese jõuga (kavalusega) hiir vastandub muinasjuttudes suure (robustse) jõuga karule.

Muistendites on hiir kõige sagedamini teise ilma, surma või haiguse sõnumitooja või üks hinge hüpostaase (*lov*, *ort*, *urõs*). Hiir on üsna jäigalt seotud alaosaga: Permi Stefani pärimuses põgeneb hiir maharaiutud “käharpäise kase” juurte alt koos sisalike, madude ja putukatega; mõnes muinasjutus kuivatab toominga juurte sees elav hiir puud ja takistab toomepuul vilja kandmast, nagu konn kuivatab oma elupaigaks oleva kaevu.

Hiir on sürjakomide arvates seotud rituaalse roojusega *pež*. Haisuhiire (*zõn šõr*) ära söönud jahikoera peetakse kõlbmatuks. Hiire sattumisel savipotti, panni peale jne visati nõu koos sisuga ära, kuna see oli muutunud roojaseks. *Pež* on eelkõige seotud seksuaal- ja sünnitamisroojusega. “Hiir meepütis” ja “hiir kaevus” on suguühet kujutavad väljendid, “hiir

kukkus kuiva tünni” aga eostumise ja raseduse eufemism. Hiire eluviis (maa, urg) ja liikuv loomus (spermatosoid) tingisid selle tegelaskuju tõlgendamise ktoonilise ja erootilisena. Hiir pole seega vaid hinge hüpostaas, vaid ka falloose kujund.

Ktoonilisuse ning seose tõttu looduse viljakuse, sigivuse ja seksuaalse jõuga omistatakse hiirele komi rahvameditsiinis maagilisi omadusi. Hiire verd kasutati vastsündinute nabasonga ravimisel, põleva hiirepesaga suitutatakse sünnitajaid, hiireluude pulbriga raviti silmamarju (trahhoom), hiire-sõnnikuga kollatõbe ja mürgitust.

Hiire abil ennustas rahvas ilma, saagikust, suurvee taset, põuast või vihmast suve ning tõrjus välku.

Kirjandus: Doronin 1938, Doronin 1948, Mikušev 1980, Pljusnin & Uljašev 1990, Rotšev 1984, Rotšev 1988, I. Iljina VM.

O. Uljašev

HING(AMINE) – lov üldine, **lol** üe, s, ll, **loo** iz’va, üe, **lo** üe | udmurdi *lul* (ühispermi *lol* == eelpermi *lewle* ‘hing(amine)’), **is** iz’va, petš, üe (< obiugri).

Komide mütoloogilistes kujutlustes on inimesel kaks hinge: *lov* on “sisemine” ja *ort* “väline” hing. Vassili P. Nalimovi järgi asub hingushing *lov* pea sees, ta on elu hoidja ja vastab hingamisele. Surma konstateeritakse pärast hingamise lakkamist ja kujutletakse hinge väljumisena (*lov petöm*). Hingel arva-

takse olevat teatud substantsiaalsus (olemuslikkus). Sureva inimese sāngi juurde kogunevad sugulased, et näha hinge väljumist. Eeldatakse, et *lov* on valge pilvekese või auru sarnane, teateid on ka liblika-, hiire-, linnu- ja väikese inimese kujulisest hingest. Pärast surma samastatakse inimese hinge lahkunu isikuga. Just inimese hing peab asuma teele paradiisi või põrgusse.

Komide arvates on neid ümbritsev maailm samuti hingestatud – seetõttu on keeles jäädvustunud püsivad sõnaühendid nagu *lovja turun* ‘elus (hingega) rohi’, *lovja pu* ‘elus puu’, *lovja tšeri* ‘elus kala’ jmt.

Hingushinge *lov* paiknemine peas vastab mütoloogilistele ettekujutustele inimese kehaosade sümboolsest seosest maailma erinevate tasanditega. Vassili P. Nalimov arvas, et just kujutlustega peast kui hinge *lov* asukohast on seotud sūrjakomide tava kasutada havi, rebase, karu, ahmi või spetsiaalselt ettevalmistatud inimese pealuud amuletina.

Kirjandus: Limerov 1995, Nalimov 1907, Sorokin 1910, Terjukov 1979b.

P. Limerov

HINGERÄTIK – lov tšoššköd üldine.

Surnu hingerätik ripub lahkunu majas tema surmapäevast alates 40 päeva.

HOBUSTE PALVUSE PÄEV – vöv-jaslön mol'eben lun üldine – veepühitsemise ja hobuste sisseõnnistamise püha.

Sürjakomide hobuste palvuse päev oli sätitud samale ajale esimese Kristuse äraseletamise pühaga ning toimus 1. (14.) augustil. Sel päeval sõitsid poisid ja mehed hobustega jõe äärde, kus preester pidas palvuse ja piserdas hobuseid püha veega. Pärast palvust korraldati hobuste võiduajamine. Jõeäärseid palvusi korraldasid sel päeval vanasti ka venelased.

Permikomidel toimus hobuste palvuse päev 19. juulil (1. augustil), püha Serafim Sarovi päeval. Otevo külla kogunesid hobustel kogu ümbruskonna mehed. Pärast jumalateenistust toimus ristikäik jõe äärde. Ratsanikud sõitsid vette, seisid ridadesse ja ronisid siis hobustelt maha. Jala tulnud mehed ja vanaeided läksid samuti vette, kuid seisid eraldi. Preester pidas purdel lühikese palvuse ja õnnistas vett. Pärast seda pesid kõik nägu ja võtsid pühitsetud vett tagavaraks kaasa, kusjuures alaealised tütarlapsed tohtisid sel otstarbel vette minna, täiskasvanud naised aga mitte.

Kirjandus: Bolonev 1978, Konakov 1993, Nalimov SUS.

N. Konakov

HUNT – köin üldine; **köjin** üe, petš | udmurdi *kion* 'hunt'.

Hunt on üks komi rahvaluule populaarsemaid tegelasi. Huntide kuningat (*köin sar*) kohtab imemuinasjuttudes varianditi kuradi või vanapagana asemel, ta esineb antagonisti-tagajaja rollis. Hundiks muutub ka muinasjututegelane, kes peab läbima suuri vahemaid. Hunt toob tapetud kangelasele eluvett.

Lõunakomide loomamuinasjuttudes arvatakse hunt (*Lupša-vok* 'vend Lupša' või *Lupja-vok* 'vend Lupja') olevat karu (*Perša-vok* 'vend Perša') noorem vend.

Eufemismiga Lupša on kindlasti seotud tuntud sürjakomi nõiia Luperja nimi, kes Permi Stefaniga heideldes hundiks muutus. Hundiks võisid muutada ka teised nõiad, kuid valdavas enamikus libaloomadest rääkivates muistendites esineb libakaru kuju. Libahunt esineb sagedamini permikomi tekstides. Mõnikord on metsa peremees *vöris*' ise libaloom. Komi muistendites mainitakse sageli, et hunt on metsavana koer. Üsna harva nimetatakse metsavana koerteks valgeid hunte (*jedžöd köinjas*). Sürjakomi muinasjuttudes nimetatakse hunte Joma lammasteks ja karusid tema lehmadeks.

Sürjakomid uskusid, et kui pulmi kaitsev pulmanõid (*vež'livets*) ei rakenda vajalikke vastuabinõusid, võis nõid moondada pulmarongi hundikarjaks.

Sürjakomide maagias omistati hundikihvale samasugust võimu

nagu karu küuntele ja kihvadelegi. Jahimehed ja põhjapõdrakasvatajad riputasid hundi hamba vöö külge, et kaitsta end kaetuse ja haiguste vastu. Usuti, et ahjutagusesse sahvrisse salaja pistetud hundikihva abil võib maja peremehe surmata. Selle uskumuse peegelduseks on muinasjutumotiiv, mille kohaselt magava kangelase tapab tema rinnale asetatud huntide kuninga hammas. Ežva ülemjooksu naisnõid on rääkinud, et kui ta hangib endale hundihamba, ei hirmuta teda enam miski, kuna ta saab siis endale määratu nõiavõimu.

Nõiad pühkisid hundi sabaga oma jäljed ära, et kaetust ei pöörataks nende endi vastu. Sedasama tegi muinasjutus ka end tagaajajate eest varjav Joma. Hundi soonte abil karistasid nõiad vargaid. Kui hundi soon visata (*köin sön tšövtñō*) kuumale pannile, tõmbuvad varga käed konksu.

Igapäevases kõnes on *köin* üsna levinud sõimusõna, millega tähistatakse ahnet ja julma inimest, kes ei tunnista sugulus- ega sõprussuhteid.

Kirjandus: Klimov 1990, Lõtkin & Guljajev 1970, Nalimov SUS, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

HUNTIDE KUNINGAS – köin sar üldine; **köjin sar** üe – sürjakomi muinasjuttude antagonist, libahunt.

Huntide kuningas ajab taga õde ja venda, kes pääsevad tema käest ema

käterätist silda pidi üle jõe minnes. Huntide kuningas muutub noormeheks, võrgutab õe ning saab käteräti tüdruku abiga enda valdusse. Ta läheb üle jõe ja üritab õe abiga surmata venda, keda kaitsevad kaks koera.

Huntide kuninga õhutusel saadab õde oma venna 12 salvega veskisse, kus poisi koerad jäävad 12 ukse taha. Vend palub enne surma luba saunas käia: ta kütab sauna kolmest (üheksast) kohast võetud puudega, teeb vihad kolmest (üheksast) puust, toob vett kolmest (üheksast) kaevust ja viivitab nii oma surmaga. Kolm korda käib kaaren talle teatamas, et koertel on jäänud katki närida veel 9, 6, 3 ust.

Koerte abiga sulgeb vend huntide kuninga sauna ning pühib kokku ja põletab tules putukad, kelleks ta vastane moondus. Õde võtab tulest huntide kuninga hamba ning tapab hiljem sellega oma venna. Koerte toodud eluvee tõttu elluürganud vend saab kuningaks.

Reeglina on antud süžee vaid muinasjutu algusosa, millega kontamineerub kolm-neli muud süžeed. Iz'va variandis esineb huntide kuninga asemel kurat.

Sürjakomi usundilistes muistendites esineb huntide haldja ja libahundist nõia kuju, kellele hundid alluvad ja keda nad teenivad. Sürjakomi uskumuste kohaselt võis nõid pulmalised hundikarjaks muuta. Permikomi muistendites räägitakse libahundist,

kelle kodu on suure kuuse sees. Ent huntide kuningas esineb vaid muinasjuttudes.

Putukateks moondunud kurja vaimu, nõia või muinasjutu antagonistitulle pühkimine ja põletamine saunas on komi rahvaluules väga populaarne motiiv, mis esineb nii muinasjuttudes, muistendites kui ka muus pärimuses.

Kirjandus: Klimov 1990, Rotšev 1991.

O. Uljašev

HÕBE – **ezõs'** üldine, **ezis'** üe, **s'erebrö** ud, ae, ks, pk, **s'erebra** üe, ud, **s'erebre** iz'va, üe, **s'erebro** pk.

Komi rahvaluules ja uskumustes iseloomustab hõbedat valge värv ja maskuliinsus: *ezõs' pi* 'hõbedane poeg' on traditsiooniline pöördumine poisi poole; rasedast naisest lahkudes palub muinasjutu vägilane anda sündinud pojale hõbedase kaelaristi (*ezõs' perna*) või tütrele kuldsõrmuse (*zarn'i tšun'kõč*). Komi mütoloogias, muinasjuttudes ja kombestikutekstides esineb püsiväljend *ezõs' tõlõs'* 'hõbekuu'. Hõbe on seotud kuulmise ja kuld nägemisega: surnuitkudes iseloomustatakse surnut epiteediga *ezõs' kõča pel'a* 'hõberõnga taolise kõrvaga'. Imselt seetõttu, et hõbe on kuu atribuut, vastandatakse mõnes mütoloogilises süžees hõbedat ja kulda kui Jeni ja kuradi tunnuseid. Ühes jutus näiteks aitab Jeni saadetud pühak Nikolaus muuta tüdrukul osa

õlgi kullaks, teise osa muudab kurat hõbedaks. Kuid sagedamini sümboliseerib hõbe rikkust, ilu ja puhtust ning on nagu kuldki muinasjuttudes võluesemete ja -loomade atribuudiks (vt kuld).

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Lötkin & Guljajev 1970, Uljašev & Uljašev 1997, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

I

ILJAPÄEV – III’A IUN üldine –
20. juuli (2. august).

Iljapäev on üks tähtsamaid pühi kristlikus kombestikus nii sellega seotud erinevate uskumuste ja majapidamisennete arvu poolest kui ka selle päevaga ühitatud rahvakommete poolest. Prohvet Ill’a on rahva ettekujutluste kohaselt ühel kristliku panteoni juhtivamal kohal. Ill’a alluvuses arvatakse olevat taevane niiskus: ta võib kaela saata nii põuda kui ka paduvihma või rahet. Ill’a on hirmuäratav äikesepereees – kõu ja välk on tema karistavad relvad. Juliuse kalendris sattus iljapäev umbes neljakümnele päevale pärast suvist pööripäeva, mis kindlasti tugevdas selle tajumist rahvakalendri erilise tähtpäevana.

Rahvakristlikel vaadetel põhinevate rahvalike ettekujutluste järgi sõidab prohvet Ill’a äikese ajal pilvede peal tulevankriga, mida veavad ronkmustad hobused. Komid olid veendunud, et Ill’a armastab üldse väga hobustega sõitmist, sellepärast sõideti iljapäeval Petšora külades prohveti auks ja talle lugupidamise avaldamiseks hobustega. Poisid, tüdrukud ja sageli ka vanamehed ratsutasid hobuste seljas, kuni kümnekesi reas, mööda külatänavaid ja laulsid. Hobuste seljas ratsutamise komme iljapäeval oli levinud ka Luzi, Jemva,

Udora ja Iz’va ääres ning nii mõneski permikomi külas.

Prohvet Ill’a kaitses Udora komide arvates karja karude eest. Samas usuti, et karu võib iljapäeval metsa mineja maha murda. Jovkõdži külas pidutseti prohvet Ill’a auks kolm päeva. Legend kõneleb, et just sel pühal tungisid karud kunagi massiliselt kariloomadele kallale. Karudest õnestus vabaneda alles pärast seda, kui korraldati prohveti ikoonidega ristikäik. Tänutäheks otsustasidki külaelanikud iljapäeva kolm päeva järjest tähistada. Permikomid ei ajanud sel päeval loomi karjamaale, kuna uskusid, et iljapäeval uitavad kiskjad vabalt metsas ringi. Prohvet Ill’a andvat röövloomadele sel päeval õiguse teha kõike, mida nad tahavad. Täiesti võimalik, et siin on tegemist piiblisüžee omapärase tõlgendusega rahva teadvuses. Ill’a õpilane ja tema järglane prohvet Jelissei viibis Ill’a imepärase taevamineku juures. Pärast seda suundus ta Vefli linna. “Kui ta läks mööda teed, tulid linnast väikesed lapsed, irvitasid tema üle ning hüüdsid: “Mine, kiilakas! Mine, kiilakas!” Prohvet Jelissei vaatas tagasi, nägi lapsi ja needis nad issanda nimel ära. Ja tulid metsast kaks emakarju ja kiskusid nelikümmend kaks last lõhki” (4 Kun. 2: 23-24).

Samal kombel võib seletada ka komide seas levinud veendumust, et prohvet Ill’a on võimeline kaitsma inimesi haiguste eest. Völ’dini küla

kabelisse toodi iljapäeval prohvetile massiliselt talle juba varem lubatud kingitusi (lõhepäid, jääri, metsiseid jne), kuna Ill'a kaitses inimesi haiguste eest. Kuigi piiblis ei räägita, et Ill'a oli ka ravitseja, on siiski kirjeldatud ühte juhtumit, kus prohvet äratas tänuks pakutud peavarju eest issanda abiga ellu lesknaise poja, kes oli surnud haiguse tõttu (3 Kun. 17: 19-23). Venelased uskusid, et vihmaga näo pesemine iljapäeval võib kaitsta haiguste ja kaetamise eest.

Raske öelda, millist mõju avaldas iljapäeva kommete teine piiblis kirjeldatud episood – vasika ohverdamine Ill'a poolt taevase tule abil. Paljude rahvaste juures levinud härja tapmise komme iljapäeval on tekkinud autoriteetsete uurijate arvates prohvet Ill'a ja talle eelnenud paganlike jumalate sünkretistliku ühtesulamise tagajärjel. Neile jumalatele toodi varemgi selliseid ohvreid. Ohvripullid olid ettenähtud hirmuäratavale ülemjumalale tänutäheks kasvatatud saagi eest, meelega äikese valitsejale.

Esimene kirjeldus vereohvrite toomisest iljapäeval pärineb akadeemik Ivan I. Lepjohhinilt, kes külastas 1771. aastal oma teadusreisi käigus sürjakomide Abjatšoi küla: "Iljapäeval kogunevad kõik ümberkaudsed elanikud Abjatšoisse. Iga küla, aga mõnikord kahe küla elanikud panevad rahad kokku ja toovad kaasa sõnni või vasika, kelle nad sel päeval tapavad ning ühiselt söögiks tarvitavad."

Paljudes komi külades püsis see komme kuni 20. sajandi alguseni. Tavaliselt tapeti ühise raha eest ostetud loom kuskil väljaspool küla. Osa lihast annetati kirikule, ülejäänud liha keedeti aga jõekaldal kateldes ühise söömingu tarbeks. Loomade tapmine ja liha keetmine võis toimuda kiriku lähedal või isegi kirikaia taga. Ohvriloomade tapmise tarvis hoidsid permikomid küla kõige auväärsemate vanameeste juures spetsiaalseid pühi nuge. Liha keetmisest kateldesse allesjäänud puljong viidi pärast söömaaja lõppu kodudesse. Permikomidel oli kombeks osa ohvrilihast säilitada. Liha ömmeldi väikese nartsu sisse ja kanti pidevalt kaasas, et kaitsta end kõikvõimalike hädade ja õnnetuste eest. Paljud viisid liha kalmistule sugulaste haudadele või matsid oma põllusiilule, et maa annaks paremat saaki.

Huvitavaid detaile iljapäeva ohverdamise kohta on üles märgitud Pal' külast Ežva jõel. Ohvriloomade hulka kuulusid seal kindlasti pull, mullikas, lambad ja jäärad. Mullikas pidi sealjuures kindlasti olema tiine. Kui ohverdatud mullika üsas loodet polnud, toodi kohale ja tapeti teine loom. Selles tavas on eriti selgelt jälgitav tulevase viljakuse tagamise idee, mis on kätketud enne viljakoristuse algust toimuvasse iljapäeva ohverdamisenisse.

Iljapäeva olemisest piiripealseks päevaks rahva majanduskalendris pajatab ka sürjakomi enne: peetripäeva

vihm parandab põuda, aga iljapäeva vihm ei paranda. Rahvalike ettekujutuste järgi oli iljapäev suve ja sügise piiriks. Räägiti isegi, et iljapäeval on lõunani suvi ja pärast lõunat juba sügis. Selle päeva ilma järgi ennustati seetõttu saabuva sügise iseloomu: Kui iljapäeval on ilus ilm, tuleb ilus sügis. Enne iljapäeva jääkeldrist võetud jääd tuli kanda kaetuna, “et päike ei näeks, muidu saadab rahet”. Selles uskumuses on selgelt jälgitav kristlike ja paganlike kujutluste ühtesulamine – päike solvub ja saadab põldudele rahet, mitte prohvet Ill’a.

Alates iljapäevast enam ei supeldud. Kehtetuks muutusid teraviljade õitsemise ajal järgitud keelud. Uskumuste kohaselt ei kaitsnud rukki sees elav vaim *pölözn’itša* sel ajal enam rukist. Kehtivuse kaotas ka keeld mängida puhkpille. Vili oli juba küpseks saanud ja kadus kartus müra või vilistamisega halba ilma ja halba viljasaaki esile kutsuda. Sel päeval tegid kõik lapsed pärast pikka pausi enesele pajupille ja vilesid ning puhusid neid hommikust õhtuni. Sürjakomid nimetasid iljapäeva seetõttu ka vilistamise ja puhumise päevaks *tšipsas’an*, *pöl’as’an lun*.

Esines ka iljapäevaga seotud fenoloogilisi endeid. Arvati, et kägu (lahkuva suve sümbol) jätab nädal enne iljapäeva kukkumise järele. Alates iljapäevast oli lubatud korjata metsamarju. Pärast seda päeva hakati tulusel käima, kuna ööd olid

juba piisavalt pimedad ja sai kasutada valgustust. Arvati, et pärast iljapäeva kaovad lõplikult kiinid. Iga tapetud sääsega usuti kaduvat nüüd sõelatäis sääski (iljapäeva eelsel perioodil ei tohtinud sääski tappa põhjusel, et iga tapetud sääse asemel tuleb neid sõelatäis juurde). Iljapäevaga oli seotud puulehtede kollaseks ja punaseks muutumise ning rohu kolletamise algus. Põllumajanduskalendris oli iljapäev komidel nagu venelastelgi seotud heinaaja lõppemise ja viljakoristuse algusega.

Iljapäeva austasid eriti põhjapõdrakasvatajad, kusjuures mitte ainult põhjapoolsed sürjakomid, vaid ka neenetsid, kes olles küll kristlased, ei suhtunud kirikupühadesse erilise austusega. Augusti alguseks lõpeb põhjapõtradel karvaajamine, neid ei kiusa enam tüütud kiinid, vähem on sääski ning väheneb ka põtrade jaoks raskesti talutav suvekuumus. Põtru võib sellest ajast alates kauakestvateks sõitudeks narta ette rakendada. Juba ammustest aegadest korraldasid Bolšezemelskaja tundra põhjapõdrakasvatajad iljapäeval pidustusi eelnevalt kokkulepitud kohas, kuhu kogunesid kõikide suvisel ajal mere lähistel rändlevate karjade põdrakasvatajad. Korraldati põdrarakendite võistlusi ja valmistati pidusöök. Pärast pidu hakkasid põdrakasvatajad tasapisi lõuna poole liikuma, talvistele karjamaadele, lähemale oma asundustele. Traditsioon on säilinud tänapäevani.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883, Doronin 1924, Durkin 1926, Gagarin & Žerebtsov 1968, Kandinski 1889, Konakov 1993, Kudrjašova 1988, Lepjohhin 1780, Sorokin 1910, Šergin 1910, Zassodimski 1983, Tšistaljev 1984.

N. Konakov

ILL'A MUROMETŠ üldine – vene kangelaseepose tegelane, mütologiiseeritud sürjakomi vägilane.

Komi folkloristid ja etnograafid väidavad, et nad on korduvalt kuulnud böliinasüzeede fragmente Ill'a Murometšist (tõsi küll, kirjapanekuid ega viiteid välitööde materjalidele ei esitata) ning et olemas on ka temast kõnelevaid muinasjutuvariante. Sürjakomi keeles on olemas üks täielik Ill'a Murometši böliina tekstivariant, mida säilitatakse Komi Rahva Muuseumi teaduslikus arhiivis. Ilma päritoluandmeteta käsikirjaline üleskirjutus pärineb 1920ndatest aastatest. Säilitatava teksti aluseks on põhjavene eepilises traditsioonis populaarne böliina *Ilja Muromets ja Puuslik*, sellega liitub elemente ka teistest tuntud böliinadest nagu *Ilja Muromets ja (pime) rändlaulik* ning *Ilja ja vürst Vladimiri tüli*.

Süzeeskeem sisaldab järgmisi motiive: valge tsaari sulgemine muldsesse vangikongi uskmatu Puusliku poolt ning Valge tsaaririigi vallutamine; (tsaari) duuma liikmed ja nõunikud otsustavad saata vägilast otsima tema venna Kaliga (< vene *kalika*) ja mää-

ravad talle Ill'a Murometši otsimiseks kolm tähtaega: 6 päeva, 6 kuud ja 6 aastat; Kaliga leiab Ill'a Murometši 12 aasta pärast kaugelt mere tagant suure tamme all telgis magamas ning räägib talle Valget tsaaririiki tabanud õnnetusest; Ill'a Murometš vahetab vennaga riided ja läheb vägilashobusel Puusliku juurde; Ill'a Murometš ilmub Puusliku korraldatud pidusöögile, kes ei tunne teda ära ning hoopis oma jõuga, öeldes, et võidab Ill'a Murometši; Ill'a Murometš vastab irooniliselt Puusliku enesekiitusele, võrdleb teda ahne pulliga ja läheb lagedale põllule jalutama; teisel päeval ilmub Ill'a jälle pidusöögile, varjates taas oma tegelikku nime; jälle ärpleb Puuslik oma jõuga, vastuseks võrdleb Ill'a Murometš teda apla koeraga ja läheb lagedale põllule jalutama; kolmandal päeval läheb Ill'a Murometš jälle Puusliku peole ja ütleb oma tõelise nime; Puuslik paneb ta raudu ja viib muldsesse vangikongi; teel vanglasse purustab Ill'a Murometš ahelad ja tapab Puusliku; Ill'a Murometš vabastab tsaari ja läheb tagasi Kaliga juurde; Ill'a Murometš saadab Kaliga tagasi kirjaga, et pärast valge tsaari surma peab tsaaririigi esimeseks inimeseks saama tema vend; rahvas rõõmustab Kaliga valitsemise üle.

Kirjapanekus on säilitatud suuline eepiline stiil, tekst on jaotatud ridadeks:

Važön pö völi belöi sar, / Belöi sarös polonö bos'tis, / Polon'itis n'evernöi

idol; / Zeml'anõj t'urmaõ jõrtis, / Belõi sarstvoõn jõzõs šog bos'tis, / Šogõs' i vis'õm udaritis. / Dumšikjas, sõvetn'ikjas / Pondisnõ dum dumajtnõ, / Sõvetjas sõvetuitavnõ... 'Vanasti elas valge tsaar. / Valge tsaar võeti vangi, / Vangistas uskmatu Puuslik; / Sulges muldsesse vangikongi, / Valge tsaaririigi inimesed kurvastasid, / Jäid kurbusest haigeks, / (Tsaari) duuma liikmed, nõunikud / Jäid mõttesse, / Hakkasid nõu andma...?'

Vaenlasi ja vaenlase jõudu ("uskmatu, jumalavallatu puuslik"), rahvalik-retoorilisi pühakuloolisi vormeleid ("pimedad said nägijaiks, jalutud tõusid jalule, haiged tervesid, jumalavallatust pääsesid"), aga samuti tsiviiljuriidilisi mõisteid ("manifest, dokument") tähistavate iseloomulike epiteetide ja teiste reaalide põhjal võib oletada, et komikeelne böliinatekst tekkis vanausulistele lähedastes ringkondades mitte varem kui 19. sajandil või 20. sajandi alguses. See tekst kujutab endast vene böliinasüzeede teadlikku ümbertõtlust komi keeles, stiliseerituna vene suulise eepilise traditsiooni järgi.

Teisiktegelase, kes ainukesena võib tuua Ill'a Murometšile teate Puusliku kallaletungi kohta, sissetoomine böliinasüzeesse on rändlauliku kuju omapärane tõlgendamine komi teksti koostaja poolt. Selles tekstis kehastab Ill'a Murometš rahva tahet: tema kirja põhjal saab pärast valge tsaari surma esimeseks inimeseks

Valges tsaaririigis Ill'a vend-teisik, kes viib ellu rahva unistuse õiglasest valitsemisest.

Komi versioon on vene eepilise vägilase kuju vene süzeedega võrreldes rohkem sotsiologiseeritud ning läheneb funktsioonide poolest ime muinasjuttude tegelastele.

Kirjandus: Astahhova 1938, Ivanov & Toporov 1995, Mikušev 1973, Plessovski 1956, Propp 1958.

A. Vlassov

ILU - mitš üldine, mitšlun kirjakeelne.

Esteetilise kategooriana on ilu komide ettekujutustes seotud selliste eetiliste ja etiketimõistetega nagu *bur* 'hea(dus), lahke, lahkus' ja *šan* 'sama'. Kosmagooniliste müütide kontekstis on ilu seotud harmooniaga, mille toob maailma jumal Jen. Loomismüütides väljendub ilu universumi harmoniseerimises, valguse eraldumises kaosest ja pimedusest. Sellest tuleneb ka ilu olmedefinitsioon: ilu on hele ja valge – erinevalt inetust (*mis'tõm* < **mitštõm*), mis on tume ja must. *Mitša-jedžõd* 'ilus-valge' ja *mis'tõm-s'õd* 'inetumust' on püsiühendid, mis käivad nii inimeste, esemete kui loodusnähtuste kohta. Keha vaevus on naise ilu kohustuslik tunnus lüürilises ja tavandipoesias ning inimest mitteinimesest eristav tunnus muistendites. Iz'va komid seostasid vetevaimu välimust ilmaga: pilves ilmaga on ta must, ine-

tu ja tusane, päikesepaistelise ilmaga aga hele, ilus ja lõbus.

Taevakehade loomine tõi maailma harmoonia ja ilu ideaali. Ühes müüdis loob Omöl' kuu ning kõik hakkab maa peal ära külmuma. Seepeale loob jumal Jen päikese. Hiljem aga, kui ta märkab kuu puhastavat mõju, võtab mõlemad taevakehad endale. Sellest ajast peale on kuu öise korra hoidja, päikese asemik ning jumala esindaja allilmas. Teise müüdi kohaselt on kuu päikese kild (mis eraldus siis, kui Omöl' tahtis päikest endale võtta), seepärast olevat kuu algusest peale Jeni tehtud.

Taevakehades, peamistes valguse ja soojuse allikates, on maksimaalselt väljendatud ilu ideed, sellepärast on *tölös' gug* 'kuu kukal (tagakülg)' ja *šondi ban* 'päikese pale' kõige levinumad metafoorid komi rahvaluules. Epiteeti *šondiban* 'päikesepalgeline, päikeseline pale' võib ühtviisi kasutada pulmakombestikus pruudi kohta, itkudes sugulase kohta, matusekombestikus surnu kohta, tüdruku kohta lüürilises poeesias ja muinasjutukainitari kohta.

Kulla ja hõbeda assotsiatiivne seos taevakehadega määratleb nende tähenduse ilu markeerimisel. *Ezōs' tšužōm* 'hõbe nägu' on rahvaluules sama tähendusega kui "valge nägu" ja "kuu nägu". Igapäevases kõnes aga apelleerivad *zarn'i nõv* 'kuldne tütar, tüdruk' ja *ezōs' pi* 'hõbedane poeg' soolaarsele ja lunaarsele sümboolikale, inimese ideaalsetele algkujudele (vrd

Šondi nõv 'Päikese tütar' ja *Tölös' zon, pi* 'Kuu poiss, poeg'). Epiteet *kuldne* käe, pea või südame kohta viitab ideaalsele oskusele, mõistusele või tundele, laiendades ilu mõistet sel-listele kategooriatele nagu looming, headus ja mõistus, mis on ümbritseva maailma ja looja enda harmoniseerimise vahenditeks.

Valgusega on vastastikku seotud ka selline ilu kriteerium nagu läbipaistvus. Eepilistel ja muinasjutu kaunitaridel on "läbi keha luud näha, läbi luude üdi näha, läbi üdi aga kõik, mis laias ilmas sünnib". Sarnaseid iluparameetreid võib leida nii sugulasrahvaste (hantide) ettekujutustes kui ka sellistel geograafiliselt ja kultuuriliselt kaugematel rahvastel nagu burjaatidel, kelle vägilane Ere-Tokolo-Morgon pruuti kohates "silmitseb läbi riiete tema keha, läbi keha näeb luid, läbi luude näeb üdi". Ideaalselt ilus keha on võrreldav völupeegli pinnaga või mahlakat õuna sisaldiva alustassiga, kus peegeldub kogu maailma harmoonia ja ilu. Mõnedes muistendites on metsainimesi (tavali-selt kujutatud mustadena) ja voolava veega seotud vetevaimseid kujutatud läbipaistvatena, valgust läbi laskvate luudega. Nõndaviisi tajuvad komid ilu teisest ilmast reaalsesse maailma tungivana, ideaalsest, vaimsest ilmast ainelisse maailma tungivana.

Kirjandus: Kulik 1914, Nalimov 1907, Sidorov 1926, Uljašev 1992, Uljašev 1993.

N. Konakov, O. Uljašev

INIMENE – mort üldine. Komi sõnal on paralleele teistes soomeugri keeltes: udmurdi *murt* 'inimene, võõras, kõrvaline isik'; ersa *mir'd'e*, mokša *mir'd'ä* 'mees, inimene, mees (abikaasa)'; soome *marras* 'surelik' < soomepermi **mertä* 'inimene, mees' (indoiraanii laen).

Jumal tegi inimese savist ja kattis ta luust soomustega. Enne inimesele hing(amis)e andmist läks Jen puhkama, jättes koera oma kätetööd valvama. Omöl' meelitas koera nõusse, et see laseks tal vaadata Jeni loomingut. Inimese oma sülje ja tatiga rüvetanud, pööras Omöl' jumala loodu pahupidi, mistõttu inimese sisikond ja eritised muutusid roojaseks (vt roojus). Seda teada saades, käskis jumal eritised Omöl'ile tagastada. Sellele käsule viitab kaudselt sürjakomi lõbus väljend väljakäigus käimise kohta *udžjöz vešti Omöl'öslö* 'tagastasin Omöl'ile võla', aga ka keeld rüvetada uriiniga tuld, kõhugaasidega vett, süljega maad jne.

Teises sürjakomi müüdis toob Kaur (Omöl') ookeani põhjast kolm liivatera, millest Jen loob maa, inimese ning kõik kasulikud ja head olendid. Kolmanda sürjakomi müüdi kohaselt tekkisid kõik loomad mätta otsast alla kukkunud ühe konna-venakese (Omöl') veretilkadest. Kõige kaunimast loomast sai naine. Mõned sürjakomid ütlesid, et inimene sündis *puis'-turunis* 'puust-rohust'.

Permikomi materjalide kohaselt tekkinud inimene (mees ja naine)

kaldale jäetud kalamarjast, teises versioonis aga põlvnevad inimesed Perast ja päikese tütrest. Mõnede permikomi müütide järgi ei olnud algul midagi peale vee. Tuul kandis kokku tolmu ja prahti, millest sündis väike saareke, mis kasvas maaks. Prahist kasvas mets ning sinna tekkisid metsloomad – nende hulgas ka pisike inimene. Alguses elas inimene puu otsas, kuna maa oli niiske ja vedel. Mõnedes müüditekstides on juttu, et endal sirbiga pea maha raiunud koletise kehast tuli välja igasugust roojust, erinevaid loomi ja viimasena tuli inimene. Komi tšuudi-juttude kohaselt oskasid lapsed müütilisel ajal kõndida ja rääkida sünnist saadik ning nõnda kestis see ajani, kuni üks naine rüvetas taevast ja leiba.

Inimese kehaga oli komidel seotud rida opositsioone: vasak/parem, ülemine/alumine, ees/taga, rind/selg, suu/kõrv, suu/tagumik, käsi/jalg jne. Sõnaga *jur* 'pea' ei seostata ainult pead ja keha ülemist osa, vaid ka mütoloogilist, sotsiaalset, vanuselist ja geograafilist ülaosa; sõnaga *pod* 'jalalaba, tald, alus' aga ka mütoloogilist, sotsiaalset, vanuselist ja geograafilist alaosa. Kõnekeeles võib kohata paralleele, kus kehaosad on vastavuses teatud universumi tasanditega ning looduse ja inimeste maailma objektidega: vrd *pod* 'jalalaba, maapind', *jur* 'pea, peamine, ülaosa', *tšör*, *tšer* 'säär, taime tüvi', *s'övmös* 'puu või millegi südamik, inimese sisemus' (< *s'ölöm* 'süda').

Mõistatustes ja solvavates väljendites (invektiivides) võrreldakse inimese kehaosi esemetega: kere – uhmer, känd; käed – reha; jalad – ahjuroop, juured; pea – pott, tohtnõu; kõht – tohtkarp, märss, jahutuulamis-kast jne. Komi mõistatustes elavast inimesest rõhutatakse inimorganismi vertikaalset ülesehitust: *Mõr, mõr võlas gõr, gõr võlas s'ar, s'ar võlas võr, võras l'utõi z'verjas – mort* 'Känd, kändu peal uhmer, uhmri peal kera, kera peal mets, metsas metsikud loomad – inimene'; *Kõk s'is', kõk s'is' võlõn strubitša, strubitša võlõn an'bord, an'bord võlõn s'iz'im roz'a kašn'ik* 'Kaks küünalt, küünalde peal siiber, siibril haspel, haspli peal seitsme auguga pott' – inimene. Surnuga seotud metafoorides rõhutatakse homogeensust ja amorfsust, mis on omane ka väikelapse kohta käivatele metafooridele: *muõslõ kujõd* 'mullale sõnnik (surnu kohta)', *sit dod'* 'saanitais sõnnikut (lapse kohta)'; *muuv n'ait* 'maa-alune sopp (surnu kohta)', *n'aitõs' leptõmtor* 'sopast tõstetud (lapse kohta)'; *jedžõd bus ulõn kuilõs'* 'valge tolmu all lamaja (surnu kohta)', *bus kurtõs'* 'tolmu korjaja (lapse kohta)'.

Komi rahvaluules kirjeldatakse ideaalset inimest heledates, läbi-paistvates, soojades toonides, aga nõida ja ebameeldivat inimest seostatakse musta ja sinise sublumaadiga. Matuselauludes võrreldakse surnu "kuldripsme silma" ja "hõberõnga kõrva" metafoorselt päikese ja kuuga; pulmalauludes peetakse peigmeest ja

pruuti, nende vanemaid, sugulasi ja lähedasi taevakehade sarnaseks.

Värvikood dubleeritakse metallikoodiga, millele on omane üsna selgelt väljendatud emotsionaalhinnangu-line suhtumine inimesse. Näiteks positiivsed omadused ja suhtumine seostatakse kulla ja hõbedaga: *zarn'ia* 'kuldseid käed (meistri kohta)', *ezõs' pi* 'hõbedane pojake (noorima lapse kohta)', *zarn'ia nõv* 'kuldne tütar, -tüdruk (noorima lapse kohta)', *zarn'ia podja* 'kuldseid jalatallad (õnneliku inimese kohta)'. Negatiivsed omadused ja füüsiline jõud seostatakse rauaga: *kõrt s'õlõm* 'raudsüda (julma, karmi inimese kohta)', *kõrttuv s'in* 'naelsilmad (häbematu inimese kohta; nõia kohta)', *kõrt ki* 'raudkäed (tugeva inimese kohta)'. Raudhambad, raudsed rõiva(osa)d ja raudsed esemed on kurjade vaimude, "teise ilma" ja ebainimese atribuudid.

Inimese meelitusepiteedid rahvaluuletekstides ja suulisel kõnes põhinevad inimese siseorganite ja keha pealispinna sümbolsetel tunnusjoontel: *zarn'ia mus uv* 'kuldmaksa allosa', *s'õlõm šõr* 'südame kese', *vurõstõm kutšik* 'õmbluseta nahk', *šõbdi jedžõd jai* 'nisuvalge ihu', *kõtš gõn jedžõd jai* 'jänesekarvavalge ihu' jne.

Tuleb rõhutada, et traditsiooniline maailmavaade omistab mõnele kehapiirkondadele või -osadele (genitaalid, naba, juuksed, silmad, hambad, sõrmed) erilisi tunnusjooni, mille põhjustab ilmselt ettekujutus nende marginaalsest olemusest. Selles suh-

tes on näitlik komi uskumuste kompleks sõrmedest ja varvastest. Küüntel olevate valgete pigmentitäppide järgi näiteks ennustati tulevikku, olevikku ja minevikku: täpp küünejuure juures viitas eelseisvale sündmusele, mida lähemale küüneotsale, seda lähemal on sündmus; lugemist alustati põidlast; vasak käsi seostus “omaga”, parem “võõraga”. Suure varba ja teise varba pikkuse järgi vaadati, kumb pool abielus domineerib: suur varvas on pikem – “juhtpositsioon”, teine varvas pikem – “alluvus”. Magajat võis nimetust sõrmest kinni hoides kõnelema panna ning nii mitte ainult teada saada tema mõtteid ja salasoo-ve, vaid ka teise ilmaga ühendust võtta. Ežva ülemjooksu komid uskusid, et surnud imiku väikesõrm toob jahiõnne. Surnult lõigatud väikesõrm võis selle omaniku nähtamatuks teha ja soodustada varguse- ja jahiõnne. Tapetu väikesest sõrmest “võetud” veri vabastab aga mõrvari ohvri hinge poolsest tagakiusamisest. Majavaimu väljakutsumiseks löiksid Ežva ülemjooksu komid kergelt nimetissõrme, tegid lapikese veres märjaks ja panid selle peatala peale. Pöial oli inimese ja inimjõu atribuut: müütides palub karu Jenilt endale pöialt, kuid saab eitava vastuse, kuna vastasel juhul peaks jumal andma inimesele tiivad ning koerale vibu ja nooled. Kõnekeeles väljendatakse sotsiaalseid hierarhilisi suhteid tihti akrokoodis: *tšal'* ‘väikesõrm’ – noorim, eraldiolev,

heidik; *pev* ‘pöial’ – perekonna pea, peremees jne.

Sürjakomi fraseologismid ja žestid viitavad ka sõrmede seksuaalsele sümboolikale: *tšun'ön karöm, tšun'ön vötšöm* ‘sõrmega tehtud (kohmaka, rumalavõitu inimese kohta)'; *šör tšun'* ‘keskmine sõrm (peenise eufemism)’. Vestluskaaslase poole välja sirutatud keskmine sõrm tähendab Ežva ja Petžora komidel lamba (kassi) saba alla vaatamist (*õž (kan') böž ulö vidz'ödlöm*), s.o vaatamist kohta, mida seostatakse traditsiooniliselt roojusega *pež*.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Gribova Fond, Gribova 1975, Klimov 1990, Lötkin & Guljajev 1970, Nalimov 1903, Nalimov 1908, Plessovski 1975, Sidorov 1972, Šarapov 1990, Šarapov & Uljašev 1996 & 1997, Uljašev 1996.

V. Šarapov, O. Uljašev

INIMPEAKIVI – mort jur iz üe – üksik kalju Uuralite eelmäestikus.

Ežva ülemjooksu pärimuse järgi läks seitsmest vennast koosnev jahiartell Uuralite taha ning jõudis seal inimese pea taolise Inimpeakivini. Selle kalju juures ei tohtinud lärmi lüüa, kuna kisa ja kära põhjustasid tormi, tuis-ku ja halba ilma. Üks vendadest tegi ettepaneku üle Inimpeakivi hüpates jõudu ja osavust katsuda. Kõik vennad kargasid üksteise järel üle kalju ja muutusid kohe kiviks. Nõnda tekkis Inimpeakivi kõrvale veel seitse kivi.

Kirjandus: O. Uljaševi VM.
O. Uljašev

INGEL – **angel** üldine, **an'gel** iz'va, **an'd'el** üe, skr (< vene), **lov vidz'is'** üe 'hinge kaitsja'.

Ingli kuju on laenatud kristlikust mütoloogiast. Vastavalt sürjakomi kosmogoonilisele müüdile lõi jumal Jen inglid-abilised esmase loomise käigus, kohe pärast maa loomist. Inglite loomiseks kasutas Jen ühte oma ema-pardi kahest munast, mille ta oli hankinud meresügavikust. Maa ehitamise lõpetanud, ehitas Jen valmis ka taeva ja läks sinna koos oma inglitega elama. Uskumustes ja rahvaluules ingli kuju edasiarendamist ei toimunud.

Kirjandus: Plessovski 1972.
N. Konakov

ISAKALA – **ai tšeri** jem, ud, **d'edö** petš, üe (< vene *ded*), **pöl'ö** üe 'rauk, vanamees' – kalade vanem.

Isakala on kõikide kalade vanem, kes on sõbralikes suhetes vetevaimudega (*vasa*). Kui kaluritel võrk ära kaob, arvatakse, et isakala vedas selle minema.

Kirjandus: Startsev 1929.
N. Konakov

ITŠÖT'IK let, petš, skr 'väike', **kul'pijan** pk 'Kul'i lapsed, järeltulijad'.

Itšöt'ikud olid veehaldjate lasteks peetavad väikesed vetevaimud, kel polnud veehaldjate jõudu ega võimu. Arvati, et *itšöt'ikudeks* muutusid ka väikesed uppunud lapsed, seetõttu olid neile rohkem omased erinevad koerustükid kui pahatahtlikud riukad.

Kirjandus: Klimov 1990, Klimov 1991.
N. Konakov

J

JAANIPÄEV – Ivan lun üldine; **kupal'n'itša lun** üldine 'kullerkupupäev' – 24. juuni (7. juuli).

Teiste kristlike rahvaste sarnaselt algas komidelgi suviste kalendrikommete tsükkel jaanipäeval. Ristija Johannes, kelle sünnipäev omal ajal sätiti astronoomilise suve alguse lähedal paiknevale kuupäevale, on üks keskseid kujusid piibliloos. Kristlastele näis seetõttu täiesti loomulik suvise kalendaarse rajajoon ületamise tähistamist alustada just sel päeval. Juliuse kalendri ebatäpsuste tõttu kaugenes Ristija Johannese päev õigeusklikel rahvastel aegamööda tunduvalt suvise pööripäeva kuupäevast. Tavad ometi ei muutunud.

Jaanipäeva tähistamise kohustuslikuks atribuudiks oli komidel saun, kus viheldi end jaanilaupäeval värskete kasevihtadega. Suvistepühade kommete sarnaselt on siingi selgelt näha usku värskel roheline puhastavasse ja produtseerivasse jõudu. Enne jaanipäeva ei tohtinud vihtu teha. Lisaks kaseokstele pandi viha sisse ka pihlakaoksi ning kindlasti ka õitsev kullerkupp. Vihtu tehti ka ainult kullerkuppudest, lilledega kaeti saunapõrand ja -lava. Jaanilaupäevane saun oli eriti tervistav. Lapsi pestes viheldi neid kindlasti tervisesõnu

lausudes. Usuti, et jaanipäeva viht puhastas keha igasugusest aasta jooksul kogunenud roojusest, seejuures kogus ta aga roojuse endasse ja muutus seetõttu ise ebapuhtaks. Suhtumine jaanivihta oli seega eriline. Mõned viskasid kohe pärast sauna viha saunakatusele, teised pistsid viha maasse torgatud vaiakese otsa. Spetsiaalsete lausumiste saatel riputati neid vihtu ka tara peale.

Söktõvi komid viisid aga jaanilaupäeval pärast saunas pesemist kase- ja kullerkupuvihad jõekaldale, viskasid need sügavamas kohas vette ning lausused: "See on vetevaimule." Kes ei osalenud ise selles arhailises tavandis, andis oma viha teistele kaasa ja palus, et nad viskaksid selle samuti vette. Kui kõik vihad olid vette visatud, pesid osavõtjad jões jalgu, et vetevaim neid vette ei tõmbaks. Pärast seda tehti jõekaldal lõket ja istuti selle ümber hilisõhtuni. Jaanivihtadel oli komide arvates eriline maagiline jõud, mis võimaldas viha abil ennustada temaga vihelnud inimese elusaatust. Nagu jõulupühadegi ajal harrastasid ennustamist enamikul juhtudel noored.

Jaanipäeva tähistati niitudel. Pidulikult riietatud poisid ja tüdrukud läksid sinna kullerkuppe korjama. Pärast pandi kullerkuppe kätepesunõusse, et inimesed oleksid terved ja ilusad, ning lüpsikusse, et lehmad oleksid hea piimaanniga ja ei haigestuks. Kullerkupp oli justkui jaanipäe-

va sümbol, samal ajal aga ka nooruse ja õitsengu sümbol. Kullerkuppudega koos korjati ka teisi lilli, mida pärast kuivatati ja säilitati järgmise aastani. Noored laulsid ja tantsisid lilli korjates. Mõnes Petšora keskjooksu külas hüpati üle jaanitule (peaaegu kogu Euroopas tuntud komme). Noorte armastatud meelelahutuseks oli sel päeval ka paadisõit jõel, kusjuures paadi keskele oli süüdatud tuli. Teistes Komimaa paikades jaanipäeval üle lõkke ei hüpatud.

Lisaks "suvetipust" üleminekut märkivatele rahvakalendrikommetele peegeldus aastase kalendri tsükli järjekordse rajajoone ületamine ka mitmes jaanipäevaga seotud keelus. Näiteks ei olnud kombeks enne jaanipäeva supelda. Keelu vastu eksinu tirib vetevaim endaga kaasa. Kui keegi lõhub jaanipäeval varblasepesa, nuhtleb jumal teda välguga. Naised püüdsid enne jaanipäeva kogu musta pesu puhtaks pesta, kuna pärast seda oli keelatud pesu kolkimise ja loputamise müra tekitada. Lastel oli pärast jaanipäeva keelatud laudadega hüpata ja vilepille puhuda. Keelde põhjendati sellega, et saabub rukkiõitsemise aeg ning müra on rukkile õitsemisele kahjulik.

Kirjandus: Doronin 1924, Dukart 1975, Konakov 1993, Mikušev & Tšistal'jov 1960, Uotila 1989.

N. Konakov

JAANIPÄEVA TAIMED – Ivan lunsa turunjas üldine.

Jaanipäeval korjatud taimedele omistati erilisi ravivõimeid. Jaanilaupäeva öösel või jaanipäeva koidikul läksid puhastes valgetes riietes naised jõetagustele luhtadele ning korjasid seal ringiratast liikudes täielikus vaikuses ravimtaimi.

Taimede tervistav jõud usuti sel ajal nii suur olevat, et taimed andvat ravimisomadused edasi ka jaanipäeval mahalangenud kastele. Kastet korjati linaste rätikutega, mis imasid hästi niiskust. Korjatud kastet säilitati pudelites tare pühasenurgas ning tarvitati haiguste puhul ravimina. Luzi ääres on siiani püsinud komme veeretada end jaanilaupäeva öösel kastemärja rohu peal sõnadega: *S'iz'imdas s'iz'im turunõs' lõsva – s'iz'imdas s'iz'im vis'om vošas* 'Kaste seitsmekümne seitsme rohu pealt – seitsekümmend seitse haigust kaob'. Iz'val arvati, et just jaanipäevane kaste annab taimedele erilise ravivõime. Korjatud ravimtaimed seoti kimpudesse ja viidi kolme päeva hommikul niidule *kuim lõsva tšukörtnõ* 'kolme kastet korjama'. Pärast seda taimed kuivatati ning hoiti haiguse puhuks ikoonikapi taga.

Kirjandus: Dukart 1978, Iljina 1997.

I. Iljina

JALATU NAZAR – KOKTÖM NAZAR – Ülem-Ežva komide folkloorne tegelane, kelle prototüübiks oli reaalne inimene, nõid.

Jalatu Nazar võis vabalt vees viibida. Suvel põgenes ta sääskede eest vette ja ööbis mitte oma onnis, vaid jões või tiigis.

Kirjandus: Sidorov 1928.

N. Konakov

JARAS'IM, PIT'IRIM JA IONA – Permi piiskopid, Permi Stefani järglased.

Piiskopid Jaras'im (1416–1443) ja Pit'irim (1443–1455) tapeti, piiskop Iona (1456–1470) aga suri loomulikku surma. Nende (rahva ettekujutuse järgi) kõdunematud säilmed maeti ühte ja samasse kohta – hiljem ehitati sinna kirik. Kõik piiskopid omandasid imetegija kuulsuse, nende haud muutus palverännakute paigaks, nende imetegudest sündis palju legende.

Pärimuse kohaselt tegelesid Jaras'im, Pit'irim ja Iona põhiliselt tervendamisega. Nad ravisid selliseid raskeid ja lootusetuid haigusi nagu hullumeelsus, halvatus, pimedus, luksumine jm. Piiskoppide poole pöörduti loomade metsa kadumise puhul.

Jaras'imi, Pit'irimi ja Iona säilmeid külastada töötanud vang võis saada vabaks.

Kirjandus: Vlassov 1996, Vlassov & Petrenko 1996.

N. Konakov

JEN üldine – kõrgem jumal-demiurg, pärast komide ristiusustamist ka kristlik jumal.

Peale jumala tähendab *jen* ka taevast. Vrd udmurdi *in* 'taevas', *inmar* 'jumal' < ühispermi **jenm* 'jumal, taevas'. Vrd soome *ilma* 'õhk' jne < eelpermi **ilma* 'õhk, taevas'.

Sürjakomi kosmogoonilistes müütides esineb Jen ornitomorfsel kujul: luigena, pardina või tuvina, ühes müüdis ka konnana. Jeniga koos osaleb ning võistleb temaga maailma loomises Jeni vend või kaaslane – sürjakomidel Omöl', permikomidel Kul'. Mõnikord loovad nad ühiselt: nõnda tekkisid näiteks viul ja sepakunst. Pärast maailma loomist kogu selle mitmekesisuses ning võidu saavutamise järel võitluses kosmilise ülaosa valdamise pärast, läheb Jen elama taevasse ning ei sekku enam maistesse asjadesse. Ta muutub oma olemuselt nn "jõudejumalaks" (*Deus otiosus*). Ent permikomide kujutluste kohaselt rikub Jen, kes erineb tavalistest inimestest hiiglasuure kasvu ja füüsilise jõu poolest ning selle poolest, et võib elada tuhat aastat (mis tähendab, et 'lõputult kaua'), mõnikord maistesse asjadesse sekkumatuse põhimõtet. Kui mõne küla elanikud hakkasid nagu üks mees pattu tegema ja nurjatusi toime panema, tõstis Jen

kogu küla ühe käega üles ja heitis selle kaugele üle mere (vt põrgu, taevas, maailma loomine, paradiis jt).

Kirjandus: Dobrotvorski 1883, Lötkin & Guljajev 1970, Mihhailov 1849, Nalimov 1903.

N. Konakov

JIRKAP – Jemva komi legendide tegelane.

Pärimuse kohaselt elas Jirkap Ülem-Ežval Kon'i külas ja tegeles jahindusega. Ükskord jahil olles nägi ta S'indori järve kaldal vetevaimu ja metsavana kaklemas. Vetevaim hakkas vastasest jagu saama. Jirkap tuli metsavaimule appi ja lasi vetevaimu oma vibuga. Tänutäheks päästmise eest soovitas metsavana Jirkapil otsida metsast üles õnnetoov *as pu* 'oma puu'. Jirkap leidis selle puu alles pärast pikki otsinguid. Teise versiooni järgi leidis Jirkap oma puu ise, pannes tähele, et tema koer haukus kolm päev (või kolm aastat) ilma mingi põhjuseta ühe ja sama puu all.

Kõigis jutuvariantides räägitakse, et pärast Jirkapi esimest kirvehoopi hakkas puust verd jooksuma. Jirkap raius puu (männi) maha ja tegi sellest endale suusad. Teise versiooni järgi teatas puu Jirkapile ise, et on tema *as pu* ja jahimees võib teha temast endale, mida soovib. Jirkap tegi suusad. Kolmandas variandis ütles puu Jirkapile, et ta teeks ühe suusa või paneks pilpa tagasi.

Oma puust tehtud suusad (suusk) olid tavatult kiired. Ahi ei jõudnud veel ära küdeda, kui Jirkap oli juba tagasi 300 kilomeetri kaugusel asuvatelt jahimaadelt. Vaevalt jõudis S'indori järv kattuda õhukese jääkirmega, kui Jirkap kihutas juba oma imesuuskadega üle jää lühimat teed pidi jahile. Suusad viisid sõitja ise kohale, oli vaja vaid mõelda, kuhu minna. Nende peatamiseks tuli visata enda ette müts ja kindad; et suusad paigal seisaksid, pidi nende peale panema mütsi.

Jirkapiga samas külas elav naisnõid Jeretn'itša ütles talle kord, et jõe teisel kaldal olevale karjamaale tuleb varsti sööma sinine põder. Kui Jirkap püüab põdra kinni, saab temast maailma kõige väledam ja edukam jahimees. Järgmisel hommikul hakkas Jirkapi ema leiba küpsetama, nägi sinist põtra ja äratas poja üles. Jirkap tõusis, pistis kuuma odrakaku põue ja tormas imesuuskadel põtra taga ajama. Jälitamine kestis päris Uurali mägedeni välja. Seal hakkasid põdra sõrad kividel libisema ja Jirkap jõudis talle järele. Helesinine põder tegi kukerpalli, muutus imeilusaks tüdrukuks ja hakkas anuma, et Jirkap talle armu heidaks. Jahimees aga ei kuulanud teda – tappis tüdruku, võttis tal südame välja, pistis selle põue ja asus tagasiteele. Kui ta oma külani jõudes kaasavõetud leiva pooleks murdis, oli see veel soe. Jirkap viis tapetud tüdruku-põdra südame nõia koju ja asetask selle tema lauale.

Sama jutu teise variandi kohaselt vedas nõid Jirkapiga kihla, et Jirkap püüab kiiresti kinni kolmkümmend põtra, kuid kolmekümne esimest, sinist põtra, ei õnnestu tal tappa. Tõepoolest püüdis Jirkap kähku kinni kolmkümmend põtra, kuid kolmekümne esimese põdra jälgi ei suutnud ta kaua leida. Lõpuks nägi jahimees sinist põtra ja sai ta pärast pikka tagaajamist kätte. Pöder muutus harakaks, kuid Jirkap murdis ta tiiva, et lind ei saaks lendu tõusta, ning seejärel tappis ta. Selgus, et see oli nõia tütar.

Jirkap uppus üle õhukese jää minnes enda avastatud S'indori järve, kuna ta oli jalarättide pesuvee joomisest raskeks muutunud. Ühe versiooni kohaselt andsid talle higiste jalarättide loputusvett juua teised jahimehed, kes jäid Jirkapi jahilkäimise tõttu pidevalt ilma saagita. Teise versiooni järgi tegi seda Jirkapi ema, kellel armuke soovitanud poja jalarätte kaljas leotada ning siis selle kalja talle sisse joota. Armuke ütelnud, et muidu püüab Jirkap kõik loomad ja linnud kinni ning kõik surevad nälga. Kolmandas variandis andis veini, milles oli jalarätte leotatud, nõia nõuandel Jirkapile juua tema võõrasema.

Koos Jirkapiga hukkusid ka tema suusad. Ühes jutuvariandis räägitakse, et jää purunes vaid tavalise suusa all, imesuusk aga rebis end lahti koos jahimehe jalaga ja lendas (ilmselt *as pu*) kännu sisse. Teise versiooni

kohaselt löikas läbi jää vajuv Jirkap uppumisest pääsemiseks suusasidemed läbi. Pärast seda kuulnud ta imesuusa sõnu, et kui Jirkap poleks suusasidemeid läbi lõiganud, oleks suusk jahimehe kaldale toonud, nõnda aga oli Jirkap hukutanud nii enda kui suusa. Suusk pääses Jirkapi jala küljest lahti ning lendas läbi jõekaldal kasvava hiiglasuure männi. Jirkapi uppumise paika hakati nimetama *Jirkapuv* "koht Jirkapi all".

Kirjandus: Doronin 1947, Rotšev 1984.

N. Konakov

JOMA üldine; **juma** iz'va; **l'oma** pk; **joma-baba** üe, iz'va, ae, skr, ks (< vene *baba*); **jaga-baba** üe, üs, ks, ll; **jag-bab** pk, ks, ud; **jagišna** pk; **vör-baba** pk (< *vör* 'mets'); **jegi-baba** pk; **jegibovna** pk – Baba-Jagaa, nõiamoor, nõid.

Komide Joma on väga populaarne müüdi- ja muinasjututegelane (analoogiline vene Baba-Jagaaga). Sõna *joma* etümoloogia pole selge, võimalikud on paralleelid järgmiste sõnadega: soome *jumala*, karjala *jomal* 'jumal', balti *Jumis* 'viljakuse jumal', aaria *Yama* 'surmajumal'. Komide hilisemates kujutlustes liitub Joma sageli *S'u Palad* 'Leiva Palad' ja > *pölözn'itša* (< vene *Poludnitsa*) kujuga. Seetõttu pole välistatud, et algselt oli Joma naisjumal – teravilja perenaine.

Joma on komi rahvaluules mitmetähenduslik kuju: Joma on teravilja ja leiva perenaine (ta tantsib uhmris); taimestiku ja loomastiku ning metsa perenaine (ta elab tihedas metsas kanajalgadel/munal/põdrajalgal onnikeses). Hundid on Joma lambad ning karud on tema lehmad, tema sõna kuulavad loomad ja linnud. Permikomi metsanaine (*vör baba*) on metsaonu (*vör d'ad'*) Mitrofan Mitrofanovitši tädi. Joma on Gundõri naine. Tal on ka lapsed – reeglina tütreid (üks või kolm), harvemini pojad (mitmepealised Gundõrid).

Joma on naiste käsitöö, kangakudumise ja ketramise soosija: tema juurde lähevad mõne muinasjutu naistegelased kangasoa, voki, lõngakera, värtna, kudumisnõela või kedrusvihi järgi. Kangakudumise terminoloogias nimetatakse sürjakomi sõnadega *an'baba*, *baba-jaga*, Ežva ülemjooksul *joma-baba* hasplit (kedruse ümberkerimise instrument).

Joma on tule hoidja, ta lamab ahju peal. Sürjakomi muinasjuttudes tulatakse tema juurde tule järgi, permikomidel esineb selles muinasjutus Kam. Muinasjuttudes põletatakse Jomat sageli ahjus, heinakuhjas või õlgedes. Joma on inimsõja, ta püüab lapsi ahjus leivalabida peal küpsetada. Joma on vägilane, kangelase vastane, nõidvaenlane, nõia ema.

Joma on vee, jõuduandva vee või eluvee perenaine. Jõuvett joonud kangelane vahetab Joma vee

ära. Ta viskab Joma rinda torgatud raudkonksude abil jõkke ning viib vangistatud kaunitari kaasa. Joma on võlusesemete (lõngakera, värtna, nõela, mahlaka õunaga alustassi) hoidja. Kõige sagedamini esineb Joma kangelase abistaja ja kinkijana: ta annab kangelasele süüa ja juua ning peidab teda oma koletisest poja eest. Joma on oma võltskaunitarist tütre (Joma nõv) kaitsja, vangistatud kaunitari valvaja, röövlimaja ja peidetud varanduse valvur. Joma on kangelase jälitaja. Jomana võib ilmuda ka kangelase pruut.

Erinevalt vene Baba-Jagaast ei esine komi Joma kolme ratsaniku (Hommik, Päev ja Öö) perenaise või Kaštšei hobuste omanikuna. Ilmselt seetõttu kirjeldatakse teda äärmiselt harva taevas elavana. Ainult sürjakomi muinasjutus *Viljapea taevani* elab võluveski omanik Joma taevas. Permikomidel esineb tema asemel meessoost Kam või ühe silmaga kits.

Sagedamini on Joma seotud alumise, teispoelse või piiripealse maailmaga: ta elab metsas, metsaserval, vee all, jõe taga, jõe kaldal, jõe alamjooksul, vaigutulejõe (*s'ir bia ju*) taga, põhjas, harvemini mäe otsas. Joma maailm on inimeste ilmast eraldatud metsa, mäe või vaigutulejõega. Need tekivad muinasjututegelase tagaajamise käigus, kui üle vasaku õla visatakse linasugemishari (*zu*), luisk (*zud*) ja vaiku täis tohtnõu (*s'ir padjan*). Harva esineb tagaajamissüžees

üle tulejõe (*bia ju*) rätiku-silla motiiv: kolm korda viipad, ilmub tõeline sild; üks kord viipad, ilmub õhuke (näilik) sild.

Joma elamut kujutatakse enamas-ti maasse vajunud hütina, onnikesena kanajalgadel või (vasksel, hõbedal või kuldsel) kanamunal, ilma akende ja usteta hütina, mis muutub muinasjututegelase poolt tabatuna kolme, kahe ja lõpuks ühe nurgaga toaks. Harvemini elab Joma Gundõri või Kudrjaši lossis või majas.

Joma kuju on väga ktooniline: pikad, sageli rauast hambad; raudküüned; lakke, põrandasse või nurka kinnijääv pikk nina, mille abil ta kütab või paneb leibu ahju; karvased, sageli pimedad silmad, ninaga tunneb lõhna paremini, kui näeb.

Kolme maja muinasjutumotiivis, mis on analoogiline kolme tsaaririigi ja kolme kaunitarist õe losside motiiviga, Joma kuju kolmekordistub. Sel juhul esineb "vaskse-hõbedase-kuldse" hierarhia asemel vanuse hierarhia "noorim-keskmise-vanem" või Joma maja vanusel põhinev hierarhia. Sageli lisandub Joma iseloomustus paksuse järgi: "istub kolmel (kuuel, üheksal) toolil ja tagumik ripub veel üle ääre". Erinevalt vene Baba-Jagaast ei liigu Joma ringi uhmriga (mõnikord annab Joma jututegelasele liiklusvahendiks "arssinapikkuse kõutsi", kes oskab lennata, vee all ujuda jne). Samuti ei ole Jomal luujalga. Sürjakomi solvavates väljendites nimetatakse

Jomaks vana, riiakat, kurja ja teiste inimestega sobimatut naist.

Kirjandus: Denissov 1959, Gribova 1975, Klimov 1990, Panov 1980, Plessovski 1975, Plessovski 1979, Žilina & Sorvatšova 1971, Vinokurova 1989.

N. Konakov, O. Uljašev

JUMALA INIMENE ALEKSEI – Öl'eks'eja Božja üldine (< vene) – kristlik pühak, vene rahvaepikas levinud vaimulike laulude mütologiseeritud tegelane, sürjakomi vaimulike ja lüroepiliste laulude tegelane.

1964. aastal Jemva alamjooksul kirja pandud sürjakomi tuntud vaimuliku rahvalaulu variant kujutab endast püha Aleksei eluloo rahvalikku versiooni. Põhjas levinud vaimuliku laulu tõlkimine sürjakomi keelde on põhiliselt seotud vanausu ideoloogia omaksvõtmisega komide poolt. Antud laul kuulub kiriku- ja jumalateenistusvälisesse vaimulikku rahvalaulukultuuri. Kui vene lauluvariantidest võib rääkida kui selgelt väljendatud eepilisusega lauludest, siis sürjakomi lauluvariante on eepilise žanri alla üsna raske paigutada.

Sürjakomi olustikku kantuna on vene vaimuliku laulu süžee oluliselt muutunud, kuid siiski äratuntav, kuna tema faabula põhineb tuntud sõlmpunktidel: vastumeelne abielu, kodust lahkumine, pikad rännakud kodust kaugel, tundmatuna koju naasmine, tegelase surm ja tema

hilisem arvamine pühakute hulka. Sürjakomi laulus on stseene ümber tõstetud, muudetud on tegelaste (ema ja pruudi) nimed, puuduvad sakraalsed toponüümid (tegevus toimub mitte Rooma riigis, vaid mingis muinasjutulisevõitu tsaaririigis), vaimuliku vägiteo paatost on oluliselt madaldatud ja asendatud olmelisi kokkupõrkeid iseloomustavate näidetega. Sürjakomi püha Aleksei lauluvariandi stilistika on lähedamal lüüriilise laulu ja hilise ballaadi stiilile, see viitab sürjakomi vaimuliku laulu üsna hilisele omaksvõtmisele. Seejuures tuleb rääkida mitte tuntud vene vaimuliku laulu sisu ümberjutustusest komi keeles, vaid pigem omapärase vormiga muinasjutulaadilisest rahvalaululisest “improvisatsioonist” kristliku eluloo teemal.

Sürjakomi variandis puudub laulu eepiline algus koos sellele omase piibli toopikaga (lasteta abielupaari palve anda neile vanuigi poeg või tütar), seda asendab muinasjutupärane algus. Siin ei ole kõrget sakraalset põhjendust, miks jumala inimene Aleksei abielust loobub (soov teenida jumalat). Sürjakomi laulus on tähtsal kohal jutustus pulmapeo ettevalmistustest ja pidu ise. Seejuures põhineb see fragment jumala inimese Aleksei käitumise vastandamisele kõrge sotsiaalse staatusega inimese (tsaari tütre peigmehe) käitumisele: pulmarong sõidab läbi talupojavärvade, mitte tsaari või bojaari värvade;

peigmees istub talulaua taga, selle eest oma auväärsete sugulaste etteheiteid taludes. Vene laulu Alekseiga hüvastijätu stseenis vastab noore naise käitumine meest leinava lese käitumisele. Sürjakomi versioonis toimub hüvastijätt natuke teistmoodi: naine esitab oma mehele traditsioonilise küsimuse, kuidas peab ta meest nüüd kutsuma. Sellele järgneb peigmehe staatusele kohatu reaktsioon: mees palub anda endale kui pikale teele minejale leivaviilu. Rituaalne tähendus on stseenil, kus minia lõikab kolm viilu leiba. Iga leivakäär vastab sümbolsele teatud initsiaalaktile: esimene neiupõlvega hüvastijätule või lapsepõlvemälestusele, teine viil on seotud pulmasümbolikaga (viitab noorpaari ühisele leivapätsi söömisele, kuigi siin ühissöömist ei toimu), kolmas leivaviil on määratud pikale teekonnale minevale inimesele ja seotud matusesemantikaga. Jumala inimene Aleksei valib kolmanda viilu, mis vastab tema valitud saatusele – kodukoldest loobumisele ja kodust lahkumisele, mis võrdub surmaga.

Sürjakomi laulus on jumala inimene Aleksei peigmees, kes rikub pulma- ja sakraalse toiminguga staatust ning satub vastuollu sätestatud ühiskondliku korraga. Rituaalse korra rikkumist pole laulus kuidagi põhjendatud. Tähtis on rikkumine iseenesest, et jumala inimene Aleksei saaks kõrgest sotsiaalsest seisusest ja pereelust vabatahtlikult loobunud

müütilise tegelase staatuse. Selles mõttes seisneb tema vaimulik vägitegu vabatahtlikus ohvris, s.o eluhüvedest loobumises.

Edasine jutustus on üsna napp ning lahendatud ühiskondlik-olmeliste suhete stiilis. Noort naist süüdistatakse mehe kadumises ja ta pannakse vangitorni. Lühidalt teatatakse, et jumala inimene Aleksei vananeb metsas salakambris redutades. Siin ei ole vene lauluversioonide sarnaselt juttu tema palverännakutest, kerjuseelust meretaguste kirikute juures ning otsusest naasta vanematekoju. Kui jumala inimene Aleksei isakoju tagasi pöördub, ei tunne isa poega ära, kuid lubab palveränduril kanakuudis ööbida. Vene vaimulikes lauldes on Aleksei vanemad kerjuse vastu lahked ja armulikud, pojale teevad aga ülekohut vürsti teenrid.

Surmajärgse äratundmise stseen on komi laulus üksikasjalikum ja sarnaneb mõneti vene lauluversioonidega. Palveränduri surmast annab omastele märku surnukehast (kanakuudist) kõikjale leviv meeldiv lõhn. Vanemad saavad käsikirjast teada, et surnud vana erak on nende poeg. Laulu viimane stseen on seotud jumala inimese viimasele teele saatmisega ning see erineb vene lauluversiooni tavapärasest tõlgendusest. Aleksei kirstu ei suudeta paigast nihutada. Alles pärast tuntud motiivi, kus prohvetlik hääl õpetab, mida sugulased sel juhul tegema peavad, saadetakse

surnu hõbeda ja kullaga kaetud teed pidi kirikusse.

Palverändaja-eraku seisus võimaldab kindlaks teha kristliku pühaku (kelle vaimulik vägitegu seisneb tavapärasest eluteest kõrvalekaldumises) pühaduse rahvaliku käsitluse mütoetnilisi juuri. Jumala inimene Aleksei saab mütolooilise tegelase staatuse "korra" rikkumise teel.

Kirjandus: Adrianova-Peretts 1917, Mikušev 1973.

A. Vlassov

JURKA – Ülem-Ežva komide pärimuse tegelane.

Jurka elas kunagi Madža küla lähedal. Ta oli ebatavaliselt suure jõuga – kiskus saja-aastaseid mände juurtega välja ja mängis nendega nagu pilbastega. Alguses pidas jõumees rahulikult jahti oma jahimaadel, kuid hiljem hakkas ta röövima oma naabrite loomi. Ta haaras karjamaal lehma või pulli kinni, vinnas õlale ja tassis koju. Ühe päevaga söi ta ära terve pulli. Teiste jutuvariantide kohaselt varastas Jurka lehmi ja lambaid või eelistas ainult lambaid. Röövitud liha tassis ta hiiglasuure koti või tohtkarbiga, vastutulijate küsimustele aga vastas, et viib seeni koju.

Loomade pidevast kadumisest ahastuses Madža elanikud küsisid abi samas külas elavalt Jurka ristiisalt. Tema nõuandel koguti linnaseid ja jahu ning tehti kanget õlut. Ristiisa

kutsus Jurka külla ja jootis ta purju. Siis jooksid igast küljest kokku Madža elanikud, sidusid Jurka nõõridega kinni, viisid paadiga järve keskele ja uputasid ta ära. Pärimuse teiste variantide järgi oli Jurkal teatud võim vete üle, sellepärast tuli talle uputamiseks kaela riputada hiigelsuur kivi (varianditi kaks veskikivi). Isegi pärast seda suutis ta käe veest välja tõsta ja rusikat vibutada.

Pärast Jurka uppumist keetsid Madža elanikud pajataie putru ning kõik – nii hukkamise vahetud täideviijad kui ka kõrvaltvaatajad – söid lusikataie putru. Nõnda jagasid nad tapmise süü kõigi vahel võrdselt. Madža elanikke hakati pärast seda hüüdma “pudrusööjateks”, “pudrupot-tideks” või “külma pudru sööjateks”, kuna ühe jutuvariandi kohaselt ei tulnud mõned hukkamisest kõrvalejäänud külaelanikud putru sööma ja nad toodi jõuga kohale, kui puder oli juba jahtunud. Järv sai Jurka nime.

Jurka kaju madaldatud mütoloogilistest joontest võib märkida tema liialdatud rammu, vägilaslikku isu ja oletatavat võimu vete üle, millest saadakse jagu veskikivide abil (leib ja selle valmistamisega seotud asjad, aga ka leivanuga ja laualina olid sel või teisel määral sakraalsed). Jurka muutumine talupoegade õelaks vaenlaseks lähendab teda nõid Ošlapei ‘Karukäpaline’ kujule. Tegemist võib olla puhtalt jahipidajate ja jahipidajate-põlluharijate-karjakasvatajate

rühmade vaheliste (kunagi tõeliselt asetleidnud) konfliktide vastukajaga rahvaluules. Ristiisa eriline roll Jurka kinnivõtmise juures on seotud ristivanemate ülikõrge staatusega sürjakomide perekondlike suhete hierarhias ja traditsioonilises maailmavaates (see oli isegi kõrgem kui päris vanematel).

Jurkale on äärmiselt lähedane teine Ežva ülemjooksu rahvaluule tegelane Gul'en'. Temagi elab üksinda väljaspool küla ja varastab kariloomi. Gul'en' vangistatakse ristieema juures ning uputatakse jõkke veskikivide abil. Tema surma järel süüakse rituaalset putru.

Kirjandus: Doronin 1947, Rotšev 1984.

N. Konakov

JÕUDU KATSUMA – ečas'nõ skr, ečas'ni üe, ečjõs'nõ ks, eččes'nõ üs, ječas'nõ pk (< ks eč, pk ječ 'jõud, võim, oskus, meisterlikkus'), **berttšõnõ** üldine, **s'inmas'nõ** üe (< s'in 'silm') – nõidadest ja manatarkadest, kes võistlevad osavuses ja nõiaoskuses.

Paljud nõiaeepose süžeed on seotud nõidade jõukatsumistega. Põhjuseks on tavaliselt mõne käitumisharjumise rikkumine või nõia soov tõestada, et ta on teisest tugevam. Taoliste tekstide hulka kuuluvad muistendid jahiar-telli juhtidest, naabruses elavatest nõidadest, surnud nõidadest ning ka jutud Permi Stefani jõukatsumistest permi inimeste paganausupreestri-

tega (*tun*; vt Kõska, Raudne Aika, Karukäpaline, Pam jt).

Tänapäeval ringlevad komi maa-inimeste seas jutud kaasaegsete ketserite (*jeretn'ik*) ja nõidade (*tödös'*) kohta, kes tülitsevad teineteisega ja kaetavad teineteise loomi.

N. Konakov

JÕULUAEG – **vežadõr** üe, skr, ks 'püha aeg', **vežavidz'em** ae, **vežavidz'andõr** jem 'püha valvamine ja kasinus; püha valvamise ja kasinuse aeg', **veža põra** iz'va 'püha aeg', **jen lun dõr** ud 'jumala päeva aeg', **S'vett'õ** üs, ll, ks, pk (< vene) – 25. detsember – 6. jaanuar (7.–19. jaanuar).

Vene jõulukombestiku sarnaselt kujunes ka komi noorte jõuluaegseks lemmikmeelelahutuseks sanditamine, eriti harrastasid seda poisid. Kõige sagedamini riietuti vanuriks, mustlaseks, mõisnikuks, ametnikuks, küürakaks jne. Tüdrukud vahetasid poistega riideid, mõned panid selga pahupidi kasukad. Näod määrati tahmaga, kaeti rätiku või marliga, et sante ära ei tuntaks. Ežva ülemjooksu külades oli levinud riietumine hantideks-noonetsiteks (*jõgra-jaran*) – ilmselt on tegemist mälestusega sürjakomide ja nimetatud rahvaste kunagistest ebasõbralikest suhetest. Pähe pandi karvased mütsid ja selga pahupidi keeratud kasukad, mille külge riputati erinevate loomade sabu. Näod kaeti kinni tahmase marliga.

Maskeeritud noored käisid 5–10-liikmeliste rühmadena majast majja (alates jõuluaegsete kiidulaulude laulmisest) kogu jõuluaja vältel. Tavaliselt külastati maju, kus elas sõbralikum ja külalislahkem pererahvas. Lõõtsa saatel tantsivaid sante kostitati veini ja suupistetega. Eriti külalislahke pererahva juures käis õhtu jooksul sageli mitu santide seltskonda. Pererahvalt oli kombeks küsida, kas nad tunnevad sandid ära või mitte. Sandi jaoks oli tundmatuks jäämine eriti meelepärane. Sõktõvi ääres usuti isegi, et tundmatuks jäänu ei haigestu kogu aasta jooksul. Kui aga pererahvas võttis sante jahedalt vastu, võisid noored neile isegi kätte maksta, puistates näiteks põrandale tahma või tuhka.

Sandid olid noorte jõuluaegsete istjate kohustuslikeks osalisteks. Eriti populaarsed olid nende poolt etendatavad instseneeringud. Sageli oli tegemist lihtsalt väikese improvisatsiooniga, kuid oli ka kindlaks kujunenud teksti ja kindla järjestusega vaatustega etendusi nn rahvadraamasid, kusjuures eri kantides olid oma lemmikmängud-etendused. Vanasti mängiti neid etendusi mitte ainult jõuluaegsetel piduõhtutel, vaid nad kuulusid ka pulmakombestikku. Sandid olid koos oma etendustega soovitud külalised enne laulatust korraldatavatel neiupõlveõhtutelgi. Kuna pulmade periood algas komidel traditsiooniliselt pärast jõuluaega ja kestis kuni vastlanädalani, on jõulu- ja pulmaegsete

kostümeeritud etenduste vaheline seos üsna tõenäoline. Obiugrilastel algas taoline sanditamine detsembri lõpus, toimus aktiivselt jaanuaris ja veebruaris ning lõppes alles kevadise pööripäeva paiku. Kesksel kohal neil talvistel pidustustel olid muuseas santide esitatud erinevad etendused. Draamaetenduste mõningad tegelased (näiteks kurg) olid samad nagu komidel. “Näitlejate” näod kaeti samuti kasetohust maskidega.

Komi noorte ühise vabaajaveetmise peamiseks vormiks jõuluajal olid istjad, mis toimusid nn mängude majas, mille noored üürisid tavaliselt terveks jõulude ja veeristsete vaheliseks ajaks. Rendiraha koguti viis kopikat igalt osavõtjalt. Lisaks sellele ostsid poisid maja valgustamiseks küünlaid ja veini majarahva kostitamiseks. Täiskasvanud suhtusid noorte jõuluistjatesse heakskiitvalt või vähemalt ei seganud nende pidamist. Tavalistest sügistalvise perioodi argipäevastest istjatest erinevalt, kus mängud, laulud ja muu ajaviide katkestasid näputöö tegemise vaid ajutiselt, oli jõuluaegsetel istjatel valdavalt meelelahutuslik iseloom. Tüdrukud valmistusid nendeks varakult, õmmeldes või ostes endale uued riided. Poisid püüdsid samuti istjatel näidata oma ainelist jõukust ja kõiki muid väärtusi. Jõuluaegsetel istjatel pidi võimalikult hästi näitama oma teravmeelsust ja taiplikkust ning laulmise ja tantsimise oskust. Teiseks komi noorte seas jõuluajal levinud

meelelahutamise viisiks oli igasugune ennustamine. Eriti harrastasid seda tüdrukud (vt ennustamine).

Kirjandus: Dukart 1978, Gagarin & Dukart 1968, Janovitš 1903, Konakov 1993, Tšernetsov 1968.

N. Konakov

JÕULUAEGSED VETEHALD-JAD – kutt’a üe, kutt’a voisa skr, üe, kutt’a vasa üe, skr, ks, kutt’a dadd’a s, kutt’a voija ud, kutt’a volosa skr, kutt’a vol’sa ae, kut’i-mut’i ae, veža voisa skr, veža voija skr, veža pul’ak iz’va, šul’kun pk.

Jõuluaegsed vetehaldjad *kutt’ad* tulevad veest välja vaid üks kord aastas – jõuluööl. Nad peremehetsevad maa peal kogu jõuluperioodi vältel ning lähevad veeristsetel jälle vette tagasi. Ülejäänud aasta jooksul neil inimeste maailmaga mingit kontakti ei ole.

Eriti ohtlikuks, ka täiskasvanutele, muutusid *kutt’ad* jõululaupäeval. Teistel jõulupäevadel hirmutati nendega peamiselt lapsi, keelates neil hilja õhtul väljas olla: “Ära ole hilja väljas, *kutt’a* viib ära” või neid magama pannes: “*Kutt’a* tuleb”. Lastel keelati jõuluperioodil ka järskuldel jõekallastel kelgutada, et *kutt’ad* ei viiks neid jääauku. Jõuluaegseid vetehaldjaid kujutleti väikeste inimestena, kes lohistavad enda järel raudkelke, millega nad oma ohvreid minema veavad. Noored suhtusid neisse haldjatesse üsna kartmatult, nad ei pidanud neid

ei headeks ega kurjadeks. Arvati, et *kutt'*adest on isegi kasu, kuna nad toovad jõuluaegse ennustamise ajal teateid tulevikust.

Taolisi ettekujutusi jõuluajal veest ilmuvate haldjate kohta oli ka teistel rahvastel. Udmurdid nimetasid neid *vožo*, põhjapoolsed venelased *šulikinō*, *šulōkanō*, *šelikunō* jne. Nende haldjate erilist pahasoovlikkust väikeste laste suhtes on võimalik vahest seletada komide varajaste usuliste ettekujutuste ja piiblisüžee (väikelaste tapmine kuningas Herodese poolt pärast Kristuse sündi) liitumisega. Rahva ettekujutuste kohaselt võis see traagiline juhtum korduda jõuluajal, ainult Herodese rollis oleksid vetehaldjad.

Komide paganausulised ettekujutused seletavad *kutt'*ade kelkude rolli. Saan oli varem peamiseks surnute matmiskohta toimetamise vahendiks nii talvel kui suvel. Matuste järel jäeti saanid haudadele, kuna arvati, et surnul läheb saani teises ilmas vaja.

Jõuluaegsete vetehaldjate nimed *kutt'a voisa* ja *kutt'a voija* tähendavad 'jõuluaegsed õised' (*kutt'a* < vene *kutja* 'rituaalne toit'). Välistatud pole ka seos sõnaga *kutnō* 'kätte saama' – vrd udmurtide *kutōs* (< *kutōnō* 'kätte saama, püüdma') 'inimestele haigusi läkitavad kurjad vaimud, kes elasid jõgede, ojade ja allikate juures jää-rakutes'. *Kutt'a vasa* on 'jõuluaegne vetevaim', *kutt'a dadd'a* tähendab aga 'jõulupühade kelguga'. Nimedes *kutt'a volosa* ja *kutt'a vol'sa* (< *vol'*

'(toor)nahk') peegeldub karvasus. *Kut'i-mut'i* < *mut'i* 'kuri vaim'. *Veža voija* ja *veža voisa* tähendavad 'jõuluaegne õine'. Nimetuse *veža pul'ak* teine pool tuleneb sõnast *pul'* 'väga pisike'. Termin *šul'kun* ja sellega seotud vene *šulikinō* etümoloogia ei ole selge. Termin *päritolu* seletatakse mitmeti: üks viimastest on Nikita I. Tolstoi piisavalt usutav seletus: algne tüvi on algslaavi *šui* 'vasak', s.o 'halb', 'mittepuhas, roojane', 'patune', 'kõlbmatu'.

Kirjandus: Belitser 1958, Nalimov 1907, Popov 1859, Tolstoi 1995, Uotila 1989, Vladōkin 1994.

N. Konakov

JÕULUD – Rõstvo üldine, **rõžostvo** ud – 25. detsember (7. jaanuar).

Jõulupühal oli komidel kombeks käia majast majja ja laulda Kristust ülistavaid laule. Noored käisid neid laule lauldes väikeste rühmadena majast majja, käes värvilisest paberist tähed, läbipaistvast paberist laternad (mille sisse olid pandud pühaloo pildid) ja süüdatud küünlad. Kohati käidi laulmas juba jõululaupäeva õhtul, kohati aga jõulupühal pärast pidulikku hommikupalvust. Sellest võtsid osa lapsed, noored ja mõnikord ka täiskasvanud mehed. Laulmas käimist armastasid eriti lapsed. Venelastel levinud näärisanditamise kommet komid ei tundnud.

Udora komid ehitasid jõulude ajal külmunud lehma-sõnnikust ja lumest madalaid “Jeni treppe” (*Jen sod*), mille kaudu jumal laskvat maa peale sulailma.

Kirjandus: Dukart 1978, Gagarin & Dukart 1968, Konakov 1993, Melnikov 1898, Rotšev 1972.

N. Konakov

JÕULULAUPÄEV – Röstvo rōt üldine, **kutt’a lun** sk – 24. detsember (6. jaanuar).

Jõululaupäeval tehti vees pehmeks leotatud nisu- või odraseemnetest erilist paastuputru. Sel päeval tohtis teha majapidamistöid, kuid enamasti valmistuti jõulude tähistamiseks. Lapsed ja noored lõikasid värvilisest paberist tähti välja. Perenaised küpsetasid rukkijahust erinevate loomade (hobuste, lehmade, lammaste, põhjapõtrade, jäneste jne) kujukesti. Leivakesed asetati ikooniriulile ja hoiti seal vana-aastaõhtuni, siis jagati need lastele. Jõululaupäeval anti hobustele selleks, et nad terved oleksid, spetsiaalselt küpsetatud kliileiba.

Kirjandus: Janovitš 1903, Konakov 1993, Kudrjašova 1993.

N. Konakov

JÄNES – kötš üldine.

Udmurdi *ludketš* ‘jänese’ sõnasõnalt ‘mets-, põldkits’ < ühispermi *keč* ‘jänese’

< muinastšuvaši, vrd tšuvaši *kač* | tatar *käžä* ‘kits’, tšuvaši *mulkač* ‘jänese’.

Sürjakomi etioloogilistes müütides nimetatakse jänest *Jen öž* ‘jumala lammaste’ (vrd udmurdi *ludketš*). Müütide kohaselt loonud jänese Omöl’. Kui ta aga tunnistas Jenile, et tegi “lamba”, väitis Jen, et loonud samasuguse looma ja tähistanud selle kõrvaotsad musta värviga. Vendade loodud kõrvutades selgus, et kõik jäneseid kuuluvad Jenile.

Teise versiooni kohaselt loonud jäneseid Jen, aga Omöl’ otsustanud need loomad hävitada. Ta teinud jäneste kõrvad mustaks ja hakanud neid järsaku poole ajama. Ellujäämise tingimuseks seadnud Omöl’ jänestele endast kellegi kartlikuma looma leidmise. Jäneseid ehmatasid konna ja seetõttu jäänud ellu.

Kolmanda müüdiversiooni järgi teinud Omöl’ Jeni loodud jäneste kõrvaotsad mustaks ja väitnud, et nüüd ei ole nad Jeni lambad, vaid tema koerad. Demiurgid saatsid rebase jänest Jenile tooma. Jen leidis, et jänese on küll tema tehtud, kuid Omöl’i poolt ära rikutud. Pärast pikka vaidlust tunnistasid nad jänese enda ühisomandiks ja lubasid inimestel jänese liha süüa. Demiurgid leppisid ka kokku, et kui jänese kõrva pealt kaob must värv, saabub maailmalõpp.

Eelnevast tuleneb ka kahetine suhtumine jänesele: suurem osa sürjakomiseid peavad Jeni looma

jänest soovitud saagiks, aga mõned, eriti Ežva ülemjooksu, Udora ja Petšora vanausulised, arvavad, et jänes on kuradi loodud, kuna tal on erinevalt teistest rohusööjatest pikkade teravate küüntega käpad. Seetõttu ei tarvita nad jänest toiduks ning nimetavad teda metskoeraks (*vör pon*). Vanausulistel on jäneseiga seotud eshatoloogilised ettekujutused – maailmalõpp saabub siis, kui jänese kõrvaotsad valgeks muutuvad.

Muistendites seostatakse jäneseid sageli kurjade jõudude ja teise ilmaga. Üldlevinud on süžee edukast jahimehest, keda soosib vanapagan, metsavana või *jäneste peremees* ning kelle püütud jäneseid muutuvad preestri juuresolekul läbi viidud kontrollimisel tuletukkideks (haavapakkudeks). Permikomi peidetud varanduse juttudes võib aare ilmuda erinevate esemete või loomade kujul, sealhulgas läbipaistva või musta (punase selja ja valgete kõrvaotstega) jäneseana. Sürjakomidel võib jänese kujul ilmuda õnnetuse või haiguse ettekuulutaja *ures*, harvemini nõid. Samas uskused Ežva ülemjooksu vanausulised, et ukse kohale asetatud jänesepea peletab haiguste vaime.

Kahesuguse iseloomu säilitanud jänes on tegelasena levinud imemuinasjuttudes, ahelmuinasjuttudes ja loomamuinasjuttudes. Imemuinasjuttudes on jänes tavaliselt vaid abiline, kes toob eluvett või aitab tänuks ellujätmise eest teo või nõuga.

Mõnikord esineb ka ta antagonistina (Koštšei, metsavana).

Loomamuinasjuttudes on jänes kannatav tegelane või vastu-pidi jumalik vembumees (trikster). Traditsioonilise jutu mitmes variandis vahetab jänes-trikster välja hiire, kes sööb ära rebase, hundi, karu jt.

Ahelmuinasjuttudes ja lastefolklooris, kus on säilinud arhailisi mütoloolilisi motiive, ilmutab jänes iseseisva tegelasena sellele loomale omaseid oskusi, taibukust ja kavalust. Jänest mainitakse tihti kõrvuti selliste muinasjututegelastega nagu Päikese Poeg, Päikese Tütar, Kuu Sõnnjne. Muinasjutus *Rebane ja ruun* joob Päikese Poeg jänese piima, et saada jõudu Kuu Sõnni väljaajamiseks taevalaudast.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Fuchs 1924, Klimov 1990, Mikušev 1980, Plessovski 1956, Rotšev 1984, Rotšev 1991, Sidorov 1928, V. Šarapovi VM, O. Uljaševi VM.

N. Konakov, O. Uljašev

JÄÄMINEK – ji kõlalöm üldine, **ji munöm** üldine.

Jääminek oli põhjapoolsete talupoegade elus aastases loodustsüklis erakordseks sündmuseks. Jõed ja veetransport on olnud peamiseks side- ja liiklusvahendiks põhjapoolsetele maa-dele tüüpilises teede puudumise tingimustes. Kevadise kudemise aegne kalapüük andis võimaluse tunduvalt

mitmekesisistada talve lõpuks kehvaks muutunud toidunormi. Sürjakomi vanasõna ütleb: jõgi avaneb – toit muutub.

Jääminekuga olid komidel seotud mitmed kalendriended: kui enne jääminekut müristab, tuleb “karu-” (raske) aasta; kui jõel hakkab jää minema patupäeval, s.o pühapäeval, teisipäeval, neljapäeval ja laupäeval, on tulevane suvi edukas piimalüpsi poolest, kui kolmapäeval või reedel, siis on kalapüük edukas; kui kevadel läheb jää jõel vaikselt ja suurte vaheagadega või sulab ära kohapeal, on rasket kevadet ja suve oodata; kui jäämineku ajal jäävad kaldale jääpangad, tuleb raske aasta; kui jääminekul jääb jääserv kõrgele, tuleb üleujutus; kui kana satub kevadel jääpangale, on oodata head odrasaaki jne. Esimese pärast jääminekut püütud haugi maksa uuriti hoolega. Kui maks oli üleni punane, arvati, et tuleb halb suvi. Kui havi maks oli paksem ülemisest otsast, eeldati varajast kevadkülvi, keskmisest osast – keskmist külvi, tagumisest osast – hilist kevadkülvi.

Iz’va komid tähistasid vanasti jää ärasaatmise püha. Kõik inimesed kogunesid kõrgele jõekaldale. Liikuma hakkavat jääd saadeti itkudega, milles nuteti taga imepärast silda, mis teenis neid ustavalt terve talve. Jää ärasaatmise kommet on täheldatud ka udmurtide juures.

Kirjandus: Gagarin & Dukart 1968, Konakov 1993, Kotšijev 1849, Sahharova & Seljkov 1976, Smirnov 1891, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

JÖN PETKÖDÖM üldine – “ohaka väljaviimine”; umbrohu põllult väljaajamise maagiline rituaal.

Umbrohu põllult väljaajamise kombetalitus sätiti viljalõikuse alguse ajale. Petšora komid otsisid viljapõllult kõige suurema ohaka, kaevasid selle välja ja viisid tee peale, ise sealjuures itkedes: “Päikesekiir, sa õitsed helepunaste õitega rohelises kleidis. Kuigi oled meile kallis ja armas, viime su sinna. Siin sind raiutakse ja lõigatakse. Viime su sinna ja sa jääd sinna elama, õitsema ilusate õitega pidulikus kleidis.” Ohakas istutati tee peale ja usuti, et pärast seda kaovad põllult ka kõik tema kaaslased.

Iz’va komid viisid selle rituaali läbi pisut teisiti. Koos juurtega viljapõllult väljatõmmatud umbrohud seoti üheksa kaupa kimpudesse. Need kimbud viidi juured ees jõe või järve äärde, kusjuures üks kombetalituses osaleja kandis ja teine vitsutas kimpu. Ülejäänud rituaalis osalejad itkesisid samal ajal: “Tõmbame su põllult välja, et sa ei sigineks enam. Tõmbame su välja, et sa tagasi ei tuleks. Kogu su tõu tõmbame välja, terve suguvõsa, su hõimu. Kogu su jõugu tõmbame välja, kõik su õed-vennad.” Teati ka palju pi-

kemaid umbrohu põllult väljaajamist saatvaid itke.

Permikomide juures toimus umbrohu põllult väljaajamise talitus kindlasti vana kuu ajal. Ohakas kaevati juurtega välja ja itketi: "Oh sa, meie kenake, paha on sul siin elada, viime su mujale, kus tuul ei rebi, kus ei kitkuta, ei tehta valu adra ega äkkega. Sina, meie kallis, vii ära kogu oma sugu, vii põllult endaga kaasa." Seejärel viidi ohakas tee peale ja istutati sinna maha.

Kirjandus: Klimov 1991, Mikušev & Tšis-talšov 1968, Sahharova jt 1976.

N. Konakov

JÜRIPÄEV – Jogorei lun üldine 'Jogori päev', **vöv vežödan lun** üldine 'hobuste sisseõnnistamise päev', **vövjaslön lun** 'hobuste päev' üldine – Võitja Georgi päev, 23. aprill (6. mai).

Komide (nagu venelastegi) jüripäev oli pühendatud koduloomadele, hobuseid aga peeti päevakangelasteks (nimepäevalasteks). Jüripäeval võis lasta koduloomad karjamaale. Loomade karjamaale laskmine oli väga tähtis sündmus põhjapoolsete talupoegade elus, kuna see hajutas mure, et talveks varutud loomatoitu ei jätku kevadeni. Sageli nii juhtuski, kui kevad oli hiline ja kestis pikalt.

Jemval viidi jüripäeval kõik koduloomad kiriku juurde. Seal süüdati kaks paralleelset lõkete rida, kuhu sisse visati ka kadakaoksi. Lõhnavat

kadakasuitsu pidasid komid traditsiooniliselt parimaks puhastavaks ja kaitsvaks vahendiks kõikvõimaliku roojuse ja nõiduse vastu. Pärast preestri palvust aeti kogu kari lõkkeridade vahelt läbi. Järelejäänud kadakaoksid viidi kodudesse ja pisteti laudaukse alla. Iz'val ajasid perenaised hommikul oma hobused ja lehmad aegsasti valmistetud aedikusse ja kutsusid preestri. Pärast palvust piserdas preester kitsastest väravatest läbiminevat karja püha veega. Allesjäänud püha vee võtsid perenaised endaga kaasa ja piserdasid sellega väiksemaid koduloomi.

Kui kevad oli varajane ja soe, oli jüripäev ka karjalaskepäevaks. Hilise kevade puhul võidi see sättida nigulapäevale (9. (22.) mai). Karja esimene väljalaskmine toimus komidel pidulikult, spetsiaalsete kommetel saatel. Loomi laudast välja lastes löid perenaised neid urbepäevast (suure paastu kuues pühapäev, viimane pühapäev enne lihavõtteid) alleshoitud pajuokstega, suitsutasid neid kadakasuitsuga, andsid neile leivakääru neljapäevase (suure paastu viimase nädala e Vaikse nädala neljapäeval põletatud) soolaga, joonistasid loomade paremale küljele vaiguga kurjade vaimude eest kaitseks riste jne. Jovködži külas Udoral ajas karjane loomi välja lastes kõik lehmad ühte kohta kokku. Võttis siis viimase lehma sõra alt "märgi" (*pas*) – peotäie liiva – ja viskas selle lehmadele selga

sõnadega “Kristus on üles tõusnud!”. Usuti, et pärast seda ei jookse lehmad karjatamise ajal laiali. Külast välja jõudnud, käis karjane püha Georgi ikooniga ümber karja ja luges palve. Ežva-äärses Gami külas löiksid perenaised enne karja esimest väljalaskmist lehmade laubalt karvatuti, rullisid karvad leivakuulikesse sisse ning vahetasid neid kuulikesi omavahel. Hiljem söödeti need leivakuulikesed lehmadele sisse, uskudes, et pärast seda on loomad karjamaal rahulikud. Lammastele oli enne väljalaskmist kombeks laubale neljapäevast soola puistata. Permikomid saatsid loomad karjalaskepäeval süüdatud küünaldegaga külatarani. Aia juures kummardati karjale järele, et lehmad annaksid rohkem piima ning lammastel oleks suve lõpuks palju villa.

Jüripäeval kogunesid noored jõgede ja järvede kallastele lõket tegema. Lõkkes oli kombeks põletada tarbetuid puust ja kasetohust anumaid, mis olid enne seda spetsiaalselt kokku korjatud. Anumad aeti pikkade teivaste otsa ja asetati vertikaalselt tulle. Komide naabruses Pinega jõel (kunagi elasid seal ka komid) elavad vene noored süütasid küngastel taolisi lõkkeid 1. mail. Nendel lõketel põletati samuti vanu puutünne ja muid aasta jooksul majapidamisse kogunenud mittevajalikke puiteseid.

Inimesed, kellel olid sügelised või mingid muud nahahaigused, pesid ennast jüripäeval väikestes lompides,

uskudes, et veeloigu kuivades kaob kohe ka haigus.

Jüripäeva ilma järgi ennustati viljasaaki: kui jüripäevale eelneval ööl kattusid lombid jääga või ööseks õue riputatud märg riidetükk jäätus, oli oodata halba viljasaaki. Usuti, et kui jüripäeval on külm ja puhub põhjatuul, jääb tuul samast suunast puhuma veel 40 päevaks. Samuti ennustati jüripäeva järgi rohukasvamise aega: Jogorei veega (või vihmaga), Nigula rohuga.

Kirjandus: Dmitrijeva 1988, Dobrotvorski 1883, Dukart 1975, Konakov 1993, Kudrjašova 1993, Sahharova & Seljkov 1976, Sidorov 1928.

N. Konakov

K

KABALA ‘paber, dokument’ – perimikomide läkitus metshaldjale palvega tagastada metsas kadunud kariloom(ad).

Loomade kadumise korral pöördus kannatanu nõia poole abi saamiseks. Nõid kirjutas metshaldjale viidava läkituse sötükiga kasetohule. Kuna nõid oli reeglina kirjaoskamatu, tegi ta kasetohule paremalt vasakule arusaamatuid või ainult talle arusaadavaid märke, “lugedes” samas läkituse teksti kõva häälega ette. *Kabala* tekst ise võis olla suvaline ja vaatamata märkide arvule üsna paljusõnaline. Kui nõid valdas kas või natuke vene keelt ja oskas kirjutada, kirjutas ta läkituse paremalt vasakule, kasutades vene tähti peegelpildis (hingede maailma kujuteldi inimeste maailmaga võrreldes pahempoolsena). Kirjalik läkitus oli tavaliselt lühike, näiteks “Palume sind, Lekubi peremees, luba lehm koju. Anname sulle selle eest kingitusi. Kui ei luba, kaebame kõrgemale”. Nõia kirjaoskamatus tõttu oli kiri tavaliselt segane, kuid arvati, et metsavana saab sellest aru.

Kabala valmistati kindlasti kahes eksemplaris. Teisele läkitusele tehti tähed (märgid) naaskli või naelaga. Selle läkituse põletas palve esitaja ahjus, aga söega kirjutatu viidi metshaldjale. Nõid ja kannatanu

läksid sellesse metsa, kuhu loom oli kadunud. Metsaradade ristumiskohal andis nõid läkituse üle vasaku öla kaaslasele ja too pani selle vasaku käega kannule või viskas põõsastesse. Mõnikord riputati läkitus puuoksa külge ja selle alla pandi looma tagastamise eest omapärane avanss: suitsu ja küpsetatud kartulit. Tavaliselt anti lubatud kingitused võrsale siiski vaid sel juhul, kui peremees kadunud looma leidis või loom ise koju tuli. Kingitused viidi metsa *kabala* kõrvale. Arvati, et samal öösel kadusid jäljetult nii kingitused kui ka läkitus ise. Kui kirja kirjutamisest möödus hulk aega, aga mingit tulemust polnud, koostati teine läkitus ja mõnikord isegi kolmas. Loomade kadumise korral kostitasid (andsid leiba, mune, kuivatatud kala, soola, suitsu) metsa peremeest ka vepslased.

Kirjandus: Janovitš 1903, Klimov 1991, Teplouhiov 1895.

N. Konakov

KADAKAS – tus’apu sk (< *tus’a* ‘marjadega’ + *pu* ‘puu’), **kačpomel’** ud (**kač-* võib olla seotud soome sõnaga *kataja* ‘kadakas’ + *pomel’*, *ponöl’* ‘okaspuu võsa’), **verös** pk (< vene *veresk* ‘kanarbik’).

Komidel nagu teistelgi metsarahvastel oli kadakas tõhusaks vahendiks kurjade vaimude eemalepeletamiseks, kaetuse vältimiseks ja olmelisest roojusest vabanemiseks. Sürjakomi

naised suitsutasid pärast poegimist lehma ja vastsündinud vasikat kadaka ja havihammaste suitsuga, et vasikas kasvaks tervena. Püügikohale jõudnud kalurid puhastasid end enne kalapüügi algust lõkkesse visatud kadakaokste suitsust läbi minnes. Mõnedes kaluriartellides puhastati end nii enne igat noodaviset. Suure paastu viimasel nädalal, vaikselt neljapäeval puhastati kõikjal kadakaga elumaju ja majandushooneid. Jemval läksid naised selle päeva varahommikul metsa kadakaoksi tooma. Hiljem torkasid nad majas ja laudas oksiku- ja aknapiitade kohale, suitsutasid kariloomi ning savist piimapotte (et oleks rohkem koort). Permikomid panid metsast toodud kadakaoksi põlevate peergude peale, mis asetseksid keset põrandat lebava ahjusiibri peal. Pöördudes “metsajumalate” poole palvega anda majaelanikele ja kariloomadele tervist ja heaolu, astusid nad üle kadakaokste. Pärast kombetalituse lõppu visati söed ahju, kadakaoksad aga pandi laudapõranda alla. Petšora kütid ja kalurid töid vaikselt neljapäeval enne päikesetõusu koju kadakaoksi ja nulupaku. Mõned oksad pandi peatala alla, ülejäänud kadakad põletati aga tare keskel ja hüpati neist üle. Nulupakku hoiti alles terve aasta. Selle kombetalituse läbiviimine usuti tagavat küttimis- ja kalastamisõnne.

Kirjandus: Dukart 1975, Klimov 1991, Sidorov 1928, Zavarin 1870.

N. Konakov

KAELARIST – perna üldine – rinnal kantav rist, iz’va komidel (Ob) huarist.

Komi etioloogilistes müütides ja rahvaluuletekstides esineb kaelarist Jeni loomingu lahutamatu atribuudina. Ta märkis ristiga taimi ja loomi eristamaks neid Omöl’i loodust. Näiteks arvavad sürjakomid, et havi on lihtne määratleda jumala loomana ristikuju- lise luu (mis on reaalselt kala skeletis olemas) järgi, mida nimetatakse *pernaks*. Sürjakomid kõnelevad kuuse kohta, et “see on püha puu, kuna selle all leidis Jeesus kunagi jälitajate eest varju ja märkis hiljem selle puu ära; nüüd võib tema okstel alati *pernat* näha”. Kuuse okste struktuuris ja okstel võib tõesti kergesti aimata risti kuju.

Traditsioonilistes ettekujutustes käsitletakse kaelaristi mitte ainult ristiusu sümboli ja teatud konfessiooni kuuluvuse märgina vaid ka konkreetse inimese ehte või amuletina. 20. sajandi alguses kandsid naised sageli rinnas korruga kolme risti pärlitest rinnaehte *mol’ perna* keskse elemendina. Huvitaval kombel kanti neid riste riiete peal. Sarnane komme oli ka Volga-äärsetel rahvastel: mordva, tšuvaši ja mari naised kinnitasid sageli kaks kuni neli kaelaristi kõige nähtavamale kohale kaela- või rinnaehte külge. Kaelaristi kandmine riiete peal oli iseloomulik ka komi papita vanausulistele. Vanausulised naised kandsid neid riste küll riiete

peal rippuvatel metallkettidel *tšöpös*, kuid rist ise pisteti ikkagi põlle või seeliku vöö sisse, et seda näha poleks. Rist võeti välja vaid palvetamise ajal ja seda hoiti paremal käeseljal, kuna peopesa peeti roojaseks. Udora, Ežva ülemjooksu ja Petšora komide seas eristatakse tänapäevani meeste ja naiste riste: ümarate otste või õide puhkenud pungade kujulise raamistusega kaheksanurkset võrdkülgset kaelaristi (novgorodi tüüpi) peetakse naiste omaks; pikendatud alaosaga täisnurkne rist on meeste rist. Komide ristimiskombe kohaselt ei panda inimesele risti kaela üle pea, vaid pael seotakse seljatagant kergesti lahtiharutatavasse sõlme (siduda ei tohi “surmasõlme” *kulöm göröd*). Usutakse, et risti pael peab kindlasti olema linasest niidist ja mitte mingil tingimusel villasest lõngast või siidniidist, kuna see võib tuua õnnetust.

Sürjakomide pulmarituaali käigus kinkis ristiema pruudile uue kaelaristi, justkui teda uuesti ristides. Udora komi peigmees püüdis kaelaristi pruudile kaela visata ja nõnda sümboolselt märkida tema üleminekut uude staatusesse. Ežva komide juures kinnitas peigmees laulatuspäeval kaelaristi ilma silmata nõelaga pruudi kuklasse pearätiku külge, et nõid ei saaks tema tulevast naist ära kaetada.

Vanad inimesed võisid kinkida oma kaelaristi koos teiste isiklike asjadega lähedasele inimesele või sugulasele oma hinge mälestamiseks pärast surma. Samas on sürjako-

midel säilinud keeld kanda surnud inimese risti. Sellist risti hoitakse koos teiste traditsiooniliste amuletidega pühasenurgas ikoonide taga ning kasutatakse sageli maagilise vahendina kaetuse ja haiguse vastu. Näiteks ümberpööratud rist akna või välisukse kohal arvatakse olevat kindlaks kaitseks nõidade eest. Ežva ja Petšora komid uskusid, et kui surnu maeti metallrist rinnal, ei leia tema hing mitte kunagi asu. Kõikjal sürjakomide juures kehtis keeld panna surnule selga risti kujutist sisaldava ornamendiga riideid. Reeglina valmistatakse lahkunu jaoks puurist *pu perna*, mille paela ei seota kinni, vaid lihtsalt asetatakse ümber surnu kaela (samuti asetatakse piki surnu keha ilma sidumata tema ihuvöö). Praegu põhjendavad Petšora komid surnu metallristiga matmise keeldu sellega, et “kuradid tõmbavad teises ilmas kõik raudasjad magnetina enda juurde”. Kui mingil põhjusel ei õnnestu puuristi matuste ajal kirstu panna, siis säilitatakse see hiljem pühasenurgas surnu mälestuseks. Pühasenurgas ei tohtinud hoida elusate inimeste riste. Sauna minnes riputati kaelarist tuppa samovarikraani külge või hoiti seda pesemise lõpuni suus. Risti tuli suus hoida ka siis, kui riideid parandati neid seljast võtmata, muidu “õmbled oma õnne riiete sisse ja kaotad selle, kui võtad riided seljast”.

Ežva komi rahvaluuletekstis põhjendatakse kindlat liiki puu valikut risti valmistamisel: kunagi leidis

Jeesus jälitajate eest kuuse all varju ja sellest ajast alates käskis ta inimestel ristid kuusepuust teha. Sürjakomi vanausulised peavad parimaks kaitsevahendiks kadakaristi. Ežva komid arvavad, et on võimalik kindlaks määrata, millisest puust tuleb konkreetsele inimesele rist teha. Valiku õigsuse üle otsustatakse sidemega randmele kinnitatud risti liikumise suuna järgi.

Vanasti valmistati kaelas kantavad puuristid sageli seest tühjana ja neid kasutati erinevate amulettide hoidmiseks (nagu pinaleid) ja pidevalt rinnal kandmiseks. Udora komid hoidsid selliste ristide sees sublimate (elavhõbekloriid), mis pidi kaitsma kurjade vaimude eest. Haigustest ja kaetustest hoidmiseks sidusid Jemva komid laste kaelaristi külge nutsukese elavhõbedaga. Sürjakomi naised kandsid risti küljes platsentatükikest, mida peeti tõhusaks kaitseks kaetuse ja nõidade saadetud haiguste vastu. Arvati, et rõugeepideemia ajal võib inimest haiguse eest kaitsta risti külge kinnitatud kuusevaigu tükike. Jahiretkele suunduvad sürjakomi jahimehed kinnitasid kaelaristi paela külge kindlasti Peetruse juured (teise nimega Peetruse ristike). Usuti, et need pühad juured kaitsevad jahimeest kõikide hädade ja õnnetuste eest. Pikale reisile minejale soovisid kodused: “ära kaota oma kaelaristi, siis tuled tervena koju tagasi”. Kaelaristi kaotus kuulutas ette õnnetust või selle omaniku peatset surma. Võõra risti leidmine oli kindel märk

sellest, et varsti sureb keegi leidja sugulastest.

Kaelaristi teatud viisil mõjutades võis mõjutada selle omaniku elu või ette määrata tema saatust. Neil ettekujutustel põhineb risti kasutamine nõidumises ja ennustustes. Nõiateadmistest osa saada tahtjal tuli kaelarist jalge ette maha visata, selle peale seista ja lausuda Kristusest lahitiütlemise palve. Lihtne olevat hukutada mistahes õnnelikku abielupaari, kui murda nende kaelaristid pooleks, siduda seejärel need tükid linaniidiga kokku ning peita kirikuküünalde hoidmiseks mõeldud puupinalisse.

Komi rahvaluules omistatakse kaelaristile võlujõudu, mis võimaldab inimesel mitte ainult teise ilma jõududele vastu seista, vaid neid ka aktiivselt mõjutada. Ühes permikomi legendis pajatatakse, et vetevaimu punaste silmadega ronkmusta hobuse endale saamiseks tuleb kaelaristiga ümber hobuse ring teha. Letka komide muistendites räägitakse, et ära neetud, teadmata kadunud ja mõne aja pärast looma kujul koju naasnud inimest võib päästa, kui visata talle rist kaela ja lausuda teatud loits. Arvatakse, et ilma kaelaristita supeldes võib inimene muutuda vetevaimuks ja jäädagi selleks, kuni keegi viskab talle kaelaristi kaela.

Komide traditsioonilises maailmavaates on (oma sümbolsete tunnusoonte poolest äärmiselt mahukas) rinnal kantav kristlik rist – inimese ja jumaliku maailma ühinemise näh-

tav kujutis – kooskõlas ettekujutustega amulettidest *vudžör* ja inimese hinge erinevatest hüpostaasidest. Traditsioonilist suhtumist õigeusklikku risti illustreerib hästi sürjakomi kõnekäänd *Tenö pernaö on n'in vermõ pörtnõ*, sõnasõnalt 'Sind ei saa enam kaelaristiks muuta'. Huvitav, et praegu, kui üheaegselt kasvab huvi nii traditsioonilise ristiusueelse kui ka kanoonilise õigeusu sümbolika vastu, on komi keele kandjate seas märgatavalt ülekaalus ettekujutused kaelaristist kui amulettist.

Kirjandus: Belitser 1958, Fokos-Fuchs 1951, Konakov 1983, Plessovski 1968, Sidorov 1928, Sivkova 1990, Startsev 1926, Šarapov 1996, Šarapov 1998a, Zadneprovskaja 1993, Zavarin 1870, L. Gribova VM, V. Šarapovi VM, O. Uljaševi VM.

V. Šarapov

KAENLAALUNE – **kin'auv** üldine; **kõn'auv** ll; **kin'uv** üe; **kin'ul** üe; **kunuvt** ud, iz'va; **kunul** ud; **soi goruv** üldine.

Paljude Siberi ja põhjarahvaste traditsioonilistes ettekujutustes on inimese kaenlaalusel elustav jõud ning sageli võrreldakse seda välise sarnasuse tõttu naise sünnitusorganiga. Võõrale pilgule avatud naise kaenlaalust nimetatakse näiteks mõnikord nalja pärast *gõna l'apa* 'karvane latikas' (jem, üe) või *gõna tupõl'* 'karvane kera' (ll). Sama metafoori kasutavad sürjakomi

mehed ka täiskasvanud naise vulvast rääkides.

Manside inimese tekke müütide järgi asetsesid inimeste genitaalid esialgu kaenla all. Altai türgitatarlaste rahvaluuletekstides jutustatakse neitsi kaenla alt sündinud *emengenderitest* (nõiduslikud kaitsjad). Evengid uskusid, et maa perenaine hoidis kaenla all erinevate loomade karvu sisaldavat nahkkotikest. Šamaan aga sooritas rituaali käigus rännaku tema juurde, et osa karvu varastada ja need taigasse tuua, kus karvad muutusid loomadeks. "Süütu eostamise" või "imepärase sünni" motiiv esineb ka sürjakomi kosmogoonilistes müütides: emapart haudub pardipojad (hiljem kaks venda-demiurgi) tiibade all välja, s.o tegelikult kaenla all.

Mütoloogilised ettekujutused kaenlaalusest kajastuvad ka sürjakomi papita vanausuliste pärimuses. Petšora vanausulistelt on kirja pandud apokrüüfilist laadi tekst jumala imelisest sünnist jumalaema kaenla alt: "Jumalaema kaenlaalune avanes nagu suu ja sealt *Marja pi* ('Maria poeg' s.o Kristus) välja tuli-gi". Edaspidi põhjendatakse legendis keeldu, miks inimesed samamoodi teha ei tohi: "...enne seda sünnitasid niiviisi kõik naised, kuid kaenla all oli liiga kitsas ning paljud lapsed surid sündimisel. Seepärast keelaski jumalaema naistel nõnda sünnitada ja jumal määras selleks teise koha".

Toonitatakse, et "püha vaim tuli välja paremast kaenlaaugust – igal

inimesel on paremal käel jumal, aga vasakul käel kurat – sealt ei saanud välja tulla”. Ežva komid ütlevad, et “välk tapab inimese siis, kui tal on Omöl’ kaenla all”. Petšora komide uskumuste kohaselt võib *ševa* allikaks olla nõia kaenlaauk. Selle taustal on kujukas ka komide traditsiooniline negatiivne suhtumine žesti *kikiml’ös kojōštnō* või *kiml’ös kivōv* – tagantkäät liigutus peopesa ülepoole keeratud, nagu tõrjudes midagi oma kaenla alt. Vee või joogi valamist kellelegi sel kombel käsitletakse vastumeelsuse väljendusena või halva soovimisena.

Traditsioonilistes laste mängudes ja mängitustes, mille käigus täiskasvanud naljatades väikelapsi kōditavad, võrreldakse kaenlaalust metafoorselt kuuma sauna, keeva vee või tulega. Vrd sõna *kunlōs* kahte tähendust: 1. särgi kaenla alla õmmeldav riidesiil ja 2. vene ahju esinurgad, kuhu kraabitakse kokku tulised söed.

Kaenlaalune asub justkui inimese sisemiste ja välimiste organite piiri peal, mis tingib ka kaenlaaluse funktsioonide sümboolse mõtestamise rahvameditsiinis. Arvatakse, et maarohtudest valmistatud ravimid ja nõiajoogid mõjuvad haigele organismile tõhusamalt, kui hõõruda neid otse kaenla alla. Sürjakomide uskumuste kohaselt on teatud nõiarohtudel kaenla alla hõõrutuna “muundamisvõime”. Üheks armumaagia võtteks oli armastatu ärategemiseks külakosti valmistamine enda kaenla all.

Seaduspäraselt pööratakse komi tavandis ja igapäevaelus kaenlaaluse sümboolsele vormistamisele erilist tähelepanu – täiskasvanud inimese särgi kaenla alla õmmeldakse kindlasti kontrastne, reeglina punane riidesiil (*kumlōs, kunlōs*). Suri- ja ristimisriiete kaenla alla seda siilu aga ei õmmelda. Siberi venelased õmblesid siilu just suririiete kaenla alla, kuid jätsid selle ühest küljest kinni õmblemata. Sellist rituaalsete riiete löike traditsiooni võib võrrelda hinge “sissepuhumise” rituaali sümboolikaga, kus kaitsevaimu *ongoni* puukujusse puhutakse elu tema riiete kaenla alla lõigatud aukude kaudu (salehardi, jugani handid).

Siiamaani on permikomi, aga ka Sōktōvi, Jemva ja Petšora sürjakomi peredes kombeks lapse küsimusele oma sündimise kohta vastata: “Sa ronisid välja minu avanenud kaenlaaugust”.

Kirjandus: Anissimov 1958, Doronin 1947, Djakonova 1976, Gren 1925, Konakov 1996, Lukina 1990, Lvova jt 1989, Plessovski 1972, Sharapov 1993, Šarapov 1996, Zavarin 1870, I. Iljina VM, L. Gribova VM, V. Šarapovi VM.

V. Šarapov

KAETAJA – čōkōdtsōs’ skr, **čōkedtsis’** üe, **čōkōttšōs’** l, **čōketštsis’** iz’va, üe, **jeretn’ik** srk, **jerekn’ik** pk (< vene *jeretik*, murdeline *jeretnik*) – kahjutekitav nõid, inimestele ja loomadele kaetuse kaelasaatja.

Arvatakse, et kaetajal on kuri süda ja ta teeb inimestele vaid halba: saadab kaela haigusi ja luksumist (*ševa*), kaetab koeri ja lehma jne. Kui kaetaja ei taha aga kõrvalistele isikutele kahju teha, on ta sunnitud kaetama oma kodakondseid või koduloomi, muidu tema abivaimud maksavad talle kätte.

N. Konakov

KAETUS – **čöködöm** üldine, **čöködtšöm** üldine, **čököttšöm** ud, **čökem** petš, üe, **čökedem** üe, petš, **čökedtšem** üe (< *čöknö* 'halvaks minema'), **urök** ud (< vene *urok*, *izurotšit'*), **uröstöm** üldine, **uröst'itöm** skr, üe, **ursalöm** üldine, **urkn'ittšöm** üe, ae (< *urös* 'roojane'), **dz'ugöl'töm** ll, üe (< *dz'ugöl'* 'kurbus'), **vis'em** **ledz'em** üe 'haiguse kaelasaatmine', **keröm** üldine, **kers'öm** üldine, **kerem** üe, petš, **kers'em** üe, petš, **t'eröm** skr 'ära tegemine, ära tehtud', **köröm** ll, **kimöst'ittšöm** ks, üs, ae, ud, **kimest'ittšem** üe, iz'va, **t'imest'item** ae, **t'imest'ittšem** üe, ae (< *kimest'itnō* 'raevutsema'), **vomidz'** üldine, **vomōdz'** ud, ks, **vomdz'alöm** üldine, **vondz'alöm** ud, **von'dz'alöm** ud, **vomalöm** üe (< *vom* 'suu'), **togalem** üe (<?: ainult koerte kohta), **jōzas'öm** ll 'nähtavale ilmumine', **oz'ov** ae, ll, ks (< vene *ozevat'*), **l'išnōi** ud (< vene *lišnii*: põhiliselt *ševa* kohta), **goröm** üldine, **jorem** iz'va, petš, üe 'pimestamine, äraneedmine', **izalöm** ud, l (< *izavnō*, *izjavnō* 'kiviga rõhuma', *iznō* 'jahvatama'), **noköm**

ae, üe, **noks'öm** ks, üs, **noks'em** üe 'möll, jändamine', **tois'em** üe 'uhmerdamine', allegooriline 'suguühe', **s'inmalöm** üe (< *s'in* 'silm'), **s'in tšövtöm** ks, üe, ud 'pilguheitmine', **vež s'inmalöm** pk, ud 'kadedada silmaga vaatamine', **vež kõv us'ködöm** pk 'kadedada sõna pillamine', **kos'töm** üldine 'kuivatamine', **pežalöm** üldine, **pežös'töm** üldine (< *pež* 'roojus'), **port'itöm** ks, ud, pk (< vene *portit'*), **pöns'öm** üe.

Kaetada võib kolmel viisil: tegevusega *keröm*, kurja silmaga *s'inmalöm* ja halva sõnaga *vomdz'alöm*. Mõju võib olla otsene – puudutuse kaudu, toidu ja esemete kaudu, millega ohver kokku puutub – või kaudne – varju *vudžör* kaudu, milleks võivad olla kehaosad (küüned, veri, juuksed), eritised (uriin, sülg, fekaalid), rõivaosad (niidid, vahetallad, kangas), jäljed või vihad, s.o kõik, mis oli kehaga kokku puutunud. Samuti aga ka spetsiaalised esemed, näiteks nukud jne, mis olid patsiendiga (ohvriga) seotud vaid maagiliselt. Eemalt võib kaetada pilgu või sõnadega.

Kaetada võib nii tahtlikult kui tahtmatult, kusjuures ei pea tingimata nõid olema. Sürjakomide arvates on kaetamisvõime olemas enamikul inimestel, kel on tumedad silmad ja juuksed, kalk süda (*tšorōd s'ölōma*), püstised silmad (*suvtsa s'inma*), kollased silmad (*viž bugōl'*) või kelle veri ei sobi teise inimese verega (*vir oz lös'av*). Permikomid peavad ohtlikeks

punapäiseid inimesi või neid, kel on sündides hambad suus. Kaetada võib kadetsev inimene *vežalõs'*, rõvetseja *l'ok kõvja*, pika vihaga inimene *lög kutõs'* või lobiseja *põšjõs' kõvja*. Lastel või rasedatel naistel ei soovitata näiteks suhelda lastetu, viljatu naisega, kes võib tahtmatult võõrast õnne kadestada ning nõnda loote, lapse või raseda ära kaetada. Kiidelda ei tohi jahi-, kala- või kogutud viljasaagiga. Kadeduse, kurja silma või/ja halva sõna vältimiseks vastavad Ežva ülemjooksu komid küsimusele "Kui palju kinni püüdsid?" saagi suurusest hoolimata reeglina *pumõn kõmõn* 'umbes keetmiseks'. Küsimusele viljasaagi kohta vastatakse samuti põiklevalt *menam pörtjõ tõras* 'minu patta mahub'.

Teisi kaetada võivad ka haiged, eriti silmahaiguste all kannatajad: näiteks kõõrdsilmsed ning kae ja halli kae all kannatajad. Samuti aga ka teiste haiguste tulemusel nõrgenenud nägemisega inimesed: kollasilmsed (maksahaiguste tagajärjel), valgesilmsed ja valguspelguse all kannatavad inimesed (nagu albiinod), vilavate silmadega inimesed jne. Kaetamine võib aset leida mitte ainult needmise, vaid ka mõõdutundetu vaimustuse ja imetluse tõttu, seepärast eelistasid Udora, Petšora ja Ülem-Ežva komid lastele selga panna räpased riided. Võõraste juuresolekul hoiti laste näod kriimud vältimaks märkusi nende ilu ja priskuse kohta. Vaatamata tahtliku ja tahtmatu kaetuse võrdsustamisele,

arvavad komid, et tahtmatut kaetust on lihtsam kõrvaldada.

Kaetuse objektiks võisid saada nii inimesed kui ka loomad, tarbeesemed ja tööriistad. Kaetus avaldub eelkõige kaetatud eseme, looma või inimese funktsionaalsete omaduste kaotamises. Kaetatud lapsed ei söö enam, nutavad lakkamatult ning nende keha kattub korpade ja paistetega. Külanõidade kaetatud lehmad lüpsavad verd või jäävad isegi kinni. Jahiloomad ei lähe küttide kaetatud lõksude ligi, laskmisel voolab püssitorust vaid roostevett, koerad haigestuvad ning kaotavad jahipidamisomadused jne. Eriti kaitsetud kaetamise suhtes olid lapsed, rasedad naised, sünnitajad, vastabiellunud ja lahkunu sugulased, s.o piiripealses seisundis olijad.

Kaetuse ennetamiseks olid komidel olemas spetsiaalsed kombed, vahendid ja vormelid. Kellegi ettevaatamatu sõna puhul sülitati üle vasaku õla ja lausuti poolihääli: *S'ir pin' goršad, jos' purt s'õlõmad, šoma jokõš sitanad* 'Havihammas sulle kurku, terav nuga südamesse, hapu ahven tagumikku'. Sama tehti ka siis, kui vasak kõrv ajas pilli, kuna arvati, et sel ajal meenutab keegi sind halva sõnaga. Kui keegi võõras last ettevaatamatult kiitis, lausuti *Jen sõkõd* 'Jumal temaga'. Kohe pärast kiitja äraminekut aga loputati lapse nägu kolm korda veega ja lausuti spetsiaalseid posimis- või palvesõnu: "Isa, poja ja püha vaimu nimel. Aamen". Kaetamise eest kaitsti

end ka amulettidega *vudžör*: ränikivi (*gal'aiz*); krae, väravaposti või akna- ja uksepiida sisse torgatud ilma silmata nõel (*pōstöm jem*); havihambad (*s'ir pin'*); hundi või karu kihvad; kiskjate (karu, rebase, kärbi, nugise) pealuu (*merluška*); kaetust peletavad taimed (kadakas, lepp, pihlakas, mänd) jne. Juba peale pandud kaetuse puhul pöörduti selle ravimiseks manatarga või maagiliselt puhta inimese (vanurid, rändurid) poole.

Ettekujutused kaetamisest püsivad alal nii muistendites kui muinasjuttudes, kus kaetus asendab sageli moondumisi või tegelase tapmist nõidusega, mida esineb vene muinasjuttudes. Kaetamine on komi maainimeste seas tänapäevalgi täitsa reaalne ja levinud nähtus.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Nalimov 1908, Sidorov 1928, Uljašev 1996, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

KAEVUHALDJAS – öšömös tšud pk.

Tavaliselt on *öšömös tšud* inimeste suhtes erapooletu, kuid mõnikord ilmutab ka vastumeelsust: loobib prügi ja pilbastega, ei lase vett võtta. Nõnda kaevuhaldja poolt märgitud inimest usuti varsti surevat.

Kirjandus: Klimov 1990.

N. Konakov

KAJA – jöla üldine, **jölöga** jem, petš, **jölega** üe, **jola** ll, **govk** pk.

Vastavalt permikomi pärimustele Zaran'ist ja Perast olla kaja Uurali-äärse taiga *parma* looming. Kui päikse tütar Zaran' otsustas koos oma lastega taevasse tagasi minna, solvus neid lapsi kasvatanud Parma-ema Zaran'i peale. Ta lõi kaja, mis moonutas laste hüüded ja Zaran'i kutsumise. Päikse tütar pidi lapsed maa peale jätma, kuna nad ei leidnud üksteist parmas üles.

Komide kujutlustes on kaja ise-loomulik vaid "sellele" ilmale. Kaja puudumise, nagu ka varju puudumise järgi võib ära tunda teise ilma esindaja (vt vari). Sürjakomid arvavad näiteks, et metsavana koerte haukumisel ei ole kaja.

Mõnedes üksikutes surnuitkudes kirjeldatakse surnute ilma, kust "kuldripsmeliste silmadega ei näe ega hõberõngaliste kõrvadega ei kuule", kohana, "mida tuul ei riiva ja kuhu kaja ei jõua" (*kōttši tövru oz inmövlō, kōttši jōla oz s'ibavlō.*). Vrd ebaloomulikku surma surnuid maeti sinna, kuhu ei kostnud kirikukella helin (*žōnn'an gor, žōnn'an šō* 'kellahelin', *žōnn'an jōla* 'kellakaja'; vt matused).

Kirjandus: Ožegova 1989, Sidorov 1928, Wichmann 1916.

O. Uljašev

KALA – tšeri.

Sürjakomid uskusid, et kõik kalad on Omöl'i loodud, kuid Jen on neid muutnud. Kalu hakati pidama tema loominguks ja inimestel oli luba neid söögiks tarvitada. Ahven sai Jenilt tugeva naha, särjel tegi ta silmaäärred punaseks, kiisale andis teravad harjased, havile pani pea sisse ristikujulise luu ja lutsule kolm väikest valget kivikest.

Ühe permikomi müüdi kohaselt sündinud esimesed inimesed kalamarjast (*tšeri pök*). Kord jätnud kala oma marja kaldale ning sellest tekkinudki kaks esimest inimest – mees ja naine. Nad kõndisid kahekesi kaua väikeste kuuskede vahel, ei teadnud mitte millestki mitte midagi ning pidid iga päev Jenile aru andma. Ükskord nad aga ei tulnud Jeni juurde, vaid peitsid end kuuskede taha ning naine sünnitas seal lapse. Jen needis nad ära (variatsioon piibli pärispatu teemal).

Eriliselt suhtusid komid vaid havisse. Samas aga järgisid kõik kalurid rangelt kindlaid käitumisnorme iga-suguse kala püüdmise juures, kuna oletati, et kala mõistab inimkõnet. Esimese püütud kala löid kalurid kirvesilmaga kergelt oimetuks, panid selle paadi põhja ja ütlesid: “Peksle, peksle, loksle! Kutsu isa, ema, vana-isa, vanaema, vaarisa ja kõiki sugulasi. Muidu hakkad teises ilmas üksinda ilma omasteta nukrutsema, ei ole sul kellegagi hullata ja mängida! Kutsu kõiki!” Udora ja Obi komid uskusid, et

kui kala pähelöömisel piiksub, tuleb edukas püük, kuna nõnda kutsuvat ta kokku teisi kalu. Permikomi kalurid valisid esimesest loomusest väiksema kala ja viskasid ta elusana vette tagasi palvega läkitada kohale kõik oma sugulased. Artelliga lõhet püüdes panid Petšora kalurid siis, kui noodakaar oli juba väikeseks jäänud, artelli “peremehe” märguande peale kõik korruga midagi suhu – kas rohulible või rätikuotsa. Nõnda tehti juhuks, kui artellis juhtub olema keegi “karmi südamega” inimene, kelle peale ehmu-des võis lõhe äkilise sööstuga nooda katki rebida. Kui selline inimene paneb midagi suhu, siis on ta “karm süda” suunatud suus olevale esemele, mitte lõhele.

Püütud kalasse suhtuti lugupidavalt – kala ei tohtinud solvata, käes muljuda, koortele anda ega lastel temaga mängida lubada. Eriti solvav oli kala jaoks, kui ta tänavale visati. Huvitav, et kui Ežva vetesse ilmus sürjakomi kaluritele seni tundmatu sterlet, ei võetud teda ebatavalisuse tõttu alguses omaks. Sterleti püüdmisel rikuti üldiselt kalapüügil järgitavaid käitumisreegleid. Juhuslikult võrku sattunud sterletit püüti igati solvata, sülitati ja urineeriti talle suhu ning visati ta siis sajatades vette tagasi.

Petšoral valmistati esimesest suurest kinnipüütud kalast rituaalne lõuna kogu artellile. Seda kala ei tapetud noaga, vaid löödi kivile asetatud kalale teise kiviga pähe. Sisikonna

eemaldamisel ei kasutatud samuti nuga – kala siseelundid pigistati välja käega. Ežva ülemjooksul mindi koos peredega kalale kohe pärast jääminekut. Esimesest sel päeval püütud kalast tehti kalasuppi ja seda hoiti keldris jää peal alles järgmise jääminekuni. Enne uue kalapüügihooaja algust söödi see supp pidulikult ära. Ežva ülemjooksul nimetatakse kalale minnes lõhet erinevalt teistest kalaliikidest lihtsalt kalaks (*tšeri*). Esimese lõhe kinnipüüdmise järel keedetakse jõe kaldal ära tema pea.

Kirjandus: Fuchs 1924, Klimov 1991, Konakov 1983, Martjušov 1929, Nalimov 1907, Sidorov 1928, L. Gribova VM, M. Rogatševi VM, J. Rotševi VM, O. Uljaševi VM.

N. Konakov

KALASABAGA NEIU – tšeri böža nõv – sürjakomi lokaalse mütoloolise pärimuse vetevaim.

Kalasaba ja pikkade juustega naissoost vetevaim *vausa* esineb komi muistendites üsna sageli. Tavaliselt istub ta kaldal ja kammib oma juukseid. Üldiselt informandid fikseerivad lihtsalt temaga kohtumise või tõlgendavad seda kui teadet uppunu kohta. Komi rahvaluules esineb üksikuid teisendeid ka vana-kreeka sireenide laulu teemal. Kalasaba ja pikkade ruugete juustega tüdruk elab sügavas võrendikus. Selgetel täiskuuöödel tuleb ta kaldale – saba vees istudes kammib ta oma juukseid ja laulab vaikselt

ilusa häälega. Üks noormees kuulnud tema laulu ja sellest lummatuna hakanud käima tüdrukut kuulamas, kuni läinud lõpuks hulluks.

Kirjandus: Rotšev 1984.

N. Konakov

KAL'AN permikomi – kuri jõud, kes võib võtta inimese kuju.

Muistendites võis Kal'an ilmuda sinise siidsarafani ja uute kingadega pika sinisilmse pikkade patsidega tüdrukuna. Ta valmistab kaevus pelmeene ja kutsus inimesi neid maitsma. Kui inimesed valasid ta keeva veega üle, peitis Kal'an end kaevu või jõkke.

Naisele, kelle mees oli kaua ära, võis Kal'an ilmuda tema abikaasa kujul. Väärmehe tegelik loomus avaldus süües, kui ta paljastas oma hobusehambad, või jalatseid ära võttes – jalalabade asemel olid tal lehmakabjad.

Tavaliselt hirmutati temaga lapsi.

Kirjandus: Gribova 1975, Klimov 1991.

N. Konakov

KAL'EN'IK (< *kal'kötnō* 'eraldama, lahutama') – permikomi metsa vaim, kelle ainukeseks ülesandeks on linnupoegade jaotamine, et nad elaksid paarides.

Sürjakomid nimetasid vikerkaart *kal'en'ik-lebatš* ja pidasid teda Jeni sõnumitoojaks.

N. Konakov

KAM – permikomi muinasjututegelane, tulehoidja.

Kam elab põlismetsas (või taevas) onnis nagu Joma (Baba-Jagaa) ning teda teenivad hundid. Kam on inimeste suhtes vaenulik, kuid laseb vabaks need, kes lahendavad mõistatuse. Tema peaülesandeks on oma ahjus tule valvamine, mida ta kogu aeg lõkkele puhub.

Kamil on põletav hingus ja tema surm on ahju kõige hõõgavamast tulest. Kami tapab ära tüdruk, kellelt ta varastab tallekeseks muudetud venna. Tüdruk saab nõialt teada Kami surma saladuse ning nõid annab talle teednäitava kera ja ahjuroobi. Leides Kami hurtsiku, tõmbab tüdruk ahjuroobiga surmatoova tuki ahjust välja. Sellest ajast kuulub Kami tuli kõikidele inimestele.

Permikomi keeles tähendab omadussõna *kam* 'tugev, jõuline (inimene); ihne, ablas; rikas; eraklik'. Mingil määral on kõik need omadused tunnuslikud Kami muinasjutukujule.

Sürjakomi keeles leidub kõmismise, märatsemise ja mürisemisega seotud *kam*-tüvega verbe: *kamavnõ* 'kolistama, koputama' sõnasõnalt 'kami kujutama, kami matkima'; ud, s, üe *kampužittšõnõ* 'kära ja müraga mürgeldama: tavaliselt purjus inimese kohta'; *kamgõnõ* 'vastu kõva asja kõvasti koputama; püssist laskma; mürisema: kõue kohta'; üe *kamedni* 'taguma'.

Vrd *tunavnõ* < *tun* 'nõid', *õdžõdavnõ* < *õdžõd* 'suur', *kanavnõ* < *kan* 'tsaar' jne. Vladimir Dali sõnaraamatu järgi on *kam* "kohalik siberi" nimetus šamaani kohta.

Kirjandus: Dal 1981, Klimov 1990, Ožegova 1989.

N. Konakov, O. Uljašev

KAMA – permikomi toponüümilise pärimuse tegelane.

Permikomi alade suurima veearteri Kama jõe tekkimise kohta räägitakse, et kord sadanud kogu suve vihma ja polnud ühtegi päikesepaistelist päeva. Jõed tõusid üle kallaste ja maa muutus vedelaks. Kõik inimesed ja loomad põgenesid mägedesse, vaid vägilane Kama sai liikuda üleujutatud alal. Ringi käies leidis ta, et jõgede voolu takistab mahalangenud mägi. Kama sidus lingu suure kivi ümber ja seda kivi nagu maad kündes enda järel lohistades purustas tõkke. Nõnda tekkis uus jõesäng – vägilase järgi nimetati see võimas jõgi Kama'ks.

Kirjandus: Klimov 1991.

N. Konakov

KANAPÜHA – kurög *praz'n'ik* permikomi.

Kanapüha tähistasid permikomid reeglina sügisel enne kibekiire lõikusaja lõppu. Sel päeval tuldi peo läbiviimiseks määratud külla kokku

kogu ümbruskonnast. Pidutsejad tõid kaasa koibadest kinniseotud noori kukki ja kanu. Kanadel võeti pea maha, osa kanu annetati kirikule ning ülejäänud keedeti lõkkel suures katlas. Ühissöömaaja käigus rüübiti lihale peale kaasatoodud õlut või mesikit. Pärast pidusööki läksid vanemad inimesed koju, noored aga tantsisid ja laulsid hilisõhtuni.

Arvatavasti laenasid permikomid kanapüha venelastelt. Sarnane sügispüha *trojetsõpl'atnitsa*, kus peamiseks ohvritoiduks kanaliha, oli naabruses asuva Vjatka kubermangus üsna populaarne. Põhiline erinevus seisnes selles, et permikomi kanapühast võisid osa võtta kõik vaatamata soole ja vanusele. Venelastel oli see aga vaid naiste või isegi ainult leskede püha. Sürjakomid seda püha ei tundnud, kuna neil ei olnud kanakasvatus eriti levinud.

Kirjandus: Klimov 1991, Zelenin 1994.

N. Konakov

KARM INIMENE – **tšorõd mort** jem, iz'va, ll, ae, petš, skr, ks, ud, **tšorid mort** üe, **tšorskõm mort** ud, **tšorõt mort** pk – inimene, kes on võimeline maagilist mõju avaldama.

“Karmideks” peeti neid inimesi, kelle sõna või isegi ainult kohalviibimine oli ümbritsevatele inimestele hukatuslik. “Karme inimesi” iseloomustas kadedus, pika viha pidamine, kaalutletus, avameelsuse puudumine ning napolis-

naligus. “Karme inimesi” usuti teistest erinevat ka väliselt – sürjakomid arvasid, et valdav osa “karme inimesi” on tumedasilmsed, aga permikomide arvates on neil pruunid silmad.

“Karmi inimese” juuresolekul ei laabu ükski töö: klaassepal puruneb klaas kildudeks, sepal ei õnnestu rauda kokku sulatada jne. Temalt ei tohtinud kariloomi osta, sest loomad osutusid viljatuks ja surid peatselt. “Karmilt inimeselt” ostetud seemned osutusid idanematuteks. Kui aga selline inimene ise ostis kelleltki loomi või seemneid, kaotas viljakuse müüjale jäänud osa kaubast. “Karmi inimese” puudutusest piisas looma arengu peatamiseks. Hukatusliku mõjuga olid nii tema sõna kui ka pilk. Kui *tšorõd mort* osales mingis ühistöös, oli see kindlalt määratud nurjuma – näiteks ei sattunud kalurite võrku ühtki kala.

Vastupidiste omadustega inimesi nimetati *šurõd mort* ‘pehme inimene’ (vrd udmurdi *šõrõt* ‘kokkuhoidlik, hoolas’). “Pehme inimese” kohalolek tagas edu ja iga ülesande hõlpsa täitmise – kui ta näiteks ostis tüki riidet veel tervest rullist, sai müüja kohe müüdud ka ülejäänud riiderulli. Arvati, et *šurõd mort* on kindlasti heleda peaga. Kui “karmi” ja “pehme” inimese mõju toimis üheaegselt, siis sõltus tulemus sellest, kelle omadused avaldusid tugevamini.

Kirjandus: Sidorov 1928.

N. Konakov

KARU – oš üldine.

Karul on olnud eriline mütoloogiline staatus paljude rahvaste traditsioonilises maailmavaates. Sürjakomid pidasid karu kõrgema jumala Jeni pojaks, kes elas koos oma isaga taevas. Kord nägi karu, et üks naine pillas maha pool hernetera. Ta ronis taevast alla ja sõi hernetera ära. Jumal vihas tas ja ajas oma poja taevast minema. (Obiugrilaste uskumustes oli karu Torumi poeg ning ta laskus maale mööda raudketti või lasti ta taevast alla hällis.) Viljakuse sümboli hernege on karu seotud ka lääneslaavlaste mütoloogias.

Teise sürjakomi müüdiversiooni järgi põlvnes karu Mihhaili-nimelisest mehest, kes hakkas metsas puunotti mööda neljakäpakil käima. Seda nähes muutis metsavana ta karuks. Karu röövis endale naise ja hakkas temaga koos koopas elama – neist põlvnevadki kõik karud. Permikomi etioloogilise müüdi kohaselt lõi jumal karu samaaegselt teiste loomadega. Jen soovis esmalt savist kehad ja siis puhus neile elu sisse. Teisel päeval valmistas jumal igasuguseid sabu ja kõik loomad valisid neist endale meelepärase. Kuna karu ei suutnud pikka aega endale sobivat saba välja valida, jäi ta sellest lõpuks hoopis ilma. Karu läks väga tujust ära. Jen kraapis oma sõrmede vahele jäänud savijäägid kokku ja tegi neist karule saba. Saba tuli välja lühike ja paks.

Permikomidel on omapärane kosmagooniline müüt, kus karu esineb maa reljeefi loojana. Maa oli algselt tasane. Siis tuli kuskilt karu, kes kraapis maad küüntega – pärast seda tekkisid sood ja mäed. Sürjakomi müütides osaleb selles protsessis ka mammut. Võimalik on, et permikomidel (nagu ka sölkuppidel) võib karu kuju asendada mammuti kujuga.

Permi loomastiilis kujutistel on karu kujutatud surnute ilma valvurina: ta asetseb kompositsiooni kõige alumises osas, tema kohal on inimese kolp. Varianditi on karul suur mammutikihva sarnane kõver sarv. Vanadele ettekujutustele karu seotusest surnute ilmaga viitab ka kujutis, millel karu läheb vastu päikest, kandes seljas inimest, kellel on rinnas sissepoole keerava spiraali kujutis. Arvatavasti on tegemist surnu hinge viimisega surnute ilma või siis šamaani retkega teispoosusesse.

Peamine tunnus, mis eristas inimese karust, oli põidla olemasolu. Sürjakomi müüdis palus karu oma isalt Jenilt endale põialt. Jumal aga vastas eitavalt, kuna muidu peaks ta andma koerale vibu ja nooled ning inimesele tiivad. Teises versioonis pöördus karu sama palvega püha Nikolai poole. Vastus oli sama, kuid selle asemel võis karu sügisel olla lühikest aega metsas täielik peremees (*oš tšualan lun*). Sarnased müüdid olid tuntud ka obiugrilastel ja mõnel teiselgi Siberi rahval.

Komi traditsioonilises maailma-vaates säilis karul kuni viimase ajani ilmne mütolooiline tagapõhi. Rahvajuttudes on silmapaistev koht legendidel ja muistenditel nõidadest, kes oskasid karuks muutuda. Levinud on ka jutusüžee, mis räägib naiste röövimisest karu poolt. Karu hoiab naisi oma koopas kinni, toidab neid ja hoolitseb nende eest. Hiljem aga lubab neil ära minna või põgenevad naised ise. Sageli elanud karu röövitud naise kui abikaasaga ning neil olnud ka lapsed. Ühe versiooni kohaselt sündis permikomi rahvaluuletegelane Kudõm-Oš oma ema Põvs'ini ja karu kooselust. Surnuitkudes kasutatakse surma metafoorina karunahaga kinrikaetud aknaid, maja pühasenurka pandud karunahka või sinna istunud musta karu. Usuti kindlalt, et poega (tulevast jahimeest) ootav rase naine ei tohi käia metsas, kuna karu kiskuvad tal kõhu lõhki ja rebivat loote välja. Eriliselt suhtuti ka karu luudesse ja hammastesse. Ehitatava maja karkassi alla salaja visatud karuluud töid maja peremehele kaasa õnnetu elu. Karu hambad aga vastupidi olid tõhusaks kaitsevahendiks, mis hoidsid näiteks ristluuvalude ja kaetuse eest.

Jahimehed pidasid karu metshaldjale lähimaks loomaks või isegi tema üheks esinemisvormiks. Mõnes kandis peeti karuliha ebapuhtaks (roojaseks) ja ei kasutatud seda söögiks tõenäoliselt inimese ja karu müütilise suguluse pärast. Usuti, et karu saab inimeste

kõnest aru. Kui pöörduda tema poole hea sõnaga, ei rüüsta ta jahimeeste panipaiku või võtab sealt vaid osa saagist, jättes ülejäänud terveks. Karujahiga olid seotud spetsiaalsed rituaalsed toimingud. Enne jahileminekut keetsid kütid metsas kateldes tavanditoitu. Magus rukkijahupuder jäeti karu kostitamiseks jahionni ette, muidu ei olevat tulevane jaht edukas. Nähes järgmisel päeval tühja katelt, ei tohtinud jahimees sellest kellelegi rääkida. Tapetud karult tuli vabandust paluda: "Ära ole kuri, nõnda on sulle ette määratud". Jahimeeste arvates ei tohtinud peale ebaõnnestunud lasku karu teist korda tulistada, muidu ärkavat ta uuesti ellu isegi surmava haava korral. Esimese oma tapetud karu südame söömine usuti andvat jahimehele julgust järgnevateks karujahtideks. Neljakümnenda karu küttimine aga olevat jahimehele eriti ohtlik.

Aleksei S. Sidorovil õnnestus detailselt kirja panna ühe Petšora küla ühise karujahi rituaalne kombetalitus. Need andmed on erakordselt huvitavad, kuna tegemist on ainukese komide eluolu uurijate poolt fikseeritud karuga seotud sakraalsete toimingute tervikkompleksiga. Eelseisvast jahist osavõtjate valimine hoiti selles külas suures saladuses, eriti naiste ja laste eest. Jahilkäiku kavandav kütt tuli videvikus kõige kogenumate jahimeeste juurde ja esitas mõistukõnelise küsimuse: "Kavatsen kuhgi minna,

kas sa tuled minuga?” Järgnes kas jaatav või eitav vastus.

Koguneti küttemiskoha suunas asuval metsaserval. Kogunemiskohale saabusid jahimehed kindlasti samas riietuses, milles nad olid siis, kui neile tehti ettepanek jahile minna. Veidi aega enne kokkulepet (isegi oma naisega) sugulises vahekorras olnutel, tuli end kindlasti puhastada – käia ära saunas või äärmisel juhul vahetada riided. Kogunenud kütid arutasid põhjalikult läbi jahi korralduslikud üksikasjad ja leppisid kokku tingmärgid, kuna jahi lõpuni oli rangelt keelatud sõnagi lausuda. Enne lõplikku teeleminekut pidid kõik jahist osavõtjad lähimas veekogus nägu pesema. Vee puudumisel võeti pihkudega mulda ja “pesti” sellega.

Pärast karu tapmist tuli esimese asjana eemaldada tema kihvad ja küüned – alles seejärel loeti ta lõplikult surnuks. Kui jahimeeste juurde tuli võõras inimene ja tapetud karul polnud veel kihvad-küüned ära võetud, sai võõras osakuõiguse. Enne kihvade ja küünede eemaldamist ei tohtinud karu tapmise üle rõõmustada. Isegi siis, kui sellist kohatut rõõmu ilmutasid vaid laske kuulnud inimesed, võis karu ellu ärgata.

Niipea, kui nahk oli nülгимise käigus rindkerelt eemaldatud, võeti süda välja ja tehti sinna ristikujuuline sisselõige. Pärast nülгимist lõigati karul pea otsast. Pea ja süda aeti teiba otsa ning torgati karu tapmiskohas

maasse. Mõnikord asetati aga karu pea ja süda lähima puu otsa. Alles siis tohtis väljendada rahulolu õnnestunud jahilkäigu üle. Sellest hoolimata oli keelatud rõõmustada saagi suuruse või priskuse üle.

Karu jalakõõlused lõigati läbi. Kohta, kuhu oli pandud karu pea, kaevati ida-läänesuunaline piklik ja madal auk. Kui karu pea asetsetes langenud puul, saeti sellest tükk välja. Hauda pandi karu pea koonuga piki auku ning lausuti: “Matame su peaga allapoole ja näoga idapoole, et sa teine kord siia ei tuleks.” Seejärel visati auk mulda täis ja tallati jalgadega tasa-seks. Matmiskoht maskeeriti sambla, puupakkude või kändudega. Ežva ülemjooksu komid matsid karu pealuu lauta või keldrisse, kuna arvati, et see peletab kurjad vaimud ja haigused eemale. Pärimuse kohaselt maeti varem maha ka karu kondid. Pärast karu jäänuuste matmist pöördusid kõik külla tagasi. Nahk maha müüdüd, kostitati artelli juhti, hauakaevajat ja karujahil esimest korda osalenuid.

Karuga seotud komi varasemate uskumuste jäänukid annavad alust arvata, et Kirde-Euroopa taigarahvastel oli kunagi Siberi rahvaste omaga paljus sarnane arenenud karukultus. Eelkõige on mõeldud siin eriti austavat suhtumist nii elus kui surnud karusse, karu kontide (eriti pealuu) säilitamist ja matmist ning jahti saatvaid rituaalseid toiminguid.

Kirjandus: Doronin 1924, Fuchs 1924, Klimov 1990, Lukina 1990, Mikušev jt 1971, Prokofjeva 1976, Rotšev 1984, Sidorov 1924, Sidorov 1928, Sorokin 1910, Startsev 1929, Žakov 1901.

N. Konakov

KARUDE KIIMAPÄEV – oš tšualan lun üldine sk, **S'emēn lun** üldine sk – semjonipäev (1. (14.) september), seostatakse rahvakalendris karude pulmaajaga.

Sürjakomi pärimuse järgi palus karu pühalt Nikolailt endale põialt. Too vastas aga eitavalt, kuna muidu peaks ta andma koerale vibu ja nooled ning inimesele tiivad. Seevastu lubas püha Nikolai karul sügisel semjonipäevast alates kolme päeva jooksul metsas vabalt elada. Neil päevil metsa minnes peavad inimesed lootma vaid oma jõule, kuna püha Nikolai neid kaitsta ei saa. Jahimehed arvasid, et just neil päevil (Petšora ülemjooksul usuti see kestvat kuni nädal aega) on karudel pulmaaeg: nad kogunevad suurtesse karjadesse ja on iga vastutulija suhtes äärmiselt agressiivsed. Jahile neil päevil ei mindud. Paljud vanad kütid järgivad seda keeldu ka tänapäeval.

Sürjakomi külades oli karude kiimapäeval kombeks jõekaldal püsidest teise kalda suunas tulistada, et karusid sügavamale metsa peletada. Usuti, et kui sel päeval valada musta vett pesunõust tänavale, mitte lauta, siis ei õnnestu talvel ühtegi karu püüda.

Kirjandus: Fuchs 1924, Kailin 1898, Konakov 1993, Startsev 1929.

N. Konakov

KARUKASVANDIK – Ošbōdtas, Ošverdas – permikomi muinasjututegelane.

Ošbōdtas läks väikse lapsena vanaemaga marjule ja kadus metsa ära. Ta sattus karu juurde koopasse. Karu kasvatas ta võimsaks jõumeheks, kes suutis hiiglasuure kase nagu vitsa maa seest välja tõmmata. Karukasvandik võttis vägilasest kündjalt raske ad-ratera, tegi sellest endale odaotsa ning läks siis teisi jõumehi otsima, et neid kahevõitlusele kutsuda. Teel kohtas ta raske kandamiga naist, kes viis oma põldu harivale vennale hommikusööki. Karukasvandik läks koos temaga põllule, nägi seal magavat kündjat ja hakkas vägilast odaga ninast kōditama, et teda üles äratada. Kündja aevastas korra ning Ošbōdtas lendas naaberpõllule. Seal nägi Karukasvandik külvajat ning tormas oda käest visates tema juurde, paludes end kündja eest ära peita. Külvaja viskas mehe koos seemnetega kotti ja jätkas oma tööd. Külvates viskas ta ühe peotäie seemneid mulda, teise aga endale suhu. Märkamata, et seemnetega koos haaras ta pihku ka Karukasvandiku, viskas külvaja järjekordse peotäie seemneid suhu ning Ošbōdtas sattus hambaauku. Hammas hakkas valutama. Külvaja

urgitses mehe kepiga hambaaugust välja ja sülitas. Karukasvandik lendas läbi õhu ja kukkus lõpuks oma majaanne maha.

Komi rahvaluules ei ole mütologiseeritud vägilastest põlluharijad kuigi tüüpilised, domineerivad pigem jahimehed: Pera, Jirkap jt.

Kirjandus: Ožegova 1989.

N. Konakov

KARUKÄPALINE – Ošlapei ud, ae – nõid, Permi Stefani legendi tegelane.

Pärimuse järgi elas Ošlapei Ežva alamjooksul Tuglimi küla lähedal. Tal oli jänese mook ja käte asemel karu käpad. Enne Tuglimi elanike ristiusustamist elas Karukäpeline üksildases koopas, tegeles küttimisega ega teinud oma naabritele liiga. Kui inimesed aga ristiusku pöördusid, muutus Ošlapei nende verivaenlaseks, kes varastas nende kariloomi ning ründas ja tappis inimesi ilma igasuguse põhjuseta. Ahastuses külaelanikud palusid Permi Stefanilt verejanulise nõia eest kaitset.

Kui Stefan ja tema abilised lähenedes paadiga Karukäpalise koopale, näitas Ošlapei sürjakomi vägeva nõia tüüpilisi oskusi: võimu vetevalla üle ja muutumise oskust. Püüdes paati ümber ajada, nõidus ta esmalt Ežva jõe hiiglasuured lained. Seejärel muutus ta tohutuks haviks ja proovis ise paati ümber tõugata. Kui Stefani

paat sellest hoolimata randus, muutis Ošlapei end hiiglaslikuks karuks ja kargas Stefanile ja ta kaaslastele kallale. Tappa suudeti Karukäpeline suure vaevaga ja erilisi võtteid kasutades. Vibumees seisis seljaga Ošlapei poole ning lasi kummardudes noole oma jalge vahelt läbi – noolest tabatud Karukäpeline muutus jälle iseendaks. Nõid suudeti aga tappa alles pärast seda, kui Stefan soovitas katki lõigata tema ihuvöö. Ošlapei matmispaika tekkis hiljem Ošlapei küla.

Selles legendis peegelduvad tõeliste sündmuste reminisentsid – Permi Stefani võitlus sürjakomi paganausu preestritega, kes muutusid aja jooksul rahva teadvuses võimsateks nõidadeks. Jutud Karukäpalisest kui paadunud kariloomade varastajast lähendavad teda Jurka kujule. Tegemist võib olla veelgi varasemate sündmuste järelkajadega, mis viitavad kunagistele konfliktidele mujalt sisserännanud vanakomi karjakasvatatajate ja puhtalt jahindusega tegelevate vanvizardi (IV–X saj. vanvizardi arheoloogiline kultuur) aborigeenide vahel. Legendi toponüümilise iseloomu järgi võib oletada selle üsna hilist teket.

Kirjandus: Doronin 1947.

N. Konakov

KASK – kōdz' üldine.

Kask oli komide hulgas austatuim ja vanasti ka puha puu. Sürjakomi pärimuse kohaselt paiknes Ežva Permi

suurim paganausu tempel Jemva suudme lähedal künkal hiigelsuure kahara kase kõrval. Permi Stefan hävitas templi ning seejärel raius kolm päeva ja ööd maha püha kaske. Kask oigas ja raiutud kohtadest nirises verd. Teine püha kask paiknes Ežva alamjooksul Arabatši küla juures. Veel 20. sajandi alguses olid Ežva alamjooksu külade kõrval hoolikalt puutumatusena säilitatud pühad salad.

Permikomi Kudõm-Oši legendid räägivad, et ta elas Kuva jõesuudme juures paiknevas linnuses (praegune Kudõmkar). Linnuse lähedal kõrgel künkal oli püha paik, kus kasvas võimas kask. Kase kõrval seisis paganausu iidolid ning puu all oli ohvrikatel.

Kase kunagine kõrge sakraalne staatus on tuntav sūrjakomi muinasjutus *Eit lõhkise küna ääres*, mis on vene kuldkalakese muinasjutu peaaegu täpne analoog. Erinevus seisneb vaid selles, et komi muinasjutus täidab jonnaka eide soove kask: “Ma raiun su maha” – “Ära raiu, annan sulle kõik, mida tahad”. Pärast seda, kui juba keisrinna aujärjele tõusnud eit tahab saada jumalaks, seisab ta nagu vene muinasjutuski jälle lõhkise küna ääres.

Sūrjakomi legendis tšuudidest kirjeldatakse neid mustade inimestena, kes päeval magasid ja öösel töötasid. Ükskord tulnud kaske käes hoidvad valged inimesed. Kaske nähes põgenenud tšuudid metsa, kaevanud augud valmis ja matnud end ise.

Künkatippudel asetsevate paganausu templite sakraalseks keskmeks oli püha kask, mis viitab kase seotusele ülemise, “heleda” algega. Sellele viitab ka värvisümboolika: rahvalauludes on kask reeglina seotud kuldse värviga (kuldne lehestik, kuldsed urvad), mis lähendab teda “kuldsele” päikesele. Kalendrisümboolikas assotsieerub kask kevade ja suvega – looduse õitseajaga. Kask oli peamise kevadsuvisse püha – suvistete – väljatuks koostisosaks.

Isikustades looduse produtseerivat jõudu peeti kaske isegi inimese valmistamiseks kõlblikuks materjaliks. Permikomi muinasjutus tegi lastetu vanamees näiteks lapse kasepakust, kuna kaotas lootuse oma eidega tavalisel viisil lapsi saada. Laps ärkas ellu ja “kasvas mitte tundide, vaid minutitega”. Vägimees Pera paneb teda tappa tahtnud metsavana pettes enda asemel teki alla kasest uhmri (kodus ööbides) või kasepaku (metsas ööbides). Naisvetevaimud annavad mehe asemel tagasi kasepalgi. Kurjade vanemate ödede poolt tapetud ja kase alla maetud tüdrukust kasvab heinputk. Nende isa teeb putkest vilepilli, mis inimhäälega räägib talle toimepandud kuriteost.

Taimesümboolikas moodustab kask tavaliselt kuusega opositsiooni “oma/võõras”, kusjuures kask on “oma”. Ühe jutuversiooni kohaselt suri vägilane Pera, kuna venitas end ära kalavõrku üle jõe pingule tõmmates. Ühe võrguotsa kinnitanud ta omal,

paremal kaldal kasvava kase külge, teist hakanud kinnitama teisel pool jõge kasvava kuuse külge, mis põhjustanudki tema surma. Sürjakomi muinasjutus pääseb Joma poolt röövitud poiss põgenema kase otsa ronides. Lõunasse lendav haneparv viib ta sealt koju – “võõrast” maailmast “omasse”. Jomal ei õnnestu poisile kase otsa järele ronida.

Mehe/naise opositsioonis esindas kask naispoolt. Selle aluseks olid välised tunnused nagu “käharpäisus”, valge tüvi ja urvad. Komide jaoks oli valge nahk “nagu kasetohtu pealiskihit” üheks naise ilu sümboliks.

Kasemahl oli üheks komide lemmikjoogiks – kaske kutsuti toitjaks- emaks. Kaseviht on kohustuslik atribuut leilisaunas – omapärases sakraalses talukeskmes, millega olid seotud kõik perekonna kombetalitused. Kääbuskase vihaga viheldi vastsündinud last, kaseviha lehtedest tehti surnule kirstu padi (markeerides tema uut kodu). Sel kombel möödus kogu inimelu justkui kase tähe all.

Kirjandus: Klimov 1990, Ožegova 1971, Sidorov 1924, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

KASS – kan’ üldine; **kas’** ll, ud.

Mõnede keeleteadlaste (Lõtkin, Uotila) arvates pärineb sürjakomi *kan’* – erinevalt murdelisest *kas’*ist (< läänemeresoome *kassi*) – onomatopoeetilisest sõnast *kan’-kan’* (‘hää-

letult, õige tasa: liikumise kohta’, petš *kan’ebön* ‘hiilimisi’).

Kass on komide traditsioonilistes vaadetes ja rahvaluules üsna levinud. Teda peetakse talumajapidamise hoidjana koeraga võrdseks. Sürjakomid uskusid, et kass ja koer näevad surnuid ja teise ilma esindajaid – sellepärast viidi kass sureva inimese majast eemale ning uude majja kolimisel lasti kass esimesena majja.

Komi mütoloogilistes juttudes moodustasid kass ja koer samasuguse paari nagu lehm ja hobunegi, kusjuures kass (nagu lehmgi) oli naiselik loom ja koer (hobune) mehelik loom. See on tingitud kassi kiindumusest kodusse, koldesse ja naisesse, koer seevastu oli rohkem seotud õue, metsa ja jahimehega. Kosmogooniline traditsiooni vastandab neid kahte looma: koera löi Jen, kuid Omöl’ andis talle naha; kassi löi aga Omöl’ koos hiirte ja rottidega, Jen andis talle karva ja ütles: “Sa hakkad tapma hiiri ja rotte. Ma annan sulle väga sooja elukoha ja söögiks maitsva piima.”

Eelnevast tulenes komi meeste ja naiste kahetine suhtumine kassi. Mehed ei jaganud naiste kassi pooltavat suhtumist ja vastandasid kassi kui roojuse kandjat koerale. Kuna kass võis jahiõnne ära viia, oli metsas keelatud teda meenutada (nagu naist ja preestritki), vajadusel nimetati teda kaudselt *s’urja dorön pukalös’* ‘posti juures istuja’. Eriti roojased olid kassi vurrud. Mehed pidasid kassi nuusutatud või puudutatud toitu kõlbmatuks

ja viskaside selle ära. Süüdlast karistati ja talle üteldi: *tšeröd-purtöd s'örad, atšöd kõi* 'kirves ja nuga on sul kaasas, püüa ise' või *piščal'öd ordad* 'püss on sul kaasas'.

Kass on sellest hoolimata majavaimu lemmikloom, kes eelistab halli-musta-valgete või halli-mustakollaste täppide ja triipudega kasse (*nal'im s'era kan'* 'lutsu karva kass'). Alates 1980ndatest aastatest peetakse sellisteks ka nn "kolmevärvilisi" (ruske-valge-halle) kasse. Muistendites näitab majavaim end mõnikord ise kassi kujul. Märksa harvem on majavaimu kass musta värvi, kuna musti kasse on harjutud seostama kurjade jõududega: musta kassi kujul ilmub saatan, nõiad ning pahade jõududega seotud peidetud varandus, harva ka "äravahetatu" jne. Musta kassi ja tema konte kasutati maagias.

Sürjakomi ettekujutuste kohaselt pidi nõiaks saamiseks keetma saunakatlas musta kassi, seejärel ilmunud saatan õpetanud nõidumise selgeks. Komid arvavad, et välk võib lüüa kassi või koera pihta, seetõttu tuleb äikese ajal need loomad endast eemale ajada (vrd pikne lööb nulu sisse, kuna selle all peidab end Omöl'). Ent Ežva ülemjooksu ja Petšora komide ning permikomide välitööde materjalide kohaselt tõrjuvad mustad kassid kaetust ja nõidust. Ežva ülemjooksul peletati kassi ja lausumise abil mine-ma külas käima harjunud karud ning nende kujul tulnud haigused.

Rahvaluules esineb kassi kuju kõige sagedamini lastefolklooris ning rahvajuttudes ja lühivormides. Lastefolklooris on kass lapsehoidja, perenaine või mänguasi, millest tulenevad ka kassi traditsioonilised helitusnimed ja kirjeldused: *pölat' kuz'a vetlõs'öi* 'lavatsil kõndija', *patštšör völon kuilõs'öi* 'ahju peal lesija', *nõk kašn'iksö rektõs'öi* 'koorepoti tühjenda-ja', või *kašn'iksö n'ulõs'öi* 'võipoti lakkuja'; *kõsil'öi-magil'öi* 'kiisuke-nõtke seljake', *kas'il'-šonöd pas'il'* 'kiisuke-soe kasukas' jne. Mõistatustes toonitatakse enim kassi puhtust, osavust, jahioskust, seost tule ja välguga jne.

Kass on ka mitme muinasjutu peategelaseks. Muinasjutus *Kuldsabaga kass* meelitab kass kolm öde metsa ja muutub karuks. Mitmes muinasjutus viib Joma (või tegelase teel asuva lossi või onni perenaise) arssinapikkune kass tegelase seitsme maa tagusesse riiki, mere taha, veealusesse riiki jne. Ta võitleb Joma, vetevaimu, ülevedaja või metsavanaga ning aitab tegelast. Arssinapikkune kass võib muutuda öökulliks, rongaks, kulliks või vanameheks. Peites tegelase karvade või kõrva sisse ujub ta vee all, lendab taevalaotuses või läheb läbi tule. Kass aitab võõrastütart nõuannete ja imetegudega muinasjututüüpides *Morozko*, *Võõrasema ja võõrastütar*, *Nukuke* jt.

Kirjandus: Fuchs 1924, Nalimov 1908, Nalimov 1991, Semjonov 1992, Sorokin 1911.

O. Uljašev

KAUNIS ROMAN – Mitša Rōman – sūrjakomi eepilise laulu tegelane, meenutab vene bōliina *Vürst Roman ja Maria Jurjevna* süžeed (vt Rōman'itša).

Laulul on kaks sūrjakomi versiooni, mis olid levinud Ežva ja Petšora ülemjooksul (sūrjakomi vanausuliste asualadel). Žanri poolest on need laulud lähedased ballaadile. Komi laulu süžeed tuleb käsitleda kärbi-tüdruku laulu ja vangistatud naise ballaadide kontekstis. Kauni Romani tegelaskujul on oma vangistatud naise suhtes abistav funktsioon. Tema roll on passiivne. Kaunis Roman on oma naise kaotanud mees (varianditi pruudi kaotanud peigmees) või mees, kellelt vaenlased võtavad naise ära ning kes leiab uuesti kaotatud perekonnaõnne.

Tegelase nime ees olev püsiepiteet *mitša* 'ilus, kaunis' annab pärisnimele mütopoetilise tähenduse ja tegelaskuju omandab ettemääratult positiivse tähenduse. Kauni Romani tegelaskujul on keskmine asend üldistatud umbisikulise rahvaluuletegelase (noormees) ja pulmaülistuslaulude konkreetse nime (näiteks tubli noormees Ivan Ivanovitš) vahel. See on ajaloolise tegelase suhteliselt üldistatud tüüp, kelle ajalooline konkreetsus on kadunud ja asendatud positiivse hinnanguga 'kaunis'.

Kirjandus: Mikušev 1973.

A. Vlassov

KAUR – **gögōra** ae, petš, s, ks, **gōgara** l, petš, **gōgarin** l, **gōgera** üe, iz'va, **gagara** let, pk, **gogara** üs, jem (< vene *gagara* 'kaur'), **toktō** ud.

Suhtumine kauri on olnud kahesugune. Mõnes kosmogoonilises müüdis esineb kauri kujul "tume" demiurg (sūrjakomi Omōl', permikomi Kul'). Negatiivse suhtumise tekitasid ka tema ebameeldiv karje, mittesöödav liha ja aplus (kaur on suurepärase kalapüüdja). Sūrjakomide jaoks on kaur tänini ahnuse kehastuseks. Permikomid kutsusid teda aga Kul'i pardiks.

Teisalt usuti kauri võimesse haigusi eemale peletada. Kuna arvati, et haigused kardavad isegi kauri nahka, asetati seda haige koha peale nii inimestel kui ka hobustel. Petšora küla-des rippus veel 1920ndatel aastatel iga maja seinal välisukse kõrval kauri nahk. Kauri naha riputasid maja välisseinale või aida seinale ka Obi jõe äärde ümberasunud Iz'va komid. Petšora külades võib sellist omapärast majakaunistust kohata tänapäevalgi.

Kirjandus: Plessovski 1972, Sidorov 1928.

N. Konakov

KEELETU – kõvtōm jem – kahjutoov ja haigusttekitav vaim.

Jahimees jootis *kōvtōm*'i purju ja jättis ta keelest ilma, kuna ta tüütas jahimeest. Keeletu hakkas kättemaksuks

oma vigastuse eest inimestele kaela saatma külmetushaigusi. Tema süüks arvati kurgu- ja ninahaigused, nohu, aevastamine ja peavalu.

Kirjandus: Startsev 1929.

N. Konakov

KEHA MÕÕTMINE – ki-kok murtalöm üldine – haiguse või kaetuse kõrvaldamine haige inimese keha mõõtmise teel.

See mõiste hõlmab tervet inimkeha mõõtmisel põhinevate diagnostiliste rituaalide ja maagiliste ravivõtete kompleksi. Kujutlus inimkeha mõõtmise aktiivsest mõjust inimese seisundile peegeldub paljudes uskumustes ja keeldudes. Igapäevaelus on sürjakomidel siamaani säilinud elava inimese keha mõõtmise keeld, kuna see võivat põhjustada haigust või kaetust.

Sürjakomid ütlevad, et “mõõdetakse vaid surnut, et kirstu teha”. Matuserituaali käigus valmistatakse tõesti ka surnu “mõõt” – inimese pikkune õhuke puulatt või niit, mis pannakse pärast kirstu või asetatakse hauale risti kõrvale. Viimases, Udora komide juures üleskirjutatud variandis kujutletakse mõõdupuud ka surnu varjuna.

Sarnaselt toimisisid surnu muldasängitamisel ka permikomid: mehele pandi kirstu endapikkune niit ja öeldi: “Siin on sulle sõbranna, ära oma eite oota”. Kuna “mõõt” oli ilmselt surnu

abikaasa sümboolseks teisikuks, püüti nõnda elavaid surnu tülitamise eest kaitsta. Surnu sümboolseks mõõduks on ka tema *ihuvöö*¹, mis pannakse kirstu põhja piki surnu keha.

Petšora komide matustel kasutatakse kirstu kandmiseks spetsiaalset surnuteivast (*pokoin'ik poč*) – kirst riputatakse selle külge nõõridega. Pärast matust tuuakse teivas külla tagasi ja hoitakse järgmiste matusteni ristimeistri maja seinal. Antud kontekstis võib see teivas olla ka kõikide surnute sümboolseks ühismõõduks.

Lapse pikkuse mõõtmise keeldu järgitakse rangelt, kuna sel kombel võivat lapse ära kaetada, nii et ta kas haigestub või ei kasva enam. Aleksei S. Sidorov märgib, et samal põhjusel ei pärinud sürjakomid ka laste täpset vanust, kuna usuti, et nii võib peatada lapse normaalse arengu – laps ei arene enam füüsiliselt ega vaimset. Ohtlikuks “mõõtmiseks” peeti ka astumist üle maas lamava lapse. Sürjakomid ütlevad selle kohta: astud üle jalgade – jalad ei kasva enam, üle käe – käsi ei kasva, üle selja – selg ei kasva.

“Mõõtmise” protseduuri ja “mõõdu” kategooria sümboolne mõtestamine ilmneb kujukalt usus mõnede mõõteriistade maagilisse jõudu: näiteks Vassili P. Nalimovi materjalide ko-

¹ Ihuvöö polnud päris vöö, vaid lõng või nõör, mis seoti palja ihu peale näiteks pulmades, raseduse ajal või muudel “ohtlikel” aegadel, kaitsmaks end kurja eest.

haselt oli parimaks kaitseks kurja nõia vastu margapuu ehk päsmer. Sellele uskumusele võib huvitava tüpoloogilise paralleeli leida eestlaste traditsioonilises kultuuris, kus kurjade jõudude mõju kõrvaldamiseks kaaluti kaetatud last perioodiliselt margapuuga.

Komi maagias ja rahvameditsiinis vaadeldakse erinevaid inimkeha mõõtmise variante mitte ainult diagnostilise protseduurina, vaid ka inimkeha aktiivse mõjutamise meetodina, mille eesmärgiks on haiguse või kaetuse kõrvaldamine. 19. sajandil valmistasid permikomid inimese haiguse puhul spetsiaalse spiraalse ohvriküünla, mille suurus sõltus haiguse iseloomust. Kui haigel oli mingi üldine terviserike, tehti inimesepikkune küünal; kui inimesel oli käsi haige, siis käepikkune küünal; kui pea valutas, siis pea ümbermõõdu pikkune küünal.

Paljudele rahvastele omaste, universaalsete ettekujutuste järgi haiguste etioloogiast, on enamiku haiguste põhjus inimorganismi ehituse terviklikkuse ja proportsionaalsuse häires. Ega asjatult seisne paljud traditsioonilised diagnostilised protseduurid inimkeha erinevate organite sümmeetrilisuse astme määramises erinevate võtetega. Kujukas on sürjakomide traditsiooniline iseloomustus terve inimese kohta – *dz'on'vidz'a* 'terve, vigastamata', sõnasõnalt 'terviklikkust säilitav'. Terviklikkuse säilitamise vajadust toonitatakse

ka sürjakomi uskumuses, kus isegi õnnetuses maharaiatud sõrme tuleb amuletina pidevalt kaasas kanda.

Diagnostilise mõõtmise jaoks tegi manatark sageli inimese individuaalse "mõõdu", näiteks pea mõõtmise rituaalis (*jur murtalöm*) kasutas ta nõöri, riidejuppi või niiti. Pannud "mõõdu" ümber haige pea, tegi nõid sellele sötükiga märgid meekekoha, lauba ja kukla juurde. Nende märkide järgi tehti kindlaks koljuluude nihke suurus, mis oli eeldatavasti tugeva peavalu, peapöörituse ja oksendamise põhjuseks. Seejärel parandas tark vajadusel haigestunu pea – haaras kätega tema peast kinni, sikutas pea ümber keeratud rätiku otstest või parandas pea sõela abil, mida haige hammastega kinni hoidis. Kui inimese osutus tööpoolest haigeks, põletati ravimiseks kasutatud "mõõt" hiljem kindlasti ahjus.

Rahvaluule ja etnograafia andmetele tuginedes tundsid komid mitut keha mõõtmise varianti. Kõige sagedamini sooritati seda rituaali väikeste laste ärasõnumise (*vomidz'*) kindlakstegemiseks ja kõrvaldamiseks. Täiskasvanu pani lapse enda põlvedele lamama ja maitses keelega ta pealaelt higi – kui on soolane, on laps järelikult haige. Siis pandi laps kõhuli ja ühendati mitu korda ta selja taga parem käsi vasaku jalakannaga ja vastupidi. Pärast seda sülitati haige lapse jalgade vahele ja lausuti: "Mine

teisele poole merd, Kurji-Marji, kus ei käi ristikandja”.

Kaetamiskahtlusega täiskasvanud inimese keha mõõtmine viidi kindlasti läbi saunas koos teiste saunaprotse-duuridega (*põvs'ödtšöm* ‘vihtlemine’). Usuti, et selle rituaali käigus oli võimalik välja selgitada tõve tõeline põhjus: kui haige inimene suutis erilise vaevata selja tagant vasaku käega parema jala kanda puudutada ja parema käega vasakut kanda, siis ei olnud tõve põhjuseks kaetus, vaid mingi muu haigus.

Tänapäeval viivad lapsevanemad keha mõõtmist oma väikelastega läbi traditsiooniliste mängituste ühe variandina. Samas arvatakse üldiselt, et taolisel keha mõõtmisel on suur profülaktiline tähtsus lapse normaalse arengu tagamisel.

Kirjandus: Janovitš 1903, Nalimov 1908, Sidorov 1928, Smirnov 1891, V. Šarapovi VM, O. Uljaševi VM.

V. Šarapov

KEISRIJÕHV – sarii volos permi-komi – võlurohi.

Keisrijõhv olevat väike “mütsike-sega” taim, mis kasvab puujuurte peal. Taime leidjat saadab alati õnn. Keisrijõhvi omanik ei tohtinud aga teistele võlutaimest rääkida, muidu kadus see kohe ära.

Kirjandus: L. Gribova VM.

N. Konakov

KESKMINE MAAILM – jenma-mua kost üldine ‘vahemik taeva ja maa vahel’.

Vaatamata kujutlustele maailma kolmeosalisest vertikaalsest struktuurist, esineb keskmine maailm komi mütoloogilises maailmamudelil üla- ja alaailmast eraldatuna. Välja arvatud muinasjuttudes, on keskmine, inimeste maailm praktiliselt isoleeritud ülemisest ja alumisest maailmast ning nende ilmade jumalad ei sekku maisesse ellu.

Keskmise maailma eraldatus on ilmekalt näha permi loomastiili kujutistel. Neil kujutistel on kosmiline üla- ja alaosa märgistatud zoo- või zooantropomorfsete sümbolitega, kuid need justkui sulgevad ühtlasi võimalikud ühendusteel. Teed ülespoole tõkestavad linnud; nende pead; inimlindude, põtrade ja madude pead; teed allapoole aga põtrade, fantastilise polüzoomorfse nn soomusloomalise, kopra, karu ja hobuse pead. Hobuse (et tegemist on emase isendiga, tõestab pildil kujutatud suguline märk) arvamine alumise maailma sümbolite hulka on võib-olla seotud permikomide kosmoloogilise müüdiversiooniga, mille kohaselt hobused on maa hoidjad. “Maa püsib kolmel hobusel: mustal (ronkmustal), punasel ja valgel. Kui maad hoiab must hobune, on maa peal nälgi ja katk; kui hoiab valge, on maa peal vaid sõjad ja surm; kui hoiab punane, valitseb maal rahu, vaikus ja heaolu.”

Tähelepanu äratav veel üks loomastiili sümbol – inimese pealuu – alumise maailma sissepääsu juures või siis väljaspool keskmist maailma (kusjuures nii alumises kui ka ülemises maailmas). Universaalse surmasümboli – surnud inimese – paigutamine mõlemasse maisele maailmale diametraalselt vastandatud maailmasse tõestab, et nende läbitungimatus elavate inimeste jaoks ei kehtinud surnute maailmale. Lisaks sellele on näitlikult kujutatud komide traditsiooniline arusaam inimhinge kahesusest (*lov* ‘hingushing’ ja *ort, urös* ‘varihing’), kusjuures pärast inimese surma läksid hinged alatiseks lahku.

Uuritavatel kujutistel on keskseks figuuriks naine, kes seisab ühel alumise maailma sümbolil ja puudutab peaga taevast sümboolikat, justkui ühendades keskmise maailma üla- ja alaosa. Tema kõiki maailmu hõlmavat loomust rõhutab päikesemärk laubal või antropomorfne päikese sümbol (naise nägu) otse tema pea kohal. Vastastikkust seost loomade maailmaga näitab zoomorfsete joonte olemasolu: põdrasõrad ja karukäpad jala- ja käelabade asemel; karukäpad jalalabade asemel ja linnuküünised käelabade asemel või siis käte asemel tiivad. Ühel kujutisel voolavad naise jalalabade-karukäppade küüntest veenired maa alla. Nired kerkivad kohe pinnale ja neist võrsuvad antropomorfiseeritud taimed. Nõnda olid sellel muinaspermi naisjumalal

laiaulatuslikud ja tähtsad ülesanded. Kahtlematult kõrge mütoloogilise staatusega jumalanna kehastas tegelikult kogu keskmist maailma. Ta sidus ühte maise alaosa ja taevase ülaosa. Tal oli otsene seos päikese elustava jõu (päikesesümbolika) ning vee ja maa viljakusega, seega taimeriigiga. Naise zoomorfsed jooned on võetud loomariigi kõige erksamalt ja vägevamatelt esindajatelt: karult, põdralt, päevase eluviisiga röövlennult kulliliste sugukonnast, mis tähendab tema võimu kogu loomastiku üle. Inimnägu naisfiguuri rinnal lubab oletada, et ta juhtis ka inimsoo taastootmist.

Soome-ugri mütoloogiliste ettekujutuste uurijad märgivad, et nende kujutluste kohaselt kehastasid maad naisjumalad, kes mõnikord olid ülemjumalate abikaasad. Loogiline on oletada, et komidelgi oli kunagi samasugune naisjumal. Kujutlused temast sulasid hiljem ühte jumalama ja Paraskeva Pjatnitsa kujuga. Jumalanna nimi ei ole komide ajaloomälus säilinud.

Kirjandus: Konakov 1996.

N. Konakov

KIKIMOOR – **kikimera** üe, petš, skr, ks; **kikimora** pk; **t’it’imera** ae, petš, skr, ks; **t’it’imora** pk; **šššömer** (< vene) – pahatahtlik koduvaim.

Lisaks headele majahaldjatele uskusid komid ka pahatahtliku majaanikke kiusava koduvaimu olemas-

olusse. Kikimoori võisid uude majja panna elama peremehe peale solvunud ehitajad. Nad tilgutasid vasaku käe väikesest sõrmest laastu peale paar tilka verd ja peitsid selle laastu majakasti sisse. Taolise karistuse vältimiseks korjasid uusasukad hoolikalt kokku kõik majaehitusest ülejäänud puulaastud ja põletasid need ahjus. Mõnikord asus pahatahtlik vaim elama ka vanasse majja ning teda sealt välja ajada oli väga raske.

Kikimoori põhiliseks tegevuseks loeti asjade laialipildumist ja öösel heliefektide tekitamist. Öine lärm ja kolin oli mõnikord niivõrd talumatu, et pererahvas oli sunnitud maja maha jätma.

Kirjandus: Janovitš 1903, Popov 1859, Popov 1938.

N. Konakov

KIRIKI JA ULITA PÄEV – Kirik-Ulita lun – 15. (28.) juuli.

Kiriki ja Ulita päev oli Z'övs'örti (vene Žešart) külas töotuspühaks. Pärimuse kohaselt oli kunagi ammu küla ülemises otsas tulekahju puhkenud – ära põlesid odrapõllud, peaaegu oleks hävinud ka hein. Kui külarahvas läks märtrite ikoonidega välja, hakkas vihma sadama ja tuli kustus. Vanasti korraldati Z'övs'örtis sel päeval ristikäik kabelist kuni mälestusristini.

Kirjandus: Konakov 1993.

N. Konakov

KIRJAN-VARJAN – Alam-Ežva komide mütologiseerunud eepiline kangelane.

Kirjan-Varjani eepilisest laulust on säilinud ainult üks kirjapanek. Laulu süžee koosneb tüüpilistest vormelitest: vägilase sõttakutsumine, vägilase ettevalmistused sõjaks, lahing vaenlastega, pidusöök tsaari juures. Omapärane on selle süžee lõpplahendus, kus tegelane loobub tsaari tasust.

Laul Kirjan-Varjanist kujutab endast ilmselt üleminekuvormi vaimulikult laulult kangelaslaulule. Selle süžee vene analoogiaks on hiline böliina Butmanist, mis on fikseeritud vaid Tšilimdini (Ust-Tsilma) eepilises traditsioonis. Sarnasust kinnitab ka vägilase nime ebaselge päritolu ja laulusüžee vormelite tüüpilisus. “Venemaa tsaari” nimi Levonik langeb kokku tsaari nimega vene vägilassüžeedes.

Tegelaste süsteem on sürjakomi laulus tinglik ning läheneb muinasjutu omale. Muinasjutu värvingule viitab ka vägilashobuse Sivka-Burka ilmumine, kes esineb teistes sürjakomi kangelassüžeedes. Muinasjutu poetikale vastab laulu algus: ennustavad linnud toovad tsaarile sõnumi vaenlaste kallaletungi kohta (täpselt nagu Pedör Kironile unes), tsaar veendub teate õigsuses. Põhiline osa laulu tekstist räägib sellest, kuidas tsaar palub Kirjan-Varjani kaitsta Venemaad, too aga ei tea veel midagi saabuvast õnnetusest ja elab vanaviisi. Tegelase

seismine jumalateenistusel (tavaline komi eepilistes lauludes) ei kannata tõsist tähenduslikku koormust.

Kirjan-Varjani ettevalmistusi sõjaks on näidatud “vägilashobuse saduldamise” kaudu. Lahingu kirjeldus kujutab endast samuti tuntud vormelmotiivi: *Sija munas dai voiska võlõ, / Ötarõ gön'itlas – purõs' us'õ, / Mödarõ gön'itlas – purõs' us'õ, / Koimödörõ gön'itlas – purõs' us'õ...* “Ta läheb väe kallale, / Ühes suunas ratsutab – <terve> tänav <surmuid> langeb, / Teises suunas ratsutab – tänav langeb, / Kolmandas suunas ratsutab – tänav langeb...”. Laulu lõpuosas tänab tsaar vägilast ja lubab talle tasu sõjamehetöö eest. Laulu viimaseks reaks on Kirjan-Varjani tasust loobumine, mis nagu ammendaks kogu eelneva jutustuse.

Nii on see laul tüüpiline lauluvormis väljendatud novellilaadne muinasjutusüžee vägilase kangelasteost, mida kinnitab ka esitaja ise (“komi lauldud muinasjutud”). Venemaa kaitsja kuju ei sisalda endas mingeid erijooni, kui mitte pidada selliseks tunnuseks tema uhkust – ta loobub tsaari tasust.

Mütoloogilis-poeetiline varjund on selles süžees ehk vaid tegelase kooderitud nimel. Anatoli K. Mikuševi arvates kuulub Kirjan-Varjani nimi etümoloogiliselt teiste ristiusueelsete komi nimede nagu Zuk, Tunnõrjak, Pam, Jurka ja Jirkap hulka. Ežva alamjooksu *kirjõnõ, girjõnõ* ‘silmi

üles harutama, niiti katki rebima’ ja ka *varjõnõ, varkõdnõ* ja *varõdnõ* ‘sisse vajutama, purustama, katki lõõma, lõmastama’ lubavad oletada, et Kirjan-Varjani nimi on seotud mõistega ‘pihuks ja põrmuks tegija’, millest annab tunnistust ka tema tegevus vaenuvägede vastu.

Süžee arenemise käigus muutub varjatud etümoloogiaga hüüdnimi pärisnimeks, tegelase iseloomu tuumaks. Tegelase äratundmise juures on tähtis ka tema tegevusala – jahimees. Nii püüdleb jutustus selle poole, et kuulajad “tunneksid ära” oma tegelase uue nimega ning kõik traditsioonilised kunstivahendid on suunatud selle ülesande täitmisele.

Tõenäoliselt tuleb Kirjan-Varjani tegelaskuju asetada mitte traditsiooniliste eepiliste vene vägilaste ritta, vaid arvata ta kõikjal põhjas levinud hilisemas pärimuses esinevate lokaalsete vägimeeste hulka. See pärimus kujutab endast eepilise teadvuse arengu hilist staadiumit – üleminekut suuremale individuaalsusele.

Kirjandus: Mikušev 1973.

A. Vlassov

KIRVE RIPUTAMINE – tšer öšvan – haigestumise põhjuse väljaselgitamise moodus.

“Kirve riputamist” kasutati inimeste ja loomade haigestumise korral, kui ravitsejad ei suutnud aidata. Kui haiguse põhjuseks polnud kaetus,

usuti, et selleks võib olla *mõž* – surnud esiisade saadetud karistus. Sellele arvamusele kinnituse saamiseks läks haigestunu või tema sugulane kirve riputamise abil ennustava posijanaise juurde. Posija asetaskasatoodud leivapätsikese ja humalakäbide kompleksese ikooniriulile. Kui külastaja oli pärit kaugelt, asus lausuja kohe ennustama. Kui abi palus aga keegi omaküla inimestest, siis hakkas posija ennustama kolme päeva pärast (et leib ja humal koguksid endasse rohkem pühadust). Pärast palvetamist tõmbas ta kuumad söed ahjukoldesse hunnikusse ning viskas sinna ikooniriulilt võetud humalakäbisid. Käbide praksumine sütel kinnitas, et haiguse põhjuseks on *mõž*. Seejärel istus posija pingile ja võttis kätte nõori, mille teise otsa oli seotud kirves, ning seadis selle tasakaalu.

Ettevalmistus võis olla ka teistsugune. Posija süütas ikooni ees küünla, kaapis kuumast ahjust kopsikusse või väiksesse katlasse sütt ning pani selle keset tuba. Seejärel viskas ta sütele humalat ja riputas selle söepanni kohale kirve.

20. sajandi alguses hakkasid mõned posijad kirve asemel ikooni riputama. Kirves löödi puupaku sisse ja kirvevarre külge riputati nõoriga ikoon (tavaliselt lunastaja pühapilt). Kõrvale asetati leib, mis oli “kirve riputamise” rituaali kohustuslik atribuut.

Kasutusele tulid sellised ennustamisviisid, kus kirvest üldse ei

kasutatudki, kuid nimetus “kirve riputamine” oli säilinud. Ikoon riputati nõoriga leivalabida külge. Labidas aga kinnitati korstna taha nõnda, et ikoon ripuks ahjusuu ees. Leivalabida asemel võidi kasutada ka tavalist keppi. Mõnikord riputas posija ikooni ennustamiseks nõoriga enda sõrme külge värskelt küpsetatud leivapätsi kohale.

“Kirve riputamise” abil ennustamine ise oli lihtne: kui improviseeritud pendel oli tasakaalus, hakkas posija nimetama haigestunu kõiki surnud sugulasi. Karistuse (*mõž*) saatnud surnu nime lausumisel pidi kirves või ikoon kõikuma lööma. Permikomidel oli suur hulk “vanade paiku”, mida austati esiisade hingede asukohana. Ennustamisel lausuti sageli nende kohtade nimesid, et teada saada, millise koha “vanad” on solvunud. Haiguse põhjustaja kindlaks määranud, selgitas posija “kirve riputamise” abil välja, mil viisil saab esiisasid lepitada. Enamasti korraldati mälestuspäev või siis telliti “vanade” auks palvus.

Permikomide posija loetles juba 19. sajandi keskel “kirve riputamise” ajal pühakute, mitte surnute või “vanade paikade” nimesid. Posija näpunäidete järgi peeti ennustuses osutatud pühaku kirikus või kabelis hingepalvus. Või korraldati selle pühaku päeval haige kodus mälestuspäev lahkunutele, kuhu kutsuti kõik sugulased. Pühakutele läksid täielikult üle kõik esiisade endised funktsioonid: selle või teise pühaku kirikus peeti palvus haige tervise eest või pan-

di tema auks küünal. Need küünlad olid ebatavalised – nõõri moodi kokku põimitud ja haige kehaosa (käe, jala, pea ümbermõõdu) või inimese enda pikkused (kui arvati, et haige on kogu tema keha). Selliseid küünlaid süüdati ainult patroonipühadel.

“Kirve riputamine” oli väga levinud permikomide juures, sürjakomidel oli see tuntud peamiselt lõunapoolsetel aladel. Ežva komidel oli “kirve riputamise” sarnane moodus haiguse põhjuse väljaselgitamiseks – selleks kasutati nelja leivapuru kohale riputatud ihu peal kantavat kaelaristi *perna*. Riputatud kirvega ennustasid surnute “tahet” obiugrilased, neenetsid ja eenetsid. Vanad nanai naised tegid haiguse põhjuse kindlaks nõõri otsas rippuva kivi abil. Nad loetlesid erinevate vaimude nimesid, kuni kivi hakkas kõikumama. Sarnased võtted sideme loomiseks vaimude maailmaga olid tuntud ka teiste rahvaste juures.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883, Gribova 1964, Rogov 1858, Sidorov 1928, Smoljak 1976, Sokolova 1980.

N. Konakov

KODATŠSA JAKOV – Petšora komide folkloorne tegelane, nõid-*tödös'*, kelle prototüübiks oli reaalne inimene.

Kodatšsa Jakov kasutas oma nõia- võimeid peamiselt jahil ja inimeste ravimisel. Ta väitis avalikult, et ei usu jumalat, vaid ainult oma “sõpru-abili” – vaime. Tahtes kord oma nõia-

võimu demonstreerida tegi Kodatšsa Jakov ühele oma küla naisele ettepaneku minna metsa ja veenduda, et sealsesse karjaaeda koguneb tema tahtel vähemalt 250 rebast. Naine läks ja nägi, et Jakovil oli õigus.

Kodatšsa Jakovist rääkivates muistendites on eriti populaarne süžee, kus Jakov ravib silmadest ilmajäänud meest. Nõõd Ivan ja Vassili vaielnud, kumb neist on parem jahimees. Noorem nõõdest, Ivan, oli nõõd. Vihastudes võttis ta kabeli juurest peotäie mulda, viskas selle Petšora jõe keskele ja lausus nõiasõnad, mille tagajärjel teise nõõ silmad tühjaks jooksid.

Kodatšsa Jakov otsustas pimedaks jäänud Vassili terveks ravida. Ta käskis sauna kütta, tõi Vassili sinna ja palus nad omapead jätta. Varsti nägid kõik kohalviibijad, et saun põleb sinise leegiga. Jakovi hoiatust meeles pidades, ei läinud keegi sauna juurde. Ainult Ivan proovis sinna minna, kuid teised takistasid teda. Ravimise ajal viibis Ivan nagu kahes olekus: üks Ivan magas kodus ja teine üritas sauna siseneda. Mõne aja pärast tuli kustus ja saunast tulid välja Kodatšsa Jakov ja nägijaks saanud Vassili. Jakov ütles, et Vassili silmad olid Petšora jõe sügava hauakoha põhjas.

Kodatšsa Jakov suri 65 aastasena. Oma haavamatust demonstreerides tulistas ta ennast püssist, kuid lask osutus surmavaks. Jakov ei arvestanud sellega, et koos hammaste kaotamisega oli ka nõiajõud ta maha jätnud.

Kodatšsa Jakovi folkloorne kuju sarnaneb šamaanimüütide tegelastega: abivaimude olemasolu, sümboolne retk teise ilma ravitsemise ajal ning oma haavamatuse demonstreerimine.

Kirjandus: N. Konakovi VM, J. Rotševi VM.

N. Konakov

KOER – pon üldine.

Koer on iidseim koduloom. Paljud rahvad suhtusid koera kaksipidiselt ning suurel määral sakraliseeritult. Komide traditsioonilises maailmavaates domineeris peamiselt positiivne hinnang, mille aluseks oli koera kõrge väärtus valvurina ning suur roll jahinduses. Rahvaluule lühivormides märgitakse samas ka koera negatiivseid omadusi: ahnust, tighedust ning mõningast mustust. Lühivormides (eriti sürjakomidel) rõhutatakse aga veel sagedamini, et küti edukus ja järelikult ka tema pere majanduslik heaolu sõltub koerast. Jahinduspiirkondades oli vanasti hea jahikoera hind lehma väärtusest tunduvalt kõrgem.

Sürjakomi müüdi kohaselt lõi Jen koera, et see valvaks tema veel lõpetamata tähtsaimat loomingut – inimest. Koer oli sel ajal karvutu. Ta lubas Omöl'il inimese juurde minna ning sai endale tänutäheks kasuka. Omöl' määris inimese oma süljega kokku ja rüvetas ta sel moel. Teise müüdivariandi järgi valvas koer esimeste

inimeste väikest last, kui vanemad kodust ära olid. Esimeste inimeste nahk oli kaetud kõva sarvkattega. Omöl' ahvatles valvurit sooja karvkattega ning koer lubas ta lapse juurde. Omöl' määris lapse oma sülje ja tatiga kokku. Pärast seda sai inimese siseimine pool välimiseks, endine kaitsev kate säilis vaid küüntena. Koer sai küll karvkatte, kuid ta ei tohtinud enam majas sees olla. Antud süžee on pärit apokrüüfidest ja tuntud paljude Euraasia rahvaste juures. Sürjakomid tundsid ka teist müüdivarianti, mille järgi sai rüvetatud vaid esimene naine. Jen jättis koera valvama juba loodud mehe veel lõpetamata elukaaslast. Naisele tuli teha veel vaid genitaalid. Omöl' meelitas koera lihatükiga, sülitas naisele jalge vahele ja nõnda tekkiski puudunud organ.

Ühe sürjakomi müüdi kohaselt lõi jumal koera inimese abistamiseks jahil. Põhjakomidel on omapärane müüt koera kodustamisest. Eit ja taat korjasid metsas marju. Vanakeste juurde jooksis koer ja palus neid ta endale võtta. Ta jooksvat juba ammu mööda metsa, kuid keegi ei taha teda endale. Varem olevat penil olnud kaheksa jalga, praegu on järel vaid neli. Kui koer kaotab veel kaks jalga, ta sureb. Vanadel oli koerast kahju ning nad võtsid ta endale. Sellest ajast saadik teenib koer ustavalt inimesi.

Oluline tegelane on koer imepärase maaviljeluse müüdis. Sürjakomi müüdivariandis jutustatakse, et ku-

nagi ulatusid viljapead maani ning inimlapsed oskasid sünnist saadik kõndida ja rääkida. Kord küpsetas naine pannkooke. Tema juurde tuli ta vastsündinud laps ning ema pühkis lapse tagumiku pannkoogiga puhtaks. Solvunud jumal tuli alla maa peale ja hakkas viljapead varre küljest lahti kiskuma. Jeni juurde jooksis koer, haaras viljapea tipu lõugade vahele ja palus jätta see osa endale. Jumal nõustus ja sellest ajast on inimestel äraelamiseks vaid *pon pai* 'koera osak'. Permikomidel kontamineerub see müüt kosmogoonilise taeva maast eemaldumise müüdiga. Vanasti oli taevas käeulatuses. Naine küpsetas pannkooke ja kinnitas need taeva külge jahtuma. Samas olid ka naise pisipoe ja last valvav koer. Naine pühkis lapse tagumikku pannkoogiga ja kinnitas selle taeva külge. Solvunud taevas tõusis kõrgemale ja imepärastest teraviljast jäi järele vaid "koera osak". Süžee on samuti pärit apokrüüfidest ja laialt levinud Ida-Euroopas.

Usuti, et kõik koerad, eriti aga "neljasilmsed" koerad heledate laikudega silmade kohal (*n'ol' s'inma pon*), näevad kurje vaime ja kaitsevad inimest nende eest. Sarnaseid uskumusi esines erinevatel maailma rahvastel. Populaarses sürjakomi muistendis päästab koer peremehe ellu ärganud surnud nõia käest, kes tuleb teda öösel ära sööma. Sürjakomi Jirkap leiab koera abil oma puu (*as pu*) ja teeb sellest võlusuusad.

Koera ulumine arvati surma enustavat. Sürjakomid andsid koerale mälestamistoidu jäägid. Kui koer sõi neid hea meelega, usuti, et lahkunu jäi peietega rahule. Põhjakomidel oli komme ohverdada koer vetevaimule, et kodustatud põhjapõdrad jõge ületades ei upuks. Arvati, et koerad oskavad omavahel rääkida ja saavad inimkõnest aru. Jahimees võis omakorda saada metsavaimult kingiks oskuse mõista koerte keelt. Sookoodi järgi asus koer semiootilisel meesväljal. Naine ei tohtinud koera isegi puudutada, seda enam temast üle astuda, muidu kaotas koer oma väärtuslikud omadused: haistmise, võime näha ja peletada kurje vaime jne. Koerte haigestumist peeti sageli pahatahtlikuks kaetamiseks. Kaetuse ravimiseks olid spetsiaalsed maagilised võtted ja ekstra sellega tegelevad posijad. Enne sööma asumist andis jahimees esimese lusikatäie putru oma koerale, väljendades sellega eriliselt lugupidavat suhtumist. Oma koera tapnud peremehele maksis koer hauatagusest ilmast kätte, saates tema karja kallale kiskjaid ja talle endale kurje vaime. Lisaks sellele loobusid kolme põlvkonna koerad niisugust inimest teenimast.

Kirjandus: Fuchs 1924, Gribova 1975, Klimov 1990, Nalimov 1907, Nalimov 1991, Rotšev 1984, Startsev 1929, Uotila 1985, Uotila 1986.

N. Konakov

KOKL'A-MOKL'A sürjakomi – ebaselgete funktsioonidega vaim, kes elab metsas jahimeheonnis.

Sürjakomi muistendis kohtas jahimees metsavaimu, kes aitas teda jahil ning palus Kokl'a-Mokl'ale edasi ütelda, et tema poeg on tapetud. Mees saabus õhtul oma jahionni ja rääkis vennale kummalisest palvest. Äkki avanes onni põrand ja sealt jooksis nutuga välja Kokl'a-Mokl'a.

Kokl'a-Mokl'a nimel, mida võib tõlkida kui 'suurte kõverate jalgadega olend', on paralleele sürjakomi rahvaluules – vrd *tšukl'a-mukl'a* ja *tšukõl'-mukõl'* 'kõver-viltu', aga ka lastelaulude tegelane *dži makl'a*. Võimalik, et tegemist on vene laenuga – vrd *hohla*, *hohla-mohr'a*, *hohla-mahr'a* 'kuri vaim, millega hirmutati lapsi' (< vene *mohar* 'villa-, sulgedekimp, tutt, kahl'; *hohol* 'juukse-, villa-, suletutt'; *hohlik* 'kurat, saatan, kuri vaim').

Kirjandus: Dal 1981, Dal 1982, Popov 1938, Vlassova 1995.

N. Konakov

KOLLASES RIIDES MEES – viž pas'köma mort üldine – verejanuline ja ablas metsavaim.

Mitmes variandis tuntud sürjakomi rahvajutus pajatatakse jahimehest, kelle kollases riides mees oleks peaaegu ära söönud. Ühe versiooni kohaselt unustas oma jahionnis viibinud kütt enne õhtusööki palvetada. Magama

heites kuulis ta akna tagant inglil häält hoiatamas, et nüüd tuleb *viž pas'köma mort*. Kui kollases riides mees kõhtu täis ei saa, sööb ta ära ka onni peremehe. Varsti tuligi hiigelsuur kollases riides mees ning sõi ära kõik, mis jahimehel oli, isegi koera. *Viž pas'köma mort* ei saanud siiski kõhtu täis ning läks vett jooma, et hiljem edasi süüa. Inglil soovitusel pani jahimees jooksu, hüppas väljailmunud rekke, haaras siis haralisest puust kinni ja... oli kodus. Nii oleks jahimees peaaegu saanud julmalt karistada eksimuse eest, mis ei ole jahimoraali (ja järelikult ka metsavaimude) seisukohalt tegelikult nii oluline.

Sama rahvajutu teises variandis polnud eksimust kui niisugust üldse olemas, oli vaid metsa õgija-inimsööja (komikeelses tekstis on teda nimetatud venepäraselt *lešii*) ilmumise ajend. Eduka jahi käigus püüdis jahimees palju püüsid, metsiseid, oravaid ja isegi nugiseid. Kojuminekuks valmistudes tegi ta toiduülejääkidest endale rikkaliku õhtusöögi. Uhkelt kaetud lauda vaadates mõtles ta: "Tuleks õige keegi mulle seltsiks!" Uks avanes ning sisse astus väga pikk mees, kes ütles: "Kui mind juba meelde tuletasid, siis anna ka süüa!" Ta sõi ära kogu jahisaagi ning seejärel ka koera ja püssi. Lahkudes lubas mees homme jälle tulla. Hommikul tõusis jahimees üles ja tormas jooksuga kodu poole. Vastu ööd jõudis verejanuline õgija talle peaaegu järele, kuid kell 12

kukkus ta koos kukelauluga liikumalt maha. Sama juhtus ka järgmisel päeval. Kolmandal päeval tuli jahimehele vastu hallipäine taat, kes ütles, et lapsena olid vanemad ta ära neednud ning ta oli üles kasvanud metsavana juures. Vanakese nõuandel ootas jahimees kolme kolmikrakendi ilmumist ning istus viimasesse rekke. Kolmest männist mööda sõites haaras ta kolmanda männi oksast kinni. Hommikul leidis jahimees end kodust, roovlatist (latid ahjusuu kohal puude, jalatsite jne kuivatamiseks) kinni hoides rippumas. Koer, püss ja kogu tema jahisaak olid tervena aidas.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Tsember 1914.

N. Konakov

KOLTŠIM – permikomi toponüümilise pärimuse tegelane (vt Pol'ud).

KONN – l'aguša üldine, l'agöi ud (< vene), **matka** ll, **matotška** l (< vene *mat'*), **skakuška** l (< vene), **tšetštšas'jem** (< *tšetštšavnõ* 'hüppama').

Suhtumine konna, kes esines ühes sürjakomi kosmagoonilises müüdis demiurgide zoomorfse kujuna, oli kahetine. Ühest küljest oli konn seotud nõiaväega: naisnõiad võisid muutuda konnaks; kahe paaritunud konna luude abil võis muutuda nähtamatuks. Teisest küljest peeti konna jumala loomaks ja seepärast ei tohtinud teda tappa. Teise versiooni kohaselt ei

tohtinud konna tappa sellepärast, et varem oli ta olnud inimene: konnaks muutus esimene inimene siis, kui ta ahastuses viskus alla maja katuselt ja kukkus äkke peale. Teises konna tekkemüüdi variandis räägitakse, et konnaks muudeti inimene oma emaga kokkuelamise tõttu.

Konna peeti viljakuse sümboliks arvatavasti hea sigivuse tõttu ning sellepärast, et väliselt sarnanes ta naisekujuga (eriti selili asendis).

Sipelgate poolt paljaks söödud konnaluude abil nõiuti sürjakomi armumaagias ära endale meeldima hakanud inimene.

Permikomi uskumuste kohaselt pidi kogenud nõia juures õpinguid lõpetav õpilane viimase katsumusena minema öösel sauna. Südaööl ilmus sauna nõia kutsutud hiigelsuur konn ja ajas suu ammuli. Katsealune pidi suu kaudu sisenema ja konnast läbi minema.

Kirjandus: Doronin 1924, Fuchs 1924, Iljina & Uljašev 1998, Lvova jt 1989, Sidorov 1928.

N. Konakov

KOSTROMA – rituaalse kevade ära-
saatmise mängu tegelane.

Petšora komide peetripäeva kombestikku kuulus üks omapärane mäng. Noored mängisid ja laulsid varahommikust kuni kella viieni õhtul. Pärast seda koguneti kokkulepitud kohas, kuhu pealtvaatajatena tuli ka teisi

külaelanikke sõltumata nende vanusest. Poisid ja tüdrukud mängisid ringmänge, hiljem mängiti paarides jooksumängu *Vitas*. Sel ajal ilmus neli-viis maskides poissi, keda nimetati *kostromaks*. Nad istusid pingile ning tüdrukud seisisid ringis nende ümber. Tüdrukud mängisid ringmängu, laulsid ja küsisid: “Kas kostroma on veel kaugel?” Publik vastas, et kostroma on praegu kümne, viieteistkümne või kahekümne versta kaugusel. Tüdrukud jätkasid laulmist, kuni keegi publiku hulgast vastas neile: “Näe, kostroma on siin, tuli ja istub.” Seejärel seisisid tüdrukud kostromapoiste põgenemist takistades käsikäes tihedas ringis ning vaatajad hakkasid poisse vitstega lööma. Poisid püüdsid kõigest jõust vitsu enda kätte saada ja hakkasid siis ise kõiki ettejuhtuvaid inimesi piitsutama. See meelelahutus kestis umbes tund aega ja seejärel läksid kõik lauldes laiali. Arvati, et selle mänguga saadetakse ära kevad, vitstega pekstakse aga karmi talve.

Iz'va komid mängisid draamaelementidega kostroma-mängu suvistepühadel. Külgeriputatud heinte ja õlgedega maskeeritud kostromapoiss pandi koonlalaud käes puupakule istuma. Teised osalejad mängisid kostroma ümber ringmängu, lauldes: “Kostromuška ketrab, Ivan-unekott tukub. Kas kostroma on veel kaugel?” Ootamatult kargas kostroma püsti, viskas heintest ja õlgedest rüü seljast ning üritas põgenevaid inimesi kinni püüda.

Kostroma-mängu nimi on ilmselt laenatud venelastelt, kuid mäng ise on originaalne. Venelastel seisnesid kostroma-pidustused õlgedest nuku vetteviskamises (kostroma matused). Ka võidi üks tüdruk kostromaks valida ja teised tüdrukud kandsid ta siis lauldes laua peal jõe äärde. Seal ärkas kostroma üles ning kõik tüdrukud suplesid jões. Kostroma tähistamine kuulus suvistepühade kombestikku ning toimus suvistepühadele järgneva nädala esmaspäeval või pühapäeval.

Kirjandus: Durkin 1926, Konakov 1993, Mikušev 1970.

N. Konakov

KOSTÖ – mansi vürstitar, permikomi folkloorse tegelase Kudõm-Oš'i naine.

Kostö elas kõrgete mägede (Uuralid) juures Jaiva ülemjooksul oma isa, mansi vürsti, linnuses. Ema soovil kandis Kostö alati lehmanahast maski, mis varjas tema haruldast ilu. Mansi vürstitari tõelist palet polnud keegi näinud, isegi mitte tema isa. Nägu varjati selleks, et Kostö saaks ise valida endale peigmehe, mitte minna mehele isa käsul. Paljud Kostöt kosinud noormehed loobusid tema hirmsat nägu nähes abielust ning nad hukati raevunud vürsti käsul. Vaid Kudõm-Oš'ile näitas Kostö lapsest oma tõelisest näost, kuna armus temasse esimesest silmapilgust. Kudõm-Oš andis tema ilust lummatuna nõusoleku abielluda.

Kirjandus: Ožegova 1971.

N. Konakov

KOTKAS – kuč üldine, **or’ol** pk, **orol** üldine, **öröl** ud, üe (< vene *or’ol*).

Kuna kotkas on Komimaal üsna haruldane lind, mainitakse teda vaid üksikutes müütides ning sealgi ühes reas Omöl’i loodud röövlindudega. Erinevalt mujal maailmas (eriti mägirahvastel) laialt levinud kotka-päikesese, kotka-kuninga, kotka-vägilase kujust sümboliseerib komi kotkas vägilaslikkust ja kuninglikkust vaid muinasjuttudes, kus teda sageli nimetatakse *lebatš sar*. Tuntav on ilmselt iraani rahvaste mõju, kellega komidel olid muistsel ajal tihedad kultuurikontaktid.

Muinasjutte, mille üheks tegelaseks on kotkas, tunnevad paljud soome-ugri, slaavi, turgi ja iraani rahvad. Sürjakomide seas on neist kõige levinum suure muinasjutu alguseks olev süžee *Sõda odratera pärast*. Odratera pärast tülitsevad hiir ja varblane põhjustavad loomade ja lindude sõja. Sõjast pääsevad eluga vaid murtud käpaga karu ja purustatud tiivaga kotkas. Kolm aastat peab kotkast ülal jahimees (varianditi jahimehe poeg või kaupmehe poeg), söötes talle ära kõik oma kodulinnud, lambad ja härjad. Jahimees üritab söömale võetud “laastajat” kolm korda maha lasta, kuid kotkas palub ennast iga kord ellu jätta. Paranenud ja kosunud kotkas proovib oma jõudu, purustades lennul

saunasuuruse kivi. Seejärel viib ta oma päästja turjal “kotkaste maale” (päikesemaale?) oma õdede juurde ja annab noorima õe (kuldlossi perenaise) tänutäheks jahimehele naiseks.

Mõningates komi muinasjuttudes kosib kõrvuti kulli ja rongaga ka kotkas ühte kolmest õest. Sellel muinasjutusüžeel on kaks varianti. Ühes variandis läheb isa tütardele külla ja väimehed kostitavad äia. Teises otsib õdede vend pruuti (naist, kelle on ära viinud Kaštšei või Kudr’aš) ja palub lindudest õemeestelt abi. Linnud aitavad tal vaenlase võita ja naise tagasi saada (leida).

Paljudes sürjakomi muinasjuttudes päästab teekaaslaste poolt allilma jäetud tegelane kotkapojad lohe käest ja kotkas aitab tal maa peale tagasi pöörduda. Lennu ajal sööb kotkas üheksa (kolmkümmend) härga ja joob üheksa (kolmkümmend) pütti vett. Kui sellest ei piisa, löikab tegelane tüki oma säärest ning annab talle juua kopsikutäie oma verd. Kotkas märkab, et “viimane lihatükk ja viimane veelonks olid kõige maitsvamad” ja sülitab tegelasele tema kehaosad tagasi.

Tuntud komi muinasjututekstide seas on ka kolm süžeed puust (rauast) võlukotkast, kelle tegelane valmistab, et saada endale imeilusat tsaaritari.

Muinasjuttudega võrreldes on kotka tegelaskuju rahvalauludes pisut madaldunud. Sõjamehevapruse, uljuse ja julguse sümbolina jääb kotkas alla hulga populaarsemale kullile. Targa, prohvetliku ronga kuju asen-

datakse lauludes vaid mõnikord vana kotkaga. Õnnetust kuulutatv kotkas on aga pigem negatiivne tegelane.

Sürjakomide suhtumine kotkasse oli kahesugune. Seda lindu ei tohtinud tulistada ning tema pesa lõhkuda. Ülem-Ežva, Udora ja Petšora komid arvasid, et kotka tapnud inimene sureb varsti ja kotkapesa rüüstaja jääb ilma majast ja lähedastest. Räägitakse jutte jahimehest, kes tulistas kotkast ning pärast koju jõudmist suri ootamatult.

Samas suhtusid komid kotkasse, nagu ka teistesse kiskjatesse, kui konkurenti, kes võib jahimehe saagi endale võtta. Arvatavasti on sellega seotud hulgaliselt väljendeid vanadusest ogaraks läinud inimese kohta, kes on ülearu aktiivne ja sekkub majanduslikesse ja perekondlikesse asjadesse: *pörõs' kuč* 'vana kotkas', *n'ar kuč* 'kiilaspäine kotkas', *lösöm kuč* 'kiilaspäiseks muutunud kotkas', *bordtöm kuč* 'tiivutu kotkas'.

Kirjandus: Klimov 1991, Lõtkin & Guljajev 1970, Mikušev & Tšistal'jov 1993, Ossipov 1986, Rotšev 1991.

O. Uljašev

KUDÕM-OŠ – (sõnasõnalt 'Ku jõe suudme karu') permikomi tugeva sugukonna pealik, ohvripapp *pam* (*pan*).

Kudõm-Oši nime päritolu kohta on mitmeid versioone: Kudõm-Oš oli sama tugev kui karu (*oš*); ta oli karu sarnane; tema ema, vägev nõiavõime-

tega Põvs'in 'ühesilmaline', sünnitas poja kooselust karuga.

Kõige levinuma variandi kohaselt oli Kudõm-Oš In'va permikomide suguvõsa pealiku poeg. Kudõm-Oši isa oli samaaegselt ka ohvripapp *pam* (*pan*), s.t ta ühendas endas sugukonna ühiskondliku, sõjalise ja kultusliku juhi funktsioone. Pärast isa hukkamist ühel sõjaretkel valiti Kudõm-Oš uueks sugukonna juhiks ja ta sai endale vastavad eraldusmärgid: sau ja nelinurkse rinnalkantava karu kujutise. Kudõm-Oši sugu oli muinas-permikomide suguvõsade hulgas tugevaim ning juhtide seas polnud keegi temaga jõu poolest võrdne. Lisaks sellele olid Kudõm-Ošil nõiavõimed: teda ei saanud kirvega haavata; noolest surmavalt vigastatuna võis ta kolm korda ellu ärgata, kui surus saadud haava vastu maad; ta oli võimeline jõel tormi välja kutsuma, et ründavad vaenlased minema ajada.

Kudõm-Oši ajal viidi linnus tema tungival nõudmisel ohutuse tõttu nõost üle kõrgele jõekaldale, Punasele Mäele. Samas asuva sugukonna pühapaiga ülemohvripapp Potõs' või teises versioonis Tšikõš (< *tšikis* 'juuksepalnik') püüdis jumalate vihaga hirmutades ümberasumist takistada. Kudõm-Oš küsis nõu päikeselt, kes andis soodsa märgi. Erinevalt oma isast sai Kudõm-Oš tuntuks mitte sõjaretkedega, vaid pikkade kaubareisidega, kust ta tõi kaasa karusnahkade vastu vahetatud kaupu.

Kudõm-Oš levitas ka kõikjal permikomide maal muistsetele permikomidele seni tundmatuid naaberrahvaste kultuurisaavutusi. Kord tõi ta oma reisilt kaasa erinevate kõrsviljade seemneid ja õpetas kaasmaalasi vilja kasvatama. Tänu Kudõm-Ošile jõudis permikomideni ka raud: ta otsis üles maardlad, sulatas maagist raua ja valmistas esimesed rauast tööriistad. Pärast rauast tööriistade leiutamist hakkasid permikomid parvede asemel valmistama väljatahutud paate.

Kudõm-Oši pärimuste tsüklis domineerib süžee tema kosjaskäigust ja abiellumisest mansi vürstitar *Kostõga*. Ta läks vürstitari kosima nõiamoor Potõs'i (Tšikõš) nõuandel. Nõial aga oli salaplaan Kudõm-Oš hukka saata, kuna ta teadis, et keegi Kostõ kosilastest pole koju tagasi pöördunud. Mansi vürst hukkas kõik kosilased, kes peale pruudi nägemist oma kosjanõust loobusid. Kosilasi hirmutas Kostõ inetu ja karvane nägu, mis sarnanes rohkem looma kui inimese näole. Tegelikult oli Kostõ kaunitar, kuid tema ema, kes tahtis anda tütrele võimaluse ise endale meest valida, kleepis ta näo peale vasikanaha tükid. Kostõ tegelikku nägu ei olnud näinud isegi ta enda isa. Kui Kudõm-Oš astus vürstitari telki, ilmus tema ette ilusate silmade, kuid inetu näoga tüdruk. Kudõm-Oši nähes taipas aga Kostõ, et see on tema tulevane. Ta kiskus näo küljest nahatükikese lahti ja näitas kosilasele, et tegelikult on

selle all õrn ja valge tüdrukunahk. Kudõm-Oš kinnitas vürstile, et soovib ikkagi abielluda tema tütreaga. Kostõ ema tegi tütre näo puhtaks – ning kohe peetigi pulmad. Pärast noorpaari Kudõm-Oši kodulinnusesse naasmist peeti pulmad teist korda.

Kudõm-Oš elas väga kaua – ükskord käis surm tema juures, kuid mees ajas ta minema. Tundes viimaks oma lõppu saabuvat, kutsus Kudõm-Oš suguvennad enda juurde ja ütles, et kohe pärast surma hakkab tal suust vahtu tulema. Igaüks, kes korjab väikese sõrmega seda vahtu, saab osa tema vägilasjõust. Teise versiooni kohaselt elanud Kudõm-Oš 150 aastat vanaks ning käskinud end matta raudvitstega ümbritsetud tahutud seedrikirstus. Enne surma teatas ta, et tuleb kunagi veel sellele maale tagasi.

Kirjandus: Klimov 1964, Ožegova 1971.

N. Konakov

KUKK – petuk sürjakomi (< vene *petuh*), **ai kurög** ll, ks (< komi *ai* 'isane' + *kurög* 'kana'), **petuh** permikomi, iz'va.

Sürjakomi müütide kohaselt on kukk üks esimesi jumala loodud linde. Kukk on päikesetõusu kuulutaja, sellepärast seostatakse teda rahva ettekujutustes sageli eha, päikese, päeva alguse ja järelikut ka ajaga. Mitmetes pulmaitektudes esineb kuldse harja (*zarn'i sorsa*), kuldse noka

(*zarn'i nōra*) ja vaskse häälega (*ōrgen glasa*) kukk, mis on ühelt poolt seotud "neiu ilutsemisega" vanemate majas ning teisest küljest ennustab ette uue päeva ja pruudi uue elu algust. Lüürilistes lauludes ja pulmalauludes on tavapärane väljend *asja petuk ka-dalō* 'hommikune kukk märgib aega'. Muistendites mõõdab kukk välja kurjale vaimule antud aega: tema laulu tõttu kaovad kurjad vaimud ning langeb maha hauast tõusnud nõid.

Ennetes, muistendites ja mõistatustes on kukk tule metafoor: katusel nähtud kukk kuulutab ette tulekahju. Selles kontekstis on huvitav tulekahju kustutamine kanamunadega. Mõnikord võib kukena ilmuda majahaldjas. Permikomid lasevad uude majja esimesena kuke. Ilmne on kuke seos teise ilmaga. Manatarga surma kiirendamiseks valasid Sōktōvi komid kuke surija kohal veega üle. Kuke laulmine vael ajal ennustas Ežval maja peremehe peatset surma. Kōikjal usuti, et kukk võib munedada see toob endaga õnnetust. Ežva ülemjooksul pidi sellise kuke palveid lugedes uputama, kohati tuli ta elusalt mätta või põletada.

Riiakaid inimesi võrreldakse sageli kakleja kukega: äkilise inimese kohta öeldakse üe *s'umed petuk* 'kasetohust kukk'. Kaklejatel ei soovitata süüa kuke liha, Ežva ülemjooksul soovitatakse seda aga süüa (eriti naistega) arglikel meestel.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883, Fokos-Fuchs 1951, Iljina 1985, Klimov 1991, Mikušev 1980, Ossipov 1986, Plessovski 1956, Plessovski 1968, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

KUL' as, üs, ll, pk – alumine demiurg, vetevaim, pärast ristiusustamist ka kurat, paharet, saatan.

Permikomidel oli Kul' ülemlooja Jeni vend, kes võistles temaga maailma loomisel. Allilma kehastava demiurgi nimetusena on Kul' tuntud ka obiugri-laste juures. Sürjakomidel on see säilinud vaid mõnede vaimude nimetustes: vetevaimu nimevariant *vakul'*, metsavana *vōrkul'*, ka majja tulnud kuri vaim *kul'mut'i* ja endast hiigelsuuri kivistisi maha jättev allilma vaim *mukul'*. Kul'i sõrmedeks *kul'tšun'* nimetati belemnite (vrd vene "kuradi sõrm" samas tähenduses). Sōna *kul'* kurja vaimu tähenduses seostatakse eelsoome-ugri ajastuga: **kul'z* 'allilma vaim, kes saadab kaela haigusi'.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883, Lōtkin & Guljajev 1970.

N. Konakov

KULD – zarn'i üldine (< ühispermi **zarn'i*), **zōlōta** üs, ud, ks, ae, **zōleta** üe, iz'va, petš, **zōlotō** pk (< vene).

Nagu enamiku metallide on ka kulla nimetus komi keeles iraani laensōna, mis esineb nii soome kui ka ugri keeltes. Vrd udmurdi *zarn'i*, mari *sōrtn'ō*,

ersa *sörne*, ungari *arany* 'kuld', mansi *tarən*, handi *lorn'ə* 'vask', abestiini *zaran'ya* 'kuld', pärsia *daraniya*, osseedi *zärin* jt.

Kuld seostub komidel nagu paljudel teistelgi rahvastel esmalt valguseandjaga, mida rahvaluules nimetatakse *zarn'i šondi* 'kuldne päike'. Päike on elu, soojuse ja valguse allikas, kuldne aga ilu, ülevuse, headuse ja suursugususe metafoor. Kuna päikest nimetatakse sageli päeva silmaks (*lun s'in*), seostub kuld nägemisvõime, nägemise ning selle kaudu arukuse ja läbinägelikkusega. Päikese, väärismetalli ja viljapea värvitunnuseid ühendav kuld sümboliseerib samuti rikkust ja küllust.

Rikkust (kulda) kui ahvatlust mõtestatakse muistendites roojastest ja ärasõnutud peidetud varandustest, muinasjuttudes vanakuradist jne. Peamiselt kohtab taolisi süžeid permikomi juttudes, kuid ka sürjakomi muinasjuttudes hangib, võidab, teenib välja või võtab tegelane kulla küllalt tihti ära vanakurja (vetevaimu, metsavana, kuradi, tondi jne) käest.

Päike ja kuu – abielupaari (peigmehe ja pruudi, mehe ja naise) traditsiooniline metafoor – on seotud kuld- ja hõbesõrmuse kujundiga. Erinevalt hõbedast peavad komid kulda naiste metalliks. Kuldsõrmus (*zarn'i tšun'kõč*) on lüürilistes ja tavandilauludes küllaltki kindlalt seotud pruudi ja abiellumisega, muinasjuttudes aga vägilase pruudi, ema ja tütreaga. Paljudes juttudes kingib

tsaaritar peategelasele tulevase abielumise märgiks sõrmuse, ema annab jutukangelasele sõrmuse tulevase pruudi jaoks jne. (Vrd sõrmuste vahetamine komidel enne pulmi ja käelöömise ajal.) Muinasjutu (eepiline) peategelane annab kodust lahkudes rasedale naisele kuldsõrmuse (kui sünnib tütar) või hõberisti (kui sünnib poeg). Kuldne tüdruk (*zarn'i nõv*) on sürjakomide kõige populaarsem tüdruku hellitusnimi. Huvipakkuv on roostetava kulla kujund komi rahvaluules. Koju jäetud ja rooste minev kuldsõrmus on eeposekangelase surma märk. Roostetav sõrmus on identne muinasjutu roostetava noaga, mille jututegelane enne teeleminekut ematala sisse torkab (vt Pedör Kiron). Naljamuinasjuttudes paljastab roostes sõrmus truudusetu abikaasa.

Surnuitkude traditsioonilisteks metafoorideks lahkunu kohta on *zarn'i vitško jur* 'kiriku kuldkuppel', *vitškovõv zölöt'itöm krest* 'kullatud rist kiriku peal', *zarn'i lun s'ömös šondi* 'keskpäevane kuldne päike' ja *zarn'ion gartöm s'is* 'kullaga põimitud küünal'. Sürjakomi rahvalauludes kehastavad kuldjuuksed (*zarn'i jurs'i*) ja kuldne palmik (*zarn'i kõsa*) ning permikomi lauludes kuldne pats (*zarn'i tšikis'*) tüdruku ilu.

Imemuinasjuttudes tähistavad kuld ja hõbe reeglina võlusesemeid (kuldne õun – hõbedane alustass, kuldärega hõberätik, kuldne viiespill ja veski); võluloomi (kuldsed sarved, kuldne lakk – hõbedane saba

ja karvad); imepäraseid lapsi (kuld-
sed käed – hõbedased jalad, kuldne
pealagi – hõbedased kannad jne) või
peategelase teekonna etappe (kuldne
loss, lasipuu või kask, tegelase kuld-
sed riided jne).

Komide vaadetes vastandatakse
kuld traditsiooniliselt rauale kui rik-
kuse vägi (loomingu jõud) jõhkra jõu
võimule.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Lötkin
& Guljajev 1970, Mikušev 1987, Rotšev
1984, Rotšev 1991, Uljašev 1993, Uljašev
1994, Uljašev & Uljašev 1997, I. Iljina VM.

O. Uljašev

KULDKING – adama glava turun
üldine (< vene *adamova golova*).

Kuldkingi (orhidee) on mitut liiki:
meeste ravimiseks kasutati kau-
nist kuldkinga (*Cypripedium calce-
olus*), naiste ravimiseks aga laigulist
kuldkinga (*Cypripedium guttatum*).
Kuldkingale nagu ka harilikule nur-
menukule (*Primula veris*) ja aas-karu-
kellale (*Pulsatilla pratensis*) omistati
imepärasest tervistavat jõudu ja teda
iseloomustati kui “77 (või 100) haigu-
se vastu” aitavat taimet. Jahimehed
kasutasid kuldkingi amulettidena ja
kinnitasid neid relvade külge.

Kuldkingade kasvukohti hoiti sala-
duses. Nende otsimisel ja korjamisel
pidi täielikku vaikust säilitama, mui-
du taimed end korjajale ei näitavat.

Kirjandus: O. Uljaševi VM.

I. Iljina

KULDNAINE – zarn’i an’ üldine –
legendaarne iidol, mida olevat kum-
mardanud Venemaa Euroopa-poole
kirdeosa ja Siberi loodeosa elanikud.

Esimesena mainisid kuldnaist 16. sa-
jandi Lääne-Euroopa rändurid ja
kirjanikud oma Vene riigist kõnele-
vates raamatutes. Need andmed on
küllaltki vastuolulised. *Traktaadis
kahest Sarmaatiast* (1517) paigutab
M. Mehhovski kuldnaise iidoli Vjatka
taha “Sküütia sissepääsu juurde”.
Järgnevatel autoritel (S. Herberstein
1549; A. Guanini 1578; J. Fletcher
1591) asub kuldnaine juba Obi suud-
me lähedal.

Iidolit kirjeldatakse vana naise
kujuna, kellel on kõhus poeg ning
näha on veel üks laps, lapselaps
(S. Herberstein); vana naise puusli-
kuna, süles laps ning kõrval veel üks
seisev laps, lapselaps (A. Guanini);
sülelapsega kaltsudes naist meenuta-
va kaljuna (J. Fletcher). Ükski neist
autoritest ise iidolit ei näinud.

Patriarhi ehk Nikoni vene krooni-
kas (tekstis, mis annab teada sūrja-
komide ristiusustaja Permi Stefani
surmast 1396. aastal) räägitakse, et
sūrjakomid kummardasid erinevaid
iidoleid, sealhulgas ka kuldnaist.
Nikoni kroonika uurijad märgivad, et
kroonikas on suurel hulgal hilisemaid
vahelekirjutusi. Kahtlemata kuulub
nende hulka ka antud tekst, kuna sel-
les räägitakse *püha* Stefani surmast,
kuid Stefan kuulutati pühakuks alles
1549. aastal. Võib oletada, et teave

kuldnaise kohta võeti Lääne-Euroopa autorite raamatutest. Seda fakti tähele panemata, paigutasid silmapaistvad vene ajaloolased V. N. Tatištšev, N. M. Karamzin ja G. F. Miller oma töödesse (millega omal ajal olid tuttavad kõik Vene riigi haritud inimesed) teate kuldnaise kummardamisest muistsete sürjakomide poolt.

19. sajandil ilmus kohalike kodu-uurijate töödes nimetus *zarn'i an'*, vene tõlkelaen legendaarse iidoli kohta. Tänapäevani ei ole sürjakomi rahvaluulest leitud ühtegi isegi kaudset vihjet naisjumala Zarn'i an' kunagisest eksisteerimisest. Vaatamata sellele kohtab terminit *zarn'i an'* küllalt sageli isegi teaduslikes töödes, mis justkui tähistavat ülemjumala, viljakuse ja heaolu sümboli muistset sürjakomi nimetust. Sealjuures apelleeritakse ainukesele algallikale – Nikoni kroonika tekstile.

Kirjandus: Aleksejev 1932.

N. Konakov

KURADI SÕRM – kul' tšun' iz'va, petš, skr, ks, ud, pk; **gul'u tšun'** üe, üs, jem; **tšun' gul'** jem; **tšun' kul'** üe; **bes tšun'** ea; **grek tšun'** skr; **kun' tšul'** let; **tšud tšun'** ae – belemniiit (väljasurnud peajalgseid, kelle kivistunud koonilisi sisekodasid kutsutakse rahvapäraselt kuradi sõrmedeks).

Sürjakomi müüdi kohaselt tekkisid kuradi sõrmed Jeni ja Omöl'i või-

muvoitluse lõppetapil. Jen meelitas Omöl'i ja kõik tema abivaimud pettusega savipottidesse ja hakkas neid maha matma. Üks pott läks katki ja selles olnud vaimud jooksid laiali. Jõgede kaldail jooksvate vaimude sõrmed murdusid ning neist saidki kuradi sõrmed. Rahvameditsiinis usutakse, et kuradi sõrme pulber ravib terveks iga haava.

Kirjandus: Popov 1938.

N. Konakov

KURIVAIM – mut'i üe, iz'va, petš, skr, ks, **mut'i-bes** ll, **mut'ivei** iz'va, **mut'ivöi** petš (< vene *mutila*, *mutnik*, *muten'* – see, kes ajab inimesi segi), **apa** üldine, **apan'** üldine 'õgija' (< komi *apavnö* 'aplalt ampsama'), **bekarö** ud 'viltu', **bekren'** ae (< komi *bek* 'tagumik' või vene *nabekren'* 'viltu'), **bes** (< vene), **bespi** pk, üe sõnasõnalt 'kuradi poeg', **bes kusön'** üe, ae, ud sõnasõnalt 'pagana kõverus', **kitöm** jem 'käeta', **kört koka** pk 'raudjalgne', **kört pin'a** petš 'raudhambuline' (vt raud), **kõž**, **l'ešak** üldine, **l'ešö** üe (< vene *lešii*), **l'ok** üldine 'paha', **mis'töm** üldine, **mis'tem** üe, **mõt'töm** ud 'inetu', **mödarsa** üe, iz'va, petš, ks, **mödorsa** ud, **mötsa** let 'teiselt poolelt', **mödjas** ll 'teised', **mös gõžja** üs, üe, ud 'lehma sörgadega', **n'evid'im** petš (< vene *nevidimöi* 'nähtamatu'), **n'ekošnoi** l (< vene *nekošnoi* 'igasugused kurivaimud'), **n'ešut'** ud, **šut'öi** üldine, **šut'ei** üe, **šut'ilö** ud, petš, **šut'ile** üe (vene *šut*

'narr'), **omöl'** üldine, **omel'** iz'va, üe 'paha' (vt Omöl'), **ortštša** petš, iz'va, üe 'kõrval asuv', **pon'i tšun'a** ud 'väikeste sõrmedega', **pors' koka** pk 'sea jalgadega', **pökröm** ud 'ära neetud', **pötvör** ud, ae (< vene *potvorstvovat* 'mahitama'), **sötana** üdine, **söt** üe, **s'ura sötana** 'sarvedega saatan' (< vene *satana*), **s'odei** iz'va, üe 'must' (< võimalik ka neenetsi *s'adei* 'iidol, jumalus'), **s'öd d'ad'** ud, üe 'must onu', **s'ura-böža** pk 'sarvede ja sabaga', **s'ura-pel'a** pk, üe 'sarvede ja kõrvadega', **tödavtöm** let 'nähtamatu', **tõngus** ud, **tõngos** iz'va (< vene *tungus* 'tunguus'), **t'ul'a-buka** üldine (< *t'ul'a* + vene *buka* 'koll'), **tšört** üldine (< vene *tšort* 'kurat'), **tšomör** pk, **tšömer** ud, **s'omor** üe (< ühispermi **čomer* 'majapidamise vaim, saagi jumal, majahaldjas, äi' < **čom* 'onn, ait, metsaonn'), **tšukl'a** üe, jem, ud 'viltu', **tšikl'a** ae, ks 'viltu', **jaran** üe sõnasõnalt 'neenets' – kuri vaim, kuri jõud; kurat, saatan; üleloomulikud olendid; nägemused ja kummalised nähtused (sündmused). Vt ka keeletu, haigus, majavaim.

Sarnaselt paljudele rahvastele oli komidel keelatud kurjade vaimude "nimede" lausumine, kuna sel kombel võis neid välja kutsuda ja endale ebameeldivusi tekitada. Eriti ebasoovitavaks peeti "teise" ilma esindajate meenutamist hilisõhtul ja töötamise ajal, kurivaimu nimepidi nimetamist (*omöl'tnō* 'pahaks nimetama' sõnasõnalt 'Omöl'iks nimetama') või laste ja

koduloomade tema juurde saatmist (*sötlō östōnō* 'saatanale saatma', *sötlō s'etnō* 'saatanale andma'). Huvitav on, et sõna *sōtnō* tähendab nii saatanaks nimetamist kui ka kõvasti löömist. "Kuradile saadetud" laste ja koerte varastamise ja vahetamise kohta "teise ilma" esindajate poolt vt vahetatu, Šuvgei, metsavana. Vaimude arvukad allegoorilised ja üldistatud nimetused on üheks kurjade vaimude eest kaitsmise mooduseks.

Mõned nimetused viitavad vaimu füüsilisele puudele (käetu, keeletu, ühe kõrvaga, ninatu, viltune, lühikeste sõrmedega) või välisele erinevusele inimesest (raudjalgne, raudhambuline, seajalgne, lehma sörgadega, sarviline-kõrvuline). Vaimude füüsilisi puudusi peetakse muistendites ühelt poolt inimesega kohtumise tagajärjeks, aga teisest küljest viitavad need "teise" ilma kuulumisele (vrd *mōdarsa* 'teiselt poolelt', *ortštša* 'kõrval asuv') ning on samasugusteks kurivaimu erilisteks tunnusteks nagu varju puudumine või nähtamatus.

Mõnes kurivaimu nimes peegeldusid ettekujutused teistest rahvastest kui "võõra" maailma esindajatest: *jaran* 'neenets', *tõngus* 'tunguus (evengi varasem nimetus)'. Naaberrahvaste nimetused olid ka sünonüümideks sõnadele "nōid", "inetu" ja "juhm".

Suur osa kurivaimu nimetustest on laenatud vene keelest. Sageli anti laenatud nimetustele uus tähendus. Näiteks vene sõnaga *lešii* kutsuti peale metsavana ka haiguse vaimu (üe),

viirastust (üe, ae, petš) ja varihinge *orti* (üe). Sõnaga *bes* tähistatakse igasuguseid vaime peale taluhaldjate: *vasa bes* 'vee kurat', *tõsa bes* 'järve kurat' jne. Paljudes kurivaimu nime-des esineb prefiks *n'e-*. Mõned neist on saanud teistkordse etümoloogia: nime *n'ekošnõi* seostab rahvas sõnaga *kočõs* 'suitsuving, karm' ning seetõttu arvatakse, et see vaim saabub suitsu-pilvedega nagu ka muinasjutu-*Koščei*. Udora komide arvates peegeldub nimetuses *n'ešut'* vilistamise keeld (*šutl'avnõ* 'vilistada'). *N'ešut'*iga hirmutati vilistavaid lapsi: *En šutl'av, n'ešut'õs nuas* 'Ära vilista, *n'ešut'* viib ära'.

Üldiselt aga olid kasutusel spetsiaalsed terminid, millega ebasoo-vitavate tegude ennetamiseks lapsi hirmutati: *Apa, apan', t'ul'a-buka* jne. Udora komid ütlesid nutvale lapsele: *En börd, s'õd d'ad'jas voasnõ* 'Ära nuta, muidu tulevad mustad onud'; Ežva ülemjooksu komid aga: *l'ešõ loktas* 'metsavaim tuleb' jne. *T'ul'a-bukaga* hirmutati kõige sagedamini mängu vormis: *Kodi mamõs oz kõvzõ, kodi ajõs oz kõvzõ, kodi rok oz s'oi, t'ul'a-buka dz'ikalas* 'Kes ema ei kuula, kes isa ei kuula, kes putru ei söö, seda t'ul'a-buka puskab' – samas kujutati seda olendit sõrmedega: ni-metissõrme ja väikesõrmega kujutati hirmutise "sarvi", kes hüppas ühel jalal (pöidlal). Sõnaga *apa* hirmutati nii tujutsemaid lapsi, kui ka neid, kes sirutasid käsi kuumade asjade või

tule poole, kuna see sõna tähendab lastekeeles ka kõrvetavat või palavat.

Sageli viitavad kurjade vaimude nimetused ka nende arvukusele: *bes jõlem* 'pagana järeltulijad', *bespijan* 'kuradi lapsed' jt.

Kurjade vaimudega seotud sõnad ja väljendid on levinud ka abstraktsete sõimusõnade või epiteetidena, mis rõhutavad ühiskonnas sobimatut käitumist, mõistuse puudust või inetust.

Kirjandus: Klimov 1971, Lõtkin & Guljajev 1970, Rotšev 1972a, Startsev 1929, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

KUU – tõlõs' üs, jem, iz'va, ll, ae, petš, skr, ks, **tõlis'** üe, ud, pk.

Maaailma loomise üks peamisi toiminguid oli taevakehade tegemine. Ühe müüdiversiooni kohaselt lõi Jen kõigepealt päikese ja seejärel Omõl' kuu kahest elutärkamise munast kohe maailma loomise algul. Teise versiooni järgi tekkis kuu päikesest tunduvalt hiljem, kui Jen oli juba loonud taeva ja läinud sinna elama. Taeva keskel oli avaus (sissepääs) ja selle lähedal asus päike. Omõl' võitles edutult taevase võimu pärast, siis aga otsustas ta varastada päikese. Ta õmbles endale siidkindad ja ronis puu otsa. Omõl' haaras kinnastes kätega päikesest kinni, kuid suutis vaid poole ära rebida. Ta hakkas päikesepoolikuga alla ronima, kuid takerdus puusse. Jeni jälitatav Omõl' puhus päikesetüki peale

ja viskas selle ära. Päikesetükk kerkis oma teise poole juurde. Mõlemad tükid hakkasid keerlema ning päike muutus jälle ümmarguseks. Omöl'i sõrmedest jäid kuu peale plekid.

Sürjakomid nimetavad kinnastega päikeseks *kepõs'a šondi* ja kinnastega kuuks *kepõs'a tõlös'* eredate helkide ilmumist taevakeha külgedele. See töötab ilma külmenemist või kestvat sadu. Mansidelgi kannavad võltstae-vakehad kinnaste nime ning nende ilmumine ennustab ette ilmamuutust. Pinega venelastel olid samasugused kujutelmad: talvel pakases, kui päike on lõunapool kinnastes, see töötab ilmamuutust; päike on ju kinnastes, nagu vikerkaar, nagu postid mõlemal pool – pakase eel.

Tuntakse ka vastupidist müüdi-varianti, kus esmalt loob Omöl' kuu. Kõik külmus ära ja miski ei kasvanud. Inimesed külvasid asjatult, külm võttis vilja ära ja saabus nälg. Siis lõi Jen päikese. See hakkas soojendama ning taimed hakkasid kasvama, loomad sõid karjamaal, inimesed said päikese käes sooja. Selles müüdis loodi taevakehad kosmogeneesi päris hilisel etapil, kui maa oli juba asustatud.

Kõigis vaadeldud variantides on päike Jeni ja kuu Omöl'i (permikomidel Kul'i) loodud. Nende kõrval esines ka kujutelmi, et mõlemad taevakehad tegi Jen üksi. Või siis lõi kuu Omöl', kuid ükskord haletses kuu vaest tüdrukut, keda piinas kuri võõrasema. Kui tüdruk läks õhtul kaelkookude ja ämbritega vee järele, palus ta kuud,

et see ta endale võtaks. Kuu täitis vaeslapse palve, Jen aga tunnistas kuu tänutäheks enda looduks.

Müüt kuu peale võetavast kaelkookude ja ämbritega tüdrukust oli levinud pea kõikjal Euraasias. Eriti huvipakkuvad on tšuvaši ja baškiiri jutud, kus kuu võttis vee järele läinud tüdruku naiseks. Ühes permikomi müütilise taustaga muinasjutus räägitakse taadist ja eidest, kellel oli kolm tütart. Vanemat tuli kosima must karu, keskmist must kaaren, noorimat aga kuu. Peigmeestele öeldi ära. Peagi läks vanem tütar metsa marjule, keskmine tütar läks niidule, noorim aga jõele, kus peigmehed nad röövisid. Väimehed kutsusid tüdruku-te vanemad endale külla. Kõik kolm näitasid end vanematele inimkujul. Jutusüzee kuu ja maapealse naise abi-elust rõhutab kuu mehelikku olemust.

Permikomide kujutelm kaelkookude ja ämbritega naise sattumisest kuu peale erineb mõnevõrra eelpool vaadeldud variantidest. Selleski jutuver-sioonis kõneldakse tüdrukust, keda solvab kuri võõrasema. Hilisõhtul läks neiu jõe äärde ja hakkas kurtma oma rasket elu. Kuul oli tütarlapsest kahju ja ta laskus maa peale. Tüdruk ronis kuu peale ning korjas sealt peotäie hõbedat. Neiu nimetas kuud oma risti-isaks ja lubas talle oma mehelemineku puhul kinkida punase särgi. Seda kõike nägi pealt ahne papinaine. Ta ootas, kuni kuu jälle maapinnale las-kus, ning hakkas ka hõbedat korjama. Täitnud kaks ämbrit hõbedaga ning

riputanud need kaelkookude otsa, kavatses naine kuu pealt ära tulla. Kuu tõusis taevasse ja papinaine jäigi sinna. Tüdruk läks aga mehele ja kinkis kuule punase särgi, milles too end mõnikord näitab. Antud rahvajutus liituvad süžeed tüdrukust kuu peal ja vaesest võõrastütrest (tuntud muinasjutt *Tuisk*) ning nõnda on jutustusse sisse toodud sotsiaalnormatiivne teemaatika (ahnuse taunimine).

Komi mütoloogia järgi olid loodud taevakehad algselt kõrvuti, järelikult ei olnud eraldi päeva ja ööd. Päikese ja kuu eraldumine toimus nende enda initsiatiivil ilma väliste jõudude sekkumiseta. Öde-päike ja vend-kuu mängisid peitust. Vend peitis end ära, öde aga ei leidnud teda ja läks vennast mööda. Sellest ajast saadik käivadki nad eraldi: päike otsib venda, kuu aga ajab oma öde taga, kuid ei suuda talle järele jõuda. Permikomi müüdis kontamineerub taevakehade eraldumise süžee omapärase kosmilise kosimisega. Vanasti olid taevast kõrvuti kaks tähte: külm ja kuum. Kuri nõid armus ühte tüdrukusse, kuid too armastas naaberküla poissi. Kuna nõid ei saanud tüdrukult abiellumiseks nõusolekut, otsustas ta armunud paari lahutada. Ta pani noored taevast istuma erinevate tähtede peale: tüdruku külmale ja poisi kuumale tähele. Tüdrukul oli väga külm ja nõid paigutas nad tähtede peal ümber. Kuid tähed asetsesid endiselt kõrvuti ning armunud noored nägid teineteist ja said omavahel rääkida. Nõid viis

siis tähed teineteisest kaugemale ning käskis kuumal tähel ilmuda päeval ja külmal tähel öösel. Sest saadik paistabki päike päeval ja kuu ilmub öösel. Poiss ja tüdruk ei saanud ega saagi enam kunagi kokku. Antud variandis kõrgemad jõud taevakehade lahutamisel ei osale. Laialt levinud müütilise taustaga arhailises sürjakomi muinasjutus *Rebane ja ruun* mainitakse, et päikesel on päikesepoiss (*šondi zon*) ja kuul kuupull (*tölös' öš*). Pull on lunaarse sümbolina jäädvustatud paljude rahvaste mütoloogias.

Teadaolevad etnograafilised ja rahvaluulematerjalid ei anna mingit alust arvata, et komidel oleks minevikus kuujumal olnud. Samas võib päris kindlalt rääkida kuu personifitseerimisest, seda tõestab müütiline rahvajutt *Tüdruk kuu peal*. Sürjakomi muinasjutus *Rebane ja ruun* suhtleb rebane kuuga väga elavalt. Komi traditsioonilises maailmavaates oli kuu seotud abieluga. Kohe kui noorkuu taevasse ilmus, läksid tüdrukud välja ja võtsid jalge alt näputäie mulda. Nad panid selle padja alla ja uskusid, et näevad sel öösel kindlasti peigmeest unes. Pulma korraldamisega ootasid permikomi rahvaluuletegelane Kudõm-Oš ja ta suguvennad noorkuu loomiseni. Kahaneva kuu ajal sündinud last arvati surevat, kasvaval kuul sündinu jäävat aga ellu. Nende ettekujutuste tekkimine oli arvatavasti seotud üldiselt tavaks oleva raseduse kestvuse arvestamisega kuudes. Võimalik, et sama ideega on seotud

ka komme pügada lambaid noorel kuul – vill kasvab kiiremini pikaks. Ahju ehitati ja majaehituspalki lange-tati vastupidi aga vanal kuul, siis ahi ja palgid ei lõhene. Vanal kuul viisid permikomid läbi lutikate väljaviimise (*ludik petködöm*) ja ohaka väljakand-mise (*jön petködöm*) kombetalitusi.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883, Doronin 1947, Fuchs 1924, Klimov 1990, Klimov 1991, Nalimov 1903, Ožegova 1989, Popov 1938.

N. Konakov

KUUSK – koz üldine; **kozpu** sürja-komi; **köz** permikomi.

Komide traditsioonilises maailmavaa-tes asetseb kuusk semiootilisel mees-väljal. Sürjakomid küsivad vastsün-dinud lapse isalt: *N'öv al'i koz?* 'Nulg või kuusk?'. Vastus "kuusk" tähendas poega. Permikomi muinasjutus räägi-takse, et vanal abielupaaril oli kolm poega. Pojad läksid metsa jahile ning kohtusid kurja nõiaga, kes muutis nad noorteks kuuskedeks. Varsti sündis vanuritel veel üks poeg, kes suureks kasvades läks oma vendi otsima. Talle tuli appi hea nõid, kes muutis kurja nõia kolmeks päevaks kuuseks. Noorim vend otsis selle kuuse üles ja raius maha. Pärast seda said vanemad vennad jälle inimesteks.

Jahimeeste meelest oli metsas kõige ohutum ööbida kuuse all, kuid kindlasti pidi puult selleks luba küsima. Sel juhul tagas kuusk tee-

lisele kaitse kõigi õnnetuste vastu. Jahimeeste muistendites on levinud süžee sellest, kuidas kuusk kaitseb ööbimisluba küsinud jahimehe und. Öösel kutsub teine kuusk jahimehele ulualust andnud kuuske oma venna nimepäevale, kuid esimene kuusk loobub, kuna ta peab kaitsma inimese und.

Kaks selleks luba küsinud jahi-meest ööbinud kuuse all. Öösel kuul-sid kütid, et keegi tuli ja ütles, et kuu-se ema on suremas. Kuusk vastanud aga, et andis inimestele peavarju ja ei saa praegu ema külastada. Hommikul nägid mehed läheduses maha langedud vana puud – see olnudki kuuse ema.

Kuuse all ööbinud jahimees hakkas ennast hommikul teele asutama, kui kuulis kellegi häält: "Ma pole veel valmis." Vaevalt oli ta kuuse juurest eemale läinud, kui tõusis äkiline tuu-lehoog ja kuusk langes kütiti puuduta-mata otse tema kõrvale maha.

Elu ja surma opositsioonis näib kuusk kuuluvat surnute maailma. Sürjakomid tõid surevale nõiale pihti-miseks metsast väikese juurtega kuu-se. Pärast nõia surma viidi kuusk ta-gasi metsa ja istutati samasse kohta.

Ühe versiooni kohaselt hukkus permikomi vägilane Pera rasket siidist linnuvõrku pingule tõmmates. Võrgu ühe otsa kinnitas ta männi külge omapoolsel jõekaldal, teise otsa tahtis kinnitada aga teisel kaldal kas-vava kuuse külge. Võrk oli lontis ja

Pera tõmbas seda kogu jõust pingule. Kuusk ei pidanud vastu ning murdunud kuuse alla jäänud Pera suri saadud vigastustesse.

Rahvas uskus, et poega ootava raseda naisega metsas kohtuv karu rebib kindlasti naise kõhu lõhki ja riputab katkikäristatud loote kuuse otsa. Matustel oli kombeks katta matuserongkäigu tee surnuaiani kuuseokstega. Samamoodi kaunistati ka pruudi teed saunast tulekul, kus ta oli jätnud hüvasti oma neiu põlvega. See sümboliseeris pruudi surma eelnevas sotsiaalses staatuses.

Permikomi muinasjutus võib kuuse abil sattuda teise, taevasesse maailma. Orbudeks jäänud õde-venda läinud õnne otsima. Nad jõudsid suure kuuse juurde ja nägid selle otsas kõikvõimalikke häid asju – toitu ja riideid. Vend ronis kuuse otsa, kuid kleepus puu külge ega saanud enam alla ronida. Siis ronis kuuse otsa ka õde, kuid tedagi tabas sama saatus. Veendunud, et maale tagasi pöörduda nad ei saa, ronisid lapsed ülespoole, jõudsid taevasse ja jäidki sinna elama.

Kirjandus: Gribova 1975, Klimov 1990, Ožegova 1971, Ožegova 1989, Rogov 1858, Rotšev 1984, Sharapov 1993, Sorvatšova 1978, I. Iljina VM.

N. Konakov

KÕRVUTU – pel'töm jemva – kuri-tahtlik vaim.

Kõrvutu peitis end heinakuhjas kibuvitsaokste sületäies ning puhus selle seemneid laiali. Heina kojuviimiseks parvele laadinud talumees viskas kibuvitsaoksad hanguga eemale ning sõtkus need jalgadega puruks. *Pel'töm* jäi selle tagajärjel ilma kõrvata ja hakkas heinategemist veel innukamalt segama.

Kirjandus: Startsev 1929.

N. Konakov

KÕSKA – Permi Stefani legendi tegelane, Petšora nõid.

Legendi kohaselt leidis Stefan Ežva ülemjooksu komisid ristiusustades endale verivärskete ristitute seast Uljana nimelise tüdruku näol innuka abilise. Tüdruku uut usuõpetust pooldavad jutlused kutsusid esile võimsa Petšora nõia Kõska meelepaha ja ta otsustas tüdrukut karistada. Kõska tuli paadiga Uljana kodukülla, põletas maha sealse kabeli ning röõvis tüdruku. Uljana ilust lummatuna otsustas ta neiust enda armukese teha, kuid kinniseotud Uljanal õnnestus paadist välja viskuda. Uppunud neiu maeti sinna, kus ta surnukeha kaldale uhuti. Samasse kohta ehitas Stefan kloostri ning pani sellele Uljana nime. Samuti hakati kutsuma ka kloostri juurde tekkinud küla.

Pärast kloostri rajamist suundus Stefan Petšora jõeale Kõskat karistama. Paadiga Kõska elukohale lähenedes nägi Stefan, et tee jõel on raudahelatega kinni pandud (täpselt samamoodi tõkestas jõe Ežva ülemjooksu nõid Raudne Aika). Stefan lausus nõiasõnad ning löi ristiga vastu ahelaid. Ahelad purunesid ja vajusid põhja. Kõska ajas Stefani paadi teele musttuhat kala, et paat seisma jääks. Kuid Stefan ajas kalad ristiga laiali ja tuli kaldale. Kõska lukustas end oma majja. Stefan käskis oma teekaaslastel maja põlema panna, kuid tuli oli jõuetu nõia posimise vastu. Lõpuks õnnestus Kõska saunaviha abil maja süüdata. Nõid hüppas aknast välja ja tormas jõe poole. Stefani abilised sulgesid tal tee ja raiusid ta kirvestega tagantkätt lüües surnuks. Kõska hukumiskohale püstitas Stefan kiriku ja Troitsko-Petšorski kloostri.

Erinevalt enamikust teistest legendaarsetest Permi Stefaniga võidelnud nõidadest Kõska nimi toponüümikas ei jäädvustunud.

Kirjandus: Doronin 1947.

N. Konakov

KÄGU – kök üldine.

Komi uskumuste kohaselt ei ole käöl oma pesa, kuna ta punus ükskord endale pesa paastumaarjapäeval, kui töötamine on rangelt keelatud. Käoga on seotud palju ettekujutusi ja endeid. Näiteks Ežva ülemjooksul arvati, et

kägu muutub seitsme aasta pärast kulliks.

Rahvakalendris on välja kujunenud vastastikune seos nigulapäeva (9. (22.) mai) ja kägude kevadise saabumise vahel. Arvati, et enne nigulapäeva hakkavad käod kukkuma ja siis saabuvad valged ööd, mida nimetatigi *kõka voi* 'kääöö'. Käod usuti saabuvat nädal enne nigulapäeva ning selle järgi hinnati külvitööde kulgu: kui käo saabumise ajal on viljaseeme alles salves, tuleb halb aasta. Arvati, et kägu jättis kukkumise järele – "ajas okka kurku" – nädal enne iljapäeva (20. juuli (2. august)), kui vilid oli juba küpseks saanud.

Kujund *poztöm kök* 'pesata kägu' on levinud sürjakomi itkudes lähedased kaotanud naise või orvu metafoorina. Lüürilistes lauludes on kägu kurbuse ja üksinduse võrdkuju.

Kirjandus: Konakov 1993, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov, O. Uljašev

KÄRP – s'ödböž üe, üs, ll, ae, petš, skr, ks, **böža** jem, iz'va, ud, **tšužmör** pk, **tšužmar** sk (rahvaluuleline), **tšužmer** üe (rahvaluuleline), **tšožmer** üe, petš, **tšužmör** ud (rahvaluuleline).

Kärpi peeti kõikjal loomaks, kel on võime haigusi eemale peletada. Kärbiliha seoti haigetele koortele kaela, kuivatatuna ja peenestatuna anti seda süüa haigetele hobustele. Ennetamaks haigusi riputati kuivata-

tud kärbikere ukse kohale, lae keskele või selle akna piida külge, mille juures oli magamisase. Kärbi lõhnanäärmed lõigati ära ja kanti vööl või seoti koduloomadele kaela. Ettekujutused kärbiliha maagilistest omadustest on ilmselt tekkinud tema ebaseadlikult terava lõhna tõttu.

Vanas kalendris langeb kärbi kehastatud perioodi keskele suvine pööripäev. Kärbi päikesümboolika on jälgitav sürjakomi eepilistes lauludes Kärptüdrukust (Tšuzžmar-nõloi), mille lokaalsetes variantides teatab Kärptüdruk, et tema ämbri põhjaks on päikseketas. Neis tekstides on ka teine kosmiline sümboolika: Kärptüdruku tunni põhjaks on kuu-ketas, tunni seinteks on tähed ning kaelkoogu sälkudeks kuu.

Kirjandus: Lötkin & Guljajev 1970, Mikušev 1973, Sidorov 1928.

N. Konakov

KÜLV – ködz'öm üldine.

Lühikese põhjamaise suve tõttu alustati külvitöödega võimalikult vara, samas ei lubanud sagedased hilised külmad selle algusega ka eriti kiirustada. Külviaja valimisel pidasid komid kindlastest kalendridaatumitest kinni vaid nimeliselt: nigulapäev (9. (22.) mai) oli külvamise alustamiseks vahepealne aeg, varane külviaeg oli jeremijapäev (1. (14.) mai) ja hiline tsaar Konstantini ja tema ema tsaarina Jelena päev (21. mai (3. juuni)).

Needki päevad ei olnud külvitööde alustamiseks kohustuslikud.

Kylvamise algusega käisid kaasa kindlad kombed. Enne põllule minekut käidi saunas ja pandi selga puhtad riided. Enne majast lahkumist palvetati pühapiltide ees. Iz'va komid sõid enne kylvamist tükikese lihavõtete ajast pühasenurgas ikooni kõrval hoitavat armulaualeiba ning sealsamas säilitatavat lihavõtete ajal kirikus õnnistatud kuiva leiba. Mõnedes Sõktõvi külates oli kombeks süüa kanamuna. Viljakuse ja tärkava elu sümbolina on muna seotud ristiusueelsete uskumustega, kuid levis hiljem ka kristlikus kombestikus. Jemva külates pandi seemnete kasvujõu suurendamiseks nende hulka peenestatud armulaualeiba. Mõnes külas toodi enne külvi ka vereohvreid, mille käigus ohverdati kas ühe inimese või kogu küla poolt ostetud kirikus õnnistatud loom (pull, vasikas, lammas).

Enne seemnete muldaviskamist pöörduti jumala poole palvega anda head saaki, seejärel paluti toetust ka surnud esivanematelt. Pärast külvi lõppu ennustasid Iz'va komid tulevast saaki. Vanamehed viskasid kylvamiskorvid õhku ja vaatasid, kuidas need maha kukkudes jäävad – kui korv langes külili, oli oodata keskmist saaki, kummuli kukkunud korv ennustas halba saaki, õigetpidi kukkunud korv aga head saaki.

Huvitavad olid sürjakomi naiste kombed juurvilja kylvamise juures.

Enne naeri külvamist puudutasid naised järsult kummardades peaga peenart ja laususid: “Maa, anna suur ja ümmargune naeris nagu pea.” Pärast kapsaste istutamist aga võeti keegi lastest kinni ja lasti ta pea alaspidi mitu korda vastu maad, pöördudes samal ajal jumala poole: “Anna, jumal, kerjustele ja joodikutele ja meile patustele küllust”; “Kasva, kapsas, paksujalgne, papi naise tagumiku suurune”.

Kirjandus: Dukart 1975, Konakov 1993, Sorokin 1848, Sorokin 1910.

N. Konakov

KÜNA ALL RAIUMINE – vor ulõn keralõm üldine – maagiline ravimine.

Kaua aega elu ja surma piiril viibinud rasket haiget “raiuti” küna all. Haige asetati elumaja või sauna lävele puuküna alla. Posija või naabripere kõige vanem liige raius küna peal kase-, kääbuskase- või sookailuvihta või üheksat ölekõrt, vitsa või rohukõrt. Posija abiline või naabripere noorim liige küsis: *Mõi keralan?* ‘Mida raiud?’ Posija või tavandi vanim teostaja vastas: *Vis’õm kerala, omõl’ kerala, bura da šan’a kerala, važs’õs burdzõka, šan’džõka* ‘Haigust raiun, paha vaimu raiun, hästi ja korralikult raiun, paremini ja korralikumalt kui enne’ või *Vis’õm kerala, pežõs, omõl’õs kerala, zev bura kerala, bura da šan’a važdzõks’õs* ‘Haigust raiun, kurja ja paha vaimu raiun, väga hästi raiun,

paremini ja korralikumalt kui enne’. Rahva ettekujutuste järgi sümboliseeris see tavand kurja haiguse vaimu hävitamist. Pärast selle ravivõtte kolmekordset sooritamist pidi haige kas terveks saama või surema.

Küna all raiuti ka oletatavalt kurja vaimu poolt vahetatud lapsi (vt vahetatu). Tavand viidi läbi lapse vanemate eest “salaja”. Paljas laps asetati maja, lauda või sauna (sünnikoha) lävele küna alla. Ežva ülemjooksul pandi laps kahe küna vahele. Posija raius küna põhjas vihta ja lausus: *Me og kaga kerav, a põvs’an aikasõ* ‘Ma ei raiu last, vaid saunavaimu’ (sürjakomi) või ka: “Must tšuur, mine küna alt ära ja pane enda asemele meie laps. Kui ei lähe, raiun jalad maha, raiun käed maha, raiun pea maha” (permikomi).

Kui tavandi teostajateks olid naabrid, käis noorim pereliige kolm korda ümber maja ja küsis: *Mõi keralan?* ‘Mida raiud?’ Vanim pereliige raius vihta ja vastas kaks korda: *Potõm vorsõ kerala* ‘Lõhenenud küna raiun’. Kolmandal korral lausus ta: *vežõmõs* ‘vahetamise tõttu’. Lapse surm kinnitas “vahetamise” oletust. Tervenemise puhul arvati, et posija oskas lastevahetuse läbi viia ja tuua inimlapse siia ilma tagasi.

Sarnased ajutise surma ja uue sünniga seotud rituaalid on laialt tuntud vene, karjala ja udmurdi rahvameditsiinis.

Kirjandus: Iljina 1997, Janovitš 1903, Klimov 1991.

I. Iljina

KÜPSETAMINE – põžalöm üldine, **pöžöm** üldine – maagiline ravimisviis.

Küpsetamise kombel on mitu varianti. Naabripere liikmed mähkisid haiget last vanemate eest “salaja” ja pistsid ta labida peal sooja ahju. Noorim käis kolm korda ümber maja ja küsis üle läve: *Kõdz’i žaritõ patšõs?* ‘Kuidas ahi kõrvetab?’. Kõige vanem vastas: *Mitajõ vis’ansõ põžalamõ* ‘Me küpsetame seda haigust’.

“Küpsetati” arengus mahajäänud ja oletatavaid “vahetatud” lapsi (*vežõma*). Laps seoti labida külge ning pisteti kolm korda sooja ahju. Küsimusele *Kodõs põžalan?* ‘Keda küpsetad?’ vastati *Põvs’an aikalõs’ kaga* ‘Saunahaldja last’. Mõnikord torgati lapse asemel labida peal ahju lapse riided või tema riietesse mähitud puuhalg.

Haige laps võidi tõmmata ka läbi toore rõngassaia, mispeale saia küpsetati ja visati seejärel ära. Haigus usuti jäävat kleepuva taina külge ja küpsevat ära koos saiaga. Ära visatud saia söönud inimene või loom võis haigestuda.

Lapse küpsetamist võrreldakse varianditi leiva küpsetamisega. Obi sürjakomid määrisid haiget saviga ja pistsid ta kolm korda labidaga ahju.

Posija pani lapse ahju, lapse ema aga tegi ringi ümber maja ja küsis uksele koputades: “Mida te teete?” Lausuja vastas: “Küpsetame savist pikkpirukat.”

Ilmne on rituaali seos ahju sümbollikaga. Traditsioonilises ettekujutuses samastati ahju nii naise rüpe kui ka hauataguse maailmaga (vt ahi). Lapse ahjupanek sümboliseeris mitte ainult haiguse hävitamist küpsetamise teel, vaid ka haige lapse ajutist surma, tema teises ilmas või emaihus viibimist ning teistkordset sündimist.

Küpsetamise komme on laialt tuntud ka idaslaavlaste ja teiste euroopa rahvaste juures.

Kirjandus: Gribova 1970, Iljina 1997, J. Rotšev VM.

I. Iljina

L

LAPSE MÜÜMINE – kaga vuzalõm

üldine – lapse maagilise ravimise rituaal.

Kui haigestumise põhjuseks peeti üleloomulikke jõude, viisid vanemad lapse tänavale ja “müüsid” ta peenraha eest esimesele vastutulijale. “Ostja” ulatas lapse vanematele üle uktseläve või aknast sisse kui uue, võõra lapse. See komme võimaldas petta või eksitada haiguse vaime.

Kirjandus: Belitser 1958, Iljina 1997.

I. Iljina

LEHM – mös üldine.

Komi traditsioonilises maailmavaates on lehmale teiste koduloomadega võrreldes kõrgeim sakraalne staatus. Lehm on kaasavara oluline ja kohustuslik osa. Põhimõtteliselt on lehm uue perekonna majanduslik alus. Tähtis on ka anni sümboolne aspekt – lehmaga seostatakse pere heaolu. Lehma suguvõsa püüti hoida põlvkonnast põlvkonda – pruut sai lehma kaasavaraks oma emalt, ema sai sama suguvõsa lehma enda emalt ja nii edasi, kuni ilmselt mingi müütilise esiema-lehmani. Lehma suguvõsa katkematus seostub ema suguvõsa katkematusel ja selline stabiilne suguvõsa ülekandmine justkui garanteeris perekonna jätkusuutlik-

kuse. Oma suguvõsa lehma teisega asendada ei tohtinud, kuna usuti, et sellega võib muuta (ära rikkuda) kogu perekonna elu.

Kui lehma suguvõsa mingil põhjusel katkes, oli perenaisel õigus valida (osta) endale uus lehm, kuid vaid üks kord elus. Lehma võisid aidata valida surnud. Surnute kingiks peeti nn “vetevaimu lehma”, kes tulid mõnikord veest välja aasale. Inimene võis ühe neist kinni püüda talle oma kaelaristi selga visates. Usuti, et selline lehm paistab silma hea piimaanniga.

Vigu uue lehma (vasika) valimisel aitas vältida terve tunnuste kompleks. Eeskätt otsiti hea sugupuuga lehma: kui vasika ema on hea piimaanniga, tuleb ka vasikas samasugune. Lehma tulevast piimaandi määrati kindlaks mitmete iseloomulike tunnuste järgi: “piimasoon” (heal piimalehmale lähed piimasoon naba juurde, mitte sellest kõrvale), karva (tiheda karvaga lehma piim on rasvane) ja saba (kui vasika saba ripub tema põlvedest madalamal, kasvab talle hea piimalehm) järgi. Lehma isu tehti kindlaks nina järgi: kui vasikal on kõva nina ja lai lõug, ei ole ta toidu suhtes valiv. Kui aga nina on pehme ja lõug kitsas, on ta toidu suhtes valiv ja sööb vähe. Heaks peetakse “laia kondiga” lehma.

Esitatu on vaid väike osa suurest ennete hulgast. Sealjuures on vasika valimine olnud väga harv nähtus ning täiskasvanud lüpsilehmi ei müüdud üldse, kuna arvati, et koos lehmaga müüdaks ära ka perekonna heaolu ja

suguvõsa viljakus. Selle ettekujutuse kaudseks väljenduseks võib pidada kommet varastada vasika või lehma ostmise ajal laudast sõnnikutükk, heinatuust või midagi muud, et “vasikas ei hakkaks taga igatsema ning et ta täielikult välja osta”. Siinjuures peetakse silmas, et koos nende asjadega viiakse uude lauta ka osa vasika suguvõsa heaolust, mis peab tagama vasika kohanemise uue paigaga. Lüpsiku või lüpsipingi varastamine võrdus aga suguvõsa heaolu täieliku vargusega ning seda loeti eetilisel lubamatuks.

Endine perenaine toob vasika laudast välja ja annab nõõri üle uuele perenaisele. Usutakse, et kui müüja viib vasika ostja laudani, jääb vasikas kodu järele igatsema ega harju uue kohaga. Kui aga ostja toob vasika ise laudast välja, võtab ta lauda õnne ära. Nõör antakse käest kätte kinnastes.

Lehma omandamisega kaasnes lehma uue laudaga liitmise tavand. Enne lehma sisseviimist seisatatakse lauda künnisel ning perenaine käib kolm korda päripäeva ümber lehma. Seejärel sõlmib ta lahti oma vöö ja asetab selle lauda lävele. Kui lehm on vööst üle astunud, seob perenaine selle sõlme ja peidab ära. Vöö võetakse peidupaigast välja kevadisel karjalaskepäeval, mil sama rituaali korratakse. Tavandi lõpetuseks annab perenaine lehmale juua kergelt soolakat vett ja sööda teda omast peost leivaga. Paiguti sooritas lehma lautaviimise rituaali posija. Lauda läve ees

heitis manatark vöö lehma selja peale. Laudas viis ta looma kordamööda igasse hoone nurka, tegi ristimärgi ja palvetas. Usuti, et posija “tutvustab” lehma teda edaspidi kaitsma hakkavale laudahaldjale.

Lautaviimise hetkest alates on perenaisel lehma hooldamise ainuõigus – see tähendab nii igapäevase hoolitsemise kohustust kui ka kevadise karjalaskmise kombe läbiviimist ja abistamist poegimisel. “Naise õigus” lehmale põhineb müüdil. Müüt pajatab, et kunagi ammu lüpsid lehmi mehed – lüpsid ühe käega teise peopessa ja siis jõid peost piima. Ükskord kadus lehm ära. Mehed ei leidnud lehma üles, perenaine aga kohtas metsas naist, kes nimetas end lehma kaitsjaks. See naine õpetas perenaisele lehmaga ümberkäimise reegleid ning andis talle ainuisikulise õiguse lehma lüpssta ja hooldada.

Kevadine karja väljalaskmine toimus esimeste rohukõrte ilmumisel sooja ilmaga. Lehmi ei tohtinud karjamaale ajada nädalapäeval, millele sel aastal langeb paastumaarjapäev. Hommikul pärast päikesetõusu pidi perenaine minema lauta vaatama, mis pidi lehm lamab. Kui lehm lamab peaga lääne poole, seisid ees äpardused. Permikomidel tähendas lehma lamamine peaga põhjasuunas pereliikme surma. Lehma ära lüpsnud, teeb perenaine lehma udarale ja laubale ristimärgi ning lausub: “Pühad Vassili, Anastassia, Modest ja Harlampi! Issand, õnnista emakest-

lehma, kaitse teda kõue ja välgu eest, kurja sõna ja kadeda silma eest, meie heaks.” Seejärel asetab ta ukسلävele lauta sisseviimise rituaalis kasutatud vöö. Lehma utsitatakse kasevitsaga ning lausutakse: “Lasen su, emake, karjamaale. Jaluta hästi ja tule iga päev elusalt ja tervelt koju tagasi.” Ühiskarja saadetakse lehm palvega “Jumalaema, Neitsi, rõõmusta...”. Küla taha süüdatakse kaks lõkkerida ning kogu kari aetakse nende vahelt läbi.

Kunagi oli lehm peamine ohvriloom. Anõbi külas ohverdati mullikaid Jumalaema uinumise pühal (15. (28.) august). Lehm osteti ühiselt kogutud raha eest või tõi looma mõni külaelanikest kellegi viimase soovi kohaselt. Ohverdamine toimus kiriku esisel väljakul. Liha keedeti ühiskatlas ning söödi samuti ühiselt, nahk aga anti vaimulikele. Sarnane ohverdamine viidi läbi ka Šoinatõ külas Jumalaema kaitse ja eestpalve pühal (1. (14.) oktoober). Legendi järgi tuli sinna iga kord ohverdamiseks kohale põhjapõder. Ükskord aga ei jõudnud inimesed põtra ära oodata ning ohverdasid mullika – sellest ajast saadik põder enam välja ei ilmunud.

Lehma mõjutamise kaudu võivad nõiad või kadedad inimesed sageli häirida pereelu stabiilsust. Lehma saavad ära teha ainult naised, meestepoolne negatiivne mõju on praktiliselt võimatu. Lehma kaetada ja teda tahtmatult haigeks teha võib iga naine,

mitte tingimata ainult nõid. Kaetada saab nii lehma, piima kui ka vasikat. Vasikas on kaetusele vastuvõtlikum ning sureb enamasti. Mõnikord piisab ütlemisest “*A kukan’õs!*” ‘No on vasikas!’. Vasika kaitsmiseks hoitakse tema sündimist saladuses. Sageli saavad isegi pereliikmed vasika sünnist teada alles kahe kuni nelja nädala pärast, kõige ohtlikuma perioodi möödumisel. Vastsündinud vasika lauta tuleb siseneda õlekõrt suus hoides, et vältida tahtmatut imetlemist. Kaitsmaks lehma ja vasikat kurjade vaimude eest suitsutatakse neid sambla, havihamba ja maja lävepaku laastude suitsuga. Vasika kaetusest ravimiseks tuleb teda piserdada pühitsetud veega.

Sageli kaetatakse piima, mille tulemusena piim on kibeda maitse ja vähese rasvasusega. Kaetuse vältimiseks ei tohi võõrastele pärast päikeseloojangut piima anda. Piim tuleb kurnata esmalt oma nõusse ja alles siis ümber valada võõrasse nõusse. Piima ei tohi kurnata kõrvaliste inimeste silme all, vaid seda tehakse maja ülejäänud osast eraldatud naiste poole peal. Võõrastele piima andes tuleb sinna sisse raputada natukene soola ning teha piimale ristimärk. Piima ei tohi anda mitte kellelegi enne kuue nädala möödumist vasika sünnist. Lehma kaetamise vältimiseks peab perenaine igal hommikul tegema lehma laubale ja udarale ristimärgi ning lausuma nõiasõnad,

kus loetakse üles kõik lehma pühad kaitsjad. Kaitseks kinnitatakse lauda ukse kohale pihlakapulka.

Teiseks lehma maagilise mõjutamise liigiks on tahtlik kaetamine professionaalse nõia poolt. *Čöködtšös'* 'naissoost kaetaja' nõiub ära lehma piimaanni. Kaetatud lehmale läheb udar paiste ja ta ei anna enam piima. Kaetuse kõrvaldamiseks tuleb võtta havihambad, kolmest laudanurgast ämblikuvõrku, maja lävelt prügi, lehma jalge alt söödajäake ja mingi nõiale kuuluv asi või selle osa (juuksekarv, küüned, riidetükk jmt). Seejärel lõigatakse lehma ristluult, laubalt ja rinnalt karvu. Kõik kogutu süüdatakse viirukipannil põlema ja selle suitsuga suitsutatakse lehma. Perenaine käib samal ajal vastupäeva ümber lehma. Kaetuse kõrvaldamise tavandit läbiviiv teadjanaine küsib: "Keda suitsutad?". Perenaine vastab: "Käe kaetust." Pärast rituaali sooritamist lüpsab perenaine lehma – nidadest voolab piima asemel mäda verd. Perenaine peab väljalüpsu tagantkätt kolme teiba vahele valama.

Kerös' 'naissoost äratelijaga' on tugevama nõiavõimega ning võib kaetada nii lehma kui ka inimesi. Ära võidakse teha kellegi solvamise pärast või lihtsalt nõia kurjal tahtel. Vassili P. Nalimov kirjeldab üht juhtumit, kus *kerös'* läks tülli naabrinaisega. Öösel kohe pärast kuu kadumist kaevas nõid naabri lauda kõrvale kolm auku ning kallast neisse naabri

lehma piima. Seejärel ajas ta augud mulda täis ning kusi sinna peale. Nende toimingute tagajärjel pidi lehm haigestuma ja hiljem surema. Võib ka tule peal hapukoort põletada – sellest kuivab hapukoore jaoks piima andnud lehma udar ära, aga lehm ise *n'emö vošö* sõnasõnalt 'muutub eimiskiks'. Äratelijamine on suur patt, mille eest inimene peab teises ilmas rängalt maksma. Kord ajas üks karjus lehma üle jõe ning kohtas sillal nõiana tuntut naist. Nõid ütles karjusele: "Kui ma vaid tahaksin, siis heidaksid kõik lehmad pikali ja ei tõuseks enam üles. Kuid vanadusepäevil ei hakka ju sellist pattu hingele võtma."

Kerös'id võivad õöl vastu kolmekuningapäeva sisalikuks muutuda. See sisalik näeb välja nagu kuradi kõrvade ja sabaga ning kaheharulise maookelega alasti mees. Sellisena tungib äratelijaga lauta ja lõikab osa lehma udarast (nisaotsa) ära. Verd ei tule sealjuures peaaegu üldse, kuid lehm sureb varsti. Looma saab päästa vaid juhul, kui leitakse üles udarast äralõigatud tükk ning visatakse see kohe ahju. Äratelijaga süda hakkab siis põlema ja ta on sunnitud lehma terveks ravima.

Erinevalt äratelijatest (*kerös'*) teevad kõrvalõikajad (*pel' vundalös'*) kahju vaid lehmadele ning ainult õöl vastu Suurt Neljapäeva. Sel õöl käivad kõrvalõikajad spetsiaalsed käärid käes öösärgi väel ja vallapäastetud juustega mööda küla. Nad sisenevad

hiire või harakana lauta ja lõikavad ära tüki lehma kõrvast – verd sealjuures jällegi ei jookse. Lehmale kaob piim, ta jääb kiiresti otsa ja sureb peagi. Lehma saab terveks ravida ainult kõrvalõikaja ise, kuid vaid sel juhul, kui lehma perenaisel õnnestub tõestada, et just tema nõidus lehma ära. Kõrvade lõikamist hoitakse suures saladuses. Isegi kõrvalõikaja mees ei tea, et tema naine jätab enda asemele voodisse puupaku ja läheb öösel lehmadel kõrvu lõikama. Lehma kaitseks tehakse Suurel Neljapäeval lauda ustele tõrvaga ristid lausudes: “Issand, õnnista ja hoi”. Lehma udarale ja laubale tehakse samuti ristimärke.

Kirjandus: Nalimov 1908, Sidorov 1928. P. Limerov, L. Lobanova

LEHMA KÕRVA LÕIKAJA – mös pel' vundõs' üldine, **mös pel' pasjõs'** 'lehma kõrva märkija' üldine, **mös võra vundalõs'** 'lehma udara lõikaja' ll – nõid, lehmade kaetaja (vt lehm).

LEHMADE KAITSJA SARVILISTE-KÕRVUKATE EEST – s'ura-pel'aõs' mös vidz'õs' jemva – mitte eriti tüüpiline naisvaim sürjakomi mütooloogias, sotsiaalnormatiivsete funktsioonidega kõrgema järgu jumal.

Müüdi kohaselt pidasid sürjakomid kunagi ammu suurte sarvedega valget lehma. Kord kadus lehm metsas karjatamise ajal ära. Teda otsiti seitse päeva, kuid asjatult.

Üheksandal päeval (eriti sakraalne arv) läks lõpuks metsa perenaine ja palus lehm tagasi anda. Äkki kuulis lehma perenaine häält, mis ütles, et temaga kõneleb lehmade kaitsja sarviliste-kõrvukate eest. *S'ura-pel'aõs' mös vidz'õs'* teatas, et on lehma koju tagasi saatnud, tingimusel, et edaspidi toimitakse nii, nagu tema ütleb. Lehma peab nimelt söötma ja lüpsma, kusjuures kindlasti lüpsikusse, ainult tema perenaine, mehed saavad edaspidi piima vaid perenaise käest. Koju jõudes nägi perenaine lehma juba õues seisvat. Tema mees ja pojad lüpsid aga endale kordamööda piima pihu peale ja jõid seda otse peost. Perenaine keelas neid ja rääkis metsas juhtunust. Lehma eest hoolitsemine ja tema lüpsmine muutus sest saadik täiesti naiste tööks.

Tegemist võib-olla ähmaste mälestustega kunagi päriselt toimunud põhiliste majapidamistöõde soolisest ja ealisest jagamisest. Keskajal tungisid komide etnilisele territooriumile korduvalt rändkarjakasvatajate väikesearvulised rühmad. Nad seadsid end sisse, läksid üle paiksele karjakasvatusele ja assimileerusid. Rändkarjandusega tegelevatel rahvastel oli kariloomade eest hoolitsemine eeskätt meeste töö, sageli tegelesid mehed ka lüpsmisega.

Kirjandus: Startsev 1924.

N. Konakov

LEIB – n'an' üldine.

Kõrget rituaalset staatust omav leib on üks komide peamistest toitudest. Mütupoetilisest traditsioonist on leib – imeline põõsastena kasvav kõrreline, mille viljapea algab juba maapinnalt – “kuldse ajastu” üks tähtsamaid markereid. Esimesed inimesed said leiva jumalalt ja see kasvas ise. Imepärase põlluharimise kadumisega kaasnesid muutused makro- ja mikrokosmose struktuuris ning see tähistab “kuldse ajastu” lõppu. Edaspidi on kõrrelistel vaid üks viljapea. Permikomi mütoloogias õpetab uut põlluharimist rahvale Kudõm-Oš.

Usutakse, et kõrreliste kasv ja põldude viljakus sõltub otseselt surnute tahtest, kuna kõrred võrsuvad maast, kuhu on maetud esivanemad. Külvamine assotsieerub seetõttu kõigepealt vilja surmaga, tema saatmisega surnute ilma. Teisest küljest seostatakse kevadisi põllutõid emake-se-maa viljastamisega ja sel juhul on vili meheseemne rollis.

Külvitööde alguses käidi tingimata saunas ja pandi selga puhtad riided. Enne kodust lahkumist palvetati ikoonide ees. Soovitav oli süüa ka lihavõttepühadest saadik ikoonide taga hoitud ikoonileiba *õbrazvõvsa n'an'* või lihavõttemuna. Mõnes kandis korraldati kiriku juures ohverdamisi. Enne vilja muldaviskamist palvetati jumala poole, seejärel paluti näoga kalmistu poole pöördudes surnutelt head viljasaaki. Iz'va komid laulsid

külvates töölaule, millel oli rituaali kontekstis kindlasti produtseeriv suunitlus.

Viljalõikus võib assotsieeruda mahasaamisega. Küpsemise-raseduse aeg – “rukki õitsemine” – on kõige ohtlikum periood. Kuna inimeste vald toimingud võivad mõjuda lootele (pead loovatele kõrrelistele) halvasti, on kõrrelised sel perioodil erilise müüttilise olendi Pölõzn'itša kaitse all, kes kontrollib rituaalsete ettekirjutiste järgimist.

Viljalõikusele eelnes surnutele pühendatud vereohvri toomine iljapäeval. Sel päeval käisid mehed põldudel ja tänasid surnuid saagi eest, naised aga murdsid ikoonide ees leiba ja kutsusid surnuid sööma. Surnute mälestamisega on seotud ka komme jätta viimane viljakimp põllul maha lõikamata. Permikomid nimetasid seda kimpu jumala habemeks (*Jen toš*). Uudseviljast keedeti rituaalset putru *tšomör*, millest osa söödi põllul ühiselt ära ja osa jäeti surnute jaoks põllupeenrale.

Leivaküpsetamine oli üksnes naiste töö. Kui mehel tuli leiba küpsetada, pidi ta kindlasti pähe panema valge mütsi, muutes niimoodi sümboolselt oma sugu. Leivategu algas “leiva elustamisega” – nõnda nimetatakse taigna kerkimist leivaastjas. Sellest momendist alates nähakse sümbolseid seoseid leiva ning inimese keha ja elu vahel. Halvasti kerkinud leib ennustab leivataigna valmistanud naise haigestumist. Pulmade ajal või

nimepäeval on kombeks unustada mõned toored leivad ahju pistmata: nätske leib on sel juhul tulevase õnne märk. Nätskeid leibu ei tohi kokku lugeda, muidu saavad need Omõ'li omaks. Kui abielus naise nimepäeval jääb viimasest partiist ahju pane-mata vaid üks leib, mitte kaks, jääb see naine varsti leseks. Kui ahjust väljavõetud leib on tainane või kõr-benud, ennustab see õnnetust, kui aga leib on kuldpruuniks küpsenud, on ka inimene punapõskne ja terve. Kui lihavõteteks küpsetatud leib on kuldpruun, siis kujuneb kogu pere elu sel aastal edukas.

Ahjust välja võetud leivad asetati erilisele plaadile *n'an' pöv* ja kaeti spetsiaalse riidega *n'an' dõra*. Usuti, et sel hetkel leib sureb. Leivariide kasutamine samastub siin semantili-selt surilina kasutamisega. Esimene ahjust võetud leib murtakse pooleks, pannakse ikooniriiulile ja kutsutakse surnuid sööma. Leivapäitse ei tohtinud asetada üksteise peale. Äärmisel ju-hul, kui leivad ei mahtunud plaadile, kergitati natukene leiva serva, kuna "iseegi leib ei või olla leivast kõrgemal".

Kuna leiva kõrget sakraalset staa-tust toetab ka tema kristlik sümboolne vastavus "Kristuse ihuga", peetakse leiba jumala anniks või isegi jumalaks endaks. Seetõttu asetatakse leib alati laua servale ikoonide all. Arvatakse, et kui leib kukub põrandale, siis saa-vad sellest teada jumala jalad, kui aga leib kukub maa peale, siis kuuleb seda jumala pea. Laua alla kukkunud leiba

ei tohi kass puutada – see rüvetaks leiba. Mahakukkunud leib (iseegi väike leivaraasuke) tuleb üles tõsta, talle korraks peale puhuda ja suud andes lauale asetada. Aleksei S. Sidorovi materjalide kohaselt sobib leivale epiteet *šondiban* 'päikese pale', mis on kohane vaid jumalale ja suurimatele pühakutele.

Tavanditoiduna tarvitatakse leiba kalendritavandis, inimese elutsükli kommetes ja ehituskombestikus. Pühade ajal oli leiva küpsetamine kohustuslik – eriline maagiline jõud oli jõulude ajal, kolmekuningapäeval ja lihavõttepühal küpsetatud leival. Kolmekuningapäeva eel küpsetati tainast erinevate loomade ja lindude kujukesi. Küpsetist nimega *tšibõ-tšan'* 'varss' toodi pidulauale, seda pandi ka ikoonikappi ning jõulupühade järel anti loomadele tervise tagamiseks. Viljasalvedesse pandud looma- ja linnukujulised leivakesed kindlusta-sid viljaseemne säilivuse ja viljakand-vuse. Kolmekuningapäeval küpsetati pühitsetud veega rukkijahust püha leiba, mida kasutati kariloomade ravimiseks. Lihavõttepühade armu-laualeiba ja ka lihavõtte ajal kirikus õnnistatud leiba hoiti pühasenurgas ikoonide taga. Enne kevadkülvil algust tuli süüa tükike seda leiba. Jemval pandi peenestatud armulaualeiba te-raviljaseemnete hulka suurendamaks vilja kasvujõudu.

Leib on pulmakombestiku kohus-tuslik atribuut. Käelöömist (kihlust) kinnitati palvetamisega ikoonide

ees, mille all asetsevale lauale pandi leivakorv. Ežva ülemjooksul ulatasid pruut ja peigmees käelöömise ajal teineteisele üle laua rätikud ja hoidsid neid nurkadest kinni. Peigmehe ristima lahutas need rätikud ümmarguse leivapätsiga. Ežva alamjooksul pandi pulmade eelõhtul lauale leivapäts ja ikoon, millega hiljem noorpaari õnnistati. Letkas kinkis pruudi isa pruudi üleandmisel peigmehele ikooni ja pruudi ema leivapätsi. Vottšas tegi pruudi isa tütrele altari ette astumisel ristimärgi esmalt leiva ja seejärel ikooniga. Permikomi pruut pidi laulatusel põues hoidma kalapirukat *tšerin'an'*, mille nad hiljem koos peigmehega ära sõid. Laulatusel järel võeti noorpaar kindlasti vastu leiva ja soolaga ning pärastpoole õnnistati ikooni ja ümmarguse leivapätsiga. Kui noormees külastas esimest korda oma pruudi perekonda, kostitas ämm teda pannkookidega: kui pruut oli kaotanud süütuse enne pulmi, siis voltis noormees pannkoogi neljakordselt kokku, hammustas keskkoha ära ja riputas pannkoogi seinale naela otsa. Vrd nimetusi, millega kutsutakse igapäevases kõnes vihjamisi naise rüppe: *n'an' tupös'* 'ümmargune leivapäts', *pirög* 'pirukas', *papu, papurka* 'ümmargune kakk'.

Sama tähtis on leiva kasutamine matuse- ja mälestamiskombestikus. Pärast surma saabumist asetatakse surnu peatsisse põleva küünlaga leib. Letkas pannakse ümmargune küünlaga leib kiristu surnu jalgade juurde.

Surnuga tema majja hüvasti jätma tullakse oma küpsetistega: odraleibade, kalapirukate, kakkude ja muude erinevate leibadega. Nendega kostitab pererahvas inimesi surnu mälestamisel ning jagab neid kerjustele. Lisaks leibadele toodi varem ka vilja, mida kallati pingile asetatud suurde anumasse. Iz'va naised palusid surnut viia toodud toit – ka leivad – nende surnud sugulastele. Jemval peab iga surnu maja külastaja murdma leivast tükikese ja selle ära sööma. Mälestamislaud kaeti kodukootud laudlinaga, lauaoetstele pandi leib, tingimata kalapirukad ja muudki küpsetised. Neljakümnendal päeval surnu hinge ärasaatmise kombe käigus anti surnu asemikule toitu, leiba ja õlut ning saadeti ta siis küla servani.

Lapseristimisele saabuvad küllalised toovad kindlasti kaasa oma küpsetisi. Ehituskombestikus kasutati leivakakke maja koha ja maja esinurga asendi ennustamise juures. Kalapirukas *tšerin'an'* tõsteti üles koos ematalaga ja seejärel söödi seda loomanahal istudes ühiselt. Rituaalides ohverdati leiba ka metsa- ja vetevaimudele. Jahimehel tuli näiteks iga päev visata leivatükk tagantkätt tuleasemele. Esimesele püügile minevad kalurid aga viskasid leiba vette vetevaimule.

Leiba kasutatakse amuletina, kusjuures suur tähtsus on leiva kanatustel tema valmistamise käigus (neid võrreldakse Kristuse kannatustega). Leiba pannakse lapse hälli,

metsas aga hoiavad jahimehed leiba padja all. Vältimaks püssi kaetamist, laetakse see leivakuuliga. Usutakse, et leivakuuliga on võimalik tappa metsavaimu või nõida.

Nõidumises kasutatakse leiba üsna laialdaselt. Selleks, et vaenlane haigestuks või sureks, tulistati leivakuuliga tema paberile joonistatud sümboolse kujutise pihta. Ravimisel loeti leivale sõnu ja palveid peale ning anti seda siis haigele süüa. Mõned ravivõtted viitavad sümboolsele seosele leivategemise ja sünnitamise vahel. Vahetatud lapse ravimisel küpsetati teda näiteks uuesti ahjus. Vahetatud laps seoti leivalabida külge ja pisteti kolm korda sooja ahju – selle tagajärjel pidi laps “uuesti sündima” tervena.

Tõrjemaagias kasutati ka leivaga kokkupuutunud esemeid – näiteks kaitsesid leivalina, leivalabidas ja ka leib ise hauast tõusnud nõidade eest. Vihma või rahe ärahoidmiseks tuli õue visata leivalabidas, leivanuga või ahjuluud. Jõuluaegsete ennustamiste ajal kasutati leiba ja sellega seotud esemeid teise ilmaga kontakti loomisel. Ristteedel kuulamas käies tähendas ennustajate leivalinaga katmine nende sümboolset surma (vrd surilinaga katmine; linaga kaeti ka langetõbine, “et ta rahuneks”). Ennustajate isiklik ruum sattus sel juhul semantilisse vastavusse jõuluvaimude isikliku ruumiga, kust ta hankis informatsiooni teispoolsusest. Samas kaitsesid leivanoaga tehtud ring ja

leiva pea kohal hoidmine ennustajaid jõuluvaimude sissetungi eest nende isiklikku ruumi. Salaja küpsetatud leiva abil kutsusid tüdrukud välja oma saatuse poolt määratud peigmehe. Läbi vaaraku (kohupiimatasku) pilu vaadates võis ennustav tüdruk näha mõne oma lähedase saatust või surma.

Kirjandus: Belitser 1958, Iljina 1983, Sidorov 1928, Nalimov SUS, P. Limerovi VM, O. Uljaševi VM.

P. Limerov

LEPP – lovpu üldine.

Lepa vastu olid jõuetud isegi kõige võimsamad nõiad. Tavalise relvaga haavamatut nõida oli võimalik tappa püssiga, mis oli laetud lepakuuliga. Kui surnud nõiale lepavai tagumikku löödi, ei saanud ta enam ellu ärgata. Sürjakomi muinasjuttudes ja muistendites räägitakse roojusest puhastumisest: vanamees (pühak, nõid) lööb tüdrukut, kurja vaimu tütart või nõia tütart lepavitsaga. Tüdruku seest tulevad välja putukad, elajad ja sisalikud ning pärast seda saab ta puhtaks.

Ilmselt tekkis kujutlus lepa erilistest omadustest seetõttu, et puu lõikekohast immitsev mahl muutub õhuga kokkupuutes punaseks, meenutades verd. See on kooskõlas ka lepa nime-tuse rahvaetümoloožiaga: *lovpu* ‘hingepuu’. Tegelikult tekkis homonüümia foneetiliste arenguprotsesside käigus üsna hilisel ajal juba permi pinnal.

Kirjandus: Plessovski 1956, Sidorov 1928.

N. Konakov

LIND – **kai** üe, üs, ll, petš, skr, ks, pk; **borda** l (< *bord* 'tiib'); **džidž** iz'va; **kaga** üs; **lebatš** üe, üs, jem, iz'va, l, ae, petš, skr, ks; **lebas'** ud (< *lebavnō* 'lendama'); **t'itsa** üe, jem, iz'va, ae; **t'itša** üs; **t'ut'** ae.

Komi traditsioonilises maailmavaates on linnusümboolikal tähtis osa. Arvukate kosmogooniliste müütide hulgas domineerib müüt sukelduvast linnust – sealjuures on ka teateid demiurgide eksisteerimisest linnu kujul juba enne maailma loomist.

Sürjakomi müütides hangivad demiurgid ise mulda lindude kujul (Jen luige ja Omöl' kaurina) või toob selle Jeni lind tuvi, keda segab Omöl'i lind kaaren. Varianditi sukelduvad demiurgid kahe pardipoja-venna kujul merre elutärkamise munade järgi, mille oli pillanud sinna nende ema. Permikomidel on kaur samuti allilma demiurgi Kul'i linnuks.

Linnu kuju on populaarne ka nendes müüdivariantides, kus sukeldumise motiivi ei esine – nõnda toovad sürjakomi juttudes mulda kaks tuvi (Jen ja Omöl'), permikomi müütides tekib maa tundmatu linnu pillatud sulest või sõnnikust.

Komid austasid enim kotkast ja lуйke – neid ei tohtinud maha lasta, tulistajat ootas surm. Emaduse ja

perekonna heaolu sümboliks peeti parti. Kurg oli seotud abielu teemaga (temagi tapmist välditi): sürjakomi neiupõlveõhtutel mängiti kas esimese või viimasena kindlasti kure-mängu. Permikomi tüdrukud ennustasid mööda lendavate kurgede järgi meheleminekut – kui kõik kured lendasid paarides, pidid sel aastal pulmad tulema; kui aga viimane kurg oli üksik, siis pulmi oodata ei olnud. Ronka, öökulli ja harakasse suhtuti enamasti negatiivselt – nõiad olevat muutunud harakaks. Suhtumine kaurisse oli ambivalentne.

Linnupesi ei tohtinud lõhkuda – usuti, et lind neab süüdlase ära. Kotkapesa rüüstaja võis isegi surra. Sürjakomid arvasid, et ilma järsk külmenemine viitab sellele, et keegi lõhkus linnupesa. Ühes permikomi külas puhkenud tulekahju seletati sellega, et kaks poissi rüüstasid väikse linnu pesa. Varsti pärast seda lennanud linnuke külla nokas põlev peerg ja süüdanud rüüstajate kodude õlgkatused põlema.

Komide kevadistes kalendriennetes ja -uskumustes oli suur tähtsus rändlindude saabumisel. Partide varajane päralejõudmine töötas varajast kevadet. Tähelepanelikult vaadati marmorrätsikute (e marmorpartide) selga ristluude juures: kui see oli valge, siis oli oodata selget suve, punane värv ennustas vihmast suve, punaste täppidega selg muutlikku ilma; kui ristluude eespoolne osa oli valge, kesk-

mine ja tagumine osa aga punased, oli suve algus selge ja hiljem saabusid vihmad. Madalamate kohtade elanikud vaatasid, kui kaugele veest välja tulid marmorrätsikud pärast päralejõudmist – usuti, et just sinnamaani tõuseb tulvavesi.

Rändlindude saabumine oli rahvapärastes ennetes seotud jääminekuga jõel. Sürjakomi vanasõna ütleb: västriku jalad on peenikesed, kuid ta murrab jää. Ežva alamjooksu ja Jemva komid ootasid jäälagunemist jõgedel kaheteistkümnendal päeval pärast västriku saabumist, Udora komid kahe-kolme päeva pärast. Iz'va komid seostasid västriku saabumisega ilmade peatset soojenemist. Ka rannakurvitsate päralejõudmine ennustas sooje ilmu ja jääminekut.

Kurgede tuleku järgi ennustati suveilmu: kui kurgede saabumisel oli maas vaksapaksune lumi, siis kuivas maa suvel sama sügavalt, tulid kured aga siis, kui lumi oli sulanud, oli oodata vihmast suve.

Kirjandus: Klimov 1990, Klimov 1991, Kotšijev 1849, Sidorov 1924, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

LOITS – n'imkõv (< n'im 'nimi' + kõv 'sõna') üldine, **n'imkõl** petš, ks, ll, **n'imkõõ** üe, iz'va, **vordkõv** üldine, **jordkõv** üldine, **jorankõv** ud, üe, **tšorõd kõv** pk, ll, ks, **kõrt kõv** pk, **mõl'itva** ud, iz'va (< vene), **prittša**

üe (< vene), **sõz'õm** üldine, **burs'iõm** üldine, **burs'iem** üe – loits, posimine, palvus, soov.

Sõnavormelid toovad inimeste ellu korra ja stabiilsuse tunde (seda rõhutavad ka terminid *kõrt kõv* 'raudne sõna', *tšorõd kõv* 'kõva sõna' jne). Loitsud saadavad inimese elu ja kaitsevad seda juhuslikkuste eest. Nad on seotud nii elu- ja aastatsükli tähtsamate tavandite kui ka igasuguste argiolukordadega. See seletab loitsude laialdast levikut komide seas ja taoliste arusaamade püsimist praeguse ajani. Teisest küljest võivad loitsud ka korra hävitada.

Kalendri-, perekonna- või situatsioonitavandiga seotud loitsud *mõl'itva* 'palvus' ja *burs'iõm* 'õnnistus' (sõnasõnalt 'hea soov') tagavad õnnestumise ja heaolu pikemaks ajaks: aastaks (kalendrikombestik), perekonnaeluks (pulmatavand), inimese eluks (sünnikombestik) jne. Kahju tekitamise ja kaetamise loitse nimetatakse *jordkõv*, *jorankõv* 'sajatus', sellele lähedane sõna on *jortštšõm* 'vandesõna'. (Huvitav, et verb *jornõ* tähendab nii needmist kui pimestamist, pimedaks tegemist.) Loitse, mis tagavad edu erinevates töödes ja ettevõtmistes (heinategemisel, jahil, pikal teekonnal jne), nimetatakse *vordkõv* (< *vordnõ* 'nõiduma') ja *sõz'õm*, *s'iõm* 'soov'. Ravimaagias kasutatakse kõige sagedamini loitse *vordkõv* ja *n'imkõv*, mida loeti vee, leiva, tule jne peale.

Loitsudega ravimisel kasutatakse leiba, soola, piima jne – näiteks võidakse haiguse ravimisel toime tulla vaid veega, kuhu pannakse natukene ahjusuust võetud tahma. Kauss veega (mõnikord soola või leivaga) pannakse lauale ikoonide ette või leelõukale. Mõnikord pööratakse pühapildid näoga seina poole. Posija võtab noa, peseb seda vees ning seisab ikoonide ette. Ta sülitab kolm korda ja puhub kolm korda paremale ja vasakule (alates paremalt poolelt). Seejärel teeb posija noaga tassi serval ringi ja vee peale kolm korda ristimärgi. Kui loits loetakse leiva peale, lõigatakse leiva peale rist ja puistatakse sinna soola. Pärast seda lausutakse loits ja tehakse veele ristimärk. Uuesti lausutakse loits ning öeldakse nuga pingi sisse torgates: “Kui suudad läbi minna noa terasest, siis võta see inimene”. Ja rituaali lõpetamiseks lausutakse loits kolmandat korda.

Mõjutusobjektide järgi loitse ei klassifitseerita, kuigi loitsude, needmiste ja lausumiste tekstid on vägagi erinevad. Loodusnähtuste mõjutamise sõnad (tuule, vihma jne kutsumine) erinevad suuresti ulukeid mõjutavatest loitsudest (nende kutsumine lõksudesse ja võrkudesse) või ravimisel kasutatavatest loitsudest – sellele vaatamata neid terminoloogiliselt ei eristata.

Lausumised erinevad ärahoitava või soovitava sündmuse toimumisaja poolest. *Burs'iom* ja *sõz'om* peavad

õnnetusi ära hoidma või tagama edu tulevikus – samamoodi nagu tervise, jahiõnne jm õnne soovid, mida lausutakse saunas või urbepäeval lapsele; tervise soovid loomadele esimesel karjalaskmisel; püütud uluki poole pöördumine kõrvetamise või tükeldamise ajal palvega kutsuda suguvennad lõksudesse jne. Osa loitse on suunatud minevikus tekitatud kaetuse, haiguse või ebaõnne kõrvaldamiseks. Siin võib täheldada sõna suunavektori erinevusi: tulevikuga seotud soovid on avatud ja suunatud täitmisele, minevikuga seotud soovid aga on suunatud tegevuse lõpetamisele või selle tagasipööramisele.

Terminil *n'imkõv* on komide ettekujutustes palju tähendusi. Esmalt on *n'imkõv* looduse verbaalmaagiliste mõjutamisviiside kogum: mõjutatakse esemeid, loomi, loodusjõude, inimesi ja ümbritsevat keskkonda palvuste, palvete, soovide, loitsude, needmiste, sajatamiste, keeldude jmt kaudu. Kitsamas tähenduses on *n'imkõv* üks neist loetletud mõjutamisviisidest. Kolmandaks on *n'imkõv* salanimis väljendatud teadmiste kogum – siit ka nõia nimed *n'im vidz'õs'* ‘nime hoidja’, *n'imkõv tõdõs'* ‘loitsu teadja’ jne. Neljandaks on *n'imkõv* nõia (maagiline) pärisnimi, millest vabanemata ei saa selle kandja minna teise ilma.

Komidel on palju jutte nõidadest, kes ei saa surra, kui nad ei anna kellelegi ära oma pärisnime *n'imkõv*. Surev nõid ütleb “võta” ja tema järgla-

ne vastab “anna”. Harvemini antakse *n'imkōv* üle koos mingi esemega: räti-ku, peeru või lambasõrgatsiga, mis on *n'imkōvi* hoiukohaks. Sageli asendab salasõna üleandmise või liitub sellele püksinööri läbilõikamine – ilma selle- ta ei saa nõia hing vabaks.

Struktuuri poolest eristuvad kee- rulise konstruktsiooniga (traditsioo- nilise kujuga poeetiliselt korrastatud tekstid) ja lihtsa fraseoloogilise struk- tuuriga loitsud, näiteks “jānesena mine, öökullina tule” (lammaste kar- jalaskmisel), *blaslō kristos* (< vene ‘õnnista, Kristus’) jne. Olemas on ka ühesõnalisi loitse – need ongi õigupoo- lest *n'imkōv*.

Loitsudel on erinev päritolu. Palvused ja retsiteerides esitatavad pühakute loetelud pärinevad kristli- kust traditsioonist. Selle rühma loitse, eriti pühakute nimesid, loetakse kõige tõhusamaks kaitsevahendiks kurjade vaimude ja nõidade vastu (seda maini- takse surnud nõidade ülestõusmisest jutustavates muistendites). Kõige suurem rühm loitse on laenatud vene keelest ning neid kasutatakse kas originaalkeeles või komi keelde tõlgituna. Teatud situatsioonides on need võimsamad komi originaaltek- stidest (kolmas rühm), mis põhinevad opositsioonil oma maagia / võõras maagia. Samas rikub aga mainitud tekstide olemasolu kirjalikul kujul ja nende teisele inimesele vaba eda- siandmise võimalus põhilist keeldu: *n'imkōvi* ei tohi kõrvalisele isikule

edasi anda ilma äärmise vajaduseta. Keele rikkumine toob edasiandjale kaasa palju õnnetusi: haigus, maagi- liste võimete kaotus, surm. Sealjuures kaotab ka loits oma maagilise jõu. Etnograafilised ja rahvaluulelised uurimused kinnitavad veel neljan- da, sakraliseerituma loitsuderühma olemaolu. Need loitsud erinevad pro- faansetest (laialt levinud) palvustest ja soovidest. Just nende salaloitsude teadmist seostavad komid nõiduse, maagia ja nõia kujuga. Nõnda taju- takse loitsu salateadmisenä, selle teadmise omamisenä, aga ka selle verbaalse või ainelise väljendusena, mis annab võimu loodusnähtuse üle.

Kirjandus: Lossev 1990, Nalimov 1907, Sidorov 1928, Teplouhkov 1926.

O. Uljašev

LOOMAD – pemōsjas ae, petš, skr, ks, **pemesjas** üe, iz'va, **životnōijez** pk (< vene).

Komi etioloogiliste müütide kohaselt võtsid loomade loomisest osa mõlemad demiurgid Jen ja Omöl' (permikomi- del Kul'), kusjuures Omöl' oli neist aktiivsem. Tema loodud on kiskjad ja linnud, põder, põhjapõder, jānes, kass, hiired ja rotid ning sisalik. Jeni loodud loomade hulka kuulusid algselt vaid orav, koer ja konn (varianditi muutus üks inimestest kunagi kon- naks, vt konn). Hiljem muutis Jen mõningaid Omöl'i loodud loomi (põh-

japõder, põder ja jänes). Pärast seda hakati neid pidama Jeni looduks ning inimestel oli lubatud nende liha süüa. Kassile andis Jen soojad karvad (alguses tal neid polnud) ja käskis teda selle eest edaspidi usinalt hiiri ja rotte püüda. Koer oli alguses samuti paljas. Karvad andis talle Omöl', kuna koer lubas Omöl'i Jeni põhilise loomingu, inimese juurde. Teistest loomadest erines päritolult vaid karu. Ühe müüdiversiooni järgi oli ta Jeni poeg, teise variandi kohaselt muutis metsavana ühe inimese karuks. Permikomi loomismüüdi järgi löid Jen ja Kul' kõik loomad korraga. Kõigepealt voolisid nad üheskoos mitut värvi savist erinevate loomade kehad ja äratasid need ellu. Seejärel tegid nad savijääkidest erinevaid sabasid. Loomad tulid ja valisid igaüks endale meelepärase saba.

Mingeid selgeid tundemärke zoolaatria (loomakummardamise) olemasolu kohta komidel pole ilmnenud. Samas on komi jahimeeste seas päris hilise ajani järgitud jahiloomade kultust, mis on paljuski sarnane Siberi rahvaste omaga. Jahiloomi peeti inimesesarnaseks, neile omistati võimet mõista inimkõnet, eriti neid endid puudutavaid sõnu. Sellega seletatakse keeldu saakloomadest laitvalt rääkida (nad võivad solvuda) ning see on ka jahimeeste keeles erinevate eufemismide kasutamise põhjuseks (et loomi mitte eemale peletada). Tapetud loomad usuti ellu ärkavat teiste isenditena, sellepärast korjati

nende jäänused korralikult kokku ja maeti maha või jäeti üksildasse paika.

Komide jahimoraali aluseks oli austav suhtumine saakloomadesse sõltumata nende hinnalisusest. Haavatud loom tuli kindlasti tappa, et ta ei piinleks. Mitte mingil juhul ei tohtinud veel elusat saakloomat jahionni tuua, seda enam koju. Andestamatuks patuks peeti haavatud looma käest laskmist. Saakloomat võis solvata ka keegi kõrvaline inimene, sellepärast varjati saaki võõraste eest ning looma nahk võeti tavaliselt maha öösel. Jahil kohtudes ei öeldud teisele kunagi püütud loomade tegelekku arvu kartuses, et võõra kadedus võib loomi solvata ja neid ei saa enam püüda. Arvati, et loomad on tundlikud avaliku või varjatud vaenulikkuse suhtes. Hinnalise looma tabamise korral avaldati loomale erilist austust ning korraldati pidulik õhtusöök parimate toitudega. Looma nahk riputati kõige nähtavamale kohale, nugise või soobli rümp aga maeti lõkketuha sisse kaevatud auku. Kütid vestlesid üksnes möödunud jahist, kusjuures tabatud loomast rääkisid nad ainult heatahtlikult ning rõhutasid, et see õhtusöök on valmistatud "austatud külalise" auks. Enne söömaaja algust kutsuti "austatud külaline" sellest osa võtma. Erilisel kohal teiste metsloomade seas oli karu. Talle omistati kõige enam inimomadusi ja temasse suhtuti erilise austusega. Karujaht oli rangelt reglementeeritud. Vähemal

või rohkemal määral suhtuti eriliselt ka põtra, põhjapõtra, kärpi ja jänese- se, samuti ka hiirde.

Koduloomadest eristusid koer ja kass. Ühtegi looma ei tohtinud karis- tada. Kes lehma vitsaga löi, pidi kolme aasta vältel piima joomisest hoiduma, muidu maksvat lehm talle teises ilmas kätte. Nii permi- kui sürjakomidel olid spetsiaalsed hobusepühad (*vövjaslön mol'eben lun*), kus peeti palvust ja õnnistati hobuseid. Vana hobust ei tohtinud mingil juhul tappa, muidu võis ta oma peremehe ära needa ja siis ei jäänud ükski hobune edaspidi tema juures kauaks ellu. Andestamatuks loeti söögi varastamist hobuse nina alt. Hobune maksis selle eest pärast varga surma karmilt kätte. Kui tema hing ületas kõikuval palgil põlevat vaigujärve, mis eraldas seda ilma teis- poolsusest, jooksis tema juurde teisel pool järve karjamaal sööv hobune, hirnus ja ütles: "Tule üle, kui sa pole mu nina alt toitu varastanud." Varas kukkus järve ja jäi põleva vaigu sisse igaveseks sumama.

Kirjandus: Fuchs 1924, Klimov 1990, Nalimov 1907, Rotšev 1984, Sidorov 1924, Sidorov 1926.

N. Konakov

L'OMA permikomi – naissoost metsavaim.

Teda kujutati ette küüruvajunud eidekesena, kellel olid seljas rāpased

riided ja käes kepp. L'oma meelitas metsas lapsi oma onni ja hoidis neid seal vägisi kinni. Etümoloogiliselt võib L'oma nimi seotud olla Joma nimega.

N. Konakov

LUIK – jus' üldine.

Kosmogoonilistes müütides võib luige- na ilmuda jumal Jen. Komid pidasid luike eriti puhtaks linnuks, kelles väljendub abielu- ja naissümboolika. Muinasjuttudes on levinud süžee lui- ge muutumisest kauniks tüdrukuks, kellega tegelane abiellub.

Arvati, et nõiad võivad muuta tüdrukuid luikedeks. Mõnikord muut- vat nõiad luikedeks ka mehi. Ühes muistendis jutustatakse Iz'va nõiast, kes muutis temaga vaidleva Ežva ülemjooksu komi luigeks. See luik lendas kolm päeva (kuni inimeseks muutumiseni) ümbruskonnas ringi, laskudes järvele vaid sööma.

Öösiti muutus luigeks metsaku- ninga tütar, kes oli vastu tema taht- mist vetekuningale mehele pandud. Lapsena kurja vaimu poolt varastatud tüdruk muutus suureks kasvades lui- gekse ja lendas ära. Ühe müüdi koha- selt tekkisidki luiged sellise muutuse tulemusena. Nõid muutis luikedeks meres supelnud tsaarilapsed. Kolm tüdrukut ja noormees muutusid luike- deks, lendasid mööda maailma laiali ja paljunesid.

Luiki ei kütitud – usuti, et isegi luige juhusliku tapmise eest ootas väl-

timatu karistus. Karmilt oli keelatud ka luigeliha söömine.

Kirjandus: Fuchs 1924, Gribova 1975, Klimov 1990, Sidorov 1928.

N. Konakov

LUISK – zud üldine.

Rauast löike- ja terariistadele (eriti kirvele, sirbile ja noale) sakraalsete omaduste omistamine on iseloomulik paljudele rahvastele. Kuna aga sellised relvad vajasisid teritamist, oli samasugune ka suhtumine ihumiseks vajalikku luisku.

Sürjakomi uskumuste kohaselt võis tuulekeerise või tuulispeana liikuvat metsavana taltsutada lihtsa maagilise fraasiga: “Kus on ometi luisk?”, kuna metsavaim kartvat väga luisku. Laste kaetamisest ravimisel kastsid posijad neid lausunud veega läbi sõela. Vee puhastavate omaduste tugevdamiseks pandi sõela sisse soola, nuga või sirp ja luisk. Petšora komide juures mainiti luisku kihlamisel. Pruudi isa küsis peigmehe käest: *Zud s’etan on?* ‘Kas annad luisu?’ Saanud jaatava vastuse, tegi ta ukse lahti ja lasi pruudi välja.

Suremist tähendav arhailine väljend *zud dz’ebnō* (‘luisku peitma’) näitab, et vanasti oli luisu roll hauataguste jõudude eest kaitsmise vahendina komidel tunduvalt suurem. Luisku kasutati isegi maagilise vahendina surnud ja elava maailma kokkupuutumise korral.

Luisu suurt sakraalset tähtsust rõhutatakse komi rahvaluules. Muinasjuttudes viskab kurja Joma eest põgenev tüdruk maha luisu, millest kerkivad kõrged mäed. Ahelmuinasjuttudes asetseb luisk kindlasti tegevusahela alguses või lõpus. Näiteks tigu ei taha joosta, teda ähvardatakse nõoriga, kuid nõör keeldub tigu kägistamast. Edasi on ähvardusteahel järgmine: hiir–kass–suits–tuli–vesi–pull–kirves–luisk. Viimane lubab kirve ära nürida, kirves lubab pulli tappa – ja ahel hargneb vastassuunas lahti. Tuntakse ka muid aheljutustusi, kus luisk esineb juhtelemendina tekkivas loogilises ahelas. Ühes neist selgitatakse lastele, et luisku on vaja vikati teritamiseks, vikatit on vaja heinaniitmiseks, heina lehma toitmiseks, lehma piima saamiseks, piima laste toitmiseks, lapsi puude toomiseks, puid ahju kütmiseks ja ahju leiva küpsetamiseks.

Erilist suhtumist luisku on täheldatud ka teiste uurali rahvaste juures. Näiteks panid neenetsid enne magamaminekut luisu sissepääsust väljapoole ja kirve sissepoole. Kui öösel tuleb surnu, ei saa ta nendest asjadest üle astuda. Kui handid ei jõudnud enne pimeduse saabumist karul nahka maha võtta, aetasid nad karu kõhuli, panid tema koonu ette kirve ja pea peale luisu. Luisku peeti kirvest tugevamaks, kuna luisk teritab kirve – seetõttu ei saanud karu luisk pea peal tõusta. Mansid

panid kuumutatud luisu pärast kirstu majast väljaviimist kohale, kus kirst oli seisnud. Samas ei tohtinud seda hauda panna. Maailma teiste rahvaste arheoloogilised ja etnograafilised andmed tõestavad, et luiskude sakraliseerimine on olnud universaalne ja nähtavasti üksteisele sarnastuv nähtus.

Kirjandus: Konakov 1985, Semnov 1986, Sidorov 1928.

N. Konakov

LUTSNOKK – toh-toh iz’va, tohtun iz’va, toktõ.

Põhjasürjakomide etioloogilise müüdi kohaselt lõi Jen luitsnoka partidest viimasena. Noka valmistamiseks kulus kogu kasutamata jäänud materjal, seepärast sai nokk nii suur ja lai. Luitsnoka sulestiku värvimiseks kulusid samuti kõik värvijäägid, seetõttu on ta nii kirev ja mitmevärviline.

Kirjandus: Rotšev 1984.

N. Konakov

LUPARJA – Ežva komide rahvaluuletegelane, võimas nõid (tun).

Luparja elukoht oli teadmata. Ootamatult Ežva jõeile ilmudes riisus ta külasid, tappis inimesi ning kadus siis teadmata suunas. Nõidröövli vägivallale tegi lõpu Permi Stefan. Kui Stefan jõudis Ežva jõel Luparjale järele, ajas too põgenedes jõe pinnale nii

palju kalu kokku, et misjonäri paat jäi seisma. Kaldal muutus Luparja hiigelsuureks hundiks. Nõid saatis Stefani ja ta kaaslaste kallale hundikarja, karukarja, saatis neile kaela tormi jne. Stefan ilmutas veelgi suuremaid nõiavõimeid ja nurjas hõlpsasti kõik Luparja põgenemiskatsed. Stefani kaaslased püüdsid teda kirvestega tappa, kuid Luparja oli haavamatu. Nõid suudeti alles siis tappa, kui ta ise ütles, kuidas seda teha.

Kirjandus: Plessovski 1979.

N. Konakov

LUTIKATE VÄLJAVIIMINE – ludik petkõdõm üldine – lutikate väljaajamise maagiline komme.

Sürjakomidel oli *ludik petkõdõm* seotud jaanilaupäevaga.

Udora komid tõid jaanilaupäeva öösel kolmest erinevast kohast liiva ja jõesetetest kolm väikest märga puuklotsikest. Klotsid kuivatati ja põletati ahjus ära. Toodud liivaga täideti kõik majast leitud praod. Samal ajal seoti kolme juba varem püütud lutka külge niidid ja kanti need ida suunas majast välja. Lutikaid löödi peenikese vitsakesega ja lausuti: “Lutikas, mu külaline, mu keha kui luu. Mu veri kui sülg. Ära söö mind, söö oma poega. Jumalasalane (nimi) ...”

Petšora ülemjooksul toimus lutikatest vabanemine natuke teisiti. Püüti kinni kõige suurem lutikas,

kelle “sarvede” (tundlate) külge seoti niit. Seejärel hakati teda tarest välja kandma. Lutika tassija itkes sealjuures: “Oh, helge päikene, kahju küll, kuid viime su mujale. Me ehitasime sulle uue maja, sinna su viimegi. Seal ei solva ega tapa sind keegi. Ehkki meil on kahju, viime su uude kodusse”. Lutikas kanti heinaküüni viiva kaldtee alla, pandi tikutoosi ja jäeti sinna maha. Kogu rituaali vältel ei tohtinud naerda.

Sõktõvi ääres aeti lutikad minema järgmisel viisil. Lutikad korjati kokku, köideti nad kompsukesse, visati see trepil seistes endast eemale ja lausuti: “Minge sinna, kust tulite”, “Minge, kuhu tahate”.

Iz’va komide juurest on üles kirjutatud omapärane lutikate mine-maajamise loits: “Klop Hlopotovitš, / Saadame su ära, / Et sa tagasi ei pöörduks, / Enam ei tuleks! Küllalt palju meie / Valget keha hammustasid, Küllalt palju meie verd / Saimesid, Hüvasti, hüvasti, kogu perega, / Kõigi vendade-õdedega, / Enam ära tule. Tagasi ära pöördu!”

Permikomidel toimus lutikate väljaajamine kindlasti vanal kuul. Püüti kinni kaks lutikat ja itketi nende kohal: “Meie head, meie ilusad! Nii kaua elasime koos, armastasime teineteist, kuid peame lahku minema: meil siin muutus külmaks ja kitsaks. Paneme teid uutesse tõldadesse ja viime uutesse korteritesse. Aga teie võtke kaasa vanavanemad, vanemad,

lapsed – kõik sugulased ja kogu pere.” Seejärel pandi lutikad moonikuprasse või tikutoosi, viidi metsa ja jäeti kändu alla või seoti “tõlla” külge niidid ja “sõidutati” nad trepi alla.

Kirjandus: Klimov 1991, Mikušev & Tšistalšov 1968, Sahharova jt 1976, Uotila 1989.

N. Konakov

L’UZ’IMER jem (< *l’uz’n’itnō* ‘heinu, õlgi laiiali puistama’) – kahjutoov vaim.

L’uz’imer kehastas õhukeeriseid, mis põhjustasid vee pöörlemist veekogudes, pinnatuisku talvel ja juba kokkukogutud heina laialipuistamist heinateo ajal. Usuti, et ta kardab tubakat. L’uz’imeri tembutuste lõpetamiseks oli vaja lausuda see sõna kõva häälega.

Kirjandus: Startsev 1929.

N. Konakov

LÄBI RANGIDE VIIMINE – s’ijös pör ledz’öm ud, ae, jem, pk, **s’ijes pör ledz’em** üe, iz’va, **s’ijesöd pörtöm** üe, iz’va, **s’ijös pörti kõsköm** ud – maagiline ravimisviis.

Epilepsiahoo ajal ulatas naabripere vanim laps haige läbi rangide ning noorim laps võttis ta vastu sõnadega: *Tajō vis’öm med s’ijös pörōs prōid’itas, med mijan vōlōn ez vōv* ‘Mingu see haigus läbi rangide, ärgu olgu see meie peal’.

Rangidest viidi läbi kroonilisi haigeid, aga ka vastsündinuid, kelle elu pärast oli põhjust muret tunda. Viimasel juhul andis ämmaemand lapse kohe pärast sündimist läbi rangide vanaema või lasterikka ema kätte, kelle peres kasvasid terved lapsed. Too kallistas last ja lausus: *Me sijös aslõm bos'ta, kõdz'i menam bõdmönõ, med sidz' i tajö bõdmö* 'Ma võtan ta endale, nagu minu omad kasvavad, las kasvab nõnda ka tema'. Seejärel sidus ta lapsele vöö ümber.

Erinevate komi etniliste gruppide tavadid, kus haige ulatatakse läbi maasse kaevatud uru, taignast rõngassaia või jämeda õõnestatud puupaku, peetakse tüpoloogiliselt lähedasteks. Nende peaaegu kõigile maailma rahvastele tuntud kommete sümboolika on seotud teistkordse sündimise ja sellega seotud uuenemisega.

Kirjandus: Iljina 1997, Sidorov 1928.

I. Iljina

M

MAA HOIDJA – mu kutōs’ jem –
maa viljakuse eest vastutav haldjas.

Teateid maa hoidja kohta võib leida seniajani, kuid tema välimuse ja funktsioonide detailset kirjeldust pole komi mütoloogias säilinud.

N. Konakov

MAAILMA LOOMINE – mu
puks’ōm petš, skr, ud, **mu puks’em**
üe, iz’va, **mir vōtšōm** raamatulik, **mu**
šogmōm pk.

Komi kosmogoonias on põhitähelepanu pööratud nn müütilisel ajal toimuvale loomisprotsessile. Kosmogoonilistes müütides on kosmogoneesi eelne maailm (ürgne kaos) tähistatud vaid sümbolitega või üldse markeerimata. Kaose sümboliks on enamikus variantides veeuputus. Kaose markeritena esinevad ka “udu ja pimedus”, “pilv”, “soo”. Ühe versiooni kohaselt oli maailm lihtsalt “tühi”, s.t et polnud midagi peale looja jumala. Võimalik, et see versioon tekkis piibli mütoloogia mõjul.

Enamikus komi originaalsetes kosmogoonilistes müüдитеisendites loovad maailma kaks demiurgi Jen ja Omöl’ (permikomidel Jen ja Kul’). Maailma tekkimine algab sihipärase liikumise tekkega. Tulemusena hakkab kujunema maailm – selle algselt teineteise

suhtes neutraalsed loojad muutuvad aga antipoodideks. Demiurgide iidset neutraalsust rõhutatakse enamikus komi kosmogooniliste vaadete kirjanekutes. Sel põhjusel nimetatakse neid “vendadeks”, “vanemaks (Jen) ja nooremaks vennaks (Omöl’, Kul’)” või “sõpradeks”. Sama rõhutab nende ühesugune ornitomorfne välimus – kaks tuvi, kaks pardipoega.

Selle väitega ei ole vastuolus ka rahvaluulekirjanekud, kus kaht demiurgi nimetatakse vendadeks, kuid neil on erinev välimus: luik ja kaur, part ja kaur. Neis teisendites on kahekordne mõte: algne identsus ja sama algupärane eraldumistendents. Kui luik ja part on ülailma linnud, täpsemini – mediaatorid keskmise ja ülemise ilma vahel, siis suurepärane sukelduja kaur – sarnane vahendaja keskmise ja alumise ilma vahel – on allilma lind. Samasugust ülaosa ja alaosa (Jen ja Omöl’) vastandamist ornitomorfse koodi kaudu võime näha ka variandis, kus demiurge on kujutatud konnadena, mulda ei too aga loojad ise, vaid neile kuuluvad linnud – tuvi ja ronk. Maailma loomine kahe demiurgi võistlemise tulemusena on laialt tuntud erinevate maailma rahvaste mütoloogias.

Mõte, et maailma loomine algas sihiteadlikust liikumisest, väljendub eriti selgelt rahvaluuletekstis, kus demiurgidena esinevad tuvid. Selles variandis pole veel teiste versioonide lahutamatu osa – kahte antagoneistlikku alget (vendi demiurge).

Tegelikult on nad olemas, aga nad on eraldi ega tea teineteisest midagi. Maa ilma loomise eellugu algab nende liikumisest teineteise poole – “tormasid teineteisele vastu... Nimetasid end vendadeks”. Demiurgide sihipärase liikumisega algab kaose hävimine ka teises kosmoloogilise müüdi variandis: “Ükskord... ronivad soost välja kaks konna, teineteisega väga sarnased”.

Kõigi mainitud partnerite-demiurgide tunnusjooneks on see, et nad on binaarse opositsiooni mõisteid “ülaosa/alaosa” ühendavad vahendajad. Kahepaiksena on konn ideaalne mediaator maa ja vee, keskmise ja allilma vahel. Nõndasamuti kaur. Kõik lennata oskavad linnud, kelle elukeskkond (pesad, toit jne) on seotud peamiselt maaga (veega), on vertikaalsel teljel vahendajad keskmise ja ülemise ilma vahel. Rändlinnud dubleerivad seda ideed ka horisontaalsel teljel (lõuna võrdub mütopoeetilises teadvuses mõistega “ülemine” ja põhi mõistega “alumine”). Veelinnud ja konn on seotud ka veeuputuse polüsemanantilise sümboolikaga.

Ühes kirjapanekus esinevad demiurgid Jen ja Omöl' luige ja kaurina. Neid nimetatakse sõpradeks või varianditi vendadeks, kusjuures teine vend sündis esimese poolt sülitatud süljest. Mulda toob Omöl'-kaur vee alt. Sarnane müüt on kirja pandud ka põhjapoolsete permikomide juurest, ainult seal on luige asemel part ja

Omöl'i asemel Kul'. Linnukujuliste demiurgidega müüdivariandi juured on ilmselt Siberis ja seda võib vahest pidada üheks peamiseks kosmoloogiliseks süžeeks eeluurali mütooloogias.

Hilisemat päritolu on sürjakomi müüdivariant antropomorfsete demiurgidega: Jen sõudis oma kolmest lauast tehtud paadiga ääretul merel. Ta oli kauasest sõudmisest väsinud, kuid puhkuseks randuda polnud kuskil. Jen sülitas vihaselt vette ja nägi: tema järel sõidab samasugune mees samasuguse paadiga. Edasi sõitsid nad juba koos. Jeni poolt kauriks muudetuna sukeldus tema reisi-kaaslane vette, võttis põhjast natuke maad ja hakkas pinnale tõusma. Jen kattis samal ajal merepinna jääga. Kaur kaotas oma peaga jääkihti purustades nokast kogu mulla. Nõnda juhtus teine ja kolmaski kord. Lõpuks õnnestus kauril merepinnale tuua kolm liivatera, millest Jen lõi maa. Oma sõbrale andis Jen vaid maasse torgatud teibast jäänud augu, kust too tõi välja igasuguseid inimestele kahjulikke elukaid. Teises versioonis saab Omöl' Jeni käest selle augu oma valdusesse pärast maa ja taeva oamise võitluse kaotamist. Vaadeldav balkani päritolu süžee on Ida-Euroopa rahvaste seas laialt levinud tänu vene rahvakristlikule (apokrüüfilisele) traditsioonile. Ka teibaaugu saamise süžeel on paralleele Ida-Euroopas ja Siberis.

Teine kosmogoonilise müüdi variant on kirja pandud 1923. aastal. Kaose algasukaks on selles üksikajalises üleskirjutises part, kes ujub “ääretul ürgsel merel-ookeanil” kandes endas elutärkamise mune. Part otsib kaua ja edutult kuiva kohta poegade haudumiseks. Neli mune tud muna veerevad meresügavikku. Kaks viimast muna suudab part aga päästa ja haub tiibade all välja kaks pardipoega (Jen ja Omöl’). Poegade suurekskasvamiseni kandis ema neid seljas. Pärast palus part oma poegadel tuua meresügavusest välja ülejäänud munad ja lüüa need katki tema selja peal. Seejärel sööstis part kõrgusse, viskus sealt alla ning kukkus surnuna vette. Esimesena sukeldus Jen. Omöl’ kattis ookeanipinna jääga, kuid kärgatas kõu ning Jen purustas jää pikselöögiga. Jen lõi kaks ookeanipõhjust hangitud muna ema kehal katki. Esimese muna lõhkumise järel kasvas emapardi surnukeha pikuti ja laiuti, kattus metsa ja rohelusega ning taevasse tekkis päike. Teisest munast tegi Jen endale abilised-inglid. Omöl’ tõi samuti merepõhjust kaks muna: esimesest lõhutud munast tekkisid kuu, järved, sood ja mülkad ning teisest Omöl’i abilised. Seejärel võtsid Jen ja Omöl’ inimese kuju ja laskusid alla maa peale.

Selles müüdiversioonis luuakse maailm nii munast (demiurgid, päike, kuu) kui ka kosmiliste objektide bioloogilise tekkimise teel, mille käigus

looja ise hukub (maa). Ilmamunast loomise motiiv on kontamineerunud veelinnu motiiviga, tõsi küll, ta sukeldub mitte maa, vaid muna järele. Samas on põhjust oletada, et sukelduva linnu mulla toomise motiiv on algne ka selles versioonis. Omöl’i toodud munade kohta öeldakse, et need olid mudaga kaetud. Muda on veepõhjust toodud maa markerina iseloomulik sukelduva linnu müütidele. Samas on see hämmastavalt püsikindel sürjakomi kosmogoonilistes kirjapanekutes. Muda toob ka üks tuvidest-demiurgidest, kui nad “otsustasid tundma õppida pimeduse ja udu põhja”. Teises süžees saadab Jen oma tuvi maa järele ja too toob jällegi just muda.

On võimalik, et sürjakomi kosmogoonias oli maailmamuna mütopoeetiline sümbolika seotud vaid taevakehade loomisega. Vähemalt oleks siis seletatav nii väärtusliku materjali nagu “kosmilised munad” üsna ebaratsionaalne kulutamine maailma ehitusprotsessis: konkreetsetest kosmilistest objektidest loodi vahetult munadest vaid päike ja kuu. Ülejäänud loomisprotsessiga on nad aga vaid kaudselt seotud. Antud oletuse poolt räägib ka sürjakomi uskumus, et kui naine varastab teise naise kana alt muna, on see võrdväärne päikese varastamisega. Lisaks äratav veel tähelepanu munade arv, kuna müüdi “klassikalises variandis” piisab kogu kosmogoneesiks vaid ühest munast.

“Klassikalisele” müüdile lähedasm variant on kirja pandud permikomidelt, kuid seegi on kontamineerunud sukelduva linnu müüdiga. Kogu maailm oli ääretu ookean ning seal ujus part. Ta munes muna ja pillas selle vette. Kaur sukeldus ookeani põhja, tõi muna pinnale ja lõi selle katki. Muna ülemisest poolest sai taevas ning alumisest poolest maa.

Permikomid tunnevad mitut kosmogoonilise müüdi varianti, kus tegutseb vaid üks demiurg, kuid need võivad olla ammuste mütoloogiliste ettekujutuste hilisemad ähmased järelkajad. Ühe variandi kohaselt oli alguses vaid pilv. Jen müristas väga kõvasti. Pilve küljest murdus tükk ning Jen valas selle vihmaga üle. Pilvetükk hakkas kasvama, kasvas ja kasvas ning sellest sai maa. Selles tekstis on säilinud motiiv Jeni algupärasest (veel enne maailma loomist) võimust müristamise ja seega ka välgu (“taevatule”) üle. Vrd sūrjakomi müüdis ujusid Jen (luik) ja Omöl’ (kaur) ürgookeanil ja hakkasid vaidlema (jälle enne loomisakti), kelle hääl on kõvem. Kui luik häält tegi, kärgatas kõu ning välk lõi otse kauri külje alla.

Traditsiooniline maailmavaade käsitas igasugust muutust ümbritsevas maailmas, eriti ümberpaigutusega seotut, tagasipöördumisena kosmose loomise aega, kui maailm oli veel “painduv”. Kosmose modelleerimisel kasutati tema sümboleid-markereid.

Näiteks Jemva külade elanike heinamaid jaganud valitud esindajad pidasid oma “koosoleku” jõe keskele ankurdatud paatides (vrd mütoloogiline saar keset veekaost). Kõdz’kari küla noored korraldasid jaanipäeval, Iz’va küla noored aga iljapäeval (kalendri piiridaatumid – suvine pööripäev ja sügissuvine piir) küla lähedal asuvatel saartel mängu.

Teises permikomi rahvaluuletekstis on Jen samuti maailma loomisaktis osaline, kuid kaudselt, kuna tal polnud vastavat eesmärki. Kunagi elas terves maailmas vaid Jen üksinda. Kord sõitis ta oma hobusega. Hobune oli üleliia palju söönud ning ratsutamisel pudenes ta taguotsast pallike. Sellest tekkiski maa.

Kahes teises vaadelduga lähedases permikomi müüdis esineb maailma looja küll linnu kujul, kuid ta tegutseb üksinda ning mingit seost sukelduva linnu müüdiga neil teiseleil ei ole. Maailmas oli vaid üks pilv. Kohale saabus lind ja hakkas otsima istumiskohta. Maad leidmata kitkus lind endalt ühe sule ja viskas selle pilve peale. Pilv läks kõvaks ja muutus maaks. Lind hakkas seal elama. Teises müüdis räägitakse, et maad ei olnud, oli vaid meri. Mööda lennanud lind poetas merre sõnnikut – sellest moodustuski “maa tuum”. Aastaga paisus maa suureks ning muutus kõvaks. Selles variandis on olemas kaks seika sukelduva linnu müüdist: veekaos ja looja lind, kuid sukeldumise motiiv puudub.

Ühes permikomi kosmagoonilises müüdis ei ole demiurgi üldse – täpsemalt öeldes, ei ole ta selles personifitseeritud. Algul polnud maailmas midagi peale vee. Tuul tõi kuskilt natuke tolmu ja viskas selle vette. Tekkis väike saareke, see hakkas kasvama ning nõnda sündis maa. Mets tekkis maa peale iseenesest. Metsa ilmusid loomad ja loomadest tekkis inimene. Kirjapanek pärineb aastast 1987 ja kujutab endast kõige tuntuma komi loomismüüdi huvitavat transformatsiooni. Põhikontseptsioon on säilinud: veekaos; näpuotsatäis mulda (tolmu), millest kerkib saareke, sellest aga kasvab maa; iseenesest ilmub mets. Kuid müüdis ei ole demiurgi (demiurge) ja seetõttu ilmuvad loomad ja inimene iseenesest.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883, Doronin 1947, Fuchs 1924, Gribova 1975, Klimov 1990, Konakov 1996, Nalimov 1903a, Napolskihh 1991, Plessovski 1972, Popov 1938, Sidorov 1928, Sidorov 1950, Startsev 1929.

N. Konakov

MAAILMA LÕPP – mu vežõm üldine, **mu vežem** üe, iz'va, **mu vežandõr** üldine, **mu sottšõm** üldine.

Apokalüptiline temaatika on komi mütoloogias vähe esindatud. Samas tunnistas traditsiooniline maailmavaade maailma lõplikkust, täpsemalt seda, et perioodiliselt toimuvad muutused. Seniajani on säilinud

ettekujutused tulevases maailma lõpust. Näiteks Ežva ülemjooksul kirja pandud mütoloogilise teksti kohaselt toimus eelmine “maa muutus” piibli veeuputuse ajal, kui uppusid kõik inimesed peale parve abil pääsenud Aadama ja Eeva. Adam ja Eeva kutsunud endale luige appi ning see toonud nokaga vee põhjast parve peale mulda (variatsioon sukelduva linnu müüdist). Nõnda tekkinud maa. Järjekordne maa muutus pidi toimuma aastal 2000, kui pidi puhkema ülemaailmne tulekahju (vrd neenetsid usuvad, et maailm uueneb iga 2000 aasta tagant, 2000. aastal pidi uuesti saabuma veeuputus).

Petšora komid arvavad, et maailma lõpule eelneb looduse vaesumine: maha raiutakse kõik metsad ning hävivad linnud. Seejärel tuleb keskööl (ööpäeva piir) idast kaks tulesammast ja maa peal põleb kõik ära. Pääsevad vaid need inimesed, kes kaevuvad üheksa küünra sügavuselt maasse. 30 aastat ei kasva maa peal midagi – mis tuleb pärast seda, pole teada. Ežva ülemjooksu eshatoloogilise versiooni kohaselt muutuvad jäneste kõrvad maailma lõpu eel üleni valgeks (nende kõrvaotsad tegi Jen mustaks müütilisel ajal, et eristada neid Omõl'i jänestest), hävivad linnud ja kaob vesi. Viimane inimene sureb janusse.

Kirjandus: Fuchs 1924, Gagarin 1969, Golovnjov 1995.

N. Konakov

MAJA – kerka üldine.

Traditsioonilises maailmavaates on maja kasutuselevõetud ruumi elementaarne struktuuriüksus, kõige tähtsam ja kaitstum “võõra maailma” sissetungi eest. Ühtlasi võib maja käsitleda kosmose mudelina, millest on tingitud ka maja kosmiline semantika. Maja tajumine maailma sümbolse mudelina lähendas maja ehitamisprotsessi kosmogeneesile ja tõstis maja ehitaja demiurgi seisusesse.

Majaehitusega seotud toimingute range reglementeerimine algas juba ehituspuidu varumisest, maja koha valimisest ja ehituse alustamiseks soodsa aja määramisest. Kaugeltki mitte iga puu ei kõlvanud ehituspalgiks. Kuna varest puust valmistatud palk võis tuua majale õnnetust, kutsuti palgipuid valima või juba valmis palke üle vaatama “teadjad” vanamehed. Neid asjatundjaid peeti paljudes kohtades, eriti permikomide juures, nõidadeks. Mitmed lood pajatavad sellest, et majas juhtus õnnetus või see põles maha, kuna maja peremees ei võtnud nõida kuulda ja kasutas maja ehitamisel ohtlikku palki.

Majapalk peab kindlasti olema elus – *lovja pu* ‘elus/hingega puu’. Õnnetuteks peeti vastupäeva keerdunud süüga puid. Ehitamiseks ei kõlvanud samuti puud, mille koorel oli tüve võruna ümbritsev mügar; mille oksad kasvavad piki tüve ja oksa juures on tüve peal lohk; kahe ladvaga puud, kuna neil usuti olevat

“kaks südant”; ühelt poolt kuivanud pealiskihiga puud (majaelanikud kuivetuvad); teravnurga all kasvava paksu oksaga puud jne.

Kui puud olid välja valitud, tuli alustada nende varumist. Tavaliselt tehti seda juunis, kui puud olid veel mahlas, harvemini sügisel pärast kiirete põllutööde lõppu. Kaugeltki mitte iga päev ei kõlvanud puude raiumise alustamiseks. Eriti suurt tähelepanu pöörasid raie algusajale permikomid. Enne puude langetamist pidas peremees nõu oma kodustega ja valis prooviraie päeva. Valitud päeval metsamineku eel vaatas ta talu üle ja kontrollis loomade seisundit. Kui loomi oli hukkumise tõttu vajaka, lükati prooviraie edasi – vahel isegi järgmisesse aastasse. Kui kõik oli korras, läks tulevane hoonestaja koos kahe kodakondse või võõra mehega metsa.

Juba varem väljavalitud puudest raiuti maha kolm puud ja vaadati nende järgi, kas maja ehitamist tohib alustada. Ehitamine tuli tingimata edasi lükata juhul, kui kasvõi ühelgi puul murdus langedes latv ja eriti kui see kukkus veel tipuga tüüka suunas. Sel juhul tehti järgmisel aastal uus prooviraie ja seda korrati seni, kuni raie osutus edukas. Kaks-kolm päeva või nädal pärast edukat prooviraiet langetati talgutega ülejäänud majapalgid. Puud raiuti vana kuuga, kuna usuti, et siis palgid ei lõhene.

Maja ülesraiumist alustati märtsis. Majaehitamise alustamist esimesel kevadkuul seostatakse looduse

tärkamise ja päikese aktiivse perioodi algusega. Märtsis, kevadisel pööripäeval algas ka muinaskomide uus aasta. Mõlemaid sündmusi võrreldakse rahva maailmanägemises kosmogoneesiga.

Tavaliselt raiusid maja üles professionaalsed puusepad, kuid esimese kirvelöögi tegi ikkagi maja tulevane peremees. Esimese laastu hoidis ta alles esimese palgikorra vundamendile paigaldamiseni ning pani selle siis pühasenurka esimese palgirea alla. Maja ülesraimise juures jälgiti hoolega, et lävepakk ja peatala oleksid alt ülesse arvutades paaritul palgikorral. Lävi tehti tavaliselt 7. ja 9. ning peatala 17. ja 19. palgireale.

Pärast majakasti valmimist hakati majaehitamiseks sobivat kohta valima. Soodsaks peeti kunagist majaaset, kuna siis eeldati esiisade toetust. Kui valiti välja uus paik, pidi keegi jääma elama vanasse kohta. Hoonestamiseks kõlbmatuks peeti põlenud maja tuhaaset. Maja koha valimisega tegelesid teadjad ehk nõiad – eriti tähtsaiks pidasid nende ennustusi permikomid.

Sürjakomidel oli levinuim maja koha valimise viis sipelgate abil ennustamine. Sipelgad tõsteti koos vähese pesamaterjaliga tohtkarpi, mis asetati terveks ööks väljavalitud ehituskohale. Kui koht oli hea, ei läinud sipelgad karbikesest minema, vaid tõid karpi okkaid isegi juurde. Tühi karp aga tähendas, et valitud koht oli maja ehitamiseks kõlbmatu.

Permikomid ennustasid sipelgatega juhul, kui maja taheti ehitada teise külla. Ehitaja tegi tohust kolm karbikest, pani need ööseks ehituseks valitud kohale mõningase vahega teineteisest ning lausus: “Kui karbialune koht on hea, toogu sipelgad sellesse karpi pesamaterjali.” Järgmise või ülejäämise päeva varahommikul vaadati karbid tähelepanelikult üle. Kui sipelgad olid karpi pesa ehitama hakanud, oli koht maja jaoks sobiv. Kui aga pesamaterjali oli kahes või kõigis kolmes karbis, eelistati kohta, kuhu jäetud karbis oli enim okkaid. Tühjade karpide leidmisel tehti uued karbid ja prooviti teises kohas uuesti. Pärast maja koha väljavalimist kostitas tulevane peremees manatarka, kinkis talle vaskmünste ja saatis ta koju.

Teise külla ehitamise korral oli permikomidel tuntud ka teistmoodi kohavalimise viis. Teadmamees käskis temalt abi palunud inimesel kindlaksmääratud päevaks küpsetada kolm väikest ümmargust rukkileiba ja panna valmis väikse vasest krutsifiksi (kui ta ei lubanud tulla enda krutsifiksiga). Määratud päeva varahommikul tuli nõid abivajaja majja ja asetaskrutsifiksi ikooniriiulile. Tema näpunäidete järgi laotas perenaine lauale lina, tõi lauale tavalise leiva ja soola ning kolm ennustamiseks küpsetatud leiba. Peremees süütas samal ajal ikoonide ees küünla. Manatark palvetas ning küsis siis pererahvalt väikese linase koti. Asetanud sinna

leivakesed ja krutsifiksi, läks ta koos peremehega jala või hobustel sinna külla, kus majakoha valimine pidi toimuma.

Kohapeal valmistas teadmamees kolm vaia ja lõi nad maja soovitavas asukohas maasse. Esimese vaia juurde astudes ütles ta palve ning seejärel lausus sosinal ainult talle teadaolevad nõiasõnad, lõpetas need sõnadega: “Kui koht on hea ja peremehe jaoks õnnelik, kukkugu krutsifiks ja leivad näoga ülespoole.” Nõid raputas kogu linase koti sisu üle vasaku õla enda selja taha maha – nii tegi ta kolm korda. Kui kõigil kordadel kukkusid krutsifiks ja leivad nagu soovitud, oli koht ehitamiseks soodus. Vastupidisel juhul läks manatark järgmise vaia juurde ning kordas ennustamist. Kui tulemused polnud päris head, valiti ehitamiseks selle vaia asukoht, kus leivad ja krutsifiks kukkusid soovitud moel enim kordi. Eriti halbade tulemuste korral asetati vaiad teise kohta ja ennustamist korrati. Mida kiiremini hea koht sai valitud, seda soodsamaks ehituspaika loeti.

Kui maja taheti ehitada samasse külasse, valisid permikomid majakoha tavaliselt kaartidega ennustades. Lauale asetati vana maja tähistav kaart ja selle ümber ülejäänud kaardid, millest üks märkis uut maja. Selle kaardi kukkumise järgi tegi ennustaja kindlaks, kus peab asuma uus maja – kas vana maja kohal või sellest eemal (ja kui kaugel), mis suunas jne.

Kui maja ehituskoht oli selgunud, määrati ennustamise abil maja esinurga asukoht. Selleks löödi ehituseks valitud kohas maasse neli vaia, peremees seisis nende keskele ning viskas väikse ümmarguse leivakese üle enda pea – millise vaia lähedale kukkus leivake, sinna tehtigi maja esinurk. Kuna ennustamine viidi läbi kolm korda, oli peremehel võimalus asja käiku suunata. Pärast koha väljavahetamist tõi majaperemees laudlina sees kalapiruka ja viinapudeli ning asetask need esinurga kohale. Palvetamise järel kostitas ta kõiki kohalviibijaid viina ja pirukaga.

Maja püstitamine ise algas alusraami ladumisega. Paikkonnast sõltuvalt peeti selleks kas esimese või kahe esimese palgirea panekut või ka palgirea ladumist, mille kõrgusele hiljem tehti põrand. Igal juhul oli eriti tähtis esimese palgirea panemine vundamendi peale. Heaolu tagamiseks ehitatavas majas pani sürjakomi peremees esinurka esimese palgirea alla mündi ja püü või metspari tiiva, naabruses oleva nurga alla herilasepesa või villatuti, pühasenurga alla maja ülesraiumisest alles hoitud esimese laastu ning läve alla peotäie jahu. Permikomid aetasid esinurga alla mõned vaskmündid, erinevat liiki viljateri ja mitut värvi villa. Seejärel tõi peremees sipelgaid ja raputas need maha oma andide kõrvale – kui sipelgad ei jooksnud kohe laiali, oli püstitatav maja rikas ja õnnelik. Pühasenurga alla aetasid

ka permikomid esimese laastu ja pisut vaskmünthe.

Jemva komide juures tõi majapere-mehe alusraami ladumise ajal metsast väikese kuuse ja istutas selle majakasti sisse. Permikomid ei istutanud väljajuuritud kuusekest maha, vaid asetasi lihtsalt majakasti esinurga juurde. Ežva ülemjooksu komid istutasid majakasti sisse pihlaka, kuna usuti, et kasvamaläinud pihlakas toob majja õnne. Petšora ülemjooksu komid panid majakasti ehitamise ajaks selle keskele pihlakakepi. Sarnane ehituskombestik oli tuntud ka teiste soome-ugri rahvaste juures (näiteks udmurtidel ja mordvalastel) ning ka idaslaavlastel.

Nii permi- kui ka sürjakomid kutsusid alusraami ladumise juurde kindlasti ka vaimuliku, kuid pärast seda võttis maja peremees ehitise pühaduse hoidmise enda kätte. Raami tegemise ajal peremees ise töös ei osalenud, vaid jälgis hoolega, et puusepade hooletuse tõttu ei satuks palkide vahele laaste. Maja heaolule oli eriti ohtlik, kui laastud, veel enam karuluud pani alusraami alla pahatahtlik nõid. Seetõttu valvas peremees, et nõiaks peetavad inimesed ei tuleks alusraami ladumise ajal majakasti lähedale.

Kui alusraam sai valmis, katkestati ehitustöö ja peremees kostitas töölisi rikkalikult. Perenaine tõi lambanaha, mis laotati majakasti sisse villaga ülespoole. Lambanahale asetati söögid-joogid ning kõik istusid

naha ümber sööma. Selle piduliku söömaajaga lõppes ehituskombestiku esimene etapp, mis oli seotud püstitatavale majale heaolu tagamisega “altpoolt”.

Järgmise etapi eesmärgiks oli majale heaolu tagamine “ülalt” ning see algas peatala piduliku ülestõstmisega. Sellekski sündmuseks valmistati ette rikkalik söömaaeg. Permikomidel toimus rituaalne söömine kas enne peatala tõstmist või siis pärast selle paikapanekut. Esimesel juhul laotati ehitatava maja põrandale lambanahk ja asetati sellele söögipoolis. Pärast rikkalikku söömaaega ronis peremees majakasti otsa ja pani peatala pesadesse erinevat värvi lambavilla ja mõned vaskmündid. Sedagi tehti maja heaolu tagamiseks. Järgnesid peatala tõstmine, selle paigaldamine ja edasised ehitustööd – lae pealepanek, majakasti viimaste palgiridade kohaleasetamine, sarikate paigaldamine jne.

Teisel juhul oli peatala tõstmise rituaal värvikam. Viisunööriidega seoti peatala keskele valge linase riide sisse mähitud kalapirukas. Peremees asetaski peatala pesadesse lambavilla ja raha ning seejärel tõsteti peatala ettevaatlikult, et kalapirukat mitte puruks litsuda, oma kohale. Kui peatala oli paigale pandud, pidi keegi ehitajatest ronima tellinguid ja alustugesid kasutamata pühasenurgast üles. Pärast palvetamist hakkas ta päripäeva majakasti serva pidi kõndima. Järgmise nurgani jõudes

palvetas ta uuesti ja kõndis kolmanda nurgani. Seejärel läks rituaali sooritaja üle pühasenurka viivale palgile. Jõudes selle palgi keskele, astus ta peatalale, kõndis kalapirukani, sidus selle lahti, asetas pea peale ja vasaku käega pirukat kinni hoides naasis pühasenurka. Palvetanud uuesti, võttis kõndija piruka pea pealt ja ronis majakasti nurka pidi alla. Pirukas jagati ehitajatele, kuid viisunöörid ja linane riie anti nende toojale. Sel päeval enam tööd ei tehtud, vaid kõik läksid maja peremehe juurde pidusöögile. Sürjakomid sidusid samuti peatala ülestõstmisel selle külge kalapiruka. Pärast piruka allavõtmist jagati see ehitajate vahel ära.

Pärast lae pealepanekut ning viimase palgikorra, palkidest katuseviilu ja sellele toetuvate katusetalade ning hobusepeakujulise viilukaunistuse paigaldamist peeti maja ehitamist põhiliselt lõpetatuks. Katuseharjapalgi paigalepanemise puhul korraldas peremees viimase pidusöögi. Maja viimistlustööd tegi peremees suve jooksul ise, mõnikord ka puuseppi appi kutsudes.

Kui maja peremees suri pärast ehituse lõppu, kuid enne sissekolimist, jäi tema pere elama vanasse kohta. Uut maja peeti õnnetuks ja see omandas mahajäetud maja staatuse. Uskumuste kohaselt hakkasid selles majas elama pahad vaimud ning sinna oli ohtlik ööseks jääda.

Uude majja siirdumine toimus kindlasti südaöö paiku. Kõik vana

maja elanikud tõusid üles ja riietusid. Vanaperenaine pani lauale lina ning sellele leiva ja soola, vanaperemees aga süütas ikoonide ees küünla ning kõik palvetasid. Peremees pani riulilt võetud ikooni põue, läks ahjutagusesse sahvrisse, tegi keldriukse lahti ja kutsus majahaldjat uude majja kolima. Kui ära kolis vaid omaette elama asuv poeg, õnnistasid vanemad pärast palvetamist tema peret ikooniga, mille poeg seejärel põue pani.

Rongkäigu eesotsas oli uue maja peremees, käes soovitatavalt musta värvi kukk ja kana. Uue maja peremehel võis käes olla ka ikoon, kukke ja kana kandis sel juhul keegi kodustest. Kui ärakolijaid oli piisavalt palju, võeti kaasa ka kass – samuti soovitatavalt must. Perenaine kandis leiba ja juba õhtul valmis pandud astjatäit leivataignat, ülejäänud pereliikmetel oli käes sool, laudlina, tassid, lusikad ja muud kohe vajaminevad asjad.

Eeskotta jõudnud, lasi peremees kuke ja kana tarre sisse ning mõne aja pärast sisenes ka ise koos perega. Mõnikord jäi ta eeskotta ootama, kuni kukk hakkab kirema. Toas asetas peremees ikooni riulile, avas majahaldjat sinna kutsudes ahjutaguse sahvri ukse ning tegi lahti ahjusiibri. Perenaine laotas lina lauale ja pani sinna leiva ja soola. Kui kogu pere oli palvetanud, tegi perenaine ahju tule. Uue kodu ahi pidi kindlasti olema varem küdema pandud kui vana maja oma. Ümberkolimise rituaal lõppes sellega, et peremees ajas vanast ma-

jast uude elamisse ka kariloomad. “Kodukosmose” loomine ja omaksvõtt oli lõppenud.

Maja ja selle osade sümboolika ning siseruumi sümboolne reglementeerimine olid komidel ja idaslaavlastel ühesugused. Maja ülemine pool oli kosmose ülaosa taoliselt markeeritud linnu- ja loomasümbolitega: lindhobuste ja põdrapeade kujutised ning põdra- või (põhjapoolsetel sürjakomidel) põhjapõdrasarved katuseharjal; räästaid ja katuserenne toetavad “kanad”. Maja puidust nikerdatud väliskaunistuste hulgas domineerisid päikese sümbolid (mitmelehelised rosetid jne), mis asetsesid samuti peamiselt maja ülaosas, katuse all.

Peatala jagas maja tinglikult kaheks, diagonaalis teineteise vastas paiknesid ahi ja pühasenurk. Pühasenurk ja selle läheduses asuv ruumiosa oli meeste pool, ahjulähedane ala aga naiste pool. Ahju kõrval asuvast sahvrüst pääses keldrisse, mis oli mitmete parameetrite järgi vastavuses maa-aluse ilmaga (kosmose allosaga).

Sürjakomi pärimuse kohaselt maeti kunagi keldrisse surnuid. Sarnane süžee on tuntud ka permikomi muinasjuttudes. Üks permikomi muinasjutt räägib tüdrukust, keda ähvardab verepilastusabielu. Ta läheb keldrisse, pöördub palvega emakese maa poole ning satub maa-alusesse ilma. Jõuluaegsete ennustamiste ajal võis ahjutaguse sahvri kaudu kontaktee-ruda teiste ilmadega. Samas võis selle

panipaiga vahendusel kokku puutuda maa elustava jõuga. Permikomi muinasjuttus tegi lastetu vanamees kasehalust lapse, pani selle ahjutagusesse sahvrissi ning laps ärkas ellu. Selles sahvris või ahju taga usuti elavat majahaldjat.

Maja oli “suure” kosmose struktuuri koostisosa, aga samas oli tal ka teatav iseseisvus. Maja peeti kohaks, mis oli maksimaalselt isoleeritud ja kaitstud kokkupuute eest teiste ilmade ja nende asukatega. Uksed, aknad, korstnad ja suitsuaugud – kurjade vaimude võimalikud majja sisenemise kohad – pidid tavaliselt olema suletud. Igaks juhuks asetati nende kõrvale ka amulette: havi lõualuud, *kurin’ga* (kärbi kuivatatud kere või skelett), kadakaoksad jne. Kui kontakt teiste “suure” kosmose struktuuri kuuluvate ilmadega oli vajalik, toimus see just nende “ohtlike kohtade” kaudu – näiteks jõuluaegsete ennustamiste ajal. Aknad, uksed ja siibrid avati kindlasti selleks, et surija hing õnnelikult teise ilma jõuaks.

Kirjandus: Janovitš 1903, Klimov 1991, Nalimov 1907, Rogov 1858, Sidorov 1924, Supinski 1935, Žerebtsov 1971.

N. Konakov

MAJAVAIM – olõs’a üldine, olõs’ üldine.

Komide kujutlus majavaimust sarnanes venelaste arusaamadele. Majavaimu põhifunktsiooniks oli kõigi

majaelanike ja koduloomade heaolu tagamine. Mingit kindlapiirilist ettekujutust majahaldja välimusest komidel ei olnud. Tavaliselt oli ta nähtamatu, kuid võis ilmuda ka inimesekujulisena (*d'ed* 'vanamees', *an'* 'naine'), halli kassi või koerana, karvase tombukesena jne.

Lisaks terminile *olõs'a* tähistati majavaimu ka paljude teiste nimetustega, mida võib jaotada mitmeks alarühmaks. Koos murdeliste variantidega (*iz'va*, *z*, *pk*, *ll*, *petš*, *ks*, *ud*) oli kõige laialdasemalt levinud *sus'edko* (< vene), kusjuures mõnikord oli ta nii elumaja kui ka kõikide majandushoonete vaim, aga teinekord vaid laudavaim. Levinud oli ka teine vene laen – *d'ed*, varianti *d'edko*, *d'eduško* jne. Sõktõvi ülemjooksu komid kasutasid terminit *batamko* (< põhjavene *batanuška*), Udora komid aga nime *žil'etš* (< vene *žilets* 'elanik').

Majavaimu nimed viitasid kõige sagedamini tema valdusalale: *kerkasa* 'majavana', *kerka aika* jem 'maja peremees', *kerka d'ed* 'maja vanaisa', *karta tšud* *pk* 'talumajapidamise vaim', *kutor tšud* *pk* 'talu vaim', *gid an'* jem 'lauda naine', *gid aika* 'lauda peremees', *gidjõs'* *sus'edko* *pk* 'lauda haldjas', *gid olõs'a* üe 'lauda elanik', *šõ an'* *iz'va* 'lauda naine'. Mõned nimetused viitavad haldja asukohale: *göbötš aika* 'ahjutagune vanamees', *göbötš gažtõm* *ks* 'ahjutagune vaim', *göbötšsa* 'ahjutagune', *patš sai aika* 'ahjutagune vanamees', *patštšõrsa* 'ahjupealne'.

Nimed *vöv d'ed* ja *mõs d'ed* (< *vöv* 'hobune', *mõs* 'lehm') näitavad majavaimu võimu nende koduloomade üle.

Mõned terminid tähistavad majavaimu välimisi tunnusoone: *viž koka* jem 'kollaste jalgadega', *görd gatša* ae 'punaste pükstega', *jedžõd gatša* ae 'valgete pükstega', *görd kõsaa* 'punase patsiga', *görd sapõga z* 'punaste saabastega', *s'era-koča* 'täpiline-laiguline'. Tuleb märkida, et kõikidel juhtudel, kui on tegemist värvisümboolikaga, on kõne all ahjutaguses nurgas või keldris elavad majavaimud.

Omapäraselt nimetasid majavaimu Ežva ülemjooksu komid – *kerka jur kutõs'* 'maja pea toetaja'. Sõnaühendil *kerka jur* on sürjakomi keeles mitu tähendust: 1) 'maja katust', 2) 'maja ülaosa' ja 3) 'maja juht'. Igaüks neist tähendustest võib antud nimetuses domineerida. Ežva ülemjooksul on samuti fikseeritud nimetus *kerka vidz'õs'* 'maja hoidja'.

Peale nimetuse *olõs'a* vaimu-peremehe tähenduses (*vrđ va olõs'* 've-tevaim', *võr olõs'* 'metsavaim') eksisteerisid ka muud sama tähendusega terminid: *bubõl'a* üe, *bobol'* *pk*, *gažtõm* *ks*. Mõned nimetused ei ole eriti laialt levinud: *abatš* *pk* (*vrđ* üe, sk *abatša* 'tugev, turske inimene'), *žõken'a* *ud* 'aida peremees' (< *ud žõkei*, *žõt'ei* 'teravili'), *ortštša* üe 'naabruses olev'. Mõnedel terminitel ei ole selget etümoloogiat: *pripjatoi* üe, *tšil'ejuška* üe.

Majavaimu loeti heaks, kui ta tagas maja, selle elanike ja koduloomade

heaolu või kui ta vähemalt “ei teinud liiga”. Sürjakomid uskusid, et kui väikeste lastega lesel ei olnud lehma, siis toimetas majahaldjas selle lauta, et lastel oleks piima. Seda lehma nägi vaid perenaine, teiste jaoks oli ta nähtamatu. Teine uskumus räägib, et kui kariloomad nälgisid sööda puudumise tõttu, saatis haldjas neile heinakoo, mis ise tänaval veeredes kuidagi lauta sattus, kuigi selle ukсед olid kinni.

Kui majavaim oli millegi peale solvunud, “rõhus” ta öösel magavaid inimesi: nad nägid painajalikku und ning tundsid rinnas pärast magamist raskust. Majavaim võis ka inimestel magamise ajal juuksed patsi punuda ning nende otsaesist lakkuda. Hobustel, keda ta ei sallinud, ajas majavaim laka sassi ja jooksutas neid talis ringi. Tembutavat majavaimu tuli lepitada kostitamiseega. Permikomid arvasid, et talle maitseb ahjupiim ja hapukapsas. Võõrustoit pandi keldrisse viiva kassiluugi juurde ja kutsuti majavaimu seda maitsema. Permikomidel oli spetsiaalne loits, milles paluti majahaldjat end rahulikult ülal pidada, kaitsta pererahva vara ja ajada minema toitu rikkuvad hiired. Loitsu lausuti toiduainete hoiukohas: eeskojas, aidas või keldris. Pärast lausumist peideti loitsu mõju tugevdamiseks põrandaprakku nuga või sirp. Kindlasti kostitasid permikomid majavaimu urbepäeval (palmipuudepühal), mida peeti majahaldjate pühaks. Taluõuele viidi kala-

pirukas, *sus’edkot* kutsuti võõrustoitu maitsema ning paluti tal hoida, kaitsta ja armastada koduloomi. Et *sus’edko* püha puhul majavaimule heameelt teha, kärbiti sel päeval hobuste sabu ning riputati lehmadele sarvede külge kaunistuseks punaseid ja siniseid riidelapikesi.

Uude majja kolimisel tuli kindlasti kaasa kutsuda ka vana maja haldjas. Udora komid panid põrandale udusulgedega täidetud karbi, kutsusid majavaimu sinna sisse ning viisid karbi uude majja. Permikomid kutsusid majavaimu põrandale asetatud vanade pastelde sisse. Uues majas tehti keldriuks kohe lahti, et majahaldjas saaks pastelde seest oma uude elukohata kolida. Või siis tegi peremees kolimiseks valmistudes keldriukse lahti ja kutsus majavaimu kaasa. Kohe pärast uude majja jõudmist tegi ta uue keldriukse lahti ja palus majavaimul sinna sisse minna.

Vanasti armastasid sürjakomi lapsed mängu, kus majavaim kutsuti ahjutagusest kambrist tuppa. Vanemad inimesed mäletavad seda mängu praegugi. Mängul oli kaks varianti. Esimesel juhul torkasid lapsed kaetud akendega majas keldriukse juurde noa või asetasisid sinna käärid ja kutsusid majavaimu endaga välja mängima ja end hirmutama. Ise aga ronisid ohutuse mõttes pinkide peale. Kui nuga kukkus maha või käärid hakkasid lõgisea, usuti, et majavaim tuli. Kui ta pärast hulk aega minema ei läinud,

aeti teda ahjuroobiga minema. Teises mänguvariandis tõmbasid lapsed samuti akendele kardinad ette, panid keldriukse ette väikese veenõu ja leivatüki soolaga ning tegid keldriukse lahti. Pinkidele roninud, kutsusid nad üheskoos majavaimu võõrustoitu maitsma. Usuti, et *olõs'a* võib ilmuda kanamuna kujul ja veereda mööda põrandat. Kui muna puuhaluga visata, hakkab munast pudenema kulda ja hõbedat.

Kirjeldatud mäng näitab ilmekalt kahesugust suhtumist majahaldjasse. Eriti sellesse haldjasse, kes elab keldris – maja ruumi alumises perifeerias, mis on kõige lähedasem esivanemate maailmale. Surnud esivanemadki võivad elavaid aidata, aga samas ka neid kahjustada. Maa-alune ilm on seotud ettekujutustega seal asuvatest varandustest, seetõttu pole majavaimu seos kulla ja hõbedaga laste mängus sugugi juhuslik. Juhuslik pole ka majavaimu märgistamine punase värviga. Komi värvisümboolika järgi on punane värv musta-punase-valge triaadis siduvaks lüliks pimeduse ja valguse vahel. Majahaldja kujutluste kontamineerumisele esiisade kultusega viitavad sürjakomi rahvajutud surnute keldrisse matmise kohta ammusel ajal. Permikomi mütoloogilises muinasjutus pajatatakse samuti sellest, et õde ja vend matavad oma külmunud vanemad just keldrisse.

Kirjandus: Abramov 1859/34, Dobrotvorski 1883, Janovitš 1903, Kailin 1898,

Klimov 1990, Nessanelis 1989, Popov 1938, Rogov 1858.

N. Konakov

MAMMUT – mamont üldine, **ma-mant** skr, **mamon** üe, **muhor** iz'va (sõnasõnalt: 'maapõder').

Peale mütoloogilise versiooni sellest, et veekogud ja allikad on loodud demiurgide poolt – Jen tegi jõed (voolavad veed) ning Omõl' sood ja järved (seisvad veed), esines sürjakomi mütoloogias ka kujutlus jõgesid loovast mammutist. Mammut oli niivõrd raske, et vajus rinnuni maa sisse ning seal, kust ta läbi oli läinud, hakkasid voolama jõed ja ojad. 20. sajandi alguses kirja pandud piibli veeuputusmüüdis on mammut uputuse põhjustajaks: ta käis nii palju ringi, et tema loodud jõgede vesi uputas kõik ära. Sellele järgneb tavaline Noa laeva süžee: Noa tahtis päästa ka mammutit, kuid see ei mahtunud laeva ning uppus – seepärast kõik mammutid kadusidki. Alles viimaste aastate rahvaluulekirjapanekud on juurde lisanud üksikasju mammuti hukkamise kohta: mammut hoidis end veel kaua aega vee peal, kuni lendamisest väsinud linnud hakkasid maanduma tema "sarvede" (kihvade) peale – nende raskuse all mammut uppus.

Uppunud mammut asus elama maa alla. Mezeni komid uskusid, et mitte ainult jõesängid, vaid ka jõeorud on mammuti tehtud – need on tema

maa-aluste käikude jäljed. Tema tööks peeti ka ühe maalinna pinnavormide tekitamist: kogu linnuse maa-alale oli kunagi rajatud ühte ojaorgu teisega ühendavaid kraave. Mütoloogilised kujutlused jõgesid loovast, reaalsest maa-alusest või veealusest mammutist on laialt levinud erinevate Siberi ja Kaug-Ida rahvaste juures. Neid legende tundsid ka põhjavenelased ja eestlased. Kujutluste tekkimise reaalsele alusele viitab fakt, et ettekujutused Mezeni komide muistse linnuse reljeefi tekitanud mammutist sündisid alles siis, kui selle lähedusest leiti mammutikihvad.

Kirjandus: Fuchs 1924, Rotšev 1984, Sidorov 1924.

N. Konakov

MARU; TORMIMURD – **s'õv** üe, **s'õõ** jem, iz'va, **s'iv** ae, ud, **s'õõnõr** iz'va, üe, **s'ivnõr** ud, **s'õlnõr** üe, **s'ula**, **s'ila** üe.

Sürjakomid arvasid, et maruna liiguvad kurjad vaimud. Maru kardab vikati või kirvega lõhkilöömise ähvardust, ta läheb neist ringiga mööda. Sürjakomid viskasid maru kirve või noa üle vasaku õla. Hulk muistendeid pajatab, kuidas maru noaga visanud mees kohtab enda vigastatud kurja vaimu (metsavana, vetevaimu jne). Vt tuul.

N. Konakov

MATUSED, MATMINE – **dz'ebõm** üldine; **dz'ebõm** ud, skr, ae, pk; **dz'ebem** üe, iz'va; **dz'ebõem** üe, iz'va (< *dz'ebnõ* 'ära peitma, peitu panema'); **gualõm** ud, skr, ll; **guas'õm** ud, skr, ll, ae; **gualem** üe; **guvalem** üe (< *gu* 'auk, haud'); **kõrõn'itõm** ud (< vene *horonit*).

Komide keeruline matuserituaal koosneb tavaliselt kolmest etapist: 1) surmaks valmistumine, 2) surnu ettevalmistamine teeleminekuks ja 3) matused.

Suur hulk endeid andsid märku surma lähenemisest: unenäod, nägemused ja imelikud märkidena tõlgendatavad nähtused. Unenägu kohutumisest surnuga, kes kutsub elavat inimest enda poole või endaga kaasa, seletati üheselt: kui inimene keeldus surnuga kaasa minemast, haigestus ta raskelt, kui aga võttis kutse vastu, siis suri ära. Unes hamba kaotamine tähendas sugulase surma. Unes kellegi tapmine ennustas "tapetu" surma ka tegelikkuses; looma või suure kala tapmine ennustas mõne sugulase surma. Surma tähendas nii unes maja ehitamine ja paadi tegemine kui ka nende lagunemine.

Vältimatu surma märgiks lugesid sürjakomid varihinge (*ort*, *urõs*) ilmumist inimese (looma) kujul inimesele endale või tema sugulastele. *Ort* võis märku anda ka mõnel teisel viisil. Informantide teadete kohaselt võis iseenesest ümber minna ahjulattidel asetsev leivalaud või leivalabidas või

põrandal seisev kirves. Ilma põhjuseta võisid tassid laualt või karp riulilt maha kukkuda, iseenesest võisid mõraneda peeglid, aknad ja klaasid. Maja ematala praksumine ennustas peremehe surma. Täni on säilinud uskumus, et *ort* näpistab sugulasi – nende kätele (jalgadele) ilmuvad paaris-sinikad *ort tšepöl* 'orti näpistus'. Kui palju paarisnäpistusi tekib, nii palju inimesi ka sureb. Lähedase inimese surma ennustas tahtmatu põskehammustamine, suure hulga prussakate majja ilmumine, millegi (kartuli, sibula) ülearu suur saak, ootamatu vedamine jahil või kalapüügil. Udoral ja Ülem-Ežval öeldi: "Vasak kand sügeleb: tuleb hauda (kalmistuteed) tallata". Mõningaid märke loeti lootusetult haige kehalt: lõhed kõrvanibudes, ninasõõrmete sisselangemine, küünte siniseks mine mine jne. Surma võisid ette kuulutada ka erinevad kalendripühadega seotud ennustused (vt ennustamine).

Sürja- ja permikomide seas valmisid kõige hoolikamalt surmaks ette vanausulised, kes hoidsid aegsasti hangitud kirste ja riste pööningul. Kuid ka teised, eelkõige vanemad inimesed, valmistasid ette materjali kirstu ja risti tegemiseks, õmblesid valmis suririided (*kulan pas'kõm*) või vähemalt ütlesid sugulastele, millistes riietes neid tuleb mätta. Sageli ütles inimene juba eluajal, keda tuleb kutsuda teda pesema, kirstu tegema ja hauda kaevama ning kellele tuleb

tema asju kinkida. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses valmistati nii meeste ja kui ka naiste suririided valgest riidest. Need rõivad õmmeldi vastassuunaliste õmblustega (käsi liigub õmmeldes vastupäeva) ning ilma sõlmedeta. Õmmeldes püüti toime tulla ilma noa ja käärideta. Paljudes piirkondades kasutati suririlina. Jalga pandi surnule madalad nahkjalatsid *köti*. 1930ndatest aastatest alates hakati mehi matma pintsa kutes, suririided muutusid peamiselt tumedavärviliseks.

Udora, Ülem-Ežva ja Iz'va vanad naised jagavad enamiku oma rätikutest "mälestamiseks", arvates, et mida rohkem rätikuid nad ära kingivad, seda kergem on surra ja teise ilma jõuda. Rituaale sooritamata ei saavat hing kehast lahkuda – "*Ufnad lovtõ on õstõ*" ('pahinal puhudes hinge ära saata ei saa'). Hinge väljumise (*lov petõm*) kergendamiseks avati siibrid, aknad, ukSED, tõsteti katusesindlit või katuseviilu hobusepeakujulist kaunistust. Enne hinge lahkumist anti surijale vett juua ja jäeti temaga hüvasti. Mõnes kandis pandi veetass ahju peale või lahkuja päitsisse, et hing saaks pärast surma pesta. Vastasel korral ilmutas lahkunu hing end sugulastele unes ja palus juua või kaebas janu üle. Eriti raske olevat surra *ševa* kandjatel ja nõidadel, kes peavad enne surma lisaks pattudest vabanemisele kellelegi edasi andma ka *ševa* või nõiasõnad (*n'imkõv*). Sellise inimese suremise

korral sooritati erilisi kombetalitusi: nõid pihtis metsast toodud juurtega kuusele (vt kuusk), tema püksipael (*gasn'ik*) löigati katki, teda löödi tagantkätt vasaku käega, talle pidi enne surma 40 inimest andeks andma jne.

Kohe peale inimese surma kaeti kinni peeglid, aknad, samovarid, ikoonid ja kõik muud läikivad esemed, “et neisse ei jääks surnu silmad”. Surnut pesevad naabrid: mehed meest ja naised naist. Pesijaid peab olema paaritu arv. Otsesed sugulased, eriti vanemad, ei tohi surnut pesta, kuid lubatud on abikaasa pesemine. Pesemiseks asetatakse surnu vaiba peale. Vett valati kasetohust nõust “endast väljapoole pööratud” vasaku käega (üe *kiml'ös kivöv*, üe, skr, ll *ki gug*, iz'va, ud *ki pudžin*). Pesemist alustatakse peast ja näost ning liigutakse edasi jalgade suunas. Surnupesuseep (üe, ud, jem, iz'va *šui maitög*) visatakse mõnes kohas pärast pesemist minema (trepil seistes üle vasaku õla), mõnes kandis aga maetakse maha, kuna selle seebi abil võivad nõiad kaetada surnu perekonna liikmeid. Jemval anti seep pesijatele. Mõnes Udora, Iz'va ja Ülem-Ežva külas arvatakse, et laibaseep rahustab riikakat inimest, kui õnnestub seep talle pesemise ajal märkamatult ette sokutada. Teistes Udora ja Ülem-Ežva külades arvatakse aga, et laibaseepi on hea kasutada luupahkade (*šui lõ*; sõna-sõnalt ‘surnud luu’) ja reumahaiguste raviks. Koola poolsaare sürjakomid ravisid

selle abil talvist pimedust (*s'in tšegöm*; sõna-sõnalt ‘silmade murdumist’). Udora sürjakomid arvasid, et kerisele visatud seebitüki suitsuga saab ravida kaetatud inimest. Seebi mõju on eriti suur juhul, kui seda kasutab surnu nimekaim. Kirstu valmimiseni pandi surnu lamama lautsile jalad ikoonide suunas. Päitsisse asetati leivaviilu või kúpsetise sisse pistetud küünal, selle kõrval seisis tass teega, mis oli kaetud murtud leivapätsikesega. Pärast surnu lautsile panemist lauldi *Püha jumal*....

Kirstu ja risti tegid kauged sugulased ja naabrid kuuse- või männilaudadest. Udoral tehti kirstukaane sisse vanasti näo kohale auk, et surnul oleks valge. Hiljem hakati aknakese piirjoont noaga märgistama. Ülem-Vaškal tõmmati piirjoon kirstu paremale siseküljele. Aleksei Sidorovi andmetel oli kirstu kaande löigatav auk varem levinud ka teiste komide juures. Kirjanduses on rohkesti materjali ka õnnestatud kirstude kohta. Kirstu tegemise ajal valvatakse, et kirstu alt ei jookseks läbi loomad ega lapsed (“surnu viib endaga kaasa”) ning et nõiad ei võtaks kirstu hõõveldamise laaste. Kui kirst saab suurem kui vaja, sureb keegi sugulastest – “surnu teeb enda kõrvale ruumi”. Kui kirst on laiem, sureb mees, kui kirst on pikem, sureb naine. Riided, milles inimene suri, ning nuustik ja vaip, millel teda pesti, põletatakse koos kirstu laastudega ära või visatakse

kirstu alla hauda, jälgides, et miski ei satuks kuritahtlike inimeste kätte. Põletamise ajal vaadatakse, kuhupoole läheb suits – sealtkandist on oodata uut surnut. Ülem-Ežval soojendasid selle tule paistel käsi surnupesijad ja kirstutegijad, “muidu nende käed külmetavad pidevalt”. Jemva ja Petšora komid viisid surnust järelejäänud prahi talvel jõe, kevadel jäämineku ajal aga läksid jõekaldale ning saatsid selle itkedes minema. Rist toetatakse maja trepipoelse nurga najale.

Valmis kirst viiakse majja ja selle põhi kaetakse üleni (tervete või tükikideks raiutud) kasevihtadega või paaritu arvu vihtade lehtedega (iz’va, üe – 7 paari + 1, üe, skr, ud – 5 paari + 1, ud – 1 paar + 1). Vihtade peale laotatakse riie või voodilina. Surnu pea alla pannakse padi: linasesse riidesse mässitud lahtivõetud vihad. Surnul ei seota kinni paelu jalgadel, vööd ega kaelaristi nööri, “et mitte sulgeda lahkunu teed”. Paremasse kätte pannakse talle taskurätik, pähe asetatakse pärg. Varem pandi taskurätiku ja pärja asemel käterätikud. Rinnale asetatakse pühapilt. Käsitöölisele pandi vanasti kaasa tööriistu. Sürjakomide seas oli laialt levinud komme panna kirstu toitu, jooki, veini ja sööginõusid. Kuna usuti, et surnul säilivad teises ilmas kõik tema puudused, pandi lonkurile kaasa kepp, vaegnägijale prillid jne. Lastele pandi sageli kaasa mänguasju. Reeglina oli keelatud panna kirstu metallehteid, samuti ka metallist

kaelariste. Maja ja kirst suitsutatakse viirukiga või selle puudumisel kadakasuitsuga. Pühasenurka riputatakse pikk käterätik, et seda jätkuks, kui vaigutulejõe (*s’ir bia ju*) ülemineku koht (*vudžanin*) on lai. Käterätikut nimetatakse “hinge pühkijaks” (*lov tšõšköd*). Pomösdini külas riputavad Ülem-Ežva komid surnu kuivatamise rätiku pühasenurka. Rätikusse torgatakse nõel koos valge niidirulliga.

Surnu on kodus kolm päeva – selle aja jooksul peavad kõik sugulased temaga hüvasti jätma. Hüvasti jätma ei tulda tühjade kätega, vaid tuuakse kaasa söögipoolist: põhiliselt küpsetisi, kala ja liha. Öösiti peavad surnu juures istuma tema sugulased. Kolme päeva jooksul nutavad lahkunut taga naissugulased. Nutunaisi spetsiaalselt ei kutsutud. Professionaalsed itkejad tulid ise kohale, kuid vaid nende juurde, keda pidasid vajalikuks taga nutta. Paljudes külates kutsuti kohe esimesel päeval kohale inimesed, kes lugesid palveid. Ülem-Ežval N’emdini külas luges lugeja (*lõdd’is’is’*) *Akafisti* ja *Palvet kadunutest* kella 12-ni päeval. Sel ajal pandi väiksele lauale surnu päitsis teed ja kuum leivapätsike. Lähedased seisid kadunu päitsis näoga ida poole ja andsid aeg-ajalt lugejale tassiga vett. Pärast lugemist ja matusetalitust ütles lugeja: “Jätke hüvasti”. Kõik suudlesid surnu otsaesist ja pühapilti ning istusid viimast korda sööma (*börja s’ojan*). Lugejale pandi raamatu alla rätik, käterätik või riie rõivaste õmblemiseks. Võimaluse

korral anti ka raha, kuigi lugeja ise ei palunud midagi.

Surnu viimase kodusviibimise päeva hommikul läksid kaugemad meessugulased hauda kaevama: talvel varem, suvel hiljem. Otsesed sugulased ei tohtinud hauda kaevata, eriti surnu vanemad. Petšora, Udora ja Ülem-Ežva komid uskusid, et haua kaevamine vabastab seitsmest patust. Ülem-Ežva Völ'dini küla komid arvasid, et teises ilmas on inimese majal sama palju aknaid, kuipalju haudu ta on elu jooksul kaevanud. Esines arvukalt hauaga seotud uskumusi. Nõnda ei olnud Ülem-Ežva komidel kombeks haua kaevamise ajal leinata ja kurbust välja näidata. Tavaliselt isegi nokiti üksteise kallal, heideti surnu üle nalja ning meenutati naljakaid juhtumeid tema elust. Usuti, et hauakaevajate taoline käitumine aitab surnul "sellest ilmast kurbuseta lahkuda". Sürjakomide arvates pidi kaevaja hauast välja tulema samalt poolt, kust ta sisse läks, et mitte jätta "jälge" – muidu viib surnu ta endaga kaasa. Kui keegi pillas mingi riituseseme (mütsi, kindad) hauda, ei tohtinud seda asja kohe endale pähe/kätte panna (eriti hauas). Tuli hauda laskuda, visata riitusese üles hauaservale, ise üles tulla ning alles seejärel ennast riidesse panna. Kui haud oli valmis kaevatud, ootasid mehed mõnel juhul surnut haua juures, jõid tema mälestuseks pudeli tühjaks ning meenutasid lahkunut hea sõnaga. Surnu kutsumine (*voš-*

jedni) sel hetkel oli sündsusetuse tipp: arvati, et sel ajal jättis ta kodus sugulastega hüvasti. Teises kandis läksid hauakaevajad ise surnule järele. Kui valmiskaevatud haud jäeti järelvalveta, tuli selleks, et hauda ei hõivaks kurjad vaimud, sinna kindlasti jätta "vari-kaitsja" (*vudžör*) – kirves või labidas asetati haua nurka ja lauad risti haua peale. Paljudes külades kaeti hauapõhi kuuseokstega.

Surnu viidi majast välja keskpäeva paiku, et muldasängitamine toimuks valgel ajal. Enne väljaviimist nuteti surnut taga ja käidi päripäeva ümber kirstu. Seejärel viidi välja kirstukaas ja surnu – jalad ees. Taluõues asetati kirst kahele taburetile (kahele pakule) jalad edela (ida, lõuna) suunas või paralleelselt teega jalad kalmistu poole. Pärast surnu väljaviimist sulgesid Ülem-Ežva ja Petšora komid majauksed, kontrollides enne, et keegi (eriti nõidadeks peetavad inimesed) ei jääks majja. Udora komid avasid ja sulgesid uksi kolm korda sõnadega *bör kosav* 'tule korraks tagasi'. Mõnes kandis kanti kirstu kolm korda ümber toa. Jemva, Söktövi ja Alam-Ežva komid viisid kirstu välja mööda palkidest teed, mida kasutati heina üles küüni viimiseks. Enda ja sugulaste kaitsmiseks ning uute surmade vältimiseks kasutasid sürjakomid rohkesti maagilisi võtteid: puudutasid surnu vasakut kanda või silitasid tema taldu; istusid korraks lautsile kohe, kui kirst sealt väljaviimiseks üles tõsteti; jooksid kirstu eest (alt) väljaviimise ajal läbi.

Ent viimasel juhul võisid ülem-ēžvalased süüdistada seda inimest hinge varastamise katses, Petšora komid aga uskusid, et teda hakkab jälitama surnu *ort*. Selle vältimiseks tuli kohe minna kirstu eest (alt) tagasi, vaadata korstnast sisse või hõõruda jooksja rinda kalmistult tagasiteel võetud liivaga.

Mitmes kandis antakse kodus või kodu juures mõnele ärasaatjale “kingitusi” või “saadetisi”: surnu riideid ja muid asju, käterätikuid jne. Esemed ulatatakse üle kirstu mõlema käega ning öeldakse: “Kristuse nimel võta see osa mälestamiseks, kanna ja meenuta lahkunut surmani”. Surnuga hüvasti jätma tulevad paljud (sisse ei lasta vaid rasedaid naisi), ära saatma aga kõik ei lähe. Vanad, nõrgad ning need, keda paluti katta peielaud, saadavad surnu jalgväravani, paljud saadavad lahkunu küla piirile. Sugulased ning kõndida suutvad leinajad saadavad kadunukese surnuaeda, mis asub tavaliselt jõe või oja teisel kaldal paari-kolme kilomeetri kaugusel. Nutunaised istuvad kirstu vedavasse saani (traditsiooniline surnute veovahend) ja itkevad kalmistule jõudmiseni. Kellelgi ei lubata matuserongist ette minna või selle teed ära lõigata. Vanemad inimesed sunnivad lapsi taganema isegi siis, kui nad jõuavad saaniga kohakuti.

Kui kalmistule päralt jõuti, “osteti” haud sinna vaskmünthe visates. Kirst asetati haua peale põikpuudele, vasakule poole kirstu najale pandi kirs-

tukaas, paremalt poolt käidi hüvasti jätmas. Kõikjal oli levinud komme suitsutada hauda viiruki, okaspuuvaigu ja kadakaga. Nimetatud ained süütati kausis, millega tehti siis hauale mitu korda ristimärke, alustades pea poolt. Jemval tehti tihti hauda lõke. Hüvasti jätma mindi päripäeva jalgade poolt. Igaüks pani käe kor-raks surnu rinnale, suudles lahkunut laubale ja lausus: “Anna andeks ja õnnista, *šonjan* (‘kadunu’).” Pärast hüvastijätmist nuteti lahkunut taga viimast korda. *Jur* (kombetalituse käsutaja, juhendaja, sõna-sõnalt ‘pea’) kattis surnu näo riidega, võttis vaskikooni tema rinnalt ära ning puistas rinnale ristikujuliselt mulda. Kirst suleti ja lasti hauda kahe linase kanga (käterätiku, põrandariide) peal. Jalutsis pandi riie kirstu alla paremalt poolt, päitsis vasakult poolt – tagasi tõmmati riie samast küljest. Need kangad anti omainimestele või lasterikastele ja vaestele inimestele tervetena, neid ei lõigatud tükkideks: muidu lahkunu ei saa üle *s’ir ju* ‘vaigujõgi’ minna. Kirst kaeti kasetohuga (kombetalituse selle osa kohustuslik atribuut) või pandi toht kirstu ümber. Sageli tehti kirstu kohale laudadest lagi (*jirk*). Pärast seda viskas iga kohalolija hauda peotäie mulda. Jalutsisse asetati rist. Petšoral ja Udoral püstitati sageli haudadele ka palkidest ehitised. Seejärel käidi kolm korda päripäeva ümber haua ja lauldi: “Püha Jumal, püha vankumatu, püha surematu, anna meile armu ...” Pärast

kolmandat ringi pandi kaasatoodud viin ja suupisted hauale. Vasakul pool seisev *Jur* ulatas igäühele üle haua pitsi viina sõnadega *Kaz'tõšt šonjansö!* 'Meenuta kadunukest!'. Mõnes külas polnud kombeks haulal mälestada ning kõik kutsuti koju.

Kalmistult tulles võeti tarvitusele mitmed kaitseabinõud. Sugulased pidid surnuaialt viimasena lahkuma – alles pärast seda, kui olid käinud teiste sugulaste haudadel ja jätnud sinna osa kaasavõetud söögist. Lahkudes kummardasid nad, nägu haudade poole pööratud, kolm korda maani. Paljudes külates pühkisid kõik matuselised väljaspool kalmistut jalgu vastu maad, justkui jalgu porist puhastades. Sealjuures seisid nad seljaga kalmistu poole ja püüdsid tahapoole mitte vaadata. Kolme päeva jooksul pärast matuseid oli mitmes kandis kombeks haudu suitsutada.

Omasteta ja võõraid inimesi maeti ühiselt – “pole veel kedagi kuivatatud”. Loomuvastaselt surnuid (vt surnu), kelle hulka kuulusid ka nõiad, mattes võeti kasutusele täiendavad ettevaatusabinõud. Surnud nõida ei pestud. Kohe pärast surma visati ta rinnale mõned mullatükid, kuna usuti, et muidu kuuleb ja mõistab surnud nõid kõike, mis ta ümber toimub. Kõige sagedamini maeti nõid kohe järgmisel päeval, terve öö enne seda loeti ta kohal psaltrit. Nõia sugulased läksid ööseks kodust ära, kuna surnud nõid võis öösel kirstust üles tõusta, et jälitada neid, kes on rikkunud tema

surmaeelseid korraldusi, ja neid, kes kavatsevad teda matta. Nõid tuli matta näoga allapoole, talle tuli torgata tagumikku haava- või lepateivas ning siduda ta sõrmed ja varbad linatakuga kinni. Mõnel juhul seoti nõial kinni nimetissõrm, lõigati otsast pea, rautati tema kirst või põletati ta ära koos majaga. Loomuvastaselt surnud (mitte nõiad) maeti külakalmistu piiridest väljapoole sügavasse metsa, et nendeni ei kostaks kirikukella helin. Selliseid surnuid saatsid ainult sugulased. Neile ei peetud peieid, kuna usuti, et kella löömise ja mälestamise tõttu lähevad nad sügavamale maa sisse. Enesetapjad ei kuulunud elavaid ka pärast surma abistavate *vanemate* hulka. Jemva ja Ežva komid matsid ristimata lapsi sageli varem surnud sugulaste juurde: maeti sammuhauda natuke kõrgemale.

Kirjandus: Semjonov 1985, Sidorov 1928, Terjukov 1979, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

MAT'I, Nasta Mat'i, Nasta Mat'e, Nasta-Mat' – Ežva ülemjooksu nõid (varianditi naisnõid).

Mat'i on tuntud mitte niivõrd oma ettekuulutuste poolest (“raudlinnud”, “maad võotavad raudniidid”), kui just Vis'eri nõia T'uvö vastasena, kelle juurde Mat'i oma võimu tõestamiseks püüab jõuda ka pärast surma.

Mõnedes tekstides nimetatakse Mat'it naisnõiaiks ilmselt tema nime

eksliku tõlgendamise tõttu. Kuna Aleksei S. Sidorov pani kirja teksti, kus esineb nimekuju Nasta-Mat' (ja sürjakomi keeles puudub sookategooria), tõlkis uurija selle *ema Nastasjaks*. Hilisemates üleskirjutustes esineb nimi ülaltoodud vormides, mis lubavad seda ühetähenduslikult tõlgendada vene nime Matvei lühivormina. Seega oleks nimekuju Nasta-Mat' õigem tõlkida kui 'Matvei, Nasta poeg'.

Kirjandus: Mikušev jt 1964, Rotšev 1984, Sidorov 1928, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

MEDÖS üldine – püha Medösi päev, 18. (31.) detsember.

Medösi püha tähistati tavaliselt neis paigus, kus asusid sellele pühakule pühendatud kabelid. Kabelites peeti palvusi. Preestritele kingiti vasika rinnatükke, jalgu ja päid, mõnikord aga isegi terveid vasikaid, kuna Medös oli koduloomade kaitsja. Pidulaual puudus sel päeval lihatoit (jõulupaast), kuid tingimata oli seal spetsiaalselt pruulitud õlu. Noored korraldasid Medösi puhul istjad.

Kirjandus: Konakov 1993.

N. Konakov

MEL'EI – Udora komide rahvaluuletegelane, prohvet.

Pärimuse kohaselt elas Mel'ei kolmneli inimpõlve tagasi. Ta oli väga pikk halli habemega täiesti pime mees. Vaatamata sellele nägi Mel'ei öösiti hästi kõiki taevakehasid. Kirikupühade eelsel ööl tuli ta välja, vaatas taevasse ja hakkas tulevikku ennustama. Kõnelemise lõpetanud pöördus Mel'ei enda ümber kogunenud inimeste poole sõnadega: "Miks te kuulate mu jumalikku ettekuulutust? Niigi näevad teie pojad ja tütreid seda, millest ma olen rääkinud ja räägin".

Mel'ei apokalüptiliste ettekuulutuste sisu oli järgmine: ees on suured muutused – maale on ilmunud antikristused, kes ei usu jumalat ega tunnista tsaari. Raha vedeleb siis maas ja seda ei ole kellelgi tarvis. Kõik inimesed muutuvad harituteks, kõik hakkavad kirjutama ja ümber kirjutama. Pärast aga hakkavad inimesed mässama ning laastavad kõik külad. Udorasse jääb alles vaid üks vojevood, teistes paikades aga hakkavad kasvama vaid valged kased (vt kask).

Kirjandus: J. Rotševi VM.

N. Konakov

MEL'EIKA ud, jem, **Mel'aika** ud, jem – Mezen'i nõid, Permi Stefani legendi tegelane.

Mel'eika nimel, nagu enamikul Permi Stefani vastu astunud nõidade nimedel, on arvatavasti toponüümiline tagapõhi, mis seletab sürjakomi Mel'ei küla nime tekkimist (*Mel'ei + aika*).

Stefani ja Mel'eika heitlust esitatakse kahe nõia võitlustena sürjakomi "nõiaeepose" kaanonite järgi. Alguses järgitakse süžeed "Virre, seisa! – Kui virre seisku, siis ka paat seisku!" Stefan sõidab paadiga Mezen'i jõel ja näeb Mel'eikat kaldal õlle jaoks virret keetmas. Stefan lausub nõiasõnad, Mel'eika vastab talle samaga. Virre ja paat peatuvad üheaegselt. Pärast seda lausuvad nõiad jälle taolise episoodi jaoks standardsed "nõiaeepose" fraasid: "Virre, jookse! – Virre jookseb, siis ka su paat jookseb!" Pärast seda on *status quo* taastatud.

Stefan randub ja astub kaldale. Mel'eika tungib talle relvaga kallale, kuid Stefan lausub end haavamatuks. Stefan taipab, et Mel'eikal nagu teistelgi nõidadel on tihe side veega. Ta käsib oma teekaaslastel sulgeda Mel'eika tee jõe suunas. Mel'eika jahutab nõiasõnade abil virde silmapilkselt ning hüppab tõrde. Veel ühe lausumise tulemusena hakkab virre tormitseva vooluna ümbrust üle ujutama. Siis lausub Stefan lõkke tõrre all lõõmama. Virre hakkab keema ning ärakõrvetanud Mel'eika hüppab tõrrest välja ja sööstab jõe suunas. Stefani kaaslased astuvad Mel'eikale tee peale ette ning hakkavad teda tagantkätt kirvestega raiuma. Tappa suudavad nad ta aga alles siis, kui Mel'eika enda soovitusel lõigatakse katki tema ihuvöö.

Kirjandus: Doronin 1947.

N. Konakov

MEŽADORI ÜLESTÕUSMIS-PÜHA – mežadorsa õdzõd lun – Sõktõvi Vottša ja Mežadori külades tähistatav kiriklik kalendripüha.

Legend räägib, et millalgi 17. või 18. sajandil viidi püha Permi Stefani imettegev ikoon Vottša kirikust uuesti ülesehitatud Mežadori kirikusse. Pühak olevat seejuures oma nõusoleku ikooni üleviimiseks andnud vaid sel tingimusel, et kord aastas, 13. (26.) juulil, viiakse ikoon korraks Vottšasse tagasi. Varem tähistati Mežadori ülestõusmispüha kaks päeva, kuna arvati, et pühak peab kindlasti ööbima Vottšas. Ööseks pandi püha Stefani ikooni kõrvale kindlasti ka Jumalaema ikoon.

1950-60ndatel aastatel tähistati Mežadori ülestõusmispüha tunduvalt lühema stsenaariumi järgi. Pidustustest osavõtjad, peamiselt elatanud naised, hakkasid imettegeva ikooniga Mežadorist Vottšasse minema kella 11 paiku ja kella 15-ks oli rituaal tavaliselt juba lõppenud. Vottšas asetati ühele väiksele platsile laud, millele pandi toodud ikoon ja teised pühapildid ning igasuguseid küpsetisi. Lisaks tõi iga osaleja kaasa juba varem lubatud ja ekstra selleks päevaks pruulitud koduõlut. Pärast palvuse pidamist algas ühine söömaaeg. Kõik maitseid õnnistatud leiba ning seejärel hakkasid teineteist õllega kostitama. Enda toodud õlut ei olnud kombeks ise juua. Ülejäänud küpsetised, õlu ning ka pühitsetud

kadakaoksad võeti koju kaasa. Leib, õlu ja kadakamarjad anti koduloomadele, üks mari anti aga ka igale pereliikmele. Ülejäänud kadakaoksad pandi ukse kohale tagamaks koda-kondsete heaolu järgmise Mežadori ülestõusmispühani.

Kirjandus: Žerebtsov & Lašuk 1958.

N. Konakov

METS - vör üldine, **parma** üldine.

Komide suhtumine metsa oli pigem positiivne kui negatiivne, erinevalt puhtalt põldu harivatest ja karja kasvatavatest rahvastest. Arvati, et veel müütilisel ajal jagas Jen metsa rikkuse inimeste ja metsaelanike vahel. Komi vanasõnades ja kõnekäändudes rõhutatakse: *Vöröd mi-jan – verdan-verdös'ös* 'Mets on meie toitja-jootja', *Vörad-vaad bōd burōs em* 'Metsas-vees on palju igasugust rikkust'. Kui slaavlastel on mets tingimata vastandatud ja antagonistlik elamisruumi ja majanduslikult kasutusele võetud alaga (niidud, põllud, alemaad jne), siis komidel asub mets väljaspool seda opositsiooni või on tal vahepealne, piiripealne asend. Tavaõiguse normide kohaselt lugesid komid maad, metsad ja veed "jumala looduks" ja need ei kuulunud kellelegi, kuni nende kasutuselevõtuks polnud vaeva nähtud. Lähedal asuvate jahialade sisustamisse (jahionni ja panipaikade püstitamine, püüniste ülesseadmine jne) või alemaa puhas-

tamisse panustatud töö annaks aga nagu selle teostajale antud territooriumi omandiõiguse. Täpsemalt sai ta selle ala kaasomanikuks võrdselt endiste omanike, haldjatega. Kuna kasutuselevõetud ("oma") põhialast tunduvalt kaugemal asuva territooriumi omandiõigus oli küllalt tinglik, kasutati tavaliselt veel haldjatega kokkuleppimist põhimõttel: "Mina sulle, sina mulle" või siis "Mina ei tee seda, sina ei tee toda". Peab märkima, et seoses jahinduse ja kalanduse osatähtsuse olulise langemisega, muutus 20. sajandi alguseks mõnes komidega asustatud piirkonnas suhtumine loodusjõudude haldjate ülesannetes. Karmilt reglementeeritud vanad suhtlemisnormid vaimude ilmaga muutusid oluliselt. Vaatamata sellele säilis küttide seas usk paikade ja jahiloomade haldjatesse suhteliselt hiljutise ajani, mis tagas ka austava suhtumise neisse.

N. Konakov

METSAVANA - võrsa sürjakomi, **vörōs'** permikomi – metshaldjas.

Metshaldja üldtuntud nimetuse *võrsa* kõrval oli komidel veel terve rida kirjeldavaid termineid, milles märgiti ära metsavaimu elukeskkonda või seda, et just tema on metsavanem: Ežva ülemjooksu metsa äi (*vör aika*), permikomi metsa onu (*vör d'ad'*, *vōris' d'ad'ko*) või metsa inimene (*vör mort*, *vōris' mort*), Luzi-Letka metsa elanik

(*vör olös*'), Luzi metsa taat (*vör põl'*), Sõktõvi ülem- ja keskjooksu metsa taat (*vör põl'ö*), permikomi metsa peremees (*vör hõz'ain*) või taat (*d'edoi*), üldine *l'ešak*, Petšora *l'ešun'* (< vene *lešii* 'metsavana'), Ežva ülemjooksu parma poeg (*parma zon*), Iz'va paluini-mene (*jagmort, jagsa*), Udora palulane (*jaksa*). Metsahaldja nimetused tähistavad ka tema välimuse mõningaid iseärasusi: Jemva *gõnapel'* 'karvaste kõrvadega' või *gõna põl'* 'karvane taat', petš *kol'tša s'in* 'ümmargused silmad', jem ja *l kuz'* 'pikk', skr *kuz' Ivan* 'pikk Ivan', pk *kuz' d'ad'* 'pikk onu', ll *õdžõd* 'suur', pk *õdžit* 'suur', let *õdžõd kõma* 'suurte jalatsitega'. Permikomid nimetasid metshaldjaid mõnikord ka nime ja isanime järgi: näiteks olid erinevate paikade metsavaimude nimed Garnuz Ivanovitš, Muzgart Ivanovitš ja tema poeg Ruslan Muzgartovitš. Kõige tähtsam metshaldjas oli Mitrofan Mitrofanovitš.

Kujutlused metsavana välimuse ja tema esinemisvormide kohta olid üsna mitmekesised ning muutusid nähtavasti paganlike uskumuste evolutsiooni käigus korduvalt. Metsavaimu elavaks kehastuseks või tema esinemiskujuks pidasid komid karu. Taolist metsa või mägede haldja ja karu osalist või täielikku ühtesulamist on täheldatud paljude Siberi rahvaste juures. Mõnikord lendas metsavana metsas puude kohal nagu lind, mühinal ilmudes ja kadudes. Metsast kostvaid öökulli huikeid peeti tema omaks. Tavaliselt oli metsa valitseja aga

nähtamatu või siis ilmus tuulispasana (komide arvates andis see tunnistust terve metsavanade rühma retkest, mida tajuti pulmarongina). Kui keegi vaatas tuulekeerist jalgade vahelt läbi harali sõrmede, võis ta metsavana oma silmaga näha. Udmurdid toimisid samamoodi, et tuulevaimu (*tol peri*) tuulispasana näha. Komide kombestik on mõningaid viiteid varasemale tuule jumaldamisele. Võib oletada, et tuulehaldja erihood sulasid metshaldja kujuga ühte.

Küllalt sageli ilmus metsa peremees inimesena, teated selle kohta on aga vastuolulised. Erinevate versioonide kohaselt eristab metsavana tavalistest inimestest hiiglaslik kasv (männi kõrgune) ja riiete puudumine; pikk kasv, inetus ja habe; tagurpidi pööratud jalakannad (*tabja kok*) ja läbipaistvad luud; kulmude ja ripsmete puudumine; varju puudumine. Metsavanal võis olla ka tähelepandamatu välimus: pikk mees mustas kalevises kuues; noormees sinises või valges *šaburis*, vasem hõlm pealpool. Komide kujutluste järgi elasid metsavanad paksus tihnikus kolmnurksetes majades ja tegelesid seal tavalise talupidamisega. Metsade ülevaatusel saatis metsavana tema koer. Tavalisest koerast erinevalt puudus tema haukumisel kaja. Jahimees, kes jahil olles kohtas metsavana koera ja andis talle tüki leiba, sai koera endale. Sellised koerad olevat jahil väga edukad.

Komi muistenditektide analüüs näitab, et metshaldjat kujutletakse

valdavalt range, kuid õiglase ning sugugi mitte julma metsa valitsejana. Metsas käitumise norme ja reegleid põhjalikult järgivate inimeste suhtes on metsavana täiesti neutraalne. Pisirikkumiste eest hoiatab ta ilma mingisuguste eriliste tagajärgedeta. Tõsiste eksimuste järel võib metsahaldjas inimese jahiõnnest täiesti ilma jätta või vastupidi, õnnistada osutatud abi eest rikkaliku saagiga.

Komi paganlike uskumuste kohaselt olid olemas ka erinevate metsloomaliikide haldjad: rebaste, karude, oravate jt peremehed. Aeg-ajalt kolisid haldjad ühest kohast teise ning nende äraoleku ajal kadusid teatud liiki loomad. Metsavanast kõnelevate rahvaluuletekstide tsüklis on laialt tuntud süžee metsavana võitlusest vetevaimuga (vt vetevaim), milles jahimees metsavana aitab. Näiteks ühes jutuverisioonis saab jahimees Jirkap just metsavana käest teada "oma" puu (*as pu*) olemasolust, millest ta endale hiljem iseliikuvad võlusuusad tegi. Hinnalise teabe sai Jirkap selle eest, et lasi vibuga vetevaimu ning päästis metsavana, kes oli kaotamas karmi heitlust kahe loodusjõu peremehe vahel.

Muistendites räägitakse sageli jahimoraali seadustest üleastunud jahimeeste karistamisest metsavaimude poolt, kes iseennast sealjuures otseselt ei näita. Näiteks räägitakse ühes muistendis kahest vennast, kes oma jahionnis püütud oravaid nülgid. Üks vend hooples

möödutundetult, et ta võiks nülvida ükskõik kui palju oravaid. Kohe hakkas suitsuavast katkematu vooluna oravaid sisse sadama. Oravakerede hunnik mattis kiitleja enda alla ja too oleks peaaegu lämbunud. Teises muistendis kõneldakse jahimehest, kes jahitulemustega rahulolematuna hakkas ropendama. Tundmatu jõud pööras ta ümber ja viskas metsast välja. Sellest ajast peale pööras õnn ropendajale alatiseks selja ning ta pidi küttimise lõpetama. Metshaldjate viha põhjustas lugupidamatus oma kaaslaste suhtes, loomade ja lindude elupaikade reostamine ning saagi solvamine. Jahimehed uskusid, et kui keegi võtab aita pandud võõraid oravaid või laanepüüsid, ei tapa ta aasta jooksul ise ühtki looma. Samasugune karistus ootas jahimeest, kes peitis artelli jahiretke ajal ära osa saagist.

Hoolimata selgest mütoloogilisest tagapõhjast olid komide kujutlused metsahaldjatest oma olemuselt peamiselt puhtratsionaalsed. Metshaldjad olid jahimoraali normide ja reeglite järgimise näilised, kuid jahimeeste jaoks reaalsed tagajad. Eriti tähtis oli see konfliktivaba kõlbelise mikrokliima hoidmiseks jahiertellides. Kuna jahimoraal sisaldas ka etnoökooloogilisi norme, tagas usk haldjatesse mõistlikult säästva suhtumise taime- ja loomariiki. Need normid laienesid ka elanikkonnale, kes jahindusega ei tegelenud – kuni omapäraste kaitsealade kehtestamiseni. Näiteks oli permikomidel varem Jusva piirkonna

Tšiskamori metsaalal keelatud majanduslikul eesmärgil metsa varuda, kuna seal asus metsavana eluase.

Samas leidus kujutlusi ka metsavana puhtalt negatiivsetest tempudest, mida inimesed oma tegudega esile polnud kutsunud. Metsavaimu mõjuga seletati metsa äraeksimist. Õige tee leidmiseks pidi eksinud inimene sisetallad ümber pöörama. Kui seegi ei aidanud, tuli oodata, kuni end piisavalt lõbustanud metsavana ilmub kannatanu ette ja küsib: “Keda sa usud, jumalat või metsavana?” Kui eksinu vastas, et metsavana, juhatas metsavaim ta metsast välja.

Metsavaimu tõsisem väärtegu oli inimeste röövimine. Tema juurde sattusid “äraneetud” (metsavanale saadetud) lapsed. Metsavana viis enda juurde ka kõik metsa sattunud vargad ja kelmid. Kuid ta röövis ka süütuid inimesi, pani nad enda koju elama ja koormas neid raskete majapidamistöödega. Arvati, et kui röövitu metsavana majas midagi ei söö ega joo, laseb haldjas oma vangi vabaks. Mõnikord lasi metsavaim röövitu mõne aja möödudes minema. Metsavana oli heatahtlikum röövitud (mitte “äraneetud”) laste suhtes. Näiteks röövis metsavana ühes muistendis väikse poisi, kelle vanemad heinamaale kaasa võtsid. Teda otsiti umbes kaks nädalat, kuid ei leitud. Lõpuks ilmus poiss elusa ja tervena ning kihulaste poolt puutumatusena vanemate heinamaal jälle välja. Poiss jutustas, et oli kogu selle aja metsa-

vana majas, kus metsavaimu naine teda hällis kiigutas ning leiva, piima ja marjadega toitis. Teises sarnases muistendis räägitakse väikse tüdruku röövimisest. Tüdruk viibis metsavana majas kolm päeva, pühkis põrandaid ja hoidis last. Rasket tööd talle ei antud. Iseloomulik on, et jutustaja toonitas seda eriti lõpufraasis: “Taipab vist: sai lapse kätte. Näed, lasi ju hiljem vabaks”.

Mõningaid röövitud naisi pidas metsavana abikaasa asemel. Metsavaimu ja naise kooselu võimalikkusest kõneldakse ka ühe komi imemuinasjutu müütilises alguses. Maarja, hüüdnimega Valenok ‘viltsaabas’, elas üksinda ja tegeles küttimisega. Kord tuli talle vastu metsavana ja ütles: “Ma olen sulle palju head teinud, Maarja: kasvasin metsiseid ja ajasin linde sinu rajale, aga sina pole mind veel millegagi kostitanud!” Maarja kostitas teda rikkalikult ning pakkus peale söögi- ja joogipoolise metsavanale muudki. Määratud ajal sündisid talle poeg ja tütar.

Erilist tähelepanu vääriwad kujutlused, et metsavana koju sattunud inimeste ajakulg muutub. Viie aastaga muutuvad noored hallipäisteks vanakesteks. Muistendis 1930ndate aastate alguses röövitud naisgeoloogist pajatatakse, et ta viibis metsavana majas vaid paar kuud, kuid tuli ikkagi tagasi halli eidena.

Metsavana salasepitsustega seletasid komid ka metsas vabalt peetava karja kadumist. Metsahaldjas võis

lehmi lihtsalt metsas kinni pidada ja need ei tahtnud kangekaelselt koju tulla. Sel juhul tuli puupaku peale asetada paberitükk, puistata sellele natuke tubakat ja pakkuda metsavanale. Pärast seda väikest kingitust metsavaimule läksid lehmad kohe meeleldi koju. Märksa keerulisem oli tagasi saada metsas karjatamisel jäljetult kadunud hobuseid ja lehmi. Tavaliselt pöördus kadunud karja peremees nõia poole ning tema juba pöördus metsavaimu poole palvega kaotsiläinud kari tagastada. Eriti viimistletud oli see protseduur permikomidel (vt kabala).

Jahiõnne tagamiseks tuli metsavaimule kingitusi teha. Tavaliselt toimus see jahi alguses, kuid ohverdada võidi ka esimese saagi auks. Permikomi kütid pöördusid enne metsavanale mõeldud annetuse kännule jätmist tema poole sõnadega: “Kuula mind, suur. Mina annan sulle tubakat, sina mulle oravaid. Mina sulle seenepirukaid, sina mulle jäneseid ja linde.” Jemva-äärsed jahimehed jätsid metsavana jaoks kännule esimese püütud püü. Ent juba 19. sajandi keskpaigaks see komme teiseses ning paljud jahimehed kinkisid esimese kinnipüütud linnu preestrile. Permikomi rahvaluulematerjalide kohaselt oli metsavanale ohverdamine varem palju mitmekesisem: talle toodi kingituseks tapetud koer (vereohver), kalapirukas ja musta kana mune. Arvati, et metsavana armastab seda toitu eriti. Päikseloojangu ajal viidi

kingitused metsa ja jäeti haavakännu otsa. Kuna usuti, et metsavaimud armastavad muinasjutte, pajatati neid õhtuti, et järgmise päeva jaht oleks edukas.

Mõlema komi rahva jahimeeste suhtumine metshaldjasse ja ettekujutused tema ülesannetest olid tegelikult ühesugused. Samas aga, kui sürjakomi ülejäänud maaelanikkond (eriti naised) samastas metsavana sageli kurja vaimuga, siis permikomidel oli ta paljuski lähedane võimsale jumalale, kes laiendas oma võimu ka igapäevaelu valdkondadesse. Metsavana poole pöördusid nad kõigi raskete juhtumite puhul. Suure neljapäeva hommikul enne päikesetõusu läks igast permikomi kodust keegi metsa ja palus: “Metsa jumalad, andke mulle üks kadakaoks karja jaoks, kaks oksa kodu jaoks, kolm oksa pere jaoks.” Pärast seda võeti mõned kadakaoksad ja mindi tagasi oma kodakondsete juurde. Oksad pandi süüdatud peergude peale, mis olid asetatud keset toapõrandat asuvale ahjupeldile, ja lausuti: “Metsa jumalad, vanad jumalad, andke meile tervist, karjale sigimist, majale heaolu.” Kõik pereliikmed astusid üle okste. Pärast seda visati peerusöed ahju, kadakaoksad aga pandi lauda põranda alla. Epideemiate ja loomataudide ajal pöörduti abi saamiseks samuti metsavana poole. Iga majaperemees viis metsa odraleiva ja tüki liha ning jättis need kõrge puu alla. Oletati, et pärast seda peletab metsavana haiguse talu

juurest eema-le. Enne teeleasumist pöörduti jällegi metsavana poole: “Aidake mind kaugel reisil ja tooge elusalt ja tervelt koju tagasi”.

Metshaldjate kõrval tundsid komid (sealhulgas komi jahimehed) ka teist liiki üleloomulikke metsolendeid, kes suhtusid inimestesse eriti negatiivselt. Nad ei loonud inimestega mingisuguseid lepingulisi suhteid, neile olendeile ei toodud ka mingeid kingitusi või ohvreid. Erinevalt obiugrilaste metsas elavatest hiiglaslikest inimsööjatest (*menkv*) komid reeglina metsavaimude välimust ei kirjelda. Neil olendil ei olnud ühist nime-tust, aga arvukad rahvaluuletekstid nimetavad neid tavaliselt kurjadeks vaimudeks. Metsahaldja üldtarvitavatest kirjeldavatest nimetustest kasutati nende suhtes peamiselt vaid vene keelest laenatud termineid *lešak* ja *lešii*, millel oli argikõnes ja rahvaluules sageli kurja vaimu, kuradi või saatana tähendus. Kurjad metsavaimud (nagu ka vanakuri) ilmusid sageli suure hulgana, terve jõuguna, mis neid jällegi metsavanast eristas. Kohtumine pahade metsavaimudega võis lõppeda väga erinevalt: jahimees pääses tänu oma kavalusele ja leidlikkusele; tal õnnestus imevael põgene-da; ta sai raskelt vigastada või isegi hukkus. Kurjade vaimude ilmumine võis olla põhjendamatu või püüdsid nad süüdlast tühise eksimuse eest liiga karmilt karistada. Kolm jahil äraväsinud venda läksid jahionnis magama kollet kütte panemata ning

leivatükikest tulle viskamata (s.t “ei toitnud tuld”, mis oli komi küttide juures üldiselt tavaks). Öösel tuli terve kari kurje vaime. Nad murdsid ühel vennal kaela, teine vend läks aga hirmust hulluks. Kolmas vend oskas küll kolde põlema süüdata, kuid leiva asemel pistis tulle oma jalad ja sai kõvasti põletada.

Erinevalt metsahaldjate tegevusele omistatavatest argielu reaalsetest sündmustest (metsloomade olemas-olu/puudumine, õnn/ebaõnn jahil, metsa eksimine, karja kadumine, inimeste jäljetu kadumine (hukku-mine) jne) on muude üleloomulike metsolendite teod oma olemuselt pseudorealsed. Raske on määratleda, kui tugevalt neisse olendisse usuti. Tõenäoliselt oli lugudel üleloomulike metsolendite tempudest eelkõige meelelahutuslik funktsioon ning need kujutasid endast midagi laste õudus-lugude taolist. Samal ajal oli neil jut-tudel ilmselt ka kõlbelis-kasvatulik tagapõhi ja nad mõjutasid traditsioo-nilise maailmavaate kujunemist. Lood kurja metsavaimuga kohtumistest, mis lõppesid õnnelikult tänu jahimehe kavalusele ja leidlikkusele, tugevda-sid veendumust oma jõus. Õuduslood ülemäära karmist karistusest jahimo-raali normide rikkumise eest (või selle karistuse ebaõnnestunud katsest) toetasid veendumust, et jahireeglite järgimine on kohustuslik.

Kirjandus: Avramov 1859, Belitser 1958, Dobrotvorski 1883, Fokos-Fuchs 1951, Fuchs 1924, Ježov 1857, Klimov 1990

& 1991, Konakov 1983, Nalimov 1903, Rotšev 1991, Sidorov 1928, Uotila 1985, Wichmann 1916.

N. Konakov

MIHHAILIPÄEV – Mikailö lun
 üldine – 8. (21.) november.

Mihhailipäeva tähistas vaid osa komisid. Eriti huvitavalt kulges see püha Udora ja Jemva komide juures. Mihhailipäeva eelõhtul tehti korjandus. Eraldi peole kogunesid noormehed koos tüdrukutega ning vanemad oma 7–12-aastaste lastega. Mehed ja noorukid töid oma peoõhtule veini, naised ja tüdrukud aga õlut, küpsetisi ja muid suupisteid.

Nii noorte kui täiskasvanute pidu toimus samasuguse stsenaariumi järgi. Alguses kostitati peokülalisi, siis aga mängiti tulevase pruudi valimise (*n'evestapu börjöm*) mängu. Noorte peol mängisid seda mängu pidutsejad ise, aga täiskasvanute peol olid mängu peasatäitjad vanematega kaasasolevad lapsed. Vanemad olid justkui lavastajate rollis. Pärast kostitamist moodustasid poisid ja tüdrukud ringi ja hakkasid vanemate laulu saatel tare mööda karglema ja keerlema. Isu täis hullanud, istusid nad kombekalt oma vanematele sülle ning vanemad hakkasid kooris laulma spetsiaalset tavandilaulu. Sõnade “Oo, tsaari poeg...” ja “Oo, tsaaritar...” järel nimetati mõne peolviibiva tüdruku ja poisi nime. Seejärel lauldi: “Topiti nad järve, leotati, hoiti mõnda aega,

vihkudesse seoti...” Nende sõnade järel pidi poiss jõudma ütelda “Aitäh!” Kui poiss tänas lauljaid, laulsid need kiidulaulu. Pärast laulu lõppu läks poiss alguses nimetatud tüdruku juurde ja võttis tal käest kinni. Nad astusid toa keskele ja kummardasid kohalolijatele. Tulevane pruut sai valitud. Kui poiss alguslaulu järel ei jõudnud või unustas lauljaid tänada, järgnes laitev laul. Pruudi valimine jäi toimumata. Mäng jätkus kuni kõik lapsed olid paarides. Lapsed pidid oma valiku meeles pidama kogu järgneva aasta jooksul.

Kirjandus: Konakov 1993, Startsev 1929.
 N. Konakov

MOR üe, pk, ae, skr – 1. haigus, nakkus, katk, taud; 2. kurat (< vene *mor*).

Sürjakomid ütlevad arusaamatul põhjusel haigestunud inimese kohta *mor löjis* ‘kurat tulistas’ ja *mor oz bos't* ‘kurat/haigus ei võta’ raskelt haige inimese kohta, kes piinleb, kuid ei saa kuidagi surra. Need väljendid annavad aluse oletada, et vanasti oli *mor* surma kehastava kurja vaimu või jumala nimi.

Kirjandus: Nalimov 1903b.
 N. Konakov

MUUTMINE, MUUDETU – pörtöm
 üldine – nõiduse abil kellekski või millekski muutmine, samuti muudetu ise.

MÄLESTUSPÄEVA PIDAMINE, PEIED – kaz'tōvlōm üldine; **kaz'tōlōm** jem, petš, pk; **kaz'tivlem** üe; **kaz'tillem** üe; **kodralōm** l, ud; **kodōr** üs, ks, ll; **kodōr** ud; **kodor** let; **kodras'ōm** ud; **karizn'a** ud; **karizna** ud (< vene murdeline *harizna* < kreeka χαρισμα 'and'); **ōbödn'a** üs, skr (< vene *obedn'a*).

Mälestuspäeva pidamise põhieesmärgiks on elavate heaolu tagamine ja neile surnutepoolse abi kindlustamine. Mälestamise aluseks on ettekujutused ühelt poolt hinge surematusest ja teiselt poolt maisete suhete jätkumisest teises ilmas. Mälestamine on matuste loogiline jätk ja üheskoos moodustavad nad mälestamis- ja matmiskommete tsükli – mälestamine lõpetab matused.

Matusepäeval jäeti naised surnu majja koristama ja toitu valmistama. Rituaalist osavõtjad tulid kalmistult ja istusid laua taha: kõigepealt hauakaevajad ning kirstu- ja ristitegijad, seejärel surnu pesijad ja alles siis kõik ülejäänud. Kui kõik olid juba lauda istunud ja surnut mälestanud, istusid laua taha ka sugulased. Mõnes kohas, näiteks Ežva ülemjooksul Nemdini külas, jäid mälestama vaid need, kel oli olnud mingi roll surnu riietamisel ja ärasaatmisel.

Peeti nii ühele lahkunule pühendatud mälestamisi kui ka mälestuspäevi, kus meenutati kõiki esivanemaid. Mälestussöömaajale kutsusid komid mitte ainult lähisugulasi ja naabreid,

vaid ka surnu sõpru, surnupesijaid, kirstutegijaid ja hauakaevajaid. Usuti, et hoolimatuse eest nende inimeste vastu võis koolnu oma sugulasi karmilt karistada. Kirikuga külates kutsuti kohale kogu vaimulikkond, tingimata oli mälestamistel ka kerjus. Kohata võib ka lokaalseid erinevusi: Turja külas kutsuti kolmandal päeval mälestama ainult surnupesijaid, kirstutegijad kutsuti üheksandal päeval; Jemdinis kutsuti üheksandal päeval vaid pesijad. Üldiselt võis tulla mälestama igaüks ja teda paluti istuma teiste külaliste kõrvale.

Mälestamispäevadeks olid komidel kolmas, kuues (seitsmes), üheksas, Iz'va komidel ka kahekümmes ja neljakümmes päev pärast surma. Kõiki päevi peale neljakümnenda tähistati vaid hommikuse söömaajaga, kuhu kutsuti ka surnu. Üheksandal päeval süüdati küünal nagu matustelgi, lauldi laulu *Püha jumal...* ja käidi kalmistul.

Mälestamised koosnesid erinevatest kombetalitustest. Hommikul suitsutati maja. Selleks võeti ahjust, kus parajasti leiba küpsetati, hõõguvad sötükid, pandi need kaussi ja süte peale visati okaspuuvaiku ja kadakaoksi. Ežva ülemjooksu komid kasutasid suitsutamiseks mõnikord hõõguvat kadakaokstega männiluuda, millega pühiti enne leiva küpsetamist ahjupõrandat. Mõnes kohas köeti hommikul saun surnupesijate ja nende jaoks, kes põletasid ära kirstulaastud ja surnu riided. Kalmistu poole

pöördudes kutsuti sauna ka lahkunu hing. Kirikuga külates, kus ei peetud kinni vanast usust, pidas preester hommikul hingepalvuse ja õnnistas mälestamistoitu.

Kõikidel mälestuspäevadel oli kombeks käia kalmistul. Tavaliselt käisid seal vaid lähisugulased. Kalmistul suitsutas keegi vanematest naistest hauda käies kolm korda palvetades ümber kääpa. Ülejäänud söed viskas ta haua peale. Seejärel asetati söögid käterätiku peale ja pandi õlle- või viinaklaas risti juurde või risti põikpuu peale. Mõnes kohas valati õlu surnu pea juurde tehtud lohku. Permikomid ja Luzi-äärsed komid veeretasid enne söömist haulal keedetud muna. Ežva ülemjooksu komid joonistasid igaüks kalmistule tulles kahe sõrmega hauakääpa külgedele kolm ristikest, siis läksid risti juurde ja selle ülemist põikpuud silitades teretasid surnut. Pärast söömist oli kombeks itkeda. Söögijäägid jäeti haulale.

Mälestamise viimaseks osaks oli kostitamise pärast kalmistulkäiku. Laua katsid naabrid või kodused. Enne söömist suitsutati viirukit. Laua otsa ikoonide alla pandi tass ja kauss surnu jaoks. Lauda istuti kindlas järjekorras – kõigepealt istus aukohale üks pesijaist, kes oli surnu asendajaks, sugulased istusid vastavalt sugulus-astmele. Udoras istusid naised eraldi lauas. Lähisugulased istusid sinna, kus oli olnud kirst. Laual oli igasuguseid roogi, kuid kohustuslikud

olid *tšerin'an* 'kalapirukas', *az'a šöd* 'hapu supp odrakruupidest', *kutt'a* 'magus riisi- või nisupuder', *tšomör* 'odrajahu- või kamajahupuder võiga', *šödösa n'an* 'odratäidisega rukkipirukas' ja erinevad küpsetised.

Kõige tähtsamaks mälestuspäevaks peeti neljakümnendat päeva: ud *kvait vežaunja*, ud, ll, ae, iz'va *kvait vežalunja*, üe *kvaited vežon* 'kuues nädal', üe *pokon'ik koll'an lun* 'surnu saatmise päev', iz'va, üe *loo koll'an lun*, üe, ks, üs *lol koll'an lun*, üe, ud *lov koll'alan lun* 'hinge saatmise päev', üe *lo vidz'is' koll'edan lun* 'hingehoidja saatmise päev'. Neljakümne päeva jooksul mälestati surnut igal hommikul kui "uuslahkunut", iga päev peeti kiriklikku matusetalitust, käidi kalmistul ja sõeluti haulale õnnistatud mulda. Usuti, et nelikümmend päeva on surnu hing sugulaste juures ja siis lahkub kodunt, kuna "Kristus ärkas 40 päeva järel üles ja läks taevasse". Neljakümnendal päeval "tehakse kõik nii nagu matustel".

Nemdini külas istuti lauda, mälestati surnut ja siis mindi laulu *Püha jumal...* saatel eeskotta. Pärast seda anti vaestele ikoonidelt nõelaga käterätik, tass ja alustass, teepakk ja taldrikutäis küpsetisi. Samal ajal löödi risti ette ja kummardati neljas suunas: *Primit lovsö, med sölö loö jugödin da šonödin da pötlun* 'Võta hing vastu, olgu tal valge ja soe ja küllaldaselt toitu'. Seejärel läksid mõned inimesed ära, aga mõned jäid teed jooma.

Teistes Ežva ülemjooksu külates suitsutas *lōdd'ōs'ōs'* 'lugeja' enne sööki viirukit. Seistes laua äärde näoga ikoonide poole luges ta *Issameie* (kolm korda) ja *Iže heruvimō* (kolm korda). Pühasenurga poolses lauaotsas olid taldrik küpsetistega, viinapudel, tee-pakk ja kompvekid ning selle kõige peal *lov tšōškōd* 'hingerätik' (ikoonidele asetatud käterätik surnule). Rätiku peale pandi pühapilt ja surnu kaelarist *perna*. Selle kõrvale ühe leiva sisse torgati teine rist (10–20 cm kõrge). Pühasenurka pandi tass teega ja murtud leib, mille sisse pisteti küünal. Pärast söömist käisid kõik kolm korda päripäeva ümber laua ja laulsid laulu *Püha jumal....* Iga ringi järel suudeldi pühapilti. Kolmanda ringi lõpus võttis üks viimasena tulijatest rätiku pühapildi ja ristiga, teine taldriku ja kõik läksid välja. Suurem rist jäi põleva küünla kõrvale. Trepil jäid kõik seisma ja keegi raputas rätikut kolm korda ida suunas. Taldrik kingitustega pandi rätikule, kanti kalmistu suunas ja anti vaestele. Samuti jäeti sinna surnu kaelarist, vaid pühapilt toodi tagasi. Kingist loobuda ei olnud kombeks, kui aga soovijaid polnud või surnu maja paiknes küla servas, viidi rätik kalmistule (*šoina*) ja seoti risti külge.

Ežva alamjooksu komid saatsid teele surnu asendaja. Talle anti kätte tohtnõu õllega ja küpsetised. Kõik see kaeti hingerätiku *lov tšōškōdiga* ning nutu, suudluste, kummarduste

ja itkude saatel talutati ta tagaukse kaudu majast välja. Seejuures pidi surnu asendaja vaikima ja vastu kummardama. Sōktōvi komid asetasid riide või käterätikuga kaetud korvi pirukatega surnupesija pea peale. Pesija vasakusse kätte anti tohtnõu õllega ja seejärel kummardasid kõik alustades peremehest tema ees maani. Pärast seda võtsid kaks surnule kõige lähedasemat inimest surnupesijal käe alt kinni ja viisid ta tagauksest välja. Uksest väravani läks surnu asendaja üksinda, aegajalt ümber pöörates ja mõned sammud tagasi astudes. Samal ajal jätkasid teelesaatjad kummardamist.

Mõnes kandis riputati hingerätik pühasenurga kõrval asuvale aknale (*gōrd ošin'*). Usuti, et mööda seda lahku surnu hing majast. Hiljem anti *lov tšōškōd* koos õlle ja toiduga vaimulikule või kerjusele. Iz'va komide juurest on kirja pandud komme asetada selle akna kõrvale väike kuusk, mida mööda hing saab väljuda. Jemva-äärses Turja külas kostitas preester pärast söömist kõiki kohalolijaid viina või õllega – seda nimetati papi pitsiks (*pop stopka*).

Järgmine lahkunule pühendatud mälestuspäev toimus tema esimesel surma-aastapäeval, Ežva alamjooksu komidel ka pool aastat pärast surma. Seejärel mälestati üldnimestiku järgi lihavõtete ja suvistepühade vanematelaupäevadel. Kuuest vanematelaupäevast tähistasid sürjakomid

nelja: lihaheite (56 päeva enne lihavõtteid), suvistete (seitsmes lihavõttejärgne laupäev), suurmaarjapäeva (Neitsi Maarja kaitse ja eestpalve püha – 1. (14.) oktoober) ja Dmitri laupäeva (laupäev püha Luuka päeva – 18. (31.) oktoober – ja märter Dmitri Solunski mälestuspäeva – 26. oktoober (8. november) – vahel). Tavaliselt olid need mälestuspäevad tagasihoidlikumad, osalesid vaid lähisugulased. Kalmistul puistati haualehti, pudistati mune, valati õlut ja viina. Suvistepühadel oli kombeks pista hauakünkasse kaseoksi.

Peale selle korraldati ka erakorralisi mälestuspäevi, tavaliselt surnute koduskäimise puhul, mida peeti omakseid ja karja tabanud taudide ja kodus toimuvate kummaliste nähtuste (*kažittšöm*) põhjuseks. Sellistel juhtudel usuti, et esivanemad (sk *röd'it'el'jas*, pk *važžes*) ei ole rahul sugulaste käitumisega. Taolisi mälestamisi korraldati ka sel juhul, kui surnu ilmus unes ja kaebas, et tal on janu; jalad, käed, keha või pea külmetavad; ta ei saa teises ilmas midagi teha, kuna tal pole kirvest, püssi jne. Neid kaebusi seletati sellega, et lahkunule ei antud enne surma tassi vett või õlut; surnu asjade jagamisel jäeti keegi ilma või ei antud kõike, mida pidi andma. “Surnu janu” puhul ei korraldatud alati mälestamist, vaid asetati pühasenurka tassiga teed või õlut ning anti see hiljem juhuslikule möödaminejale. Kui surnu kurtis külma üle, anti ma-

tustel ilma jäetud inimesele saapad, püksid, särk või midagi muud – sõltuvalt sellest, mis surnul “külmetas”. Kui sellist inimest ei leitud, anti asjad rändajale. Lisaks eriliste mälestamisrituaalide sooritamisele ütlesid komid igal hommikul, aga ka värsket leiba murdes või alkoholi klaasi valades: *Vošjoi-s'ibödtšöi, röd'it'el'jas* “Tulge ligi-maitske, vanemad”.

Mälestamiskombestikust võib näha iidsete “teise ilma”, surnute, esiisade ja hingekujutelmade liitumist kristlike ettekujutustega. Põhiline vastuolu paganlike ja kristlike kujutelmade vahel oli õigeusu vaimulikkonna meelest selles, et mälestamised peavad silmas surnute hingede ja elavate kooskõlbust, ent rahva sees pööratakse suuremat tähelepanu hingede kostitamisele materiaalse toiduga, mitte palvetele hinge lunastamiseks.

Kirjadus: Janovitš 1903, Terjukov 1979, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

MÄND – požom üs, jem, l, petš, skr, ks, ud, **požem** üe, iz'va, **požom** üe, let, **požum** pk, **požõm** ae.

Dendroloogilise koodi järgi asub mänd komidel semiootilisel meesväljal ning on opositsioonis naiseliku kasega, kusjuures männil on negatiivne varjund. Ühe muistendiversiooni kohaselt suri permikomi rahvaluuletegelane Pera püünisvõrke üle jõe pingule tõmmates. Võrgu üks ots oli kinnitatud jõe

paremal kaldal kasvava kase külge, teise otsa sidus Pera teisel pool jõe seisva männi külge. Teises opositsioonis (mänd/kuusk), kus mõlemad puud on meessümboolikaga, on männil aga positiivne semantika. Teises Pera surmast pajatavas muistendivariandis tõmbas Pera võrgu pingule omal kaldal kasvava hiiglasliku männi ja teisel kaldal seisva kuuse vahele. Kuusk murdus. Pera kukkus maha ja suri saadud vigastustesse. Nende kahe puu vastandamisel on männil hoopis suurem elujõud. Näiteks kuivatab üks nõid oma võlujõuga kuuse, kuid tunnistab tingimusteta männi kuivama sundinud vastase suuremat jõudu.

Komide traditsioonilises maailmavaates on selgelt näha kahesugust suhtumist mäندی. Mänd on seotud nii all- kui ülailmaga, ühendades neid vertikaalselt. Männi seosele maa-aluse ilmaga viitavad permikomi uskumused mütsiga männist (*šapkaa požum*), mis kasvab kalmistul ja ennustab oma vihisemisega kellegi surma. Arvatakse, et kahe suure männi vahele on maetud Pera. Permikomide legendaarne muistne pealik Kudõm-Oš tuleb enne "soojale maale" minekut isa haa kõrval kasvava suure männi juurde ning teeb vibust mitu lasku männi tüve pihta. Kõik nooled lähevad tüve keskele ning Kudõm-Oš läheb teele veendumusega, et reis on edukas. Sürjakomi muistendites on mänd valdavalt seotud maa-aluste aaretega.

Paljudes Udora ja Ežva külates teatakse tänini muistendeid seal kunagi kasvanud vägevatest mändidest, mille alla olevat peidetud tšuudide nõiutud varandus. Sürjakomi jahimees Jirkap leidis *as pu* 'oma puu' (mänd) ja tegi sellest endale iseliikuvad võlusuusad.

Kuni viimase ajani eksisteerisid ettekujutused männi seotusest taevaste kõrgustega. Männi kaudu oli võimalik pöörduda isegi Jumala poole. Näiteks käisid paljud naised 1820ndatel aastatel (ametlike jumalateenistuste vastase võitluse tugevnemise tõttu) palvetamas Jemva jõe ääres kasvava suure männi juures. Palvuse ajaks süüdati männi okstel küünlad. Teise maailmasõja järel, kui aktiveeris taas palvemajade likvideerimise poliitika, läksid Petšora vanausulised metsa, riputasid ikoonid männi otsa ja palvetasid seal.

Permikomid uskusid, et võimsad nõiad võivad inimese männiks muuta. Sürjakomide animistlike ettekujutuste kohaselt said männid inimkõneste aru ning vestlesid öösiti omavahel, andes päeval nähtut ja kuuldot edasi kauge vahemaa taha.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Klimov 1990, Rotšev 1984, Sidorov 1924.

N. Konakov

N

NABA – **gög** üldine, **gögin'** üe, **gog** jaz'va (vrd samuti arhailise semantika komi *gögör* 'ümber, ümberringi': naba = keskkoh, udmurdi *mu gogõ* 'maailma naba e keskpunkt').

Komide traditsioonilises inimorganismi kontseptsioonis kuulub naba täiskasvanud inimese väliste keskpunktide hulka (sisekeskmed on süda ja maks). Imikul peetakse selliseks keskpunktiks pealage, mille järgi vaadatakse lapse tervislikku seisukorda. Samas on komidel rituaale, mis põhinevad ettekujutusel, et lapse tulevikku on võimalik ette määrata nabanööri (*gög s'urös*) sümboolse mõjutamise teel (vt ämmaemand, sünnitus, roojus, hiir).

Füsioloogilise staatuse poolest on naba nagu kaenlaalunegi piiripealses positsioonis inimese sise- ja välisorganite vahel. Selline kaheusus tingib ka naba funktsiooni sümboolse mõtestamise: inimese üldist tervislikku seisundit on lihtne kindlaks teha naba "krudina" või allavajumise järgi. Sürjakomidelt on fikseeritud diagnostiline ravimisrituaal *gög murtalöm* (naba mõõtmine, paranadamine): manatark teeb parema käe pöidlaga kergelt nabale vajutades pöördliigutusi ning kuulab naba "krudinat" ja mõõdab naba "sügavust". Normist kõrvalekaldumise korral

viib manatark läbi naba õgvendamise rituaali: paneb naba peale rukkileiva tüki sisse torgatud kolm põlevat kirikuküünalt ning katab kõik selle teeklaasiga. Selle protseduuri tagajärjel kerkib naba ümbrus tõepoolest. Samamoodi ravitakse ka nabasonga *õdžõd gög*. Sürjakomi rahvameditsiini üks efektiivsemaid ravimeetodeid on arstimi kandmine vahetult naba peale. Imiku nabanööri kuivatatud tükikest peetakse tema ema jaoks parimaks kaitsevahendiks (vt amuletid). Rahvaluuletekstides on naba metafooriks jälg – näiteks mõistatuses: "mis on varsa kabja jälg viljapeksuplatsil" (*gumla võlön tšan' kok tui*). Tugeva sõpruse kohta ütlevad sürjakomid: *gög s'urösnas öt'ilaö kõrtas'ömaös'* 'nabanööriga ühte seotud'.

Kirjandus: KESK 1979, Nalimov 1908, Napolskihh 1995, Plessovski 1975, V. Šarapovi VM.

V. Šarapov

NAER – **s'eram** üldine.

Naeru rituaalne mõtestamine avaldub selgelt komi jahindus- ja kalandususkumustes. Arvatakse, et mitte mingil juhul ei tohi naerda tapetud karu üle, muidu võib ta ellu ärgata ja küti ära tappa. Ežva komidel on muistend oma neljakümnenda karu tapnud jahimehest. Karu nahka nülgides naeratas mees endaga rahulolevalt. Samal hetkel ärkas tapetud karu ellu, tõusis tagakäppadele ja hakkas sellist sol-

vangut talumata mõirgama. Nülitud karu kohutas jahimeest nii hirmsasti, et kütt tormas minema. End jälitavast karust sai mees lahti alles siis, kui võttis jalast aluspüksid ja viskas need oma seljataha (karu ei saanud sellest kaitsevahendist mööda minna). Sürjakomi jahimehed kartsid eriti mustapäise lapse naeru, sest see võis jahiõnne ära võtta. Kalastamise ajal karistasid sürjakomid karmilt lapsi, kes pilkasid püütud kalu. Usuti, et pärast sellist solvamist enam kalu ei saa. Väikseid lapsi ei võtnud komid tavaliselt jahile kaasa, kuna need ei tohtinud looma (ka kodulooma) tapmist pealt vaadata. Tähelepanuväärne on selle keelu traditsiooniline põhjendus: lapse tahtmatu naer või isegi juhulik naeratus võis äsjatapetud looma elustada.

Kujutlustel inimese naeru mõjust põhinesid mõned kahjulike putukate majast väljaajamise tavad. Jaanilaupäeval viisid Sõktõvi, Petšora ja Udora komid läbi lutikate väljaviiamise rituaali. Kodakondsed püüdsid kinni lutika, panid ta laua keskele ja hakkasid kooris tema üle naeru lagistama, et sellest majast kõik lutikad kaoks. Antud juhul käsitatakse naeru puhastava jõuna. Petšora komid viisid selle tavandi käigus lutikad eluruumist välja ja matsid need tikutoosis või vanas niinejalatsis sümbolsest maha. Tähelepanuväärne on, et viimasel juhul oli naermine rangelt keelatud – vastupidi, teise ilma saadetavaid putukaid itketi taga. Antud

keeld vaid aktualiseerib kujutlusi inimnaeru maagilisest jõust.

Tuleb rõhutada, et komidel ei olnud naer ja lõbutsemine ka reaalseste matuste ja mälestamise ajal keelatud. Mälestamise ajal kutsusid sürjakomid pärast kohustuslikke itke kalmistul lahkunute hingi koju mitte ainult sööma ja jooma, vaid ka koos elavatega mängima ja lõbutsema. Mälestamis- ja jõulukombestikus on komidel terve rida karnevalitüüpi mängu ja ennustamisi, mis põhinesid surnute osavõtul (vt ennustamine, peegel). Arvati, et liigne lein ja nutt võivad hingede tuju ära rikkuda ja nad ei taha enam elavatest lahkuda.

Rituaalsest naerust on juttu ilmselt ka ühe pulmatavandi kirjelduses, mis toimus noorpaari mehekoju saabumise päeval, kui pruut jagab tulevase mehe vanematele kingitusi. Keset lõbutsemist kannab peigmehe ema või ristiema vaagnal lauale elavat parti imiteeriva keedetud linnu (linnu pea on pilpa abil püsti tõstetud). Laua taga istujad hakkavad käratsema, viskavad lindu leivatükkidega, püüdes tema pead ümber tõugata, ning karjuvad lõbusalt kooris “gog-gog-gog-gog”. Selle pulmamängu nimetus on *gogz’om* ‘kaagatamine, väljanaermine’.

Kolme-neljakuise lapse arenguetappide jälgimisel pööratakse komi peredes erilist tähelepanu lapse naeratuse ja naeru tekkimisele. Naeratust käsitletakse mõtestatud näoilme esimese tunnusena.

Naeratava lapse kohta võidakse sürjakomi peredes ütelda *morts'ammis* 'inimestus, muutus inimeseks'. Sama öeldakse esimesi samme tegeva pooleteiseaastase lapse kohta. Iseloomulik on, et sürjakomid kasutavad kõlalt lähedast ja tähenduselt sarnast iseloomustust mehestunud ja tugevnenud nooruki kohta: *mortjammõnõ* (ae, petš, ks), *mortjamas'nõ* (jem, iz'va, ud) ja *mortn'emas'nõ* (iz'va). Sürjakomide ettekujutustes on naermise võime nagu ka iseseisva kõndimise oskus inimeseks saamise piiretapid.

Kombestiku ja rahvaluuletekstide analüüs näitab, et traditsioonilisele komi maailmavaatele on omane naeru mitmetähenduslik mõistmine. Ühelt poolt eristab see võime inimest loomast ja kaitseb teda teise ilma mõjude eest. Teisest küljest arvatakse, et kohatu naer ja jöhker nali võivad provotseerida kurjade vaimude tegevust, jätta inimese ilma jahihõnnest ja isegi hukka saata.

Kirjandus: Konakov 1993, Nalimov 1907, Nalimov 1908, Plessovski 1968, Sidorov 1924 & 1927 & 1928, Šarapov 1993, V. Šarapovi VM.

V. Šarapov

NAGAI-LIND – **Nagai-lebatš** kirjakeelne, ae, **Nagoi-lebatš** ae, üe, ud, **Nagai-t'itsa** iz'va, üe, **Nagaika** petš.

Võlulinnu nimetuse etümoloogia pole selge – ilmselt on see türgi-tatari päritolu. Nagai-linnu kuju on laenatud

vene folkloorist ning on sama, mis mesopotaamia Anzuda, india Garuda, iraani Simurg ja araabia Ruh. Lind viib muinasjututegelase teise kuningriiki – maa-alusest ilmast ülemisse ilma, mäelt keskmisse maailma jne. Nagai-linnuga seostatakse kõige sagedamini järgmisi motiive: tegelase reetmine vendade (sõprade) poolt, linnupoegade päästmine lohe käest, toitmine tegelase reiest lõigatud lihaga jne. Tavaliselt elab Nagai-lind tamme otsas; ühes muinasjutuvariandis elab ta edelas, mäe otsas. Mõnikord kontamineerub müütiline lind traditsioonilise muinasjutulise kotka kujuga.

Nagai-lind on komi kirjaniku Nikolai Štšukini samanimelise värssmuinasjutu üks peategelasi. Värssmuinasjutt *Nagai-lind* lavastati 1994. aastal Komi Vabariigi Riiklikus Folklooriteatris.

Kirjandus: Ossipov 1986, Plessovski Draama, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

NAINE – **an'** üldine, **nõvbaba** kirjakeelne (< *nõv* 'neiu' + vene *baba*), **nõlbaba** petš, s, üe, **baba** üldine (< vene).

Erinevalt paljude rahvaste mütoloo­giast puudub komi mütoloo­gias Jeni ja Omõl'iga (Kul'iga) võrdne naisju­mala-looja kuju. Mõnedes sürjakomi müütides mainitakse küll Jeni naist, kes esineb neis juttudes siiski vaid

vendade-demiurgide tüli ühe põhjustajana – tema kuju iseseisvat edasiarendamist ei toimu. Sürjakomide ettekujutuses sai esimene naine algselt rituaalse pahe kandjaks. Selle pahe andis talle Omöl', kes viis lõpule Jeni alustatud naise suguelundi valmistamise. Teises müüdisüzees naine rehabiliteeritakse: algselt puhtana võttis ta vabatahtlikult enda peale osa pahest, mis oli Omöl'i salasepitsuste tõttu maailma täitnud (vt roojus). Permikomi müütides omistatakse esimesele naisele hoopis kõrgem staatus: pärimuse järgi põlvnevad inimesed maisest mehest Perast ja vikerkaart mööda maa peale laskunud taevasest tüdrukust Zaran'ist, päikese Šondi tütrest. Vastavalt komi tšuudi-lugudele on naise valed toimingud taeva ja maa eraldumise ning ajaloolise aja ja ruumi tekke põhjuseks.

Naisjumalate väljakujunematus komi mütoloogias ei takistanud laenatud kristlike naispühakute kultuse teket. Komide hulgas on eriti austatud naisi kaitsev jumalaema, naiste tööde soosija Paraskeva Pjatnitsa, tervistaja Varvara jt, kes abistavad naisi sünnitusel ja naistehaiguste puhul ning aitavad naistetöodes.

Komide mütoloogias madalamal astmel asuvate tegelaste hulgas on tuntuimad metsanaised *vör an'jas* ja näkid *vausa*, keda kõige sagedamini mainitakse metsavana ja vetevaimu naistena. Mõnikord saavad metsanaised ja vetenaised ka inimeste (vägilaste või jahimeeste) naisteks. Nõnda

võidab permikomi, Ežva ülemjooksu ja Luzi-Letka pärimuste kangelane Pera metsavana ja abiellub tema naisega. Iz'va ja Ežva alamjooksu eepilistes tekstides *Šomvukva* ja *Kaksteist isa-poega* võidab noorim poeg vetevaimu Glöti, vee- ja metsakaruru ning abiellub nende tütreaga. Sürjakomide jahimuistendites tuleb oma naist vael ajal meenutanud jahimehe juurde metsanaine (sageli tema naist teeseldes) ja elab kütiga koos kogu jahihooaja. Jahimees pääseb ebanaisest talle keevat vett peale valades, pihlakavitsaga pekstes, teda jõe teisele kaldale maha jättes või kodukülale lähenedes – kirikut või kabelit nähes hüppab metsanaine paadist vette. Permikomi muistendites mainitakse sageli inimestele kahju toovaid müütilisi naisolendeid *Kal'an*.

Permikomi pärimuses on naistegelased reeglina meestega võrdväärised – nad on iseseisvad ja võimukad (esiemad, nõiad ja vägilaste emad: Tšikös', Potös', Pövs'in, Z'uzd'a, mansi vürstitar Kostö). Sürjakomi pärimuses on naine sagedamini võõraste tõttu kannatav ennastsalgav võitleja – näiteks jälitatavate tšuudide ja Udora vürstitari lugudes (vt Udora vürstinna) keeldub naine ristimisest ja viskub vette. Petšora nõida Kõskat ära põlates uputab end ka ristitud tüdruk Ull'ana. Tüdruku uppumise motiiv protesti märgina (konflikti lahendamise ainukese viisina) esineb ka sürjakomi ballaadides.

Permikomi muinasjuttudes tegutseb naine iseseisva tegelasena, samal ajal kui sürjakomi muinasjuttudes esineb ta sagedamini vaid kangelase ja antikangelase ihaldusobjekti või saagina nagu võlusesmedki (vt ka ilu). Komide tavandilauludes on naine ühest küljest kannatav objekt (kuna tavandilaulud ja eriti pulmaitkud on naiste eneseväljenduse traditsiooniline vorm), aga teisest küljest kerkib naisekuju kogu maailma metafooride ja võrdluste tasandile. Vahest just tavandilauludes rõhutatakse maksimaalselt naisalge kui suure ema, iluideaali ja üleilmse armastuse müütilist tähendust.

Kahesugune suhtumine naisesse avaldus ka igapäevaelus. Nõnda peeti naist ühelt poolt pahe ehk roojuse kandjaks ja ta pidi vastuvaidlematult mehele (isale, abikaasale, vennale) alluma, teisest küljest aga oli ta sotsiaalse staatuse järgi pappidest ja ametnikest kõrgemal ning ei pidanud seepärast nende ees kummardama.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Klimov 1990, Nalimov 1908, Ossipov 1986, Piotrovski & Nalimov 1912.

O. Uljašev

NEITSI MAARJA SÜNDIMISE PÄEV – Bogorod’itša lun üldine (Jumalaema päev) – 8. (22.) september.

Neitsi Maarja sünnipäev kuulub kahe teistkümneme suurima ristiusupüha hulka. Sel päeval panid külanaised

rahad kokku ja korraldasid endale piduliku lõunasöögi. Pärast söömaaega mängisid naised ringmänge, tantsisid ja jalutasid lauldes külatänavail. Ežva ülemjooksu noored said kokku metsas ning keetsid seal endale *seljankat* – kartuliputru munade, või ja piimaga.

Eriti värvikas oli Neitsi Maarja sündimise päeva tähistamine Vis’eri külas. *Bogorod’itša lun* oli kohalik patroonipüha ning Vis’eri külla voolas rahvast kokku terveist ümbruskonnast. Legendi kohaselt oli seal ammusel ajal toimunud Jumalaema ikooni imeline ilmumine, mille auks otsustati Vis’eri kiriku juures igal aastal ohvritalitus läbi viia. Iga kord, kui oli vaja ohverdada, tuli varahommikul kiriku juurde ilus ja rammus põhjapõder. Vahel juhtus, et põder hilines – jumalateenistust ei alustatud siis enne tema saabumist. Hiljem hakati igal aastal märkama, et põder hilines ning oli erakordselt väsinud ja kõhn. Seda kõike seletati usu nõrgenemisega rahva seas ja pattude hulga suurenemisega. Ühel aastal oodati imepõdra tulekut eriti kaua. Lõpuks kaotati usk tema ilmumisse ja toodi ohvriks koduloom. Äkki pärast jumalateenistust ilmus põder jooksuga kohale. Nähes aga, et ohverdamine on juba möödas, langes ta surnult maha. Sellest ajast alates salapärane põder enam ei ilmunud. Analoogilised legendid kohale saabuvast ohvripõdrast olid tuntud ka Udora rajooni Sloboda ja Põz’dini külades ning levinud kogu Põhja-Venemaal.

Neitsi Maarja sünnipäevast (õigupoolest pärast sügisest pööripäeva) algas metslindude massiline küttimine lähemal asuvatel jahialadel. Enne jahileminekut korjasid Iz'va kütid "Jumalaema rohtu" (akakappas – huulõieliste sugukonna taim *Ajuga*), panid seda erilise nõu sisse asetatud tulistele sütele ning suitsutasid siis end eeskoja lävel seistes. Pärast suitsutamist astusid nad üle lävepaku ja asusid teele. Mõnes kandis toimus enne sügisesele jahileminekut ühine ohverdamine. Nõnda kogunesid 19. sajandi lõpus Petšora-äärses Viz'abõži külas kõik jahimehed ja nende sugulased varahommikul kiriku ette. Pärast poolteist tundi kestnud jumalateenistust läksid nad väljakule, kuhu oli asetatud suur laud tapetud lambaga. Liha jagati kolmeks osaks: preestri jaoks, kiriku kasuks müümiseks ja ühissöömingu tarbeks. Kui liha oli keedetud ja pühitsetud, istusid kõik maha laotatud vaipadele ja hakkasid sööma – peale joodi koduõlut *sur*. Jahile läksid kütid järgmisel hommikul.

Kirjandus: Gagarin & Dukart 1968, Kruglov 1875, Popov 1848, Sidorov 1928.

N. Konakov

NEIU SARVE MURDMINE – nõv s'ur tšegõm petš – sümboolne "neiu priiuse" lõplik äravõtmine noorelt naiselt.

Neiu sarve murdmine toimus noorpaari esimesel ühisel majapidamistöõde tegemisel. Ilma igasuguse põhjuseta lõi mees oma noort naist vitsaga. Arvati, et pärast seda kaotas naine lõplikult "neiu priiuse".

Kirjandus: Plessovski 1968.

N. Konakov

NELJASILMNE KOER – n'ol' s'inma pon üldine (vt koer).

NIIDU TASUMINE, KINNI-MAKSMINE – az'la mõntõm – Udora komide pulmajärgsesse komplektu kuuluv kinkide jagamine.

Suvistepühade ajal pidid kõik aasta algusest peale mehele läinud noorikud korraldama ühise kostitamise, kusjuures võõrustoidu (karaskilaadsed *šan'gad*, pirukad, kanaliha-pirukad) valmistasid nende emad. *Az'la mõntõm* toimus kuskil tasasel legendikul, tavaliselt küla taga niidul. Võõrustoidud asetati eraldi noorte, meeste, naiste ja vanurite jaoks. Kostitada võidi ka teistmoodi: noorikud moodustasid kätest kinni võttes ringi ja hakkasid laulumänge mängima. Ringi sees seisvad emad viskasid aga üle tütarde peade kohalolijatele küpsetisi. Pärast kostitamist toimusid noorikute osavusvõistlused. Peol osalejad seisid kahte ritta nägudega teineteise poole, moodustades nii läbikäigu, mida mööda noorikud kahekaupa jooksma pidid. Neid püüti

igati takistada, näiteks pandi jalg ette. Iga noorik püüdis joosta ilma komis-tamata ja võimalikult kiiresti.

Kirjandus: Dukart 1975.

N. Konakov

NIKOLAI IMETEGIJA – **Miköla-ugodn'ik** sk (< vene), **Miköla milösl'ivöi** ud, **Mikela milest'ivei** üe, iz'va, **Miköla milost'ivöi** pk, ud (< vene).

Komi rahvaluules on rohkesti jutte, kus Nikolai Imetegija on jahimeeste abistaja ja kaitsja rollis – kord liites enda ja metsavana funktsioonid, kord metsavanale vastu astudes. Sürjakomi müüdis palub karu just Nikolai Imetegijat anda talle põial. Too keeldub, ähvardades muidu anda inimesele tiivad ning koerale vibu ja nooled. Kui karud hakkasid sageda-mini metsas inimesi ründama, tuli Nikolai maa peale. Ta langetas kase, lõhestas selle ja pani lõhesse kiilu. Tuli karu ja tahtis Nikolai Imetegijat ära süüa. Nikolai palus karul ennem aidata tal kask lõhki ajada. Karu pistis käpa prakku. Nikolai Imetegija aga lõi kiilu välja ja hakkas kinnipüütud karu raudkepiga halastamatult peksma. Lõpuks hakkas karu armu paluma ja andis töotuse inimesi mitte kunagi enam puutuda.

Jahimees jäi metsas küttides hil-japeale. Äkki hakkas sadama lõrtsi ja läks väga külmaks. Varsti oli kütt juba nii läbikülmunud, et käed ja jalad

ütlesid üles ning ta liikus roomates metsarada pidi. Lõpuks nägi ta ees tulukest ning jõudis eraku eluaseme-ni. Jahimees palus öömaja, kuid erak keeldus ettekäändel, et ta elab juba 30 aastat püha elu ja ei või lubada oma kongi rüvetamist. Külma tõttu vaevu elus roomas jahimees edasi ja nägi varsti jälle tulukest. Lökke ääres lamas keegi vanamees. Taat tõusis ja keetis kütile putru võiga. Kui jahi-mees oli end tule paistel kuivatanud, heitsid nad magama. Hommikul andis taat kütile jälle süüa ja nad asusid koos teele. Kui nad möödusid kohast, kus oli olnud eraku eluase, nägi jahi-mees seal ainult vett täis auku, milles ujus ringi tema öösel mahapillatud müts. Selgus, et see vanamees oli tegelikult Nikolai Imetegija, kes tuli taevast maa peale jahimeest aitama ja külalislahkuse seaduse rikkujat karistama.

Teises muistendis palub üks vana-meis kahelt jahimehelt luba küttida koos nendega. Ta võitleb kaheteist versta laiusel ja kaheteist versta pikkusel raudsel viljapeksuplatsil kahe sülla pikkuse koletisega, kes üritas neid ära süüa, ning võidab teda (episood pärineb kangelase ja lohe võitluse muinasjutust). Vanamees ja jahimehed leidsid koletise majast suure hulga inimkehi ja maharaiutud päid. Samas oli ka koletise poolt tapetud jahimeeste saak – tohutul hulgal kõikvõimalikke nahku. Jahimehed te-gid ettepaneku jagada saak kolmeks, kuid vanamees ütles oma osast ära.

Pärast hüvastijätku ütles vanamees küttildele: “Tuletage meelde Nikolai Imetegijat,” ja palus neil silmad kinni panna. Kui jahimehed uuesti silmad avasid, oli vanamees kadunud.

Obi jõe äärde elama asunud põhjapoolsete sürjakomide muistendis räägitakse põdrakasvatajast, kes vajus jahil olles läbi jää ning hakkas põhja vajuma. Äkki ilmus kuskilt välja hallipäine vanamees, ulatas talle oma kepi ja tõmbas ta veest välja. Jahimees tahtis oma päästjale hiljem tänuks kingitust teha ja küsis, kus too elab. Vanamees vastas, et maa peal võib teda näha vaid Salehardi linnas Nikolai Imetegija kirikus. Kui jahimees läks sellesse kirikusse, tundis ta end päästnud vanamehe ära Nikolai Imetegija ikooni peal.

Sürjakomi muinasjuttudes esineb Nikolai Imetegija imearstina. Koos vaesest mehest abilisega käib ta külast külla ja ravib lootusetuid haigeid. Nikolai palub kütta sauna ja raiub seal haige künas tükkideks. Seejärel võtab ta rinna peal asuvast väiksest pudelist suhu natukene ravimit ja pritsib seda katkiraiutud inimkeha tükkidele. Esimese pritsimise järel kasvavad tükid kokku, teise järel muutub keha puhtaks ning kolmanda pritsimise järel ärkab haige ellu terve ja noorenenuna. Kogu ravimise eest saadud raha jagab Nikolai Imetegija oma abilisega võrdselt. Antud süžee on ilmselt üle võetud vene rahvaluulest.

Mingeid kombetalitusi Nikolai Imetegija päeval läbi ei viidud.

Erandiks olid vaid Udora komid, kel oli sel päeval kombeks vanameestele ja leskedele erinevaid küpsetisi (pannkooke, kalapirukaid jne) kinkida ja ütelda: *Milost'ivõi Mikola s'etis* ‘Armuline Mikola andis’. Nikolai Imetegija pühapiltidesse suhtusid komid erilise austusega. Tõsi küll, kui permikomid leidsid äsjahangitud ikooni pealt kirja “Nikolai Tšudotvorets”, viisid nad selle majast viivitamatult välja (sõnade *tšudotvorets* ‘imetegija’ ja *tšud* ‘tšuudid’ sarnase kõla pärast, kuna sõnaga *tšud* tähistasid nad iga-suguseid vaime ja kurje jõude).

Kirjandus: Fuchs 1924, Fokos-Fuchs 1951, Janovitš 1903, Rotšev 1984, Uspenski 1982, P. Limerovi VM, J. Rotševi VM.

N. Konakov

NIMETU PÕDRAVASIKAS – n'imtöm t'el'a-kör iz'va – väikse lapse põdravasikas-teisik.

Nimetuks põdravasikaks nimetati vastsündinud lapsele pühendatud põdravasikat. Hiljem anti vasikale lapse nimi. Temasse suhtuti kui lapse teisikusse ning ta käitumise ja tervise järgi ennustati nimekaimu tulevikku. Kaheaastaseks saanuna kaotas nimetu põdravasikas oma erilise staatuse ja läks üle tavaliste suguküpsete põtrade kategooriasse, kuna ta ei vastanud enam vanuselise astenduse poolest oma teisikule.

N. Konakov

NINATU – **nõrtõm** jem – kahjutoov ja haigusi tekitav vaim.

Nõrtõmi nina lõikas sirbiga ära üks naine – ninatu lähenes ilusa poisi kujul vargsi selle naise rindadele, kuid ilmutas mingil moel oma ebainimlikku loomust. Sellest ajast saadik mak-sab ninatu naistele kätte sellega, et pruulib nõiajooki ja saadab selle abil lastele haigusi: paiseid, punetisi jne.

Kirjandus: Startsev 1929.

N. Konakov

NUKK – **akan'** üe, üs, jem, iz'va, ae, petš, skr, ks, pk, **kukla** üs, ll, pk; **t'at'uk** udora.

V. Lõtkini ja J. Guljajevi arvates on sürjakomi sõna *akan'* algne tähendus 'väike mänguõde, -naine'. Sürjakomi sõna *ak-* (deminutiivsufiksita *-an'*) on võimalik kõrvutada soome sõnaga *akka* 'vana naine, õeke, naine', saami sõnaga *akka*, aga ka sürjakomi murdelise sõnaga *ak vežan'* 'ristiema'.

Mõned sürjakomi fraseologismid ning samuti nukuga seotud uskumused ja keelud tõendavad antropomorfse mänguasja seost kujutlustega inimese varihingest või teisikust: *s'in akan'* 'silmatera, pupill', sõnasõnalt 'silmanukk'; *s'in akan'õs suvtsa* sõnasõnalt '(tema) silmanukk on püsti' või *suvtsa s'in* 'püstised silmad' öeldakse liikumatu ehk raske pilguga inimese kohta; nõia traditsiooniline püsitun-nus on *ulö jura s'in akan', guga s'in*

akan' 'pahupidi silmatera' – sõnasõnalt 'silmanukk on pahupidi'.

Täiskasvanud tajusid mõningaid laste nukumänge ennustuslikena. Tüdrukute mängimine kaltsunukku-dega arvati mõjutavat nende tulevast pereõnne ja viljakust. Sürjakomid ütlevad, et oma nukke mängu ajal sõbrannadele jagaval tüdrukul ei ole tulevikus pereõnne ja heaolu. Arvati, et nukumängude iseloomu järgi saab ennustada muutusi mitte ainult lapse, vaid ka terve perekonna elus: kui lapsed mängivad matuseid, mattes maja nurga juures itkedes oma nukke, siis varsti selles peres keegi sureb.

Iga tüdruku mängupere kaltsunukkude arv vastas reeglina lapse reaalse perekonna liikmete arvule. Nukkudele ei pandud aga pereliikmete nimesid, et kaitsta elavaid inimesi võimaliku seose eest mänguasjast teisiku saatusega ja seega vältida kaetamist ja nõidumist. Tüdrukute nukuriiete valmistamist vaadeldes ja sageli ka õmblemisest ja mängust endast osa võttes jälgisid vanemad rangelt, et nuku riided oleks õmmeldud uutest riidelappidest – mitte mingil juhul ei tohtinud kasutada kellegi poolt kantud riiete tükke. Sürjakomide uskumuste kohaselt on "elava inimese lõhnaga läbiimbunud" riietus tema vari *vudžör*. Sellistes riietes nuku mahamatmine võib saata tema reaalsele "teisikule" kaela vältimatu haiguse või põhjustada isegi inimese surma. Tähelepanuväärne on

see, et pärast traditsioonilist “nuku matmise” mängu ei võtnud lapsed hiljem kunagi nukku maa seest välja, põhjendades seda sellega, et sellise nukuga mängides võib endale õnnestust kaela tõmmata.

Nukkude nägu tähistati valge või heleda taustaga või siis värviliste riideribadega, kusjuures näojooni reeglina ei detailiseeritud. Alles 1920-30ndatel, kui maalaste hulgas said populaarseteks paberist kokkukeeratud nukud, hakati mängunägu-tele joonistama tahma või pliiatsiga silmi, ninasid ja suid. Selles suhtes on iseloomulik permikomi uskumus: kui lapsed mängivad nukuga, kellel on “püstised silmad” (nagu nõidadel), võivad nad pimedaks jääda või õnnestust majja tuua. Paljude põhja- ja Siberi rahvaste traditsioonilises kultuuris peeti kinni nukkude suu, nina, silmade ja kõrvade tähistamise keelust. Arvati, et näojoonte kujutamine võib nuku elustada ja muuta ta inimesele ohtlikuks.

Vaimude-hoidjate antropomorfsed puukujud vastupidi olid alati varustatud näojoontega. *Ongoni*² valmistamise käigus lõigati suu, silmad ja kõrvad välja viimastena – see sümbolne tegevus eelnes vaimu rituaalsele elustamisele. Erinevate rahvaste traditsiooniliste kujutluste kohaselt sisenesid kaitsevaimud ja abivaimud

² *Ongon* on šamaani abivaimu nukukujuline sümbolne eluase, mille šamaan võib valmistada puust, kivist või savist. *Toimetaja märkus.*

oma kujudesse just suu, nina, silmade ja kõrvade kaudu. Mainitud ettekujutlused selgete näojoontega nukust kui kaitsevaimust on ilmselt ka külas elavate sürjakomide tänapäevase kombe aluseks asetada tööstuslikult valmistatud stiliseeritud rahvariites nukud aknaraamide vahele näoga õue poole. Tähelepanuväärne on see, et Iz'va komide hällilauludes võrreldakse nukku inimese varju või amuletiga: *pidz'ös pomöi akan'öi, öšin' dorön vudžöröi* ‘nukuke põlve peal, vari (*vudžör*) akna juures’.

Sürjakomi ja permikomi muinasjuttudes esineb elustunud nukk emata jäänud naistegelase kaitsja ja abilise rollis. Tähelepanuväärne on see, et savinuku valmistamisprotsess on muinasjuttudes eostamise metafooriks (vrd sürjakomi laste nimetust savimänguasjadele – *s'oi papu* ‘savivulva, savipirukas’). Rahvaluuletekstides toonitatakse õlgedest, kasetohust ja savist tehtud nukkude eksisteerimise lühiajalisust. Sürjakomi keeles rõhutab metafoorne võrdlus savist nukuga inimese kõhklevat ja tahtejõuetut loomust (näiteks *s'oi mon* ‘saviminia’, *s'oi mort* ‘saviinimene’). Inimesi, kes kardavad märjaks saada, on komidel kombeks julgustada sõnadega: *on nõdz'dõ, abu s'oi mon* ‘sa ei ligune pehmeks, ei ole saviminia’. Sürjakomide traditsioonilises komplimentaarses pöördumises kena tüdruku või pruudi poole *rotš akan* (sõnasõnalt ‘vene nukk’) rõhutatakse kujutlust

neiu ilu ebamaisest, mitteinimlikust loomusest.

Iseloomulik on nuku kasutamine nõidumise juures ja traditsioonilises mantikas. Permikomide jõuluaegsete ennustamiste ühes versioonis arvati, et kui tüdruk võtab kummuli savipoti alt nuku, siis sünnitab ta sel aastal lapse. Sürjakomide arvates aga kuulutas selline ennustuse tulemus ette õnnetut sünnitust või nurisünnitust. Komide ja hantide ühisel asualal (Tjumeni oblasti Šurõškari rajoonis) vabanesid naised kaltsunukkude abil halbade unenägude lummusest: püha kase all korraldati söömaaeg, mille käigus naised jutustasid üksteisele oma unenägusid. Kase lähedusse kaevati augud, kus toimus spetsiaalselt selleks ömmeldud kaltsunukkude matusetalitus. Analooigne rituaal oli minevikus olemas ka udmurtidel: mõne sugulase haiguse korral õmbletsid naised kaltsunukke ja korraldasid neile matusetalituse. Sürjakomide nõidumispraktikas tuntakse varguse eest karistamise viisina kahtlusalust kujutava nuku teatud nõiasõnade saatel mahamatmist – arvatakse, et kannatanu võib sel kombel varga hukutada. L. Žerebtsovi andmete kohaselt määrisid permikomid nõianuku valmistamisel tema pea omaenda verrega kokku. Permikomide uskumuste järgi tuli surnud nõiale kindlasti kirsu kaasa panna seitse nukku, muidu võib ta seitse inimest endaga hauda kaasa viia. Kertšomja komid arvavad,

et nõianukke tuleb kindlasti valmistada “roojasest” haavapuust, aga laste mänguasju on parem teha kasest või männist.

Kirjandus: Gribova 1970, Klimov 1991, Nessanelis & Šarapov 1995, Rotšev 1972a, Sidorov 1928, Sharapov 1993, Šarapov 1998b, Žerebtsov 1971, Uljašev & Šarapov 1996, V. Šarapovi VM.

V. Šarapov

NULG – n’õv üldine, **n’õvpu** üldine, **n’õõ** iz’va, üe, **n’õl** s, üe, **n’õ** üe, **n’iv** ud.

Traditsiooniliste ettekujutuste järgi kuulub nulg semiootiliselt alumisse ja naisvälja. Vastsündinud lapse isalt küsiti: “N’õv ali koz?” “Nulg või kuusk?” Vastus “Nulg” tähendas tütre sündi. Usuti, et kui pärast majaperemehe surma istutada maja kõrvale nulg, ei saa mehed seal enam elada – surevad varsti. Jahimehed vältisid ööbimist nulu all, kuna selle puu all peitvat end kurat ja prohvet Ilja püüdvat Jeni käsul teda äikese ajal pikselöökidega hävitada. Matustel oli kombeks katta haua põhi nuluokstega.

Kirjandus: Sorvatšova 1978, I. Iljina VM, O. Uljaševi VM.

N. Konakov

NÕID – tun üe, skr, ks, ud, **tunščik** petš, **kul’tun** pk, **kul’atun** pk – võimsad nõiad, rahvapärimuse tegelased.

Nõiaeepose legendid jagunevad põhiliselt kahte tsükklisse: Permi Stefani võitlus nõidadega, kus Stefan ise on oma vastastest veelgi võimsama nõia rollis, ning nõidade omavaheline võitlus. Kõigi nõidade ühiseks tunnuseks oli nende haavamatus tavaliste relvade-ga. Nõidadel oli võim loodusjõudude üle: näiteks Pal'aika, Tunnõrjak ja Šõpitša võisid pikka aega vee all viibida ning liikuda seal kaugete vahemaade taha; Karukäpalise ja Raudse Aika tahtel tekkisid jõel hüglaslikud lained; Mel'eika ja Pal'aika käsul toimusid üleujutused; Lubarja maja ja Pal'aika olid tulekindlad jne. Karukäpaline võis muutuda karuks ja haviks, Lubarja aga hundiks. Tema käsul sööstsid jälitajate kallale huntide ja karude karjad. Lubarja ja Kõska ajasid ühte kohta nii palju kalu kokku, et paadid peatusid. Paljud rahvajutud nõidadest on toponüümilise iseloomuga.

Kirjandus: Doronin 1947, Plessovski 1979, Rotšev 1984, Sidorov 1928.

N. Konakov

NÕIDUS – **keröm** ae, ks; **kerem** üe; **karöm** iz'va, petš, ud; **kimöst'ittšöm** ks, ll; **kimest'item** üe; **noköm** üe, ll, ud; **nokem** üe; **tois'öm** üe (vt kaetus).

NÄGEMUS, VIIRASTUS – **kažittšöm** skr, ks; **kažittšem** üe; **kažitššem** ae (vene *kazat'sa*); **kast'ittšem** üe; **kõž** ud; **veržik** ae; ud; **veržittšöm** ud (< *veržittšönō* 'viirastuma');

s'veršittšem üe; **man'ilō** l (< vene *manit'*).

Komi jahiuskumustes oli eriline koht ettekujutustel viirastuste, nägemuste või fantoomide olemasolust metsas, täpsemalt seal esinevatest kuulmis-, nägemis- või kuulmis-nägemishallutsinatsioonidest. Antud teema on väga populaarne muistendites. Mälestusi neist viirastustest võib kuulda paljudelt endistelt küttidelt praegugi. Jahimehed eristavad neid selgelt metshaldja ettekujutustest, sellele viitab ka nähtuse nimetus.

Eriti palju on jutte kuulmis- ja nägemishallutsinatsioonidest. Näiteks kuulsid jahionni elanikud öösel, et keegi eemaldus onnist inimese moodi kisendades, kuid seejärel ei juhtunud enam midagi. Jahimees läks kontrollima püüniseid ja nägi eespool tuttavat kodukülameest. Jahimees rõõmustas ja hõikas tuttavat, kuid too ei reageerinud sellele, vaid kõndis edasi ning kadus varsti silmist. Jahilt koju naasnud jahimees sai teada, et ta tuttav polnud külast lahkunud. Loo lõpus kommenteeris jutustaja: "Nägin täiesti selgelt – tema oli. A mis see oli, ei tea... Ehk hüpnoos?"

Komi usundilistes muistendites väljendusid hallutsinatsioonid tavaliselt selles, et lähijahialal üksinda küttiv jahimees nägi oma naist. Süžee ise on kindlakskujunenud ja väga levinud, tekstid erinevad vaid viimistlustaseme poolest. Kõige lihtsamas variandis räägitakse jahimehest, kes

meenutab oma naist, kuuleb varsti ta häält ja näeb teda teispoole jõge. Jahimees toob naise jahionni, elab temaga mõnda aega ja täidab oma abikaasakohustusi. Siis otsustab naine koju minna ja kaob. Koju naastes saab jahimees teada, et naine polnud külast lahkunudki.

Arenenuma süžeeaga jutus läheb jahimees koos oma ebanaisega koju. Nad lähenevad juba külale, paat on just kiriku vastas, kui naine hüppab vette ja kaob.

Kõige ulatuslikumas süžees kohutub jahimees oma võltsnaisega veelkord aasta pärast, kui läheb uuesti jahile samasse kohta. Jälle kuuleb ta naise häält, mis palub end üle jõe tuua. Jahimees näeb oma ebanais koos väikse lapsega, ent keeldub teda üle toomast. Naine palub võtta kas või lapse, kuid mees keeldub ka sellest. Raevunud naine astub lapse jala peale ja kisub ta pooleks. Visanud lapse vette, vilistab ta ja kaugeneb tulekeerisena. Süžee on tuntud ka idaslaavi muinasjutudes. Muinasjututegelane läheb meretagusele maale, soetab seal "metsiku naisega" lapse, seejärel jätab ta naise maha ja see kisub lapse pooleks.

Permikomidel on olemas ka selle süžee pöördvariant. Karu leiab metsast naise ja võtab ta endale abikaasaks. Naine sünnitab talle kolm karupoega ja lõpuks põgeneb. Karu võtab pojad kaasa ja hakkab naist taga ajama. Naine jõuab jõeni ja teisel kaldal heina niitvad inimesed toovad

ta üle jõe. Raevunud karu kisub pojad pooleks ja viskab vette.

Kuigi naise ilmutus ei kujutanud jahimehe jaoks mingit füüsilist ohtu, oli kohtumine naise viirastusega soovimatu, kuna arvati, et see võib avaldada mõju inimese psüühilisele seisundile. Näiteks muistendis naaseb jahimees peale ebanaisega kohtumist koju, saab ülevaate tegelikust olukorrast ja läheb peast segi: kõneleb seosetult, kõik tööd veavad viltu. Alles pärast vägeva posija poole pöördumist saab kõik jälle korda.

Kindlasti on nendes ettekujutustes sassi läinud põhjus ja tagajärg, kuna hallutsinatsioonide teke on pikaajalise üksilduse ja seksuaalelu puudumise tõttu üsnagi võimalik. Kõige tõhusamaks abinõuks nägemuste ilmumise vastu pidasid jahimehed võimet jahil koduseid ja eriti oma naist mitte meenutada. Jahiartellides oli keelatud kasutada sõna "naine", vajadusel kasutati eufemismi *čöčöd* 'tasane, kärbitud'. Keelu all olid ka sõnad "kass" – koduhubasuse sümbol (teda nimetati *s'urja dorõn pukalõs* 'posti juures istuv') ja "papp" (jahimeeste keeles *kuz' jurs'i* 'pikad juuksed'), kuna ametlik religioon ja usk metshaldjatesse ei sobinud kokku. Arvati, et need sõnad on äärmiselt vastumeelsed metsa vaimudele.

Kirjandus: Klimov 1990, Nalimov 1908, Sidorov 1928, Žilina & Sorvatšova 1971, Uotila 1989, Wichmann 1916.

N. Konakov

O

OMA LILL – as tšvet; as tsvet üldine – maagiline lill, mis on olemas igal inimesel; teisikust lill.

Komide kujutluste kohaselt on igal inimesel olemas maagilise võimuga oma lill. *As tšvet* näitab end inimesele vaid kord elus ja lille leida osanud inimene saab ennast selle abil kaitsta kõikide haiguste ja õnnetuste eest. Oma lille on raske ära tunda: tal ei ole kindlat välimust ega õitsemise aega ja kohta. Säilinud on vaid väga uduseid kujutlusi sellest, et tarvitseb vaid murda selle lille vars, kui lille murdmiskohale ilmub mahla asemel veri. Paljud informandid meenutavad kahetsusega, et nad on ilmselt kohanud oma lille, mis hämmastas neid oma kummalise kuju ja ereda värviga või kutsus neis esile iseäralikke tundeid, kuid nad ei murdnud seda lille kas taipamatusse tõttu või lootes seda teha tagasiteel.

Mõnes kandis on uskumused oma lillest tihedalt läbi põimunud euroopa rahvaste hulgas laialt levinud pärimusega sõnajalaõiest.

Kirjandus: I. Iljina VM.

I. Iljina

OMA PUU – as pu üldine – maagiline puu, mis on sürjakomi uskumuste kohaselt olemas igal inimesel; teisikust puu.

Oma puud on äärmiselt raske üles leida, kui just sellele juhuslikult peale ei sattu. Jahimehel võis oma puud aidata leida koer, kes selle puu peale pidevalt haukus. *As pu* asukohta võis talle näidata ka metsavana tänutäheks abi eest julmas heitluses vetevaimuga. Kohe pärast esimest kirvehoopi hakkas oma puust verd voolama ja ta hakkas oma omanikuga rääkima. Sellisest puust tehtud asjadel olid võluomadused – näiteks ilmusid oma puust tehtud lauale söögid ja joogid iseenesest. Legendaarne kangelane jahimees Jirkap valmistas endale oma puust iseliikuvad võlusuusad.

Kirjandus: Rotšev 1984.

N. Konakov

OMÖL’ jem, skr, ks, **Omel’** üe, **Omel’a** üe, **Omöl’** ae – alumine, “tume” demiurg, pärast sürjakomide ristiusustamist kurat ehk saatan.

Sürjakomi mütoloogia järgi osales jumal Jeni vennaks või sõbraks peetud Omöl’ samuti maailma loomises. Arvamused tema osaluse kohta on vastukäivad. Mõne müüdi kohaselt rikkus Omöl’ öösiti ära selle, mille jumal päeva jooksul valmis tegi. Ise lõi ta aga ainult igasuguseid roomajaid ja kahjulikke putukaid. Omöl’i lind (ronk) segas Jeni lindu (tuvi) mulla hankimisel. Märksa sagedamini esineb Omöl’ aga jumalaga võrdse loojana – kuigi ta loob kõike vastavalt oma iseloomule. Koos Jeniga toob

Omöl' merepõhjast üles nende pardist ema poolt sinna pillatud elu tekitavad munad ja loob ühest munast kuu. Või siis sukeldub just Omöl' jumala palvel kaurina merepõhja ja toob sealt liivaterad, millest tekib maa. Omöl' tegi Jenist tunduvalt rohkem loomi: ta löi röövlinnud ja -loomad, kõik kalad ning ka põdra, põhjapõdra ja jänese. Hiljem aga muutis jumal kolme viimast looma ja kalu. Peale seda hakati põtra, põhjapõtra, jänest ja kalu tema loodud olendeiks pidama ning inimesed tohtisid neid söögiks tarvitada.

Üksikutel juhtudel on Omöl' jumalast osavam looja. Jen tegi näiteks esimese viiuli (*s'igudök*), kuid kõlama hakkas see vaid tänu Omöl'i abile. Jumal leiutas küll sepakunsti, kuid rauda keevitama õppis alles pärast Omöl'i nõuandeid. Pärast maailma ülaosa valdamise eest peetud võitluse kaotamist läks Omöl' elama maa alla. Ühe müüdiversiooni järgi meelitas Jen kavalusega Omöl'i ja kõik ta abivaimud savipottidesse ning mattis nad maha. Üks pott läinud sealjuures katki ning osa vaime jooksnud mööda maad laiali. Teises versioonis annab jumal abi eest sepakunsti leiutamisel Omöl'ile võimu surnud inimeste hingede üle. Omöl' läheb seejärel maa alla elama, kus temast saab põrgu valitseja.

Permikomi dualistlikes kosmogoonilistes müütides on Jeni vastandiks Kul'. Omöl'i nime päritolu ei ole selge. Igapäevases kõnes tähendab

omöl' 'kõhna, halba, nõrka'. Mõnes kosmogoonilises müüdis on jumala vastaseks *l'ešii* või *l'ešak* 'metsavana'.

Kirjandus: Aihenvald & Petruhhin & Helinski 1982, Fuchs 1924, Lötkin & Guljajev 1970, Nalimov 1925, Sidorov 1950.

N. Konakov

OS'JAS – permikomi etnogeneetilise müüdi tegelane (vt Ožjas).

OŽJAS – permikomi etnogeneetilise müüdi tegelane.

Ožjas ja tema vend Os'jas olid kaugel idas elava suurearvulise rahva juhid. Elu oli neil suurepärase: polnud vaja künda ega külvata, kõik sündis isenesest (variatsioon "kuldse ajastu" teemal). Vennad ja nende rahvas kummardasid julma ja verejanulist jumalat nimega Šurma, kes söi inimliha ja jõi peale sooja lambaverd. Igal nädalal toodi talle ohvriks kaks poissi, kaks tüdrukut ja kolm lammast. Tasuks selle eest kaitses Šurma inimesi iga-suguste õnnetuste eest.

Ükskord aga ei toodud ohvrit õigeaegselt. Raevunud Šurma saatis inimestele kaela hiiglasuure musta ronga, kelle tiivalöögid tekitasid kõuemürinat ning nokast paiskus välja leek. Ronk hävitas kõik inimesed, Ožjase ja Os'jase aga kihutas kaugele läände. Et vennad ei saaks tagasi pöörduda, vedas ronk maa sisse küü-nega vao ning seal hakkas voolama

lai ja sügav jõgi. Vennad tegid parve ja sõitsid üle jõe. Ronk aga nägi seda ja ajas nad veelgi kaugemale läände. Ožjase ja Os'jase lõpuks põlislaande ajanud, katkestas ronk tagaajamise. Vendade kojupöördumise takistamiseks asetaski ronk maha ühe oma sabasule – sellest kasvasid kõrged mäed (Uurali mäestik). Ožjas ja Os'jas jäid uude kohta elama ning neist põlvneki permikomi rahvas.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883.

N. Konakov

P

PAASTUMAARJAPÄEV e MAARJAKUULUTUSPÄEV – Blagöveščenn’ö lun üldine – Neitsi Maarja rõõmukuu lutamise püha, 25. märts (7. aprill).

Komidel nagu venelastelgi tähendas paastumaarjapäev kevade täielikku võitu talve üle. Selleks päevaks lõpetasid jahimehed kevadise karusloomade küttimise ja naasid jahisaagiga koju. Talupojad pidid selleks päevaks lõpetama heinaveo. Paastumaarjapäeval oli igasugune töö keelatud. Kui lapsel tuli nööp eest ära, võis ema selle vaid kergelt tagasi kinnitada. Öhtul pidi ta aga nööbi uuesti küljest ära harutama ning korralikult võis selle ette ömmelda alles järgmisel päeval. Obi komide juures ei pununud tüdrukud paastumaarjapäeval isegi patse. Sel päeval muretud kanamuna tuli ära visata. Paastumaarjapäeval töötegijal usuti kindlasti käsi ära kuivetuvat. Kuna kägu teinud sel päeval endale pesa, jäänud ta igavesti kodutuks. Paastumaarjapäeval ei sobinud uusi riideid kanda, vanadestki eelistati musta värvi riideid. Analoogsed uskumused ja keelud olid ka venelastel.

Obi-äärse Muži küla komi ümberasujate juures annetasid põhjapõdrakasvatajad paastumaarjapäeval kirikule elusa põdra, kelle papp müüs edasi kohalikele elanikele. Need tap-

sid põdra ära ning keedetud liha söödi ühiselt.

Paastumaarjapäevast algas aktiivne valmistumine kevadsuvisteks põllutöödeks. Aasta majandustsükli lähim ajatähis paastumaarjapäevale oli jegoripäev (*Jogorei lun*), sellepä-rast on need kaks päeva omavahel seotud endes: kui paastumaarjapäeval on lumi katustel, siis on jegoripäeval lumi veel põldudel. Kui 25. märtsiks (7. aprilliks) polnud pääsukesed veel saabunud, võis oodata külma kevadet. Paastumaarjapäevane äike töötas sooja suve ja head viljasaaki.

Kirjandus: Konakov 1993, Kudrjašova 1993, Plessovski 1986, Sahharov 1989, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

PAL’AIKA, Pel’aika – sürjakomi pärimuse tegelane, Alam-Ežva nõid.

Tödori külas elaval Pal’aikal oli võim loodusjõudude ja loomariigi üle. Kord oli ta jahil, kui samale jahialale saabus Šožõmi küla küttide artell eesot-sas Vežaika nimelise nõiaga. Vežaika töötas Pal’aikale jahil ebaõnne, teda sel kombel solvates. Pärast seda saabus Vežaika artell kolm päeva jahilt tühjade kätega, samal ajal kui Pal’aika suutis vaevu oma saaki jahi-onni tassida. Vežaika käsul tahtsid tema kaaslased Pal’aika magamise ajal surnuks raiuda. Pal’aika lausutud loitsu järel ründajad aga tardusid

ning jäidki hommikuni ülestõstetud kirvestega seisma. Neid vabastades teatas Pal'aika, et sellest päevast alates saavad Vežaika jahimehed väga rikkaliku saagi. Kuigi tema ise ei saa küttides midagi, pöörduv ta koju neist suurema jahisaagiga.

Nõnda juhtuski. Jahi lõppedes oli Pal'aikal vaid esimestel päevadel püütu, Vežaika artell aga valmistus koju pöörduma väga suure jahisaagiga. Äkki hakkas keset talve paduvihma sadama, kolme päevaga sulas lumi, jõed tõusid üle kallaste ning vesi uputas jahionni. Vežaika ronis sõpradega hüti katusele, kuid vett tuli aina juurde. Nad kolisid ühe lähedal-asuva puu otsa üle, kuid said varsti aru, et ilma Pal'aika abita nad ei pääse. Vežaika karjus kõigest kõrist, et nad lubavad päästmise eest pool oma saagist Pal'aikale. Vesi alanes jalamaid ja jahimehed pöördusid onni tagasi. Seal istus rahulikult Pal'aika ja nülgis oravat. Poole jahisaagist loovutanud, otsustas Vežaika viimast korda Pal'aikaga jõudu proovida. Lubanud sulgeda Pal'aika väljapääsu onnist, lausus ta loitsu ja jõi tassi vett. Pal'aika valas endalegi tassi vett ja lausus nõiasõnad. Niipea kui Pal'aika tassi tühjendas, langes Vežaika maha ja heitis hinge.

Kui Permi Stefan tuli Tõdorisse jutlustama, tegi Pal'aika talle ettepaneku jõudu katsuda, selgitamaks, kumb usk on tugevam, kas paganlus või ristiusk. Pal'aika võttis nõuks

ujuda vee all Tõdori külast Šožõmini ja palus Stefanil sama teha. Stefan lubas, et ta kõnnib mööda jõevett ja jälgib, et teine ei tuleks vee alt enne õiget aega välja. Mõlemad vastased lausuvad oma jumalate poole pöördues vee peale nõiasõnu ja asuvad teele. Vastaseid jälgides saatsid Tõdori elanikud neid piki jõekallast.

Nähes, et Pal'aika liikus väga kindlalt oma eesmärgi poole, lausus Stefan vee peale ühe võimsama loitsu. Lämpuma hakanud Pal'aika tuli pinnale, et lausuda vastuloitsu. Stefan ajas ta ristiga vastu pead lüües vee alla tagasi, süüdistades Pal'aikat kokkuleppe rikkumises. Nõnda toimus see mitu korda. Lõpuks ronis jõuetu Pal'aika kaldale ainult pisut enne Šožõmi küla. Kahevõitlust jälginud rahvas veendus Pal'aika lüüasamises ja tormas teda peksma. Nõid kiskus end lahti, lausus loitsu ja sukeldus vette. Stefani vastuloitsu järel hakkas ta aga jälle lämbuma ja oli sunnitud kaldale pöörduma. Omaküla inimesed lõikasid katki Pal'aika ihuvöö ja tapsid ta pärast pikki piinu.

Nõid Pal'aika maeti Šožõmi külast pisut allavett ning tema hauakoha nimeks sai *Aika tõla* 'Aika ale'. Hukkunud nõia nime omistamine endisele alemaale võib olla seotud tema nime etümoloogiaga: *pal'* (< vene) 'tulease, ale'.

Kirjandus: Doronin 1947.

N. Konakov

PALJAS ORAV – pas'töm ur s, üe, ae, ud, **kuľ'öm ur** ud, jem, **kuľ'em ur** üe, petš – karvutu nõiutud orav.

Sürjakomid arvasid, et paljaid oravaid loovad nõiad jahimeeste kaetamiseks. Sellise orava peale sattunud kütt peab looma kindlasti tapma, kuigi karvutul oraval ei ole mingit väärtust, muidu kütil “läheb käsi halvaks” ja ta kaotab alatiseks jahiõnne. Tavalisel moel pole sellist oravat võimalik tappa – selleks tuleb laadida püss leivakuuliga ja ette kummardudes tulistada ilma sihtimata jalgade vahelt läbi. Palja orava tapnud jahimees mässis looma okstesse ja mattis maha. Usuti, et pärast seda läheb kaetus orava saatnud nõia peale tagasi.

Tunti ka üht keerulisemat pahasoovaliku nõia karistamise rituaali. Jahimees läks tapetud oravaga kaetuse saatmises kahtlustatava inimese juurde ja küsis, kas tema oli selle orava ära nõidunud. Kui too ei tunnistanud seda, kuid ei ütelnud jahimehele head aega, loeti tema süü tõestatuks. Jahimees läks tagasi metsa, pani palja orava kännu otsa ja raius ta pooleks. Seejärel raius kütt maha kolm noort kuuske, asetas need latvadega lõunasse, pani nende peale tükkideks raiutud orava ja süütas põlema. Kuni orav põles, laadis jahimees oma relva kolm korda paukpadruniga ja tulistas kolm korda. Iga lasu järel lausus ta: “Keda tulistad?” – “Süüdlast.” Arvati, et pärast seda palja orava saatnud nõid haigestus ja suri kolme päeva pärast.

Harvem arvati, et palja orava saadab metsavana karistuseks mingi eksimuse eest või vallatusest. Sellise orava laskmiseks kulutas jahimees tavaliselt kogu oma laskemoona ja pöördus koju tühjade kätega. Paljaks oravaks võis muutuda ka tavaline orav, kelle suhtes jahimees ilmutas lugupidamatust või keda ta haletses. Näiteks ütelnud üks Ülem-Ežva jahimees-nõid enne orava tulistamist ettevaatamatult: *Kon'erei, lõja ved dai us'an* ‘Vaeseke, tulistan ja kukud ju’. Selle tulemusena ei saanud kütt oravat tappa ja kaotas veel kauaks ajaks jahiõnne. Alles mitmete maagilise puhastuse katsete järel õnnestus tal endine jahioskus tagasi saada.

Kirjandus: Sidorov 1928, Uotila 1989, O. Uljaševi VM.

N. Konakov

PALJASJALGNE MARTÕN – Kömtöm Martõn kirjakeelne, **Kömtem Martõn** iz'va.

Iz'va komi pärimuses tuntud Paljasjalgne Martõn on Lasta külas (12 km kaugusel Iz'va külast) elav jõumees, kes käis nii talvel kui suvel iga ilmaga palja jalu. Talvel heideti Martõni üle nalja: temaga alustati jää peal seistes vestlust ning sedamööda, kuidas jää tema paljaste jalgade all sulas, vajus ta pikkamisi põlvini vette.

Endale maja ehitades tõi Paljasjalgne Martõn metsast kaks palki korraga: väiksema pani saani, suurema

aga vinnas endale selga. Kui hobune peatus puhkuseks, toetas Paljasjalgne Martõn palgiotsa maha ja ootas.

Pärimuse kohaselt suutis Paljasjalgne Martõn üksinda kõie abil kinni hoida lastitud lotja (ise vööni maasse vajudes) ning sõita vastuvoolu suure kinnise paadiga (*kajuk*). Paljasjalgne Martõn olevat karu lehmade tagakiusamise pärast karistanud: võtnud karul turjast (kõrvadest) kinni, kastnud teda kolm korda vette ja ise ütelnud: “Sina ega su sõbrad ärgu enam siia tulgu.” Paljasjalgne Martõn oli kuulus ka oma suure isu poolest. Tänapäev võrdlevad Iz’va komid palju ja kaua söövat inimest Martõniga.

Kuna Paljasjalgne Martõn ei leidnud endale sobivat naist, jäi ta kogu eluks vallaliseks – ta ei tahtnud, et järeltulijad oleksid temast nõrgemad. Paljasjalgse Martõni sama suure jõuga õdegi ei leidnud endale paarilist, kuid elas vennast eraldi, kuna “kirik ei lubanud õel ja vennal koos elada”.

Jutud Paljasjalgsest Martõnist on tuntud kõikide Iz’va komide juures (k.a. Tjumeni ja Koola komid).

Kirjandus: Rotšev 1984.

O. Uljašev

PALU TIPU NÕID – Jag jivsa –
Udora komide folkloorne tegelane.

Mütoloogilistes legendides Palu tipu nõiast (*Jag jivsa*) domineerib süžee tema tülist teise Udora nõia – S’õla-põla nõiaga (*S’õla-põlasa*). Jõu poolest

võrdsetena lubasid nad pärast oma surma teineteisele kätte maksta. Esimesena suri S’õla-põla nõid. Kohe esimesel õöl pärast surma ilmuta Palu tipu nõia juurde. Jag jivsa oli teda oodates kõik ukсед kõvasti lukku keeranud ning ise koos pojaga ahju peale roninud. Ukse sisse augu näerinud, tungis surnud nõid majja ja nõudis enda kostitamist Palu tipu nõia südamega. Jag jivsa pakkus talle esmalt soojenduseks ahjusuust väljatõmmatud kuumat tellist. Kuni S’õla-põlasa tegeles tellisega, pääses Palu tipu nõid majast välja ning läks koos pojaga tagurpidi kõndides lähimasse külla (nõiad elasid teistest inimestest eraldi – üks elas Palu tipu (*Jag jiv*) neemel ja teine S’õla-põla nimelises paigas, mis asus Vaška jõe mõlemal kaldal). Surnud nõid tormas neid taga ajama. Jälgede suunast eksiteele viiduna jõudis ta ikka ja jälle tagasi tühja maja juurde – kuni kaotas esimese kukelauluga oma jõu.

Teise versiooni järgi elasid nõiad teistest inimestest kaugel asuvates väikestes metsakülakestes (vene *potšinok*), mille järgi kumbki ka endale nime sai. Palu tipu nõial oli naine ja kaks väikest last. Naise naabrite juurde saatnud, mähkis ta lapsed tekkide sisse ning jäi surnud vastast ootama. Elustunud surnu tuli ja käskis Palu tipu nõial panna lauale enda maks ja süda. Teine pakkus S’õla-põla nõiale esmalt kehakinnituseks ahjusuust võetud tellist, ise aga võttis salaja lapsed ja põgenes.

Süžee vaenlastele, aga ka sõpradele ja isegi lähedastele, surmavalt ohtlikeks muutuvatest elluärganud nõidadest on üsna populaarne sürjakomi nõiaeeposes.

Kirjandus: Rotšev 1984, Sidorov 1928.

N. Konakov

PALUINIMENE – jag mort – põhjasürjakomide pärimuse metsakoletis.

Legendi tegevus toimub muistsel ajal, kui Petšora ja Iz'va jõgede kallastel elasid hajusalt "tšuudi hõimud", kes ei tundnud veel põlluharimist, vaid tegelesid jahinduse, kalapüügi ja karjakasvatusega. Ühte tšuudi külala hakkas sageli ilmuma *Jag mort* 'paluinimene' – männipikkune ning metsloomasarnane hiiglane töötlemata karunahast riietes. Paluinimene varastas loomi ning röövis naisi ja lapsi, kuid inimesed ei suutnud tema vastu midagi ette võtta. Kord kadus ära külavanema ainuke tütar, kaunitar Raida. Tüdruku peigmees kogus rahva kokku ning hakkas paluinimest taga ajama. Raskes heitluses võitsid inimesed koletise ja raiusid tal käed otsast. Ähvardades tal pea maha raiuda, sundisid tšuudid paluinimest neile oma elukohta näitama. Jag mort elas metsatihnikus, Kutša jõe kaldal paiknevas koopas. Koopa juurest leidsid inimesed Raida surnukeha. Tšuudid tapsid hiiglase, põletasid koopas olnud röövitud vara ning matsid Raida. Sellest ajast peale pidi iga sealt

mööduja viskama sinnapoole kivi või kepi ning sülitama.

Kutša jõgi suubub Iz'va jõkke samanimelise küla lähedal. Peale selle on Iz'val veel teinegi lisajõgi *Görd Kutša* 'Punane Kutša', mille kaldapealseid peetakse siiani "roojasteks" (*gažtöm*) – seal nähakse sageli viiras-tusi. Võimalik, et just sellest jõest on juttu paluinimese legendis.

Jag morti legend avaldati esimest korda 1848. aastal. Hiljem on sellest ilmunud mitmeid kordustrukke ning legendi on töödelnud erinevad autorid. Jakov S. Perepelitsa muusikale on pärimuse ainetel loodud esimene sürjakomi rahvuslik ballett *Jag mort*.

Kirjandus: Istomin 1848, Plessovski 1979.

N. Konakov

PAM üldine, **Pama** kirjakeelne, **Pan** (? < *pannō* 'asutama, aluse panema') – komide paganausu preester.

Muinasvene hagiograafilises teoses *Püha Stefani elulugu* esineb Pami nime all vanapermi rahva ülempreester, Permi Stefani misjonitegevuse peamine vastane Komimaal. *Püha Stefani eluloo* autor Jepifani Premudrõi (Üli-tark) kirjutab Pami kohta: "... keegi maatark, nõiataat, salakaval ettekuulutaja, tahtlikult võluja, tarkade ülem, võlurite pealik ... vanasti austasid permlased teda teistest nõidadest enam, enda juhendajaks ja õpetajaks nimetasid teda."

Sõna *pam* esineb preestri tähenduses sürjakomi muinasjuttudes ja rahvalauludes, kus Pam on ohvrilooma tapmiseks vajaliku noa omanik (muinaspermi rahva paganlike preestrite ühe tegeliku ülesande võimalik järelkaja).

Permikomi Kudõm-Oši pärimus pajatab, et tema isa oli *pam*, kuid mitte ülempreester, vaid pigem sõjapealik. Pärast isa surma valitakse *pamiks* Kudõm-Oš, kes seisab oma rahva eesotsas kaugetel kaubareisidel ning juhib linnuse kaitsmist, kuid pole samuti preester.

Kirjandus: Jepifani 1897, Klimov 1964. N. Konakov

PARADIIS – **rai** üldine (< vene).

Paradiis on teise ilma kujutelmade üks komponente, mis sisaldab endas ristiusueelseid ja kristlikke uskumusi inimhinge surmajärgsest asukohast.

Mütoloogiliste ettekujutuste järgi sattusid algselt kõigi surnute hinged põrgusse, paradiis avati vagade ja jumalakartlike inimeste hingede jaoks hiljem. Ežva ja Petšora komide rahvaluuletekstides räägitakse, et surnute hinged leidsid paradiisis igavese rahu alles siis, kui Kristus läks põrgusse ja juhatas vagade inimeste hinged sealt välja. Sürjakomi müütides langeb paradiisi avamine kokku igavese päeva asemele tulnud ööpäevase tsükli tekkimisega.

Sürjakomi uskumuse kohaselt tuleb paradiisi saamiseks ronida üles järsust raudmäest. Nikolai Zavarini ja Vassili P. Nalimovi andmetel on just nende ettekujutustega seotud komme panna kirstu surnu veel eluajal lõigatud ja oma särgist läbi pistetud küüned – “nende abil suudab hing paradiisimäele ronida”. Arvatakse ka, et teel paradiisi ületab hing 12 tulejõge. Rõhutatakse, et pooltel teel paradiisi – kuuendal tulejõel – sattuvad patuste hinged põrgusse. Põrgust näevad patused paradiisivalgust vaid “justkui läbi nõelasilma”.

Rahvaluuletekstide järgi paikneb paradiis taevas. Tegemist on suletud alaga, kuna paradiisil on väravad. Vaid lihavõttenädalal ja taevaminemispühal on paradiisi väravad lahkunute hingedele avatud. Seetõttu öeldakse, et lihavõtte aegu tuleb Kristus maa peale ja taevaminemispühal läheb taevasse tagasi. Neile päevadele sätivad komid kõigi aasta jooksul lahkunute mälestamise. Elusad inimesed võivad samuti näha unes või ilmsi paradiisivärvate avanemist, kuid sellist nägemust käsitletakse tihti halva endena (õnnetuse või läheneva surma märk). Sürjakomide suulises pärimuses on tänini tekste, mis kirjeldavad teekonda paradiisi, mille käigus inimene näeb talle teises ilmas määratud kohta.

Rahvaluules detailiseeritakse kristliku traditsiooni äärmiselt skeemaatilisi paradiisikirjeldusi. Näiteks

arvatakse, et paradiisilinnud on surnud imikute hinged. Rõhutatakse, et linnud on ristitud laste hinged, kuna “ristimata lapsed on teises ilmas pimedad ja lennata ei suuda, nad roomavad vaid paradiisipuude alt puuvilju korjates edasi-tagasi”. Rahvaluule põrgu kirjeldustes aktualiseeritakse inimese igavesi piinu ja kannatusi pideva vastupidise ajakulu läbielamise kaudu (patuse inimese hing põleb odratera (lambasõra) suuruseni, siis kasvab uuesti ja põleb jälle). Paradiisi iseloomustab aga täielik rahu ning ajakulu puudumine. Petšora komide uskumuste kohaselt peatub paradiisi sattunu jaoks aeg igaveseks – “mis vanuses inimene ka sureb, kas või hällis lamava imikuna, paradiisis on ta alati 25-aastane” (varianditi 30-aastane). Arvatakse samuti, et paradiisis “pole vaja toitu ega pealisrõivaid”.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Konakov 1996, Nalimov 1907, Šarapov 1996, Zavarin 1870, V. Šarapovi VM.

V. Šarapov

PARASKEVA-PEKN'ITŠA üldine – märter.

Traditsioonilises ettekujutuses on Paraskeva-Pekn'itša naiste tööde, viljakuse ja abielu kaitsja. Lisaks naiste ja nende perekondliku heaolu kaitsmisele karistab ta karmilt neid, kes teda ei austa. Arvatakse, et Paraskeva ise kannatab vaimsete ja kehaliste tõbede käes kõikide naiste tehtud pattude pärast.

Komi rahvaluules on tänini säilinud sotsiaalnormatiivse loomuga muistendid Paraskeva-Pekn'itša ilmumisest mõnda keeldu rikkunud naistele. Paraskeva-Pekn'itša näitab end naistele unes või ilmsi ja heidab neile ette reedel töötamist. “Kuna naised pesevad reedel pesu, on terve Paraskeva-Pekn'itša keha korpas, silmad ja riided aga räpased.” Samuti arvatakse, et ta ilmub mingi õnnetuse korral ja osutab selle põhjusele.

Arvatakse, et neid naisi, kes ei sünnita pikka aega või kelle lapsed surevad, on karistanud Paraskeva-Pekn'itša. Oma pattude eest peavad nad Paraskevalt andestust paluma. Kõige sobivam aeg selleks on üheksas lihavõttejärgne reede. 20. sajandi alguses oli see päev kõikjal Arhangelski ja Vologda kubermangus kevadine naiste püha. Just sel päeval tähistasid sürjakomid Paraskeva-Pekn'itša püha, kuigi kirikukalendri järgi oli see 28. oktoobril (10. novembril). Näiteks Jemva jõel Onežje külas organiseerisid tüdrukud sel päeval mängu kettide otsas rippuvatel suurte kiikedel, Prokopjevka külas Letka jõel ja Jortömis Vaška jõel korraldati ristikäik.

Kogu Kirde-Euroopas levinud traditsiooni järgi püstitati Paraskeva-Pekn'itša auks kabeleid ristteedele ja allikate juurde. Üks selline kabel ehitati 18. sajandi alguses Kõdži külla Vaška jõel. Kohalikuks pühaks on seal Peetri paastu esimene reede. Uskumuste kohaselt tervendab

sealses kabelis hoitav Paraskeva-Pekn'itša imetegev ikoon sel päeval haigeid inimesi. Külapäha üheks nimeks on ka *zavetnoi lun vis'õs'jaslõn* 'haigete püha päev'. Praeguseni on Kõdži külas kombeks korraldada sel päeval ristikäik Ker-ju jõe äärde, kus vanad naised ja väikesed tüdrukud pesuvad Paraskeva-Pekn'itša ikooniga õnnistatud vees kiriku- ja koduikoone. Icoonide asetamist seisvasse vette (surmavee metafoor) loeti patuks. Kord kastetud Paraskeva-Pekn'itša ikoon järvevette, mille peale "kohe tõusis põhjatuul ja päike läks peitu". Tuli uuesti minna Ker-ju jõe äärde, "muidu jumal solvub". Vanad naised ja lapsed võtavad kaasatoodud nõudesse pühitsetud vett. Kui ilm lubab, käiakse sel päeval natuke allavoolu suplemas. Jõe vesi arvatakse olevat tervistav veel kolm päeva pärast pühi.

Kirjandus: Konakov 1993, Sharapov 1995a, Šarapov 1995, Žerebtsov 1972, P. Limerovi VM.

V. Šarapov

PART – utka üldine, **tšõž** üe, ae, iz'va, petš, **tšõž** ud, iz'va.

Erilist pardi kultust komidel fikseeritud ei ole, siiski esineb temasse sakraalse suhtumise üksikuid elemente. Udora komid arvasid näiteks, et vetevaim võib ilmuda pardina. Pardi rinnaluud säilitati amuletina ning hoiti ikooniriiuli kõrval. Part oli viljakuse sümbol. Kasetohust põimitud või puust tahatud soolatoosidele

anti pardi kuju. Soolatoosi-pardi seljale asetati sageli pardipojad. Tavaliselt valmistas taolisi soolatoose majaperemees ise. Neid soolatoose säilitati hoolega ja peeti koduse heaolu hoidjateks: neid ei antud teise peresse ega müüdnud. Pardikujuline soolatoos kuulus pruudi kohustusliku kaasavara hulka. Pardikujulisena valmistati ka suured kasepahast õlletassid. Nikerdatud pardipeadega kaunistati tulle, harvemini majade katuseharju. Maja ehitamise käigus esimeste palgi-ridade panemisel asetati maja heaolu tagamiseks esinurga alla parditiib.

Kirjandus: Belitser 1958, Sidorov 1924, Žerebtsov 1971.

N. Konakov

PEA ANDAM – dan'jur don – sürjakomi noorikutele kohustuslik pulmajärgne kinkimise komme.

Dan'jur don toimus Peetri paastu eelpäeval (s.o pühapäeval enne paastu algust), kui noored läksid kõikjal luhale mängima. Noorte kõrval võtsid neist luhamängudest kindlasti osa ka kõik sel aastal mehele läinud sürjakomi noorikud. Nad läksid luhale ja jooksid seal võidu. Pärast seda jagasid noorikud oma sugulastele ja kõigile kohalolijatele kingitusi, mida nimetati pea andamiseks või hinnaks. Kui mõni noorikutest ei maksnud seda hinda, joonistati temast pilt rahvarohkes kohas asetseva männi või posti peale ja pilgati teda tagantjärele.

Kirjandus: Sorokin 1911.

N. Konakov

PEATA INIMENE – jurtöm mort – vaim, Ülem-Ežva toponüümilise pärimuse tegelane.

Pärimuse kohaselt pidasid kaks kütti Õlödž'i lisajõel Mortjurva'l (*mort* 'inimene', *jur* 'pea', *va* 'vesi, jõgi') jahti. Üks jahimees oli kogenud ja väga edukas – tema ait oli laeni hinnalisi karusnahku täis. Teise jahimehe ait oli aga tühi. Oma paarimeest kadestav kütt raius jõest vett jooval kaaslasel pea otsast. Keha viskas ta jökke, pea aga metsatihnikusse. Pärast seda hakkas pimedatel öödel jõe ääres ilmuma oma pead otsiv peata vaim.

Teise versiooni järgi sündis peata vaim teisiti. Kord talvel kohtusid Õlödž'i lisajõel kaks jahiertelli: ühes kaheksa Petšora komi, teises sama palju hante. Pikka aega pidasid nad rahumeelselt koos jahti. Kuid ühel õhtul lobises handi poiss välja, et tema suguvennad kavatsevad petšoralased tappa, et edaspidi neil rikastel jahialadel üksinda küttida. Komi jahimehed otsustasid valvel olla. Varsti läks komi kütt handi mehega kahekesi jahile. Komi jahimees tahtis juua ning hant tegi jäässe augu. Petšoralane kummardus jooma, kuid vargsi piiludes nägi, et hant tahab teda vibuga tappa. Püsti tõustes teatas komi, et ei soovigi enam juua. Ebaõnnestumisest tusaseks muutunud hant otsustas

ise janu kustutada ning kummardus jääaugu kohale. Komi kütt raius tal pea maha. Õhtul rääkis ta juhtunust teistele komidele. Nad ründasid hante ootamatult ning tapsid nad kõik, kaotades ise vaid ühe inimese. Tapetud handi vaim hakkas sest saadik öösiti ilmuma, et oma pead otsida.

Kirjandus: *Zolotilov* 1863, *Volkov* 1855.

N. Konakov

PEATA TEISIKHING – jurtöm ort.

Ainult Jemva ülemjooksu komidelt on üles kirjutatud omapäraseid uskumusi inimese teisikhinge (varihinge) ort ilmumisest kahel kujul: peaga või peata. Sealsed komid arvasid, et peaga teisikhinge ilmumine kuulutas lihtsalt ette mingit sündmust (head või halba). Peata teisikhinge nägemine aga tähendas, et selle hinge omanik sureb kindlasti lähiajal – vähemalt nädala jooksul. Sealjuures ei takistanud pea puudumine mitte põrmugi inimese äratundmist.

Kirjandus: J. Rotševi VM.

N. Konakov

PEDÖR KIRON üldine, **Peder T'iron** üe (< vene Fjodor Tiron, murdeline Fjodor Kiron) – varakristlik püha kannataja; vaimuliku laulu tegelane vene rahvaluules; sürjakomi eepiline tegelaskuju.

Komi lauluvariantides jäid vene vaimuliku laulu sisust järele vaid tegelase nimi ja mõned üldised lauluvormelid (näiteks lahingusse kutse). Kõik teadaolevad lauluteisendid Pedõr Kironist sisaldavad kolme lauluvormeli variatsioone: 1) noormehe kutsumine sõtta, 2) noormees läheb lahingusse, 3) sõjamehe hukkumine. Vaevalt need kunagi ühise tsükli moodustasid. Kõikides süžeedes ühe ja sama nime esinemine on seletatav ilmselt sellega, et rahva teadvuses muutus kristliku pühaku nimi üldnimeks ja assotsieerus sõjamehega üleüldse. Laulusüžee käibelolemine sürjakomi vanausuliste asualadel ja kohaliku (arvatavasti vanausu mõjul tekkinud) religioosse voolu “headuse lauljad” levialal kinnitas suulises traditsioonis sõdurilauludes, mille süžeelise skeemi komi esitajad üle võtsid, nimetu sõduri asemele vene vaimulikest lauludest pärit kristliku sõjamehe Fjodor Tironi nime.

Algne sõjamehest püha kannataja saab rahvateadvusele harjumuspäraseid lüürilise laulutegelase tunnused. Kuju tinglikkus saavutatakse vene laulusüžeede nimetu noormehe nimetamise ja muinasjutulise koloriidi sissetoomise teel (tuhkur hobune, juurtega välja kisutud kasega vaenlaste hävitamine, suurte vahemaade ületamine muinasjutulise kiirusega jm). Meie ees on rahvaluuleline “tõlge” või kuju ümberkodeerimine seoses teise traditsiooni seadustega.

Laulu vormeltemade variatsioonid on: sõtta mineva noormehe endeline unenägu, noormees jätab emaga hüvasti, noormehe surm haavadesse võõral maal, sureva noormehe käsk tublile hobusele, noormehe surmateade perekonnas. Need näitavad, et eepiline olemus on vaid ühel teemal (vägilase lahing vaenlastega). Funktsionaalselt tähtsat rolli mängib laulusüžees muinasjutuline hobune, imemuinasjutu tegelase nõiduslik abiline. Unes sõjateate toovad linnud, tõlla ette rakendatud hobused ja halb ilm (äike, välk, must pilv, paduvihm) loovad laulu mütoloogilise konteksti ja peegeldavad hingelist ärevust.

Selles suhtes taanduvad nad rahvaluule lüroepilistele žanridele, nekrutiitkudele. Pedõr Kironi ema kuju vastab “ideaalsele nekruti emale, kes ei taha lubada poega sõtta, aimates tema surma ette”. Pedõr Kironi kui nekruti rituaalsele käitumisele viitab nii tema jutt emale endelisest unenäost, õnnistamise palve kui ka kiriku külastamine enne lahingut. Kaks semantilist plaani komi esitajate tõlgenduses – nekrut (“elav surnu”) ja tuntud laulutegelane, võõrsil surev noormees – on kaugel kristliku püha märter-sõjamehe Fjodor Tironi kujust. Vene vaimulike laulude tegelase selline interpretatsioon osutus sürjakomi lauluesitajate folkloorsele teadvusele lähedasemaks ja arusaadavamaks. See tõlgendus deformeeris tunduvalt levinud vaimuliku laulu süžeed ja

tõi selle kunstilisse süsteemi uusi elemente.

Kirjandus: Bessonov 1861, Mikušev 1973, Plessovski 1956, Vesselovski 1879.

A. Vlassov

PEDÖR ÖL'EKSAN – Ülem-Ežva rahvaluuletegelane, kelle prototüübiks olevat olnud reaalne isik, nõid.

Oma võimu näitamiseks tõkestas Pedör Öl'eksan nõidusega Ežva jõe nõnda, et ükski paat ei saanud edasi liikuda, vaid nad uhuti kaldale. Tema hütt oli *Ežöra kurja* ('tarnaga laht') juures ja igauks, kes tahtis paadiga sellesse lahte siseneda, avastas end sellest kohast 25 kilomeetri kaugusele allajõge viiduna.

Kirjandus: J. Rotševi VM.

N. Konakov

PEEGEL – röpöštan üldine, **römpeštan** jem, ae, **vidz'edtšan** üe, **vitštšan** ud, **viz'lös'an** iz'va.

Liitsõna *röpöštan* koosneb sõnadest *röm* 'värv' + *peštõnõ* 'süütama'. Peegli peamist omadust – nähtava reaalsuse peegeldamist või "kahekor-distamist" – tähistatakse komi keeles verbidega *tõdavnõ* 'nähtav olema', *petködtšõnõ* 'ilmuma' (vrd *tõdavnõm* 'nähtamatu: kuri vaim').

Kujutlused peeglist kui hauataguse ilma nähtavast piirist ilmnevad selgelt peegli tarvitamise komme-

tes ja peegli kasutamise seotud keeldudes. Peegli ees süües muutub inimene inetuks, kuna kuri vaim võib ta ära kaetada. Äikese ajal kaeti peegel kinni, et välk sellesse sisse ei lööks. Raskeks patuks peetakse palvetamist ikooni ees, mille kõrval seinal ripub katmata peegel. Halvast unenäost lahtisaamiseks tuleb kohe pärast ärkamist peeglist vaadata, s.o saata nägemus teise ilma tagasi. Kui inimese näolt eemaldati kaetus, ei tohtinud peeglist vaadata järgmise päeva loojanguni, muidu tuli kaetus tagasi. Arvatakse, et teatud perioodidel (pärast päikeseloojangut, jõuluajal, matuste ja mälestamise ajal) võib peeglist näha surnuid ja muid teise ilma esindajaid. Kurjade vaimude väljakutumiseks tuleb keskööl küünal süüdata ja vaadata läbi selle peeglist oma peegelpilti. Rinnalastele ei tohi enne hammaste tulemist peeglit näidata, muidu neile ei kasvagi hambaid.

Rahvameditsiinis tuntakse maagilisi peegli ees ravimise võtteid (peegli kõrvale asetati ikoon ja nuga või käärid ning süüdati kirikuküünal): loitsuvormelite lausumine kaetuse kõrvaldamiseks ning haigele määratud vee ja toidu posimine (ud, üe, petš).

Kirde-Euroopas traditsioonilisi jõuluennustusi tulevase peigmehe kohta (vertikaalselt ja horisontaalselt täisnurga all asetatud peeglite ees või peegli ees, seljaga akna poole istudes)

viisid komi tüdrukud läbi üksinda, kuna arvati, et isegi tavalistel päevadel ei tohi kahekesi ühte peeglisse vaadata, muidu võib enneaegu vananeda. Argielu isikliku tarbeesemena säilitas peegel selle staatuse ka kombestik. Peegli ees üksinda ennustamise hädavajalikkus selgub uskumustes, et keskööl võib peeglist oma varihinge (*ort*) näha, samas arvatakse, et kellegi teise varihinge nägemine ennustab selle inimese peatset surma.

Ühiseid peegli ees ennustamisi korraldasid jõuluajal reeglina komi poisid või siis pidid poisid sellest kindlasti osa võtma. Tähelepanuväärne on, et ka ühisennustamise käigus vaatas peegelpilti või "peeglibürinti" (kahe peegli süsteem) vaid üks osaleja, kes kehastas surnut. "Surnuga" ennustamise erinevaid variante vt ennustamine.

Kujutlused reaalse peegli maagilisest olemusest aktualiseerusid selle sümbolsete asendajate kasutamisel kombestik. Näiteks arvati, et tüdruk võib poisi ära võluda, asetades linakõrred niidul ringikujuliselt (nii, et tipud on sissepoole ja juured väljapoole) ning veendes poissi sellesse "peeglisse" vaatama. Kui tulevase mehe ennustamisel jõulude ajal kasutati tavalist peeglit, siis inimesele kaetuse või haiguse saatja kindlaks tegemisel eelistati vee peegeldavaid omadusi. Kombestik on peegliga seotud ka peegeldava pinnaga esemed. Näiteks matuste ajal kaetakse valge

riidega (nagu surnugi) lisaks peeglile ja akendele kinni ka samovar, klaasitud ikoonid ja pildid, tänapäeval ka poleeritud mööbel ja teler. Neid toiminguid seletatakse uskumusega, et muidu võib surnu jätta esemete peegeldavale pinnale "silma varju" (*s'in vudžer*) ja hakata sellega elavaid hirmutama või kutsuda samas majas esile veel ühe surma.

Kirjandus: Braun 1967, Konakov 1993, Nalimov 1908, Šarapov 1997a, Šarapov 1997b, Uljašev 1996, V. Šarapovi VM.

V. Šarapov

PEETER ESIMENE – Petõr Pervoi üldine, **Petõr Pervõi** ud, **Petir Pervoi** üe, **Pet Pervoi** üe, petš, **Pet Pervõi** ud, **Petra Vel'ikõi** pk, **Pet Vel'ikei** üe, **Tsar Petr** iz'va – ajalooline prototüüp – Peeter I (1672–1725), vene tsaar, esimene Venemaa impeeriaator, sürjakomi muistendite, muinasjuttude ja apokrüüfiliste legendide tegelane.

Tsaar Peeter I on paljude endise Vene impeeriumi rahvaste ajalooliste- ja kohamuistendite tegelane. Ta on ka ühe küllalt lihtsa süžeeaga komi novellilaadilise muinasjutu tegelane: Peeter I eksis jahil olles ära, metsast juhatas teda välja seal kohatud mees, variantides on kindlasti kesksel kohal jutt nende viibimisest metsatihnikus asuvas röövlitemajas. Röövliid elavad seal majas koos eidega (variantid:

eit tumma teenijatüdrukuga või eit naise ja noore tüdrukuga). Röövliurka asukad saavad hukka tänu sõduri nutikusele ja vaprusele, sõdur ja Peeter I pääsevad aga nende röövitud varandusega edukalt metsast välja. Selle muinasjutu Ežva ülemjooksu variant on suurel määral mütologiseeritud. Näiteks röövlimajas olnud eit osutub Jomaks. Maja keldris (s.o eluruumi alumises osas) hoitakse laipu – röövlid söövad inimliha. Peeter I ja sõdur lähevad magama pööningule (s.o elamu ülemisse ossa) ja just seal tapab sõdur ühekaupa kõik röövlid, kes üritavad ronida pööningule üürilisi tapma. Sõdur raiub röövritel ning seejärel ka Jomal pea maha (vrd just sel viisil tapab muinasjutuline sürjakomi vägilane mitmepealise lohe).

Teises Ežva ülemjooksu müüdis on Peeter I üks peategelastest. Tegemist on narratiivse apokrüüfiga Jeesus Kristuse põrguskäigust. Jeesus jagas põrgusolijaid vagadeks inimesteks ja patusteks ning hakkas neid maa peale viima. Peeter I (ainukene põrguasukas, kel on apokrüüfis nimi) palus teda: “Jeesus Kristus, võta mind ka kaasa!” Jeesus aga vastas: “Maa peal olid sa väga kaval, siitki pääsed oma kavalusega välja.” Tühjenenud põrgusse üksi jäänud Peeter I hakkab seda mõõtma, tehes kriidiga märkeid. Põrgu valitseja noor abiline, kurat, tunneb tema tegevuse vastu huvi. Peeter I ütleb, et kuna nüüd on põrgus palju ruumi, tahab ta sinna kiriku

ehitada. Põrgu valitseja käsib Peetrist kiires korras lahti saada ning ta saatetakse paradiisi.

Selle süžee tekkimine on ilmselt seotud sürjakomi vanausuliste seas käibel olnud käsikirjaliste apokrüüfidega. Eriline suhtumine Peeter I-sse tekkis vanausulistel paljuski tänu tema aktiivsele tegevusele tubakamüügi ja suitsetamise legaliseerimisel. Peeter I eiras siis isegi õigeusu kiriku negatiivset suhtumist tubakasse.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Golikov 1843.

N. Konakov

PEETRI PAAST – Petõr vidz' üldine.

Nädal pärast suvistepühi algab õigeusklikel Peetri paastuaeg, mis kestab kuni peetripäevani (29. juuni (12. juuli)). Paastu pikkus sõltub sellest, kui vara olid sel aastal lihavõtted – see võib kõikuda kaheksast päevast kuni kuue nädalani.

Peetri paastule eelneval lihaheitepäeval (s.t pühapäeval enne paastu algust) korraldasid sürja- ja permikomi noored oma lemmikniitudel mängu. Koos poiste ja tüdrukutega võtsid kindlasti mängudest osa ka kõik sel aastal mehele läinud noorikud. Ežva ülemjooksu komid tulistasid lihaheitepäeval püssidest jõe teise kalda suunas. Arvati, et seepeale läksid karud ja hundid sügavamale metsa ning ei tülitanud karjamaal loomi.

Jemva külades sooritati Peetri paastu esimesel päeval kevade ärasaatmise kombetalitus (vt ööbiku väljaviimine).

Kirjandus: Konakov 1993.

N. Konakov

PEETRIPÄEV – Petõr lun, Petõr-Pavel lun – apostlite Peetruse ja Pauluse päev, 29. juuni (12. juuli).

Apostel Petrus oli piibli järgi ametilt kalur. Venelased nimetasid seda päeva seetõttu rahvapäraselt ka kalur Peetruse päevaks ning Peetrust peeti kalurite kaitsjaks. Komid võisid pärast peetripäeva alustada suvist kalapüüki. Apostel Petrus (või tegelikult mõlemad apostlid, kuna neid käsitleti rahva seas ühe isikuna Petõr-Pavel) oli komidelgi tuntud kalurite soosijana. Kalale minnes lausused kalurid: “Petõr-Pavel, anna kala.” Esimese kalasaagi kojutoomise, valmistamise ja söömise järel öeldi: “Jumal, Petõr-Pavel, anna kalurile tervist ning kala sama palju puudasid ja naelu, kui palju on soomuseid ja luid.”

Kalastamisega võrdselt oluline oli komidel ka jahipidamine. Analoogia järgi nimetati peetripäeva ka jahimeeste päevaks. Ööl vastu apostlite päeva läksid kütid metsa otsima Peetruse juurt või Peetruse ristikest – taime, mille lehed on varre küljes ristikujuliselt. Selle taime juurt hoiti ikooniriivulil. Jahile minnes kinnitas iga jahimees Peetruse juure kaelaristi

kõrvale ning oli kindel, et see kaitseb teda kõikvõimalike õnnetuste eest.

Komi rahvaluules rõhutatakse tavaliselt Petõr-Paveli kahte kalurile hädavajalikku omadust – kannatlikkust ja ahnuse (hasardi) puudumist: “Räägitakse, et Petõr-Pavel õngitses 25 aastat, püüdis ühe kiisa ja sellegi lasi lahti”. Paradiisivärvate võtmeheidja ja värvavaht Petõr-Pavel ei luba ahnet inimest paradiisi. Komi muinasjuttudes (*Sõdur ja surm*) esitatakse teda veidi iroonilises võtmes: range, kuid heasüdamliku ja rumalavõitu taadina, keda ei kuula surm ja petab sõdur.

Apostlite päeval lõppes Peetri paast. Iz'va komid tegid peetripäeva eel korjanduse. Sõltuvalt vanusest jaguneti rühmadesse: noored poisid ja tüdrukud, keskealised naised ja elatanud naised. Koguneti kellegi juures kodus. Peost osavõtjad tõid kaasa küpsetisi, õlut, veini ning kindlasti mingeid tange ja hapukoort. Hapukoorest tehti võid ning seejärel keedeti värske võiga putru. Ühise söömise järel lõbutseti hommikuni. Noored keetsid putru ka väljas. Poisid ja tüdrukud võtsid kaasa toiduained ja lõõtspilli ning läksid niidule putru keetma. Pärast söömist lauldi ja tant-siti. Peetripäeval korraldati kõikjal Komimaal mängu aasade peal.

Kirjandus: Dukart 1975, Gromõko 1975, Konakov 1993, Mikušev & Tšistal'jov 1960, Plessovski 1963, Zavarin 1870, Vetoškina 1982, O. Uljaševi VM.

N. Konakov

PERA, Pel'a, Per'a – permikomi rahvaluuletegelane; ka lõunakomide (ll, üe) seas tuntud vägilane.

Pera muistendi pani esimest korda kirja Ivan I. Lepjohhin juba 1771. aastal, praeguseks on Pera kohta ilmunud kümneid tekste. Levinuim ja ilmselt esialgne on muistenditekst, milles on ühendatud kaks süžeed: Pera kui kodumaa kaitsja ja vaenuvägede võitja ning Pera kui metsavana alistaja. Nende süžeede loogilist seost on lihtne seletada. Pera saab tsaarilt vaenlase üle võidu saavutamise eest tänutäheks püüisvõrgu ja kirja, mis annab tema valdusse kodumetsade jahialad. Nendele jahimaadele pretendeerib ka metsavana. Pera astub temaga kahevõitlusse ja võidab tänu kavallusele. Ent mõnes tekstis on süžeede järjekord vastupidine, järelikult pole vastastikune seos tingimatu. Samas on kohustuslikud ja muutumatud järgmised detailid: Pera retk toimub *talvel* (ta läheb teele suuskadega); vaenlaste väed liginevad Komimaale *lõunast*; vaenlaste väepealik on hiiglasliku *tuleratta* sees (“...vaenlane rõhus tulerattaga”); tuleratas liikus lõunast *läände*. Moskva (kuhu Pera läheb) jääb Komist läände. Mõnes tekstis on seda läänesuunda eraldi ära märgitud: “...läände tuleb minna – vastasid saadikud”.

Kui võtta arvesse, et ühes rahvaluuletekstis võitleb Pera päikesega ja põhjustab päikese aastatsükli fikseerinud pretsedenti, võib olla tuleratta

hävitamise süžee iidse analoogse päikese ööpäevase liikumise kindlaksmääramise müüdi järelkaja.

Pera metsavanaga võitlemise süžee koosneb omakorda kahest stabiilsest episoodist. Esimeses neist kohtub Pera metsas metsavanaga ja asub temaga kahevõitlusse. Alguses proovivad nad jõudu vägikaikaveos. Pera petab vastast, sidudes end raagnahast rihmaga kännu külge. Hiljem heidavad nad lõkke juurde magama. Pera sokutab enda asemele teki alla kasekännu või männipaku ning peidab end lähedusse. Arvates, et Pera on uinunud, lööb metsavana puupakku *hõbedase* otsaga odaga. Samal ajal laseb Pera tema pihta vibuga. Raskelt haavatud metsavana põgeneb veriseid jälgi jättes Uurali suunas. Ta jõuab oma koju Puujumala Kivini (*Bolvan Iz*) ning sureb oma maja lävepakul.

Teises episoodis leiab Pera surnud metsavana majast tema noore ja ilusa naise, toob ta koju ja võtab endale naiseks. Mõnda aega elab noorpaar õnnelikult. Kord tuleb Pera aga jahilt koju tavalisest erineval ajal ja siseneb koputamata majja (sagedamini sauna). Pera näeb oma naist täisid tapmas omaenese skalbilt. Ta tapab naise. Sarnaseid momente ilmneb erinevate rahvaste mütoloo-
gias. Mõlemal episoodil leidub üsna laialdasi paralleele. Kõige lähedasem muistend oli olemas Mägi-Baškiiria baškiiridel. Vaatamata mõnele erinevusele langevad baškiiri ja permikomi muistenditeksid süžee põhikompo-

nentide osas kokku, mis tõendab selle muistendi üsna ammust käibelolekut Uurali regioonis.

Iseenesest ei ole metsavana, metsa ja loomade peremehe (“metsajumala”), tapmine komi traditsioonilises maailmavaates kaugeltki harilik sündmus, kuigi suhtumine temasse oli kahetine: ta võis nii inimesele kahju tekitada kui ka anda kütile rikkaliku saagi, temas domineerisid lugupidavad motiivid. Usuti, et kui kinni pidada traditsioonilistest normidest ja käitumisreeglitest metsas ning teha ka metsa peremehele perioodiliselt kingitusi, oli ta neutraalne või isegi aitas jahil. Samas on ilmne ühe peamise mütoloogilise põhimõtte rikkumine: pretsedent (metsa peremehe tapmine) ei saa normiks (usk “metsajumalatesse” säilib). Komi muistendites on jahimehe ja metsavana kahevõitluse teema üsna populaarne, kuid lõppkokkuvõttes jahimees kas hukkub või pääseb imekombel. Süžee Pera võitlusest metsavanaga on erandlik, mis lubab oletada selle kõrgemat mütoloogilist staatust.

Komid pidasid karu metsavaimu kehastuseks. Usuti, et ebaõnnestunud lasu korral ei tohi karu teist korda tulistada, kuna muidu võis ta ellu ärgata, isegi surmava haava puhul. Vrd baškiirid ei tohtinud metsavana kaks korda tulistada. Metsavaimu tulistavad üks kord nii Pera kui baškiiri jahimees. Just vastastikuse asendatavusega võib seletada karu julma tapmist ühes permikomi Pera muis-

tendis: karu ei andnud talle metsas teed ja selle täiesti tühise eksimuse eest kiskus Pera tal kõik küüned välja ja seejärel kägistas ta ära.

Keerulisem on lahti mõtestada episoodi, kus Pera abiellub metsavana lesega, kelle ta hiljem tapab. Metsavana naine elab Uurali mägedes (idas) majas või baškiiri versioonis koopas, s.o ta on isoleeritud inimeste maailmast. Tema mees elab inimeste maailmaga paralleelses ja vastastikuliselt läbitavas vaimude ilmas. Abielu Peraga muudab metsavana lese sotsiaalset staatust. Traditsioonilise maailmavaate kaanonite järgi võrdub see mõistetega surm-taassünd. Pera naine justkui sünnib keskmises, inimeste maailmas ja saab seadusliku aluse seal viibimiseks.

Naise tapmise põhjusel – oma peast võetud skalp – on sügav sümboolika. Obiugrilased pidasid pead ja juukseid neljanda hinge asukohaks. Nad skalpeerisid tapetud vaenlasi, et hävitada nende hinged. Šamaanid ei lõiganud kunagi enda juukseid, sest juustes oli nende hing, jõud ja kaitse. Uskumus, et juuste kaotus tähendab jõu kaotust, on universaalne ja tuntud paljude rahvaste juures. Äravõetud skalbiga (ilma hingeta) Pera naine on jõuetu ja faktiliselt pole ta ei elus ega surnud, ta paikneb olemise ja olematuse piiril.

Pera teistel tegudel ei ole selgelt väljendatud mütoloogilist tagapõhja ja nad annavad eeskätt tunnistust tema vägilasjõust. Pera tõi jahilt kaks-kolm

põtra oma seljas koju. Ta tõmbas välja koorma, millest hobune ei suutnud jagu saada. Kiviheitmises võisteldes suutis Pera visata sajapuudase kivi versta kaugusele. Ta tõi õlgadel korruga kohale kaksteist tammetüve ja jagas need naabritele reejalaste valmistamiseks. Pera solvus ühe mehe peale ja ladus kõik tema maja ehitamiseks valmis pandud palgid majakasti sisse. Pera majaseina vastu asetatud suusad ulatusid katuseräästani. Ta suusatas nii kiiresti, et kihutas hoburakendist mööda. Peral oli vägilaslik isu: ta võis korruga süüa kümme liuatäit pelmeene ja ära juua ämbritäie veini. Pärast õnnetut abielu metsavana lesega Pera enam naist ei võtnud ning elas üksinda. Pera kahel vennal vägilasjõudu ei olnud, tema vägilasest õde elas aga põhjamere ääres ja pidas põhjapõtru. Mõnikord sõitis õde põhjapõtradel Pera juurde või sõitis Pera ise koerarakendiga tema poole.

Pera surma kohta on muistendites mitu versiooni. Ühe variandi kohaselt elas ta kaua ja suri loomulikku surma. Teise versiooni järgi läks vanaks jäänud Pera koos ühe oma vennaga parmasse (Uurali taiga) ja seal muutusid nad kiviks. Kolmanda variandi kohaselt katkestas Pera end ära, kui tõmbas tsaarilt saadud püünisvõrku jõe paremal kaldal kasvava kase ja teispool jõge seisva männi vahel pingule. Koju jõudes heitis Pera varemvalmistatud seedripuust kirstu ja suri. Varianditi tõmbas ta võrku

pingule endapoolsel kaldal kasvava männi ja teisel kaldal seisva kuuse vahele. Pera pingutas nõnda, et kuusk murdus. Pera kukkus koos kuusega maha ja suri saadud vigastustesse.

Kirjandus: Gussev 1949, Klimov 1990, Klimov 1991, Lepjohhin 1822, Ožegova 1971, Ožegova 1989, Popov 1938, Rotšev 1984, Rudenko 1973, Sidorov 1928.

N. Konakov

PERMI STEFAN (umbes 1345–1396) – **St'epan Permskõi** ud, ae, jem, **St'epan Permskei**, **Perõmsa St'epan**, **Perimsa St'epan** petš, üe, **St'epan Vel'ikõi** ud, jem, ae, pk, **St'epan Vel'ikei** üe, **St'epan Krap** üs, üe, ud, **St'epan-pop** pk, ll, ae, ud – ajalooline prototüüp – misjonär ja valgustaja sürjakomi aladel, Permi piiskopkonna esimene piiskop, kanooniseeritud 1549. aastal, komi legendide ja pärimuse tegelane.

Permi Stefan (hüüdnimega Hrap) säilitas rahvalikes ettekujutustes ühest küljest põhilised kristlikud tunnused, teisest küljest aga omandas jooned, mis lubavad ta kaasata traditsiooniliste nõiauskumuste ja -juttude konteksti (*tõdõs'*). Permi Stefan esineb apokrüüfilistes jutustustes, kosmogoonilistes tekstides ja nõiaeeposes. Apokrüüfilistes tekstides mõtestatakse misjonitöö episoodide, millest suur osa leiab mainimist Jepifani Premudrõi *Püha Stefani eluloos*: Permi Stefan teeb teda tappa üritanud paganausulised pimedaks,

raiub maha “käharpäise kase” (või tamme), hävitab paganausu palvemaju, käib mööda vett, võistleb Pamiga (Paniga), sõidab kiviga (kiviparvega) vee peal. Viimane süžee on laialt tuntud ka permikomide juures, kuigi nende ristiusustamisega pole Permi Stefanil mingit tegemist.

Kosmogoonilised müüdid sisaldavad tšuudide pagendamise ja ristimise motiive. Tšuudid põgenevad, uputavad või matavad end ning vabastavad koha uutele rahvastele. Ühes tekemuislendis asendab Permi Stefan Jeni: hiigelsuurte püüde ajastul tõusis üks püü mühinal lendu ja hirmutas Permi Stefani hobust. Permi Stefan kukkus hobuse seljast maha ning needis linnu ära. Sestsaadik on püü vaid oma endise südame suurune.

Ulatuslikum süžeedering on seotud nõiaeeposega, mis sisaldab osaliselt ka apokrüüfiliste jutustuste ja kosmogooniliste müütide süžeesid, näiteks vaidlus Pamiga ja tšuudide tagakiusamine (süžee end uputavast tüdrukust). Sellist tüüpi tekstides on Permi Stefan nõidade, eriti Petšora Kõska ja Tunnõrjaki peegelpildiks. End uputanud tüdruku jutu põhimõendid on järgmised: nõidade (Permi Stefani) saabumine paadiga kabeli (palvekoha) juurde, katse pöörata tüdruk enda usku, tüdruku keeldumine ja enesetapp, kabeli (palvekoha) mahapõletamine, uppumiskoha nimetamine uppunu auks. Kohalike nõidadega võistlemise süžees avaldub Permi Stefani kuju traditsioonipära-

selt: paadi, virde ja kirve lausumise motiiv, haavamatuse ja üleujutuse motiiv, vastase mõjutamine kostitamise kaudu jne. Folkloorne Permi Stefan võidab nõidu mitte jumalasõna, vaid puhtalt nõiavõtete abil: tulistab Ošlapei pihta jalgade vahelt, lööb tagantkätt kirvega Mel'eikat, paneb Kõska maja põlema tema enda saunavihaga, löikab nõidade hingede vabastamiseks läbi nende püksipaelad jne.

Reaalne ajalooline isik muutub sürjakomide ettekujutustes võimsaks nõiaks, kes võidab kohalikke nõidu ja manatarku maagia ja kavaluse abil.

Kirjandus: Doronin 1947, Jepifani Premudrõi 1897, Klimov 1991, Rotšev 1984, Uljašev 1996.

O. Uljašev

PETÕR JEPIM – Ülem-Ežva nõid.

Petõr Jepimi nimega on seotud mitu jutusüžeed. Laialt levinud muistendis “kui paat seisku, siis virregi seisku” heitleb ta Võlgortist pärit nõiaga ja võidab teda. Siin esineb Petõr Jepim *pon böž keralõs* ‘koera saba raiuja’ rollis, s.o ta on võimas nõid, kes saadab pulmalised Ežva jõge pidi Võldinist Pomõzdini külla.

Vanausuliste muistendites enustab Petõr Jepim eshatoloogiliste piltidega seotud tulevikku: “küllusele järgnevad ajad, kui ema hakkab lapse suust leiba ära võtma”, “raudlinnud lendavad”, “raudloomad söövad mulda”, “mees saab naisega võrdseks” jne.

Sageli seostatakse taolisi ennustusi aga Petõr Jepimi poja Karpiga.

Tuntud Petõr Jepimi muistend pajatab nõidade võistlusest jahil, kus keegi nõiast jahimees kaetab ära Petõri koera. Petõr Jepim pöörab seepeale tema jalanõude vahetallad tagurpidi ning vastane tiirutab terve päeva ümber jahionni, oma lõksudeni jõudmata. Lõppude lõpuks peab ta paluma Petõr Jepimil end vabastada.

Kõige huvipakkuvamad tunduvad muistendid Petõr Jepimist kui paiga peremehest. “Petõr Jepim “pidas” Völdini üleveokohta: kes mööda Petšora teed sõitis, pidi tema juurest läbi astuma, teed jooma ja rääkima, kes, kuhu ja miks läheb.” Kirja on pandud kaks põhilist üleveokohaga seotud jutusüžeed. Üks jutt räägib Iz’va suunas sõitnud mehest, kes sõitis Petõr Jepimi juurest läbi käimata üle Völdini üleveokoha. Päevateekonna järel jõudis mees õhtuks ülemineku-kohta tagasi (kusjuures üleveokoha sellele poolele, kust ta ülesõitu alustas). Teises muistendis ei külastanud Iz’vast Pomözdini suunas rännanud mees ülevedaja nõuannetest hoolimata Petõr Jepimi. Natuke enne Pomözdini jõudmist laskus ta *Matšeka šor* ‘Võõrasema oja’ äärde, kuid sattus imekombel Völdini üleveokohta teisele poole Ežvat. Alles pärast Petõr Jepimi külastamist saavad nad edukalt edasi sõita. “Jõe taha viskamise” süžee on komi muistendites üsna harv, sagedamini esineb “jõel peatamist” või “piki jõge viskamist” (vt Pedõr Ö’leksan).

Sama harva esinev on jutt Petõr Jepimist, kes karistab sündmatult naljatavaid jahiartellikaaslasi. Kojuminekuks valmistuvad sõbrad ütlesid nalja pärast veel mõneks ajaks metsa jäävale Petõr Jepimile, et magavad tema naisega. Too vastas, et selliste juttudega ei jõua nad kuigi kiiresti koju. Ja tõepoolest, kaks vers- ta enne koduküla, kurjaks (*gažtõm*) peetavas kohas *Võl’ kumlõs* ehmatas jahimehi ootamatult tõusnud torm, mis kuhjas langenud puud nende koduteele. Kütid läksid tagasi Petõr Jepimi juurde, palusid vabandust ning pöördusid koju juba koos temaga. Kurjas kohas hakkasid tormiga maha murdunud puud ise üles tõusma, ehmatades seega naljatajaid veelkord.

Erinevalt teistest kohalikest nõidadest ei ole Petõr Jepim kuri nõid. Tema nimega ei ole seetõttu seotud sellist tüüpi juttude jaoks tavapäraseid süžeed nõia tapmisest omakü- lainimeste või võimsama nõia poolt. Reeglite rikkumise eest karistamist annavad jutustajad edasi pigem veid- rusena või korra järgimise püüdena. Petõr Jepimist pajatavates tekstides puudub samuti “nõia raske surma” motiiv, kuna arvatakse, et ta jõudis oma jõu enne surma nooremale poja- le Karpile edasi anda. Karp oli Ežva ülemjooksul tuntud vanausulisenä ja sai kuulsaks rohkem tulevikuennus- tuste kui nõiatempudega.

Kirjandus: Uljašev 1997, O. Uljaševi VM. O. Uljašev

PIHLAKAS – **pelõs'** ae, skr, ks, pk, **pelis'** üe, **pelõs' pu** ae, skr, ks, **pelis' pu** üe, **pel'idz' bad'** jem, **pel'itš pu** ud, **pel'õš pu** ud, **pel'õš** ud, **pel'uk**, **pel'uk pu** ud, **rabina** ud **rebina** üs, **rebina pu** ll, ae, **rebinn'ik** l, **sõspu** üe, iz'va, l.

Pihlapuud peeti võimsaks kaitsevahendiks nõiaväe ja kurjade vaimude vastu. Usuti, et nõida saab heitluses võita, kui lüüa teda pihlaka kepiga. Pihlapuust voolitud kuuli abil võis metsavanast lahti saada. Ülem-Ežva komid istutasid maja ehitades ülesraiutud majakasti sisse pihlapuu ning asetasid selle kõrvale tohust kasti toidu ja veiniga. Kui pihlakas juurdus, pidi maja tulevik õnnelik olema. Petšora komid asetasid püstitatava palkehitise keskele pihlaka-kepi ning võtsid selle ära alles pärast majakasti valmimist. Jemva, Udora ja Ülem-Ežva komid puhastasid ja värskendasid vanade kaevude vett pihlakaluuaga. Samamoodi suhtuti pihlakasse paljude Euroopa ja Siberi rahvaste juures. Justkui sellele vasturääkiv pihlaka nimetus *sõspu* (sõnasõnalt 'mittepuhas puu') tähendab arvatavasti 'jälkuse puud', mille all peetakse silmas jälkuse eest kaitsvat puud.

Kirjandus: Sidorov 1928, D. Nessanelise VM, J. Rotševi VM.

N. Konakov

PLOR-LAVRA PÄEV – **Plor-Lavra lun** sk, **Flov lun** pk – märtrite Florose ja Lavrose mälestuspäev, 18. (31.) august.

Püha Plor ja püha Lavra olid hobuste kaitsjad nii komidel kui venelastel. Plor-Lavra päeval ei tohtinud tööd teha, märtrite auks peeti palvusi. Kiriku juures tapeti ühiselt ostetud pull. Kolmandik looma kerest läks kroonule, kolmandik oli määratud vaimulikkonnale, ülejäänud liha aga keedeti kiriku lähedal ja söödi ühiselt ära. Peale joodi ühisest jahust ja linnastest tehtud õlut.

Eriti suurejooneline ohverdamine toimus permikomi Kotša külas, kus 19. sajandil toodi sel päeval ohvriks kuni 80 pulli. 20. sajandi alguses nende arv vähenes, kuid oli ikkagi märkimisväärne: näiteks 1908. aastal ohverdati selles külas Plor-Lavra päeval 47 pulli. Õöl vastu 18. (31.) augustit saabusid Kotša külla valgetes särkides ja uute viiskudega (eelnevalt saunas käinud) ümbruskonna talupojad, kes töid kaasa puhtaks pestud töötatud pullid. Kõik kogunesid hommikul kabeli ette ja kohe pärast uste avamist ruttasid hobuste kaitsjatele küünalt panema. Pühakute ikoonid olid kabelis kesksel kohal: ühte neist oli kujutatud suure piitsaga hobuseid vette ajamas, teist aga neid ohjadest kinni hoides pesemas.

Pärast kabeliskäiku läksid kõik jõe äärde, kus läheduses asuva Juks'eva küla preestrid teenistust pidasid.

Palvuse ajal läksid kõik kohalviibijad vööni vette, vette talutati ka tõbised hobused. Pärast palvust algas ohverdamine. Pulli omanik tappis oma looma selleks kodust kaasa toodud nüri noaga. Arvati, et mida rohkem loom kaela läbi lõikamise ajal kannatab, seda rohkem meeldib ta jumalale. Ohvriloomade nahad annetati Kotša kabelile, neerud ja keeled kingiti kohalikule administratsioonile, pead külavanemale, rasked tagaosad aga palvust pidanud vaimulikele. Ülejäänud liha keetis vanim ohverdamisest osavõtja katlaga lõkkel kabeli lähedal. Ohverdamiseks vajalik kraam (katlad, noad, kahvlid, liuad) hoiti kabeli kõrval asuvas spetsiaalses ehitises. Kui liha oli valmis, algas pidusööming, millest võtsid osa kõik soovijad, ka Plor-Lavra päevaks Kotšasse hulgaliselt saabunud kerjused.

Kirjandus: Doronin 1948, Kudrjašova 1993, Smirnov 1891, Šestakov 1910.

N. Konakov

POL'UD – permikomi kohapärimuse tegelane.

Pärimuse järgi tekkisid Pol'udi kivi Vis'eri keskjooksul ja Koltšimi kivi pärast kahe sama nime kandnud vägilase pikka ja edutat võimuvõitlust ümbruskonna pärast. Veendunud oma väe võrdsuses, jõumehed kivistusid.

Teise muistendivariandi järgi elanud palju aastaid tagasi vägilastest sõbrad Pol'ud ja Vetlan. Mõlemad ar-

musid kaunitar Vis'erisse ja hakkasid tema pärast võitlema. Viis ööd ja päeva kaklesid nad tulemusteta, loopides teineteist suurte kividega. Kuuendal päeval vägilased kivistusid ja muutusid nende nime kandvateks mägedeks, kaunitar Vis'erist sai aga jõgi.

Kirjandus: Klimov 1990, Toropov 1991.

N. Konakov

POTÖS' – Kudõm-Oši pärimuse nõiamoor, paganausuliste permikomide tähtsaima pühapaiga preester.

Oma nõiavõimete eest oli Potös' tänu võlgu metsavaimudele. Soovides takistada Kudõm-Oši kasvavat mõju suguvendadele, oli ta vastu linnuse üleviimisele kõrgele jõekaldale, kus asus muistsete permikomide tähtsaim pühapaik. Tahtes hukutada Kudõm-Oši, soovitas Potös' tal mansi vürstitarile kosja minna, kuigi teadis, et keegi tema eelkäijatest ei tulnud tagasi.

Kirjandus: Ožegova 1971.

N. Konakov

PROKOPIPÄEV – Prokopei lun üldine – 8. (21.) juuli.

Prokopipäeva tähistatakse kaks nädalat pärast jaanipäeva. Mõnes sūrjakomi külas oli prokopipäeva eelõhtul kombeks end vihelda ja lausuda nagu jaanipäevalgi: "Püha pihlakas, püha kullerkupp ja püha sõnajalg." Peale sauna riputati kõik vihad aiateivaste

otsa. Igaüks jälgis oma viha seisundit. Kui viht ei muutnud tükk aega värvi, ootas selle omanikku aasta lõpuni hea elu. Kui viht läks varsti mustaks, ennustas see õnnetust. Kui viht aga maha kukkus, oli oodata peatset surma.

Prokopipäev oli komidel õllepäha. Ežval Körtkerösi külas tehti sel päeval ühisõlut. Kolm-neli selleks välja valitud inimest käisid majast majja ja kogusid õlle tegemiseks jahu. Kiriku juures ohverdati kahe-kolmeaastane pull. Pärast palvust jagati kateldes keedetud liha kohalviibijate vahel. Liha maitstud, läksid kõik õlut jooma. Pomözdini külas Ežva ülemjooksul korraldati sel päeval ristikäik mööda küla. Seejärel käidi niitudel ja põldudel ning õnnistati neid, et viljasaak oleks hea. Lisaks ristidele ja ikoonidele võeti kaasa ka erinevaid toiduaineid, millest osa anti preestrile ja osa jagati vaestele. Poktša külas Petšoral tähistati prokopipäeva kolm päeva. Rahvapärimuse järgi ei tähistatud Poktšas varem seda päeva üldse, vaid töötati nagu tavalisel päeval. Ükskord puhkes aga sel päeval suur tulekahju. Majad kustusid alles siis, kui kõik külaelanikud läksid koos Prokopi ikooni kandva preestriga tänavale. Poktša elanikud töötasid, et nad ei tööta edaspidi prokopipäeva ajal kolm päeva, kuid unustasid selle lubaduse varsti. Jälle puhkes tulekahju – sütisid viljapõllud. Tuldi uuesti Prokopi ikooniga välja ja tuli kustus taas. Sest

ajast saadik pühitseti Poktša külas prokopipäeva alati kolm päeva järjest.

Prokopipäeval valmivad rabamurakad. Marjasaagi järgi püüti ennustada viljasaaki: kui murakaid on palju, küpseb vili enneaegselt. Usuti, et kui prokopipäeval vihma ei saja, siis ei saja kuni iljapäevani. Samuti arvati, et pärast prokopipäeva on märksa vähem kiine, kes kiusavad inimesi eriti heinaajal.

Kirjandus: Gagarin & Dukart 1968, Konakov 1993, Zavarin 1870, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

PROTOŽ ae, **protoža** ud, üe, **põstõm jem** ud, ks, üs, ll, ae, **põstem jem** üe, iz'va 'silmeta nõel', **tšegem põsa jem** üe, iz'va, **tšegõm põsa jem** ud, ks, üs, ae, ll 'katkise silmaga nõel' – amulett kaetuse, kurjade vaimude ja nõidade vastu.

Protož torgati tavaliselt vöö, särgikrae või sarafani pihaosa sisse. Ilma silmeta nõel pidi kindlasti kaasas olema pulmades ja matustel. "Kui sul on murtud silmaga nõel küljes, ei saa ükski nõid midagi teha, pulmalised pistsid selle alati vöö sisse." Iz'va pruudi riietes võis olla kuni üheksa *protoži*.

Silmata nõelaga võis sulgeda nõia või kurja vaimu tee – selleks pisteti nõel uksepiida, väravaposti või tara sisse. Komid arvasid, et siis ei leia paha jalgvärvat ning käib piki tara

seni, kuni *protož* ära võetakse või kuni ta minema kihutatakse.

Protož kaitses ka nägemuste ja halbade unenägude eest. Neist vabanemiseks torgati katkise silmaga nõel padja sisse.

Arvatavasti omistati murtud silmaga nõelale maagilist tähendust lisaks tema materjalile ja torkivusele ka seetõttu, et nõela üks ots oli kaheharuline. Seda peeti kanaliks teise ilma ja samal ajal ka selle kanali sulgejaks (vt haraline puu, amuletid).

Kirjandus: Sidorov 1928, O. Uljaševi VM. O. Uljašev

PUGATŠOV üldine – ajalooline prototüüp – Jemeljan Ivanoviš Pugatšov (1740–1775), 1773.–1775. aasta talurahvasõja juht Venemaal, Petšora ülemjooksu komide toponüümilise pärimuse tegelane.

Sürjakomi rahvaluule Pugatšov erineb tema ajaloolisest prototüübist. Teda kujutatakse röövljõugu ninamehena, kelle kamp liikus jõge mööda Petšora suudmest Ōlödž'i lisa-jõeni röövides vastutulevaid laevu ja kaldaäärseid külasid. Mööda Ōlödž'i jõge rändas Pugatšov Uuralini. Uurali mäeaheliku ületanud, jõudis ta ühte Obi-äärsesse linna, kus ta kinni võeti. Kuna Pugatšov oli võimas nõid, ei suudetud teda kuidagi tappa (haavatus on komi folklooris kõikide võimsate nõidade eritunnuseks). Lõpuks Pugatšov siiski tapeti, tulistades teda

ühe sõduri soovitusel 12 kahurist, mis olid asetatud kasetohust ümbristesse (maagiline arv ja sakraalne puu). Sellest ajast saadik kannab linnake Berjozovo (Kaseküla) nime (praegu Handi-Mansi Autonoomse Ringkonna Berjozovo küla).

Kirjandus: Zolotilov 1863.

N. Konakov

PUU – pu üldine.

Komide elu on ammu ajast lahutamatult metsaga seotud. Küttimisel ja metsaadide korjamisel on kuni viimase ajani suur tähtsus. Puust valmistati tööriistad ja tarbeesemed, ehitati majad ja majandushooned. Puud on peetud sakraliseeritud loodusobjektiks.

Komide peamistes pühapaikades seisvate võimsate kaskede lähedal viidi läbi erinevaid rituaale, nende juurde asetati muistsetele jumalatele ohvriande. Veel hiljutise ajani olid paljude asulate juures eriliselt austatud puud – vägevad kased, männid või kuused. Nende juurde koguneti kindlatel kalendritähtpäevadel. Neil kolmel puul oli selge mütolooiline sümboolika, mis sidus neid kosmilise üla- või alaosaga. Mõnes kohas püsisid veel 20. sajandi alguses täielikult puutumatusena pühad salad. Teatud puudele (paju, lepp, kadakas, pihlakas) omistati võimet peletada kurje vaime ja kaitsta nõidade eest.

Inimese elu samastati puu eluga. Lastele seletati, et nad sündisid puu-õõnes. Inimese iseloomustamisel oli kombeks võrrelda teda mingi puuga, näiteks: “Elab sada aastat nagu salmiline puu”. Majaperemehe surma puhul öeldi, et peamine puu langes maha. Sürjakomid arvasid, et kui metsas tormi ajal palju puid murdub, tähendab see sõda. Permikomid uskusid, et sõja eel okaspuud “nutavad” (neist tilgub vaiku), kuid seda võisid näha vaid võimsad nõiad (*tödōs*). Maja ehitamiseks valiti puid kindlate reeglite järgi, kuna isegi üksainus valesti valitud “õnnetu” puu võis majaanikele õnnetuse kaela tuua. Puutüvest õonestatud kirstu valmistamisel raiuti tüve jämedamasse otsa laiem koht rinna ja õlgade jaoks, kergendamaks surnu hinge pääsemist allilma. Surnute kostitamiseks panid permikomid võõrustoidu tohust karpi, viisid karbi kalmistule ja riputasid seal puu otsa.

Puid samastati omakorda paljuski inimestega. Iz’va ja Petšora komid kasutasid terminit *pi* ‘poeg’ noorte puude tähistamiseks: *kozpi* ‘kuuseke’, *požōmpi* ‘männike’, *kōdz’pi* ‘kaseke’ jne. Arvati, et puud mõistavad inimkõnet ning valvavad nende all ööbijate und, kui inimesed küsivad enne magamaheitmist selleks puudelt luba. Usuti, et puud vestlevad omavahel. Sarnased ettekujutused olid ka obiugrilastel, altai türklastel jne. Kui Permi Stefan raius kirvega püha kaske, kostnud kaeblikke karjeid ja sälkudest voo-

lanud ohtralt verd. Verd jooksvat ka oma puust (*as pu*), kui võlupuu leidja seda raiub – sealjuures räägib puu raiujaga. Taolist puu hingestamist ja tema samastamist inimesega esines paljudel rahvastel.

Kirjandus: Aleksejev 1980, Gribova 1975, Gribova 1980, Kulemzin 1984, Lvova jt 1989, Rotšev 1984, Sahharova jt 1976, Sidorov 1924, Sidorov 1928, Smirnov 1891.

N. Konakov

PUUNOTT – bad’ vužja üe ‘vettinud pajunott’; **va vužja** ud ‘vettinud puunott’; **va vužl’a** üe ‘vettinud puunott’; **kokora** üe, iz’va, petš ‘okslik käänd, kännujuurikas’ – okslikuks kännuks kehastunud vetevaim.

Jäämineku ajal teadmata kohast tulnud ja kaldale uhutud okslik käänd hakkas inimeselid nõudma – inimesed uppused selle puunoti läheduses. Õnnetused lõppesid alles pärast seda, kui puunott tükkideks raiuti ja ära põletati.

N. Konakov

PUUST KIRIKUKALENDER – pu svjatsi üldine.

Hiljutise ajani säilis sürjakomidel kalendri sakraliseerimine ja eriline suhtumine nendesse isikutesse, kes oskasid ja tohtisid kalendri abil ajaarvestust pidada. Maarahvas kasutas ajaarvamiseks vanasti puust kirikukalendrit – kuude arvule vastavat

12-servalist bipüramiidset (teemandi-kujulist) puupruusi, mille servadesse oli lõigatud päevi tähistavad sälgud. Sälkude arv vastas päevade arvule aastas. Spetsiaalsete märkidega olid tähistatud kirikupühad (tavaliselt oli neid märke 40–50, mõnikord rohkem). Möödunud päevi märgistati sälke vaha või lehisevaiguga kinni mätsides. Kuigi kalendri valmistamine ja kasutamine oli äärmiselt lihtne, oli see olemas vaid üksikutel inimestel: suurte perede peadel, jahiartellide juhtidel jne. 19. sajandil kasutati puust ja luust kalendreid mitte ainult Põhja-Euroopas, vaid ka Siberis ja Kaug-Idas. Neid kasutasid venelased, karjalased, dolgaanid, jakuudid, evengid jt rahvad.

Kirjandus: Konakov 1993, Savvaitov 1871.

N. Konakov

PÕDER – jōra üe, petš, skr, ks, pk; **lola** jem, iz'va, ae, ud, pk; **asahat** z (< vene *sohatõi*); **kōbōrda** (< neenetsi *habarta*); **kuz' kok** üe sõnasõnalt 'pikk jalg'; **vōrmōs** pk sõnasõnalt 'metslehm'.

Sürjakomi etioloogiliste müütide kohaselt löi põdra Omōl', kuid Jen lisas talle erilise ühest otsast kitseneva ja teisest otsast laieneva luu. Sellepärast hakati arvama, et kõik põdrad on Jeni loodud.

Pöder on meheliku jõu ja vastupidavuse sümbol. Temaga sõitis Kudōm-

Oš. Pōdrajahti peeti karujahist ohtlikumaks: "Lähed karu jahtima – tee voodi valmis, lähed pōtra jahtima – sea haud ja kirst valmis". Suhtumine neisse kahte suurimasse looma oli paljuski adekvaatne. Oldi veendunud, et tapetud karu võis ellu ärgata, kui ta küüned polnud välja kistud ja hambad murtud, ning tapetud pōder, kui ta sääred polnud pooleks lõõdud. Edukad karu- ja pōdrajahimehed arvati olevat metshaldjate soosikud, kellega nad olevat tihedas kontaktis tänu oma nõiaoskustele.

Pōdrajahi majanduslikule tähtsusele, eriti lumekoorikul pōdraajamise tähtsusele kevadel, kui pōtrade tapmine kindlustas lihatagavara kogu kevadeks ja suveks, viitab sürjakomi vanasõna: täna oleme söönud, aga homme ehk tuleb pōder õue. See on ähmame mälestus Udora ja Ežva ülemjooksu komide tuntud jutust Neitsi Maarja sündimise pühal kiriku (või kabeli) juurde tuleva pōdra või põhjapōdra ohverdamisest.

Tänini on säilinud komme panna katuseharjale sarvedega pōdrapea kuju. Ežva jõgikonnast leitud keskaja jahikalendril avab emase pōdra kuju sügistalvise perioodi.

Kirjandus: Dal 1982, Fuchs 1924, Konakov 1990, Sidorov 1928, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

PÕHJAPÕDER – kōr üldine.

Põhjäpõder kannab semantiliselt naiskoodi. Kosjamoor põhjendas oma tulekut pruudi majja sellega, et sinna juhtisid teda silmist kaotatud põhjäpõdra jäljed. Legendis Jirkap'ist ajas jahimees taga helesinist põtra, kes muutus kukerpalli tehes ilusaks tüdrukuks. Jälgitavad on põhjäpõdra kunagised solaarsed sümbolid: Iz'va komid võrdlevad päikest põhjäpõdrarakendiga, muinasjutu tegelane pääseb allilmast tiivulise põhjäpõdra seljas jne (vt ka põder).

Kirjandus: Plessovski 1968, Rotšev 1984. N. Konakov

PÕLLU ÕNN – mu šud üldine – maa maagiline viljakandev jõud konkreet-sel põllul.

Sürjakomi mütoloogiliste ettekujutuste kohaselt on põllu õnne omav põld erakordselt viljakas, ta ei kannata kahjurite rünnakute all ja tema saagi suurus ei sõltu ilmaoludest. Põllu õnn ei ole isikustatud, kuid teise põllu saagikuse tõstmiseks piisab natukese mulla viimisest “õnnerikkalt” põllult oma kehvemale põllule ning seejärel põllu õnne kutsumisest. Vrd majahaldja viimisega teise majja, õnne viimisega vanast majast uude isakodu keldrist võetud mullaga, samuti “õneliku mulla” teele kaasa võtmisega: *Šuda olöm vōlō gōbōtš mu bos'tlisnō* ‘Õnnelikuks eluks võeti keldrist mulda’. Võõra põllu õnne varastamine

oli väga suur patt: elus sellise patu sooritanu hing ei saanud hauataguses ilmas liituda teiste hingedega, vaid oli sunnitud hulkuma piki vaigujõge, mis eraldab meie ilma teisest ilmast. Aegajalt ilmutas patune hing end inimestele oma saatuse üle kaeveldes ja pattu kahetsedes.

Kirjandus: Limerov 1995, Nalimov 1907, Pervuhhin 1888, Startsev 1929.

O. Uljašev

PÕRGU, ALLILM – ad üldine (< vene), **ad guran** skr, ks ‘põrgu auk’, **vakrameš** l, pk (< vene *ad kromešnōi*).

Põrgu ehk allilma peremeheks oli Jeni antipood Omöl' või Kul' – hiljem saatana või kuradi kujuga kokku sulanud “tume” demiurg. Ühe versiooni järgi sai Omöl' võimu surnute hingede üle Jenilt, kuna õpetas teda rauda taguma. Esimeste inimestena sattusid põrgusse pöörane joomar ja südametu ihnuskoi. Mõlemad, täpsemalt mõlema hinged, kukkusid pärast surma kuus nädalat alla, kuni üks neist mõtles valjusti, et vaid Omöl' teab, kui kaua me veel kukume. Teine vaidles talle vastu, et seda teab ainult Jen. Niipea kui ta seda ütles, kukkumine katkes ja nende peatumise kohale tekkis põrgu. Allilma tekkimise järel sattusid sinna kõigi surnud inimeste, nii vagade kui ka patuste, hinged. Selle müüdi kohaselt seisab maa vee peal, vesi põrgu peal, põrgu aga nende

surnute südamete peal, kes eluajal liiga pahatahtlikud ja ahned olid.

Teise müüdiversiooni järgi tekkis allilm pärast seda, kui Jen mattis maha savipotid, mille sees olid nii Omöl' kui ka suurem osa tema abilisi. Mõlemad müüdid kujutavad endast silmnähtavalt rahvakristliku (apokrüüfilise) ja traditsioonilise (paganliku) mütolooogia kontaminatsiooni. Allilm moodustub müütilisel esma-loomise perioodil demiurgide vahelise võitluse käigus. Põrgu lokaliseerimine (esimese müüdiversiooni kohaselt) vee alla, mille peal omakorda paikneb maa, on kahtlemata inspireeritud kujutlustest, et esialgne kaos kujutas endast ääretut veestiihiat, mille peale loodi maa, s.o allilm asub müütilise alaosa äärmises perifeerias.

Ežva ja Petšora ülemjooksu komide juures on tänini käibel vanausuliste apokrüüfilised legendid Jeesus Kristuse põrguskäigust. Pärast ülestõusmist otsustas Jeesus Kristus põrgusse laskuda ja vabastada kannatavad hinged. Põrgus käskis Kristus kõigil patustel seista temast vasakut kätt ja vagadel paremat kätt ning hakkas neid siis põrgust välja viima. Põrgu valitseja anus: "Kristus, vend, kuidas ma ilma inimesteta elama hakkakan?" Kristus vastas, et põrgu täitub uuesti suitsetajate hingedega. Kui Kristus vabastatud hingedega põrgust välja jõudis, muutusid patuste hinged tumedateks tähtedeks ning vagade inimeste hinged heledateks tähtedeks.

Samaaegselt lõi Kristus öö ja päeva, et inimesed töötaksid päeval ja puhkaksid öösel (senini oli päev kestnud terve ööpäeva). Nende legendide populaarsuse üheks põhjuseks on suitsetamise kahjulikkuse põhjendamine – motiiv, mis puudub selleteemalistes "klassikalistes" apokrüüfides.

Kujutlused põrgu olemusest ja patuste piinadest rahvaluules edasi ei arenenud. Harvaks erandiks on Petšora komide juures fikseeritud ettekujutus põrgust kui kohast, kus on külm ja suitsune ning kus on palju kihulasi. Antud tõlgendus on huvitav kui kristliku põrgutule-müüdi omapärane ja originaalne demütologiseerimine, kus patuste inimeste karmid, kuid abstraktsed piinad on asendatud igapäevase elu reaalsete katsumustega. Teisest küljest lähendaks see nagu põrgut ürgkaosele, iseloomustades põrgut opositsioonides asuvate markeritega: kihulased esinevad suvel, külm on aga talvel; suits ei ole kihulaste elukeskkond, vaid vastupidi – nende vastu võitlemise viis.

Kirjandus: Doronin 1947, Fokos-Fuchs 1951, Fuchs 1924.

N. Konakov

PÄIKE – šondi pk, üe, ll, skr, ks, šondõ üs, jem, iz'va, l, ae, petš, ud, šon'gei ud.

Komide kujutelmates oli päikese loojaks "hele" demiurg Jen. Päikese

tekkeaja kohta on sürjakomidel mitu versiooni.

1) Päikese lõi Jen kosmogeneesi alguses oma ema (pardi) munetud munast, mille Jen tõi maailmaookeani põhjast. Seejärel lõi tema vend Omöl' teisest munast kuu.

2) Päike tekkis hiljem, kui maa oli juba olemas. Jen rajas päikese kohale taeva ning läks sinna elama. Kosmose ülaosa valdamise üle peetava võitluse käigus tegi Omöl' päikesepoolikust kuu.

3) Taevakehad tekkisid kosmogeneesi hilisel etapil, kui olid juba loodud maa ja inimesed, kes kasvasid vilja. Omöl' lõi kuu. Hakkas külm, vili külmus ja inimesed jäid nälga. Siis lõi Jen päikese. Permikomide taevakehade tekkemüüdid pole säilinud.

Komi mütoloogias iseloomustab päikest naissümboolika, kuud aga meessümboolika. Nad on kas lähisugulased (õde ja vend) või armunud paar (variatsioon ebaõnnestunud kosmilise kosimise teemal). Algselt paiknesid päike ja kuu taevas kõrvuti ning nende lahkumine toimus ilma kõrgemate võimude sekkumiseta: nad kaugesid teineteisest kas enda eksituse tõttu või kurja nõia tahtel (vt kuu).

Omapärane permikomi müüt seletab päikese aastase tsükli teket ja sellega seotud aastaegade vaheldumist. Kunagi ammu ei olnud üldse talve ja päike ei läinud parmast (taigast) mitte kuhugi. Parmas oli palju igasuguseid loomi ja linde, kuid

polnud veel inimest. Viimaks sünnitas parma Pera nimelise noormehe (huvitav variant, kus esimese inimese toob ilmale emake loodus ise). Pera tegi endale vibu ja nooled ning hakkas maa ja metsa peremeheks. Ükskord nägi ta vikerkaart jõest vett joomas. Tasuks joomisloa eest palus Pera tõsta end pilvede taha. Üleval nägi Pera taevavõlvi ja palju tulesid, keskel aga suurimat tuld – päikest. Pera otsustas natuke tuld maale viia. Kui poiss päikesele lähenes, hakkas müristama ja välja lööma ning ta sunniti taganema. Seejärel sattus Pera pilvede peale kuldseesse rekke, mille ette oli rakendatud hõbedane hobune. Tema kõrval oli kaunis tüdruk, päikese tütar Zaran', kes tõusis hommikul päikesest varem ning heitis magama päikesest hiljem. Ta jälgis, et päikese tuli kedagi ei põletaks. Pera ja Zaran' armusid ning läksid maa peale elama. Päike sai päris pahaseks ja lahkus neist paigust. Maa peal oli külm ja pime, jõed ja järved külmusid ära ning kõik tuiskas kinni. Pera ja Zaran'i peitis ära emake parma. Päikest polnud seitse aastat. Peral ja Zaran'il sündis sel ajal seitse poega ja seitse tüdart. Lõpuks tuli päike tagasi. Jälle oli soe, kõik hakkas rohetama ja taevas säras taas vikerkaar. Päike tegi Zaran'ile ettepaneku tagasi tulla, ähvardades muidu maa peal kõik ära kõrvetada. Algas hirmus kuumus, jõed kuivasid ära ning maapind lõhenes. Oma laste päästmiseks läks Zaran' taevasse

tagasi, kuid päike kõrvetas endiselt. Pera ja ta seitse poega ronisid seejärel kõrge mäe otsa, tõmbasid oma võimsad vibud pingule ja lasksid päikese pihta. Päikese küljest rebenes suur tükk lahti ja pudenes maha, parmas aga süttis palju tulesid. Päike kaob praegugi sealtkandist ära, sellepärast ongi igal aastal talv, kuid päriseks ära minna ta ei saa, kuna suur tükk temast soojendab maad.

Antud tekst ühendab suurt hulka mütoloogilisi versioone: esimeste inimete päritolu; komi rahva (sürja- ja permikomide) põlvnemine Pera lastest; tule saamine, kus Pera esineb kultuurikandja (sks *Kulturträger*) rollis; päikese liikumise korrastamine. Tegemist võib olla mitme esialgse müüdi ühendamisega ühes tekstis. Kirjapanekus esinev komi solaarne müüt on algupärane, kuid sellel on analooge teiste rahvaste mütoloogias. Eriti levinud oli peategelase ja päikese tütre abielu teema Siberi ja põhjarahvaste juures. Arhailistes solaarsetes müütides on levinud ka päikesega võitlemise motiiv. Näiteks Amuuri alamjooksu ja Sahhalini rahvaste müütides hoiab vibulaskja ära maa põletamise. See müüt on permikomi variandile kõige lähedasem.

Permikomidel on algupärane müüt, kus solaarseks sümboliks on kaaren. Antud päikese sümbol pole soome-ugri mütoloogiale iseloomulik. Samas seostub kaaren paljude rahvaste traditsioonilises maailmavaates universumi erinevate elementidega,

ka taeva ja päikesega. Kaaren oli päikese sümboliks muistses Hiinas.

Permikomi rahvaluules on selgelt näha reminitsentseid ettekujutusi päikesejumala olemasolust ja päikese isikustamisest. Ühes rahvaluuletekstis Kudõm-Ošist on juttu kevadpühast päikesejumala (*Šondi-Jen*) auks, kuhu kogunesid muistsed permlased kõikidest linnustest. Tekstis pole küll midagi öeldud selle kohta, mida see püha endast kujutas. Päikese antropomorfisus on jälgitav ka Pera ja päikese tütre Zaran'i jutus. Uue elukoha valimisel laskub Kudõm-Oš põlvili, sirutab käed päikese poole ja palub näidata, kus tema sugu peaks elama. Vastuseks löi päike särama ja osutas kiirtega Punamäele. Tänapäeval on Punamägi Kudõmkari linna osa. Muinasajal asus seal tõepoolest linnus.

Ka sürjakomidel on säilinud päikese jumalustamise ja isikustamise jälgi. Kuni iljapäevani oli kombeks jääd kaetuna kanda, kuna usuti, et kui päike jääd näeb, saadab ta põldudele rahet. Muinasjutus *Rebane ja ruun* küsib rebane päikeselt abi. Otsene pöördumine päikese poole on säilinud laste loitsudes: "Hele päike, too rutem sooja, too rutem!" või "Päike, päike, tule siia, kirju pilv, mine sinna!" Võinädalal ronisid lapsed, lauldes "Rõngas sa rõngas, päikese taoline", mõnele künkale ja veeretasid sealt alla kanamune või muid ümmargusi esemeid. Kevade vastuvõtmisele ja talve ärasaatmisele oli pühendatud ka

teine võinädala laul *Päiksepalgeline rõõmus val'ai*. Sõktõvi ja Ežva komid märkisid tegusõnaga *val'aitnõ* võinädalal hobustega küla rahvarohkete kohtade ümber ringiratast sõitmist.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883, Doronin 1947, Kandinski 1889, Klimov 1964, Mikušev & Tšistal'jov 1966, Ožegova 1971, Ožegova 1989, Popov 1938, Rotšev 1972, Sidorov 1928, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

PÜHA VESI – veža va üldine, **izja va** üldine 'kivivesi', **iz põr va** ud, jem, üe 'kividest läbilastud vesi', **kuim ökmõs va** iz'va, ud 'kolm korda üheksa vesi', **kujim ökmis va** üe 'sama', **prittša va** üldine (< vene *prittša*) – sõnutud vesi, maagiline ravimivahend.

Veele omistati suurt puhastavat jõudu (vt vesi) ning seda kasutati laialdaselt maagilises ravimiskombestikus. Kirikliku tava järgi õnnistatud (vt veeristsed) püha veega võrdselt omistati maagilist ravijõudu erilisi tingimusi ja keelde järgides kogutud veele (*kuim-ökmõs va* 'kolm korda üheksa vesi'). Varahommikul enne päikesetõusu läks posija vett tooma kolmest, üheksast või kolm korda üheksast allikast (kaevust või metsajõe suudmest), mis pidid paiknema nii, et üks teise juurest ei paistnud. Lausuja ammutas igauhest kolm või üheksa pihutäit vett, valades seda tagantkätt puust või kasetohust nõusse (tegelikult võeti sagedamini vett kolmest allikast, igauhest üheksa ka-

malutäit). Teel pidi posija täiesti vait olema, vältima kellegagi kohtumist ning ta ei tohtinud kellelegi midagi anda. Kui tekkis äärmine vajadus midagi öelda, pani ta veenõu maha ja astus kolm sammu kõrvale. Neist nõudeist üleastumisel muutus vesi sogaseks ja oli ravimiseks kõlbmatu.

Kõigi reeglite järgi kogutud vett kasutati diagnoosimisel ja ravimisel, mida toimetati kõige sagedamini saunas, harvemini elumajas. Arvati, et kogenud posija võis selle vee abil kindlaks teha haigestumise põhjuse. Kaetamise puhul võis ta nõidust mitte ainult näidata, vaid ka süüdlast karistada: veepinnale kutsutud nõia kujutisega võis teha mida tahes. Muul juhul tõi posija haiguse põhjuse selgitamiseks kolm kivi: ühe tee pealt, teise põllult ning kolmanda sauna lähedalt. Või kolm suvalist kivi, mis olid varem välja vabasse õhku (*tõv võlö*) toodud ja pestud kolm korda üheksast kohast toodud veega. Seejärel pani posija kivid, millest igauks sümboliseeris kas haiguse oletatavat põhjustajat või inimese "rikkumise" paika, veeanu-masse. Kui haiguse põhjuseks oli tõesti kaetamine, pulbitses vesi nõiduse põhjustajale või nõiduse paigale vastava kivi vette panemisel.

Viimasel juhul jätkati ravimist. Erilise sakraalse jõu lisamiseks lasti vett läbi sauna koldekivide (*iz põr va*), pandi suitsutamiseks pajaauku ning loeti vee peale nõiasõnu (*prittša va*) (vt loits). Seejärel pritsiti haigele vett kas näkku või haigele kohale. Muudel

juhtudel pesti selle veega haige nägu või joodeti teda. Raviti ka läbi sõela lastud veega (*pož pōr va*): haige pandi istuma ematala ja roovlati (*s'or* 'asjade kuivatamiseks mõeldud põikpuud ahju juures') ristumiskohale ja valati läbi roovlati külge kinnitatud sõela veega üle. Posijalt küsiti kolm korda: *Mōi kis'tan? Kodōs' kis'tan?* 'Mida kastad? Kelle eest kastad?'. Temagi vastas kolm korda: *Vis'anjassō kis'kalam, vomidz' kis'kalam, bura da šan'a kis'kalam* 'Haigusi kastame, kaetamist kastame, hästi ja hoolikalt kastame'. Vee puhastavate omaduste tugevdamiseks pandi sõela sisse nuga või sirp, luisk (millele omistati võimet peletada kurje vaime), soola. Kasutatud vesi koguti kopsikusse ja visati tagantkätt kuhugi varjatud kohta väljaspool kodu. Arvati, et vett tagantkätt välja valades saadetakse vesi koos haigusega Omōl'i juurde teise ilma.

Tuntakse ka vee maagiliste omaduste kasutamise lihtsustatud variante. Esimese kaetamiskahtluse puhul pesti haige nägu või pritsiti ta märjaks kolmest kaevust võetud veega. Nägu pühiti kuivaks särgi pahema poolega. Mõnikord pesi posija või täiskasvanud pereliige puhtaks ukselingi, lauanurgad ja koha, kus võõras (haiguse oletatav põhjustaja) oli istunud ning kallas vee tagantkätt välja, arvates, et see viib haiguse minema.

Kaetamisest põhjustatud silmahaiguste puhul pesti nägu kolme kivi

lohkudest kogutud veega. Jaaniööl kogutud kastega pesti haigete nägu, joodeti neid ning piserdati eluruume. Maasse imbuva sulaveega raviti kroonilisi nahahaigusi. Kolmelt aialatilt kogutud vihmaveega määriti eelnevalt niidiga kinniseotud soolatüükaid. Pärast seda maeti niidid maha.

Kirjandus: Iljina 1997, Sidorov 1928.

I. Iljina

PÜÜ – s'ōla üldine.

Sürjakomi etioloogilise müüdi kohaselt oli püü loojaks Jen. Algselt oli ta väga suur lind. Ükskord tõusis ta metsas ootamatult suure mühinaga lendu ja ehmatas prohvet Ilja hobust. Ilja kukkus maha ja needis püü ära. Sestsaadik on püü sama väike, kui enne oli tema magu. Teises versioonis sõidab hobusega Jeesus Kristus ja püü muutub oma südame suuruseks. Ežva ülemjooksul on fikseeritud sarnane jutusüžee Permi Stefaniga, kus püü muutub oma pugu suuruseks. Sarnast müüti tundsid ka obiugrilased ja evengid.

Kirjandus: Fuchs 1924, Rotšev 1984.

N. Konakov

R

RANGLUU – vošlõ üldine, **voža lõ** üe, iz'va, petš, **mort** iz'va, ks, ud, eü – linnu kahvlikujuline rinnaluu, haraline luu.

Sürjakomide etioloogiliste müütide kohaselt erinevad Jeni loodud linnud Omõli sigitatud lendavatest olenditest rangлуу olemasolu poolest. Huvitaval kombel on linnu kahvlikujulise rinnaluu nimetus sürjakomi keeles *mort* 'inimene'. See metafooriline nimetus tuleneb rangлуу inimfiguuri meenu-tavast vormist. Sürjakomi rahvaluule-tekstis esitatakse kahe demiurgi dia-log, milles nad kardavad oma loodud linnud segi ajada. Jen ütleb Omõl'ile: "Minu metsisel on rinna sees "inime-ne" ja laanepüül on ka "inimene"..." Tähelepanuväärne on see, et komide traditsioonilistes luust mänguasja-dega mängitavates lastemängudes täidavad rangлуud antropomorfsete nukkude ja ratsanike rolli. Komi et-nograaf Georgi Startsevi tähelepane-kute kohaselt omistatakse sürjakomi uskumustes metsise, tedre ja pardi rangлуule armutalismani funktsioon. Arvatakse, et tüdruk võib poisi kerges-ti ära teha teda rangлуuga puudutades või märkamatault seda kondikest poisi riiete külge kinnitades.

Kujutlused rangлуу maagilis-test omadustest ilmnevad kujukalt mitmes komi traditsioonilises en-

nustamises ja võistlusemängus, mida ühendavad mõisted *tšegnõ* 'murdma' ja *bos't da pomn'it* 'võta ja mäleta'. Petšora-äärsed komid mängisid üht sellist mängu nõnda: kaks võistlejat venitasid rangлуud selle otstest kuni murdmiseni ja lausused seejuures: "Sulle *kamet*', mulle *pamet*'..." Võitjaks osutus see, kelle kätte jäi suurem rangлуу tük *pamet*' 'mälu'. Väiksem tük *kamet*' jäi kaotajale. Võitja mää-ras kihlveo tingimused: vastastikune vaikumine või mingisuguste tegevuste sooritamata jätmine. Võistluses osale-jad püüdsid teineteist kokkulepitud tingimuste juhuslikult rikkumiselt ta-bada, lausudes seejuures *tšur* 'tsurr'. Mängureeglite järgi võis keeldu rik-kuda, kui enne öelda *Tšur, pomn'ita, da bos'ta!* "Tsurr, mäletan ja võtan!".

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Startsev 1929, Zavarin 1870, V. Šarapovi VM.

V. Šarapov

RAUD – kõrt üldine.

Rauale omistati nii raviomadusi kui ka maagilist rolli. Sürjakomid jootsid näiteks haigeid raudnõust (*kört doz*). Haiguse ravimiseks, aga ka kaetuse kõrvaldamiseks ning raske sünnituse kiirendamiseks niristati noatera pidi haige peale positud vett.

Raud kaitses kurjade jõudude ja kaetuse eest, sellepärast pandi veel ilma hammasteta lapse kõrvale nuga, leib ja sool. Täiskasvanud (näiteks pruut ja peigmees) õmblesid särgi

krae või vöö sisse ilma silmata nõela. Ežva ülemjooksu, Udora, Petšora ja Iz'va komidel oli nuga mehe vööl samasuguseks amuletiks nagu luisk ja kiskja kihvgi (vt amuletid). Uksepiida või värava sisse pisteti ilma silmata nõel, et nõiad ei saaks majja sisse või juba sisenenud nõiad majast välja. Ülalt üheksanda palgi üheksandasse oksakohta torgatud naaskli või noaga võis samuti nõia majja "kinni panna". Ennustamisel või ravimisel tehti kurjade jõudude mõju tõrjumiseks enda ümber noaga ring ja torgati nuga selle ringi ühenduskohta.

Sürjakomi muistendites jutustatakse, et tugevat tuult saab vaigistada nuga või kirvest vastutuult üle vasaku õla visates. Sageli on see vaid osa pikemast süžees, kus inimene kohtub metsavana või kurja vaimuga, keda see visatud ese on vigastanud, kui ta tuulena (tuulispeana) ringi liikus. Tugevat tuult võidi "raiuda" kirve või vikatiga. Vikatiga "niideti" ka maja siseruume, et välja ajada jõuluaegseid vetehaldjaid, haigusi või pererahvast vaevavaid kurje jõude.

Raud on "selle" ja "teise" ilma vahendaja. Sürjakomid ei lõiganud surnul küüsi, kuna arvasid, et kadunud läheb vaja raudküüsi (*kört gōž*), et teel teise ilma ronida raudmäe otsa. Muinasjuttudes satub tegelane (tegelased) mäel (augus) asuvasse "teise" ilma raudankru või konksu abil, veealusesse ilma raudposti abil. Naistegelane kannab peigmehe otsin-

gutel läbi kolm paari raud(malm-)kingi, kulutab ära kolm raud(malm-)keppi ning sööb ära kolm raudset (malmist) armulauaeivakest. Ežva ülemjooksu, Petšora ja Iz'va komid usuvad, et sood, kus elavad kurjad vaimud, saab ületada nuge ja kirveid maasse torgates.

Informantide arvates on raudasjadel oma tahe ja nad on võimelised nendesse vale suhtumise puhul tekitama kahju või tooma õnnetust, õige suhtumise korral aga omanikku abistama. Nii toovad leitud nuga, kirves, käärid jne õnne, kui nende tera on suunatud leidjast eemale, vastupidiisel juhul *vir kis'tnō vermasnō* 'võivad verd valada'. Sellist leidu ei tohtinud maast üles korjata, et midagi halba ei juhtuks. Samal põhjusel ulatati nuga teisele alati käepide eespool. Nuge ei tohtinud ka kinkida, vaid tuli võtta nende eest kas või minimaalne tasu, et sel viisil üle anda omandiõigus ja teha asi uuele peremehele "kuulekaks".

Palju keelde ja ettekirjutusi oli noa kasutamise kohta söögilauas: Ežva ülemjooksu komidel pidi nuga lebama piki lauda; nuga ei tohtinud torgata laua või leiva sisse; ei tohtinud süüa noa otsast, "et mitte loomaks muutuda". Viimane keeld oli ilmselt seotud noa rolliga moondumise juures: nõid võis karuks või hundiks muutuda, tehes kukerpalli üle kännu, kuhu oli torgatud nuga, või tehes selle kännu ümber ringi vastupäeva. Samal põhjusel ei tohtinud puutuda kännu,

puu, maa jne sisse torgatud võõrast nuga. Nuga oli üldse nõidumises laialt kasutusel: inimese või looma jälgede läbitorkamine kaetamise eesmärgil, varju või jälje väljalõikamine jne.

Kõige sagedamini esineb epiteet *kört* rahvaluules ühenduses (opositsioonis) teiste metallidega: raud/kuld, raud/vask, raud/hõbe, raud/vask/kuld jne. Sõltuvalt raua kvaliteedist (*taš kört* 'malm', *uklad kört* 'teras', *jemdon* 'teras') muutub konteksti tähendus. Näiteks esineb *taš kört* muinasjutusüžeedes peigmeest otsivast tüdrukust – malmist kingad, kepp ja armulaualeivad on seotud tee raskuse ja pikkusega. Sageli iseloomustab raud antagonisti: Gundör'it (tema särk, vanker ja viljapeksuplats); Joma't (tema hambad, konksud ja küna, milles ta keedab külalisi); Pera vastast, kes veereb raudrattas. Raud sümboliseerib jõudu, ta on vägilase (vägilaslikkuse) atribuut: seitse vägilasest venda mängivad raudkaarte ning söövad raudkahvlitega; muinasjutu vägilane viskab enne teeleminekut ülesse (painutab kõveraks) 1-, 3-, 30- või 40-puudase raudkepi (raudse sõjanuia). Kuid vägilase relvadeks on ikkagi õilistatud rauast – terasest tehtud iselõikav mõök, damaskuse mõök jne, mille vägilane enne lahingut välja valib.

Tavandilauludes vastandatakse kett, millega pruut "aheldatakse" peigmehe perekonnas, "siidrihmale" vanematekodus. Surnuitkudes

on "raudsed ahelad" surmaembuse metafoor. Surnu- ja pulmaitkudes sümboliseerib raudsein (*kört stõn*, *kört st'en*) kodu kindlust ja pere tugevust. Lausumistes lukustab *kört kõv* 'raudsõna' raudvõtme sarnaselt hädad, haigused, kaetused ja kahjuteod. Permikomidel tähendab *kört kõv* lausumissõnu üldse. Igapäevases kõnes on raud tugevuse, jõu ja kindluse epiteet. Tugeva, visa ja kindla iseloomuga inimese kohta öeldakse *kört ki* 'raudkäsi'; karmi või julma inimese kohta *kört s'ölöm* 'raudsüda'; kangekaelse või kõva peaga inimese kohta *kört pl'eš*, *kört kõmös* 'raudlaup'; tugeva, sitke ja füüsiliselt palju väljakannatava inimese kohta aga *kört jai*, *kört tšig* 'raudliha'.

Kirjandus: Ardzinba 1988, Fokos-Fuchs 1951, Klimov 1990, Lötkin & Guljajev 1970, Mikušev 1987, Nalimov 1907, Rotšev 1984, Rotšev 1991, Startsev 1929, Uljašev 1993, Uljašev 1994, Uljašev & Uljašev 1997, Wichmann 1916, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

RAUDNE AIKA – Kört Aika – Permi Stefani legendi tegelane, Ežva ülemjooksu vägev nõid.

Nagu enamikus sürjakomi legendides esimese permi piiskopi kahevõitlusest võimaste nõidadega, on ka Raudse Aika nimel toponüümiline tagapõhi, mis seletab *Körtkerösi* küla nime ('Raudküngas') tekkimist. Raudne Aika kandis rauast riideid ja mütsi,

rauast olid tehtud tema maja, paat, vibu ja nooled. Raudne Aika arvati olevat haavamatu, kuna ka tema keha oli rauast. Aika põhitegevuseks oli laevade ja paatide röövimine Ežva jõel. Ta peatas neid üle jõe tõmmatud raudahelaga. Raudne Aika oli ka esimene sepp, kuna enne teda ei osatud rauda taguda. Oma teadmisi ei jaganud ta kellegagi.

“Raudsete oskuste” kõrval oli Raudsel Aikal ka piiramatu võim stiihiate üle. Aika tahtel kustusid päike ja kuu, päev muutus ööks ja vastupidi. Ta võis sundida jõge tagurpidi voolama ja kutsuda põua ajal välja tugeva vihma. Aika suutis sõna jõuga peatada jõel ujuva paadi (sürjakomi “nõiaeeposes” levinud süžee: “Virre, seisa! – Kui virre seisku, siis ka paat seisku!”).

Pärimuse järgi peatunud ka Permi Stefani paat üle jõe tõmmatud raudahela ees. Stefan teinud ristmärgi ning löönud siis ristiga vastu ahelaid. Ahelad läinud katki ja vajunud jõe põhja. Seda nähes lausunud Raudne Aika jõele hiiglaslikud lained, mis ähvardanud paati kummuli keerata. Ristimärgi ja risti abil vaigistanud Stefan lained ning randunud. Raudne Aika sööstnud hiiglaslikku kirvest vibutades talle kallale. Teades nõia haavamatus, palunud Stefan oma teekaaslastel eemale minna, ise aga läinud Aikale vastu ja löönud kirve tema lauba sisse. Nõid langenud sur-

nult maha. Tema hauale tekkinudki Körtkerösi küla.

Permis Stefani kahevõitlusest vägevate nõidadega on palju legende, kuid oma kätega vastase tapmise variant on haruldane. Tavaliselt paneb ta oma vaenlasele vastu vaid seni, kuni nõia võimed on ammendunud. Pärast seda tapavad nõia maagiliste võtete abil (kirvega tagantkätt löömine, ihuvöö katkilõikamine) kas Stefani kaaslased või nõia enda suguvennad, olles veendunud tema jõuetuses uue usu ees.

Raudse Aika legend on esimest korda kirja pandud ja avaldatud 19. sajandi keskel.

Kirjandus: Doronin 1947, Lebedev 1910, Popov 1938, Rotšev 1984.

N. Konakov

REHEHALDJAS – rōnōš aika skr, iz’va, **rōniš aika** üe, **rōnōšsa** üe, ks, ae, **rōnōšn’ik** ud, **ōvin tšud** pk.

Rehehaldja välimuse kohta andmeid ei ole. Tema põhiliseks ülesandeks oli rehe ja seal kuivava vilja kaitsmine tulekahju eest. Suhted rehehaldjaga olid reglementeeritud. Arvati, et talle ei meeldi ülearune kuumus, seepärast võis vilja kuivatada vaid üks kord päevas. Liigse kuumuse pärast võis rehehaldjas oma elukoha maha jätta ja valveta jäänud vili võis tules hävida. Enne rehe kütte panemist tuli haldjat hoiatada: “Hoi a eest, rehehaldjas, ma hakk an ahju kütma.” Rehest

lahkumisel paluti: “*Rõnõš aika*, hoi mu vilja.” Rehehaldja meeleheaks kostitati teda küpsetatud kartulitega. Arvati, et rehehaldjas võis saunahaldja poolt kiusatava inimese kaitseks välja astuda.

Permikomid õnnistasid uue rehe sisse spetsiaalse tavandisöömaajaga. Kui vili oli esimest korda rehte pandud, tõi peremees rehealusesse auku küpsetatud kuke, meskit ja õlut ning kutsus naabrid sööma. Kõik istusid viljakuivatamiseks varutud puude ümber ja maitseid pakutud toitu.

Jõuluajal ennustati reheuste juures tulevast viljasaaki: üksi, kolmekesi, viiekesi või seitsmekesi (rohkem polnud lubatud) istuti reheukse juurde noaga tehtud ringi sisse, kaeti end laudlinaga ja kuulatati. Kui kuuldi koputamist, oli oodata head viljasaaki, ragin ennustas vähest saaki, nutt aga nälga.

Kirjandus: Rogov 1858, Startsev 1929, Uotila 1989.

N. Konakov

REZUN TURUN permikomi (< vene) – võlutaime, mis avab kõik lukud ja riivid.

Usuti, et selle võlutaime hankimiseks tuli leida metsast puu, mille õõnes oli koorunud poegadega rähnipesa. Täiskasvanud linnu äraolekul tuli õõnsus puuprundiga sulgeda. Kui toiduga tagasitulnud rähn leidis puuõõne suletuna, lendas ta uues-

ti ära ja tuli tagasi *rezun turun*’i kõrrega. Rähn tegi võlutaime abil puuõõne lahti ning viskas seejärel kõrre minema. Võlukõrre leidja sai endale piiramatu võimu kõikide lukkude üle. Sürjakomidel puudusid kujutlused lukke avavast võlutaimest, permikomid laenasid need aga ilmselt venelastelt.

Kirjandus: Janovitš 1903, Vereštšagin 1998.

N. Konakov

RIIDED – pas’kõm jem, ae, petš, skr, ks, ud, **kõmkot-platt’õ** petš, **kõš-kõm** ll, **kõšõd-kõmkot** üe, ll.

Vassili I. Lõtkini ja Jevgeni S. Guljajevi arvates peegeldub sürjakomi liitsõnas *pas’kõm* riiete (*pas*’) ja jalatsite (*kõm*) kompleks nagu ka handi sõnas *sahnir* (*sah* ‘pealmised hõlmik-riided’ ja *nir* ‘nahkjalsid’), mis tähistab riideid üldiselt. Huvitav on selle sõna tähenduste ring ežva murdes: 1) anat. ‘platt-senta, päramised’, 2) ‘riided üldiselt’. Ežva komide väljend *pas’tõm mort* ‘paljas inimene’ iseloomustab jõuetut, haiget inimest, kelle kohta võib ka ütelda *vudžörõs abu* ‘(tal) pole varjuamuletti’. Katkiste riiete kandmist käsitleti mitte ainult traditsioonilise etiketinormi rikkumisena, vaid peeti ka inimese jaoks ohtlikuks. Usuti, et riiete kahjustamine või kaotamine ennustasid nende omanikule õnnetust või haigust.

Komid pidasid riideid inimesega lahutamatuks seotuks nagu tema varju ja jälgi. Usutakse, et inimest on tema riide abil kerge ära nõiduda. Aleksei S. Sidorovi andmeil oli sürjakomidel spetsiaalne nõidumisviis *döröm guöm* 'särgi varastamine': naiselt püüti varastada menstruatsioonijälgedega särk ja pandi kriuksuva puu prakku – selle tagajärjel jääb särgi omanik krooniliselt haigeks ja "kriuksub" nagu puugi. Enda riide abil võis vabaneda haigusest või kaetusest: pärast saunaskäimist tuleb visata riided põõsaste peale või teatud loitse lausudes ära põletada. Tõvest võib lahti saada ka teda oma riidetega teisele inimesele andes. Lapse kaetusest vabastamiseks tuleb tema pesemata särgi krae voolavas vees märjaks teha ja pühkida sellega kolm korda lapse silmi. Seejärel tuleb pigistada vett särgist taldrikusse ning seda üle vasaku käe visates sõnada: *Mõi te görin-ködz'in, med stavõs aslõd loõ* 'Mida kündsid-külvasid, tulgu kõik sulle endale' jne. Udora ja Iz'va komid arvavad, et haigusest võib vabaneda, kui viia oma pesemata riided küla taha mälestusristi juurde või riputada need pühas kohas (pühaku matmis-koht, püha allikas või järv) kasvava puu otsa.

Vanasti oli komidel oma riiete andmine võõrastele isegi ajutiseks kasutamiseks rangelt keelatud. Samal põhjusel ei visatud kulunud rõivaid kunagi ära, vaid need riputati täieliku

kõdunemiseni pööningule või aita. Naine võis ajutiselt laenata oma pulmarüü üksikuid elemente vaid oma lähisugulasest või ristitütrest pruudile. Riide andmise keeldu rikkuvalt inimeselt küsiti etteheitvalt: *Kuvnõ al'i möi mödõdtsömõd?* 'Kas kavatsed surra või?'. Tänapäevani säilinud kombe kohaselt jagavad sürjakomi vanad inimesed alles vahetult enne teise ilma minekut osa oma riidest (naised kingivad reeglina ära suurema osa oma pearätikutest) lähedastele ja tuttavatele "hinge mälestamiseks".

Eriti hoolikalt säilitati inimese elu teatud piirdaatumitega seotud riided: *pin' döröm* 'hambasärk' üe – kingitus lapsele esimeste hammaste tuleku puhul, *pern'an' döröm* petš – ristimistalituse ajal ristiema kingitud ristimissärk. Kertšomja komide juures on fikseeritud tava säilitada tüdrukute esimese menstruatsiooni jälgedega alussärk (*s'öd dörem* või *görd n'ait dörem*). Iga naine hoidis oma pulmakleiti, millel usuti olevat eriline maagiline jõud: arvati, et kurja vaimu suudab majast minema ajada vaid oma pulmasarafani riidetunud perenaine.

Tõhusaks kaitsevahendiks loeti ka inimestelt rituaalseks kingiks saadud riideid. Udora komide juures andsid surnu sugulased kirstutegijatele töötlemata linaniitide kimbuga kokku seotud punase vöökesse (*sun'is tasma*). Samasuguse vöö, kuid sinist värvi ja ilma linaniitideta, kinkis lapseema

titejootudele või ristsetele tulnud külalistele. Ežva komi pruut kinkis esimesel pulmapäeval peigmehe isale ja ristiisale mustrilise püksiklapi (*tšošjan vön'*), mis kinnitati kokku volditud kootud tuttidega vööst silmu-sele. Petšora komid pidid rituaalseid ja igapäevaseid võid, mida ei kantud, hoidma sõlme seotuna: sõlmest lahti harutatud vöö tähendas kellelegi haiguse või surma soovitamist (vt vöö).

Erinevalt igapäevasest riietusest ei tohtinud pidulikke ja rituaalseid rõivaid pesta, üks kord aastas (suvel) tuulutati neid päikese käes või aurutati saunas kerise kohal. Ka igapäevaste riiete pesemise juures peeti kinni teatud keeldudest: naiste riideid ei tohtinud pesta koos meeste ja laste riietega, muidu ei ole meestel jahiõnne ja lapsed võivad haigestuda. Uskumuste järgi on iga täiskasvanud naise riided läbi imbunud roojusest, mis kaotab riiete kaitseomadused. Sellepärast ütlevad sürjakomid abielupaari kohta, kes ei vaheta pärast koosveedetud ööd aluspesu, et nende riided on jäänud ilma kaitseta.

Maagiline jõud arvati olevat ka meeste aluspesul (*döröm-gatš* üldine, *jördös-gatš* ll, *jörnös-vešjan* pk): mehe aluspüksid ja nende vöö olid naisele heaks kaitsevahendiks. Vanasti kandisid sürjakomi naised mehe aluspesu menstruatsiooni ajal. Sageli kasutati meeste aluspükse maagilise vahendina koduloomade viljakuse tõstmiseks (nendega nüpeldati lehma, et see kii-

remini järglasi annaks). Ežva komid panid surnud lesknaisele kindlasti kirstu kaasa tema lahkunud mehe aluspüksid ja särgi.

Kuna komid tajusid riideid traditsiooniliselt kaitsevahendina, määras see paljuski riiete selgapanemise, kandmise ja hoidmise korraga seotud keeldudest range kinnipidamise. Tänapäevani peetakse erinevate riietusesemete selgapanemisel kinni kindlast järjestusest. Arvatakse, et selle korra rikkumine võib inimesele kogu päeva vältel kaasa tuua mitmesuguseid ebameeldivusi. Sama tähtis oli ka lahtiriietumise kord enne magaminekut: näiteks sarafan tuli seljast võtta kindlasti pahempidi ja üle pea tõmmates, kuna üle jalgade võtta oli patt, "nõnda võetakse vaid surnu seljast". Pahupidi pööratud sarafani võis hoida ainult riidekiristus: kui jätta selline sarafan ööseks katmata, kannavad seda pärast kuradid. Igapäevaseid riideid ei jäetud seepärast kunagi ööseks pahempidi. Öösiti riietega magava inimese kohta ütlevad Petšora komid hukkamõistvalt: "nõnda magavad vaid surnud". Magamist teeskleva riides inimese kohta ütlevad Sõktõvi komid: *pas'kõmõs sõmõn uz'õ* 'tal magavad ainult riided'.

Päeva jooksul ümberriietumist mõisteti hukka, kuna seda käsitleti nõidumisena. Naised püüdsid hommikul selga pandud sarafani päeva jooksul seljast mitte võtta, vajadusel

pandi teised riided sarafani peale. Kui jahile minev kütt unustas midagi selga panemata, ei riietunud ta kodu uuesti ümber, vaid võttis ununenud riideseme kaasa ja pani selle selga alles metsaonni jõudes, muidu kaotas ta jahiõnne. Vaid pidude ajal tohtis mitu korda päevas riideid vahetada, kuid paljud naised panid ka sel juhul kohe selga 2–3 sarafani ja mitut seeklikut, et riietus oleks kohevam.

Paljude soome-ugri rahvaste traditsioonilises maailmavaates käsitletakse riideid ka konkreetse inimese kujutisena. Riiete ja nende omaniku vastavusele viitavad mitmed uskumused ja keelud: elava inimese särki ei tohi pesunöörile riputada rinnaesisega ülespoole “nagu surnu oma”; imikult kaetuse kõrvaldamiseks piisab maagilistest protseduuridest tema mähkme- ja riidekompsu kohal; inimese mingit kehaosa võib haigeks teha, kui lõigata tema pesemata riietel vastava organi asukohta ümmargune auk. Igapäevased riided riputati alati ööseks üles rangelt määratud viisil, et mitte haigust juhuslikult esile kutsuda. Pikaajalise säilitamise korral pöörati riided pahupidi, pandi kokku eriti korralikult (*l'ist da plast*) ja peideti kõrvalistele kättesaamatusse kohta. Kui rebenenud pükse või särki oli vaja õmmelda neid seljast võtmata, tuli oma kaelarist suhu võtta, “et mitte õmmelda õnne riide sisse ja seda pärast lahtiriietumist alatiseks kaotada”.

Muinasjuttudes on tüüpiline majapidamiseemete muutmine konkreetse inimese võltskujutiseks tema riiete abil (näiteks uhmri riietamine karude eest põgeneva tüdruku riietesse). Lisaks kodukootud särgile (*döröm*) omistatakse rahvaluules erilist maagilist jõudu ka pearätile ja mütsile ning mustriliste kootud sukkadele, sõrmikutele ja käpikutele. Arvatakse, et üles visatud käpiku abil (pöidla suuna järgi) on lihtne teada saada, kas varastatud asi leitakse või mitte. Vöö vahele pistetud mustriiline sõrmik on suvel heaks kaitseks kihulaste ja sääskede vastu. Inimese pea valutama panekuks piisab sellest, kui tema mütsi mitu korda õhku visata või mõnda aega käes keerutada. Permikomide rahvaluuletekstide järgi peitus kogu legendaarsete tšuuude jõud võlumütis ning kurja nõia võim tema mustas pearätis.

Pärast pulmi soetatud riided ei kaitse vaid abikaasasid eraldi, vaid ka nende vastastikust kiindumust. Arvatakse, et seda sidet on lihtne lõhkuda, kui raiuda pooleks naise sukk või märkamatuult raputada saunas peseva mehe särki. Ežva komidel oli abielusideme sümboliks rätik, mille otstest noored laulatuse ajal kinni hoidsid. Pärast ühe abikaasa surma rebitakse see rätik pooleks: pool rätikut pannakse kadunule kirstu kaasa, teist poolt aga hoiab alles lesk. Tulevase mehe truuduse sümbolse garantiina kinkisid pruudi sõbrannad

värskete abielumehele kokkuõmmeldud säärtega “peigmehe püksid” *žön’ik gatš*.

Rahvaluuletekstide analüüs näitab, et riideid võidi käsitleda inimese sümboolse mõõduna, mis fikseerisid tema üleminekut teatud sotsiaalvanuselisse ja füüsilisse seisundisse (ristitud/ristimata, abielus/vallaline, terve/haige, elus/surnud). Sürjakomi uskumuste kohaselt võib noid, kes loomaks muutumiseks võttis riidest lahti ja kukerpallitas kõvera puu tüve all, alatiseks loomaks jääda, kui kellelgi õnnestub varastada tema riided. Selles suhtes on iseloomulikud suririietega *kulan pas’kõm* seotud keelud: ei tohi proovida või enda peal näidata, kuidas pannakse selga suririideid, sest see töotaks kellegi kiiret surma. Neid juhtumeid, kui vanad inimesed panid peole selga enda jaoks valmis pandud suririided, käsitleti ühetähenduslikult inimese püüdena sellest ilmast kiiremini lahkuda. Eluohtlikuks peeti ka “surnuks” riidetumist jõuluaegse ennustamise ajal (vt ennustamine).

Ettekujutused surnu hinge ja tema riiete otsesest seosest peegeldusid komi uskumustes. Kui riided, milles inimene suri, kauaks pesemata jätta, hakkab tema hing piinlema. Surnut ei tohi riietada värvilistesse ja mustriilistesse riietesse, “muidu ta hing ei leia rahu, hakkab vett mööda käima ja ootama, kuni riided luituvad”. Kirstu hauda laskmise ajaks ei

tohi jätta surnu riieele sõlmi (vööle, pearätile, jalatsitele ja kaelaristi paelale), muidu hakkab lahkunu elavaid unenägudes tülitama. Suririiete ilma sõlmedeta valmistamise traditsiooni võib käsitleda püüdena kergendada tulevast surma ja teise ilma üleminekut. Samamoodi (sõlmedeta) õmmeldi rituaalsed riided naisele, kes soovis *ševa* oma kehast minema ajada.

Sürjakomi uskumustes omistati surnu riieele maagilist mõjujõudu: arvati, et surisärgist võetud niidike abil saab kergesti rahustada isegi kõige ägedamat inimest. Usuti, et inimest on lihtne hukka saata, kui panna talle selga särk, mis on õmmeldud suririiete elementide valmistamisel kasutatud nõelaga.

Kirjandus: Mikušev & Tšistaljov 1968, Nalimov 1908, Plessovski 1968, Sidorov 1928, Sivkova 1991, Sorvatšova jt 1966, Uljašev 1993, V. Šarapovi VM.

V. Šarapov

RIIE, LÕUEND, KANGAS – dõra üldine, **dera** ll, **pölõtna** ud (< vene *polotno*).

Komi naiste arvates on leiva katmise riie *n’an’ dõra* ja laudlina *põzan dõra* parimad kaitsevahendid kurjade vaimude vastu – seetõttu neid kasutataksegi jõuluennustustes ja rahvameditsiinis ning mainitakse muistendites. Nende riiete maagiline jõud on suurel määral seotud leiva ja tule lähedusega. Maagilist võimu

omistati sagedamini värvitud ja ornamentidega kaunistatud riidele, eriti ristikujulise, päikesekujulise ja punase (tule-) mustriga riidele. Matusekombed nägid ette, et saatjatel pidid kaasas olema sõlmedega nõörid, punased riided jne, mida oli keelatud kirstu panna. Pulmakombestikus kasutati peale kalavõrkude kaitsevahendina ka punase ornamendiga valgeid käterätikuid, millega kaeti noorpaari istumiskoht laua ääres, et sinna ei saaks istuda võltsnoorpaar, kurjad vaimud jne. Ornamenteeritud riiete sellise tähtsuse pärast peeti riidetrükkijaid ja -värvijaid, samuti aga ka puuseppi, hobuseravitsejaid, seppi jt nõidadeks (*tödös*).

Komi rahvaluules ja kombestikus sümboliseerib kangas silda, teed või jõge, mis eraldab ja ühendab erinevaid maailmu: reaalselt ja ebareaalset, kangelase ja antikangelase maailma, pruudi suguvõsa ja peigmehe suguvõsa. Käterätik, lõuend ja rätik ühendavad rändurit ja muinasjututegelast koduga. Pulmas löödi ristatud rätikute all käed, pruudi saunatee kaeti rätikutega, noorpaar seoti enne altari ette astumist käterätikuga teineteise külge jne. Sürjakomide arhailine abielulahutus seisnes selles, et käterätik rebiti külätara peal pooleks ja tükid visati kahele poole teed. Matusekombestikus tähistab kangas teed teise ilma, silda, mida mööda surnu hing ületab vaigutulejõe *s'ir bia ju*. Seetõttu lasti kirst hauda kahe piisava pikkuse ja laiusega lõuendi

abil, et sild ei oleks kitsas või lühike. Kasutada võidi ka põrandariiet *džodž dōra*, mis laotati kirstu alla või jäeti pärast kirstu allalaskmist hauda, "et hing leiaks tee" (*med lolōs tuisō addz'is*). Mõistatustes sümboliseerib kangas Linnuteed, suusarada, vagu, teed, taeva-, maa- või jõepinda. Unes nähtud riie ennustab pikka teed, mille all, sõltuvalt une kontekstist, mõeldakse reaalselt teed, reisi või surma, harvemini kosjaskäiku või kosjasobitajate tulekut.

Valge või puhas lõuend *jedžōd dōra* sümboliseerib taeva, vee ja maa puhust, iidset puutumatu ruumi. Mõnes komi muinasjutus asendab valge riie eluvett. Rituaalides ja kombetalitustes seostatakse valgeid linaseid riideid pruudi, peigmehe, lapse, surnu jt osalejate rituaalse puhtusega.

Kirjandus: Gribova 1980, Klimova 1984, Nalimov 1907, Plessovski 1968, Terjukov 1983, Uljašev 1993.

O. Uljašev

RISTIISA ja RISTIEMA – vežai-vežan' üe, l, let, ae, petš, skr, ks, ud, pk (kogunimi) 'püha isa-püha ema'; **pernai** iz'va (< *perna* 'rist' + *ai* 'isa') 'ristiisa', **pern'an'** iz'va (< *perna* 'rist' + *an'* 'naine') 'ristiema', **akka** jem, ae (< läänemeresoome *akka* 'naine, abikaasa'), **božatka** ae, skr (< vene *bog, božii*).

Komide perekondlike ja abielusuhete hierarhias oli ristivanematel väga

kõrge staatus. Ristiema käitumine avaldas mõju tema ristilapse tervisele. Teises ilmas pidi ta aru andma oma ristilaste tervise kohta. Teatud ikka jõudes pidi iga naine saama kellelegi ristiemaks, muidu pidavat ta teises ilmas noore koera ristiema olema. Ristivanemate omavahelised suhted olid rangelt normeeritud. Neil polnud õigust samal ajal paljajalu põrandal käia, nad ei tohtinud istuda teineteise vastas – see võis esile kutsuda nende ristilapse haigestumise. Ristivanemate abielud olid rangelt keelatud. Arvati, et suguline kontakt ristiisa ja ristiema vahel või ristiisa ja lapse ema vahel olid lapse jaoks hukutavad. Abielu ei tohtinud omakorda sõlmida, kui peigmehe ja mõrsja ristivanemad olid isegi kauges suguluses. Ristiisa ja ristiema sugulust peeti lähedasemaks kui ristiema ja lapse isa sugulust, isegi kui ristivanemad teineteist enne ristimist üldse ei tundnud. Ristivanemad ja lapse ema ei tohtinud omavahel riielda ega kellelegi neist vastumeelseid sõnu lausuda, et laps ei haigestuks. Pulmatseremoonias oli ristiisa ja ristiema roll peigmehe ja pruudi vanemate rollist tähtsam. Pruudi lunaraha maksid just ristivanemad, nende õnnistus oli olulisem kui isa ja ema õnnistus. Obi alamjooksu vesikonda ümberasunud sūrjakomid ei abiellunud traditsioonilise kultuuri ja maailmavaate oluliste erinevuste tõttu hantide, manside ja neenetsitega. Vaatamata sellele soetasid komid tänu aktiivsele osavõtule

ristimistavandist õige varsti endale suure hulga ristilapsi kohalike elanike seas, mis kahtlemata vähendas oluliselt esialgset rahvastevahelist pinget.

Kirjandus: Nalimov 1991.

N. Konakov

RISTIMINE; RISTITUD – pōrtōm pk, üs, jem, ll, ae, petš, skr, ks, ud, **pōrtem** üe, iz'va, **pōrtšōm** skr sõnasõnalt 'sisseviimine'.

1920ndate aastateni risticsid komid (nii õigeusklikud kui ka vanausulised) vastsündinud lapse kolmandal või kaheksandal päeval pärast sündimist. Kaheksandal päeval ristimine on seletatav ettekujutustega, et "...ka Jeesus Kristus oli kaheksandal päeval ristitud". Tuleb märkida, et komi vanausulistel ei tohtinud ema ristimata last rinnaga toita. Ristimise vajadust põhjendatakse ka paljudes rahvaluuletetkides, mille süžeed sarnanevad komi etioloogiliste müütidega kurjade vaimude tekkimisest. Ühe muistendi järgi sünnitanud naine seitse last, kuid ristinud neist vaid ühe. Hiljem said kuuest ristimata lapsest kura did: ühest sai vetevaim *vausa*, teisest saunavaim *guran'ka*, kolmandast metsavaim *vōrsa*, neljandast *d'edko*, viiendast *šōan'* ja kuuendast *olōs'a*. Etioloogilistes müütides pajatatakse ka kurjade vaimude tekkimisest hukkunud kääbustšuu di kehast. On huvitav, et Udoras nimetatakse kuni kümne päeva vanust ristimata last

nalja pärast *tšud'in*. Antud juhul on ristimata laps selgelt seotud *tšuudidega*, komide mütoloogiliste esivanematega, kes hukkusid, keeldudes ristiusku vastu võtmast. Ristimata surnud inimene usutakse teises ilmas pime olevat. Ristimata surnud täiskasvanut ootavad ees põrgupiinad, ristimata surnud imikud aga lähevad koos ristitutega paradiisi.

Ristimiskoha valik sõltus paljuski küla kaugusest lähimast kirikust. Kui polnud võimalust last kirikusse viia, püüti preester koju kutsuda või ristis lapse vana palvetekste hästitundev lesestunud inimene *pörtõs'*. Iz'va põhjapõdrakasvatatajad lükkasid suvel tundras sündinud lapse ristsed külla naasmiseni edasi. Komi õigeusklikud arvavad, et väljaspool kirikut ristitud inimestele ei tohi pühakojas kirikliku matusetalitust pidada.

Last ristimisele viivate vanemate kohta ütlevad sürjakomid *nuisnõ n'imlaõ* 'viisid kohta, kus antakse nimi'. Preester või ristija *pörtõs'* andis lapsele nime kirikukalendri järgi või mõne inimese auks. Kui lapsele pandi nimi kohe pärast sündimist, oli tal hiljem kaks nime: vanemate antud ja ristimise käigus saadud nimi. Sealjuures võis esimene nimi olla salajane, mida teadsid vaid inimene ise ja tema vanemad. Tänapäeval ütlevad komid, et täiskasvanuna ristitud ja uue nime saanud inimene võib selles ilmas elada endise nimega, kuid teise ilma läheb uuega. Vaid papita ränd-

lejate sekti vanausuliste seas tuleb ristimise läbi "tõeliselt õigeusklike kristlaste" hulka võetud elada "õige nime" all ilma perekonnanime ja endise ilmaliku nimeta.

Kodus ristimisel kasutasid Udora ja Iz'va komid suurt vaskkatelt *pört*. Rõhutatakse, et ristimistalitusel ei tohtinud kasutada saunakatelt, vaid igas külas oli ristimiseks spetsiaalne *söstöm* 'puhas' või *veža* 'püha' katel. Petšora komidel oli selleks toomingavõrudega vitsutatud männilaudadest ümmargune ristimisnõu *kantuk* või *šomös*. Imiku ristimisvett võib kasutada majakraami ja nõude õnnistamiseks, kuid samas vees ei tohi ristida teist inimest – selleks tuleb kindlasti varuda "uus vesi". "Vanas vees" ristimine oli patt ning sellises vees ristitud peetakse informantide andmetel terve elu ristimata inimeseks. Pärast ristseid valati pühitsetud vesi teiste eest salaja kuhugi, kus keegi ei käi. V. A. Kruglovi andmetel lõppesid 19. sajandil sürjakomide kodused ristsed rituaalse söömaajaga. Ristiisa *vežai* kogus kaetud laualt kõikidest toitudest natuke ühte nõusse, segas selle vee, veini, õlle ja kaljaga ning ulatas ristitud lapse isale. Isa palvetas ja sõi toidu oma lapse terviseks. Seejärel algas ühine söömaeg.

Tänapäeval on Udoral ja Petšoral laiemalt teada kümnekond sürjakomi vanausulist, kes viivad ristimistalitust läbi väljaspool kirikut (kodus või jõe ääres). Samas märgivad infor-

maatorid, et enam pole kanoonilist ristimiskorda piisavalt hästi tundvaid inimesi. Paljud tänapäevased ristijad (*pörtös'*) ei oska lugeda kirikuslaavi keelt ja juhitud ristimisel järelilikult vaid suulisest pärimusest. Etnograafilised välitööd näitavad, et komidel ei ole välja kujunenud ühtset väljaspool kirikut ja ilma preestrita ristimise kaanonit. Rituaali lokaalsed variandid, mis on iseloomulikud üksikutele küladele või vanausuliste kogukondadele, peegeldavad üsna hästi erinevate konfessionaalsete ja etnograafiliste rühmade kujunemislugusid. Mõneti sarnanevad komi vanausuliste ristimiskaanonid pomoori preestrita vanausuliste (ka Ülem-Petšora- ja Kama-äärsete) traditsiooniga. Samas on väljaspool kirikut toimivate ristsete ettevalmistamise ja läbiviimise toimingud selges vastavuses komide tavapärase inimeselt kaetuse kaotamise kommetega. Külakomide praegusi ristimiskombeid iseloomustavad: ristsed täiskasvanuna väljaspool pühakoja piire, salvimise ja armulaua puudumine, ristitule risti (*perna*) kaela panemisele lisaks ka vöö (*vön'*) ümber köitmine, ristimistalituse läbiviimine nii kodus kui ka looduslike veekogude ääres.

Kirjandus: Kruglov 1983, Šarapov 1996, Šarapov & Tšuvjurov 1994, V. Šarapovi VM.

V. Šarapov

RONK – kõrnõš üldine, **kõrniš** üe.

Ronga kuju on komi mütoloogias vähe käsitlemist leidnud. Ühes sürjakomi kosmogoonilises müüdis esineb ronk Omöl'i linnuna ja üritab takistada Jeni poolt mulla järgi saadetud tuvi, viies tuvi taevasse (selle variandi kohaselt oli taevast maast varem loodud).

19. sajandi lõpus kirja pandud ja avaldatud omapärase etnogeneetilises permikomi müüdis esines jõgede ja pinnavormide loojana hiigelsuur must ronk, kes elas koos raevuka jumala Šurmaga päikese peal. Lennates kutsus see ronk esile müristamise ja tema nokast paiskus välja leek. Ronk tõmbas vaevata küünega maa sisse suure vao – nõnda tekkis lai ja sügav jõgi. Tema väljatõmmatud ja maale asetatud sabasulest kerkisid kõrged mäed (müüdi sisu viitab Uurali mäeahelikule).

Sürjakomi eeposes ja muinasjutudes on ronk kõige sagedamini õnnetuse või surma ettekuulutaja, kuid ei kehasta alati just õnnetust ennast. Näiteks eepilistes lauludes Pedör Kironist ja Kirjan-Varjanist lendavad rongad kohale musta äiksepilvena, kuid toovad vaid sõnumi ohu kohta. Mitmes muinasjutus ei keeldu ronk erinevalt tuvist, varblasest, pääsukestest ja muudest lindudest hätta sattunud tegelaselt sugulastele sõnumit viimast või hättasattunut saabuvast abist teavitamast. Ronk toob ka elu- ja surmavett muinasjututegelasele,

kelle tapsid vennad, kaaslased või antagonist.

Pulmaitkudes, eriti pulmade alguses esitatavates lauludes, nimetatakse peigmehepoolseid sugulasi *körnõš tšukar*, *körnõšjuk* 'rongaparv'. Peigmeest kujutatakse aga neis kaebelauludes pruudi-luige või pruudi-pardi kallale karanud rongana.

Suulises kõnes on ronk agressiivse inimese epiteet. Apla, täitmatu ja kadeda inimese kohta öeldakse *ves'kõd s'uvja kõrnõš* 'pärasoolega ronk' (sama tähendusega on ka *ves'kõd s'uvja kosõs* 'pärasoolega koskel' ja *ves'kõd s'uvja gögõra* 'pärasoolega kaur'), kuna nende lindude sisikonnad pole kunagi tühjad: nad roojavad süües. Ronga enda nimetust usub rahvas tulenevat verbist *körnõ* 'lõhki lõikama'.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883, Mikušev 1987, Ossipov 1986, Popov 1938.

N. Konakov, O. Uljašev

ROOJUS, ROOJANE – pež üldine, sös ud, iz'va, üe.

Pež I. 'roojane, mittepuhas, räpane', ud II. 'rasv', udmurdi *pož* 'sogane, räpane' < ühispermi **pož* 'räpane, sogane' || mokša *pižä*, ersa *pežet* 'patt'. Murdeline *sös* I. 'roojane, mittepuhas, räpane, jälk', II. 'pesemata villa mustus', iz'va *sös vöi* 'rääs', udmurdi *ses* 'mustus' < ühispermi **sesk* 'mustus, jälkus' || mokša *seksa*, ersa *seks* 'keha, pea, pesu räpasus', saami *sāχs*

'sama' = eelpermi **säksä*. Puhtust märgib sõna *söstöm* 'ilma jälkusetä'.

Roojus on eriti kahjulik omadus. Roojusel ei ole kindlat kuju, kuid seda antakse edasi esemete, keskkonna ja loomade kaudu, aga ka inimeselt inimesele (tavaliselt naiselt mehele vahekorra ajal). Ühe müüdi järgi muutus naine roojuse kandjaks juba loomise ajal: jumal lõi naise, kuid ei jõudnud tema genitaale lõpuni teha. Jen jättis koera naist valvama. Omöl' meelitas aga koera lihatükiga eemale ja sülitas naise jalgade vahele – sellest tekkiski puuduv organ. Teises müüdiversioonis kogunes maailma liiga palju roojust, loomad ja inimesed haigestusid ning maa kandis vähe vilja. Üks naine otsustas võtta kogu roojuse enda kanda, vajus aga kaelani selle sisse. Ülejäänud naised tulid talle appi ja võtsid osa roojust endale.

Roojased on suguküpsed naised (eriti raseduse ja menstruatsiooni ajal). Roojus kandub naistelt üle mitte ainult otsese kontakti korral teise inimesega, vaid ka siis, kui nad puudutavad esemeid või astuvad asjadest üle. Sürjakomi mehed hoidsid oma asju taoliste juhtumite eest. Nad ei andnud esemeid (eriti värtnat) käest kätte, vaid asetasiid naise kõrvale, et mitte sattuda temast sõltuvusse ega kaotada jahioskusi. Enne jahile minekut ei astunud kütid naisele vahekorda või puhastasid end saunas. Isegi roojuse kandjate mainimine võis jahi kihva

keerata, sellepärast võis naist jahil olles nimetada vaid allegooriliselt.

Puhastusrituaal seisnes saunas esimesena pesemises ja külma veega ülevalamises. Mõnel juhul oli rituaal keerulisem: kerisele visati vett, koguti mööda kive voolavat vett tohtnõusse ja uhuti end selle veega *gor vōv va* 'vesi kerise pealt'. Kui mees kaotas roojuse pärast oma mehevõimed, ravis teda roojusest puhas inimene. Patsient heitis saunalavale, vana-meis valmistas eelmainitud viisil vett, vihtles teda ning kallast ta selle keriseveega üle. Haigestunule jalgade vahele sülitades ajas ravija roojuse minema kaugesse ja ligipääsmatusse kohta või hoiatas patsienti, et ta ei mõtleks enam naistele ega räägiks suguuhetest. Rūvetuda võivad vahekorra ajal ka naised, kes puhastavad end sel puhul hõõguvaid süsi läbi särgikaeluse ajades. Kui mees astus pärast ühe naisega vahekorras olekut end puhastamata vahekorda teisega naisega või lihtsalt astus temast üle, sai teine naine endale roojuse. Sōktōvi komid arvasid, et pärast vahekorda tüdrukust üle astudes võis mees ta eostada ja roojust edasi anda. Roojusest põhjustatud suguvõimetuse korral aitas nii mehi kui naisi jäära munandite söömine.

Roojust seostatakse sageli otsestelt seksi ja sünnitusega, seetõttu arvatakse, et lapsed võivad roojusega nakatuda täiskasvanute aluspesuga kokku puutudes; laste ja täiskas-

vanute pesu samas künas pesemise tõttu; nende ühel nööriil kuivatamise tõttu jne. Lapse "ehmatusest" ravi-
mise viisi, kui laps tema ema märjast alussärgist väljapigistatud veega üle valati, nimetas mõni informant (üe, petš, iz'va) roojaseks. Lapsed võivad ka nakatuda, kui nende ristivanemad on roojuse kandjad; kui abielluvad ühiste ristivanematega lapsed; kui ämmamoor ei saanud vastsündinu vanematelt nabanööri läbilõikamisel kingiks pea- või käterätikut. Pärast sünnitust puhastati nii naisi kui koduloomi spetsiaalsete riituste abil. Enne puhastumist mindi sünnitaja juurde männipeeruke suus või võeti suhu vett ja pritsiti sellega naist või loomi.

Loomadest on kõige roojasemad sisalikud, hiired, kassid, aga ka jänesed ning koera karvad, mis saadud Omōl'ilt. Rūvetuda (*pežas'nō, čōknō, urōsmōnō, ursas'nō, sōsmōnō*) võivad aga ka teised loomad. Kuni viimase ajani ei tohtinud naised haviapäid süüa, sest havi oli kalade ja vete peremees ning naine võis teda rūvetada. Tänapäeval on see keeld ümber mõtestatud ja maskeeritud: *S'ir jur vil'ōdōmōd kuš žōtn'ikō gus'as'nō pōralōm kod'* 'Havipea puhtaksnärimine on kui tühja aida riisumine'. Metsloomad ei lase endale ligi roojaseid inimesi, kuna roojus saadab inimeste ja loomade hingi ka teises ilmas. Sageli rūvetusid komide arvates just koduloomad, kuna selleks polnud tingimata tarvis tahtlikku

kaetamist, piisas vaid sellest, et naine looma puudutas või temast üle astus.

Rahvameditsiinis peetakse võimalikuks ravida looma või inimest haiguse või roojuse teisele inimesele või võõrale loomale “ülekandmise” teel. Sürjakomid asetasid rätiku, särgi või mõne muu eseme haige koha peale ning viskasid selle seejärel tänavale. Loodeti, et keegi tahab asja endale ja korjab selle üles või astub sellest üle. Tee peale visati ka saunaviht, millega haiget inimest viheldi. Haige inimese või looma näritud palad anti lambatallele, koerale või mullikale. Kaetatud jahikoeri sai ravida mitmel moel: kastreeritud koerale anti süüa tema kuivatatud suguorganeid; koera nina torgati havihambaga mitmest kohast katki; teda suitsutati kadakasuitsuga; sunniti üle jõgede ujuma. Koer võis ka ise roojusest pääseda, kui ta hamustas tervet koera. Haige koer aga ei paranenud, kui teda hamustas terve koer.

Roojaseks võib saada seisvas vees supeldes. Sel juhul tuli samas vees uuesti supelda, et roojus vette tagasi läheks. Voolav vesi puhastab aga mistahes roojusest, seetõttu kutsuti tihti inimest roojusest ravima rändajad või jõe või oja taga elavad inimesed. Teekäijad ja rändurid, nagu vanurid ja lapsedki, olid puhtad ja võisid roojusest terveks teha. Mahajäetud kaeve, kus vesi seiskus ja roojaseks muutus, puhastati sinna pihlakavihta (*sõspu korös'*) sisse lastes.

Kirjandus: Nalimov 1925, Nalimov 1991, Startsev 1929, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

R U K K I M A A R J A P Ä E V – **Uspenn'e lun** üldine, **Ospoža lun** petš – 15. (28.) august.

Komide põllumajanduskalendris oli *Uspenn'e lun* seotud lõikuse lõpetamisega, kuigi tegelikult jätkus teraviljakoristus ka hiljem, eriti põhjapoolsetel sürjakomidel. Petšora ülemjooksul algas rukkimaarjapäeval metsisejaht. Kõikjal lõbutseti ja tähistati kahe nädalase paastu lõppemist. Noored kogunesid oma lemmikpaikadesse, laulsid ringmängulaule ja tantsisid. Vanasti hakkasid sel päeval sügisesi ringmänge mängima ka vene noored.

Mežadori külas ostsid sürjakomi talupojad rukkimaarjapäevaks ühiselt pulli, vasika või lamba. Hommiku-palvuse ajal tehti kiriku kõrvale lõke ja keedeti katlas ohvrilooma liha. Kohe pärast palvuse lõppu pandi keedetud liha künadesse ja lõigati väikesteks tükkideks. Kaks või kolm meest tõstsid lihakünad aida katusele, rahvas aga kogunes aida ümber. Kõik kohalviibijad hoidsid enda pea kohal lahtisi rätikuid või mütse, millesse nad püüdsid ülevalt visatavaid lihatükke.

Kirjandus: Konakov 1993, Sahharov 1989.

N. Konakov

RÖMAN'ITŠA (< vene Romanitsa) – Kauni Rõmani naine (pruut), sūrjakomi eepilise laulu *Kaunis Rõman* vangistatud naine.

Rõman'itša on *Kauni Rõmani* laulus kesksel kohal, meenutades varaste vene ballaadide tegelast Marja Jurjevnat. Sūrjakomi lauluversioonis Kauni Rõmani naise nime ei mainita, tema nimi esineb vaid ühes laulu proosavormis ümberjutustuses. Komi laulu süžee on perekondlik-olmelise iseloomuga. Kuna selle läbivaks teemaks on noore naise saatuse, on tunda pulmasemantika tugevat mõju. Saatuse sümboliteks on kolm laeva, millega vaenlased tahavad noorikut ära viia; saun, kuhu noorik viiakse, ennustamine jõel enne pulmi; jõgi kui peigmehe juurde viiv tee; mehelt palutud pruutkleit. Rõman'itša fantastilise vangist põgenemise kirjeldus meenutab imemuinasjuttude põgenemisi, kus loodus aitab tegelastel tagaajajate käest pääseda.

Kirjandus: Mikušev 1973, Mikušev 1987.

A. Vlassov

S

SAUN – **põvs'an** pk, l, ae, skr, ud, üe, **põls'an** üe, ae, ll, petš, ks, **põõs'an** üe, jem, iz'va, **põs'an** üe, **põis'an** ud.

Saun oli komi traditsioonilise kultuuri lahutamatu ja oluline koostisosa. Saunal olid palju laiemad ülesanded kui tema puhtpraktiline hügieeniline otstarve. Seal ravisid inimesi luude paikapanijad ja erilised "saunaposijad" (*põvs'õdtšõs' sk ja põvs'õdtšis' pk*). Ravimisel kasutati nii ratsionaalseid rahvapäraseid ravivahendeid ja -meetodeid (massaažid, kompressid, inhalatsioonid, hõõrumised, ravimtaimede vannid jne) kui ka kõikvõimalikke maagilisi toiminguid. Armumaagiaga tegelevad nõiad eelistasid samuti saunas töötada. Saunas pidi kindlasti käima enne tähtsate majapidamistööde alustamist (külv, jahileminek jne) ja enne teeleminekut.

Pruudi jaoks oli pulmakombestiku haripunktiks neidude saun pulma eelõhtul. Saunas pesti sümboolselt maha tüdruku ilu, pruut jättis hüvasti neiuea ja palmikuga. Pärast sauna (mõnikord sinna minekul) itkedes võrdles pruut sauna mahajäetava isakoduga. Need itkud olid väga püsivad, sisaldamata praktiliselt üldse improvisatsiooni. Kodusauna iseloomustasid värvikad epiteedid nagu soojaleililine, hõõguvtuline, imeväärne, minu silmavalgus, igatsetud, austatud,

tammepalkidest, kuldsamblaga, hõbeuretega, pärlitest kerisekividega, "heleda vere küpsemise ja valge keha valgenemise koht". Mõnes kandis oli sauna kütmine mehekodus noore abielunaise esimeseks tööks peale pulmi.

Tagasihoidlikum, kuid ikkagi kohustuslik koht oli saunal ka muus perekombestikus. Enamasti sünnitati saunas. Kui sünnitati mujal (tavaliselt laudas või rehes), viidi naine pärast sünnitust koos lapsega mitmeks (kolmeks, mõnikord enamaks) päevaks sauna. Pärast matuseid pidid kõik, kes valmistasid lahkunut ette viimsele teele saatmiseks, pesid ja riietasid teda, kindlasti käima saunas ja puhastama end surnute ilmaga kokupuutumisest. Üheksandal päeval köeti rituaalne saun lahkunule, keda asendas surnupesija. Surnute mälestamispäevadel oli kõikjal kombeks esiisade hingi sauna pesema kutsuda.

Saunal oli kõrge sakraalne staatus, kuid temasse suhtuti kahetiselt. Ühest küljest oli saun austatumaid objekte, mis väljendus pulmakombestikus (pruudi saunaitkud) ja sauna poole pöördumise vormelites, kus saunalt küsitakse pesemise ja vihtlemise luba nagu elavalt olendilt. Sürjakomid lausisid enne sauna astumist: "Saunake, kallis, luba vihelda, saunahaldjas, luba vihelda." Permikomid palusid: "Isake-emake, söelt leilike, Solomeja eideke! Tulevad (nimi) ja mu lapsed. Et lapsed ei saaks vingumürgitust, vihtle kuuma vihaga ja pese puhta

veega.” Kui sauna läksid ainult täiskasvanud, oli pöördumine lühem: “Isake-emake, Solomeja eideke, luba meil vihelda.” Enne laste saunas pesemist lausuti: “Isake-emake, soe leilike! Pese ja vihtle meid, aja kurbus minema. Soojenda ja pese (lapse nimi), anna talle tervist.” Lahkudes tänati sauna: “Isake-emake, Solomeja eideke, täname leili eest, täname kuumuse eest, jää jumalaga.” Jäädvustatud on ka mõnevõrra teistsugune pöördumine – “Salonika eideke”.

Sürjakomide juures on Solomeja (Salonika) eideke vähe tuntud. Permikomid võtsid ta ilmselt üle venelastelt, kuna sauna isikustamine Solomejana ja temalt saunaminekuks luba küsimine oli kombeks Põhja-Venemaal. Piiblitegelane Solomeja, apostlite Iakovi ja Ioanni ema, on üks kolmest salvimisõli kandjatest, kes läksid Jeesuse kirstu juurde ta keha salvimisõliga võidma.

Kristlike pühakute kontamineerumine paganausu tegelastega oli vene õigeusule tüüpiline. Sauna isikustamiseks just Solomeja nime valimisel olid ilmselt järgmised põhjused. Pühade salvimisõli kandjate nädal (kolmas nädal pärast lihavõtteid) on seotud Kristuse ülestõusmisega, aga mõisted *ülestõusmine*, *uuenemine* ja *tervenemine* on rahvalikus maailma-vaates oma olemuselt lähedased. Selle tegelase seotust eelkõige sauna tervendavate ja ravivate funktsioonidega tõestavad põhjavene loitsud, kus laste

vihtlemise eel paluti “Solomonejuška eidekest” ära uhtuda haigused, songad, luuvalu, nukrus jne. Permikomi lausujanaised pöördusid samuti enne laste saunas ravimist oma loitsudes abipalvega “saunakese-emakese, Salonika eidekese ja sooja leilikese” poole. Solomeja valimise tingisid ka tema kõrge staatus piibliloos (kahe apostli ema) ja tema nime kõlaline kokkulangevus vihtlemise ajaks põrandale ja lavale laotatavate õlgede nimetusega (*soloma*).

Positiivset suhtumist sauna kannavad ka ettekujutused, et saunas puhastati end olmelisest roojusest: füüsiline puhtus = vaimne puhtus.

Sauna negatiivne semantika oli tingitud eeskätt selle marginaalsusest. Saun paiknes tavaliselt talu äärealal, veel tihemini aga jõekaldal. Enamik komi asulaid asetses jõe ääres ja seepärast tajuti jõge loodusliku piirina kasutuselevõetud oma ja omaks võtmata võõra maa-ala vahel. Lisaks peeti jõge üheks teeks teise ilma, mis asus määramatus kauguses allavoolu. Oma ja omaks võtmata ala piiril asumine assotsieerus sauna paiknemisega selle ja teis(t)e ilma(de) piiril. Sellega seoses tekkisid kujutelmad, et saunas võis toimuda lapsevahetus, öösiti käisid seal igasugused kurjad vaimud, saunas võidi saada nõiaoskusi. Saunaviha abil ennustati jaanipäeval tulevikku.

Kuna saunaga olid seotud kõikvõimalikud üleminekud ühest seisundist

teise (must – puhas, haige – terve, olematus – sündimine, pruut – naine jm), annab see võimaluse viia sauna tajumine vastavusse müütilise aja tajumisega, kui inversioon oli tavaline nähtus – maailm polnud veel stabiilne, maailma erinevad objektid ja nähtused olid veel loomisel ning võisid muutuda. Ežva ülemjooksu elatanud talupoeg rääkis 20. sajandi alguses Pitirim Sorokinile, et sauna ümberehitamisel juhtus midagi kummalist. Kui peremees hakkas lammutatud kerise kive saunast välja viima, ei mahtunud kerise suur aluskivi uksest välja, kuigi kunagi sai see vaevata sisse viidud. Vanamees selgitas üsna rahulikult: “Kivi oli kasvanud.” (Vrd komide üldiselt omaks võetud kujutelmaga, et müütilisel ajal kasvasid kivid iseenesest, mille tagajärjel tekkisidki mäed.) Maailma loomise ajaga lähendab sauna ka see, et sauna vahetus läheduses on kaks põhilist stiihilist vastandust – tuli ja vesi, aga ka sauna vältimatu atribuut kuum aur (vrd “külm aur” – udu, kui ürgkaose marker).

Kirjandus: Dmitrijeva 1982, Iljina 1997, Janovitš 1903 Klimov 1991, Plessovski 1968, Rotšev 1984, Semjonov 1991, Sorokin 1910, Šabajev & Nikitina 1993, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

SAUNAHALDJAS – pōvs’ansa ks, skr, **pōvs’an aika** üe, ae, skr, **pōls’an aika** petš, **pōvs’an olōs’** üe,

guran’ka iz’va, **pōvs’an goran’** jem, **veža guran’** jem, **pōls’an gažtōm** jem, **pōvs’an tšud** pk, **ban’a tšud** pk, **bain’ik** ud (< vene *bannik*).

Saunahaldjat peeti kõige hirmuäratavamaks kõigi maja- ja majandushoone (lautade-aitade) haldjate seas. *Pōvs’ansa* riugastega seostati vingumürgistust ja isegi surma pärast halvasti õhutatud suitsusaunas pesemist. Suhted saunahaldjaga olid rangelt reglementeeritud: sauna minnes tuli talt pesemiseks luba küsida; pärast kolmandat leili (kohati pärast teist) ei tohtinud saunas pesta. Esimese reegli täitmata jätjad ajas *pōvs’ansa* lihtsalt saunast minema, laskmata neil ennast pesta. Teise kombe eiramisele võis järgneda surm. Saunahaldja lepitamiseks kostitati teda enne pesemist vee ja küpsetatud sibulaga. Õist saunaskäiku peeti eluohhtlikuks. Valel ajal sauna läinud inimese võis päästa vaid saunahaldjasse vaenulikult suhtuv rehehaldjas.

Saunahaldja inimeste suhtes äärmiselt kurjade vaimude hulka liigitamiseks ei ole erilist põhjust. Ta oli karm vaid inimeste ja vaimude vaheliste suhtlusnormide rikkujate suhtes. Erandiks olid vaid väikesed lapsed, keda ei tohtinud kuni hammaste tulekuni (s.o kuni lapsed jõudsid imikueast “inimeste” kategooriasse) üksinda sauna jätta. Saunahaldjas röövis järelvalveta väikelapsi, jättes nende asemele vahetatud lapse. Teatud situatsioonis võis saunahald-

jaga suhtlemisest isegi kasu lõigata. Sürjakomid uskusid, et kui tahad hästi lõõtspilli mängima õppida, tuleb jõuluajal, kui side inimeste ja vaimude ilma vahel on tihedam, võtta kaasa parkimata lehmanahk, kukk, nuga, katkise silmaga nõel ja lõõtspill ning minna õhtul sauna. Saunas tuli istuda põrandale laotatud nahale, tõmmata noaga enda ümber suletud ring, torgata oma riiete sisse ilma silmata nõel ning kutsuda saunahaldjat. (Nahk, nuga, suletud ring ja katkise silmaga nõel on traditsioonilised kurjade jõudude vastased kaitsevahendid.) Ilmunud saunahaldjas lõhkus esmalt lõõtspilli ära, pani siis selle uuesti kokku ja hakkas mängima igasuguseid lugusid. Öine "kontsert" kestis kukelauluni. Seejärel kukkus saunahaldjas maha ja kadus, uljaspea aga sai selgeks kõik kuulnud viisid. Sarnaseid kujutelmi oli ka venelastel.

Permikomid ja enamik sürjakomisiid kujutasid saunahaldjat enamasti ette mehena: punase mütsiga pisikese vanamehena. Kõikjal arvati, et saunahaldja lemmikkoht oli saunakeris *põvs'an gor*. Ežva alamjooksu komidel olid lisaks eelnevale kujutelmad ka sauna perenaisest. Isegi seal, kus saunahaldjas oli üldiselt omaks võetud mehena (*põvs'an aika*), kasutati tema poole pöördumisel sõna "emake". Seda vaimu kujutati ette väikse vana punase mütsiga naisena. Iz'va komid kujutasid saunahaldjat üksnes naisena. *Guran'ka* ilmutas end sarafanis

naisena, kellel võis olla kaasas laps, kellele ta lubas sauna hilise külastaja toiduks anda. Kui saunahaldjale miski ei meeldinud, võis ta sauna maha põletada ja minna teise peremehe sauna elama.

Kirjandus: Konakov 1996, Popov 1874, Rotšev 1972b, Sidorov 1928.

N. Konakov

SEPP – dortštšõs' sk, dors'is' pk, kuzn'etš üldine.

Sürjakomi mütoloogia järgi olid esimesteks seppadeks demiurgid Jen ja Omöl'. Jen rajas sepikoja, et valmistada inimestele mitmesuguseid tööriistu, kuid ta ei suutnud rauda kokku sulatada. Jen palus Omöl'ilt abi. Omöl' lubaski aidata, kuid nõuannete eest palus endale surnud inimeste hingi. Saanud Jenilt nõusoleku (nõnda tekkis põrgu), õpetas Omöl', et raud tuleb punaseks kuumutada ja sellelt tagi eemaldada – pärast seda keevitub raud kokku. Nõnda said inimesed endale sepistamisoskused.

Teise sürjakomi jutuvariandi kohaselt oli esimeseks sepaks võimas nõid (*tun*) Kört-Aika (sõna-sõnalt 'raudtaat'). Kuigi ülejäänud inimesed ei vullanud tollal rauatöötlemise kunsti, ei jaganud Kört-Aika oma sepatööoskusi kellegagi. Ta kasutas oma oskusi ära hoopis inimeste vastu – tõkestas näiteks omasepistatud raudahelaga Ežva jõe ja rüüstas möödasõitvaid laevu.

Permikomi mütoloogias peetakse kultuuritoojaks ja esimeseks sepaks Kudõm-Oši. Oma sõitude käigus naaberrahvaste juurde tutvus ta rauamaagi kaevamise, metalli tootmise ja sepatööga. Kожu naasnud Kudõm-Oš leidis ümbruskonnast rauamaaki, sulatas rauda ja hakkas sellest nuge, kirveid, vasaraid ja muid raudesemeid valmistama.

Kirjandus: Doronin 1947, Fuchs 1924, Ožegova 1971.

N. Konakov

SIPELGAÕLI – kodz’uvkot või skr; kodz’uukot või üe; kodz’ulkot või üe, üs; kodz’ivkot või ae; kotkodz’uv või üe, jem; kotkodz’uu või üe, iz’va; kodz’uv või ud; kodz’ul või ks, üs; kodz’öv või ll; kodz’uu või jem, iz’va.

Sürjakomide rahvameditsiinis hinnati kõrgelt sipelgate ja “sipelgaõli” raviomadusi. See kollakat värvi veniv vedelik ilmub sipelgapesadele varakevadel väga lühikeseks ajaks. Kujutlused sipelgaõlist sarnanesid uskumustega maagilise jõuga “oma lillest” (vt oma lill). Arvati, et inimesel õnnestub seda võlujõudu sisaldavat õli näha vaid kord elus. Kui leidu saladuses hoida ja ennast sellega võida, toob sipelgaõli õnne, ravib terveks kõikidest haigustest ning tagab heaolu ja tugeva tervise. Ravitõmmise jaoks sipelgate kogumise ajal vaadati – kui sipelgad ronivad pessa asetatud pudelisse, siis haige inimene paraneb,

kui aga sipelgad pudelisse ei lähe, on ravimine mõttetu.

Sarnaseid uskumusi sipelgapesadel leiduvast “maagilisest õnnevahust” on fikseeritud ka baškiiridel ja teistel rahvastel.

Kirjandus: Iljina 1997.

I. Iljina

SISALIK – dz’odz’uv ud, dz’odz’uu üe, jem, iz’va, dz’odz’öv pk, dz’odz’ul üe, petš, dz’odz’öl l, jos’ dz’odz’ul petš ‘terav sisalik’, **kuz’ dz’odz’öl ll** ‘pikk sisalik’, **tšodz’öv l, tšodz’öl l, tšodz’iv ae, dz’iv tšodz’uv ae, tšodz’uu jem, guz’ei ud, kuz’öi ud, kuz’ei ud** (< *kuz’* ‘pikk’), **jos’ tvar** petš ‘terav olend’, **kuz’böž jem, ud** ‘pikk saba’, **pežgag üe, skr, ks** ‘roojane tõuk’, **sis’pugag jem, ae** ‘kõdupuu tõuk’, **sis’gag ae** ‘mädauss’, **l’ogei ud, l’okei ud** (< *l’ok* ‘halb’); **l’okgag ud** ‘halb uss’, **böža ks** ‘sabaga’, **jos’ böž üe, petš** ‘terav saba’, **vežem üe** ‘kurja vaimu poolt vahetatud’, **jaššor üldine** (< vene).

Komide jaoks oli sisalik roojane, tingimata kahjulik ja isegi ohtlik olend. Valitses veendumus, et kui ta puudutab inimese mingisugustki kehaosa, hakkab see koht kohe valutama või mädanema. Kui sisalik sattus juhuslikult majja, oli oodata mõne täiskasvanud majaelaniku surma. Inimest, kes nägi kevadel sisalikku varem kui konna, tabas silmahaigus. Tüdruk, kelle patsi pugis sisalik, võis

lapse sünnitada. Sisalik võis ronida lamava inimese suhu, elada tema sees ja seal isegi poegida. Selline inimene haigestus raskelt ja võis terveks saada vaid juhul, kui läks aasta hiljem samasse kohta, kus sisalik tema sisse pugese. Seal lahkus sisalik tema seest koos poegadega. Nõiad, kes saatsid kaela *ševat* (kiljehüsteeria), mida peeti inimese sisse ronivaks elavaks olendiks, valmistasid *ševa* sisaliku peast või ajast. Sisaliku peast tehtud *ševa* hakkas mõne aja pärast rääkima. *Ševa* kaela saatmiseks kasutati ka kuivatatud sisalikest tehtud pulbrit *dz'odz'uv pōz'* (sõna-sõnalt 'sisaliku jahu'). Sõnudes puistati seda pulbrit söögi või joogi sisse ning toitu maitsnud inimese kõhtu siginesid sisalikud.

Tapetud sisaliku eest usuti inimesele andestatavat nelikümmend pattu. Seejuures ei tohtinud aga valada sisaliku verd, sest see mürgitas (nendega kokku puutudes) õhku ja maad. Inimene, kelle kehale sattus sisaliku verd, jäi haigeks ja võis isegi surra. Tükkideks raiutud sisalik kadus ära ja taastas oma tükeldatud keha. Sisaliku tapmiseks tuli teda lüüa tagantkätt, panna lõhestatud pulga vahele ja jätta päikese kätte.

Muinasjuttudes võis kangelane sisaliku käest ära õppida loomade, lindude ja taimede keele. Sisalik oli ka nõiutud peidetud varanduse hoidja. Sürjakomi jahimehed õmblesid kuivatatud sisaliku kaelaräti sisse, et mitte metsas ära eksida. Permikomi

pärimuses räägitakse pimedast tüdrukust, kes keetis ekslikult kala asemel sisalikku. Sisaliku keeduveesi pritsis tüdrukule silma ja ta sai nägijaks. Sellest hoolimata ei kasutatud seda vahendit rahvameditsiinis.

Kirjandus: Kamassinski 1905, Klimova & Klimov 1995, Nalimov SUS, Sidorov 1924, Sidorov 1928, Žakov 1901, Uotila 1989.

N. Konakov

SOO – n'ur üldine.

Paljude Siberi ja põhjarahvaste kosmogoonilistes müütides esineb soo algset kaost markeeriva sümbolina. Sarnased ettekujutused peegelduvad ka komi müütides: “Maad ega taevast polnud, oli vaid soo ja soos mättad...” Soo on vee ja maa algse eraldamatuse nähtav metafoor, nagu ka mütoloogiline “pimedus” sümboliseerib valguse ja pimeduse algset eraldamatust ning “udu” vee ja õhu eraldamatust. Sürjakomi rahvaluules esinevad demiurgid mõnikord konnadena: “Ükskord... ronis soost välja kaks konna, teineteisega väga sarnased”. Sooga seotud elu tärkamise teema sisaldub arvatavasti kaudselt ka sürjakomi sõna *van'ait* ‘soomuda’ (< *va* ‘vesi’ ja *n'ait* ‘pori, muda; päramised’) tähenduses, mis märgib komi kosmogoonia personifitseerimata algelementi.

Erinevalt metsast, mis on komi rahvaluules vaid teise ilmaga piirnev ala, on soo teistsuguse ruumi ja aja

metafoor. Elava inimese jaoks puudub soos mitte ainult kindel pind jalge all, vaid ka aeg muudab seal oma kulgu: usutakse, et sohu ei tohi kauaks jääda, muidu lööb sootaimede lõhn pähe ja sa ei märka enam aja kulgu.

Komi muinasjuttudes ja muistendites on tüüpiline kurjade vaimude poolt ära viidud või teadmata kadunuks jäänud inimeste soost leidmise motiiv. Nad leitakse reeglina paljastena või lõhkirebitud riides ning nende üldseisundit iseloomustatakse sõnadega “ei elus ega surnud” (s.o elu ja surma piiril). Soo on ebaloomulikult surnud inimeste hingede elupaik. Ootamatut soogaaside purset ja sinist tuld (*löz bi*) soos käsitletakse kurjade vaimude ilmumise tunnustena. Sürjakomide ettekujutustes sümboliseerib külm sinine tuli inimese varihinge (*ort*) jälgi. Sürjakomi rändlejate sekki vanausulistel oli kombeks surnuid matmis kohta märkimata salaja sohu matta. Kertšomja komidelt on tänapäeval üles tähendatud tava asetada soosse viivale rajale riste selles soos teadmata kadunuks jäänute mälestuseks. Antud juhul on need mälestusristid ilmselt ka amuletid.

Sürjakomid arvavad, et sohu ei tohi mingil juhul jätta isiklikke asju ega riideid, “muidu ei lase soo sul koju minna”. Udora komidelt on kirja pandud muistend päästetöötajatest, kes tahtsid soost ära viia jahimehe jäänuseid, kelle oli maha murdnud tema neljakümnes jahitud karu. Kui

hukkunu keha oli helikopterisse pandud, ei suutnud kopter lendu tõusta. Üritati mitu korda, kuni üks kohalik metsavaht ütles: “Soo ei luba meid ära minna – oleme vist midagi unustanud.” Ja tõepoolest leidsid tagasi sohu läinud päästjad jahimehe hukumispäigast tema veriseid riidetükke ja juukseid.

Komi rahvameditsiinis omistatakse soost või selle lähedal asuvatelt aladelt kindlal ajal korjatud rohutudele, marjadele ja lilledele erilisi maagilisi ja raviomadusi. Sootaimede hallutsinogeenset mõju käsitletakse rahvatraditsioonis sageli teises ilmas või teise ilma piiri peal asuvate jõudude tegevusena. Loitsudes esineb tihti vormeleid, milles saadetakse haigus või kaetus “sohu tagasi”. Soo käsitlemine teistsuguse ruumi ja ajana (teise ilma, mineviku või tulevikuna) on ilmekalt esindatud uskumustes, et just soos on lihtne oma tulevikku teada saada. Selleks tuli leida soost selliseid puust radu, mis ei vii läbi soo, vaid lõpevad soo keskel. Tuli seista sellise raja keskele ja lausuda käole: *Kökö tšojö, tunjas’-vötas’ – kõmõn vo ola* ‘Käoke-öeke, ennusta-näita unes – mitu aastat ma elan’.

Komide traditsioonilise maailmavaate järgi on soo alati opositsioonis elamiseks kasutatava ja ülesharitud alaga. Teekond läbi soo on nii rahvaluuletetkides kui argielus inimese jaoks alati ohtlik ning eeldab võimalikku kohtumist teise ilma esindajatega.

Kirjandus: Iljina 1997, Konakov 1996, Nalimov 1908, Popov 1938, V. Šarapovi VM.

V. Šarapov

SOOTŠUUD – n’ur tšud permikomi – soo vaim, peremees.

SOOL – sov üldine, **sol** ll, ks, üs, skr, üe, **soo** iz’va, üe, petš, **so** üe.

Sool on üks tõhusamaid maagilisi vahendeid. Kõige vägevamaks peeti vaikselt neljapäeval aastaks ikooniriivile jäetud soola. Laialt kasutati soola kaitseks kurjade vaimude vastu ning haiguste ja kaetuse tõrjeks. Kuraditest võis vabaneda soolapüsigiga lastes ning metsavaimust talle ülesoolatud sööki pakkudes. Soola õmmeldi koos okaspuuvaiguga talismani sisse, mida kanti kaelas koos kaelaristiga. Last esimest korda või võõrastele inimestele näidates puistati talle soola pähe (lõgeme peale). Kaetuse ennetamiseks puistati soola pähe ka täiskasvanutele, kes pidid kohtuma nõiaga või ka lihtsalt rahvarohkes kohas viibima. Võõrastele piima andes panevad komi perenaised piimanõusse tänini soola. Kaetuse vältimiseks puistatakse soola ka pulmarongile või hoovist äraviidavale lehmale. Verejooksu peatamiseks lausuvad Udora komid: *vir – top, jai – top* ('veri suletud, liha suletud'), sülitavad seejärel põrandale ja raputavad haava sisse soola.

Eriti tõhusaks peeti soola ja leiva kombinatsiooni *n’an’-sov*. Väljend *n’an-sov* pole vaid küllakutse, vaid ka õnne, tervise ning jõuka ja täiusliku elu soovimine. Ostetud lehmale viskas perenaine enda vöö selja peale ja andis talle oma käega soola ja leiba süüa. Haigele lehmale anti leiba, soola ja piima. Sürjakomide ettekujutuste kohaselt ühinevad leib ja sool põllu peal: "Leiva saamiseks tuleb mulda soolaga kasta." Leiva peale sõnu lugedes lõikasid posijad pätsi peale risti ja riputasid sinna soola. Taolistes kommetes ei ole rist seotud kristliku sümboolikaga, sellepärast käsitletakse seda päikesemärgi ja taeva sümbolina, millega sool on tihedalt seotud.

Teisest küljest on suhtumine soola olnud kahetine: prassivale mehele puistas naine salaja soola pähe, et teda pere juurde tagasi tuua; ja vastupidi – pruuti ja peigmeest lahutada soovija jättis peol nende vahele salaja näpuotsatäie soola. Soola mahaajamist loeti halvaks endeks. Sellisel juhul tuli näputäis soola seljataha vaatamata üle vasaku õla visata. Veelgi parem oli soola tulle visata ja lausuda: *biö* 'tulle'. Komide majapidamises oli sool vist ainuke asi, mida laenuks ei antud, kuna usuti, et koos soolaga lahkub õnn, laenatud soola abil võidakse kaetada jne.

Soola kõrgele staatusele viitab ka soolatoosi (*sov doz, solandög*) valmistamine mütoloogilise esiema, pardi kujulisena. Peale soolatooside

valmistati pardikujulistena vaid rituaalseid kopsikuid ja õllenõusid (vt õlu). Soolatoos on olnud komi pulmakombestiku lahutamatu osa, kuulunud tihti kaasavara ja alati kingituste hulka.

Kirjandus: Plessovski 1968, Sidorov 1928, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

SRET'ENN'E üldine, **sret'enn'ö** ud, jem, s – Vladimiri Püha Jumalalema ikooni ilmumine, 26. august (8. september).

Selle püha oli sisse seadnud vene õigeusu kirik mälestamaks Moskva pääsemist Tamerlani (Timuri) pealetungi käest 1395. aastal. Venemaal korraldati sel päeval rahvapidusid, vene majanduskalendris algas sellest päevast kaeralõikus.

Kuna komi põllumajanduses ei olnud kaeral suurt tähtsust, siis “kaera-püha” komi rahvakalendris ei juurdu- nud. Laialdaselt tähistati seda päeva vaid Kulömdinis. Rahvasuu pajatab selle kombe tekkimisest järgmist. Ükskord 19. sajandi alguses tabas küla kohutav loomataud, mis lõppes alles pärast *sret'enn'e* pühal peetud palvust. Ristikäik sel päeval muutus traditsiooniks. Vanasti oli Kulömdini ümbruses 22 suurt puust mälestusristi – nende juures toimusidki palvused. Mitme talu pererahvas pani raha kokku ja maksis vaimulikule palvuse eest 20 kopikat iga risti kohta. Lisaks toodi

iga risti juurde palju toitu: küpsetisi, pannkooke, pirukaid jne. Järgnes ristikäik. Rongkäigu eesotsas kõndis preester, tema taga kandsid kaks meest kaelkookudel kirikukella. Kui siirduti ühe risti juurest teise juurde, helistas nende taga kõndiv mees kella. Ükskord tahtnud kaks preestrit korraga palvust pidada ning kumbki küsinud 20 kopikat risti kohta, s.t et nõutud tasu tõusis kahekordseks. Rahvas pidas seda liiga kalliks ning palvust sel aastal ei toimunudki. Sama aasta sügisel hakkasid kari- loomad lõppema ning jahikoerad jäid marutaudi. Pärast seda korraldati ristikäik igal aastal.

Kirjandus: Konakov 1993, Sahharov 1989, Zassodimski 1983.

N. Konakov

SUITSUTAMINE – čõnödöm üldi- ne, **čõnöm** ud, s, pk, **čõnedem** iz'va, üe, petš, **čõnem** üe – puhastamine erinevate maagiliste vahendite suitsuga.

Suitsutamine oli laialt tarvitusel igapäevaelus, jahinduses, majapida- mistööde juures ja ravimisel. Selle abil peletati eemale kurje vaime, kõrvaldati nende tekitatud kahju ja puhastuti roojusest. Kõige sageda- mini kasutati kadaka suitsu, kuna kadakaokste põlemisel tekkiv pragin suurendas suitsu puhastavat mõju. Kasutati ka kaheteistkümnelt kuu- selt korjatud habemetaolist sammalt; keldrinurkadest korjatud ämblikuvõr-

ku; havihambaid; väravalati koort; harilikku harakkuljust *vomidz' turun* (*Linnaea borealis*), mida kutsuti kaetuserohuks; naftaga immutatud kiltkivi, mis levitab põledes äärmiselt ebameeldivat lõhna.

Kaetuse ravimiseks püüti hankida laaste nõia maja lävepakult või keldritrepi astmetelt, sobisid ka nõiduses kahtlustatava isiku juuksed või tema riiete tükid. Kogutud asjad süüdati varahommikul ahju tehtud esimese tulega. Haiget suitsutades öeldi: *Urok da vomidz' võtlamö* 'Nõidust ja kaetust peletame'. Maagiliste esemete riismed visati ahju. Usuti, et suits ja ebameeldiv lõhn ajavad haiguse haige kehast minema, sellepärast sunniti haiget suitsu ka sisse hingama.

Sauna põrandalt korjati üle lävepaku astumata kokku vihtlemisest järelejäänud praht, pandi see õues põlema ning sõnades *Kodi s'etis, med sijö bör i bos'tas* 'Kes andis, võtku ise ka tagasi' astuti üle suitseva hunniku.

Raske sünnituse käigus suitsutati naist maja kolmelt lävepakult võetud laastude suitsuga ja lausuti: *Kõdz'i čõnõs sottšö, med sidz' žö stavõs sottšas-munas: urõsõs i vomidz'õs* 'Nagu suits põleb, nõnda põlegu-ningu ära kõik: nõidus ja kaetus'.

Mõnikord hangiti võimaliku kaetuse ennetamiseks hiirepesa juba aegsasti. Sünnitamise ajal pandi pesa põlema, suitsutati sünnitajat ja öeldi: *Kõdz'i šörõs röd'itö – n'ekod oz adzz'õ, med sidz' žö n'ekod oz adzz'õ* 'Kuidas

hiir sünnitab – keegi ei näe, ärgu keegi samuti nähku'.

Kariloomade kaetamisest ravimisel suitsutati neid oletatava süüdlase maja kolme lävepaku ja trepi juurest korjatud prahi suitsuga.

Eduka kalapüügi puhul tegid Jemva komid jõekaldale suure lõkke, kuhu viskasid vahetaldade tükke ja riideräbalaid, sületäie hagu metsast ja vetikate kõntsa jõest, ning lausuisid: "Kui jõest – jõkke, kui metsast – met-sa, kui aga inimese pärast – tulle." Seejärel hüppasid nad kolm korda üle lõkke või käisid kolm korda selle ümber, kindlasti seejuures läbi suitsu minnes.

Suitsuga puhastati end enne jahihooaega. Iz'va ja Pižma jahimehed panid enne jahile minekut erilise liua peale koos hõõguvate söetükkidega nõmmeliivateed ning suitsutasid end eeskoja lävel. Seejärel astusid nad üle läve ja asusid teele. Vanamehed suitsutasid end regulaarselt.

Tagamaks endale kaetusevastast kaitset terveks aastaks suitsutati end vaikse neljapäeva varahommikul toodud kadaka suitsuga. Selle suitsuga puhastati ka eluruume, majandushooneid, piimanõusid ja kariloomi, et kindlustada kodu heaolu ja jõukust.

Esimesel kevadisel karjaajamisel süüdati kiriku kõrvale kaks rida lõkkeid ja aeti kõik koduloomad läbi kadakalõkete suitsu.

Erilist jõudu omistati hõõrumise teel süüdatud elava tule (*dz'urk bi*)

suitsule. Elava tule saamiseks hõõruti omavahel kahte puutükki või nahkrihmaga uksepiita või saadi tuli spetsiaalse puuriga puurides. Sellisest tulest tehtud lõkete suitsuga suitsutati end epideemiatega ajal või aeti kari läbi selle suitsu loomataudide puhul.

Kirjandus: Iljina 1997, Sidorov 1928.

I. Iljina

SURM – **kulöm** üldine; **kulem** üe, iz'va; **smert** ud, ea; **s'mert'** eü, s, petš, iz'va (< vene); **suröm** vananenud ks (< ? mansi).

Komi sõna *kulöm* tüve väga vanale päritolule viitab tema levimine mitte ainult soome-ugri keelte hulgas. Sõnal on kolm tähendust: 'surnu', 'suremine' ja 'surma personifikatsioon', mis kaasaegses sürjakomi keeles terminoloogiliselt sageli erinevad. Surnut nimetatakse sagedamini *šonjan* 'hingitsev' ja *pokontša* (< vene *pokoinik*, *pokoinitsa*), suremist – *kulöm*, *suröm*, surma personifikatsiooni – *s'mert'*, *smert*.

Paganlusajal kujutasid komid surma ette musta karuna. Huvitaval kombel varieerub Suure Veekaru kuju mõnedes süžeedes veealuste koletistega (vt Glõt, havi) – näiteks jutus vee- ja metsakaru poolt alla neelatud isast ja üheteistkümnest pojast (vt Šomvukva) (vrd ka karu ja soomuslooma kujutamist permi keerukate loomastiilis kompositsioonide allosas). Sürjakomi surnuitkudes

surm suure musta karuna "istub pühasenurka", "varjab 5 (6) aknakest" ja "katab ahju härmatisega". Sarnased ettekujutused on säilinud ka mõistatustes, kus ahju võrreldakse õgivate lõugade või karu musta tagumikuga. Ežva ülem- ja alamjooksu ning Udora pulmaitkudes nimetab pruut peigmehe ristiisa kurjaks mustaks karuks, kes tahab teda ära süüa (paralleelism pulmad = surm).

Juhuslikult tuppa sattunud metsloomi ja linde pidasid komid õnnetuste, haiguste ja surma ettekuulutajateks (vt varihing), sageli ka samastades neid temaga. Surmaeelse ettekuulutaja teisikhinge ilmumise kohta ütlesid sürjakomid *Tajö kulöm vodz'ö* 'See on surma märk'. Ežva ülemjooksu ja Petšora komidel olid samasugusteks teatetoojateks ebatavalise käitumisega loomad: tagakäppadel hüppav hiir, paadininale istunud västrik jne. Surma ennustas ka suure hulga tarakanide majja ilmumine.

Komidel on hulgaliselt keeldusid, endeid ja unenägude seletusi, mis seostavad surma elu vanima sümboli – puuga. Ežva ülemjooksu ja Udora komid ei tohtinud istutada maja kõrvale "alumise osa" puud toomingat, kuna usuti, et kui puu juured jõuavad majani, siis võtab see peremehe elu või jääb maja tühjaks. Samad uskumused on seotud tänapäeval papliga. Maja juurde ei istutatud ka surma sümbolit kuuske, aga kui kuusk seal juba kasvas, siis teda maha ei raiutud, et mõne pereliikme surma mitte esile kutsuda.

Kuivanud või maja peale langenud puud (unes või ilmsi) tähendasid samuti surma.

Mõningaid nägemusi, unenägusid ja reaalseste asjade nägemisi seostati kindlalt vägivaldse surmaga (*l'ok kulöm*). Kui keegi nägi unes, et sööb toorest liha või et teda tapetakse, siis tähendas see tema surma tapmise või vigastamise tõttu. Valgete purjedega laeva või jõekaldal juukseid kammiva näkineiu (*vausa*) nägemine tähendas uppumist jne.

Midagi head ei töotanud ka endaga kaasa kutsuva surnuga kohtumine unes või ilmsi: kutsest keeldunu pääses haigusega, kaasamineja aga lahkus sellest ilmast. Surma ennustas ka kellegi *teisikhinge* (antropomorfne hinge osa Ežva ülemjooksu komidel) ilmumine. Surma kehastavaid *kulömat* (surnu) ja *orti* kirjeldatakse tavaliselt haiglaste, kõhnade ja räpastena. Muinasjuttudes ja teistes rahvajuttudes on surma kujutamisel ülekaalus antropomorfsed jooned. Muistendites, legendides ja muinasjuttudes kujutatakse surma mehena (erinevalt naise kujul esinevast vene surmast). Valges surilinas surma kujutatakse sageli vikatiga, eriti toonitatakse tema räpastsust ja kondisust. Surma antropomorfne kuju säilitab seejuures zoomorfsele kujule iseloomuliku epiteedi *mort s'ojōs* 'inimsööja'. Ühes tekstis kujutatakse surma ka naisena – surmana kujutatakse Aadama esimest naist, kes oli jumala poolt äraneetud, kuna tappis Omõl'i õhutusel oma 12 tütart.

Ta vajus maa alla, olles määratud "oma lapsi õgima". Tema kaksteist tütart muutusid aga haiguste ja pahede kandjateks. Selles tekstis on selgelt tunda kristlike apokrüüfide mõju.

Mütoloogiliste ettekujutuste kohaselt saabus surm hinge (*lov*) kehast lahkumise hetkel, eluliste tähelepänekute järgi – hingamise lakkamisel. Suriija juures pidi seetõttu keegi pidevalt valvama hinge lahkumist (*lov petem*) kehast, et pärast peegli või sileda metallesemega hingamise puudumise kontrollimist surnu õieti asetada ning silmad ja suu sulgeda.

Kirjandus: Doronin 1947, Lötkin & Guljajev 1970, Mikušev 1987, Ossipov 1986, Plessovski 1956, Rotšev 1984, Uljašev 1994, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

SURNU – kulöma üs, jem, l, ae, pk; **kulema** iz'va; **kulöm mort** skr, ks, ud; **kulem mort** üe; **šonjan** üe; **šonjanöi** petš, skr; **šonjanei** üe; **šonjei** ae; **pokon'ik** üs, jem, iz'va, l, skr, ud, ks; **pokoon'ik** üe – surnud, kuid surmajärgselt eksisteeriv inimene.

Surma hetkel jaguneb ühtne inimolemus kolmeks: *šoi* 'surnukeha', *lov* 'hing(amine)' ja *ort* 'varihing'. Samal ajal tekib surnu kuju, mis ühendab endas ettekujutused nii keha surmajärgsest seisundist kui ka hingedest *ort* ja *lov*.

Teated surmajärgsest elust on kahetised. Ühtede teadete järgi peab

lahkunu hingega samastatav surnu ette võtma teekonna geograafiliselt kaugesse hauatagusesse maailma, et liituda seal esiisadega. Teiste uskumuste kohaselt on surnu elupaigaks haud, kuhu on maetud ta keha *šoi*. Sel juhul asub esiisade maailm justkui siinsamas surnuaias ja surnu kohtub nendega kohe pärast matuseid. Selle kohtumise segast mühinat võivat kuulda kõrva vastu hauda surudes. Haud on rituaalselt vormistatud suhtlemispaik sugulaste ja surnu vahel, kuid surnu võib sealt ka lahkuda ja viibida elavate maailma erinevates kohtades. Oletatakse, et surnute üleloomulik maailm mahub geograafilise ruumi parameetritesse, säilitades sealjuures elavate jaoks nähtamatuse ja absoluutse läbitungimatuse.

Surnul on selles surnuteilmas üleloomulikud omadused ning ta on kas elavate kaitsevaim või paha vaim, kui ta ei surnud loomuliku surma. Loomuvastasel surnuteks lugesid komid nõidu, enesetapjaid, uppunuid, joodikuid ja ristimata lapsi. Ühiskalmistule sängitatud vagadest surnutest maeti nad eraldi. Kurjad surnud teevad inimestele kahju, muutuvad tihti vampiirideks ja maksavad elavatele millegi eest kätte. Kaitsevaimud aga astuvad elavate kaitseks välja ja ajavad sellise surnu sohu. Vägivaldselt surnu hing jäävat oma hukkamiskohale – seal ilmutab ta end elavatele ja hirmutab neid. Arvatakse ka, et tapetud inimese hing

jääb tapmiskohta oma tapja surma ootama, et teda siis allilma saata. Nende surnute hingi tähistatakse komi keeles sõnadega *povz'ödtšös'* 'hirmutav' või *gažtöm* 'mittepuhas'. Loomuvastasel viisil surnud ei saa ületada veetakistusi, sellepärast maeti neid mõnes kandis jõe teisele kaldale, mõnikord aga spetsiaalsele kalmistule. Permikomid eraldavad kurjade surnute hulgast väiksed karvased inimesed *itšet'ikud* 'väikesed' – emade poolt uputatud imikute hinged.

Surnutega säilitati suhteid mälestamisrituaalide ning regulaarsete rituaalsete kutsete kaudu. Rituaalselt reglementeerituks loeti surnute poole pöördumist päeva esimesel poolel, näiteks leiva murdmist hommikul, aga ka mälestussöömaaegu hua peal. Leiva murdmise komme seisnes selles, et esimene ahjust välja võetud leib pühendati surnutele. Peale leiva pooleks murdmist palvetati ja kutsuti surnuid: *Vošjō-s'ibödtšö, musa kulömajas* 'Tulge maitske, kallid surnud'. Kõiki perekonna surnuid loetleti seejuures nimepidi. Pärast seda pandi leib spetsiaalsele ikoonide all paiknevale riulile. Päeva teisel poolel oli surnuid ohtlik kutsuda, seepärast ei tohtinud meenutada või lausuda surnu nime, eriti vastu ööd. Surnu reglementeerimata tulekut kardeti, kuna ta meelitas elavate hingi teise ilma ning samas võis surnuna ilmuda ka paha vaim. Tavandilistest ettekirjutustest kinnipidamine tagas elavatele sur-

nute abi. Arvati, et surnud kaitsevad kariloomi, ajavad jahiloomi lõksudesse ja kalu võrkudesse, aitavad heina niita jmt. Eriti aktuaalne oli surnute abi põllutöödel (vt leib).

Rituaalsete talituste ärajätmine võis välja kutsuda surnute karistuse: haigestuda võisid nii inimesed kui ka koduloomad. Haiguse põhjustanud surnu tuvastamiseks kasutasid permikomid ennustamist *tšer öšvan* 'kirve riputamine'. Selgitanud välja surnu nime, toodi talle ohver või korraldati mälestuslõuna.

Elavad ja surnud võivad suhelda ka vastastikusel kokkuleppel. Sel juhul lepivad veel elusolevad inimesed omavahel kokku, et varem surnu ilmub teisele unes või muul kombel ja jutustab hauatagusest elust. Surma eel võib inimene lubada oma sugulasele abi mingis keerukas asjas ja ilmuda surnuna kutse peale. Elavad võivad unes külastada teist ilma ja kohtuda surnud sugulastega. Unenäo nägijal tuleb kinni pidada mitmetest soovitustest: ei tohi süüa surnute pakutud toitu, suudelda surnut või suruda tal kätt jmt.

Oma omaduste poolest kuulub surnu vaimude kategooriasse: ta on nähtamatu, esineb erinevate loomade ja lindudena, tal on erilaadne ihulisus. Surnul säilivad hauataguses ilmas kõik eluajal olnud füüsilised iseärasused ja puuded. Vassili P. Nalimov kirjutab, et üks vanamees ei julgenud

metsas oma poega meenutada, kuna eluajal olid pojal jalad halvatud.

Surnu võib elavate abistamisest väsida, ta vajab toitu. Surma hetkest alates kujunevad surnu ja elusolevate sugulaste vahel välja omamoodi kokkuleppelised suhted, millele vastavalt elavad justkui kohustuvad pidama peieid, faktiliselt surnut toitma. Vastutasuks abistavad surnud elavaid. Arvatakse, et surnud toituvad elavate söökide aurust.

Surnutel on ka kaal. Hauataguse keha raskus sõltub eluajal sooritatud pattudest. Patused surnud ei suuda ületada esivanemate maailma eraldavat jõge ja upuvad oma pattude raskuse tõttu, vagad surnud saavad aga piirist kergesti üle (vt teine ilm). Surnu raskus võis olla tingitud ka surma erilisest mittepuhtusest. Näiteks hakkasid mehe saani istuma surnud sugulased. Hobune nõrkes nende raskuse all ning vaid nõia sekkumine aitas neist vabaneda. Surnu ihulisus võib väljenduda ka selles, et tavandiliselt reglementeerimata ajal kutsutud surnud mees võib astuda sugulisse vahekorda oma elava naisega ning surnud ema võib tulla öösel oma last rinnaga toitma.

Surnu konkreetne kuju sõltub kohast, kus teda nähakse: unenäos ilmub ta oma eluaegsel kujul – inimesena, aga reaalsuses esineb linnu või väikese loomana. Pitirim A. Sorokini andmetel ilmub kaitsevaim kassina, aga paha vaim (s.o ebaloomulikult surnu) sisalikuna. Sisalikeks muutu-

vad näiteks tšuudid – enesematmise tagajärjel hukkunud (loomuvastane surm) esivanemate esimene põlvkond. Loomuvastasel viisil surnute eelistatavam ilmumisvorm on koer. Hauatagusest ilmast rääkivates unenäotekstides rõhutatakse, et sellise surnu koht on koerakuudis, mitte koos kaitsevaimudega laua ääres. Kirju koera või rebase kujul tulevad koju tagasi äraneetud ja kurjade jõudude poolt röövitud inimesed. Nikolai Zavarini andmetel võivad patused surnud, eriti surnud nõiad muutuda rongaks, pääsukeseks või hundiks. Lehma ja hobust peetakse rahvapärastes unenägudeseletustes kaitsevaimude ilmumisvormideks.

Linnu liik ei ole surnu kehastusena tähtis. Mälestamiskombestik näeb ette erilisi lindude toitmisi. Mälestatavate surnute haudadele puistatakse lindude jaoks viljateri või pannakse terad selleks mõeldud sööginõusse haua kohal. Iz'va komid teevad hauasambasse augu hingelinnu jaoks. Letka komid usuvad, et pärast matmist lendab surnu hing linnuna koju, kus talle pannakse valmis taldrik teradega. Teisest küljest esineb ka konkreetseid ornitomorfseid surnu personifikatsioone. Permikomid kujutlesid näiteks västrikute “vastuvõtmise” peol lõunast koju saabuvate lindudena esivanemaid. 20. sajandi matusekombestik nägi ette haul toimunud mälestussöömingu jääkide andmise koortele ja ronkadele – sel

viisil usuti toit otse surnuteni jõudvat. Kuna linde seostatakse surnute hingedega, siis arvatakse neist lähtuvat infernaalset ohtu. Vrd linnu metsast külasse tulek ennustab õnnetust; kui linnuparve lennul loendada, võivad nad inimese aru ära viia.

Elavate maailmaga hoidsid otsest sidet lähiajal surnud – neid mäletati nimepidi ning mälestati regulaarselt. Varem surnud kadusid elavate mälust ja langesid mälestamiskommetest välja. Mälestamata surnud olid aga ohtlikud ning mida iidsem oli surnu, seda ohtlikum ta oli. Kõige ohtlikumad ja võimsamad, s.t ka sakraalsed autoriteedid, olid kõige vanemad surnud – tšuudid. Kaitsmaks end mälestamata surnute eest, mälestati neid semiki eelõhtul (7. neljapäev peale lihavõttepühi, ühtlasi suvistepühadele eelnev neljapäev) koos loomuvastasel viisil surnutega.

Kirjandus: Gribova 1975, Limerov 1998b, Nalimov 1907, Sidorov 1928, Sorokin 1911.

P. Limerov

**SURNU IGAPÄEVASED RIIDED –
voitöv sajöd** üldine, sõna-sõnalt ‘põhjatuuale vari’ – surnu argipäeviti kantavad riided, millega kaeti kirst.

Pärast muldasängitamist anti surnu igapäevased riided vaeslastele või küla kõige vaesematele elanikele. Arvati, et siis ei ole lahkunud teises ilmas külm. Surnuitkude kontekstis, kus pärast peremehe või sugulase sur-

ma jäävad elavad “põhjatuule kätte”, võib surnu argipäevariiete äraandmist samuti vaadelda kui lahkunule tehtud ettepanekut võtta vaeslaps (vaene inimene) oma eestkoste alla.

N. Konakov

SUUR PAAST – õdzõd vidz’ üldine.

Suure paastu esimesel päeval, nn puhtal esmaspäeval, käisid komid kindlasti saunas ja koristasid maja. Varahommikul sõitsid tüdrukud kaelkookudel mäest alla ja lausused: “Kasva, mu lina, peenike ja pikk nagu mu kaelkoogud”. See rituaalne sõit oli võinädala kombestiku lõppakordiks. Paastu järgisid komid rangelt, tavadiline seltsielu oli sel ajal vaibunud. Ei käidud istjatel, ei korraldatud mängu. Talupojad tegid koduseid majapidamistöid ning korrastasid tööriistu kevadisteks põllutöödeks. Kalendrilised kombetalitused algasid taas urbepäeval (palmipuudepäha), viimasel pühapäeval enne lihavõtteid.

Suure paastu ajale langeb üks tähtsamaid pühi, palmipuudepäha. Kõigis kirikuis suitsutatakse hommikul jumalateenistusel pajuoksi viirukiga ja loetakse neid õnnistavaid palveid. Seejärel pritsitakse pajuoksi pühitsetud veega. Komid omistasid õnnistatud pajuokstele erilist maagilist jõudu. Kirikust koju toodud urbadega pajuoksi hoiti pikka aega kodus ikoonide kõrval. Urbepäeval vitsutati pajuokstega inimesi ja kariloomi, et

nad terved oleksid. Pajuoksi pandi aita, et oksad kaitseksid aidakatust tuule eest. Pajuurbadega vihuti lapsi ning lausuti sealjuures tervisesõnu. Lapsed usuti siis terved olevat, nad kasvavat hästi ega haigestu. Enne lihavõtteid õnnistatud pajuokstega vitsutamise komme oli laialt tuntud ka teistel kristlikel rahvastel.

Pärast urbepäeva algas issanda kannatustele pühendatud suur nädal, suure paastu viimane nädal. Selle nädala iga päeva nimetatakse suureks. Komi kalendrikombestikus oli erilise tähelepanu all suur neljapäev. Ööl vastu suurt neljapäeva ületati suure nädala keskpunkt. Seda aega peeti eriti ohtlikuks, kuna kurjad vaimud, mis pidid hävima Kristuse ülestõusmisel, muutusid eriti aktiivseks. Rahvauskumuste kohaselt käivad kurjad vaimud sel ööl summas ringi, kogunevad hulkadena ja annavad saatnale aru oma kuritahtliku tegevuse kohta. Kaitsmaks end kurjade vaimude ja nõidade eest asetati uste kohale havilõualuud, majandushooned lukustati ning ukse- ja aknapiitadele joonistati vaiguga riste. Kinnitati, et ööl vastu suurt neljapäeva ronivad kuradid kellatorni otsa ja närivad seal jõuetus vihas kelli.

Suurel neljapäeval, nagu ka teistel piiripealsetel päevadel, ennustati ette saaki ja ilma. Kui öö enne suurt neljapäeva oli pakaseline, oli suvel oodata vähest viljasaaki. Varahommikul kontrolliti ööseks spetsiaalselt õue

jäetud märga riidetükki: kui see oli jäätunud, siis arvati, et lina ja kanepit (sooja vajavaid taimi) pole mõtet sel aastal külvata. Kui suure neljapäeva hommik oli hallane, siis kestavad hallad veel 40 päeva.

Varahommikul ("kui varesed veel magavad") avasid perenaised ahjuksed ja hüüdsid korstnasse oma lehmade nimed. Usuti, et pärast seda tulevad lehmad suvel karjamaalt ise koju. Lehmad ja hobused lasti laudast õue ning perenaised lugesid neid toas akna all istudes üle. Kariloomi tuli kokku lugeda rohkem, kui neid tegelikult oli, et ei tuleks loomataude ja noorloomi oleks rikkalikult. Sõktõvi komid kõndisid lehmadega kolm korda ümber maja ja küsisid: "Kas lehm tuli?" Pärast seda ei minevat loomad suvel kaotsi. Permikomi naised jälgisid kariloomi: kui loomad lebasid peaga põhjasuunas, oli oodata loomataudi, kui aga idasuunas, siis head juurdekasvu.

Enne päikesetõusu klopiti õues puhtaks voodipesu, siis kadusid luti-kad ja kirbud. Samal ajal loeti raha, et seda jätkuks terveks aastaks. Külluses elamiseks pesti nägu veega, kuhu oli visatud vaskraha. Noored pesid nägu, et hoida ilu ja värskust. Peremees pani sõela sisse raha ning lausus sõela raputades: "Olgu aasta jooksul sama palju raha, kui sõelas auke." Permikomi perenaised läksid koos mõne kodakondsega õue röövlindudel "silmi siduma". Perenaine

mässis kaltsu ümber teiba ja tema kaaslane küsis: "Mis teed, milleks seod?" Perenaine vastas: "Seon silmad kanasööjatel, kullil, varesel, harakal ja teistel."

Suurel neljapäeval enne päikesetõusu tõid Petšora kütid ja kalurid tuppka kadakaoksi ja nulupaku. Osa oksid asetati ematala alla, ülejäänud aga põletati toa keskel ning hüpati üle tule. Nulupakku hoiti alles terve aasta. Pärast neid kombetalitusi usuti jaht ja kalapüük olevat eriti edukad. Jemval käisid varahommikul metsas kadakaokste järel naised. Nad torkasid kadakaoksi tare ja lauda uksepiitade vahele ning suitsutasid kadakaga kariloomi ja piimapotte, et oleks rohkem koort. Permikomidelgi tõid kanarbikuoksi metsast naised.

Suurel neljapäeval püüti ära teha kõik vajalikud talutööd, et nad terve aasta edukalt kulgeksid. Jahimehed läksid ammu enne päikesetõusu metsa, et tabada mõnda väikelooma, kas või harakat või varest. Kalurid läksid jõele, lükkasid oma paadid lume peale ning panid sinna sisse kalapüügiriistad. Paati istunud, võtsid nad aerud kätte ja teesklesid sõitmist. Naised ketrasid või õmblesid, püüdes enne päikesetõusu võimalikult palju ära teha. Mehed vaatasid üle aidad ja teised viljahoiuruumid. Kui panna sel päeval jalatsid jalga veskiriivil, usuti tulevat edukas aasta. Kui aga panna jalatsid jalga toidukeetmisenurgas, leidvat jahimees kevadel tetrede män-

guplatsi. Erinevate loomade karvad aeti segamini ning maeti lauta maha, et kari suvel koos püsiks. Sel päeval põletati kõikjal soola, sel usuti siis olevat raviomadused.

Suure neljapäeva õhtul käidi kindlasti saunas ja pandi selga puhtad riided. Reedel koristasid naised põhjalikult: pesid põrandaid, puhastasid ikoone, vasknõusid jne. Laupäeval olid kõik perenaised hõivatud küpsetamise, pühadetoidu valmistamise ja munade värvimisega.

Kirjandus: Dukart 1975, Gagarin & Dukart 1968, Janovitš 1903, Kokšarov 1859, Konakov 1993, Mikušev jt 1971, Sidorov 1928, Zavarin 1870.

N. Konakov

SUURMAARJAPÄEV – Pökröv üldine, **Pökrev** üe, iz'va – Neitsi Maarja kaitsmise ja eestpalve püha, 1. (14.) oktoober.

Pökröv oli komide majandusaasta piirdatum. Suurmaarjapäevast algas hobuste tallispidamise aeg, alustati viljapeksu, naised hakkasid lina ja kanepit töötlemas. Maja suvepoolelt koliti elama talvepoolele. Lõppes kibekiireteks põllutöödeks palgatud suviliste tööaeg. Petšora jahimehed hakkasid pärast suurmaarjapäeva oravaid küttima.

Suurmaarjapäev oli naiste püha. Enamik mehi oli selleks ajaks juba metsas jahil. Meheleminekueas tüdrukud panid Jumalaema ikooni ette

küünlaid ja palusid jumalalt õnnelikku abielu. Sel päeval ei tohtinud majast, kus elasid tüdrukud, midagi välja laenata. Isegi prahti ei tohtinud majast välja viia, et mitte tüdrukute õnne ära anda. Tüdrukud püüdsid suurmaarjapäeval neile meeldivate poiste tähelepanu võita. Heaks endeks loeti, kui poisid võtsid tüdrukutelt vastu neile pakutud käsitööd (tubakakott, rätik jmt). Mitmes kandis võis pärast suurmaarjapäeva hakata pulmi pidama.

Mõnes külas ohverdati suurmaarjapäeval loomi: kiriku juures tapeti mullikas või pull, liha keedeti kateldes ning söödi pärast õnnistamist ja palvust ühiselt.

Kirjandus: Konakov 1993, Sorokin 1910.

N. Konakov

SUVISTED – Troitša üldine – püha-päev seitse nädalat pärast lihavõtteid.

Komide suvistepühade kombestik kehastas looduse kevadist öitseaga, mille sümboliks oli noorte kaskede roheline. Sürjakomi pulmalauludes võrdleb pruut ennast just suvistepühade kasega.

Suvistepühadel toodi kõikjal metsast noori rohelist kaski ja istutati akende alla. Petšoral oli kombeks akna alla istutada kolm puud, Jemval asetati puid ka kahes reas piki tänavaid. Udoral, Luzi ääres ja Jemva külades püstitati kõrge lopsakas kask ka küla keskele ja niidule. Kask

kaunistati mitmevärviliste paelte, paberlillede ja kasetohust rõngastega. Kaunistatud kaskede ümber mängisid noored ringmänge ja korraldasid mitmeid muid mängu.

Suuremad kased toodi ka kiriku juurde. Pärast õnnistamist jagati nende oksad koguduseliikmetele. Suvistepühade oksi *troitša ros* säilitati ikooniriivuli taga ning kasutati kevadisel karjalaskmisel. Udoras pandi õnnistatud kaseoks lüpsiku tilasse lehma esimese poegimisjärgse piima kurnamisel. Ežva ülemjooksul löödi suvistevihaga vastu maja nurki kõikide kodakondsete heaolu tagamiseks. Õnnistatud kaseokstega löödi väikseid lapsi, lausudes: “Kasvage, kasvage, nagu kask kasvab”. Jemval mähiti suvistepühade ajal väiksed lapsed mähkmetesse ja viidi nad sauna. Sauna ust avades öeldi: “Isa, poja ja püha vaimu nimel!” Seejärel last viheldi ja lausuti tervisesõnad.

Petšora külades käisid vanad inimesed suvistepühadel üksteisel külas, noored aga lõbutsesid jõe ääres või künkal, jalutasid lõõtsa saatel lauldes mööda küla, tantsisid ja mängisid. Sõktõvi külades käisid tüdrukud sel päeval metsas. Nad võtsid kaasa toiduaineid (mune, piima, võid) ning valmistasid endale väljavalitud kase all süüa. Pärast söömaaga mängisid neid ringmänge ning laulsid lõõtspilli saatel. Mõnes külas korraldati suvistepühadel ristikäik. Näiteks Gami küla elanikud käisid preestri järel

ikoonide ja kirikulippudega niitudel ja põldudel, kus seisid 12 mälestusristi. Iga risti juures peeti palvus. Pärast ristikäiku ohverdasid naised vastavalt töötusele kirikule kootud esemeid ja naiste igapäevaseid riideid. Hiljem müüdi ohverdatud asjad oksjonil maha, raha aga läks kirikukassasse.

Suvistetega lõppes õigeusu kalendri liikuva osaga seotud kevadine tavanditsükkel.

Kirjandus: Dukart 1975, Konakov 1993, Mikušev & Rotšev & Muravjova 1964, Ossipov 1986.

N. Konakov

SÕNAJALG – paperek kol’ üldine (< vene *paporotnik* + komi *kol’* ‘käbi’), **parma kol’** üe ‘metsakäbi’, **paperek** üldine, **paperus** üs, **paporos** let, **paportn’ik** ae, ks, **papert turun** ae, petš, pk, **ludik turun** petš, skr, ks, **luduk turun** iz’va, **ludök turun** jem, ae, ud ‘lutikarohi’.

Usuti, et jaanipäeval öitseva võlu sõnajala abil võis saada ebatavalise jõu, pikendada elu, leida peidetud varandusi või muutuda nähtamatuks. Sõnajalaõie otsija peab olema vapper, sest kõik kurjad vaimud püüavad teda otsimisel segada ja hirmutada ning isegi surmata. Sõnajalaõie otsimise ajal ei tohtinud tagasi vaadata. Nimetatakse konkreetseid kohti, kus nagu olla sõnajalaõit nähtud, kuid kõik katsed seda leida nurjuvad. Šoinatõ külas jutustatakse, et teisel

pool jõge suure seedri all õitseb jaaniõöl tulekarva sõnajalg, mille õite kiired ulatuvad külani. Niipea aga, kui otsijatel õnnestub jõuda jõeni, valgus kustub.

Sõnajalajuuri hoiti paljudes kodudes kaitsevahendina ning kasutati ka konkreetsete haiguste raviks.

Kirjandus: Ivanitski 1890, I. Iljina VM.

I. Iljina

SÖÖMAAEGA ALUSTAMA – vošjõnõ skr, ks, **vošjini** üe, **voššõnõ** pk – hingepidet või ihutoidust võtma (laua juurde kutsutud surnu kohta).

Traditsiooniliselt kutsuvad komid surnuid lauda sõnadega *vošjõi-s'ibõdtšõi, rōd'it'el'jas* 'alustage-nihkuge lähemale, vanemad' (vt esivanemad, mälestuspäeva pidamine).

O. Uljašev

SÜLG – dul' üldine, **!u** ud, iz'va, ae, petš, **!ua** ud, iz'va, ae, petš.

Mõne müüdi kohaselt sündis Omõl' Jeni süljest, kui too sülitas oma varju peale või ürgookeani. Esimese inimese rüvetas Omõl' oma sülje ja tatiga. Süljega seostatakse ka roojuse tekkimist naise suguelunditest, kuna need loodi Omõl'i süljest. Teiste füsioloogiliste eritiste kõrval, mis kuuluvad veel inimesele, aga ei ole enam tema keha osa, omistatakse süljele komide kujutustes maagilisi omadusi. Kuna

eritiste kaudu puhastub organism haigustest ja roojusest, peetakse neid *peži* kandjateks. Ilmselt on sellega seotud ka sülge puudutavad arvukad keelud ja uskumused. Keelatud on sülitada tulle, vette või inimese poole, sest tuli võib solvuda, vesi muutub *pežiks* ning inimese keha kattub kärnade ja paisetega. Udoral ütlevad lapsed nende poole sülitamise puhul: *menõm l'ua, tenõd – partš* 'mulle sülg, sulle kärn', Ülem-Ežval hoiatatakse sülitajat sõnadega: *en s'õlas', lõmõss'an* 'ära sülitä, lähed kärna' või *menõm – dul', tenõd – mõl'* 'mulle sülg, sulle koeranael'.

Roojusest, nõidusest või mõnest haigusest lahtisaamiseks või nakaatumisest hoidumiseks tuleb sülitada nende põhjustaja suunas. Korjust nähes sülitatakse ja öeldakse: *t'pu, t'pu, t'pu! n'e vis'õn, n'e kulõm, n'e ludõm!* 'ptüi, ptüi, ptüi! ei haigust, ei surma, ei sügelust!'. Kui vasak kõrv ajab pilli, meenutatakse sind halva sõnaga või neetakse. Sellisel juhul sülitatakse kolm korda üle vasaku õla ja lausutakse: *s'ir pin' goršad, jos' purt s'õlõmad, šoma jokõš sitanad* 'havihammas kurku, terav nuga südamesse, hapu ahven tagumikku'. Ravimaagias kasutatakse posimisega koos laialdaselt sülitamist ja puhumist. Erinevalt kassi roojasest süljest, omistatakse koera süljele ravivõimet.

Muinasjuttudes asendab sülg põgenemise motiivis inimest ennast: sülg vastab tagaajajatele inimese asemel

neli korda neljast nurgast või kolm korda nuku näo pealt, kuhu on süljega joonistatud silmad ja suu.

Kirjandus: Nalimov 1925, Sidorov 1950, P. Limerovi VM, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

SÜNGE – gažtöm üldine, **gažtem** üe, iz'va, petš – kurjade vaimude, paiga peremeeste epiteet.

Süngeteks nimetati ka kohti, kus pidevalt nähti viirastusi ja kummitusi ning juhtus arusaamatuid asju: inimesed eksisid teelt, vankrid jäid ilma põhjusest seisma, hobused tulid rakkest lahti jne.

N. Konakov

SÜNNITUS – kaga vajöm üldine; **kaga vajem** üe, petš (< *kaga* 'laps' + verbaalnoomen verbist *vainō* 'tooma'); **tšuz'töm** üldine, jem, üe; **tšel'ad'as'öm** üldine (< *tšel'ad* 'lapsed'); **vais'em** üe; **vajöm** sk, pk (< *vainō* 'tooma'); **röd'itöm** sk, pk (< vene *rodit'*).

Sürjakomid ütlevad lastele: laps tuleb puuõhnest; laps leitakse puupinu vahelt. Imepärase sünni sümboolikaga on seotud ettekujutus laste sündimisest ema kaenla alt (vt kaenlaalune). Vallaslast nimetatakse *tšurka* (< vene). Lapse surma kohta öeldakse: *Muōs' petis, muō munis* 'Maast tuli, maasse ka läks'.

Sünnitusega seotud rituaalseid toiminguid viidi läbi juba tükk aega enne lapse sündi ning need kestsid veel kaua pärast seda. Tütrega esimese menstruatsiooni ajal kammis ema õhtul ise ta juukseid. Patse punudes soovis ta tütrele terveks naiseks kasvamist, kergelt tervete ja oodatud laste sünnitamist ning et tal oleks rinnapiima nagu vett veerikkas jões. Seejärel pistis ta kammi tütre juustesse. Pulmakombestik on samuti täis viljakuse sümboolikat: pruudile ja peiule pandi asemeks lambanahk, et neil oleks palju lapsi; enne altari ette astumist asetati pruudile korraks laps põlvedele; suurt tähtsust omistati viljakuse ja sündimisega seotud toidule (kanamunad, pardi tagumine ots, vili jne).

Viljatust peeti suureks õnnetuseks – nõiduse tulemuseks või karistuseks pattude eest. Lasteta abielupaari kohta öeldi: *Vermasnō kō, es'kō puōs' morttō vōtšasnō* 'Kui vaid saaksid, teeksid inimese puust'. Viljatute naiste ravimiseks valmistasid tohterdajad *kaga vajan turun* 'lapse andva rohu' ekstrakti. Selle rohu hankimine oli seotud sümboolse pöördumisega teise ilma jõudude poole: jaanilaupäeva öösel läksid puhtalt riietunud posijanaised teispool jõge asuvatele heinamaadele ja korjasid ringis liikudes maagiliste omadustega taimi.

Rasedaks jäädes muutus naise staatus. Ühest küljest olid tulevane ema ja ta laps eriti vastuvõtlikud nõidumisele ja seepärast peeti ran-

gelt kinni kahjutoovate jõudude eest kaitsvatest reeglitest. Rasedust hoiti võimalikult kaua saladuses. Amuleti (*vudžör*) kandmine oli kohustuslik – selleks võis olla ilma silmata nõel krae küljes; rist, pojengi marjaga niit või helmed kaelas; rätik peas; aga eriti vöö, mis kaitses raseda naise keha ja tema loodet (kalavõrk, villane niit, mehe vöö). Usuti, et amuleti puudumisel võivad kurjad jõud võtta lapse “küljeluude vahelt” välja (vt vahetatu). Lapseootel naine ei tohtinud kanda ilusaid uusi riideid ja rääkida oma heast enesetundest, et mitte äratada võõraste tähelepanu ja põhjustada kadedust. Tal tuli vältida kohtumisi nõidadeks peetavate inimestega ja mitte mingil juhul ei tohtinud ta nendega tülli minna. Vältimaks surnud lapse sünnitamist ei tohtinud rasedad naised käia matustel, eriti aga vaadata surnut. Ka juuste lõikamine oli keelatud. Sünnituse eel ei tohtinud võõrastelt midagi vastu võtta ega ka neile midagi anda, et mitte vastu võtta nõidust või ära anda õnne. Samas pidid lähikondlased andma rasedale naisele, mida ta palus, eriti toitu.

Teisest küljest kujutas rase naine ise ümberolijatele ohtu – ta võis neile üle anda maagilise roojuse. Sellepärast ei tohtinud lapseootel naine rinnaga toita, laste järele vaadata, puutuda meeste asju, püügi-vahendeid, tööriistu jne. Rase naine ei tohtinud tampsaviahju tegemise juures olla, sest selle ahju kuju assotsieeris sürjakomidel naise rüpega.

Arvati, et ahi praguneb või puruneb ahju tegemise juures viibinud naise sünnituse ajal (vt ahi). Raseda naise, hiljem sünnitaja ja lapse kaheksugune staatus tuleneb nende lähedusest esivanemate maailmale.

Tulevase lapse sugu oli võimalik ennustada. Rahvauskumuste kohaselt määrab lapse soo eostamisaegne taevakeha: pärast eha, kuuvalgel eostatakse tüdrukuid, koidu ajal aga poisse. Pruudile pulmade ajal patse punudes vaadati, kumb pats saab kiiremini valmis: kui parem, siis sünnib esimesena poiss, kui vasak, siis tüdruk. Sürjakomid uskusid, et kui rase naine näeb kevadel esimesena konna, siis sünnib poiss, kui sisalikku, siis tüdruk. Lapse sugu ennustati ka ema kõhu kuju järgi: terav kõht ennustas poissi, ümar – tüdrukut. Usuti ka, et kui raseda naise silmade vahel laubal paisub veen, sünnib poeg.

Sünnituse lähenemisel kutsuti ämmaemand. Naise juurde, kelle lapsed üha surid, kutsuti lasterikas ema või vanaema, kuna arvati, et siis sünnib elujõuline ja terve laps. Usuti ka, et sel perioodil võivad sünnitajat kaetada mitte ainult võõrad, vaid ka sugulased, eriti vallalised ja lasteta naised. Sellepärast hoiti sünnitus saladuses – mida vähem inimesi olid sellest teadlikud, seda kergemalt ja kiiremini sünnitus möödus.

Parimaks sünnituskohaks peeti lauta ja eriti sauna. Õnneliku sünnituse tagamiseks pidi sünnitaja ise vett ja puid tooma ning sauna kütma.

Permikomidki uskused, et sellisel juhul on laps tugevam. Põrandale ja lavale pandi õled, mis olid naisele sängiks esimestel sünnitusjärgsetel päevadel. Sünnitaja pidi minema sauna paljajalu. Kui tuli sünnitada majas, siis toimus see eluruumi lähel. Udoras on kirja pandud komme sünnitada keldris või keldriluugil.

Sünnituse kergendamiseks anti naisele juua seebivett, riidel seoti lahti kõik sõlmed ning palmitseti lahti juuksed. Pikale venivat ja rasket sünnitust põhjendati “kaetamisega”. Sel juhul suitsutati sünnitajat maagiliste vahenditega (vt suitsutamine), anti juua positud vett või valati sünnitaja sellega üle (vt vesi), lasti üle astuda punasest vööst, avati majas kõik lukud. Eriti rasketel juhtudel tehti kirikus lahti kuningvärav (altari peauks).

Luzi-äärsete komide juures on fikseeritud *kuvada*³ rudimente – lapse isale anti süüa väga soolast leiba sinepi ja liivaga. Nõnda võttis ta osa sünnitaja piinu enda kanda.

Vastsündinud lapse võttis ämma-moor kätele ja sõnas: *Blasne, Hristos, kuz' nem da bur šud, loz'as med* ‘Õnnista, Kristus, pikka iga ja õnne, jäägu ellu’. Seejärel tegi ta esmaseid talitusi: sidus nabaväädi kinni lina-niidi (sageli võeti see sünnitaja särgi alumisest äärest) või sünnitaja juustega; löikas selle noa või kääridega katki 3–4 sõrme kauguselt; pesi last

ja mähkis ta isa vanasse särki, et “isa rohkem armastaks”. Kiiremaks paranemiseks pandi naba peale tuhka ja segati see süljega, mõnede andmete kohaselt määriti naba songa enneta-miseks hiireverega (vt hiir).

Päramistele ja nabanööriks omistati lapse saatust mõjutavat võimet. Luzi-äärsetel komidel oli kombeks lõigata nabanöör läbi selle eseme peal või siduda nabanöör eseme külge, mis on seotud lapsele soovitava ametiga. Tüdruku nabanöör lõigati läbi koonla-laua või värtna peal, küljest ära lõiga-tud tükike peideti õmblusmasina kasti või heidesse, et tüdrukust saaks osav õmbleja ja ketraja. Poisi nabaväät lõigati läbi püssipära või kirve peal, väädjupp seoti adra külge, et poisil oleks alati tööhimu. Kui vanemad tahtsid, et laps saaks haritud inime-seks, seoti nabanöör raamatu külge, kui vaimulikuks, siis kirikukella külge. Nabanööriina anti juua lapse isale, et suurendada tema kiindumust lapse vastu. Päramised (platsenta) maeti õue, keldrisse või lauta sõnniku alla, et neid ei saaks hävitada või ära nõiduda. Kui laps sündis “õnnesärgis” (lootekotis), siis see “särk” kuivatati ja säilitati, sest usuti, et sellest sõltub lapse tervis ja heaolu.

Ennetamaks kaetamist joonistasid permikomid lapse laubale söega vertikaalse triibu või risti. Et laps oleks terve ja tugev, panid nad lapsele pähe leivakontsu ja ütlesid kolm korda “Ole terve!”. Udoras pandi vastsün-

³ *Kuvada* (pr *couvade* ‘hauduma’) – sünnitamise imiteerimise komme sünnitaja mehe poolt. N. K.

dinu külge korraks puupakk ja öeldi: “Kasva ja ole rahulik nagu see puupakk.” Kui laps oli nõrk või kui sünnitajal oli varem lapsi surnud, viidi läbi “teise sünni” rituaal: ämmaemand ulatas lapse läbi rangide naisele, kel oli palju lapsi (vt läbi rangide viimine).

Juba esimesel päeval pesti ja viheldi naist ja last soost toodud kääbuskaseokstega. Seejärel ämmamoor “parandas” last: imiku peale “õige kuju” andmiseks surus ta seda igalt poolt kergelt kätega; ta pani lapse enda põlvedele ja ühendas lapse selja taga tema vasaku esisõrme ja parema suure varba, seejärel tegi ta sedasama parema käe ja vasaku jalaga. Seda tegevust korrati nädala jooksul iga päev, mõne teate kohaselt isegi kaks korda päevas.

Kolme kuni seitsme päeva jooksul (ilmselt kuni nabaväädi ärakukumiseni, mis sümboliseeris lapse erilist seost teise ilmaga) olid naine ja laps “roojased” ning elasid saunas. Neid ei tohtinud jätta valveta, kuna sel perioodil oli eriti kerge last “vahetada”. Toonitades lapse mitteimlikku loomust, nimetati teda *tšud'in* (vt *tšuudid*), *koktöm s'okur* ‘jalata ruun’. Kindlasti ei tohtinud lapse poole pöörduda sõnaga *and'el* ‘ingel’. Sünnitajaga kontakteerudes hoiti suus vett või hammaste vahel männipeergu – nõnda kaitsti end roojuse eest. Naine ja laps toodi majja alles pärast nädalapikkust puhastust ja ristimist (vt ristimine), mis tähistas

lapse sotsiaalset sündi ja kaasamist inimeste maailma. Majja üleminek toimus tavaliselt öösel ja see oli ohtlik. Majja minnes hoidis naine suus mingit prahti – puulehte või pilbast.

Majja jõudes pandi laps korraks laubaga ahju vastu ja öeldi: *Bi koid peröd, patš koid jon, čön koid s'us* ‘Kiire nagu tuul, tugev nagu ahi, kärmas nagu suits’. Nõnda kaasati ta sugukonna kolde juurde.

Seejärel pandi laps kastikujulisse peatsis laienevasse kuuselaudadest hälli. Häll riputati kõverdatud toomingavitste ja kaseridva abil peatala külge. Permikomid tegid hälli niinest ja sidusid pealt nõoriga nõnda, et laps oli kinni seotud. Häll kaeti kindlasti kerge riidega, et kaitsta last võõraste pilkude ja valguse eest. Hälli põhja pandi õled, õlgede peale vanast pesust tehtud mähkmed ja lambanahk või värvilistest riidetükkidest ömmeldud tekk. Kaitseks võidi hälli panna soola, leiba, katkise silmaga nõel, käärid või nuga. Hälli päitsisse lõigati või joonistati tavaline või kaheksanurkne rist. Lapsepõlve edukalt üleelanud esiklapse häll hoiti alles ja anti pärandusena teistele edasi.

Söktõvi komid panid lapse esimestel elukuudel magama spetsiaalsesse kasetohukorsetti. Sellel taval on paralleele ugri kombega hoida laps kuni kolmekuuseks saamiseni ajuti- ses kasekoorehällis, pärast seda läbib ta puhastusrituaali ja jõuab inimeste maailma.

Sürjakomid arvasid, et enne lapse kuuekuuseks (variandina kolmekuuseks) saamist olid tema ja ta ema *õt'i kokõs mogilaõn, mödõs – mu võlõn* 'ühe jalaga hauas ja teisega – maa peal'. Sünnitanud naine ei tohtinud kuus nädalat kirikus ega kellelgi külas käia, palvetamisel ikoonidele läheneda, ka väljaskäimised olid piiratud. Hiljem kehtisid keelud vaid lapse suhtes. Kaetamise kartuses ei jäetud last üksi isegi kodus, ei viidud välja ega näidatud võõrastele. Et lapse silmad ei läheks kõõrdi, ei tohtinud näidata talle eredat ahjutuld (vrd ettekujutused ahjusuust kui sisepääsust teise ilma, vt ahi). Et laps ei kasvaks ebardiiks, mähibi ta kõvasti pika paela, laia sitsivöö või patsi punutud niitidega (vrd ettekujutused vööst kui ebamaiste jõudude mõju eest kaitsvast maagilisest ringist, erinevaid maailmu eraldava ja siduva tee sümbolist, vt vöö, riie).

Umbes kuue kuu vanuses, kui lapsel hakkasid hambad tulema, kaotasid need keelud ja ettekirjutused kehtivuse. Lapsel esimesena hambaid märganud inimene kinkis talle valge "hambasärgi" (*pin' dörõm*). Esimene võõras, kes last nägi, õnnistas teda palvega ja sidus talle vöö ümber, tõstes sellega lapse sotsiaalset staatust. Kuid ikka veel oli laps lähedal teisele ilmale: arvati, et unes naeratava lapsega räägivad inglid; eriti püüti teda kaitsta vahetamise eest saunas. Rahutu käitumise puhul võeti

lapsel "harjaseid" (karmid karvad naha all) – saunas hõõruti lapse selja peale, pahkluudele ja küünarvartele rinnapiima või määriti hapu tainaga, kaeti määritud kohad linase rätikuga ja viheldi, et "nahaalused harjased" välja tuleksid.

Imiku kahesugune staatus väljendus ka verbaalsel tasandil. Lastega suhtlemises sageli kasutatavat sõna *zarn'i* 'kulla, kullake, kuldne' ei tohtinud pruukida rinnalapse kohta, eriti hällilauludes. Samas olid iseloomulikud väljendid nagu *sit dod'* 'sitasaan' ja *sit pest'er* 'sitamärss'.

Aastasel lapsel lõigati esimest korda juukseid ja küüsi – enne seda pidi ema lapse küüsi lühemaks närima. Üks juuksesalk hoiti alles. Selles vanuses lubati lapsel juba peeglisse vaadata ja näidati talle tema varju. Sõktõvi komidel oli järgmine komme: kui laps tegi esimesed iseseisvad sammud, lõikas keegi täiskasvanutest sümboolselt lapse jalgade vahelt katki nähtamatu niidi. Esimese sõna ütlemise puhul kogunes kogu pere kokku, last suudeldi ja anti ringis käest kätte. Kõndima ja rääkima õppinud laps justkui lõpetas siirdumise esivanemate maailmast elavate maailma – seejärel öeldi tema kohta juba *morts'ammis* 'inimestus'.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883, Iljina 1983, Nalimov 1991, Semjonov 1992, Sidorov 1928, Sleptšina 1997, O. Uljaševi VM.

I. Iljina

SÜÜ – mõž üldine – süü, patt, eksimus, kuritegu.

Mõž on traditsiooniliste ühiskondlike suhete rikkumine, eelkõige aga vahekorra rikkumine surnud esivanemate ja jumalatega. See väljendub lugupidamatutes arvamusedustes nende aadressil, nende mälestamata jätmises, laua juurde kutsumata jätmises jne. Inimene, kes ei külasta surnud esivanemaid mälestamispäeval (suvistetel, lihavõtetal jne) ning ei kutsu neid ühisesse lauda, paneb toime kuriteo (*mõž*). Esivanemad ja jumal saadavad talle selle eest kaela haigusi ja kaetust, teise ilma üleminekul aga ei saa *mõžiga* koormatud hing ületada tulejõge kiige abil, minna üle peenikese lati või purde ning upub (põleb ära). Teiste versioonide kohaselt ajavad teiste inimeste hinged sellise hinge sohu.

Surnud võivad karistada ka tahtmatu kahju tekitamise eest, näiteks luude juhusliku väljakaevamise eest. Ekslikult võidakse käituda ka koduloomade – koera, hobuse või lehma suhtes. Oma koera tapmise, hobuse piinamise või tema nina alt kaarte varastamise eest maksavad loomade hinged peremehele kätte – läkitavad hunte lammaste kallale, saadavad kaela haigusi, segavad peremehe hinge teise ilma üleminekul jne. Patusteks loetakse ka jumala maha salanud nõiad.

Mõži põhjuse ja esivanemate lepitamiseks hädavajaliku kingi uurisid

permikomid välja kirve riputamise rituaali abil. Kõige sagedamini korraldati mälestamine. Mõnikord pidi nuhtluse tõttu haigestunu minema “surnute koha” lähedal oja või jõkke nii, et vesi kataks haige koha. Real juhtudel viidi läbi palvus “vanade” auks.

Arvatavasti tähendas *mõž* vanasti mitte ainult süüd vaid ka nuhtlust. Sellele viitavad lingvistilised paralleelid teistes soome-ugri keeltes: udmurdi *mõž* ‘jumala poolt karistuseks kaela saadetud haigus’, mari *muž* ‘haigus’. Praegu tähistab sõna *mõž* komi keeltes kõige sagedamini süüd: tavade rikkumist, kõlbelist eksimust ühiskonna eest, pattu jumala ees, kriminaalkuritegu.

Kirjandus: Gribova 1970, Lötkin & Guljaev 1970, Startsev 1929.

P. Limerov, O. Uljašev

S’EMIK – s’emik üldine (< vene), **s’emik suböt** üldine – suvistepühade eelne mälestamispäev.

Vahetult suvistepühade eel, seitsmendal (siit ka nimetus *s’emik*) nädalal pärast lihavõtteid, kas neljapäeval või sagedamini laupäeval, pidasid komid surnute mälestamispäeva. Sürjakomidel pidi sel päeval igast majast vähemalt keegi lähedaste kalmul käima. Hauale oli kombeks viia mingit söögipoolist: kalapirukat, keedetud liha, mune jm. Söök püüti kohale viia kuumana, kuna usuti, et

surnud toituvad söögi aurust. Haua peale tehti väike lohk ja sinna valati surnute kostitamiseks õlut või veini. Pärast kalmistulkäiku jätkus mälestamine kodus. Mälestamisele kutsuti kõik sugulased, lauda istuti sugulastme järgi, kusjuures naised istusid meestest eraldi. Kui “vanemad” olid mälestatud, hakkasid kohalviibijad sööma. Mälestamise lõpus lauldi surnuitke, kuid neid võis hakata laulma alles siis, kui laual polnud enam mälestamistoitu.

Permikomid arvasid, et *s'emik* oli ainuke päev aastas, kui kõikide surnute hinged said jumalalt loa üheks päevaks maale naasta, et võtta osa oma sugulaste mälestamissöömaajast. Mälestuspäevaks hakati valmistuma aegsasti: juba nädal enne seda püüti kala, tapeti koduloomi ja linde, perenaised pesid söögiriistad hoolikalt puhtaks, et surnute hinged ei heidaks ette kasimatust. Mälestuspäeva hommikul pandi kõik toidud lauale, küpsetised aga murti pooleks, et aur vabalt välja tuleks. Ikooni ees süüdati küünal ning kõik kodakondsed palvetasid. Peremees käskis seejärel lauda pingist natukene eemale nihutada ja panna teisele poole lauda veel üks pink lahkunud sugulaste hingedele. Pärast seda kutsus ta hinged sööma. Umbes poole tunni pärast istusid lauda ka kõik kodakondsed. Pärast rikkalikku hommikusööki läks perekond kirikusse ja sealt edasi kalmistule. Lähedaste kalmud kaeti linaga

ning sinna asetati söögid ja joogid. Et kaasatoodud söök soe oleks ja sellest tõuseks auru, mähibi toit kuumutatud lappidesse.

Kirjandus: Janovitš 1903, Mikušev & Tšistaljov & Rotšev 1971, Zavarin 1870.

N. Konakov

S'IGUDÖK üldine, **s'i gudek** üe, iz'va (< komi *s'i* 'jõhv' + vene *gudok*) – poognaga keelpill.

Sürjakomi mütolooias on pilli *s'igudök* leiutamine seotud muusika tekkega. Jen tegi pilli, kuid *s'igudök* ei helisenud. Jen palus Omöl'i abi, kes soovitas kinnitada pilli nurka kuu-sevaiku ja sellega poognat hõõruda. Pillist hakkas voogama muusika. Jen needis pilli ära, sest selle põhiloojaks osutus sel kombel Omöl' (vrd altai türklastel löi muusikainstrumendid “tume” demiurg Erlik).

Kuna Omöl' oli otseselt seotud muusika loomisega, suhtuti sellesse kahetiselt. Sealjuures eeldati vastastikust seost muusika ja Omöl'i loodud vaimude ilma vahel. Näiteks uskusid sürjakomid, et kui tahad hästi lõõtspilli mängima õppida, tuleb jõuluajal võtta kaasa parkimata lehmanahk, kukk, nuga, katkise silmaga nõel ja lõõtspill ning minna õhtul sauna. Saunas tuli istuda põrandale laotatud nahale, tõmmata noaga enda ümber suletud ring, torgata oma riiete sisse ilma silmata nõel ning kutsuda saunahaldjat. Ilmunud saunahaldjas

lõhkus esmalt lõõtspilli ära, pani siis selle uuesti kokku ja hakkas mängima igasuguseid lugusid. Kui kukk laulma hakkas, kukkus saunahaldjas maha ja kadus, uljaspea aga sai selgeks kõik kuuldud viisid. Sarnaseid kujutelmi oli ka põhjavenelastel. Handidki arvasid, et pillimänguuskuse annavad vaimud. Samas arvati vaimudele muusika meeldivat, seetõttu oli paljudel sürjakomi jahimeestel *s'igudök* metsas kaasas. Öhtuti lõbus-tasid nad sellega nii iseennast kui ka metsavaime.

Ežva ülemjooksu komidel oli oma-pärane statsionaarne pill *brungan*. Keldri seinale (kahe trepiastme vahele) kinnitati kolm, viis või seitse pikka ja jämedat traadist keelt (varem kasutati soontest ja sooltest keeli). Pilli korpuseks (resonaatoriks) oli avatud kelder. Keelte pihta löödi puuhaam-riga ja tänu suurele resonaatorile oli kõla väga võimas, meenutades kiriku-kella helinat. Kelder oli majahaldja elupaik, kellest sõltus heaolu.

Kirjandus: Fuchs 1924, Sidorov 1928, Tšistal'jov 1984.

N. Konakov

S'OS'KA TAAT – S'os'kasa starik – Jemva komide rahvaluule tegelane, võimas nõid.

S'os'ka taadil oli teleporteerumisvõime. Kord oli kuuemeheline kütisalk jahil kuskil Jemva ülemjooksul, lähimast külas 300 kilomeetri kaugu-

sel. Jahiretk oli väga edukas, kütid sattusid õhinasse ja kulutasid ära peaaegu kõik tagavarad: toitu jäi alles vaid üheks söögikorrak. S'os'ka taat käskis järelejäänud toidu ära süüa ja magama heita. Varahommikul äratas ta kõik üles, käskis saagi ja varustuse kokku korjata ning pakkida kõik käsinartadele. Jahimeestel käskis ta soojalt riietuda ja samuti nartadele istuda. Enda narta aetas S'os'ka taat kõige ette, palus siis kõigil silmad kinni panna ja neid ilma tema loata mitte avada. Jahimehed panid silmad kinni, S'os'ka taat viipas käega ja nartad hakkasid iseenesest liikuma. Mõne aja pärast ei pidanud üks jahimees vastu ja pilutas silmi. Nartad jäid kohe seisma. Lähim asula oli kolme kilomeetri kaugusel. Endiselt oli koidueelne hämarus. S'os'ka taat kurtis veidi, et tema sõna ei kuulatud ja seetõttu peavad nad nartasid ise edasi tassima. Kütid jõudsid külla, puhkasid, söid ning jätkasid koduteed juba asustatud piirkonnas.

Kirjandus: Rotšev 1984.

N. Konakov

S'ÖLA-PÖLASA – Udora komide rahvaluuletegelane, nõid (vt Palu tipu nõid).

Š

ŠEVA üe, ll, petš, skr, ks, **vis'an** iz'va, **iköta** ud, pk (< vene), **Išinka** iz'va, **Išnei** iz'va (< vene) – 1) kiljehüsteeria, nõidus, luksumine, 2) sisaliku, hiire, liblika, linnukese, ussikese, vagla, juuksekarva või niidisõlmena inimese sisse tunginud vaim, mis põhjustab erinevaid patoloogilisi seisundeid.

Termin on seotud midagi hääle või heliga. Sürjakomide kujutelmades on tõepoolest üheks *ševa* kindlamaks tunnuseks tema oskus kiledat häält kuuldavale tuua, rääkida ja ennustada.

Komid arvasid, et *ševa* peremeesteks on nõiad, kes said selle koos nõiaväega või valmistasid selle endale ahjuluaa mahapudenenud okastest, vitsa valmistamisel ülejäänud toomina südamikust, tuhast, prügist või kuivatatud ja pulbriks tehtud sisaliku kehaosadest ning hoidsid seda keldris või laudas kasetohust karbis (*ševa tšuman*). Selle tohtkarbi säilimisest sõltus kogu nõia järgnev elu: karbi tulle viskamisega võis hävitada ka nõia, kes sel juhul äkitselt suri. Ševade peremeestel tuli neid öösiti toita iseenda keha või piimaga ning anda neile pidevalt mingit tööd. Nõiad püüdsid seetõttu *ševat* salaja inimestele anda. Ševat olevat lihtsam anda neile, kes rikuvad käitumisnorme (vannuvad, ei palveta, ei löö enne söömist risti ette, ei pese

ennast hommikul jne). Nõiad poetasid *ševa* salaja joogi või söögi sisse, lootes, et inimene unustab enne sööki risti ette lüüa või jätsid maja lävepakule, laudatrepile, ristteele, aiateivastele ja aukude juurde, s.o sinna, kus inimene võis komistada, end ära lüüa, vankri ümber ajada ning kindlasti vanduda. Ševa võis ühelt inimeselt teisele üle minna ühest kausist söömisel, saunas koos pesemisel, suudlemisel või surmaeelsetel hüvastijätul. Udora komide arvates võis *ševa* sisalikuna maa peale magama jäänud inimese sisse ronida. Komid uskusid, et *ševa* saamise oht on naistel (eriti noorikutel, rasedatel ja sünnitajatel ning vanatüdrukutel) tunduvalt suurem, kui meestel. 20. sajandi alguses usuti mõnes kandis (näiteks petšora komide juures), et ainult mõnel üksikul naisel ei ole *ševat*, kuna ta saavat selle kohe abielludes, *ševa* saanud mehed aga surevat kiirelt.

Ševa saamist on lihtsam vältida, kui sellest lahti saada. Sürjakomi uskumuse kohaselt ei saa *ševa* inimesse siseneda, kui kohalviibijad märkisid sõnadega *ševa* juuresolekut. Nähes taldrikus prügikübet või juuksekarva, tundes seda keelel või huultel, tuli sülitada ja lausuda: *T'pu, ševa pörö* 'Ptüi, ševa tuleb sisse'. Õues tuli leiva pealt tolm ja karvad ära puhuda, võoraste juures süües püüti mitte ainult risti ette lüüa, vaid ka eelnevalt korraks toidu peale puhuda. Ševat kandva inimesega hoiduti ühest nõust söö-

mast ning koos saunas käimast. Enne surma pandi talle viirukitükk suhu.

Arvati, et koos söögi või joogiga või õhu kaudu inimese sisse läinud *ševa* liigub inimese kehas ühest kohast teise, “närib” kõige maitsvamaid kudesid, eriti silmavalget, ja läheb aegamööda karvaseks. *Ševa* kehasse elama asumisega seletati mitmeid kroonilisi haigusi, millega kaasnesid lämbumine ning valud südame, mao ja pea piirkonnas. Tema olemasolu põhiliseks väljenduseks olid aga perioodiliselt korduvad hüsteeriahood, samuti ka inimesele varem mitteomased teod ja jutud, tihtipeale ka teadvuse kahestumine. Sellist hoogu pealtnäinud inimesed räägivad, et siiani ennast terveks pidanud naine hakkab tunda peavalu, kaotab söögiisu ja ootamatult mingil tühisel põhjusel tekib tal langetõvelaadne hoog. Ta langeb ekstaasi ja teeb katkendliku kiljuva häälega ettekuulutuse enda sees oleva *ševa* nimel. Kohalolijad võisid siis teada saada *ševa* peremehe nime ning saada vastuseid küsimustele oma tuleviku, lähedaste saatuse ning kadunud esemete ja loomade kohta. Sürjakomide arvates oli rääkija sialiku peast tehtud *ševa*, kui ainult nõid ei olnud oma julgeoleku nimel tal keelt hobusejõhviga kinni köitnud. *Ševat* sai tahtlikult esile kutsuda halva lõhna, kibeda või hapu toidu, vagla, lutsu või millegi mädanenuga või siis vastupidi – meelitades teda ilusate juttude ja kiitusega ning lubades tema

toidukapriise rahuldada. *Ševa* küüsis olevate inimeste selgeltnägemis- ja ennustamisvõimeid kasutati küldes veel sõjaajal. Naisel kutsuti hoog spetsiaalselt esile ja “tema sees istuva vaimu käest” saadi teateid kodust kaugel sõdivate sõjameeste saatusest.

Esines ka travestismi: viidates nende sees elavale ja ennast meeste nimedega kutsuvale *ševale*, panid naised selga meesteriided, suitsetasid, jõid ja ropendasid ning keeldusid naistetöid tegemast. Kirjeldatakse ka juhtumeid, kui inimene tajus *ševat* varese või kukena ja imiteeris haigushoo ajal linnu käitumist (tegi hõlpsasti kõrgeid hüppeid, kraaksus või kires).

Rahva seas levinud ettekujutuste kohaselt jäi *ševa* inimese sisse tema elu lõpuni ning kolis pärast oma kandja surma kindlasti teise inimese sisse. Rahvameditsiini vahendid polnud kuigi tõhusad ja neid kasutati peamiselt haige seisundi kergendamiseks hüsteeriahoos ajal. Lämbumise ärahoidmiseks sidusid *ševa* kandjad endale kaela ümber hobusejõhvi või siidniidi. Peatamaks *ševa* liikumist mööda inimese keha tõmbas manatark söetükiga ringi ümber haige koha ja seinal paikneva oksakoha ning lausus seejärel: “Nagu oksakoht, nii kõdunegu *ševagi* ühe koha peal”. Ataki ajal kaeti haige siidrätikuga või seati tema peale istuma väike laps, kellel olevat võime kurja vaimu ohjeldada. Arvati ka, et väga vägevad lausujad on võimelised eriliste maagiliste

rituaalide ja spetsiaalsete taimede abil *ševat* välja ajama ja hävitama. Kuna teda ei saanud noaga haavata, õmmeldi *ševa* nahkkotikesse ja visati tulle, kus ta suure raginaga ära põles. Mõnes kandis usuti, et *ševat* sai minema ajada kirikus. Valges linases sarafanis ja sukkades *ševa* kandja pidi kogu teenistuse vältel kirikus seisma. Riided pidid olema õmmeldud nõelaga enda poolt väljapoole torgates (käsi liigub õmmeldes vastupäeva) ja ilma sõlmedeta nagu surnu jaoks. Valla päästetud juustele tuli asetada mustade täppidega valge ääristamata sitsrätik, mis tuli pähe siduda rāti kahest kõrvuti asuvat nurgast.

Kirjandus: Lõtkin & Guljajev 1970, Nalimov 1903c, Napolskih 1998, Sidorov 1928, Uotila 1989.

I. Iljina

ŠIŠIGA z (< vene *šišiga* ‘kuri vaim, saatan, kikimoor, majavaim, rehevaim’) – Kama jões elav naisvetevaim.

Šišiga tulevat mõnikord veest välja, istuvat võrendiku kohal Kama järsule kaldale ja kammivat pikki musti juukseid. Šišiga nägijat ootas lähiajal ees uppumine või surm mingil muul viisil. Šišigaga hirmutati ja hirmutatakse lapsi tänini. Lapsi hoiatatakse hauakohas suplemise eest, ähvardades, et Šišiga viib nad ära.

Kirjandus: N. Konakovi VM.

N. Konakov

ŠOMVUKVA (< *šom* ‘süsi’ + *vuk* ‘vasak’ + *va* ‘vesi, jõgi’) – Jemva vasak lisajõgi, mille nimega on seotud samanimelised eepilised tekstid.

Šomvukva lugu algab nagu eepiline jututüüp *Kättemaksja noormees*, mis sarnaneb Alam-Ežva eepilisele laulule *Kaksteist isa-poega* ja on lähedane iz’va lauludega *Seitsmeaastane poiss*, *Kärbinahkne umbkasukas* jt. Paralleele võib märgata ka udora süžeeaga Glöti tapmisest nõia noorima poja (nõia) poolt. 11 poega lähevad koos isaga jahile. Pooled neist neelab alla “suur veeglöt” ja teise poole “suur metsakaru”. Pärast nende lahkumist sündinud noorimast pojast kasvab vägilasest vaeslaps: ta kasvab kiiresti ning sandistab mängude käigus nii eakaaslasi kui ka 25-aastaseid noormehe. Kuulnud naabritelt ja emalt oma vendade ja isa saatusest, läheb poiss neid otsima. Ta tapab Glöti ja Karu ning abiellub nende kuldsete juustega tütreaga.

Tekst on rikastatud muinasjutuliste motiividega: kuutaoliste kandade ja päikesetaolise pealaega 12 poja sündimine kolme korraga; peategelase sõit koju ja naise kiitlemiskeelust üleastumine pidusöögi ajal; luikedeks muudetud laste ja põhjapõdraks muudetud naise põgenemine saarele; rätik-sild üle mere; majapidamise kokkurullimine muna sisse jne. Vaatamata jutustuse eepilisele ja muinasjutulisele iseloomule on *Šomvukva* süžee küllastatud mütoloogiliste reaalidega: paadi

ja maja valmistamine ühe päevaga; peategelase võitlus loodusjõudude peremeestega; abiellumine nende tütreaga; müütilise saare motiiv; moon- dumised; tegelaste endelised unenäod.

Paljuütlev on ka tegevuskoha viimine Šomvukva jõele, mille nimigi osutab mustale, tumedale ja surnud veele (vt vesi). Vukva jõgi saab alguse Govnjuga jõest, viimase oja suudmest alates nimetatakse seda Šomvukvaks. Jõgi muutub kolme meetri laiuseks soiseks ojaks, mis lookleb mööda pajupõõsastesse kasvanud mudast ja ve- sist mätastikku. Sürjakomid pidasid selliseid kohti alati kurjade vaimude elupaigaks.

Kirjandus: Mikušev 1986, Plessovski 1956, Rotšev 1991, Turkin 1986.

O. Uljašev

ŠUA – Petšora komide üsna julm eba- selgete ülesannetega jumal või vaim.

Pärimuse järgi on Tuultepesa (*Tölpoziz*) mäe lähedal kaheksa kivist inimkuju. Kunagi olid nad inimesed, kuid Šua muutis nad märke ronimisel müra tekitamise eest kivideks (vt inimpea- kivi). Uurali mägedes asub Šua järv, kus elab Šua või tema vaim. Sellest järvest püütud kala ei tohtinud järve- kaldal süüa. Keelust üleastuja ei saa- nud sellest järvest enam kunagi kala.

Kirjandus: Sidorov 1928, Sorokin 1910.

N. Konakov

ŠURMA – permikomi etnogeneetilise müüdi verejanuline jumal, kes elab oma kaarnaga päikese peal.

Kunagi elas kaugel idas üks rahvas, kes kummardas Šurmat ja tõi talle ve- reohvleid. Verejanuline jumal nõudis igal nädalal ohvriks kaks poissi, kaks tüdrukut ja kolm lammast ning tagas vastutasuks inimeste heaolu. Keegi ei kündnud ega külvanud, kõik kas- vas ise (variatsioon müüdist *Kuldne ajastu*). Kord ei toodud ohvleid ja rae- vunud Šurma saatis inimeste kallale oma kaarna. Kaaren põletas nokast väljuva leegiga kõik inimesed, kaks ellujäänud rahvajuhti kihutas ta aga kaugele läände. Need inimesed sead- sidki end sisse Komimaal. Jumala nime etümoloogia on teadmata.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883.

N. Konakov

ŠUVGEI, ŠUVKEI (< *šuvgō-nō* ‘mühisema, marutama, vihisema’) – Inimese elule ja tervisele ohtlik kuri tuul, tuulekeeris; deemonlike olendite liikumise personifikatsioon Udora komidel.

Šuvgei ei erine oma omaduste poolest tuulest kui loodusnähtusest, kuid teda peetakse hauatagusest ilmast pärine- vaks vaenulikuks nähtuseks. Šuvgei loobib tuulekeerise või tuulispasana laiali pühade ajal (Ilja või Prokopi päeval) niidetud heina. Udora komid arvavad, et selline on saatana (*tšukl'a*)

reaktsioon keelust üleastumisele, kui Jumal samal ajal karistab süüdlast müristamise ja välguga. Ohtlikum on Šuvgei selle poolest, et ta röövib inimesi. Inimene muutub nähtamatuks ja tuulekeeris viib ta ära. Röövitud inimesed sattuvad metsa, oletatakse, et tuul kannab neid edasi puulatvade kohal. Šuvgei viskab kannatanud lõpuks sohu või jõkke. Röövitud ise tajuvad Šuvgeid erinevalt. Laps võib Šuvgeid näha ringmängus lõbutsevate lastena, kes teda enda juurde kutsuvad. Kui laps ulatab kasvõi käe, jääb ta igaveseks nende hulka, s.o Šuvgei võimusesse. Saunas vahetatud laste kohta öeldakse Udoras, et Šuvgei röövis nad (vt vahetatu). Šuvgei röövib sillale, rehte, lauta, keldrisse, s.o selle ja teise ilma piiripealsetesse paikadesse järelvalveta jäetud lapsi ning ka emade poolt äraneeatud lapsi. Šuvgeil võib olla surnud sugulase välimus: röövimisele eelneval päeval räägib naine oma kohtumistest surnud mehega; röövitud laps jutustab, et sõitis koos surnud ristiisaga hobusega. Jahimeestele näitab Šuvgei ennast metsas tüdrukuna, kes kutsub mehi enda juurde. Šuvgei võib olla ka nähtamatu, sellisel juhul kuuleb jahimees tema kutsuvat häält, koputust aknale või uksele.

Röövitud inimene võib pääseda, kui ta aru ei kaota ning loeb palveid või lihtsalt kordab: “Jumal, õnnista!” Kõige tõhusamaks peeti palvet “Tõusku Jumal”. Parimad Šuvgei eest

kaitsvad amuletid olid piha ümber seotud siidniit ja sublumaadi (elavhõbekloriid) kristallid. Neid Udoras valgeks kiviks (*jedžöd iz*) nimetatud kristalle kanti rinnal kaelaristi kõrval spetsiaalses kotikeses. Jahionnis pandi kaitseks Šuvgei vastu lavatsi alla või lävepakule kirves. Šuvgei iga eeldatava ilmumise puhul tuleb kirvega ristimärk teha. Kirvega raiutakse ristikujuliselt pooleks Šuvgei röövitud inimese jälg.

Udoras arvatakse, et iga metsas kadunud inimese röövis Šuvgei. Röövitu majja kogunevad naised eesotsas vanausuliste (ilmaliku) juhendajaga ja palvetavad tema eest kogu otsingute kestel. Palvus lõpetatakse kadunu või tema jäänuste leidmisel või siis, kui saab ilmseks otsimise lootusetus. Šuvgei mõju all olnud inimene haigestub langetõppe, kaotab täielikult mõistuse või kannatab pikka aega kogelemise all. Šuvgei võib puhuda haiguse rituaalsete ettekirjutuste rikkujasse, arvatakse ka, et “nii palju, kui pühade ajal töötad, sama palju pärast põed”. Sarnaseid ettekujutusi haiguse ja tuule põhjuslikest seostest on ka teistel komi etnilistel gruppidel. Sürja- ja permikomid nimetavad krampi põhjatuuleks (*voi töv*), Letka komid peavad ristluuvalusid tuule tooduks (*töl jöl vajöma*). Vrd udmurdi halvatus (*töl peri šukken*) on sõna-sõnalt tuule vaimu (*peri*) löök.

Šuvgei lähedased analoogid rahvademoloogias on üe *s'ivnõr*, ll *tõlnõr*,

ae *l'ešakjas*, Šurōškarō *vihor*, petš *šuvgun*, kes on vähemal või suuremal määral seotud müütilise rööviva tuule motiiviga.

Kirjandus: Limerov 1992, Limerov 1995.
P. Limerov

ŠŌPITŠA, PAM-ŠĪPITŠA (?< vene *šipitsa* 'kibuvits', *šōpitsa* 'tarn' < *šip* 'okas') – sūrjakomi rahvaluuletegelane, võimas nõid.

Šōpitša elas Sōktōvi jõe suudmes, praeguse Sōktōvkari linna asukohas. Ühe versiooni kohaselt võitles Šōpitša kogu oma elu kohalikke elanikke riisuvate novgorodlastega. Teise versiooni järgi oli ta venelane, kes uitas noorena koos sõpradega rikkaid röövides mööda Venemaad ringi. Vananedes peitis ta end kogu röövitud varandusega Komimaale. Selle versiooni järgi kaitses Šōpitša vaid oma elu ja röövitud vara oma endiste sõprade eest.

Teiste vägevate nõidade sarnaselt oli Šōpitšal võim loodusjõudude üle. Šōpitša võis valitseda tuult ning liikuda vee all edasi sadu kilomeetreid. Ta sukeldus kaevu ja tuli veest välja kaugele jõeäärses järsakus. Šōpitšal seisis kodus alati veega täidetud tünn. Kui vaenlased teda ründasid, sukeldus ta vette ning kadus. Kui Šōpitša sai teada, et röövlite paat läheneb tema majale, puges ta tünni. Samapalju, kui nõid vette sukeldus, vajus vee alla

ka tema vaenlaste paat. Šōpitša tahtel muutsid isegi jõed oma suunda. Tema sõna kuulasid ka metsavaimud, kes ajasid Šōpitša lõksudesse igasugust saaki. Šōpitšast jutustavas pärimuses on süžee aluseks tema surma kirjeldamine.

Nõia maja ründavad venelastest röövlid. Šōpitša sööstab veetünni juurde, kuid see on tühi, kuna tema vägevust kadestanud teenrid on selle meelega täitmata jätnud. Vaenlased krabavad nõia kinni ja piinavad teda kaua. Šōpitša püsib elus seni, kuni ta väsinuna ise soovib piinajatel oma vöö katki lõigata.

Šōpitša tuleb armukese juurest koju. Abivaimud annavad talle teada, et novgorodlased on paatidel tema majale lähenemas ning ründavad hommikul. Šōpitša käsib teenritel tünni veega täita, et hommikul end vette kastes armuõrnustes kaotatud jõud taastada ning vaenlaste paat põhja lasta. Ärgates leiab ta eest tühja tünni. Novgorodlased püüavad vangistatud nõida kaks päeva tema tütarde silme all tappa. Lõpuks hakkab tütarde isast kahju ning nad soovivad piinajatel Šōpitša vöö katki lõigata.

Endised röövlitest sõbrad ründavad Šōpitša maja. Nõid tormab tünni juurde, kuid tütrede on selle vaid pooleldi veega täitnud ning ta ei saa peitu pugeda. Ta jookseb Sōktōvi jõe poole, et sealt varju leida. Põgenedes komistab Šōpitša viha otsa, kukub ning ta tapetakse.

Pärast kolmepäevast armukese juures viibimist valas Šõpitša tassi vett, et tuua endise jõu taastamiseks puhastusohver. Samal hetkel ründasid teda novgorodlased. Šõpitša lausus loitsu ning tassist purskunud vesi ujutas tema vaenlased üle – alguses põlvist saadik, siis rinnuni ja lõpuks kaelani. Enamaks ei olnud tal aga jõudu. Novgorodlased raiusid Šõpitšat mõõkadega kaua aega, tappa suutsid aga alles siis, kui löiksid nõia enda soovitusel katki tema vöö.

Vaenlaste kallaletungi ajal unustas Šõpitša sõnad lausumata viha ja oma tagumiku peale. Sellest teada saanud röövlid panid viha põlema ning süütasid selle abil Šõpitša maja. Šõpitšal torgati istmik läbi ja nõnda tapetigi.

Šõpitša elas kaua aega. Enne surma käskis ta teenritel augu kaevata. Nõid läks koos perega auku ning raius läbi selle katust toetava posti (kontamineerumine ennast matvate tšuudide süžeeaga).

Pärimuse kohaselt ehitati Šõpitša haua kohale Sõktõvi jõe kaldale hiljem Troitski kirik. Jõgi uuristab pidevalt seda kallast ning kunagi variseb kirik kokku. Siis tõuseb Šõpitša hauast ning sürjakomi rahvale saabub õnnelik elu.

Kirjandus: Nalimov 1903b, Nalimov 1925, Popov 1938, Rotšev 1984, Sidorov 1928, Uotila 1989.

N. Konakov

Z

ZARAN' üldine – päikese tütar, koidiku personifikatsioon (vt päike).

Sõna *zaran'* etümoloogiat seostatakse sageli vene sõnaga *zar'a* ('koit') ja sürjakomi sõnaga *an'* ('naine'), mis pole tegelikult ainuvõimalik. Välistada ei tohi selle sõna pärinemist samuti ühispermi sõnast **zarn'i* 'kuld' < iraani, vrd abestiini *zaranya-* 'kuld' (vt kuld). Teise versiooni puhul võib oletada, et Zaran'i nimi tähendas algselt lihtsalt 'kuldne'. Hiljem tegi sama nimi komi keeles läbi teistkordse etümologiseerumise: *zar(ja)* (< *vene*) + *an'* 'naine', analoogiliselt naisnimedega, mille lõpuformandiks on *-an'*. Zaran'it hakati tajuma "koidikunaisena" (vrd vene rahvaluules *zar'a-zar'anitsa*, *krasnaja devitsa*).

Müütilise iseloomuga permikomi muinasjuttudes nimetatakse päikese tütart Zaran'i sürjakomide esiemaks, Pera naiseks.

Kirjandus: Lötkin & Guljajev 1970, Ožegova 1989.

O. Uljašev

ZUK – Ežva ülemjooksu komide võimas nõid, manatark, toponüümilise pärimuse tegelane.

Zuk elas Ežva jõest üsna kaugemale ehitatud majas, kuid oli teadlik iga jõel

sõitva paadi möödumisest. Kõik paadid peatusid tema maja vastas ning ei saanud paigalt liikuda. Zuki majas kostis helin ning Zuk läks ja röövis möödasõitjaid. Zuk oli ärasõnutud ning teda ei saanud tavalise relvaga haavata. Ükskord läks ta aga tülli teise võimsa nõiaga ning too tappis ta sõnutud noolega. Võidukas nõid läks Zuki maja juurde, kuid maja asemel leidis ta vaid mäe, mille nimeks sai *Zukub-tšoi* ('Zuki mägi').

Kirjandus: Popov 1938.

N. Konakov

T

TAEVAS – **jenež** sürjakomi üldine, **jenõž** let; **jenvevt** pk; **jen veit** ud; **jen velt** (*vevt, veit, velt* ‘katus, kaas’).

Taeva loomine koosneb, vaatamata tuntud sürjakomi rahvaluuletekstide mõnedele teisenditele, kolmest episoodist: Jen lõpetab (või peaaegu lõpetab) maailma loomise, ehitab taeva ja läheb sinna elama. Taeva keskele jätab ta allatulemiseks augu. “Tume” demiurg hakkab Jeniga kosmilise ülaosa valdamise nimel võitlema. Hetke ära kasutades tungib ta taevasse ja püüab seal end sisse seada. Jen aga põletab taevase tulega tema eluaseme ning heidab selle koos kõigi kodakondsetega maa peale.

Teise variandi järgi ehitab Jeniga kosmilise ülaosa valitsemise nimel võitlev vastane Jeni taeva kohale oma taeva. Jen ehitab sellest kõrgemale kolmanda taeva – ja nõnda ehitavad nad valmis seitse taevast. Lõpuks põletas seitsmendas taevas asuv Jen kuus ülejäänud taevast välgulöökidega ära. Omõl’ ja kogu tema abivaimude hord kukkusid seetõttu alla maa peale ning jooksid laiali metsadesse, vetekogudesse ja teistesse üksildastesse paikadesse. Teise versiooni kohaselt kihutab Jen vaid soovimatud võõrad maa peale tagasi, taevas aga jääbki mitmetasandiliseks, iga taevas erinevat vikerkaarevärvi. Mõlemas

variandis lõpeb võitlus kosmilise ülaosa eest Jeni võiduga ning tema vaenlase saatmisega maa alla, kosmilisse alaossa. Jen meelitab Omõl’i ja tema abivaimud kavalusega savipottidesse, sulgeb need ja matab maha. Matmise käigus purunenud potis olnud Omõl’i teenrid jooksevad eri suundades laiali ja neist saavad kõikvõimalikud koha- vaimud ja loodusjõudude haldjad.

Laiaulatuslikke paralleele omav süžee pärineb kristlikest apokriivadest (komidel vahetult põhjavene apokriivadest). Seitsmenda taeva loonud Seebaot käsib peaingel Mihhailil visata saatana koos tema väega alla maa peale. Jumala poolt taevast minema kihutatud inglid kukkusid maha erinevatesse kohtadesse: kes kukkus maja peale, sellest sai majavaim, metsa kukkunust sai metsavaim, vette kukkunust vetevaim jne. Permikomidel ei ole säilinud müüte taeva loomise ja demiurgide võitluse kohta taeva valitsemise pärast.

Kosmilise opositsiooni ülaosa/alaosa kehtimapaneku lõppetapiks komi mütoloogias on taeva eemaldumine maast. Lisaks juba vaadeldud taeva maast eraldamise müüdivariandile, kus Jen põletas ära kuus alumist taevast, eksisteerib ka teine, samuti apokrüüfilist päritolu ning paljude paralleelidega versioon. Selle müüdiversiooni kohaselt eemaldus taevas ise maast, kuna maa elanikud solvasid teda. Permikomi müüdis jutustatakse, et muistsetel aegadel oli taevas nii

madalal, et seda võis käega puudutada. Ükskord tegi naine pannkooke ja kinnitas need jahutamiseks taeva külge. Naise lähedal olid tema laps ja last valvav koer. Laps käis asjal, ema pühkis ta tagumiku pannkoogiga puhtaks ja kinnitas selle samuti taeva külge. Solvunud taevas tõusis kõrgele maa kohale. Teraviljadel, millel siiani olid viljapead kuni maani välja, jäi kõrre otsa aga vaid üks viljapea – koera jaoks.

Sürjakomide juures on “imepärase maaviljeluse” muut fikseeritud mõnede täiendavate üksikasjadega. Nende kohaselt ei olnud kuldse ajastul mitte ainult teraviljadel viljapead maani, vaid ka lapsed oskasid kohe pärast sündimist käia ja rääkida. Ükskord pühkis ema oma lapse tagumiku pannkoogiga puhtaks. Seda nähes laskus Jen maa peale ja hakkas viljapäid ära korjama. Tema juurde jooksnud koer võttis viljapea otsa hammaste vahele ja palus selle terveks jätta. Jen oli nõus ja sellest ajast saadik hakkasid inimesed toituma “koera osast” (*pon pai*). Lapsed aga hakkasid sündima abitutena, ei osanud nad käia ega rääkida. Antud müüdis puudub taeva solvamise ja maast eemaldumise motiiv.

Permikomid tundsid ka teist taeva solvamise müüdi varianti. Taevas olnud esialgu väga madalal. Ükskord läks naine jõe äärde pesu pesema ja riivas kaelkoogu otsaga taevast. Nagu esimeseski müüdivariandis, solvus

taevas rituaalse mustuse (antud juhul musta pesu) pärast ja tõusis kõrgele üles. Antud süžeelgi on hulgaliselt idaeuroopa paralleele, vrd näiteks udmurdi analoogi: taevas solvus naise peale, kes viskas taeva peale kuivama märjad mähkmed – pärast seda tõstis ülemjumal taeva kõrgele maa kohale. Taeva eemaldumine maast pärast seda, kui inimesed solvasid teda rituaalse mustusega, on tuntud paljude maailma rahvaste mütoloogias. Aafrika müütides näiteks solvavad inimesed taevast, pühkides tema külge musti sõrmi.

Komide ettekujutluste kohaselt ei sekkunud Jen pärast taeva maast eemaldumist enam maistesse asjadesse, vaid hoolitses ainult tähtedetaguse maailma eest. Jeni juhivat ülailma kujutati keskmise, maise ilma sarnasena, kuid rikkamana taimestiku ja loomastiku poolest. Seal elasid tavalised inimesed. Teise versiooni kohaselt erinesid ülailma inimesed maistest selle poolest, et nad elasid ilma soovide ja kirgedeta.

Permikomi muinasjutus näevad orbudest õde-venda kõrgel kuuse otsas palju igasugust vara: toitu ja riideid. Püüdes seda kätte saada, ronivad nad kuuse otsa, kuid kleepuvad puu külge ning ei saa enam alla ronida. Lapsed ronivad siis kuuske mööda üles taevasse ning leides sealt tavalisi maju, kus elavad tavalised inimesed, jäävad taevasse elama. Teises komi muinasjutus ronivad lapsed taevasse

hiiglasuurt hernevat pidi ja leiavad sealt eest samasuguse maailma nagu mainegi.

Jen elab taevas kaunilt sisseseatud ja aiaga ümbritsetud tares. Mõnikord avab Jen taeva ja näitab inimestele oma elamut – siis süttivad taevas värvilised tuled (virmalised). Igasugune sel hetkel väljamõeldud soov läheb kindlasti täide. Analoogilised ettekujutused lühiajalisest taeva avamisest, mille jooksul võis küsida ja saada jumalalt kõike, mida tahtsid, olid tuntud ka udmurtidel, tšuvaššidel ja põhjapoolsetel venelastel. Sürjakomid tundsid aga ka vastupidist uskumust, mille kohaselt taeva avamine kuulutas ette midagi murettekitavat ja traagilist. Räägitakse, et taevas olevat ka enne sõda korraks lahti läinud.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883, Doronin 1947, Fuchs 1924, Gribova 1975, Nalimov 1903, Popov 1938.

N. Konakov

TEADMAMEES, MANATARK, NÕID – tödõs' l, skr, ks, **tõdis'** pk, **kužõs'-tõdõs'** skr, **kužis'-tõdis'** pk, **tõdõs'-kužõs'** l (< *tõdnõ* 'teadma', *kužnõ* 'oskama'). Termin *tõdõs'* pärineb eelpermi ajast, uurali keelte ühisperioodist.

Nõidusse ja nõidade olemasolusse uskusi komid kõikjal. Nn nõiaeepose võimsate nõidade tegudest pajatavate arvukate rahvajuttude kõrval on ka palju muistendeid teadmameestest.

Teadmamehe *tõdõs'* põhiline erinevus nõiast *tun* seisneb selles, et tema prototüübiks on tavaliselt reaalne isik, kel oli juba eluajal manatarga kuulsus. Teadmameheks peeti kõige sagedamini edukaid jahimehi, hobuseravitsejaid, osavaid puuseppi ja edukaid tohterdajaid. Pahasoovlikuks manatargaks võidi tunnistada iga inimene, kes erines teistest inimestest käitumise või välimuse poolest.

Manatarga pahatahtlikuks tegevuseks peeti eelkõige inimeste, kariloomade ja koerte kaetamist, *ševa* kaelasaatmist, ehitatava majakasti sisse kikimoori sokutamist, jahimeeste püsside rikkumist ja jahiõnne kaotamist. Samas võis tark ravida nii inimesi kui loomi, kõrvaldada kaetust, aidata valida uue maja kohta, leida metsa kadunud karja jne. Kindlasti pidi võimsa teadmamehe pulma kutsuma, et ta kaitseks noorpaari ja kõiki pulmalisi kaetamise eest. Usuti, et teine tark võis pulmarongi peatada või isegi kõik pulmalised huntideks muuta. Jahimehed olid veendunud, et loomad ja linnud tulevad ise teadmamehest küti lõksudesse ja püssi ette. Manatarkadest jahiartellide juhid kindlustasid jahiõnne ja kaitsesid oma kaaslaste teiste manatarkade pahatahtlike riugaste eest.

Letka komide manatark oli keskeks figuuriks kogukonnapidudel. Ta täitis preestri kohustusi, luges palveid, ennustas, juhatas ohverdamist ja jagas ohvriliha. Targalt küsiti tava-

liselt nõu igapäevaelu keerulisemates olukordades. Teda kutsuti pulma ja matustele, *tödös'* osales kindlasti kogukondlikel koosolekutel, kus räägiti maa ümberjaotamisest, perekonna jagamisest jne. Teadmamees võis isegi tühistada külakoosoleku otsuse, kui see oli vastu võetud ilma temaga kooskõlastamata. Letka manatarga atribuudiks oli eriline kepp, mida ta alati kaasas kandis (vrd nõia sau karjala pulmas).

Teadmameestel olid abivaimud nagu šamaanidelgi ning mida rohkem neid oli, seda võimsamaks tarka peeti. Üleloomulikuks peeti manatarkade oskust muutuda erinevateks loomadeks: karuks, hundiks, koeraks, hobuseks, põrsaks, konnaks, kannaks, tuviks, vareseks, harakaks jt. Teadmamehed olid tihedalt seotud ka vetega. Pealtvaatajate juuresolekul võis ta oma väe näitamiseks täita toa laeni veega, viibida pikalt vee all või isegi magada veekogu põhjas. Manatark oli võimeline hetkega ära kuivatama võimsa kuuse või männi, nii et puult pudenesid kõik okkad. Mõnele targale omistati ka võimet iseenesest liikuma panna täislaaditud raskeid jahinartasid koos neil istuvate jahimeestega, kanduda silmapilkselt suurte vahemaade taha ning viia endaga kaasa ka teisi. Käte ja näo järgi võis teadmamees ennustada ette inimese saatust. Hällis lamavat last silmitsedes võis ta ütelda, kelleks laps saab, millal abiellub, millal sureb jne.

Hammaste väljalangemise järel kaotavat teadmamees oma nõiavõimu. Samamoodi ei saanud manatargaks enne üheksa-aastaseks saamist, kui piimahambad asenduvad lõplikult jäävhammastega. Enne surma pidi tark tingimata kellelegi oma nõiajõu üle andma, muidu sureb ta hirmsates piinades. Kannatusi saab vähendada, kui lõigata tal läbi jalakõõlused. Samal eesmärgil toodi metsast väike koos juurtega üleskaevatud kuusk ja asetati see sureva teadmamehe päitsisse. Pärast targa surma viidi kuusk metsa ja istutati tagasi endisele kohale.

Manatargaks sai õppida mõne võimsa tegutseva teadmamehe juures. Uustulnuk läbis seejuures katse, kus eeldati tavaliselt mõningate rahvalike eetiliste normide rikkumist. Sürjakomide juures pidi nõia õpilane näiteks hoidma suus armulaualeiba, selle siis välja sülitama ja nartsu sisse siduma. Seejärel läks ta metsa, riputas kompsukese puu otsa ja tulistas püssist armulaualeiva pihta. Öösel läks õpilane koos õpetajaga sauna. Manatarga kutsel ilmus sauna punane või valge koer, kes oksendas põrandale. Pühendatu pidi põranda puhtaks lakkuma ning sai nõnda endale nõiavõimed. Teise õpetamisviisi kohaselt pidi leidma täiesti musta kassi ja panema ta saunas keeva vette. Sel hetkel vaatas sauna aknast sisse tuldpilduvate silmadega nägu. Kui õppida soovija ei ehmunud, tuli mõne

aja pärast sauna noormees ja hakkas talle nõidust õpetama. Lisaks sellele pidi manatargaks õppiija loobuma põhilistest inimlikest väärtustest – ütleva, et ta ei tunne päikest ega kuud, oma vanemaid, naist ega lapsi. Permikomidki arvasid, et nõiakunsti õppimiseks pidi kogenud manatargaga sauna minema ja keetma seal musta kassi. Pühendatu pidi alla neelama nelikümmend kassi luud, seejärel aga minema hiiglasliku konna suust sisse ja läbima tulekatse.

Kindlalt usuti, et surnud manatark võis ellu ärgata, muutudes surmavalt ohtlikuks kõigile lähikondlastele, isegi omastele ja sõpradele. Nende kaitsmiseks palus teadmamees end matta üldiselt tavaks olevaid norme rikkudes. Näiteks ütleb ta enne surma oma naisele, et teda ei pestaks ning maetaks juba järgmisel päeval. Ühtlasi keelab tark naisel ööseks koju tema surnukeha juurde jääda. Metsas surev manatargast jahiartelli juht annab jahikaaslastele korralduse matta end väljakäiku jne. Teadmamehe elustumise takistamiseks soovitati tal pärast surma kinni siduda kas vasaku käe nimetissõrm, väikeste kanepisalkudega suured varbad või jalasääred või siduda kinni nii sõrmed kui varbad. Manatark tuli matta nägu alaspidi, tema tagumikku aga pidi lööma lepateiba. Permikomid panid targa kirstu seitse nukku, muidu viivat ta endaga veel seitse inimest kaasa.

Usk nõidusse ja teadmameestesse säilib, eriti maakohtades, vähemal või suuremal määral ka tänapäeval.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Ilyina 1992, Iljina 1993, Janovitš 1903, Klimov 1991, Rotšev 1994, Sidorov 1928, Šabajev & Nikitina 1993, Teplouhiov 1895, Uotila 1989, Wichmann 1916.

N. Konakov

TEINE ILM – mödar jugõd üldine, **mödar jugid** üe, **mödor jugõd** ud, iz'va, **mödor jugõt** pk, **tõsdor jugõd** ud – hauatagune maailm, surnute mütoloogiline elupaik.

Hauatagune ilm on lahutamatu seotud ettekujutustega surmast ja inimese elust pärast surma. Komide kujutlused teise ilma asukohast on vastuolulised. Ühest küljest arvati, et see on eraldatud elavate maailmast geograafiliselt ja asub kaugel põhjas. Sellisel juhul tuleb surnul läbida pikk ja raske teekond üle kõrgete mägede ning läbi metsade ja jõgede. Teisest küljest on hauatagune ilm justkui elavate maailma sees, olles samas vaimude nähtamatu maailmana inimeste nähtavast maailmast eraldatud. Seepärast osalevad surnud vahetult elavate töödes: aitavad (või tekitavad kahju) majapidamises, jahil, kalapüügil, põllutöodes jne (vt surnu). Kahesugustele andmetele teisest ilmast pöörasid tähelepanu juba selle ainetiku esimesed uurijad. Vassili P. Nalimov oletas, et surnud viibivad

elavate seas, kuni neid mälestatakse, siis aga siirduvad “teisele planeedile”.

Teise ilma erinevaid kirjeldusi on vähe. Hauataguses ilmas seisvat põleva tõrvatiigi kaldal (*s'ir bi guran*) suur pikkade jalgadega katel. Omöl' (siin on ta saatan, kosmogoonias aga “tume” demiurg) viskab katlasse inimhingi. Katla lähedal seisavad valged tared, vagade inimeste elukohad. Rohkem on levinud Nikolai Zavarini poolt juba 19. sajandi keskel kirja pandud versioon. Teine ilm on tulejõega ümbritsetud järsk ja libe mägi. Mäe tipus asub paradiis, kuhu pürgivad surnute hinged. Peaingel Miikael viib vagade inimeste hinged paadiga üle tulejõe, patuste hinged peavad aga kitsast latti mööda üle jõe minema. Tulejõe kujundis võib aimata põrgut või allilma, kuhu patused kukkudes kaovad. Versiooniti ümbritseb paradiisimäge “põlev tõrvajõgi” (*s'ir bia ju*), lihtsalt tuline oja, jõgi või meri. Kaasaegsed teated teisest ilmast kujutavad endast põhiliselt unenägede kirjapanekuid, kus peamiseks motiiviks on unenägija (elava inimese) retk teise ilma. Seejuures säilivad tänapäevastes kirjapanekutes teise ilma arhetüübilise skeemi põhilised parameetrid. Nõnda realiseerub teise ilma üldkontseptsioon ilmaruumi kõrgeima ja madalaima punkti – paradiisi ja põrgu – vastandamises ning neid kujutatakse vastavalt mäe ja seda ümbritseva veena (tulena).

Allilm, põrgu on ontoloogiliselt vees asuv koht. “Ülemise” tasandiga võrdse “alumise” tasandi, põrgu, teket on mütoloogias põhjendatud mitmeti: 1) taevast alla kukutatud “tume” demiurg Omöl' siseneb allilma maasse taotud teiba august; 2) Jumal neab ära esimese naise, kes tappis Omöl'i ässitusel oma 12 tütart; naine langeb põrgusse, kus temast saab surm, tema tütardest aga haiguste vaimud; 3) komide müütilised esivanemad tšuumid matavad end ise või lähevad maa alla, tehes sellega lahti “allilma” ja saades esimesteks surnuteks; 4) põrgu “teevad lahti” kaks esimest surnud patustajat – joodik ja ihnur (vt põrgu).

Esialgul oli allilm surnute hingede ainuke asukoht. Kosmilise kokkuleppe kohaselt annab Jen kõigi surnute hinged allilma peremehele Omöl'ile, et see õpetaks teda rauda taguma. Kristliku religioosse doktriini vastastikune mõju toob nähtavale aga ebakõla vagade inimeste ja patuste hingede eraldamatuses ja samuti nende asukohas. Mütoloogiline teadvus tajub eraldamatust kaosena, otsese ohuna kosmilisele tasakaalule. Kriisiolukorra lahendab Jeesus Kristus, kes täidab antud juhul demiurgi funktsiooni. Ta läheb põrgusse ning eraldab valguse pimedusest, päeva ööst (tollal valitses igavene päev *jõlavek lun*) ning vasaku paremast, pannes patused seisma vasakule ja vagad inimesed paremale. Sellest ajast saadik on teise ilma jagamisel põrguks ja paradii-

siks ontoloogiline põhjendus. Põrgu asukohta tähistatakse “all” vasakul ja pimeduses – võrreldes paradiisiga, mis on “üleval”, paremal ja valguses. Vastavalt sellele jagatakse ka surnute hinged.

Tule- või veetõkke ületamine ja mäkketõus mahuvad surnu hinge kannatuste kontseptsiooni teekonnal paradiisi. Mõlemad motiivid põhinevad patu ehk “roojuse” mõistmisel substantsina, millel on raskus. Sooritatud pattude hulk nagu suurendaks surnu hauatagust “kaalu”, mille tulemusel ta vajub sügavamale põrgu vesi-tulisesse sügavikku (vt surnu).

Kaasaegsetes kirjapanekutes ületab naistegelane veetõkke koolmekohal vajudes ninani vette; vaevaga märke ronides libiseb ta mitu korda tagasi, kuni juba kõrgel ülal hakkavad talle ette juhtuma väikesed põõsad. Sõltuvalt pattude raskusest võib ületuskoht varieeruda laiast raudsillast palgi, lati või peene ämblikuvõrguni. Viimasel juhul on ületuskoht seotud ämblikuga, kes viib surnuid üle mööda ämblikuvõrku (vrd uskumust, et kui näed ämblikku, saad varsti sõnumi). Üleminemiseks saab kasutada ka rätikuid (või riidetükke), millega kirst hauda lastakse. Udoras kasutatakse selleks ka nn “möödupuud” – kirstupikkust peenikest latti, mis kinnitatakse risti külge. 20. sajandi alguseni oli mõnes rajoonis kombeks surnuid matta paati imiteerivas õonestatud pakust kirstus. Paat oli samuti ette

nähtud takistuse ületamiseks teises ilmas. Lisaks sellele oli veel 20. sajandi alguses kombeks jätta hauale saanid, millega surnukirst kalmistule viidi – nähtavasti samuti surnu hinge hauataguse reisi jaoks.

Märke tõusmise raskust väljendatakse järsu, libeda, seebise või raudse mäe kujundiga. Pattude raskus sunnib patuse mäkketõusul alla põrgu sügavikku libisema. Eduka tõusu vältimatuks tingimuseks on kogu elu kogutud ja hauatagusele teekonnale kaasavõetud küüned, sellepärast ei visatudki lõigatud küüsi ära, vaid neid säilitati ja pandi pärast surma kirstu kaasa. Hauataguseks eluks pandi kirstu kaasa ka lahkunu poolt kogu elu jooksul kokku korjatud kammimisel väljalangenud juuksed.

Mäel satub kadunu oma surnud lähedaste hulka. Unenägudes esineb esivanemate elupaik helerohelise lopsaka rohuga aasana (vrd *jenež* ‘taevas’, sõnasõnalt ‘jumala aas’). Kirjeldustes istuvad surnud sageli söögilaua taga. Tähelepanu pööratakse sellele, et ebaloomulikult surnu ei ole laua ääres, vaid koerakuudis või kuskil mujal. Surnud kutsuvad unenägiat sööma, kuid too ütleb ära.

Teise ilma reisimise teema on komi rahvaluules laialt levinud. Eelkõige puudutab see imemuinasjutte, mille sisuks on tegelase abiellumisele eelnev retk teise ilma. Muinasjutus *Šomvukva* rändab tegelane näiteks inimtühjale põhjasaarele, kus on

peidus tema naine. Reisi raskustes, saarele mineku semantikas ning ka naise ja kaotatud vara tegelasele tagastamises, s.o uue sotsiaalse staatuses saavutamises on aimatav teise ilma reisimise idee. Teise ilma kujundite hulka kuuluvad muinasjuttudes mets, mägi ja tornjas maja ning tee sinna viib üle mere või jõe. Sageli asub “imemaa” maa või vee all.

Teise ilma reisimise teemat kasutatakse pulmaitkude tekstides struktuurina, mis selgitab tavandistsenaariumi tähenduslikku sisu. Teise ilma reisivaks tegelaseks on pruudi esindaja – neiupõli, mille metafoorseteks väljendusteks on “pats”, “pael”, “ilus neiunimi” jmt. Retk algab akna juurest, kus tüdruk itkeb, või sauna-korstnast, kust “neiupõli” suitsuna väljub. Ta muutub kuldpardiks ja lendab kiriku juurde, kuid ei leia ristil vaba kohta. Siis lendab “neiupõli” taevasse, metsalagendikule, alemaa-le ja lõpuks ujub allajõge minema. Mõnedes itkudes reisib naistegelane mööda arvukaid lisajõgesid, kuid kõik lõpeb abitu rabelemisega möllavates merelainetes.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Limerov 1998b.

P. Limerov

TEISIKHING – urös ud, üe, s, **ures** iz’va, üe, petš – varihing, inimese teisik, haiguse kehastus, looma- või linnukujuline õnnetusekuulutaja (vt varihing).

TERAS – jemdon ae, petš, ud, üe, üs, ks, **jendon** iz’va | udmurdi *andan* – ühispermi **andan* < vrd osseedi *ändon*; *uklad* üldine (< vene *uklad* ‘teras’); **stal’** iz’va, ae, pk (< vene *stal’*) – karastatud raud.

Teras nimetus on sürjakomi keeles traditsiooniliste kujutluste mõjul metallide hierarhiast läbi teinud teistkordse etümologiseerimise: *Jen* ‘jumal’ + *don* ‘tulikuum, särav, läikiv’ = *endon* ‘jumalik sära, jumalik hõõgus’ (etümolooiasõnaraamatutes antakse rahvaetümoloogia teine variant: *jemdon* = *jem* ‘nõel’ + *don* ‘hind’, mis semantika seisukohalt on tegelikult üsna kummaline).

Komi maagias ja muistendites kasutatakse terasest tehtud esemeid kaitsevahenditena nõidade ja kurjade vaimude vastu. Nõiasõnades “lukustab” või peletab teras eemale kurja vaimu, haigused ja nõiduse: *jemdon tomanön tomnala...* ‘teraslukuga lukustan...’; *tajö ukklad pörös kö verman munnõ, bos’t tajö mortsö...* ‘kui suudad läbi selle terase minna, võta see inime...’ (vt protož). Muinasjuttudes vastanduvad terasrelvad raudrelvale kui kõrge madalale või puhas roojasele: vägilase damaskuse mõök / antagonistid raudne sõjanui, vägilase damaskuse mõök lahingus / (teekon-na alguses veel tundmatu kangelase) raudnui või -kepp teel (vt raud).

Kirjandus: Lötkin & Guljajev 1970, Ossipov 1986, Rotšev 1984, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

TOOMINGAS – l'öm üldine, **l'öm pu** üe, iz'va, ll, ae, petš, skr, ks, ud.

Komi uskumustes kuulub toomingas nende lehtpuude sümbolusesse ritta, millistele omistatakse peamiselt negatiivseid tunnusjooni (nagu ka haab ja pappel). Selle põhjuseks on nende puuliikide puidu loomupärased omadused – see ei kõlba elumajade ehitamiseks oma hapruse pärast ning ilma teatava töötlemiseta pehkib kergesti. Nende omaduste sümbolne hinnang on kujukalt esitatud Luzi-Letka murdes, kus toomingat nimetatakse Kul'i puuks (*Kul' pu*). Toomingas on nende “mittepuhaste” puude reas aga erilisel kohal, kuna tema oksid kasutatakse traditsioonilises majapidamises siia maani tarbematerjalina, aga tema vilju toiduks ja koduseks ravimiks nende parkumisomaduse tõttu.

Rahvaluules esinevad toominga püsivate atribuutidena kolm värvi: must (marjad), valge (õied) ja tumebordoopunane või pruun (puit). Toomepuu nimetusest on tuletatud ka Udora komide pruuni värvi nimetus *l'ömvöi*. Paljude Siberi ja põhjarahvaste rahvaluules on puidu löikepinna punakas varjund vere metafoor.

Sõktõvi komide pulmaitkudes seostatakse toominga valged õied sümbolsest õnnistatud idasuunaga: *Asõvs'an' žö mem burs'i da / Asõvvöv l'öm dz'oridz'õs mõnda* ‘Idast õnnista mind, Kui palju idas toomingal õisi’. Ežva ja Iz'va komide itkudes on toominga õied neiupõlve metafooriks:

*Vozn'es'en'ije dõrs'a pö vöd menam
L'öm dz'oridz' tšvetöi,
L'öm dz'oridz'õs vöd,
s'o maiböröi, da...
Jedžöd, mitša dai,
Sõ dinö kö ved, meöi, kon'eranöi,
Meöi puks'a dai sököd sorootša.*

‘Taevaminemispüha aja minu
Toominga õieke,
Toominga õieke ju,
kullake ja...
Valge ja ilus,
Kui tema kõrvale ma vaeseke,
Ma istun ja temaga segunen.’

Toominga õitsemine seostub komi rahvaluules kindlalt viljakusega. Meteoroloogiliste ennete kohaselt on toominga õitsemise algus seotud öökülmadega, mis ohustavad kevadel aiamaale istutatud taimi. Toominga õitsemise järgi ennustatakse metsamarjade saaki: *Una l'öm dz'oridz' – tšöd loö, a tölös kö nuas dz'oridz'sö – oz lo* ‘Toomingaõisi on palju – tuleb rohkesti mustikaid, tuul viib õied ära – mustikasaak on kehv’. Arvatakse, et kalad koevad toominga õitsemise ajal: *L'öm dz'oridz' völon jodi kul'mö* ‘Toominga õitsemise ajal koeb latikas’. Rahvameditsiinis tuntakse toomingaõite tõmmist soovimatu raseduse ennetamise või nurisünnituse esilekutsumise kõige tõhusama vahendina.

Sürjakomi uskumustes on toominga mustad marjad õnnetuse tähiseks, puu ise aga on nukruse sümboliks: vrd *l'ömozõnõ, l'ömöstnõ* ‘uluma (hak-

kama)'. Mustade toomemarjade unes nägemine ennustab lähedase inimese surma.

Komidel on kombeks istutada toomingas taluõues mitte maja kõrvale, vaid rohkem aia äärde. Letka komid ütlevad: kui toominga oksad puudutavad akent, siis selles majas jääb keegi varsti haigeks või sureb. Udoras ja Ežva jõel arvatakse, et palkmaja alla juured ajanud toomingas võib maja elanikud hukutada. Ežva komid usuvad, et akna all kasvav toomingas "võtab pererahvalt jõudu".

Komide kombestik on toomingas matusepuu. Elatanud Letka komid, kes ei suuda enam käia kalmistul või kirikus, viivad kõikide lahkunute mälestamise läbi õueaiamaal kasvava toominga varjus. Petšora ja Iz'va komid istutasid toomingaid ristimata laste haudadele, kes maeti reeglina maja kõrvale, mitte kalmistule (handid riputavad mõnikord toomingaokstele kasetohukarbid lapse päramistega).

Petšora komidel on tänini säilinud komme valmistada surnutele kaelaristid (*perna*) toomepuu südamikust, kuna usutakse, et lahkunut ei tohi matta vasest või hõbedast ristiga. Udora komidelt on üles kirjutatud legend vaskristi imelisest ilmumisest toomepuule. Ükskord märkasid Krestovka küla elanikud küla taga kasvava toominga otsas vasest krutsifiksi. Rist toodi kirikusse, kuid järgmisel hommikul oli see jälle

vanas kohas. Nõnda juhtus kolm korda. Seejärel otsustati, et rist ei tahta toominga otsast lahkuda. Toominga kõrvale ehitati kabel, sinna asetati suur puurist ja selle risti otsa pandi "kangekaelne" vaskrist.

Komi traditsioonilises eksprestiivses leksikas ja fraseologismides kirjeldatakse toominga kujundi kaudu inimese negatiivseid iseloomujooni ja käitumist: rumala ja põikpäise inimese kohta öeldakse *l'öm pu pl'eš* 'toominga laup'; liiga kärarikka lapse kohta ütlevad Udora komid laitvalt *l'öm pu keras* 'toomingaraie'; laisku lapsi võivad vanemad naljatades ähvardada: *l'öm pu sur võjim* 'toomingaõlut on' (selle all mõeldakse vitsaga karistamist).

Permikomi muinasjuttudes on toomingast valmistatud võlukepil maagiline jõud, mis aitab tegelasel paljastada vargaid ja karistada solvajaid. Sarnased ettekujutused on omased paljude kirde-euroopa rahvaste traditsioonilisele maailmavaatele. Näiteks on teada, et karjusekepp, millele omistati võlujõudu loomade ja kurjade vaimude üle, valmistati Venemaa põhjapoolsete kubermangude rahvaste juures tavaliselt just toomingast. Elegantselt nikerdatud toomingapuust mustiline kepp *s'era bed'* oli hiljutise ajani sürjakomi valaliste keigarite piduaksessuaaride lahutamatu osa.

Kirjandus: Fintšenko 1992, Klimov 1990, Konakov 1996, Kudrjašova 1993,

Plessovski 1968, Sharapov 1995b, Šternberg 1936, L. Gribova VM, P. Limerovi VM, O. Uljaševi VM, V. Šarapovi VM.

V. Šarapov

TORKIMINE – **sučjōdlōm** üldine, **sučkalōm** ae, **bōčjedlem**, **bōčjōdlōm** üe, **bōčkalōm** s, ae, üe, **tšutjedlem** üe, **tšutjōdlōm** ae, üe – maagiline ravimisviis.

Äkiliselt alanud teravaid valusid rinnas raviti värtna torgetega. Posijanaine torkas üheksa värtnaga, iga ühega kolm korda, haiget rindkere piirkonda. Lapsest abiline küsis kolm korda: *Mōi sučjōdlan?* 'Mida torkad?'. Posijanaine vastas: *Vis'ōm sučjōdla, omōl' sučjōdla, bura da šan'a sučjōdla, važs'ōs burdžōka, šan'džōka* 'Haigust torkan, kurja vaimu torkan, hästi ja hoolega torkan, paremini ja korralikumalt kui enne'. Usuti, et nõnda aetakse minema terava valu põhjustanud kuri vaim. Sarnased rituaalid on iseloomulikud ka idaslaavlaste rahvameditsiinile.

Naise *ševast* vabastamiseks torkis posijanaine rauast naaskliga tema jalataldu. Kui väljaajamine lõppes edukalt, lahkus *ševa* karjudes haige naise kehast, naine jäi aga magama ja ärkas üles tervena.

Nii värten kui naaskel kuuluvad maagilise "12 tera" hulka, millel on sūrjakomide traditsioonilises ettekujutuses võime kaitsta kurja vaimu

eest ja teda välja ajada ning mida kasutatakse rituaalide käigus.

Kirjandus: Iljina 1997.

I. Iljina

TSIRGUPÄEV – **soroki** üldine (< vene) – 40 Sebastia märtri mälestuspäev, 9. (22.) märts.

Sel kevadisele pööripäevale lähedasel päeval küpsetati Venemaal ammustest aegadest saadik taignast lōokesi. Ka komid küpsetasid mõnes kandis taignast linde, kuid tavaliselt asendasid neid teised küpsetised. Lauale toodi kindlasti 40 küpsetist. Lapsed hüüdsid sel päeval kevadet, tegid 40 pulgakest ja laususid 40 kiilaspäise inimese nime.

Kirjandus: Konakov 1993, Kudrjašova 1993.

N. Konakov

TUISUTAAT – **Turupaika** z (< pk *turōp*, sk *turōb* 'tuisk' + *aika* 'taat, ätt')– kuri vaim, millega hirmutati lapsi.

Kui lähtuda etümoloogiast, siis ilmselt nimetati minevikus nõnda halba talveilma personifitseerivat vaimu.

N. Konakov

TULI – **bi** üldine.

Sūrjakomi müüdi järgi said inimesed tule jumalalt Jenilt. Jeni loodud ilusa

punapõskse inimese välimusega tuli hakkas oma esialgset vabadust kuritarvitama, uidates maa peal ringi ja süüdates metsi. Jen muutis seepeale tule ränikiviks ja väävliks ning inimesed hakkasid tule saamiseks kasutama tulekive ja tikke.

Permikomi rahvaluuletsükli *Legend Perast* ühes loos kujutatakse Perat kangelasena, kes hangib inimestele taevase tule. Pera läks vikerkaart mööda taevasse ja üritas päikesele nii lähedale pääseda, et saaks selle küljest tüki ära murda. Katse ebaõnnestus, kuid Pera saavutas oma eesmärgi hiljem. Päike sattus Pera ja oma tütre Zaran'i abiellumise pärast raevu ning hakkas pööraselt lõõskama, ähvardades maa peal kõik ära kõrvetada. Pera ja ta seitse poega tõmbasid oma võimsad vibud pingule ja lasid nooled päikse pihta. Päikse küljest murdus lahti suur tükk, mis pudenes lõpmata paljude tuledena laiali üle kogu parma (Uurali-äärne taiga). Nii lõppes maa peal väljakannatamatu kuumus. Muinasjuttudes saavad metsas ilma tuleta jäänud jahimehed selle tule mingilt vanamehelt hästi jutustatud muinasloo vastu.

Permikomi muinasjutus *Kami juurde tule järele* on tule hoidjaks Kam, kes elab metsaonnis ja puhub oma ahjus tuld hõõgvele. Kami juurde tule järele saadetud poiss lahendab ära talle antud mõistatuse, varastab tuletuki ja põgeneb tänu kaasavõetud võluesemetele. Hiljem tapab tema

õde (selleks ajaks olid nad juba vaestlasteks jäänud) healt nõialt saadud võluesemete ja nõuannete abil Kami. Lapsed saavad ise tule hoidjateks ja jagavad tuld inimestega.

Komide kujutlusi tulehaldjast jäädvustatud ei ole. Teatud võim tule üle arvati olevat saunavaimul ja rehetondil, kes võisid rahulolematuse korral oma elukohast lahkuda. Nende lahkumise järel puhkes hoones tulekahju. Mõistatustes võrreldakse tuld ritva mööda jooksva linnuga, kes poetab maha punaseid mune. Permikomid uskusid, et ühes külas puhkes suur tulekahju, kuna kaks poissi lõhkusid linnupesa ning tõid linnupojad koju ja andsid need kassile. Mõni päev hiljem nägid inimesed lindu lendavat, põlev peerg nokas. Ta istus kord ühe, kord teise pesalõhkuja kodu õlgkatusele. Peagi süttisid majad põlema.

Kunagise tulekultuse rudimendid säilisid jahinduses. Enne söömahakamist söötsid jahimehed kindlasti ka tuld – viskasid tulle leivaraasukesti. Keelatud oli tulle sülitada, eriti aga tulle kusta – käsust üleastuja huuled ja suguorganid läksid kärna. Tuld ei tohtinud jalgadega surnuks tallata, vaid seda pidi kustutama veega. Tulele omistati puhastavat jõudu, eriline jõud oli hõõrumise teel saadud tullel – *dz'urk bi*. Veel 20. sajandi alguses süütasid ühe Sõktõvi-äärse küla talupojad ülemäära siginenud huntidest lahtisaamiseks hõõrumise

teel tule. Nad põletasid sellel tulel avalikult ühe kinnipüütud hundi, jälgides rangelt, et ükski osa temast ei jääks põletamata.

Kirjandus: Fuchs 1924, Kandinski 1889, Klimov 1990, Klimov 1991, Ožegova 1989, Sidorov 1928, Supinski 1935.

N. Konakov

TUNNÕRJAK üldine, **Tövnõrjak** üldine, **Tuvnõrjak** petš, **Tundõrjak** üe, petš, iz'va, **Tul'põrjak** ud, iz'va – võimas nõid, Ülem-Ežva rahvaluuletegelane.

Tunnõrjaki nõiavõimu tagasid tema kuus abivaimu. Teise versiooni kohaselt õppis ta nõiduma Volgal röövlisõjõugus olles. Tunnõrjakil oli võim vete üle. Ta võis reisida jõe põhjas suurte kauguste taha, tingimusel, et ta ei puuduta endast möödajuuvaid kalu. Tunnõrjak võis sellise reisi tarbeks ka ise kalaks muutuda. Tunnõrjak viskas jõepinnale lehmanaha, sättis end koos sõpradega selle peal sisse ja korraldas pidusöömingu. Vaenlaste eest põgenemiseks piisas, et Tunnõrjaki kõrval oli toober veega. Peol, kõigi kohalviibijate silme all, võis ta end nii ära peita, et keegi ei leidnud teda üles, kuni ta ise nurgast luua tagant välja tuli. Tunnõrjak võis ka tulevikku ennustada.

Oma nõiavõimeid kasutas Tunnõrjak peamiselt inimestele kahjutegevuseks. Röövlisalgala eesotsas röövis ta jõel sõitvaid laevu, neid lausu-

misega peatades, rüüstas külasid. Tunnõrjakist ei saadud kaua jagu, kuna ta oli tavalise relvaga haavamatu. Tunnõrjaki surma kohta on mitu versiooni. Tabatud nõid tapeti tema enda nõuandel teda ristikujuliselt ja tagantkätt tükkideks raiudes, eelnevalt lõigati katki nõia vöö. Tunnõrjaki armuke sai teada nõia haavamatus saladuse ja rääkis sellest tema vaenlastele. Tunnõrjak tapeti pärast seda, kui tema naine võttis ära tema jõu – andis nõiale juua loputusvett, ajas maha tema habeme ja viskas majast välja kogu vee. Tunnõrjaki tappis teine nõid, tulistades teda sõnutud leivakuuliga.

Kirjandus: Arsenjev 1891, Plessovski 1979, Popov 1938, Rotšev 1984, Sidorov 1924, Sidorov 1928, Zolotilov 1863, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

TUUL – **töv** ae, skr, ud, pk, **töl** üe, üs, ll, petš, ks, **töö** üe, iz'va, jem, **töl** jazva | udmurdi *töl* | | soome *tuuli*.

Sürjakomi müüdi kohaselt oli tuule loojaks Jen. Omöl' lasi aga tuule lahti ja see hakkas lõhkuma maju, ümber lükkama heinakuhje ning murdma puid. Inimesed palusid Jenil vallatlevat tuult vaigistada. Jen sidus tuule kinni ja keelas tal möllamise. Sest ajast muutus tuul vaikseks ja leplikuks, kuid siiski pääseb ta mõnikord Omöl'i ässitusel lahti ja toob kaasa purustusi. Sellist tuult (nagu ka tema

murtud puid) nimetavad sürjakomid *s'ila*, *s'õv* üe, *s'iv* ae, ud, *s'õõ* jem, *iz'va*, üe, *s'õla* üe, ll.

Muistendites on torm ja tuul tavaliselt vastavuses kurjade vaimude ja metsavanaga, tormimurdu nimetatakse “metsavana teeks” või “metsavaimude pulmateeks”. Kui sürjakomi jahimees jääb puu alla öömajale selleks puult luba küsimata, tuleb tuule kujul metsavana ja palub tal lahkuda, kuna inimene olevat end tema tee seadnud. Kui tuul heinateo ajal heina laiali pillub, visatakse vastu tuult üle vasaku õla midagi teravat (nuga, kirves). Selle motiiviga on seotud üsna levinud muistendid teises ilmas käimisest. Vastu tuult noa (kirve) visanud inimene kohtab turul inimese välimusega metsavana, kes müüb tema visatud eset. Jahimees satub juhuslikult metsavana (harvmini vetevaimu) majja. Majaperemees kaebab, et vastu tuult visatud ese löi ta pojalt silma välja (raius käe maha) ning kui süüdlane ei suuda seda terveks ravida, tuleb tal enda silm ära anda. Samas ei pea heinateol tuule taltsutamiseks kindlasti just vastu tuult nuga viskama. Sürjakomi naised peletavad tuule eemale sõnadega: *Tölö*, *tölö*, *põtsõd kulis* ‘Tuul, tuul, su vanaema on surnud’. Nende sõnade järel lendavat tuul kohe matustele.

Kui suvel on liiga palav, tuleb vilistada, et tuul tõuseks. Tavaliselt aga välditakse vilistamist: *En šutl'av*, *n'ešut' nuas* ‘Ära vilista, nešut viib ära’,

kuna selle peale võib tulla tuulena kuri vaim ja sind ära viia. Sürjakomi muistendites “äraviidutest” kannab kuri vaim tuulena (*tõvnõr*, *s'ivnõr* petš, ud, *šuvgei*) inimesi ööd ja päevad õhus ning viib kaugele ära, vahel kaovad inimesed jäädavalt. Sellega on seotud väljendid, mis viitavad hüvitamatule kaotusele või millegi kergelt saamisele ja kaotamisele: *tövjöv munnõ* (‘tuulde minema’), *tövjöv ledz'nõ* (‘tuulde laskma’), *töv jölös' vois*, *töv jölö munis* (‘tuulest toodud, tuulest viidud’).

Tuulena liiguvad mõned nõiad. Ühest küljest rõhutab see nende seost teispoolsete jõududega, teisest küljest aga tõstetakse esile ebainimlikku liikumiskiirust. Vrd *tövz'õnõ* ‘tuulel tõusma; kiiresti liikuma’, *tölödnõ* ‘läbi tuulama; tuulel kuivatama; kiiresti jooksuma’. Ühes Ežva ülemjooksu muistendis sõi nimetu nõid hommikut Nivs'eris, lõunastas ja kuivatas jalarätte Razõbis Ežval, õhtut aga kavatsetes süüa Petšoral. Rahvaetümoloogia järgi pärineb tuulekiirul liikuva Tunnõrjaki (Tul'nõrjaki) nimi sõnast *tunnõr* (‘aikese-eelne tuul’) või *tõlnõr* (‘tuul’). Tegelikult nimetavad sürjakomid igasugust rändurit *tövjöv mort* (‘tuulest inimene’), vrd ka *tölön vajõma* (‘tuulest toodud’), *tölödõma* (‘sisse puhutud’ abieluvälise raseduse kohta).

Komide ettekujutustes käsitletakse tuult kõige sagedamini loodusjõuna. Mütoloogias on osaliselt

isikustatud vaid põhjatuul *voi töv*, mis assotsieerub sageli Voipel'iga. Mõnedes rahvajuttudes ja mütoloogilistes jutustustes kõneldakse kohast, kust tuuled saavad alguse ja kus nad puhkavad – tuulte pesakivist (*töv poz iz* või *töl poz iz*), mis vastab konkreetsele kaljule Uralis. Rahvaluules, eriti tavandilauludes esinevad metafooridena lõunatuul *lun töv* ja põhjatuul *voi töv*. Lõunatuult seostatakse vanemate, muretu elu ja õnnega, põhjatuult aga raske, õnnetu eluga sugulastest eemal ning surmaga. Seetõttu nimetatakse pulmaitkudes pruudi isa ja venda, surnuitkudes surnut ja nekrutiitkudes nekrutit tõkkeks põhjatuule eest (*voi töv sajöd*). Tuultest eristatakse veel loodetuult *rõtövvoi töv*, mida seostatakse halva ilma (tuisk, kestev sadu) ja *vanemate* (surnute) meeleepahaga. Sellise tuulega näkkab kala hästi.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Lötkin & Guljajev 1970, Nalimov SUS, Ossipov 1986, Sidorov 1928, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

TŠIKÕŠ – permikomi Kudõm-Oši pärimuse naisnõid (vt Potõs').

Tšikõš oli võimas nõid – Kudõm-Oši juhitud muistse permikomi hõimu ülempreester või üks nende tähtsaim paganausupreester. Ta võis inimesi nii kaetada kui ka terveks ravida, suutes isegi tapetuid ellu äratada. Tšikõši lähimad abilised ja sõbrad olid

metsa- ja vetevaimud. Kui Kudõm-Oš siirdus koos suguvendadega kaugetele kaubareisidele, ohverdas Tšikõš nende sõidu edukuse tagamiseks metsa- ja vetevaimule.

Üksikutes episoodides esineb Tšikõš Kudõm-Oši vastasena. Näiteks oli ta kategooriliselt vastu Kudõm-Oši otsusele viia oma linnus üle kõrgele jõekaldale, kus asus sugukonna paganausu tempel ja kuhu oli maetud Kudõm-Oši isa – endine sugukonna-pealik. Tšikõš soovitas ka Kudõm-Ošil minna kosima mansi vürstinnat Kostõt, teades, et keegi neiu kosilastest ei pöördu koju tagasi. Mõlemal juhul osutus Kudõm-Oš võitjaks. Tegemist võib olla paganausu preestrite rolli kahanemise ja sugukonna ülemkihi võimu tugevnemise protsessi järelkajaga rahvaluules.

Kirjandus: Klimov 1964.

N. Konakov

TŠOVI JÕE TÜDRUK – Tšov jusa nõv skr – vetevaim.

Sürjakomi pärimuse kohaselt uppusid kunagi Tšovi ülemjooksul (Sõktõvkari linna lähedal) jõe hauakohta mingid tüdrukud. Pärast seda hakati seal nägema suurte mändide okstel istuvat valges riides pikkade juustega tüdrukut. Neiu ketras lakkamatult. Kui pilved öösel kuu kinni katsid, vilistas ta läbilõikavalt ja karjus: "Valge, valgusta!" Ning pilved läksid kohe

laiali. Selle tüdruku pärast oli Tšovi jõe ülemjooksul keelatud puid raiuda.

Kirjandus: Uotila 1989.

N. Konakov

TŠUUDID – tšud' üldine, **tšud** skr, ud, ks, üe, pk, **tšuid** ae, iz'va, **tšud'in** üe, **tšudz'im** ud, **tšut'** pk, **tšutško** pk – müütiline rahvas: 1) müütilise aja tegelased, keda kujutleti esiisadena; 2) muistsest rahvast pajatava legendi tegelased; 3) muistenditegelased, vaimud (permikomidel).

Müüdid tšuudidest kui müütilise aja inimestest on levinud peamiselt permikomide seas. Tšuudid on mustad zooantropomorfised olendid (seajalad, karvasus). Tšuudide universum kujutab endast vertikaalselt maksimaalselt kokkusurutud ruumi. Tšuudi naine ulatab vabalt käega taevast puudutama. Ruumi kokkusurutuse põhjuseks on tšuudi rahva kääbuslikkus (rohi on neile metsa eest; nad peidavad ennast äkkepulga taga). Kõrreliste põõsataolisus ja viljapea loomine kogu kõrrel (sealjuures tšuudid ei külva vilja, vaid see kasvab iseenesest) kõneleb nälja puudumisest ja väljendab tšuudide heaolu. Tšuudi lapsed kõnnivad ja räägivad sünnist saadik. Need tunnusjooned üheskoos väljendavad Kuldse ajastu müütilist kontseptsiooni.

Nende müütide põhiline paatos seisneb tšuudide ideaalse maailma

muutumises tänapäevaseks ebatäiuslikuks maailmaks. Selles muutmises on täielikult süüdi tšuudid, sellepärast rõhutatakse tekstides tšuudide “valesid” tegusid (jutustaja arvates), mis kutsusid esile maailma pöördumatu muutumise. Näiteks kaevasid nad põllumaale auke, niitsid peitliga heina, kirve asemel kasutasid heksli-rauda, löiksid vilja naaskliga, hoidsid vilja saapasäärtes jne. Tšuudide kaootilised teod ja käitumine väljendavad samuti kääbuste maailma hävimise ideed. Lagunemise haripunkti tähistab “pattulangemise” motiiv. Tšuudi naine kleebib taeva külge pannkoogi, millega oli pühkinud lapse tagumikku. Nõnda rüvetab ta taevast, jumalat Jeni ja tema antud toitu. Vrd variantidega: tšuudi naine puudutab taevast kaelkoogu otsaga ja solvunud taevast kerkib kõrgemale; naaskliga viljalõikamisest väsinud tšuud kisub viljapuhmaid kätega välja – Jen neab ta ära ja taevast tõuseb kõrgele.

“Laiuti” kasvavad põõsataolised kõrrelised asenduvad “ülesse” kasvavate ühe viljapeaga kõrrelistega. Kasvama hakkavad kõrged valged kased. Samaaegselt asenduvad kääbustšuudid pikkade inimestega. Uued valged pikad inimesed on vastandatud lühikestele mustadele tšuudidele. Lisaks kaotavad inimesed võime käia ja rääkida sündimisest alates ning saavad teist (loogilist) tüüpi teadvuse. Kõik see fikseeritakse tõeliselt inimliku loomusena erinevalt elnenud

tšuudilikust, mitteinimlikust loomusest. Tšuudid ei kohane saabunud muutustega ja hukuvad end ise maha mattes. Tšuudide enesetapu tõttu tekib maailma surm, tšuudid ise aga demoniseeruvad. Nii asendub kääbustšuudide müütiline aeg “pikade” inimeste profaanse (empiirilise) ajaga.

Kääbustšuudide hukkumist dubleeritakse erinevates variantides. Tuntuimad versioonid on seotud tšuudi leitud sirbi motiiviga – märk tulevastest muutustest. Valed teod sirbi suhtes põhjustavad tšuudide hukku: 1) sirp ajab paadi ümber ja tšuudid upuvad; 2) sirp lõikab tšuudil pea maha ja tema seest ronivad välja roomajad, putukad, vaimud ja inimene; 3) sirpi nähes muutuvad tšuudid sisalikeks.

Demoniseerunud tšuude tuntakse küll nime all *tšud*, kuid need on juba empiirilise aja mütoloogilised olendid, kes põhimõtteliselt erinevad Kuldse ajastu tšuudidest. Permikomide ettekujutuste kohaselt on *tšud* kuri vaim, kes elab pimedates kohtades, mahajäetud majades, saunas, rehes, keldris, metsas, vees jmt. Välimuselt sarnanevad nad kääbustšuudidega. Kuigi nad on nähtamatud, võivad nad ilmuda inimese või loomana. Demoniseerunud tšuudide elulaad sarnaneb inimeste omale: nad abielluvad, sünnitavad lapsi, söövad, joovad, peavad loomi jne. Lisaks vahetavad nad lapsi (vt vahetatatu) ja täidavad

jõuluaegsete vetehaldjate funktsioone (vt jõuluaegsed vetehaldjad).

Mütopoeetilises traditsioonis mõeldakse tšuudide all ka: 1) komi vägilasi ja paganausulisi; 2) teist rahvast (mitte komisid); 3) röövleid; 4) kiriku lõhestajaid (raskolnikuid). Permikomide ettekujutustes on legendaarsed tšuudi vägilased mitmete permikomi asunduste ja linnuste (*kar*) rajajad. Teada on mõnede linnuste nimed: *Kurogkar*, *Ošmõs*, *Bõl'dogmõs*, *Karla* jne. Tšuudi linnused olid omavahel ühendatud maa-aluste käikude ja teedega. Vägilastest tšuudid paistisid silma oma sõjakuse, kõrge kasvu ja haruldase tugevuse poolest. Sellele viitavad ka tuntud rahvaluulemotiivid nagu sõjanuiade, kirveste ja kivide viskamine ühest linnusest teise või kõrgelt kaldalt palkide veeretamine ründava vaenlase peale. Tšuudi vägilased sõdisid kallaletungivate vaenlastega, Permi Stefaniga, ktooniliste jõududega (vt Pera), nad olid kultuurikandjad (vt Kudõm-Oš). Kui tulid uued inimesed (praeguste inimeste otsesed eelkäijad), kui saabus kristlik ajajärk või uued ajad, matsid tšuudi vägilased end maha. Teise versiooni kohaselt muutusid nad kivideks. Pärast hukkumist said tšuudi vägilastest enda rajatud asulate kaitsjad.

Ühine oli sūrja- ja permikomide suhtumine tšuudidesse kui paganlikesse esiisadesse. Põhilisi teateid paganlikest tšuudidest sisaldavad rahvajutud, mille süžeed põhinevad

pärast elanikkonna ristiusustamist tšuudide kõnealuselt piirkonnast kadumise motiivile. Õigeusu vastuvõtutest said komid, ristimata rahvas jäi aga tšuudideks, kes 1) matsid end maha; 2) lahkusid sellest piirkonnast; 3) läksid vastamisi Permi Stefaniga.

Enim levinud on legendid tšuudide enesematmisest. Tšuudide linnused asusid kungastel, mida tänapäeva toponüümikas nimetatakse tšuudi kungasteks. Teateid on ka tšuudi järvedest. Taolistest kohtadest leitud suuri luid peavad komid tšuudi vägilaste luudeks. Tšuudid elanud koo-
bastes, sagedamini muldonnides või aukudes, mille katust toetas neli posti. Legendi tegelased, kes ei tahtnud vastu võtta uut usku, läksid peredega muldonnidesse, raiusid läbi tugipostid ja matsid end oma maja rusude alla. Neis tšuudi aukudeks nimetatavates matmiskohtades võivad tšuudid end ilmutada, inimesed võivad näha viirastusi – seetõttu peetakse tšuudi auke “ebapuhasteks”. Siiski, veel 1920–30ndatel aastatel korraldati neil haudadel tšuudide mälestamisi (permikomi *važesö kas'tölöm*; vt esivanemad). Tšuudi aukudega on seotud ka ettekujutused tšuudide peidetud varandustest, mis võivat seal ilmuda erinevate loomade kujul.

Ennast matvate tšuudide legendide kõrval esineb ka jutte põgenevatest tšuudidest. Tšuudid osutanud ristiusustamisele vastupanu, kuid olla lõpuks sunnitud lahkuma.

Sürjakomide arvates läinud tšuudid põhja ning segunenud seal neenetsite ja obiugrilastega. Nende liikumisteed tähistavad põgenemisolusid selgitavad kohanimed. Pezmögi külast lahkusid tšuudid Vanade inimeste teed mööda (*Važ jöz tui*). Ežva ülemjooksul hukkus osa lahkuvaid tšuude Tšuudi järvel (*Tšud'in tō*) ja Tšuudi neemel (*Tšud'in lōa*). Mitmeid kohanimedid Vis'eri jõel seostatakse tundmatu tšuudi naise põgenemise ja hukkamisega. Ta kaotas põgenedes oma asju, mille järgi said nime mitmed ojad, järved ja jõed. Saapaojja (*Sapōga šor*) uppus naise saabas, Kõdunenud kasuka järve (*Sis' pas'a tō*) viskas ta oma kasuka jmt. N'õvs'eri jõel uppus ta lõpuks ise, sellepärast arvatakse rahva hulgas jõe nimi tulenevat sõnast *nōv s'ōra* 'tüdrukuga'. Udoral on levinud legendid tšuudi vürstinnast, kes viskus vette, kui Permi Stefan sõitis kiviparvel tema juurde (vt Udora vürstinna). Põgenevad tšuudid ei saanud viia kaasa kogu oma kulda ja peitnud selle nõiutud kohtadesse ning järvede põhja.

Suhtumine paganlikesse tšuudidesse on kahetine. Neid tunnistatakse küll komide otseste esivanematena, kuid paganlust seostatakse kultuurilise mahajäämuse ja metsikusega (vrd skr, ae *tšud' kod'* 'inimpelglik, metsik', sõna-sõnalt 'nagu tšuud'; skr, üe *tšudjavnō*, ks *tšuidalnō*, ae *tšuit'tšinō* 'olla inimpelglik, kartlik, metsik'). Tšuudid on seotud “roojuse-

ga”, sellest tulenevad ettekujutused tšuudide saatanast põlvnemise kohta. Permikomid tunnustasid tšuude küll oma esiisadena, kuid väitsid siiski, et tšuudid olid paganlikud, aga permikomid on alati õigeusklikud olnud. Tšuudide elamuid, muldonne ja auke, vastandatakse õigeusklike permikomide majadele. Ristimata tšuude tarre ei lubatud, sellepärast ööbisid nad saunas, laudas, rehes jne. Nendest tšuudidest tekkisidki kurjad vaimud: *põvs'an tšud'* 'sauna-tšuud', *rõnõš tšud'* 'rehetšuud', *gidn'a tšud'* 'laudatšuud' jne. Tšuudid olevat öösiti ringi uidanud ja akendest sisse piilunud, selletõttu hakanud permikomid aknaid luukidega sulgema.

Võitlevaid tšuude seostatakse ka vööra rahva või röövlitega, kes sooritasid küladesse rüüsteretki. Tšuudi röövlite ülemaks olnud nõid, keda võis tappa ainult leivakuuli või vasknööbiga tulistades. Röövlid peitnud kokkuriisunud kulla nõiutud paikadesse metsasügavuses või kaevudesse. Ümberpiiratud tšuudi röövlid matnud end koos kullaga. Permikomid samastasid tšuude ka vanausulistega, kes elasid vanemate inimeste mäletamist mööda metsaeraklates.

Komide legendid tšuudidest kuuluvad põhja-venelaste ja nende mõnede naabrite samasuguse pärimuse hulka, mis on Põhja-Euroopas levinud Skandinaaviast Uuraliteni. Pärimuse leviala lõunapiir kulgeb Laadoga järve äärest läbi Vologda oblasti

põhja- ja idaalade ja Permi-Komi Autonoomse Ringkonna. Siberisse viisid tšuudi-pärimuse ümberasujad Põhja-Euroopast.

Kirjandus: Gribova 1975, Gribova 1991, Limerov 1995, Rotšev 1984, O. Uljaševi VM.

P. Limerov

T'UVÖ, T'UVE – Ülem-Ežva rahvaluuletegelane, vägev nõid.

T'uvöl oli tugev nõiavägi ning võim vete üle. Jahiartelli juhina sundis ta vihma kaks nädalat sadama, et läbida vahemaa kahe jõe vahel. Jõgi tõusis üle kallaste ja tulvavetel liikudes ületasid jahimehed vahemaa vaevata. T'uvö võis vee all ühest külast teise rännata. Metsahaldjaga sarnaselt oskas ta “teed varastada”.

Ükskord teel jahimaadele sõitis T'uvö artellist mööda teine jahimeesterühm, mis käis aga risti vastu jahimoraali normidele. T'uvö mehed peatusid lähimas jahionnis ja mängisid kogu jahihooaja malet. Rikkaliku saagiga koduteel olles ööbis see teine artell T'uvö onnis. Kaks korda proovisid nad teele asuda, kuid pöördusid tagasi. Kolmandal korral palus jahiartelli juht neid vabaks lasta. T'uvö lubas jahimeestel minna, kuid ilma saagi ja juhita. Seejärel laadis ta püssi haavapuust kuuliga, tulistas metsa ja käskis teise artelli juhil selle kuuli üles otsida. Too läks kuuli otsima, ega tulnudki tagasi.

T'uvõl oli ka ainulaadne teleporteerimise võime. Tema artell jäi metsa peaaegu jõuludeni ja kõik jahimehed igatsesid kodu järele. T'uvõ pani seda tähele ja ütles, et on aeg koju minna, kuid ühe öö peab veel metsaonnis magama. Mehed läksidki magama, hommikul aga ärkasid kõik juba T'uvõ majas. Seal oli ka kogu nende jahisaak ja varustus. Selgus, et kõik nägid sel ööl ühesugust und: nad lennanud jahionnist välja, T'uvõ maja keskmisest aknast sisse ja heitnud ahju peale magama.

Arvati, et T'uvõ on rottide puudumise põhjuseks N'õvs'eri jõel: oma nõiajõuga pannud ta jõesuudmesse rottide tõkke. Niipea, kui mõni laev sattus N'õvs'eri jõe vetesse, jooksid rotid sealt kohe minema. N'õvs'eril pole tõepoolest rotte. Kohalik rahvas seletab tänapäeval nende puudumist paljude mürgiste taimede, sealhulgas ka pojengi (*Paeonia*) olemasoluga.

Populaarne on lugu T'uvõ ja kohaliku vägeva nõia Nasta Mat'i tülist. Kui Nasta Mat'i suri, ütles T'uvõ, et too püüab öösel teda tappa, kuid T'uvõ koer Badz'e ei luba tal mööda libedat palki T'uvõ maja poolsele kaldale tulla. Nõnda juhtuski: Nasta Mat'i leidis ülekäigukoha alles jõe ülemjooksul, kuid selleks ajaks oli nõidade tegutsemisaeg juba lõppenud.

Kui T'uvõ tundis oma surma lähenevat, hoiatas ta oma naist, et too ei jääks öösel tarre mehe surnukeha kõrvale, vaid läheks ööbima lähimas-

se külla. T'uvõ kahtlemata teadis, et võimsad nõiad võivad kasvõi üheks ööks ellu ärgata ja siis muutuvad nad inimestele eluohutlikuks. Ta ise pääses ellu ärganud Nasta Mat'i käest vaid tänu oma koerale. Viiekümne kooselatud aasta mälestuste tõttu ei jätnud T'uvõ naine aga ikkagi surnut ööseks üksinda. Ta pani surnud T'uvõ pingi peale, ise aga ronis ahju otsa. Keskööl kukkus T'uvõ jalg põrandale. Naine arvas, et ta on surnukeha halvasti asetanud. Ta ronis ahju pealt maha ning pani jala tagasi, kuid see kukkus uuesti. T'uvõ ärkas ellu ja hakkas naist taga ajama. Lõpuks sai T'uvõ oma naise kätte ja jõudis tal kõrva peast ära närida, enne kui kukk kires ja tema aeg lõppes.

T'uvõ maeti nägu alaspidi, "et ta tungiks maa sisse, mitte aga välja poole". Kaasaegses sürjakomi rahvaluules omistatakse T'uvõle ettenägemisvõimet. Muuhulgas ennustas ta ette mitmeid tänapäeva tehnilisi saavutusi: raudhobuseid (traktorid), rauast linde (lennukid) ja raudseid ämblikvõrke (elektriliinid).

Kirjandus: Rotšev 1972b, Rotšev 1984, Sidorov 1928.

N. Konakov

U

UDORA VÜRSTINNA – Udorasa öksan’.

Udora vürstinna on üksiku venekeelse pärimusteksti tegelane. Permi Stefan keelitab vürstinnat teda paadiga jõest üle endapoolsele kaldale toimetama ja ristiusku vastu võtma. Udora vürstinna keeldub ning Stefan sõidab kivi peal tema juurde. Vürstinna viskub vette ja upub. Legend kuulub komi jututsüklisse *Permi Stefani laevasõit kivi peal*, kuid sellel on hulk iseärasusi: naistegelase kõrge staatus, Stefani katse veenda kindlameelset paganausulist ristiusku vastu võtma, naise enesetapp. Ežva ülemjooksul kirjapandud samalaadses tekstis on tegelaseks tavaline jõe ääres pesu pesev naine. Naine keeldub misjonäri oma kaldale toomast, kuid ei uputa end, kui Stefan temapoolsele kaldale sõidab.

Kirjandus: Doronin 1947, O. Uljaševi VM. O. Uljašev

UHMER – gõr üldine.

Sõna *gõr* etümoloogia on üsna selge: ühispermi *gur* ‘uhmer’, eelpermi *kuire*, *küire* ‘õõnestatud puunõu’. Vrd samuti komi *gõrk* ‘õõs’, *gors* ‘(puu)õõnsus’, ll, ks *gõrkös*, üe *gurkös* ‘õõnestatud paat või ebapüsiv kitsas paat’, soome *kuiri*

‘pikk õõnestatud paat’, soome edelamurde *kuiri* ‘suur lusikas, kopsik, lamedapõhjaline paat’.

Uhmri oli suur tähtsus komide pulmakombestik: oma esimesel käigul pruudi koju ajavad kosjasobitajad eeskojas uhmri maha, koputavad sellega uksele või löövad kepiga vastu uhmrit, öeldes: *N’evesta, võrz’õ* ‘Mõrsja, nihku paigast’. Mõnes kandis istub peigmees sealjuures uhmri peale. Ežva ülemjooksul seoti tüdrukute pulmaeelsetele istjatele (*kolip*) tulnud peigmehele uhmer selga ja kihutati ta niimoodi minema. Sõktõvi keskjooksul (Kibra külas) eksisteeris uhmri tampimise komme (*gõr maikõm*), mis seisnes selles, et peigmees ja tema sõbrad tõstsid mõrsja kodus uhmri vee jaoks mõeldud pingile tarenurgas (või ahjulattidele *s’or*), täitsid selle ohetega (harjasetaoline moodustis kõrreliste sõkaldel) ning puistasid siis kohalviibijad ohetega üle. Uhmri kummuli lükkamist peeti mõrsja pere alustugede rikkumiseks. Seda kinnitab tõsiasi, et neis piirkondades, kus uhmrit pulmakombestik ei kasutatud, lükkasid kosjasobitajad koos ülalmainitud sõnadega “Mõrsja, nihku paigast” kohalt laua.

Seoses sellega pakub huvi asjaolu, et sürjakomid nimetasid ilma laulatusega kooselu abieluks uhmri ümber pöörlemisega (*gõr gõgõr gögralõmõn götras’õm*) või laulatuseks uhmri ümber (*gõr gõgõr ventšaitšõm*). Istjate- ja lastemängus *gõtras’õm* ‘naisevõtmine’

on uhmer aga raamatupuldiks. Ežva keskjooksul talutati ostetud hobust kolm korda ümber uhmri ning toideti sealt odraga. See pidi hobuse uude kodusse kiinduma panema ja andma ta majahaldja (*olös'a*) kaitse alla. Nõnda käsitleti uhmril perekonna, kodu ja kodukolde sümbolina.

Komide rahvaluules ja kujutlustes esineb uhmer inimese asendajana. Nõnda jättis nõid jahile minnes enda asemel abieluvoodisse uhmri. Muinasjuttudes libakaru poolt röövitud tüdrukutest või tagaajamisega seotud episoodides jätvavad jututegelased enda asemele uhmri, sidudes selle ümber rätiku ning märkides süljega ära silmad ja suu. Sageli kukub uhmer (kangelase asendaja) pööningult (lavatsi pealt) alla ja tapab vaenlase.

Mõistatustes seostatakse uhmril inimese või karuga ning uhmer on keha või kõhu metafooriks: *Mõr, mõr võlas gõr, gõr võlas šar, šar võlas vör – Mort* 'Känd, kännu peal on uhmer, uhmri peal on kera, kera peal on mets – Inimene'; *Bõd kerkaõn jurtõm Pedös' – Gõr* 'Igas majas peata Pedös' – Uhmer'; *Bõd kerkaõn oš tuša – Gõr* 'Igas majas karu kere – Uhmer'. Solvavad väljendid *kartõm gõr* 'viimistlemata uhmer', *gõr* 'uhmer' tähistavad kohmakat või inetut inimest. Uhmriga seotud mõistatustes ja kõnekäändudes võib sageli leida erootilist ja maagilist allteksti. Uhmer vastab sealjuures vulvale ja uhmrinui (*toin*) peenisele, millele osutavad sõnad

toinõ, tois'õnõ (sõna-sõnalt 'peeneks tampima'; allegooriliselt 'paarituma, suguakti sooritama; nõiduma, nõidusega tegelema'). Komi muinasjuttudes ei lenda Joma (erinevalt vene Baba-Jagaast) uhmriga, kuid mõnedes jutuvariantides tantsib ta uhmril maagilisi toiminguid sooritades.

Kirjandus: Nalimov SUS, Plessovski 1968, Semjonov 1990, Sidorov 1928.

I. Uljašev

ULASEPÄEV – Las'ei lun üldine – 11. (24.) veebruar.

Püha Las'ei oli koduloomade kaitsja. Mõnes kandis peeti ulasepäeval palvust. Pühale Las'eile ohverdati temanimeliste kabelite juures vasika rinnatükke, jalgu ja päid. Mõnikord toodi ohvriks ka terveid vasikaid. Kõik need annetused läksid preestri ja kiriku vaimulikkonna käsutusse.

Kirjandus: Konakov 1993, Kudrjašova 1993, Zassodimski 1983.

N. Konakov

ULL'ANA – Ülem-Ežva pärimusjuttude tegelane.

Ristitud tüdruk Ull'ana oli ristiusu neofüüt ja Permi Stefani kirglik poolehoidja. Tüdruku röövis Stefani agar vastane nõid Kõska. Ull'ana ei tahtnud uuest usust loobuda ja uputas end Ežva jõkke. Pärimuse kohaselt ehitas Permi Stefan Ull'ana hukku-

miskohale Troitski Stefano-Uljanovi kloostris. See ei vasta aga ajaloolistele faktidele, kuna klooster asutati palju hiljem ning sai nime lähima küla nime järgi (Ull'ana küla). Ull'ana enesetapu süžee on omapärane uue usu vastuvõtmisest kategooriliselt keeldunud tüdruku uppumise süžee peegeldus (vt Udora vürstinna jne).

Jutustus Ull'anast on 1990. aastal Komi Vabariigi Riiklikus Folklooriteatris esietendunud O. Uljaševi draama *Pühamate poeem (Jenkolajas jölös' poema)* aluseks.

Kirjandus: Doronin 1947, Rotšev 1984, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

UNENÄGU, UNI – vöt üldine, **vötas'öm** jem, ll, ae, skr, ks, **vötas'em** üe, iz'va, petš.

Komid tähistavad unenägu või unes nähtu kirjeldamist sõnaga *vöt*, mis erineb une või unisuse seisundist (*un, on*): *uz'nō* 'magama', *un loktō* 'magada tahtma' (sõna-sõnalt 'uni tuleb'), *topōd un* 'sügav uni', *onzil'*, *unzil'* 'unine, unisus', *on'iš* 'unisus, roidumus'. Und tajutakse sealjuures pigem "läbielamise" kui "nägemusena": *vöt vötavnō* 'und unelema', mitte aga *vidz'ōdnō* 'vaatama' või *addz'ōnō* 'nägema'. Näha võib midagi unes (*vötōn addz'ōnō*), kuid mitte und ennast.

Rahvaluuletetekstid tõendavad, et komide traditsioonilises maailmavaates tajutakse und *vöt* ja *un*

inimese juurde "tuleva" välise substanttsina. Sürjakomi hällilauludele on näiteks iseloomulik unemaailma ja tegelikkuse vahelise mediaatori olemasolu: Ežva alam- ja ülemjooksu ning Sōktōvi keskjooksu *unma lebatš* 'unelind', Ežva ülem- ja alamjooksu ning Udora *unma varōš* 'unekull', Iz'va *unmō-lebatš* 'uni-lind':

Unmō-varōš, untō vai
Poztōm kōkōi, poztō tetš

'Uni-lind, uni too.
Kodutu kägu, pesa tee.'

Unma varōš, untō vai
Poska varōš, postō tetš

'Unekull, uni too.
Trepiga kull, trepp tee.'

Komi traditsioonilises kultuuris järgiti magava inimese suhtes tervet hulka keelde, kuna arvati, et magamise ajal lahkub hingushing *lov* inimese kehast ja eksisteerib omaette, näiteks hiire kujul. Arvati, et magajat ei tohi järsult äratada, muidu hing ei jõua kehasse tagasi pöörduda. Samuti ei tohi määrida magaja nägu, kuna hing võib keha mitte ära tunda. Samal põhjusel peab magavat inimest nimepidi äratama. Keelatud oli äratada ja puudutada inimest, kes jäi magama sobimatul ajal, kuna arvati, et ta võib teisi nakatada haiguslikku nõrkusesse ja unisusse.

Folklorist Juri Rotšev määratles laste äratuslaule verbaalmaagilise žanrina ja võrdles neid peigmehe

äratamisega pulmakombestik us ning muinasjutumotiiviga “une katkestamiseks lauluga magaja poole pöördumine”. Tähelepanu väärrib, et uneseisundi nagu ka inimese surmaseisundi folkloorsetes kirjeldustes ei kõnelda mitte ainult hingushingest *lov*, vaid ka varihingest *ort*. Arvati, et *ort* võib magamise ajal inimese peale langeda ja inimene võib sel juhul lämbuda. Teiste materjalide järgi teeb inimese *ort* magamise ajal seda tööd, mida inimene tegi ärkvel olles.

Halba unenägu *l'ok vöt* võrreldakse sageli haiguse ja surmaga. Arvatakse, et halb unenägu peab inimesest välja tulema nagu haigus tuleb paranemisel kehast välja. Petšoral öeldi: *Virõs petõ, i vis'õmõs al'i l'ok võtõs petõ žõ* ‘Veri tuleb välja ning haigus või halb unenägu tuleb ka’. Permikomid ütlesid: *On petõ, võg petõ* ‘Unenägu tuleb välja, kurjus tuleb välja’.

Sürjakomi muinasjuttudes esinevad fraseologismid *vudžer-võt* ‘vari-unenägu’ või *võt vudžör* ‘unenäo vari’. Komide uskumuste kohaselt ei hülga öine nägemus inimest pärast ärkamist, vaid jälitab teda nagu vari. Seetõttu läheb enne keskpäeva jutustatud halb unenägu kindlasti täide, vaid loojuv päike võib loo halvast unenäost ära viia. Halva unenäo lummuse kaotamiseks tuleb seda jutustada tule või voolava vee ääres: tuli hävitab halva unenäo jõu, vesi viib tagasi teise ilma. Ežva-äärsed komid arvavad aga, et halba unenägu tuleb jutustada

seisva vee ääres. Soo või võrendik on neil teise ilma piiri metafooriks samamoodi nagu Jemva komidel kelder või ahjutagune ruum. Head unenägu ei tohi teistele ümber jutustada, muidu ei lähe see täide. Halvast unenäost võib vabaneda, kui kohe pärast ärkamist kolm korda vasaku käega tõrjuvalt vehkida ja kolm korda lausuda: *Kõttšõ vojõs, settšõ võtõs* ‘Kuhu öö, sinna unenägu’. Painavate unenägu- de ärahoidmiseks kasutasid komid traditsioonilisi kurjade vaimude eest kaitsvaid amulette: torkasid padja sisse ilma silmata nõela, panid noa padja alla, heitsid magama vöö palja keha ümber, lugesid enne magama jäämist teatud kindlaid palveid jne.

Uni on hauataguse maailmaga ühendusse astumise kõige kättesaadavamaid viise. Unenägu- de jutustamine, mida tavalistel päevadel alati heaks ei kiidetud, oli iseloomulik mälestamis- ja matusekombestikule ja jõuluajale, mida peeti endelisele unenäole (*ina vöt, imitõs' võt*; sõnasõnalt ‘kohale jõudev unenägu’) kõige soodsamaks ajaks. Endelise unenäo esilekutsumiseks pandi karbikesse viis tarakani ja seoti see parema jala suure varba külge. Väljavalitu unes nägemiseks sõid tüdrukud enne magamaminekut lusika- või sõrmkübaratäie soola või jahu ning jõid peale samapalju vett. Pärast seda panid nad päitsi alla peergudest kaevu koos vahast tehtud väikese ämbriga ja lausuisid: “Peiu-peigmees, tule minu juurde vett ammutama, too mulle juua.”

Unenägude järgi ennustasid permikomid ka haiguse või kaetamise põhjuseid: “Manatark *tödös*’ paneb riidetüki sisse näputäie soola või humalat, küünlatüki ja tuletiku. Teeb sellega päripäeva kolm ringi ümber valutava koha, seob siis kaltsu kinni ja asetab kolmeks ööpäevaks pühasenurka ikoonide alla. Sel perioodil püüdis haige meelde jätta unenägusid, mis pidid kätte näitama haiguse põhjuse”. Välitöömaterjalidest on teada, et unenägude seletamisega tegeles teatud liik inimesi Petšora-äärsete komi papita vanausuliste hulgast. Selliseid inimesi nimetati reeglina hukkamõistvalt nõidadeks (*jeretn’ik*). Võõraste unenägude seletamise anne arvatakse olevat pärilik.

Komide juures pole tänapäevani saanud levida kirjalikud unenägude seletajad, kuna unenägude “ennete” seletamisel puudub range ühetähenduslikkus. Lahkunuga unes kohtumine võivad näiteks une kontekstist sõltuvalt ennustada õnnetust, jahiõnne, ilmamuutust, anda tunnistust surnu unustamisest või ülekohtu tegemisest talle või tema lähedastele. Komide suulisele traditsioonile jääb iseloomulikuks unenäo seletamine lähtudes uskumustest, mis on struktuuri ja sisu poolest rahvaennete tekstidega analoogilised. Unenägude jutustamise traditsioonis on kaasaegsete komide juures tüüpiline süžee poolest muistenditeksidest sarnaste unenägude ümberjutustused: kohtumised sur-

nute, pühakute ja inglitega; unenäod patukahetsusest; surmajärgsetest kannatustest; äravalitus unes; unes rändamine; kohtumised nõidade, kurjade vaimude jt.

Komi muinasjuttudele on tüüpiline endelise unenäo motiiv, mis sageli täidab alguse rolli, määrates ette järgneva süžee arengu; tegelase poolt murtava keelu rolli; mõistatuse rolli, mille abil tegelane “kahjutegijate” süü kindlaks teeb ja tõe paljastab. Näiteks muinasjutus *Šomvukva* hoiatab noorema venna unenägu ohu eest, vanemad vennad ei võta unenäo hoiatust (*võt vudžör*) kuulda ja lähivad hukatusele vastu. Muinasjutus *T’imopei* näevad kaks vanemat venda unes, et nad lendavad koos varestega ja hüppavad koos konnadega. Noorem vend näeb aga unes, et ta istub kuu ja päikese vahel ning vanemad pesevad ta jalgu. Isa muudab vanemad pojad vihahoos vareseks ja konnaks, aga oma unenäo jutustamisest loobunud noorema poja ajab kodust minema. Nooremast pojast saabki tsaar ning tema teenistusse astunud vanemad pesevad oma poega ära tundmata tema jalgu. Muinasjutus *Kaksteist Ivani* tegutseb Ivan-vanem unes nähtu järgi ning hangib endale vabaduse ja kuningriigi. Muinasjutus *Noormees* leiab tegelane unes tsaaritütre ravimise mooduse. Funktsionaalsete unenägude (nõuandev, keelav, ennustav, paljastav või mõistatusunenägu) kõrval esineb komi muinasjuttudes ka

näilisi unenägusid: tundmatuks jääv tegelane jutustab unenäona (sagedamini muinasjutuna) temaga juhtunud reaalseid sündmusi.

Jutustusi unenägudest mõistetakse komi kultuuris sümboolsete tekstidena, mis sarnanevad funktsioonide poolest ennustamiste, muinasjuttude ja muistendite tekstidega. Endeliste unenägude tekste on süstematiseerinud paljud komi kultuuri uurijad. 20. sajandi alguses vaatlesid Vassili Nalimov ja Aleksei Sidorov unenägude rahvalikke seletusi väärtusliku allikana komide maagia ja nõiduse sarnasuspriintiipide ja metafoorsete assotsiatsioonide uurimisel. Toivo Uotila ja Paula Kokkonen on esitanud mahuka unenägude uskumuste kogu. Mõningaid materjale on toodud ka Vera Kudrjašova töödes.

Kirjandus: Gribova 1963, Konakov 1993, Kudrjašova 1993, Nalimov 1907, Nalimov 1908, Rotšev 1972, Sidorov 1928, Startsev 1929, Šarapov 1996, Šarapov 1997a, Uljašev 1997b, Uotila 1989.

V. Šarapov, O. Uljašev

V

VAHETATU – **vežöm** ud, s, **vežöma** ud, ae, **vežem** üe, petš, iz'va, **vežema** üe (mineviku kesksõna verbist *vežnõ* 'vahetama') – kurjade vaimude poolt vahetatud laps.

Rahva uskumuste kohaselt võisid peaaegu kõik kurjad vaimud (*dz'idz'i*, *omöl'*, majavaim *olõs'a*, metsavana *võrsa*, saunahaldjas *põvs'an aika*, *šuvgei*) röövida ja vahetada lapsi nii tema emaihus arenemise ajal kui ka pärast sündimist. Kuna sünnitati peamiselt saunas ja sünnitaja oli seal koos ristimata lapsega kolm kuni seitse päeva ning hiljem tuli last sageli vihelda, peeti eriti ohtlikuks saunavaimu. Lapsi võisid vahetada ka teised pahad vaimud, kui laps oli ilma amuletita, kui ema jättis ta valveta põllupeenrale või metsa või saatis riieldes metsavaimule. Terve inimlapse asemele panid vaimud oma lapse või inimesesarnase puupaku. Õige laps elas ja kasvas teises ilmas mõne vaimu peres. Vahetamisega seletati reeglina alaväärtuslike, selgete füüsiliste puuetega laste sündi, samuti mõne lapse füüsilist ja vaimset mahajäämist. Vahetatud laps oli inetu, sõi ja jõi palju, kuid kasvas aeglaselt. Ta jäi aastateks hälli, ei osanud kaua kõndida ja rääkida ning oli vaimselt vähearenenud. Argielus nimetati vahetatuteks sageli ka tava-

lisi ja terveid, kuid sõnakuulmatuid ja tavapäraseid käitumisreegleid eiravaid lapsi.

Vahetamise vältimiseks püüti sünnitajat ja last, hiljem last (eriti enne hammaste tulekut) mitte valveta jätta. Saunas olles peeti hädavajalikuks last pidevalt puudutada, muidu võis vahetus märkamata jääda. Sauna eeskotta minnes ei tohtinud mõlema jalaga üle lävepaku astuda – üks jalg pidi tingimata saunas olema. Samuti oli keelatud last üle lävepaku ulatada. Isegi pärast ristimist pandi hälli erinevaid amulette (nuga, käärid, leivatükk, ilma silmata nõel), suurema lapse pealaele raputati aga soola.

Vahetus võidi avastada ja seda kaotada maagilise "ahjus küpsetamise" või "küna all raiumise" teel (vt küna all raiumine, küpsetamine). Arvati, et nõnda päästetud laps võib tulevikus saada võimsaks nõiaks, kuna teda "tunneb hästi kurat".

Arvukates muistendites kirjeldatakse vahetatu välimust ja käitumist ning vahetuse kulgu. Eriti tuntud on muistend vahetatud tüdrukust, kelle ema väikelapsena saunas järelvalveta jättis. Vahetust märkamata hoolitses naine palju aastaid vahetatu eest, kes sõi ja jõi, kuid kõndima ega rääkima ei õppinud. Kord tahtis üks külapoiss keskööl saunakoldest kivi tuues oma julgust näidata, kuid saunavana püüdis ta kinni. Saunavana võttis poisilt lubaduse tema tütar naiseks võtta. Järgmisel öösel sidus poiss en-

dale kaitseks ema vöö vööle, tõmbas enda ümber söega ringi ning ootas saunas saunavaimu pere ilmumist. Perekonna hulgast hakkas talle silma ilus valge näoga tüdruk ning poiss tõmbas neiu ringi sisse. Kui kuked laulma hakkasid ning kurjad vaimud kadusid, viis tüdruk poisi maja juurde, kus elas vahetatud lapsega naine. Neiu soovitusel võttis poiss lapse hällist välja, pani ta uksepakule ja lõi kirvega. Nüüd nägid kõik, et lapse asemel lamab lävel puupakk ja temast lendavad vaid laastud. Tütar jutustas siis emale, et ta kasvas üles saunavana juures, hällis oli aga saunavaimu sokutatud puupakk.

Sarnased uskumused ja muistendid on laialt levinud Põhja-Venemaal ning karjalaste, udmurtide, maride ja baškiiride juures.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Iljina 1997, Janovitš 1903, Rotšev 1984.

I. Iljina

VAIGUJÕGI – s'ir ju üldine, **s'ir tõ** üldine 'vaigujärv', **s'ir bia ju** üldine 'vaigutulejõgi', **bia ju** üldine 'tulejõgi', **pös' ju** üe 'kuum jõgi' – põlev vaiguvool, piir selle ja teise (surnute) ilma vahel.

Vaigujõest üleminekut peeti keeruliseks, eriti pattudega koormatud inimhingedele. Üle tulejõe mindi kõikuvat palki, peenikest latti või käterätikut mööda, millega kirstu hauda lasti (seetõttu ei olnud hauda-

laskmiseks kombeks nõõri kasutada – tee teise ilma on muidu liiga kitsas). Sürjakomid laidavad sageli mõnede külade elanikke, kes jagavad matuse rätikud tükkidena kombetalitusest osavõtjate vahel: "Kuidas siis lahku- nu vaigujõge tükke pidi ületab?" Ühe versiooni kohaselt toimetab surnute hinged üle jõe ämblik oma võrgu peal. Muinasjuttudes lahutab tuline vaigujõgi maise ilma ka teistest ilmadest. Näiteks pääseb peategelane maa-alu- sest ilmast kotka või teise suure linnu seljas ja jõuab sellesse ilma alles siis, kui nad üle tulejõe lendavad. Joma eest põgenev tüdruk pääseb, visates selja taha vaigukorvi. Tüdrukut ja Jomat, järelikult ka inimeste ja Joma maailma eraldab vaigujõgi, mida Joma ei suuda ületada.

Kirjandus: Doronin 1924, Klimov 1990, Nalimov 1903, Sidorov 1927.

N. Konakov

VAIK – s'ir üldine – (okaspuu)vaik, puutõrv.

Vaiku suhtuti pigem negatiivselt. Sellele viitavad väljendid: *s'ir kuröd olöm* 'vaigukibe elu', *s'iras'nõ* 'ennast millesegi soovimatusse segama; suhteid peale sundima', *s'ir padjan* 'vaigunõu: tõmmu, tusase, nõiduses kahtlustatava inimese kohta', *s'iröd mör* 'tõrvaskänd: tõmmu ja tugeva inimese kohta; sünge ja üksildust eelistava inimese kohta; harimatu või nõmeda inimese kohta'.

Mütoloogilistes ettekujutustes seostatakse vaiku surma maailmaga: teel teise ilma ületavad lahkunute hinged peenikest latti, põrandariiet või lõuendit pidi kõndides vaigujõe (*s'ir ju*) või vaigutulejõe (*s'ir bia ju*). Pattudega eriti koormatud hinged või need, kel ei jätku piisavalt kangast, kukuvad alla ja põlevad vaigu sees ära. Teise ilma kirjeldustes esinevad ilmselt kristlike apokrüüfide mõjul vaigukatel (*s'ir pört*) ja vaiguauk (*s'ir gu*), kus Omöl' (*Antus*) keedab patuste inimeste hingi. Sõnade vaik (*s'ir*) ja havi (*s'ir*) homonüümse läheduse tõttu seostatakse sageli omavahel vaigujõge (-auku) ja allilma peremeest haugi. S'igudõki loomise müüdis pill ei helise, kuni Omöl' soovitab poognat ja keeli kuusevaiguga hõõruda. Jen neab seepeale pilli ära.

Muinasjuttudes on vaigujõgi tihti peategelase maailma ja antagonisti maailma vaheliseks piiriks. Tagaajamise motiivis tekib vaigujõgi vaigunõust (*s'ir tuis, s'ir padjan*), mille peategelane üle vasaku õla seljataha viskab. Petšora kandi inimsööja karu jutus (muinasjututüüp *Sinihabe*) saab karu erilisse tuppa sisenemise keelu rikkumisest teada tüdrukute kullatud sõrme, käelaba või käe järgi, mille õed vaigukünasse (varianditi verekünasse) pistsid. Mõnes muinasjutus peetakse vaigus püherdanud peategelast kuradiks. "Neljakümnesüllase mära püüdmine" motiivis võiab peategelane oma hobust vaiguga ning katab

nahkade ja okastega, et mära teda hammustada ei saaks.

Argielus ja rahvameditsiinis kasutatakse lehisevaiku (*n'ia s'ir*) ja kuusevaiku (*koz s'ir*) profülaktilise vahendina hambavalu vastu ning antiseptikumina haavade ja põletuste puhul. Vaiku peetakse ka tugevaks maagiliseks vahendiks. Sürjakomid riputasid rõugetest hoidumiseks kuusevaigu tükke kaelaristi kõrvale. Epideemiate ajal võõbati kõik välisüksed vaiguga üle. Loomataudi ja kaetuse vältimiseks tehti vaiguriste loomade kubemele ja laudauksele. Vaiku kasutati ka loomade kaetamiseks – sel juhul tehti vaigutäpp looma südame kohale. Lisaks kadakale ja viirukile pruugiti maagilisel suitsutamisel ka vaiku.

Vaiku peeti puu vereks. Ezva ülemjooksu nõid Jemel' ennustas tulevikku nõnda: "Tuleb aeg, kui hau-duja kana hakkab oma mune sööma ja puudelt hakatakse verd koguma". Informaator lisas, et vaiku tollal ei kogutud, kuna see olevat olnud patt. Taoline veendumus seostus otseselt ettekujutusega oma puust (*as pu*) ja puu hinge olemasolust.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Nalimov 1908, Ossipov 1986, Sidorov 1928, P. Limerovi VM, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

VANA KALENDER – važ kal'endar kirjakeelne 'muistne kalender' – komide etniliselt territooriumilt leitud

keskaegne paganliku sümboolikaga kalender.

1975. aastal leiti Ežva jõe kaldalt lame pronksrõngas üheksa ringikujuliselt asetseva loomafiguuriga. Rõngal kujutatu dešifreerimine kinnitas, et sürjakomi *važ kal'endar* oli päikesekalender. Aasta algas kevadisel pööripäeval – 21. märts on rõnga välisküljel märgiga tähistatud. Aasta perioodideks (“kuudeks”) jaotamise aluseks on võetud loomade aastased bioloogilised rütmid.

Karu periood kestis märtsi lõpust aprilli lõpuni. Sel ajal lahkuvad karud koobastest. Põhjapõdra perioodil (aprilli lõpp – juuni algus) poegivad nii kodustatud kui ka metsikud põhjapõdrad. Kärbi periood vältas juuni algusest juuli alguseni. Juunikuus elavneb selle metslooma rөөvtegevus seoses noorloomade üleminekuga lihatoitudele. Juuli algusest augusti alguseni on perioodi “peremeheks” ahm. Sel ajal algab emaste kaljukasside ja suureks kasvanud noorloomade rände aeg. Põdra aeg kestis augusti algusest oktoobri alguseni, mil on metsikute sõraliste jooksuaeg. 23. septembril on sügisene pööripäev, mida kalendris tähistab põdra (täpsemini emase põdra) koonu all paiknev päikese märk. Saarma periood vältas oktoobri algusest detsembri keskpaigani. Sürjakomid nagu mitmed teisedki rahvad pidasid saarmast allilma esindajaks, vetevaimuks, Tema osaks langes seetõttu kõige pikemate öödega

hilissügisese perioodi kehastamine. Rebase aeg hõlmas ajavahemikku detsembri keskelt jaanuari lõpuni. Rebase “kuu” alguses on talvine pööripäev. Kalendris on see tähistatud märgiga kalendri välisserval ja tükkega looma saba peal. Orava “kuu” kestis jaanuari lõpust veebruari lõpuni. Sel ajal alanevad põhjas külmakraadid ja oravatel on jooksuaeg. Aastase tsükli lõpetas nugise periood, mis kestis veebruari lõpust märtsi lõpuni. Sel ajajärgul toimub loomakese kevadine elavnemine (väärjooksuaeg). Nugise kujutise all olev päikese märk osutab selle perioodi kevadise päikesefaasiga seotud lõppdaatumile.

Just nende perioodide ja päevade eristamisse on nähtavasti kätketud vaid piiratud isikute ringile arusaadav eriline sakraalne mõte. Ežva-äärse leiu unikaalsus tõestab, et sellised kalendrid ei olnud massiliselt kasutusel ja isegi kui neid tiražeeriti, siis väga piiratud arvul. Loogiline oleks arvata, et “aja ameti” ülesannet täitsid paganausu preestrid. Kalendris on päikese sümbolitega tähistatud vaid kaks päikesefaasi (kevadine ja sügisene pööripäev). Faaside teineteisele vastandamist dubleerivad nende päikesefaaside perioode sümboliseerivate loomade (karu ja põder) liikumissuunad ja üldse aasta jagamine kaheks vastandlikuks hooajaks: tootlikuks (jahiaeg) ja mittetootlikuks (kasvamisaeg). Analoogiline aasta jagamine sesoonideks mitte ilma muutumise,

vaid majandustööde vaheldumise järgi on olnud iseloomulik ka teistele rahvastele.

Kaama jõe ülemjooksul, kus iidsest aegadest elasid permikomid, leiti kaks ühe vormi sees või kahes identses vormis valatud vana kalendrit (säilitatakse Permi Riiklikus Ülikoolis ja Sovdori Koduloomuuseumis). Väliselt meenutavad nad Ežva ülemjooksu leidu: lameda pronksrõnga peal paiknevad ringis loomafiguurid, kuid kehastavad nad juba aastaaegu, mitte perioode ("kuid"). Aasta algab sügisese päikesefaasiga, mis on tähistatud päikese märgiga. Arvestus käib päripäeva. Sügise sümboliks on samuti saar- mas, talve tähiseks on kobras, kevade sümboliks orav ja suve tähistavad kaks teineteise järel jooksvat koera ("hagijad"). Lisaks sügisfaasile on ära märgitud veel vaid suvine pööripäev. Esimese koera kõrv on samaaegselt ka tækkeks, mis tähistab selle sündmuse toimumise nädalat.

Kõik kolm vana kalendri leidu on juhuslikud, mis raskendab nende täpset dateerimist. Sellest hoolimata võib mõnede kaudsete tõendite (kunstilise stiili iseärasused, valamise kvaliteet jne) järgi oletada, et Ežva jõe kaldalt leitud *važ kalendar* on teistest vanem.

Kirjandus: Konakov 1987, Konakov 1990. N. Konakov

VARI – vudžör jem, ll, ae, petš, skr, ks, ud, **vudžer** ae, ks, ud, üe, iz'va.

Sürjakomi keeles on sõnal *vudžör* mitu tähendust: inimese füüsiline vari, inimese mistahes kujutis kui reaalse varju sümboolne kehastus või inimese "jalg", aga ka üsna lai ring esemeid, millele omistatakse kurjade vaimude vastase kaitsevahendi omadusi (vt amuletid). Tuleb rõhutada, et sürjakomi keeles eristatakse selgelt selliseid mõisteid nagu *gož sai, šondi sai* 'päikese eest varjatud koht, suure asja vari' ja *vudžör, mort vudžör* 'inimese vari, siluett'.

Petšora ja Ežva ülemjooksu komi murretes tähistatakse verbiga *vudžeras'nõ, vudžras'nõ* (sõna-sõnalt 'vilkuma, virvendama, varjuna liikuma') inimese või koduloomade nõidumist nõidade või kurjade vaimude poolt. Sõna *vudžör* on ka selliste sürjakomi väljendite koostisosa, millega tähistatakse inimest järelejätmatult jälitavaid nähtusi (näiteks *vudžör-võt* 'vari-unenägu'). Iz'va- ja Petšora-äärsete komide ühe jõuluaegse ennustamise kontekstis nimetatakse tüdruku tulevase peigmehe varjuks ahjusuus või laual ärapõlenud paberilehest jäänud figuraalset jälge. Mõned armumaagiavõtted põhinevad inimese füüsilise varju või jälgede (mida samuti peetakse tema varjuks) otsesele mõjutamisele.

Komide uskumustes vaadeldakse füüsilise varju olemasolu siinpoolse markerina. Arvatakse, et näiteks inimeseks moondunud metsavana või Omöl'it võib päikesepaistelisel

päeval ära tunda varju puudumise järgi. Sürjakomide etioloogiliste müütide kohaselt löi raevunud Jen Omöl'i oma varjust, mis teda järelejätmatult jälitas. Mütoloogilistes kujutlustes seostuvad kurja vaimu (mille loojana esines hiljem Omöl') erinevad olekud sel moel geneetiliselt hauataguse "varjuilmaga". Näitlik on selles seoses sürjakomi fraseologism *ves'ig vudžör abu* 'iseegi varju ei ole', millega iseloomustatakse millegi olematust või täielikku puudumist. Komid usuvad, et füüsilise varju olemasolu eristab inimest kurjast vaimust ning järelikult ka kaitseb teda teise ilma esindajate võimaliku kahjuliku mõju eest.

Aleksei Sidorov märgib, et inimese varju mõtestatakse komide traditsioonilistes kujutlustes üheaegselt nii "inimese enda osana", mis on temaga lahutamatult seotud, kui ka substantsina, mis võib olla inimesest eraldatud, nagu kehaosad (juuksed, küüned ja eritised), riided, inimese kujutis või peegeldus. Uurija toonitab inimese varju kujutluste silmanähtavat seost hingekujutelmadega. Huvitavad on selles seoses komide uskumused fotodest. 19. sajandil ja 20. sajandi alguses fikseerisid paljud uurijad sürjakomide seas väga eitava suhtumise inimese pildistamisesse. Negatiivset suhtumist põhjendati sellega, et pildistamisel võib vari inimesest eralduda ja see kutsub vältimatult esile tema hukkumise. Samal põhjusel keelavad nüüdisaegsed komi

jahimehed reeglina pildistada oma koeri, "et nad ei kaotaks enneaegselt oma võimeid ega sureks vägivaldset surma". Tänapäevani suhtub komi külarahvas eitavalt surnu keha pildistamisesse, kuna surnu mistahes peegeldust käsitletakse tõenäolise ohuna elavatele. Petšora komid ütlevad: kui lahkunu jätab koju oma "silma varju" (*s'in vudžör*), siis varsti sureb keegi. Tänapäevaste sürjakomide üldiselt levinud uskumuste kohaselt võib elavat inimest kaetada, mõjutades tema fotot nagu varju. Selleks on vaja foto ahju suus saviga kokku määrada ("inimese elu hakkab kõdunema nagu tema foto") või elava inimese pilt matustel salaja hauda visata. Tuleb märkida, et kaasaegsete sürjakomide mälestamiskombestikus käsitlevad sugulased ja lähedased surnu fotot (kui tema hinge silmanähtavat kehastust ja tema varju) ühe võimaliku sidekanalina hauataguse maailmaga. Arvatakse näiteks, et näoilme muutuste järgi surnu pildil võib saada hõlpsasti teateid lahkunu hinge suhtumisest elavatesse, tema seisundist ja praegusest asukohast. Oletatakse, et pärast inimese surma võib tema vari (antud juhul foto) vaid mõnda aega eksisteerida kehast sõltumatult. Sealjuures toonitatakse, et surnute fotod muutuvad kahvatuks ning tuhmuvad eriti kiiresti. Ilmselt liituvad traditsioonilised uskumused fotost kui inimese varjust kujutlustega inimese varihingest *ort*. Seda tõendab ka mõnede sürjakomi fraseoloogismide

parallelism: nõrga tervisega kõhna, pödura inimese kohta võidakse öelda *ort bed' kod' 'nagu orti kepp', vudžör kod' 'nagu vari' või kuš vudžörös n'in kol'öma 'ainult vari on alles jäänud'.*

Kirjandus: Nalimov 1908, Nalimov 1925, Sidorov 1927, Šarapov 1997b, V. Šarapovi VM, O. Uljaševi VM.

V. Šarapov

VARIHING – **ort** üldine, **ord** s, üe, **ures** üe, iz'va, **urös** ud, ll, s, petš, **dušen'ka** iz'va, petš – üks inimese hingedest.

Inimese varihing *ort* (inimese teisik) ilmub inimese juurde tema sünnihetkel ning saadab teda kuni surmani. Organismi elutegevust tagava sise-mise hingega (*lov* 'hingushing') võrreldes asub varihing väljaspool keha. Varihing saadab inimest nähtamata kogu elu ning annab nähtavaks muutudes surma lähenemisest märku kas inimesele endale või ta lähedastele. Nähtav varihing on sageli inimene ise oma surmakujul. Kui inimene laseb end maha, näitab seda ka varihing, kusjuures tunnistajad kuulevad justkui püssilasu plaksatust. Sageli teeb nähtav *ort* lihtsalt sama, mida inimenegi: lõhub puid, kiigutab hälli, ketrab jmt. Varihing võib olla tema nägijale ohtlik – kui näiteks vaadata kaua aega ketrava naisena esinevat *orti*, võib ta vaatajale kedervarrega silma torgata.

Varihinge välimus ei lange tingimata kokku inimese välimusega. Ta on ilmunud ka preestrina, kollases kleidis naisena ja sinise tulukesena. Kui *ort* ei ole nähtav, annab ta surmast märku akustilise signaaliga. Pitirim A. Sorokin kirjeldab lugu jahimehe varihingest, kes jõuab jahionni juurde inimesest endast varem. Artelli liikmed kuulevad, et keegi jõuab onni juurde, võtab suusad ära ning seisab ukse juures, kuid sisse ei tule. Mõne aja pärast saabub ka päris jahimees. Arvatakse, et enne küti tulekut oli onni juures tema *ort* ning seetõttu jahimees sureb varsti. Kodust kaugel sureva inimese varihing tuleb kodukohta tagasi ja annab sugulastele lähenevast surmast märku. Sugulased kuulevad uste paukumist ja sammude kaja. Varihinge märguandeks võivad olla ka müra pööningul või keldris, uksele koputamine, värtna vuring, taldrikute kõlin nõuderiivis jmt. Kui *ort* kukutab kellegi asjad põrandale, võib see olla asjade omaniku läheneva surma enne. Varihinge nähtamatus on seotud ettekujutustega tema näpistustest (*ort tšepöl'*) – surmale lähedal oleva inimese lähisugulase kehale iseenesest tekkivatest sinikatest. Usutakse ka, et varihing näpistab varsti surevat inimest sinikate tekkimiseni. Paarisnäpistused viitavad tulevaste surmade arvule – surnute arv vastab näpistuspaaride arvule.

20. sajandi algusest pärit teadete kohaselt võis varihing ilmuda linnu-

na, kuid tänapäevane materjal seda ei kinnita. Loomade kujul ilmuvad varihinged on iseloomulikumat Iz'va traditsioonile (*ures, urös*) – *ures* võib võtta linnu (põldpüü, tedre, kulli, rongaga) või väikese looma (orava, jänese) kuju. Linnuna lendab varihing oma inimteisiku maja aknast sisse või istub maja katusele, metsloomana tuleb ta õue või jookseb maja lähedalt mööda. Petšora keskjooksul ja Ežva ülemjooksul täidab zoomorfne *ures* surmateate tooja funktsiooni, samas aga kannab varihing nime *dušen'ka* petš, *ort* üe.

Varihinge ilmumine ei pruugi alati surma ennustada. Vis'eri komid arvasid, et *ort* saabub enne inimest ka siis, kui seda inimest väga oodatakse. Ootajad kuulevad siis tulijate häält ammu enne nende kohalejõudmist. Usutakse ka, et õnneliku inimese varihing käib tema ees. Vassili P. Nalimov on kirja pannud juhtumi varihinge ilmumisest oma inimteisiku ette. Kui inimene oma varihinge kinni püüdis, andis too talle varanduse. Surnu *ort* muutub ohtlikuks, kui keegi läheb surnukirstu alt läbi. Lahkunu varihing “seob end” selle inimese külge kinni ja järgneb talle igale poole. Võõrast varihingest lahtisaamiseks tuleb uuesti surnukirstu alt läbi minna.

Inimese surma järel muutub varihing nähtavaks ja teda samastatakse täielikult surnu isikuga. Just sellele viitab ka enne surnule itkemist lau-

sutav rituaalne vormel *Med kōlzas ort pel'nas* ‘Kuulaku oma varihinge kõrvadega’. Neljakümne päeva jooksul peab surnu varihing läbi käima need kohad, kus inimene on oma eluajal viibinud. Pärast seda muutub *ort* kiviks, läheb surnu juurde hauda või kaob teadmata kuhu.

Vastavus surmakujutustega omistab varihinge mõistele “puudulikkuse ja haiglase oleku” tähenduse, vrd *ort kod' omöl'* ‘kõhn kui varihing’, *ort bed' kod'* ‘kõhn kui varihinge kepp’, *urös* ‘kidur, lohakas’, *urösmönō* ‘känguma’. Mõistet *urös* kasutatakse ka tähenduses ‘õnnetus, kaetus’: *ursavnō* ‘kaetama’. Udoras nimetatakse sõnaga *urös* vahetatud last (vt vahe-tatu). Mõnikord ilmneb puudulikkus varihinge enda välimuses – sel juhul on “puudulikkus” ise surmaendeks. Peata varihinge ilmumine näiteks tingib inimese surma. Samal ajal kui lihtsalt varihinge nägemist (tervena) käsitletakse vaid kui surma- või õnnetuse kuulutust, mida saab vältida.

Kirjandus: Limerov 1995, Nalimov 1907, Rotšev 1984, Sorokin 1910, Terjukov 1979, O. Uljaševi VM.

P. Limerov

VARIHINGE NÄGIJA – ort addz'ös'
petš, iz'va, üe – inimene, kel on võime näha teiste inimeste varihingi.

Arvati, et varihinge nägid mõned nõiad. Sellise võime võis aga saada ka tavaline inimene, kui ta läks surnu-

kirstu alt või puusärki vedava hobuse nina alt läbi.

N. Konakov

VASK – õrgön ks, ae, ud, pk, **õrgen** üe, iz'va, petš, **med** ud.

Vaske iseloomustab punane värv. Vask sümboliseerib tuld ja asendab sageli kulda (“maine” või “samovarikuld”): vask-(kuld-)sild, vask-(kuld-)õunad, novellilaadilistes muinasjutudes nimetatakse vasknööpe sageli kuldrahaks jne. Vaskmaja (*õrgön kerka*), vaskne kask (*õrgön kõdz'*) jne tähistavad muinasjututegelase teekonna esimest etappi.

Tuntud komi muinasjututegelane Vasklaubaline (*õrgön pl'eška* petš, üe või *õrgön kõmösa jem*, ud, iz'va) on muinasjuttudes vägilase (tobukese) vastane. Ta varastab öösiti nisu, tuleb mõnikord kuu pealt või kappab mustal hobusel. Vasklaubaline taat (üe, petš *õrgön pl'eška põl'*, iz'va, jem, ud *õrgön kõmösa starik*) on kääbus, kes annab vägilastest vendadele peksta, võtab neilt toitu ära ning peidab end jälitajate eest maa alla. Vasklaubaline taat võib olla ka maa või vee all elav nõid (kuri vaim). Maa või vee alla läheb ka oma isa poolt äralubatud muinasjututegelane. Novellilaadilistes ja lauludega muinasjuttudes nimetatakse ka preestrit *õrgön pl'eška*.

Itkudes kirjeldatakse pruudi vanemate maja ja surnu kodutalu vaskkattuse (*õrgön vevta*), vasksambla (*õrgön*

n'ička), vasktrepi (*õrgön sodja*) ja vaskpõrandaga (*õrgön poska*) majana. Epiteet *õrgön* varieerub ja kombineerub sealjuures epiteetidega kuldne, hõbedane ja raudne.

Vask peletas eemale kurje vaime ja haigusi. Sürjakomid pidasid vaskikooni *õrgön õbraz* maja kindlaimaks kaitseks õnnetuste ja tulekahju eest. Vasest ikoon kaitstes ka teekäijat. Haigele inimesele tuli juua anda metallist anumast, eeskätt vasknõust. Matuste ajal “lunastati” surnule vaskraha eest haud. Samas ei tohtinud kadunut matta vaskrist kaelas.

Kirjandus: Lõtkin & Guljajev 1970, Ossipov 1986, Uljašev & Uljašev 1997, Wichmann 1916, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

VASSILIPÄEV – Vas'il'ei lun üldine – 1. (14.) jaanuar; nääripäev, vana-aastaõhtu.

Vassilipäeva eelõhtul pidasid komid lustipidu, kus lauldi, tantsiti, mängiti ning maskeeriti end. Vassilipäeva istjate eripäraks oli see, et neile kogunesid lisaks noortele ka kõik teised soovijad. Nendel istjatel etendatavad noorte mängud ja laulud paistsid silma armastusteema poolest. Mõne mängu järel suudlesid paarideks jagunenud osavõtjad teineteist, mis ei olnud muul ajal toimuvatel istjatel kombeks. Mõnes sürjakomi külas oli vassililaupäeva istjate üheks tähtsamaks hetkeks mäng nimega *Aastaks*

valimine, mille käigus poisid valisid neile meeldima hakanud tüdruku endale paariliseks. See valik kehtis kogu järgmise aasta jooksul. Teistes kohtades toimus taoline mäng varem, mihhailipäeval (8. (21.) november).

Vana-aastaõhtul (nagu teistelgi jõuluaja pidustustel) olid silmapaistval kohal maskeerimisega seotud mängud. Kõikjal oli levinud hobuseks maskeerimine, kuid sellega kaasnevatel instseneeringutel olid erinevates kohtades omad iseärasused. Nõnda näiteks kogunes Petšora jõel istjateks üüritud majja vana-aastaõhtul kuni kakskümmend poissi, igapähe kaasas seitse siidrätikut. Mõlema käe ümber keritud rätikud kujutasid ohje, ümber kaela seotud rätik range ning tagant vöö külge seotud rätik saba. Iga poiss hoidis käes samasuguse rätiku külge kinnitatud kellukest. Santide hulgast valiti "juhtobune", kes läks teiste kahekaupa kolonnis seisvate "hobuste" etteotsa. Üks maskeeritud poiss oli kutsariks, kes peale seda, kui maskeraadis osalejad majast välja läksid, "hobuseid" piitsaga mitu tundi mööda küla jooksutas. Vaatemäng meelitas ligi palju vaatajaid, eriti meeldis see lastele. Seejärel läksid sandid tупpa tagasi ning järgnes tavaline lõõtspilli saatel laulmine ja tantsimine, millest võtsid osa ka tüdrukud. Peo korraldajateks olid end hobusteks maskeerinud poisid. Sõktõvi külades löid sandid nalja pärast õlenuudiga neid istjates osalejaid, kes ei olnud

annetanud raha maja üürimiseks, ja nõudsid neilt kostitamist.

Lisaks hobusele oli vassilipäeva õhtul kombeks end ka kureks maskeerida. Poiss, kes hoidis käes ahju-roopi või koonlalauda painutatud ot-saga ülespoole, kaeti voodieesriidega. Nõnda riidetatud poisid korraldasid istjatel väikseid etendusi: "nokkisid" koonlalaua või roobi otsaga teineteist ja vaatajaid. Vaatajad jooksid naerdes laiali, kargasid pinkide otsa ning ronisid lavatsi peale, tekitades üldist segadust ja lusti. Esines ka teistsuguseid maskeraadikostüüme. Näiteks pandi lambanahast kasukas pahempidi selga, pähe pandi vana karvane müts ja jalga katkised jalatsid, nagu kaeti aga tahmase lapiga. Tavaks oli meeste riietumine naisteks ja vastupidi. Populaarne oli sel õhtul ka pimesikumäng *goran'*.

Peale istjatel lõbutsemise oli vassililaupäeva kombeks tähistada ka piduliku õhtusöögiga. Permikomid ning Sõktõvi- ja Ežva-äärsed komid keetsid sel puhul kindlasti seapead ja seajalgu, sellepärast nimetatigi seda päeva seapea ja -jalgade närimise päevaks (*pors' jur-kok vil'ödan lun*). Rahva seas öeldi: "Pane kasvõi midagi panti, aga vassilipäevaks valmista seda toitu". Pärast söömaega maeti seakondid lauta. Neid kasutati hiljem karja suitsutamiseks maagilise ravi-mise korral. Kombe tekkimist seletati rahvalikus legendis sellega, et kui ot-siti Jeesus Kristust, et teda risti lüüa,

puges ta lauta peitu. Sead aitasid tal end heinte alla peita. Venelaste seas varem laialt levinud 1. (14.) jaanuarile langev sigade püha, Caesarea Vassili päev, oli tuntud ka teiste rahvaste juures. Kuna sürjakomidel oli seakasvatamine varem nõrgalt arenenud, veristati neis külades, kus sigu ei kasvatatud, vassililaupäeval vasikas või lammas ning kanti pidulikult õhtusöögil lauale nende keedetud pead ja jalad. Kellel polnud pead ega jalgu, keetsid ja praadisid lihtsalt liha.

Ööl vastu vassilipäeva püüti kindlaks teha järgmise aasta väljavaateid. Sürjakomid ennustasid, et kui vassililaupäeva öösel olid taevas tähed, tuleb hea marjasaak, kui taevas oli aga pilves, annab rohket saaki vaid mustikas. Permikomid arvasid, et sel ööl taevas olevad tähed töötavad rohket vaarikasaaki ja põuda. Samuti oli neil kombeks vassilipäeva ilma järgi saaki ennustada. Kui ilm oli kergelt pilves, oli oodata head saaki. Tugevad tuuled, lörts ja põhjatuul ennustasid head kaunviljaliste kasvu, kuid halba saaki; kerge tuisk töötas aga kõigi kaunviljaliste head saaki.

Kirjandus: Dukart 1978, Gagarin & Dukart 1968, Janovitš 1903, Zelenin 1991.

N. Konakov

VEEALUNE – va pōdōs ‘vee põhi’
üldine – veealune maailm.

Va pōdōs eksisteerib komi muinasjuttudes maise ilmaga paralleelse

veealuse maailmana, mis on asustatud nii inimeste kui ka muinasjutuliste isikutega. Paljus on see sarnane muinasjutulisele maa-alusele ilmale, kuid seda peetakse kergemini ligipääsetavaks. Sinna sattuvad kõige tavalisemad inimesed (uppunud lõnga järgi saadetud vanemateta tüdruk; talupoiss, kelle tema isa on kunagi lubanud veealuse valitsejale jne), mitte ainult uljaspäine kangelane, kelle jaoks rännak allilma on üks tema kangelastegudest.

Veealuses seisavad tavalised majad ja saunad ning kasvavad puud. Seal on niidud ja põllud ning kõikvõimalikud loomad (hobused, lehmad, haned, kanad jne). Sinna sattunud muinasjututegelane naaseb koos pruudiga: kas põgeneb veekeisri noorema tütreaga, pääsedes tema abiga jälitajate eest, või saab autasuks õiguse veekeisri tütarde seast endale pruut valida. Viimasel juhul on keisri tütarde seas ka vetevaimude röövitud maine tüdruk, kelle kangelane valibki. Vaene võõrastütar tuleb tagasi kulda täis korviga tasuks hoolsa töö eest Joma juures. (Vrd jututegelase poolt maa-alusest ilmast pruudi muretsemise motiiviga, samuti ka kujutlustega seal säilitatavatest aaretest.)

Veealuse eripäraks on teistsugune ajakulg. Kui jututegelane koos veekeisri noorema tütreaga eduka põgenemise järel oma koju jõuab, näeb ta, et tema vanemad on päris vanaks jäänud, maja on aga juba täiesti pehkinud (vrd ka idaslaavlastele hästi

tuntud komi muinasjutusüžeed tegelase rännakust kotka seljas kõrgel mägedes asuvasse lindude riiki, kus märgitakse analoogilist ajakulgu: seal veedetud kolme päeva jooksul möödub tavalises maailmas kolm kuud). Komide kujutluste kohaselt kulgeb maisele ilmale paralleelsetes irreaalsetes metsa- ja veevaimude maailmades ning muinasjutulises lindude riigis aeg teisiti. Kusjuures metsavaimude maailmas (täpsemini selle keskpaigas, metsavana majas), s.o horisontaalteljel maisele maailmale paralleelses maailmas on ajakulg kiirenenud. Vertikaalteljel asuvates paralleelsetes maailmades (veealuses, lindude riigis) on see aga aeglustunud.

Muinasjutulisele veealusele maailmale on omane veel üks anomaalia. Sinna sattunud muinasjututegelane armub maisesse tüdrukusse. Tüdruku oli röövinud veekeiser, kui neiu semjonipäeval (1. (14.) september; kuni 1700. a Venemaal piiridaatum, uue aasta esimene päev) vett tooma läks. Peategelane saab tüdruku tasuks veealuse valitseja ülesannete eduka sooritamise eest ning pöördub koos neiuga maa peale tagasi. Maises ilmas avastavad nad üllatusega, et tunnevad teineteist väga hästi. Tüdruk osutub poisiga ühekülainimeseks, kuid veealuses ilmas ei tundnud nad teineteist ära. Muinasjutu-uuriija Vladimir Propp märkis, et "... ellu ärgates omandab surnu enda isikupära. Surres aga kaotab inimene isikuomadused ja muutub tundmatuseni". Võib

järeldada, et rännakut veealusesse ilma nagu maa-alusessegi tajuti surnute maailma küllastamise sarnasena.

Kirjandus: Klimov 1990, Propp 1986, Uotila 1989.

N. Konakov

VEEHÄRG – va öš üe – antropozoomorfne vetevaim.

Vastavalt Ežva ülemjooksu komide kohalikule müütilisele pärimusele elab ühes ojas alasti inimkehaga neljajalgne vetevaim *va öš*. Mõnikord tuleb ta veest välja ja jalutab jõekaldal. Selles ojas supeldes võib ujujale suhu sattuda veehärja seeme ning inimese kõhus võib hakata kasvama tema loode. Aeg-ajalt tõuseb vetevaimu loode inimesele kurku ning inimene hakkab hingeldama.

Kirjandus: J. Rotševi VM.

N. Konakov

VEERISTSED – Kreščenn'e üldine (< vene); **Va vežödan lun** üldine 'vee pühitsemise päev' (6. (19.) jaanuar).

Veeristsete eelõhtul küpsetasid perenaised tainast loomade ja lindude kujukesi: hobuseid, lehma, pörsaid, jäneseid, parte jne. Sürjakomid nimetasid sellist küpsetist *tšibö-tšan'* 'hobune-varss'. Need küpsetised olid pidulaual laste lemmikmaiustused. Usuti ka kujukeste maagilisse jõusse. Küpsetatud kujukesed asetati ikooniriulile ning jõuluaja lõppedes

söödeti need hea tervise tagamiseks kariloomadele. Viljasalvedesse pandud hobusekujukesed olid seal kuni kevadkülvini ja pidid kindlustama seemnete hea säilivuse, idanevuse ja viljakandvuse.

Uskumuste kohaselt toimus veeristsete eelõhtul ja öösel kurjade vaimude jooming ning siis olid nad eriti ohtlikud. Ööl vastu veeristseid tehtud ennustusi loeti seetõttu kogu jõulutsükli ennustustest õigeimateks, kuid ka kõige ohtlikemaks. Veeristsete õhtul läksid jahimehed jõe kaldale kuulama. Kui koera haukumist oli kuulda jõe teiselt kaldalt, võis sügisel oodata head “männiorava” jahti (halva kuuseseemnete saagi pärast männiseemneid söövat oravat on kergem püüda, kuid tal on halvem nahk. Kui aga haukumist oli kuulda metsa poolt, võis oodata head “kuuseorava” püüki.

Kui veeristsete eelõhtul viibisid istjatel ka sandid, suleti kindlasti aken ahju kohal. Usuti, et muidu võis sealtkaudu sisse pugeda kurat mistahes kujul (näiteks kabjaga hobusejalana). Teda suutis välja ajada vaid maja perenaine, kes pidi selleks selga panema oma laulatuskleidi, süütama ikooni ees küünlad ja palvetama. Alles siis kadus kurat sama akna kaudu. Kurjade vaimude eemalhoidmiseks elumajast ja majapidamishoonetest tehti veeristsete laupäeval akna- ja uksepiitadele vaiguga ristid. Sellel päeval ei toodud pärast lõunat majja

vett ega puid, ei käidud loomi söötmas, ei tehtud kärarikkaid töid nagu puude lõhkumine, peergude kiskumine jne.

Petšora ääres elavad ametliku õigeusu kiriku poolt tunnustamata papita vanausulised läksid veeristsete laupäeva südaööl jõe peale ja istusid süüdatud küünaldega spetsiaalselt raiutud jääaugu ümber. Täielikus vaikuses vaatasid nad tähelepanelikult vette ja ootasid kannatamatult, millal vesi lainetama hakkab. Kohe kui vee-pind väratas, kiirustasid kõik jääaugu juurde ja täitsid valmis pandud nõud püha veega.

Veeristsete varahommikul ennustasid tüdrukud jõuluperioodil viimast korda endale peigmeest. Tavaks oli ennustada ka kõigi kodakondsete tervist. Iga pereliikme jaoks külmutati lusikas vett. Kelle lusika sees oli jää lohkus, seda ootas ees haigus või isegi surm. Kühmuga jää töötas head tervist, kahe kühmuga aga pere juurdekasvu (noormehele naisevõtmist, naisele lapse sündimist).

Kõigis kirikukülades tehti aegsasti enne veeristseid jõe auk (*jördan*). Selle kõrvale asetati jääst ikonostaas, kuhu vee õnnistamisele tulnud inimesed panid oma ikoonid. Jääst valati ka ristid, vahel kuni seitse tükki. Hommikuse liturgia järel läksid kõik elanikud eesotsas preestriga ristid ja ikoonid käes jääaugu juurde vee õnnistamisele. Preester pidas palvuse ja õnnistas vett. Pärast seda muutus vesi pühaks ja tal oli eriline raviv ja kosutav jõud.

Kui veeristsetel sadas preest-rile jääaugu juures lund pähe, oli oodata palju “männioravaid”; kui sadas aga jäidet või vihma, oli oodata “kuuseorava”-rohket aastat. Pärast vee õnnistamist hakkasid kohalolijad jääaugus nägu ja käsi pesema, mõned aga suplesid seal. Jõuluajal santideks käinute, eriti surnuteks riietunud inimeste jaoks oli suplemine kohustuslik. Suplesid ka need, kes olid andnud töötuse haigusest paranemise või õnnetusest pääsemise puhul. Haigeid veeretati jääle voolanud vees – neil seljas olnud aluspesu võeti kodus ära ja uputati teisel päeval jääauku. Mõned põhjakomid ujutasid jääaugus oma põtru koos rakendiga.

Õnnistatud vett viidi kasetohust nõudes koju, sellega piserdati loomi ja seda anti juua haigetele lastele. Sageli säilitati selle vee varu terve aasta vältel. Õnnistatud vett kasutati “püha leiva” küpsetamisel. Seda rukkijahust tehtud leiba tarvitati koduloomade ravimiseks – kuivanud püha leib murendati, leotati pehmeks ja lisati loomatoidule. Püha leiva leotamise vett peeti samuti õnnistatuks ja sellega pesti savist piimapotte, millesse oli hiir sattunud. Püha vett kasutati ka uute kaevude sisseõnnistamiseks jne.

Iz'va külades oli noortel kombeks veeristsete päeval pärast vee õnnistamist käia paberiga üle kleebitud puust tuviga majast majja ja laulda laule veeristsete kiituseks. Noori kostitati selle eest. Ka oli Iz'vas sel päeval

tavaks karjudes ja kisades hobustel või põdrarakenditel mööda tänavaid võimalikult kiiresti ringi kihutada. Arvati, et see ajab kurjad jõuluaegsed vetehaldjad (*veža pul'ak*) lõplikult vette tagasi.

Veeristsete ilma järgi tehti pikaajalisi ilmaennustusi. Kui veeristsete ajal oli pakane, siis prokopipäeval (8. (21.) juuli) on ilm selge. Kui jõuludest veeristseteni oli kogu aeg külm, peaks peetripäevast (29. juuni (12. juuli)) prokopipäevani (heinategemise kõrgperiood) olema selge ilm jne.

Kirjandus: Dukart 1978, Gagarin & Dukart 1968, Gagarin & Žerebtsov 1968, Konakov 1993, Zavarin 1870, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

VERI – vir üldine, gōrd üldine.

Sürjakomi, permikomi *vir* | udmurdi *vir* ‘veri’ < ühispermi **vir* ‘veri’ || mari *ver* | ersa *ver*’ | soome *veri* | ungari *vér* jt ‘veri’ < algsoome-ugri **were*. V. Lõtkini ja J. Guljajevi arvates ei ole eri murrete sõnadel *gōrd* ja *gord* ‘veri; hüübinud, paatunud veri’ otseseid vasteid sugulaskeeltes, võib vaid oletada seost mõistega “vereohver” mari keeles. Sürjakomi ja permikomi *gōrd* ‘punane’ ning udmurdi *gord* ‘punane’ on ilmselt tuletatud sõnast *gōrd*.

Tavandilauludes ja itkudes on “hele veri” (*jugōd vir*) ja “maasikamarjana hele veri” (*oz tus’ jugōd vir*) mõrsja või tüdruku kõige levinum

epiteet, kuna rahva ettekujutuses on täisverelisus üks tähtsamaid ilukriteeriume (vt ilu). Mõnes komi muinasjutus torkab vägilane seitsme maa ja mere taha minnes ematala või magamislava lati sisse noa ning sugulased saavad tema surmast teada noaterale ilmunud mustendava vere järgi. Böliina *Ilja Muromets* muinasjutuvariandis ütleb surev Svjatogor Iljale: “Jalgade poolt hakkab voolama must veri – seda ära puutu, muidu sured. Pea poolt hakkab aga voolama hele veri – see korja klaasi ja joo ära, siis saad nii tugevaks, et maa vaevu kannab sind”.

Komide kujutluses ei ole veri mitte ainult füsioloogiline, vaid ka maagiline aine. Veri on elu ja elujõu kandja, sest vere kaotamine toob kaasa surma. Kuna veri on seotud maksa (sk armastuse keskpunkt) ja südamega (sõbralikkuse, vapruse ja vaimujõu keskpunkt), arvatakse, et vere olek peegeldab organismi tundeid ja seisukorda: külmavereline (*kõn vira, ködz’öd vira*) – ükskõikne, kiretu, ebainimlik; kuumavereline (*pös’ vira*) – terane, elav; veri keeb (*vir puz’is*) – ülima viha ja pahameele seisund; verised silmad (*gõrdmöm s’in*) – tigheidus, vihavaen; nägu hakkas punetama (*tšuzõmõs virs’ermunis*, sõna-sõnalt ‘nägu omandas vere värvi’) – elustumine pärast elutut olekut, emotsionaalne elavnemine.

Sürjakomid arvasid, et igal inimesel on head verd (*bur vir*) ehk hele-

dat verd (*jugõd vir*) ning halba verd (*l’ok vir*) ehk musta verd (*s’öd vir*). Haavatasaamise korral arvati alguses välja tulevat must veri. Mädanemise, gangreeni jne vältimiseks polnud sürjakomidel seetõttu tavaks haavu kohe kinni siduda: *med l’ok virõs petas* ‘tulgu halb veri välja’. Koos halva verega pidid välja voolama ka negatiivsed tunded: viha, hirm ja pahatahtlikkus. Ežva ülemjooksu komid arvasid, et sageli viirastub sellepärast, et “veri ehmatas”: “Kui ise kardad, kõik viirastub, kuid see on pisiasi – veri hirmutab”.

Veri mängib tähtsat rolli maagilise ravimise juures. Erinevate haiguste ravimisel ja kaetusest vabanemisel kasutasid komid erinevate loomade ja lindude verd. Songa vältimiseks määrati vastsündinu nabanööri hiire verega. Ežva ülemjooksu komid määrasid hiire verega silmi silmamarjade (trahhoomi) vastu, kanapimeduse korral määrati silmi aga kana verega. Et ostetud või mujalt hangitud koer uut peremeest tunnustaks, kriipis jahimees oma igemed verele ning söötis seejärel suus hoitud leivatüki käest koerale. Ligikaudu samamoodi “kodustasid” peigmehi mõned sürjakomi tüdrukud, kes andsid meeldima hakanud poisile juua veini või õlut, kuhu oli sisse tilgutatud mõni tilk menstruatsiooniverd.

Kujutlustega heledast ja mustast verest on ilmselt seotud ettekujutused inimeste psühholoogilisest kokkuso-

bivusest sõltuvalt “vere lähedusest”, mille all mõeldi pigem vaimset kui veresugulust. Arvati, et kui kahe inimese “veri ei sobi” (*virōs oz lös'av*), on nad teineteisega vaenujalal ega ei saa koostööd teha. Üksnes vastandliku verega inimese kohalolek mingisuguste tööde tegemise juures mõjub tööprotsessile negatiivselt. Vere poolest “kauged” inimesed võivad teineteist kergesti kaetada ja ettevaatamatu sõna või pilguga kahju teha. Kui aga erinevate inimeste “veri sobib” (*virōs lös'alō*), osutub edukaks nende mistahes (isegi esimesel pilgul kõige lootusetum) ühine ettevõtmine. Inimene võib endale vere poolest lähedase inimese terveks ravida või kaetusest vabastada, isegi kui ta ei ole posija.

Kirjandus: Iljina 1997, Lōtkin & Guljajev 1970, Sidorov 1928, O. Uljaševi VM, I. Iljina VM.

O. Uljašev

VESI – va üldine – veteilm; vesine, niiske; (üldistatud) jõgi. Vrd | udmurdi *vu* ‘vesi, vesine’ – ühispermi **va* | | mari *wüt* | mordva *ved'* | soome *vesi* | mansi *wit* | ungari *víz* = eelpermi **wete* ‘vesi’. Sõnatüvel on nostraatilisi paralleele.

Vastavalt ühele levinumale komi kosmogoonilisele müüdile oli vesi algse kaosega vastastikusel seoses olev universumi esimene alge. Suurem osa teadaolevaid sūrjakomi loomismüüte

algab fraasidega: “Alguses polnud midagi peale vee”, “Ääretu vee kohal lendas part-*tšöž*”, “Tol ajal ei olnud midagi peale udu”. Mõne permikomi müüdi kohaselt tekkis maa pilvetükist, mille Jen pilve küljest välgulöögiga murdis ja mida ta veega kastis. Linnukujulised jumalad-demiurgid toovad maailma-ookeani põhjast mulda, mille peale tekkivad ülejäänud loodusjõud, nähtused, asjad ja elusolendid.

Komide uskumuste kohaselt on vesi olemas kõigil kolmel universumi tasandil. Taevased, maapealsed ja maa-alused veed ühinevad maa peal: allikad voolavad maa alt välja, vihm sajab taevast maa peale, maapealne vesi imbub maasse ja tõuseb auruks muutudes üles taevasse. Vee ringlemist kujutatakse permi loomastiili näidetes väga omapäraselt: ämblike peal seisev jumalanna toetub peaga päikese vastu, tema sõrmedest ja varvastest voolavad veejoad ja tõusevad siis ülespoole (lainekujulised märgid), mõlemal pool jumalannat paiknevad austust väljendavas asendis (pooleldi kummargil, ülestõstetud kätega) inim-loomakujulised ja inim-taimekujulised figuurid. Komide ilmavaates peetakse vett esmaalgeks, alguseks, ilmaletulekuks ja elu allikaks – siit pärineb ka komide veele omistatud maagiline tähendus.

Raske sünnituse puhul kallati vett ühest anumast teise, valati ilma põhjata toobrisse jne. Haiguste, nõi-

duse ja kaetamise ravimisel kasutati laialdaselt püha ehk õnnistatud vett (*veža va*), sõnutud vett soolaga või sütega või saunas kerise uhtmise järel kokku kogutud ja sõnutud vett (*prittša va*), kolm korda üheksa kaevu vett (*kuim ökmös jukmösös' va*), kivivett (*izja va*), varbtara vett (*počös va*), lumesulamisvett (*löm sölöm va*), vihmavett (*zer va*) ja allikavett (*kl'utš va*). Arvati, et vesi viib minema haigused, kaetamise ja õnnetuse, mille posijad saavad tavaliselt allavoolu ehk pärivoolu (*va n'ölöd*). Veevoolu all mõeldi jõge, mis kogub ja ühendab maailma veed. Komide teise ilma ettekujutustes kujutletakse vett jõena, üle mille või mida pidi siirduvad surnute hinged teise ilma. Sageli on piirijõel tulestiihia omadused (vt vaik). Ometi on komide surnuaiad tavapäraselt asulatest eraldatud veetakistusega (ojaga, jõega).

Vee kujund on komi muistendites üsna levinud, eriti vetevaimu *Vasa* muistendites. Huvitavad on Iz'va komide muistendid, kus pajatatakse, et igas tundrajärves elab järve peremees. Kui teda pahandada (keegi viskab kivi vette, naine loputab järves pesu jne), läheb ta ära teise kohta ja viib järve endaga kaasa. Üsna sarnased muistendid esinesid ka udmurtidel.

Komidel oli kombeks veele igasugusel põhjusel ohvreid tuua. Permikomid kinkisid igal kevadel midagi jääst värskelt vabanenud ojadele, jõgedele ja allikatele. Kalurid andsid veele

(vetevaimule) tagasi esimese kala ja soolaga leiba. Püüdnud kinni esimese lõhe, katkestasid Ežva ülemjooksu komid kalapüügi, et süüa jõekaldal kala peast keedetud uhhaad, muidu võis kalaõnn nad maha jätta. Peavalu arvati olevat vee viha tagajärg, seepärast pidi peavalu tekkimisel enne koitu vee ääres nägu pesema ja talt andestust paluma. Haiguse vältimiseks andsid sürjakomid allikale, jõele või ojale joomise järel midagi kingituseks (kasvõi niidikese või heinatuusti). Seisva veega lompidesse visati juustu ja leivapuru, naised viskasid lõnga. Permikomi noorpaar läks kolmandal päeval pärast pulmi jõekaldale. Nad pesid jões nägu ja käsi ning noorik viskas vette leiba, juustu ja raha. Sürjakomi mees viskas jõkke raha, naine aga raha ja lõnga. Mõnes paigas tõi abielupaar ohvreid igal kevadel. Ohverdamistel ei ole anni saajaks alati vetevaim või vee peremees, sagedamini toodi kingitusi jõele. Jõge esimest korda ületades viskasid Ežva alam- ja ülemjooksu komid vette laastu (et paat oleks kergem) ja leivatüki ning pöördusid jõe poole palvega neid laevasõidu ajal kaitsta. Enne vett mööda rändama asumist viskasid sürjakomid vette leiba ja raha, pesid näo ja käed ning palusid jõelt õnnistust. Sama tehti ka uue jõe ületamisel. Oma teel palju veetõkkeid ületaval teekäijal või ränduril arvati olevat eriline maagiline jõud, kuna ta puhastab end veest üle minnes pattu-

dest. Rändureid võrdsustati seetõttu posijatega ja nende poole pöördui nõidusest vabanemiseks ja haiguste ravimiseks.

Veega oli seotud ka palju keelde ja ettekirjutisi. Permikomid arvasid, et ojja, jõkke või kaevu sülitanud inimene hakkab nukrutsema, sürjakomid uskusid, et ta jääb haigeks. Ežva ülemjooksu ja Udora komid arvasid, et vett rüvetanud inimese huuled lähevad kärna. Sürjakomid hoidusid veejoomisest ja suplemisest umbekasvanud jõeharus, mõned isegi ei söönud järvedest ja umbekasvanud jõeharudest püütud kala. Põhjavesi oli seevastu tervistav. Ežva ülemjooksul asuvat Tšudjuvadi järve peeti puhtaks vaatamata sellele, et see asub keset sood. Kalurid arvasid, et järv on jõega maa-aluse jõeharu kaudu ühendatud, kuna selles elab sterlet (roojane, kuid jões elav kala). Tänapäevani säilinud uskumuste järgi võib vesi mõnel hetkel olla eriti kosutav (veeristsete ajal, jüripäeval, jaanipäeval jne) või ka eriti hukutav. Ežva ülemjooksu komid ravisid lumesulamisveega, mis oli toodud jüripäeval metsast veega täidetud aukudest, kollatõbe, silmahaigusi, sügelisi jne. Petšora, Iz'va, Ežva ülemjooksu komid kasutasid lumesulamisvett nõiduse ja kaetamise ravimiseks. Mõned veekogud olid komide arvates ravivad: nõnda mainitakse 19. saj. kirjapanekutes palverännakuid Sindori järve äärde ning pühade allikate juurde Vadõbi,

Õbi, Lat'judini, Põz'dini jt külade lähedal, kuhu palverändurid viskasid hõbemünste ja leiba. Suvel lubati lastel supelda vaid jaanipäevast iljapäevani. Pärast iljapäeva muutub vesi põhjatuks (*vaõs pödöstöm loö*), saabub "vee uuenemise" aeg (*va vežandör*), "vesi ja taevas teevad vahetust" (*vaa-jeneža vežs'önö*), avanevad sügavad neelukohad (*göbetšjas voss'önö*) jne.

Taolist suhtumist veesse võib seletada kujutlustega taevasest ja maisest veest, eluveest ja surmaveest, mille kohaselt peeti voolavat ja keevat vett eluveeks, seisvat vett aga surmaveeks. Siit pärineb ka allikate ja vihmavee austamine. Surmavee (*kulan va*) ja eluvee (*lovja va*) motiivi kohtab komi muinasjuttudes üsna sageli. Reeglina saadakse mõlemaid samast kohast: "surmaveega järv, aga keset järve purskab eluvee allikas". Mõlemal veel on ühtviisi raviomadused: surmavesi kasvatab kokku luu ja liha, eluvesi toob ellu tagasi ja annab tagasi hingamise (*lov 'hingushing'*). Kolmas nimevariant *tom-va-lov-va* ('nooruse vesi-hinge vesi') on seotud elujõu ja noorendamisega. Komi muinasjuttudes esineb ka antagonistile kuuluvat osaliselt elustavat (*võna va 'jõudu andev vesi'*) või osaliselt surmavat vett (*võntöm va 'jõuetuks tegev vesi'*). Muistendites asendab elu- ja surmavett püha vesi (*veža va*), mis on teise ilma sattunud inimeste elustamise ja tagasipöördumise vahend, ja roojusega seotud jalaräti leotamisvesi (*n'amöd kötödöm va*).

Kirjandus: Jemeljanov 1921, Holmberg 1913, Klimov 1990, Kulik 1914, Lõtkin & Guljajev 1970, Materialõ, Spiski, Vetoškina 1982, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

VEŽL'IVETS pk (< vene *veža* 'teadja, asjatundja'); **svad'ba vidz'is'** ae, ud 'pulmade kaitsja'; **svad'ba pōkōd** üe, s (< komi *pōkōd* 'tits, tugi'); **pon bōž keralōs'** üe sõna-sõnalt 'koera saba raiuja' – nõid (*tōdōs'*), kes kaitseb noorpaari ja pulmarongi teiste tead-jameeste nõiduse ja kurjade vaimude eest.

Paljude teiste rahvaste sarnaselt pidasid komidki pulmi inimese elu eriti tähtsaks ülemineku- ja piiripealseks sündmuseks. Sarnaselt aasta kalendri-tsükli piirdaatumeisse suhtumisega arvati, et pulmade ajal aktiveerub kõikvõimalike kurjade jõudude mõju ning äsjaabiellunud ja pulmalised on eriti haavatavad. Tugeva teadjamehe, *vežl'ivetsi* kutsumine pulma oli hädavajalik pulmade edukaks läbiviimiseks. Tema osa pulmatseremoonias hinnati isegi kõrgemalt kui preestri rolli. Nõid jälgis pulmade kulgemist algusest peale. Erilist tähendust omistati pulmarongi julgeoleku kindlustamisele *vežl'ivetsi* poolt. Arvati, et pahasoolikud nõiad võisid pulmarongi peatada või isegi kõik osavõtjad huntideks muuta. Tuntakse rohkesti muistendeid pulmaliste kirikusse sõidu nurjamisest või vastupidi, kuidas võimas *vežl'ivets* tegi kahjutuks oma

nõrgema kuritahtliku ametivenna riu-kad. Juhtiv roll oli nõial ka pulmapeo ajal. Ilma tema juhatusel või loata ei tohtinud keegi mitte midagi teha – ei istuda, ei tõusta ega isegi juua ja süüa. Äsjaabiellunute õnn ja heaolu arvati otseselt sõltuvat *vežl'ivetsi* jõust ja võimsusest.

Kirjandus: Janovitš 1903, Plessovski 1968.

N. Konakov

VETEVAIM, VETEHALDJAS – **vasa** üe, ae, skr, ks; **vais'** pk, **vasa** iz'va, ud 'vetevaim', **kul'** l, petš, ks (vt **Kul'**), **va kul'** üe, petš 'vee vaim, kurat', **vais' mort** pk 'veeinimene', **kul' pel'** pk (< *kul' pōl'* 'kurat-taat'), **tōsa** ks 'järve-', **tōis' vakul'** pk 'järve vee kurat', **šorsa** s (< *šor* 'oja').

Arvukad vetevaimud (nagu metsavaimudki) olid komide kujutlustes liigitatud vee- ja väikeste veeloomade haldjateks ning muudeks veealusteks üleloomulikeks olenditeks. Suhtuminegi neisse oli erinev. *Vasa* võis inimestele ilmuda nii antropomorfisel, zoomorfisel kui antropozoomorfisel kujul. Inimnäoline vetehaldjas (rohelises kuues pikkade tumeroheliste mudaste juustega pikakasvuline mees) ilmus mõnikord veekogu kaldale. Kui ta vette tagasi viskus, tõusis torm ja veepinnal rullusid hiiglasuured lained. Vetevaimu kujutati ka halli habemega võimsa taadina. Põhjapoolsed sürjakomid arvasid, et vetevaimu

välimus sõltub ilmast: vihmasel ja sompus päeval ilmub ta sünge pilgu ja vaevatud näoga brüneti mehena, päikesepaistelisel päeval muutub ta lõbusate siniste silmade ja valge näoga heledajuukseliseks meheks (rahvalik ettekujutus inimese ilust). Inimesena ilmub vetevaim veekogu kaldale metsavanaga võitlema, keda ta ei salli vette visatud juurikate pärast. Inimnäolisena ilmunud ta ka kaluri ette, kes tema suure havi välimusega poega haavas, ja kutsunud kalamehe enda juurde vee alla poja vigastatud silma ravima. Arvati, et vetevaimu veri on sinist värvi (vrd vene kujutluste kohaselt on metsavanal sinine veri).

Komi kalurite arvates näitas vetevaim end märksa sagedamini väga suure havina, kes seisis vees paigal peaga voolusuunas, mitte aga vastuvoolu, nagu kalad tavaliselt seisavad. Selliseid hauge hoiduti ahinguga lõomast, kuna usuti, et nad on võimelised ahingu kaluri vastu pöörama. Udmurdid arvasid samuti, et vetevaim võib muutuda suureks haviks, kes hoiab magades oma pea vee all kalade tavalisele suunale vastupidises suunas. Permikomid uskusid, et Adtõ järves elab hiiglasuur haug, kõikide kalade valitseja. Ta lubab kõikidel soovijatel järvest kala püüda, kuid aeg-ajalt võtab vastutasuks kord paadi, kord võrgu, kord koera, aga mõnikord isegi inimlapse. Sarnane suhtumine haugi kui

vetevaimu kehastusse oli levinud venelastel, obiugrilastel, neenetsitel, sajaani-altai türgitatarlastel ja teistel rahvastel.

Ühe komi muinasjutu müütilises alguses ilmub vetevaim kalasabaga mehena (inimkalana). Jõekaldal elas üksik kalapüügist elatuv naine. Kord pöördus tema poole vetevaim, kes kurtis, et ta aitab naist igati: kasvatab kala ja ajab neid hiljem naise võrkudesse, aga naine pole teda kordagi kostitanud. Kuna vetevaimul oli jalgade asemel kalasaba, kostitas naine teda jõekaldal. Pärast võõrustamist "patustati" ning naine sai vetevaimult kaks poega.

Arvati, et vetevaimud elavad veealuses ilmas tavalistes talumajades ning peavad lehma ja hobuseid. Mõnikord karjatasid nad oma loomika maa peal, jõgede ja järvede kallastel. Vetevaimude lehmad erinesid tavalistest loomadest selle poolest, et nad ei jätnud jälgi ega raputanud oma seljale langenud kastet maha. Kui keegi suutis salaja taolise lehmakarja juurde hiilida ja ühele lehmale kaelaristi kaela visata, läksid kõik lehmad vette tagasi, aga see lehm jäi risti omanikule. Vetevaimude lehmad olid väga hea piimaanniga, kuid sünnitasid maa peal vaid pullvasikaid ega jätkanud oma sugu. Vetehaldjate hobused olid mustvalget ja punavalget värvi, neid olevat nähtud järve kaldal söömas. Kui neid ehmatati, sukeldusid nad järve. Sarnaseid kujutlusi oli ka udmurtidel.

Komi kalurite kujutluste kohaselt suhtus vetevaim (nagu metsa valitsejagi) eriti rangelt kalapüügimoraali normidest ja reeglitest kinnipidamisest, karistades nendest üleastumise eest saagist ilmajätmisega. Arvati, et vetevaim ei anna kala, kui veekogu kaldal kusta või sülitada. Nooda viskamise ajal lausunud vandesõna eest võis vetevaim võrgu katki rebida. Usuti, et on olemas “tujukad” järved. Neis ei tohtinud määrdunud ja märgades riides kala püüda ning kasutada teises kohas püüdmisest veel kuivamata võrke. Ka ei võinud visata vette või järvekaldale prügi. Keelatud oli tüli ja vaen kaluriartelli liikmete vahel. Keelust üleastujate võrkudesse sattus kala asemel hobusesõnnik või hakkas paat äkki põhja vajuma.

Kui kalaõnne puudumist seletati tavapäraste käitumisnormide oletatava või tegeliku rikkumisega, kasutati vetevaimu lepitamiseks tules puhastumise rituaali. Jemva komi kalurid randusid, tegid suure lõkke ja viskasid tulle jalanõu sisetalla tüki või riideräbala, veest väljavõetud mudatüki ja metsast toodud haosületäie. Pärast spetsiaalsete nõiasõnade lausumist hüppasid kõik üle lõkke või käisid kolm korda ümber tule kindlasti suitsust läbi minnes. Tavaliselt toimus “olmelisest roojusest” puhastumine ka enne kalapüügi algust, mõnes kandis aga käisid kõik kaluriartelli liikmed lõkke peale visatud kadakaokste suitsust läbi iga kord enne nooda viskamist.

Vetehaldjate poolehoidu saavutamiseks tuli neile (nagu metsavanadelegi) midagi annetada. Jemva-äärsed kalurid viskasid tüki võileiba vette iga kord jõe või järve äärde kalale minnes. Retkele asudes viskasid kalurid kaldast eemaldudes vetevaimule kingituseks nii palju leivatükke, kui palju oli paadis inimesi. Permikomid ohverdasi vetevaimule enne kalapüügi algust mune, pannkooke, leiba, raha ja sitsiriide tükke. Ohverdada võis teisigi toiduaineid (väljaarvatud kalapirukad). Vetevaimule oli kombeks anda ka esimene saak. Esimene püütud kala lasti elusalt vette tagasi või valmistati temast tavandilõuna, mõeldes, et söömisest võtavad osa ka vetevaimud. Seda kala ei tapetud noaga. Ta asetati kivi peale ja löödi teise kiviga vastu pead. Kala rookides ei kasutatud samuti nuga, vaid pigistati sisikond välja käega. Ežva ülemjooksul mindi kohe pärast jääminekut kalale terve perega. Esimesest sellel päeval püütud kalast valmistati uhhaa ja säilitati seda keldris jää peal järgmise jääminekuni. Enne uue kalapüügihooaja algust söödi seda suppi pidulikus õhkkonnas. Ežva ülemjooksul pidas kohalik elanikkond eriti lugu väikesest, kuid maalilisest Kadami järvest. Seda järve piiravad kõrged liivakaldad ja seal esineb sageli tormed. Igal tormijärgsel päeval päikesetõusu ajal tuli vetevaimudele ohver tuua. Järvest hakati kala püüdma alles pärast seda, kui võrkudesse sattus

suur haug. Havi viidi pidulikult tarre ja hoiti lähima pühani alles.

Vetehaldjatele vereohvri toomist kalapüügiõnne tagamiseks ei ole kuskil mainitud. Samas võib oletada, et vanasti seda siiski esines. Nagu tõestab ühe komi arhailise rahvaluuleteksti (ballaad *Suure havi allaneelatud tüdruk*) semantiline analüüs, on võimalik, et kunagi ohverdati ka inimesi. Tänu täpsele reglementeerimisele tajuti kalurite ja vetevaimude (nagu jahimeeste ja metsavaimudegi) vahelisi suhteid täiesti loomulike ja küllalt heatahtlikena. Muistendites kirjeldatakse vetevaimude agressiivset käitumist inimeste suhtes, kuid reeglina räägitakse siis ka neid provotseerinud tegudest. Näiteks käisid kaks kalurit tulusel ning suurt haugi lüües murdus ahingul vars. Kalurid taipasid, et tegemist oli vetevaimuga. Nad jätsid veekogu kaldale isetehtud hernehirmutise ning läksid onni magama. Hommikul avastasid nad, et hirmutise sisse oli torgatud murdunud ahingu tükk. Keegi kõndis jõekaldal, nägi suurt haugi ja lõi teda ridvaga vastu pead. Haug kadus vette, veest ilmus aga vetevaim ja ütles inimesele: “Lähme, paranda poja silm ära!” Nad läksid vee alla vetevaimu majja, kus lamas voodis juba poisi välimuse omandanud vetevaimu poeg. Nähes, et inimene ei suuda poja vigastatud silma parandada, rebis vetevaim inimesel silma peast ning pani oma poja haige silma asemele. Pärast seda lubas ta inimesel maale tagasi minna.

Kahest kalurist üks viskas vetevaimudele määratud kostituse asemel vette pühitsetud leiba. Raevunud vetevaimud tormasid kalureile järele, said neist ühe kätte ja rebisid ta lõhki.

Samal ajal pidasid nii kalurid kui ka kõik teised inimesed vetevaimu negatiivseks tegevuseks inimeste ja kariloomade hukkumist vees, leides täiesti reaalselele ja üsna sagedastele sündmustele irratsionaalse seletuse. Konkreetse inimese või karilooma uppumise põhjusele ei olnud mingisugust seletust, arvati, et vetevaim võttis ta lihtsalt enda juurde. Hobusele pandi jala ümber amuletist rõngas, et vetevaim ei viiks teda jõest ülemineku ajal ära. Sürjakomi põhjapõdrakasvatajad tõid vetevaimule vereohvriks koera, et ta põhjapõtru ära ei uputaks.

Inimeste kaitseks mingisuguseid amulette või ohvreid tarvilikuks ei peetud. Erandiks oli ohverdamine veskitiigi vetehaldjale, kuna arvati, et mölder lubas veski ehitamise ajal talle inimohvri. Inimese asemel ohverdati kass või koer. Aeg-ajalt tuli veski vetevaimule teha ka muid kingitusi (vein, toit jne), muidu peatas ta veski. Vetevaimu nimetati seetõttu ka veski peatajaks (*mel'n'itša kutõs*). Kui keegi veskitiiki uppus, arvati samuti, et mölder oli ta vetevaimule ohvriks lubanud. Uppuja päästmine oli seejuures vetevaimu kätes – ta võttis enda juurde vaid selle, kes oli talle lubatud. Mingil moel solvatud veskitiigi vetevaim võivat üldse veskitammist läbi murda ja koos veega lahkuda.

Kujutlusi vetehaldjatest, kes võisid solvudes koos veekoguga ära minna, oli ka põhjapoolsetel sürjakomidel. Arvukad tundrajärved asetsesid sageli erineval kõrgusel. Kahe kõrvuti asetseva järve vahelise tõkke mine-mauhtumise puhul voolas vesi ühest looduslikust veekogust teise. Seda nähtust pidasidki Iz'va põhjapõdrakasvatajad vetevaimu tegevuseks. Arvati, et tema solvamiseks piisas määrdunud naistepesu pesemisest järves.

Paljudes muistendites jutustatakse kohtumisest naise välimusega vetevaimuga, kes istub tavaliselt veekogu kaldal ja kammib oma pikki juukseid (assotsiatsioon veejoaga). Naisvetevaimu nimetati samuti nagu meesvetehaldjaidki, kuid vee stiihia valitsejateks neid ei peetud. Naisvetevaimu nägemine oli neutraalne fakt ja muistendites nende nägemist lihtsalt fikseeriti. Naise välimusega vetevaimu nägemist peeti ka halvaks märgiks – näiteks arvati, et vetevaimu nägija naine sureb varsti. Kirjanduses mainitakse vaid korra, et naisvetevaimud viivad mehi kaasa lihalikeks naudinguteks ning annavad nende asemel tagasi kasest kujusid.

Kirjandus: Fokos-Fuchs 1951, Harva 1914, Ježov 1857, Klimov 1990, Klimov 1991, Konakov 1983, Kulik 1914, Nalimov 1907, Rotšev 1984, Sidorov 1924, Sidorov 1928, Smirnov 1891, Žakov 1901, Uotila 1986, Uotila 1989, Wichmann 1916.

N. Konakov

VETLAN pk – toponüümilise pärimuse kangelane (vt Pol'ud).

VIHT – **korös'** üldine; **kores'** üe; **kors'a** ud, ll (< komi *kor* 'puuleht').

Saunaviht tehakse reeglina ilma urbade ja kuivade oksakesteta kaseokstest. Rituaalidel, maagias ja ravimisel kasutatavaid vihtu valmistatakse aga ka muudest puudest. Pihlaka- ja lepavihtu söödeti loomadele kaetuse vastu ning kasutati kaevude puhastamisel jm, kadakavihtadega suitsutati kaetamise ja kurjade jõudude vastu, nulu- ja kuusevihaga viheldi luuhaiuste ravimisel jne.

Viht on komide ettekujutustes seotud põrandalua (*ros* ll, skr, ae, üe, petš, pk, *göl'ik* üe, iz'va, *kudöttšan*, *kudötštšan* ud) ja ahjulua (*patš lős*, *patš tšoškan lős*). Puhtuse ja korra loomise ning keha, eluruumi jne puhastamise vahenditena on nad seotud ruumi maagilise puhastamise ideega. Nii nagu ahjus põletatakse kokkupühitud praht, nõnda põletatakse komi rahvaluuletekstides ka kurjust kehas-tavad tegelased (Joma, kurat, huntide kuningas, nõid, lohe), kes üritavad põgeneda putukate (helesinised sipelgad, kihulased jne), sädemete või tolmu kujul. Nendes rahvaluuletekstides esinevad kolmekordne viht (*patš lős*, *ros*, *kuima korös'*), pihlakaviht (*söspu korös'*), lepaviht (*lovpu korös'*) või üheksa puu viht (*ökmös puös' korös'*).

Vihtu kasutatakse sageli erinevates rituaalides. Matusekombestikus

kaetakse kirstu põhi raiutud või lahti harutatud vihaokstega (neid võetakse paarisarv) ja surnu padja sisse topitakse kaseviha oksa või -lehti. Pulmasaunas jätab pruut hüvasti neiupõlvega, mis ujub pärivett Põhjamerre viha peal, mida pruut vihtlemisel kasutas. Viha abil vabane ti ka kaetusest ja haigusest ning saadi tagasi vahetatud laps. Selline laps pandi küna alla või kahe küna vahele ning küna põhja peal raiuti katki kaseviht (*kõdz' korös'*) või kailuviht (*zõn korös', kertš bad' korös'*). Lapse kaetamise puhul kasutati kääbuskasevihta. Lehma viheldi poegimisel kullerkupuvihaga (*kupal'n'itša korös'*) ja suitsutati kadakasuitsuga. Kui loomad jüripäeval välja aeti, lasti lammastel ja lehmadel astuda üle pihlakaviha (*pelõs' korös', sõspu korös'*), et loomad oleksid ilusad ja terved.

Eriline maagiline jõud oli kullerkupuvihal (*kupal'n'itša korös'*). See viht tehti värsketest kaseokstest (mõnikord ka lepa- või pihlakaokstest) ja põllulilledest – sealhulgas ka kibedast tulikast ja harilikust kullerkupust (*kupal'n'itša dz'oridz'*) – ning sellega viheldi jaanilaupäeval. Kullerkupuvihaga ennustati mitmel moel. Pärast vihtlemist pisteti viht aia vahele – selle mahakukkumine ennustas vihtleja surma, mustaks muutumine haigust või muud õnnetust, rohelisena ära kuivamine aga õnnelikku elu. Alam-Ežva ja Sõktõvi komid seisid seljaga sauna poole ja viskasid viha üle oma pea – viha len-

damine üle katuse tähendas muutusi elus, katusele lennanud viha mustaks muutumine tähendas haigust ning rohelise värvi säilitamine head tervist. Ülem-Ežva komid viskasid kasutatud vihad jõkke – viha uppumine tähendas surma, kaldale uhtumine muutusteta elu, kui aga vool viha kaasa viis, oli oodata pikka teed või pulmi.

Sürjakomi pärimuses paikneb saageli viha sees nõia maagiline jõud või nõrkus. Ühes jutus said tagaajajad Sõktõvi nõia Šõpitsa kätte alles siis, kui ta komistas viha otsa. Petšora Kõska't suudeti võita, kui taibati tema maja põlema süüdata tema enda vihaga – iga teine tuli kustus. Muinasjuttudes, kus salakaval naine tahab teada saada oma vägilasest mehe jõu (surma) allikat, näitab mees esialgu valetades vihale või luuale. Vägilane räägib tõtt alles siis, kui naine hakkab vihta paeltega kaunistama ning asetab selle pühasenurka.

Komide arvates võivad kurjad jõud ja libahundid muutuda vihaks ja luuaks: nõid võib muutuda vihaks või põrandaluuaks; kui viha küna peal katki raiud, siis muutub vahetatud laps küna all haavahaluks või -tukiks, aga võib ka muutuda vanaks vihaks. Muistendites abistavast metsavannast või edukast nõiast-jahimehest muutuvad püütud jäneste lihakehad vihtadeks ja tuletukkideks. Ežva ülemjooksul arvatakse, et vihaga saab asendada inimest, kes tahtis end üles puua, kuid mõtles ümber. Valmis tehtud silmusesse peab panema kase-

viha, muidu hakkab nõor enda poole “tõmbama” sedasama või uut ohvrit.

Kirjandus: Doronin 1947, Fokos-Fuchs 1951, Iljina 1997, Rotšev 1984, Zavarin 1870, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

VIHTLEMINE – pōvs’ōdtšōm ud, ae, **pōls’ōdtšōm** ks, üs, **pōōs’edtšēm** iz’va, üe, **pōvs’edtšēm** üe, petš – maagiline ravimisviis.

Üleloomulike jõudude tekitatud haigustest vabanemise kõige efektiivsemaks mooduseks peeti saunas ravimist. Kombe aluseks on “kaetusest” vabanemiseks mõeldud protseduurid: pesemine, läbi sõela kastmine, suitsutamine, küna all “raiumine”, läbi rangide tõmbamine. Kõige tähtsamaks peeti aga haiguse väljavihetlemist.

Kõik rituaalid, ka sauna ettevalmistamine, toimusid enne päikesetõusu. Manatark tõi puuämbritega salaja ja kindlasti vaikides vett kolm korda üheksast kaevust või vastastikku nähtamatutest metsaojade suudmetest (tegelikult ammutati sageli vett kolmest allikast üheksa korda ja valati tagantkätt ämbrisse). Sauna küttis posija erilisi reegleid järgides, pannes puid ahju kolm korda, iga kord üheksa halgu. Viha tegi ta kase- või kadakaokstest, lõigates kolmelt puult igahelt üheksa oksa. Mõnikord tehti sel viisil kolm vihta. Arvet peeti sealjuures tagurpidi, üheksast üheni, permikomide juures aga eesliitega *n’e-*

‘ei’ (ei-üks, ei-kaks jne). Laste ravimiseks kasutati soos kasvava vaevakase okstest tehtud vihtu. Petšoral peeti jaanipäeval tehtud vaevakasevihta ka täiskasvanute kaetuse ravimise vahendiks.

Kui sauna sai valmis, pani manatark ukse sümboolselt lukku (torkas noa uksepiita) ja hakkas ravima. Eelnevalt, et “haigus sissepoole ei läheks”, andis ta haigele juua sauna kütmise ajal suitsuaugus seisnud või kerisekividest läbi lastud vett. Seejärel kontrollis posija viha peal haiguse oletatavat põhjust: kui ülestõstetud viha tüveots otsekohe kiuvetus, tähendas see, et haiguse on põhjustanud “kaetus”. Sellele viitas ka kerisekivide praksumine. Vihtlemist alustas manatark sõrmetstest, läks tasapisi üle kehale ja lõpetas varvas- tega. Vihtlemise ajal suhtles ta ukse taga seisva abilisega. Abiline küsis kolm korda: *Mōi pōvs’ōdan?* ‘Mida vihtled?’. Manatark vastas: *Vomidz’ pōvs’ōda* ‘Kaetuse vihtlen välja’, *L’ok jōzlōs’ l’ok dumsō pōvs’ōda* ‘Kurjade inimeste kurjad mõtted vihtlen välja’, *Vis’ōmsō pōvs’ōda, vomidz’ pōvs’ōda* ‘Haiguse vihtlen välja, kaetuse vihtlen välja’.

Vihtlemine võis toimuda haigust ärasaatvate või peletavate loitsude saatel: *Pōšjō žō, pōšjō, tšōdja-puvja jagō, ozja veret’aō, mōrpoma n’urō* ‘Minge ometi, minge, mustikapohlasesse palusse, maasikalagendikule, murakasohu’, *Par v ban’u, tšad – von, biōs’ kō – biō, vaōs’ kō – vaō. Pol’e*

võlõ mun da l'etaït 'Leil sauna, ving välja, kui tulest, siis tulle, kui veest, siis vette. Mine põllule ja lendle' jne. Neid loitse lausudes kopsas manatark haigust jalaga, sülitas ta peale ja lõi jalahoobiga praakil uksest välja. Vihtlemise ajal haige kehale tekkinud higi kuivatati spetsiaalse lapiga. Hiljem visati see lapp ära, arvates, et koos sellega läheb ära ka haigus.

Mitmed tavandi üksikasjad selgitavad rituaali sügavamat tähendust. Ennustatakse, et kui haige teeb vihtlemise ajal silmad lahti, siis "tuleb ta sellesse ilma tagasi", kui ta silmad on aga kinni, "pole teda enam kauaks". Mõnikord täiendasid täiskasvanu vihtlemisrituaali sünnitusrituaali iseloomustavad toimingud: manatark ühendas haige selja taga tema parema käe sõrmed vasaku jala varvastega ja seejärel vasaku käe sõrmed parema jala varvastega. Lõpetanud lapse ravimise limpsis manatark kolm korda tema laupa ning sülitas paremale ja vasakule. Kolmandal korral tõstis ta lapse enda ette, sülitas tema jalgade vahelt läbi ja ütles: "*Amin'* ja *riza!* Alles nüüd sündis, alles nüüd ärkas ellu!"

Vihtlemise ajal toimus lisaks haige füüsilisele puhastamisele ka tema sümbolne uuestisünd ajutise surma, teises ilmas olemise ja sellesse ilma juba teistsugusena naasmise kaudu.

Kirjandus: Iljina 1997, Janovitš 1903, Sidorov 1928.

I. Iljina

VIKERKAAR – öškamöška üe, ae, petš, skr, **öškamöska** jem, **öš ll, jen öš** üs, l 'jumala sõnn', **jen öška** pk, **jenöž** pk, **božja duha** iz'va, **vožja duha** iz'va (< vene *božja duga* 'jumala kaar'), **duga** ud (< vene), **jen vudž** ud 'jumala vibu', **jen megõr** iz'va 'jumala look'.

Vikerkaare komikeelsed nimetused viitavad selle kujule (kaar, vibu) või seosele veega (*öšmös* 'allikas, kaev'). Sealjuures ei ole *öšmös* kuidagi seotud sõnadega *öš* 'pull' ega *mös* 'lehm'. Rahvaetümoloogias ja traditsioonilises maailmavaates käsitletakse vikerkaare nimetust siiski kui pulliga lehma (*öška möska*).

Müüdi *Tüdruk kuu peal* ühes variandis tuli vikerkaar pärast vihma maale ojast vett jooma. Janu kustutamise ajal tuli üks tüdruk ja joovat vikerkaart tähele panemata tahtis ämbritega ojast vett võtta. Vikerkaar neelas tüdruku, tõstis ta taevasse ja andis edasi kuule. Tüdruk jäigi igave-seks kuu peale. Vikerkaare ilmumine assotsieerus müütilises teadvuses "kosmilise pulli" janukustutamisega, kes laskus jõe peale, jõi ja tõusis jälle ülesse taevasse. Kui "pull" jõi palju vett, tekkisid pilved ja hakkas vihma sadama.

Kirjandus: Fuchs 1924, Nalimov SUS.

N. Konakov

VILJALÕIKUS – vundõm üldine.

Viljalõikuse algusajaks pidasid komid iljapäeva, kuigi põhjapoolsete komide juures valmis vili tunduvalt hiljem. Lõikust alustades tehti üks väiksem viljavihk ja jäeti see viljakoristuse lõpuni põllule. Põlluhaldjale oli kombeks viimasele põllusiilule mahaniitmata viljakimp kingituseks jätta. Samasugune komme oli nii idaslaavlastel (kes jätsid lõikamata teravilja kimbu slaavi muinasjumalale “Volosile habeme jaoks”) kui ka teistel rahvastel. Viljalõikust lõpetades ja viimast vihku sidudes laususid naised: “Põld on lõigatud, mine (vili) viljasalve.” Jemva- ja Sõktõvi-äärsetes külades ei pekstud viimast vihku, vaid riputati see kevadkülvi alguseni viljaaita. Enne viljakülvi segati viimase vihu vili ülejäänud seemnetega. Venelasedki pidasid viimase (nimepäeva) vihu seemneid erilist jõudu omavaks ning need lisati kindlasti seemnevilja hulka.

Lõikuse lõpetamise puhul oli kõikjal kombeks uudseviljast tavanditoitu valmistada – odratangu- või kaerajahuputru võiga. Udoras õnnistati tavandiputru kindlasti sirbiga, seepärast kutsuti seda sirbi pudruks (*tšarla rok*). Ežva alamjooksu komid valmistasid lõikuse lõpetamise puhul kohupiimast ja kaerajahust tavanditoitu *kl'upa*. Endistel aegadel keedeti ja söödi uue viljasaagi puhul tavandiputru põllul ühiselt. Tingimata jäeti sealjuures osa putru surnud sugu-

lastele ehk “vanematele”, kellest rahvauskumuste kohaselt paljuski sõltus põldude viljakus ja majapidamistöõde edukus. 20. sajandi alguseks läks see püha üle perekondlike tähtpäevade kategooriasse.

Kirjandus: Konakov 1993, Sahharov 1989, Sorokin 1910, Vetoškina 1982.

N. Konakov

VOIPEL' üldine, **oipel'** permikomi – muistne permikomi jumal.

Voipel' on ainus muinaspermlaste paganausulise panteoni ülemastme jumala säilinud nimetus (lisaks jumalate-demiurgide Jen ja Omöl' (Kul') nimedele). Metropoliit Simoni 1501. aastal Permi saadetud läkitus, milles ta kutsub rahvast üles Voipel'i puusliku poole mitte palvetama ja peieid talle mitte pidama, tõestab, et veel 16. sajandil oli Voipel' permikomi paganausuliste peajumal. Uurijad üritasid korduvalt Voipel'i nime tõlgendada, lähtudes sealjuures reeglina oletusest, et vene kirjapanekus on termin moonutatud. Oletati, et termini sõnasõnaline tõlge 'põhja kõrv' või 'oine kõrv' võis vaevalt olla mingisuguse jumala nimetus. Nime kõige levinumaks seletuseks muutus *voi tõl* 'põhjatuu'. Voipel'i oletatavate ülesannete hulka loeti võim põhjatuule, tuisu ja halva ilma üle, loomade kaitsmine jne, lähtudes sealjuures puhtteoreetilistest järeldustest. Samal ajal mainitakse permikomi rahvaluules, eriti Kudõm-

Oši pärimuses Voipel'i üsna sageli ja nende andmete objektiivne analüüs lubab osaliselt taastada tema endise tõenäolise kuju.

Pärimuses kirjeldatakse Voipel'i kui inimestesse heatahtlikult suhtuvat võimsat jumalat. Tema poole pöörduti palvega kaitsta inimesi haiguse ja kaetamise eest ning pöörata neist kõrvale vaenlaste relvad. Voipel'i kuju asetseb künka tipus olevas pühapaigas. Teistest teda ümbritsevaist jumalaist kõrgem Voipel'i puuslik seisis võimsa kasepuu all. Tema kõrval seisis ohvriandide katel, kuhu pandi ohverdatud karusnahad ja naaberrahvaste juures nahkade vastu vahetatud hõbe. Puuslik oli igast küljest kaetud kivikeste ja teokarpidega, mis olid toodud kõigi jõgede ja jõekeste äärest, kus elasid Voipel'i kummardajad. Ühispuhadel ohverdati Voipel'ile kariloomi. Jahimehed lasid vibudest puusliku kõrval seisva püha samba pihta. Permikomi rahvaluule andmetel lasid jahimehed varem vibudest püha puu (antud juhul samba) pihta enne kütamise algust jahihõnne tagamiseks. Voipel'i puuslikku kirjeldatakse neljapalgelise naisena (vrd slaavi Zbrutši puusliku neljapealisuse ja balti slaavlaste kõrgeima jumala Sventoviti kujutisega). Voipel'i puusliku kirjelduse tõele vastavust kinnitab muinaspermi valatud kultusesse, millel on kujutatud paljupalgeline jumalanna.

Ežva ülemjooksu, Luzi-Letka ja Udora murdesõna *pöl'* või Sõktõvi

ülemjooksu *pöl'ö* on säilitanud tähenduse 'vanaisa' (isa isa). Metsahaldjat nimetati *vörpöl'* või *vör pöl'ö* (metsa taat). Veel 19. sajandi alguses esines permikomidel kaasaegsest keelest kadunud sõna *aipel* 'mees'. Vene üleskirjutuses võib oletada vahetust *ö>e*, s.t originaalis *Voipöl'* 'Põhja valitseja'. Antud järelduse kasuks räägib fakt, et permikomi pärimustes kutsuti Voipel'i ka Vörpel'iks (vrd sürjakomi *vörpöl'*).

Seda etümoloogilist versiooni järgides peaks Voipel'il ühetähenduslikult olema mehe välimus, mis on aga vastuolus rahvaluuleandmetega naisjumalast. Seetõttu on Voipel'i nimele mõtet teistsugust etümoloogiat otsida. Pole välistatud, et muistse permikomi jumala nimetuse moonutamist vene kirjapanekus ei olnud. Ežva ülemjooksu komid kasutavad praegugi sõnaühendit *voi pel'* 'oine kõrv' eriti terava kuulmisega inimese kohta. Sel juhul võib Voipel' tähendada 'kõikekuulev, kõiketeadev' ning olla üks antud jumalale kuuluvatest epiteetidest, mida kasutati tema eufemistliku nimetusena (vrd obiugrilaste kõrgeima jumala Torumi nime asendamiseks kasutatava värvika epiteediga: "kõrvad on vesiroosilehe suurused, nagu terava kuulmisega metspari kõrvad"). Voipel'i puusliku juures olevatele kõigi jõgede ja jõekeste äärest toodud teokarpidele võib aga anda tema kõrvade tähenduse. Need kõrvad asuvad kõikjal, kus elasid mui-

naspermlased, mis andiski Voipel'ile võimaluse olla kõiketeadev.

Kirjandus: Belitser 1958, Gagarin 1978, Klimov 1964, Lukina 1990, Lötkin & Guljajev 1970, Ožegova 1971, Ploskov 1990, Riftin 1989, Simon 1841, Žakov 1901.

N. Konakov

VOIŠÖRVOIS'A üldine, **voišörs'a** üe, ud, s, **voišörkadsa** ae, s, **voišörkadja** sürjakomi, **oišörika** permikomi – kesköine kuri vaim, inimestele eriti ohtlik keskööl.

N. Konakov

VÖINÄDAL, VASTLANÄDAL – mas'en'itsa üe, üs, jem, iz'va, skr, ks, ud, **mas'en'tsa** ll, **mas'en'itsa** pk (< vene), **jövvöv** üe, l, ae, skr, **jölvöl** üe, l, petš, **jöövöõ** üe, jem, **jölvöl vežon** üe, **jöv vežalun** ud, **jöö vežoolun** iz'va, **jöö vežoolõn** iz'va 'piimanädal'.

Komidel nagu teistelgi õigeusklikel rahvastel algab võinädalaga (maaslenitsa) kevadine kombestikutsükkel. Lõbutsemine kestis terve nädala, hoogustudes eriti nädala teisel poolel. Mingit religioosset sisu komide võinädala kommetes ei olnud. Neid kevadisi pidustusi peeti lihtsalt lõbusaks veini ja õlle joomise pühaks (*vina-sur juan gaža prazdn'ik*).

Võinädalal ehitati igasse külla veega ülevalatud laudadest jäämägi. Petšora ääres kaunistati need künkad

väikeste kuuskede ja õhtuti põlevate laternatega. Kuuseokstest püstitati "väravad". Kelgutati paaridena – poisid juhtisid kelku tüdrukuid põlvedel hoides. Komid on maaslenitsa ajal ka teistmoodi mäest alla lasknud. Ligi 45 kraadise nurgaga järsule nõlvale kinnitati paralleelselt kaks jäätunud latti. Nõlva tippu tehti ka väike platvorm. Poiss ja tüdruk võtsid teineteisel käest kinni ning lasid püsti seistes kumbki oma latti pidi mäest alla. Latte pidi lasid võinädalal mäest alla ka Uuralites ja Siberis elavad venelased.

Jäämägedel lõbutseti terve vastlanädala jooksul – päeval lapsed, õhtuti noored, aga ka keskealised ning mõnikord isegi elatanud inimesed. Jemval lasid võinädala kolmapäeval ja Söktövil võinädala neljapäeval mäest alla noorpaarid, kes olid abielunud möödunud jõulude järel. Noorik pidi andma künka ehitanud poistele raha. Mõnes kandis pidi naine enne allalaskmist oma meest suudlema. Naiste esimese mäest allalaskmise järgi otsustati linasaagi üle – õnnestunud liug ennustas head linasaaki.

Teiseks populaarseks meelelahutuseks võinädalal oli kiikumine. Kiiged püstitati kuuridesse pühade eelõhtul. Kiikusid eeskätt teismelised lapsed, kuid võinädala viimasel päeval lõbutses kiikedel ka küla noorsugu.

Kõikjal komi külades oli vastlanädala armastatuimaks meelelahutuseks hobustega sõitmine. Sõideti kirjuks maalitud, rikkalikult kaunis-

tatud, värvilise kaleviga kaetud saanidega. Värviliste paelte ja paberlilledega kaunistatud looga külge riputati kuljused. Noormehed sõidutasid tüdrukuid mööda küla ringi. Väikeste laste jaoks pandi saanidesse suured korvid, kus istudes nad said lõbutsemisest osa võtta. Eriti värvikad olid need sõidud Iz'va komide juures. Peale hobuste kasutasid nad sõitmiseks ka põdrarakendeid. Sõitudeks riietuti võimalikult pidulikult. Võinädala reedel võtsid sõitmise kindlasti osa kõik möödunud jõulude järel abiellunud paarid, kusjuures noorik pidi siis pähe panema naise peakatte *kokošniku*. Sürjakomi Sovdori külas pilluti noori pärast sõitmist lumega. Iz'va külates oli maaslenitsa ajal kombeks korraldada võidusõite (nii hobustel kui põtradel). Tavaliselt sõideti ringiratast ümber küla. Taolised maagilised ringid "päikese märgi all" pidid kaitsma küla kahjutoovate jõudude poolt esilekutsutud kõikvõimalike õnnetuste eest.

Võinädalal algasid taas ka santide etendused. Kui jõuluajal oli see olnud kodune meelelahutus (majast majja käimine, peoõhtud), siis võinädalal lõbustasid sandid rahvast juba külatänavatel. Kahele saanile asetati paat ning valmistati nn "rong". Sandid istusid paati ja "rong" sõitis pealtvaatajate hulkadest saadetuna mööda küla.

Ežva keskjooksul kujutas üks santidest kindlasti karu ja teine jahimeest. "Karu" mõirgas ja tormas teistele etenduses osalejatele kallale.

"Jahimees" astus temaga võitlusse, ülejäänud sandid aga julgustasid teda ja jagasid nõuandeid. Lõpuks saavutas "jahimees" võidu ja võttis "karul" naha (pahupidi pööratud kasukas) maha. Siis aga ärkas "karu" äkki ellu ja etendus algas uuesti. Karuks ja jahimeheks maskeeriti end võinädalal ka mõnedes Mezeni vene külates.

Iz'va külates asetati paati ka raudahi, samovar ja laud. Sandid küpsetasid paadis pannkooke, jõid samovarist teed, peenestasid uhmrise teri, "sepp" tagus haamriga alasi pihta jne. Pahupidi keeratud kasuka ja karvamütsiga paadininas istuv sant kujutas Maaslenitsat.

Sovdori külas sõidutati Maaslenitsat mööda küla ringi reedel. Maaslenitsat kujutav pluusi, eredavärvilise sarafani ja punase tuttidega siidrätikuga sant istus suupistetega kaetud laua taga. Rahvas tegi Maaslenitsat kohates talle sügavaid kummardusi.

Mõnedes Sõktõvi külates olid hobusedki maskeeritud: esijalgade otsa tõmmati neile rebenenud meestepüksid, pähe riputati oravanahad, sadulasse aga pandi viisud ja vanad vihad.

Permikomid rakendasid väikse ree ette ühe või kaks hobust, viskasid rekke sületäie õlgi ja sinna rekke istus siis Maaslenitsa – pahupidi kasuka ja kleidiga mees luud õlal. Hobused kaeti igalt poolt õlgedega. Mõnikord istus hobuse peal ka poiss, kel oli samuti pahupidi pööratud kasukas seljas ning õlekimbud peas ja selja peal.

Vaška jõe külades korraldasid noored võinädalal (reede päeval ning laupäeva ja pühapäeva päeval ja õhtul) selleks spetsiaalselt renditud majas “vestlusi”. Peamiseks meelelahutuseks olid neil “vestlustel” ringmängud. Üks poiss võttis tüdruku käest kinni, see tüdruk tõmbas omakorda ringi teise poisi, uus poiss järjekordse tüdruku ja nõnda edasi, kuni kõik osalejad olid ahelikus. Seejärel hakati laulude saatel ringmänge mängima. Lauldi eeskätt vene laule: *Kalinuška*, *Vo sadu li v ogorode*, *A mō proso sejal* jt. Ringmänge mängiti võinädalal ka Petšoral.

Sürjakomidel oli ka omi komikeelseid maaslenitsalaule. Laulu *Gögöl' pō gōgōl'* (Ringike, mu ringike) saatel ronisid lapsed künkale ja veeretasiid sealt alla mune või muid ümmargusi esemeid. Teine laul *Šondibanöi gaža val'ajöi* (Päikesepalgeline rõõmus valjai) oli pühendatud kevade vastuvõtule. Sõktövi ja Ežva komid tähistasid verbiga *val'aitnō* hobustega ringis ümber rahvarohkete paikade sõitmist võinädalal.

Venemõjuline Maaslenitsa-emand on komide seas tuntud peamiselt rahvaste kontakteerumisaladel. Venelaste seas laialt levinud komme põletada pühadenädala lõpus ära lahkuvat talve sümboliseeriv Maaslenitsa kuju (vene *tšutšelo*) oli tuntud vaid Sovdori küla komide seas (suurem osa selle küla elanikest olid venelased). Pühapäeva õhtul kogunesid kingule küla noored, naised ja

lapsed. Tüdrukud panid Maaslenitsa kuju uhkelt riidesse, kinnitasid selle lumme torgatud kepi külge ja süütasid põlema. Pärast pahatahtlike talvejõudude hävitamist läksid naised kirikusse õhtusele jumalateenistusele, noored aga jalutasid lauldes mööda küla.

Mõnedes Sõktövi külades oli võinädala laupäev naiste püha. Selle päeva kohta öeldi isegi: ainuke naiste püha aastas. Eelnevalt kokkulepitult kogunesid naised 20–30-listesse rühmadesse ja käisid järjestikku igapähe majas võõrusel. Nendele söömingutele mehi ei lubatud. Enamgi veel – kui naised läksid lauldes ja tantsides ühest majast teise, käitusid nad nende teele ette juhtuvate meestega äärmiselt agressiivselt: neid taoti selga, pilluti lumega, võeti ära nende mütsid ja kindad jne. Mehed pidid sellist kohtlemist loomulikuks pidama ja ei tohtinud meelepaha väljendada. Taolised tavandikombestikud lubatud ja kaitstud naiste prassimised olid varem laialt tuntud erinevate rahvaste juures.

Võinädala pidustuste juurde kuulus rikkalik kostitamine. Toiduvalmistamist alustati mitu päeva enne pühi. Igas kodus pruuliti õlut, jõukamad muretsesid endale ka veini. Kohustuslikuks pidusöögiks olid pannkoogid. Ämmad kostitasid nendega noori väimehi, ülejäänud küpsetasid neid enda ja külaliste tarbeks. Kõik püüdsid võimalikult palju süüa, kuna võinädalale järgnes paastuaeg.

Kirjandus: Dmitrijeva 1988, Dukart 1975, Janovitš 1903, Konakov 1993, Mikušev & Tšistalšov 1966, Popov 1874, Žilina & Sorvatšova 1971.

N. Konakov

VÄLK – **tšard** üe, petš, skr, **tšardoi** pk, **tšardbi** üe, skr, pk, **tšarbi** üs, l., ks, **tšarizbi** let, **tšarn'öv** pk, **virb** ud, **vird** jem, ae, ud, pk 'välk', üe 'põuavälk', **virdoš** pk, **virdbi** ae, **gõm** ks, **gõmbi** ud, **gõmn'öv** skr, ud, **gõmn'öl** üe, petš, pk, **gõmn'öö** üe, jem, iz'va, **jenbi** let, ll, **moln'i** iz'va, **moln'ii** iz'va, **jug** üs.

Komi mütoloogias loetakse välku ja müristamist looja, jumal Jeni põliseks eesõiguseks, mis oli tal juba enne maailma loomist. Sürjakomi kosmagoonilises müüdis jutustatakse, et kui demiurgid Jen ja Omöl' ujusid vastavalt luige ja kaurina ürgsel ookeanil, hakkasid nad vaidlema, kellel on kõvem hääl. Kui luik häälitses, kostis kõuemürin ja välk löi otse kauri külje alla. Teises sürjakomi müüdis sukelduvad pardipoegadest vennad (Jen ja Omöl') ookeani põhja nende ema mUNETUD elu tekitavate munade järele. Kui Jen sukeldus, kattis Omöl' veepinna jääga, kuid Jen purustas selle välgulöögiga. Ühe permikomi kosmagoonilise müüdi kohaselt loodi maa välgu ja müristamise abil. Ürgne kaos kujutanud endast tohutut pilve – peale selle ei olnud midagi. Jen murdnud pilvest pikselöögiga lahti tüki, millest võrsunud maa.

Sürjakomi müüdiversiooni kohaselt tekitab müristamist Jeni juures taevast elav pime kits. Kits jahvatab isejahvatavas veskis jahu ning toob pingutuse tõttu pidevalt kuuldavale sündsusetuid helisid – maa peal on sel ajal aga kuulda müristamist (vrd kitse seost piksejumalaga indoeuroopa algmüüdis).

Ristiusu mõjul levis komide seas ettekujutus, et müristamine ja välgulöömine kuuluvad apostel Ilja võimkonda. Müristamist tekitavat neljahobusevanker, millega põlvitav Ilja sõidab raudsilda mööda. Kui vanker sõidab kiiresti, lendavat rataste alt sädemed ja taevasse ilmuvat põuavälk. Kui vanker sõidab väga kiiresti, löövat välku.

Permikomi mütoloogia järgi tekitab välku ja müristamist samuti apostel Ilja, kuid selle ande saanud ta Jenilt. Ükskord kogunenud peole kõik apostlid. Teised peolised olid kogukad ja silmapaistvad, vaid Ilja oli kõhn ja ilmetu. Apostlid hakanud tema üle naerma. Ilja palus siis Jeni anda endale kasvõi jõudu, kui ta ilu ei andnud. Jen andis talle tulekivi. Ilja löi sellest tuld ja kohe kärgatas kõu ja löi välku. Teised apostlid ehmusid väga ja tunnistasid Ilja ülemvõimu.

Teiste rahvaste sarnaselt uskusid komid, et piksejumal karistab kurje vaime, kes peidavad end äikese ajal puude (nulu või männi) alla. Kui välk süütas maja põlema, kustutati seda mitte vee, vaid piima või selle surrogaatidega. Sürjakomid arvasid,

et välgu poolt purukslöödud puu pilpad on valuvaigistava toimega, seetõttu hoiti neid kodus ja kasutati pea- ja hambavalu puhul. Permikomid hoidsid igas kodus “piksesütt” (välgu poolt põletatud puu tükke) kaitsmaks majaanikke nõidumise ja kaetamise eest. Mõned (villa)vatkujad tegid “piksesöest” samal eesmärgil endale semmipuid.

Ežva ülemjooksu komid arvasid, et tulikivi (*bia iz*) on seotud taevatulega. Lastel ei lubatud enne esimest äikest tulekive tuppa tuua, muidu lööb välk esimese äikese ajal majja ja põletab selle maha.

Kirjandus: Dobrotvorski 1883, Doronin 1924, Doronin 1947, Fokos-Fuchs 1924, Gren 1925, Klimov 1990, Rogov 1858, Sidorov 1924, O. Uljaševi VM.

N. Konakov

VÄRV – röm üe, jem, iz’va, ae, skr, pk, s’vet üe, skr, ks, ud, tšvet iz’va, skr (< vene *tsvet*).

Värvid kirjeldavad koos arvulise, geometrilise ja teiste koodidega maailma mütoloogilist mudelit. Universaalse tähendusega on värvide jagamine külmadeks ja soojadeks, puhasteks ja segatud ning heledateks ja tumedateks värvideks. Loomismüütide kohaselt eralduvad hallist kaosest (null-värvist) alul valgus ja pimedus, valge ja must, markeerides demiurgide kaksikpaari (sürjakomi Jen–Omöl’, permikomi Jen–Kul’).

Valguse ja pimeduse, Jeni ja Omöl’i (Kul’i) vastastikusel mõjul tekib keskmise ilma hämar valgus, kus toimub teise taseme puhaste värvide edasine eristumine kaosest. Need semiootilise staatusega puhtad värvid on seotud horisontaalse orientatsiooniga: punane – lõuna, kollane – ida, sinine – põhi ja hall (null-värv) – lää. Lääne värv viitab kolmanda taseme kaosele (surnute ilma väravad). Puhaste värvide horisontaalsete opositsioonide kõrval säilib kollase värvi tung ülaosa ja valge poole ning sinise värvi tung alaosa ja musta suunas. Mütoloogilistes juttudes maailma kordamööda ülalhoidvast mustast, valgest ja punasest hobusest on näha ka ajalist aspekti: must seostub mütoloogilise aja ja minevikuga, punane ajaloolise aja ja olevikuga, valge värv aga tulevikuga, kusjuures musta ja valge semantika liitub sageli vastavalt mütoloogilise aja tsüklilisusele.

Füsioloogilisel tasemel seostus värv inimese eritiste ja organitega ning teatud tunnete ja emotsioonide keskmatega: valge – sülg, puhastumine, kaetusest ja roojusest vabanemine; must – väljaheidet, pärak; kollane – sapp, kusi, sapipõis, vihkamine; sinine – seeme, meessuguelundid; punane – veri, maks, armastus, elujõud.

Mütoloogilistes muistendites on alamdeemonite tunnusteks loodusejõude ja teist ilma iseloomustavad värvid: vetevaim – must, valge, sinine (eluvesi – valge, surmavesi – must);

majahaldjas – sinine, punane, must, hall (kolde suits ja tuli, veresugulus); metsavana – must, sinine (võõras ilm, sinine kuusik) jne. Mütoloogilises puukoodis omistati suurt tähtsust puude kromaatilisele tunnusjoonele: kask (valge, kuldne) – sündimine, taassünd, lapsepõlv; mänd (punane, kuldne) – elu, küpsus; kuusk (sinine, must) – surm, vanadus. Sama tunnusjoon on tähtis ka looma- ja linnukoodis: kirjud loomad ja linnud olid marginaalsed, punased olid seotud tule ja liikumisega, valged kuulusid ülaossa (luik on Jeni lind jne), mustad aga alaossa (kaur ja kaaren on Omõl'i linnud).

Mütoloogiline kromatism (värvisus) kajastub ka kombestik, mis on tihedalt seotud rahvaluule metafooride ja kujundite, aga ka väliste, esemeliste tunnusjoontega. Näiteks surnuitkudes seostub surnu ideaalse sugulasena valge puhtuse ja kuldse kuninglikkusega (solaarsusega) ning on opositsioonis musta karu ehk surmaga. Lahkunu-elavate-surma suhteid väljendati värvidega valge-punane-must. Pulmalauludes on peigmehe ja pruudi suguvõsa üksteise suhtes nagu must ja valge, sinine ja punakaskollane.

Mütoloogiline kromatism peegeldub traditsioonilises riietuses, mis avaldub teatud toonide eelistamises sõltuvalt aastaajast, soost ja east. Argipäevariided olid komidel hallid ning tuhmimad kui väga värvikad pi-

duriided. Argielus peeti valgeid riideid viletsaiks, mis ei seganud nende sakraliseerimist esivanemate mälestamise, põllutööde, pulmade ja matustega seotud kombestik. Valgeid riideid peeti ka imikute ja surnute riietuseks (1920ndate aastateni).

Erinevalt mütoloogilistest tekstidest leidub tekstiilides ja kunstkäsitöös 14 värvi (must ja valge kaa-saarvatud). Komi keele kromaatile terminoloogia sisaldab aga üle 200 värvinimetuse, mis võimaldab semantiliselt tähtsad värvid eraldi rühmasse jaotada.

Kirjandus: Gribova 1964, Gribova 1975, Nalimov 1907, Sidorov 1928, Šarapov 1992, Uljašev 1992, Uljašev 1993.

O. Uljašev

VÄSTRIK – sõrtsik sk, pk, sartsik jaz'va.

Lindude saabumine seostus komidel nagu paljudel teistelgi rahvastel kevade tulekuga. Sürjakomid seostasid omavahel västrike päralejõudmist ja jõgede jääminekut. Alam-Ežva ja Jemva komid arvasid, et jõed vabanevad jääst kaheteistkümnendal päeval pärast västrike tulekut, Udora komid aga, et kahe-kolme päeva pärast. Iz'va komid ennustasid västrike saabumise järgi ilma peatset soojenemist.

Jaz'va permikomid sidusid västrike päralejõudmise nigulapäevaga (9. (22.) mai). Kolmandal päeval pärast seda kristlikku kevadpüha toi-

mus värvikas paganausuline kevade vastuvõtmise pidu. Rahvas kogunes metsalagendikule või külaservas viljapeksuplatside lähedal paiknevale lagendikule. Põhiliselt tulid noored, kuid ka täiskasvanute kohalviibimine oli lubatud. Küllast hakati minema õhtupoolikul, eelnevalt kokkulepitud rühmadena. Metsas süüdati lõke ning istuti palgijuppidel tule ümber. Kõik tüdrukud kandsid õlut ringi ja pakkusid seda kohalviibijatele või siis pakkus õlut see, kes joogi kohale tõi. Õllejäägid valati ühte tohtnõusse. Hiljem lauldi karmoška saatel, tantsiti ning hüpati üle lõkke. Enne kojuminekut kallati õllejäägid maha ja lausuti: "See on västriku". Kepiga kaevati maasse auk, igast tohtnõust valati sinna tilk õlut ja sõnati: "Jootsime purju, matsime västriku maha". Auk kaeti mullaga, tantsiti natuke selle koha peal ja mindi lauldes külla tagasi.

Külaserval toimus västriku austamine pisut teistmoodi. Noored kogunesid viljapeksuplatside lähistele, tagusid teritatud otsaga teiba keset lagendikku maasse ning kinnitasid sinna otsa õlgedest västriku. Natuke kaugemale tehti lõke, istuti selle ümber ja kostitati üksteist õllega. Kui õlu otsa sai, hakkasid tüdrukud ümber västrikuukuju ringmängu mängima. Varsti liitusid koos lõõtsamehega nendega ka poisid. Üks tüdruk lahkus ringist ning läks küpsetatud munadega rehealuse juurde. Ta ronis hoone

katusele, kooris ja tükeldas munad ära ning pani need hobusepeakujulise katuseviilukaunistuse peale. Usuti, et västrik sööb need munad ära ning toob tänutäheks ilusa ilma ja viljaka aasta. Pärast ringmängu mängisid noored erinevaid erootiliste elementidega mängu. Lõpuks läksid kõik lõõtspilli saatel koju.

Kirjandus: Sahharova & Selkov 1976, Žilina & Sorvatšova 1971, Tšagin 1993, Tšagin 1995.

N. Konakov

VÄSTRIKU KUUSK – sörtšik-köz permikomi – rituaalne paik ühe tšuudi, s.o muinaspermikomi kalme lähedal.

Rahvaluuleandmete kohaselt ei ole seda kuuske rohkem kui sada aastat enam olemas, kuid kohanimi on tänini säilinud. Kuusel olnud kaks latva. Kunagi kogunenud tšuudid enne jahihooaja algust selle puu juurde. Jahimehed lasid västriku kuuske vibudega ja küsisid talt, kas tuleb edukas jaht ja kuhu on parem küttima minna. Märksa hiljem olevat tekkinud komme käia kuuse juures suvistepühade ajal. Pärast iidsete haudade külastamist ja esivanemate mälestamist läksid noored õhtul västriku kuuse juurde lõbutsema.

Kirjandus: Ožegova 1971.

N. Konakov

VÖÖ – **vön'** üe, üs, ll, petš, skr, ks, **von'** pk, **ji** jem, iz'va, ae, ud, pk, **jõkos** let.

Paljudel rahvastel olid levinud kujutlused vöö kui rahvariiete elemendi erilisest sakraalsest tähendusest. Vöö oli keskmise ilma inimeste tunnus, nende elu heaolu ja stabiilsuse tagaja (vrd obiugrilaste Torumi vööga, mille ta lasi alla maa peale (Uurali mäeahelik), kindlustades kogu keskmise ilma püsivuse). Kujutades endast kinnist ringjoont, vastas vöö semantiliselt maagilisele ringile, mis piiras ning kaitses selle kandjat vaenulike jõudude mõju eest. Mitte juhuslikult ei võrrelda vöö sidumist sürjakomi mõistatuses linnuse ümber kindlustuste rajamisega: "... kohtume (vöö kaks otsa – N. K.) ja ehitame linna". Lapsele pandi vöö ümber kohe, kui tal hakkasid hambad tulema. Enne hammaste tulekut polnud lapsed veel ühinenud inimeste maailmaga, nad olid olemise/olematuse vahelises seisundis ning nende kaitsmiseks kurjade vaimude eest kasutati teisi amulette. Komide arvates olid lapsed nõidusele ja kaetamisele vastuvõtlikumad. Kui majja sisenes ootamatult võõras mees, pidid kõigil poistel vööd ümber olema. Kui keegi neist juhtus vöötamata olema, sooritas lapse ema kohe pärast külalise lahkumist rea maagilisi puhastus- ja kaitsetoiminguid. Ta pesi hoolikalt ukselinke, hõõveldas lauanurki ja pingi pealispinda, mida külaline kätega puudutas. Ärakaabitud laastud

puhastati suitsu ja tulega. Teismeliste poiste viimase sotsialiseerumisetapi alguse omapäraseks tähiseks oli jahimehe vöö *tasma*. *Tasma* panid mehed üleriiete peale ka mõne füüsilise töö tegemisel, näiteks küttepuude lõhkumisel. Kohe kui nooruk hakkas jahil käima ja iseseisvalt mehetöid tegema, valmistas ta esimese asjana endale *tasma*. Lesed hoidsid oma surnud mehe *tasma* mälestuseks alles.

Veel hiljaaegu ei läinud ükski komi kodust ilma vöota välja, mõnes külas on see kombe säilinud tänini. Eriti kartsid vöota olemist rasedad naised. Paljud neist hakkasid kandma oma mehe vööd, pidades seda palju võimsamaks kaitsevahendiks. Neil soovitati isegi ööseks vöö ümber jätta, et mitte painajalikku und näha ("et majavaim ei rõhuks"). Mõned rasedad panid loote nõiduse eest kaitsmiseks palja kere ümber ka musta villase niidi. Paljale ihule pandavat täiendavat kaitsevahendit *n'in vön'* 'niinevöö' kandsid mõned Udora jahimehed. Sõktövi-äärsed komid panid niinevöö ümber pikale ohtlikule teekonnale, näiteks sõtta minnes. Permikomid panid samasuguse vöö ümber laulatusele minevale mõrsjale. Sõktövi ja Iz'va komidel oli laulatusele minevatele noortele ette nähtud spetsiaalsed rohkete sõlmedega kalavõrgusarnased kootud vööd.

Kui suurel paastuajal kogunesid ümbruskonnast Vis'eri jõe äärde Vis'eri külla kiljehüsteeriast (*ševa*) vallatud sürjakomi naised, et külas-

tada Jumalaema kirikut, õmblesid nad jumalateenistuse jaoks endale spetsiaalsed riided just ilma sõlmedeta. Need olid valgest linasest kangast ühesuunaliste pistetega õmmeldud särk ja sukad (täpselt samamoodi – ühesuunaliste pistetega ja ilma sõlmedeta – õmmeldi suririided). Pähe seoti mustade täppidega valge rätik, vööd polnud aga üldse kombeks kanda. Arvati, et ainult siis võis Jumalaema aidata kannatajatel vabaneda *ševast* (inimese sees asuvast elusolendist).

Komi muistendites on üsna levinud süžee hauataguste jõudude käest pääsemisest vöö abil. Näiteks räägitakse ühes muistendis, kuidas jahimehi ajas taga nende enda tapetud karu. Karu ärkas ellu, kuna nad nülgsid küll tema naha, aga unustasid enne seda tema hambad välja lüüa, küüned välja kiskuda ja südame välja lõigata (karu lõpliku surma kohustuslikud tingimused). Üks jahimees taipas oma püksinööri (*gatš vön'*) risti üle tee tõmmata. Karu jooksis vööni, kukkus maha ja suri juba lõplikult. Naine võttis poja viljalõikusele kaasa. Poeg ajas viljahaki ümber ning ema saatis ta "metsavanale". Õhtul avastas naine, et poeg on kadunud. Ta leidis ühe haki juurest poja vöö, mille ots läks sügavale maa sisse. Naine püüdis poja vööd välja tõmmata, kuid rebis ära vaid maast väljaulatuva osa. Järgmisel päeval tuli naine põllule ning leidis sealt oma poja. Poiss jutustas, et habemega taat viis ta maa alla enda koju

ja pani naerist välja tõmbama. Poiss põgenes ja leidis tee maa peale tagasi oma vöö maa-aluse otsa järgi.

Sürjakomi eeposes oli paljude võimsate nõidade elujõud nende ihuvöö sees. Mel'eika, Ošlapei, Pal'aika, Tunnõrjak ja Šõpitša kaotasid oma elu alles pärast vöö läbilõikamist. Tuntud sürjakomi nõid, kes röövis külasid ja rüüstas kogu maa ning keda peeti mistahes relva poolt haavamatuks, hukkus poisi lastud noolest, kui nõid tegi vea ja unustas endale vöö ümber kõita.

Ostetud hobuse harjutamisel uue kodu ja uue peremehega oli Udora komide juures tähtis osa vööl. Enne hobuse uude latrisse viimist võeti majaperenaise vöö ja pandi see latrisse pääsu ette läve alla. Hobune talutati üle vöö ja jälgiti tähelepanelikult, kuhu sattus tema viimane samm väljaspool latrit. Sellest kohast võeti natuke mulda ja visati see latrisse. Hobuse selga silitati vööga ja lausuti: "Vana peremees unusta, uus soeta". Arvati, et selle vöö kandmine tagas hobuse kiindumise uutesse peremeestesse. Et lambad suvel kodust ei võõrduks, "varastati neilt jälg", seoti see kompsukesse ja kanti vöö sees. Seda tehti kevadel, kui lambaid esimest korda laudast karjamaale lasti. Lambad pidid laudast välja tulles ka üle lävele laotatud vöö astuma.

Ežva ülemjooksul Pomösdini külas oli huvitav laulatusesega seotud komme. Kirikus tõmmati lugemispuldi ette

tšervön' (villane nöör, millega jalatsid kinni seoti), millest abiellujad pidid üle astuma. Enne kirjeldatud riitust võis tüdruku endine kallim neiu peigmehe juurest ära viia ja sellega pulmad tühistada. Pärast seda aga peeti paari juba lahutamatuks.

Riietel oleva ornamendi tajumine tugeva kaitsevahendina on universaalne. Komidel valitses kootud vööde ornamendis päikesesümbolika (rombid, kõverdatud otstega ristid, haakristid), mis kahtlemata tugevdas vööde kaitsesemantikat.

Kirjandus: Doronin 1924, Klimov 1990, Matussevitš 1933, Nalimov Fond, Sidorov 1928, Žilina & Sorvatšova 1971, Uotila 1989.

N. Konakov

Õ

ÕITSVA RUKKIPÕLLU VAIM – Pölözn’itša sk üldine, **pölud’** üe (< vene *poludnitsa*), **pölud’ aika** üe, **vunšõrika, lunšõrika** pk (*vunšõr, lunšõr* ‘keskpäev’), **lunšõrika-oboron’ika** pk (< vene *oboraniivat*), **oboron’ika** pk, **babašõrika** pk (< vene *baba* + komi *šõr* ‘kese’), **s’u baba** pk ‘rukkinaine’, **s’u pölud’** petš, **s’u Palad’** üe, **birull’u bab** ae ‘rukkiillenaine’, **polõkala** pk ‘hernehirmutis’, **õb tšud** pk ‘põllutšud’.

Õitsva rukkিপõllu vaimu kujutati peamiselt ette roheliste riiete ja rätiku ning õlgiiskudega rukkilillesiniste silmadega noore naisena. Rukkilille üheks nimetuseks sūrjakomi keeles on *pölözn’itša s’in* ‘rukkipõllu vaimu silm’. Mehe välimusele viitab Ežva ülemjooksu nimetus *pölud’ aika* (< *aika* ‘vaim, peremees’). Permikomid arvasid, et *oboron’ika* või *lunšõrika-oboron’ika* oli haraliste sarvedega naine. Ta elas põllul, magas öösiti rukkis ning tegeles lisaks rukki valvamisele ka lohakate peremeeste poolt põllule jäetud äkete otsimisega. Leitud äkke tõstis ta oma sarvedele ja tassis ettevaatlikult samme seades (et mitte rukkile kahju teha) põlluservale. Kui *oboron’ika* ennast inimesele näitas, töötas see head viljasaaki.

Rukki õitsemise ajal kehtisid komidel mitmed keelud, et tulevast saaki mitte kahjustada: näiteks ei tohtinud vilistada ja pilli mängida. Eriti rangelt oli keelatud pesu pesta ja seda jõevees loputada. Keelu rikkuja haigestus, aga tema peret ootas ees viljaikaldus. Pölözn’itša võis eksinut ka karmilt karistada. Ühes muisten-dis pajatatakse rukki õitsemise ajal jõe le pesu loputama läinud naisest. Ve es viibinud rukkিপõllu vaim süüdistas naist vee reostamises ja kargas talle kallale. Naine suutis koju joosta, laotas lina lauale, aetas lina peale leiva ja hakkas seda lõikama. Ainult tänu sellele pääses ta rukkিপõllu vaimu käest (laudlina, leiba ja leivanuga pidasid komid kõige tõhusamateks kaitsevahenditeks kurjade vaimude vastu). Sarnast rukkিপõllu vaimu vastastikust seost vetevaimude ja näkineidudega võib märgata ka vene mütoloo-gias.

Usundiuurija Vassili V. Kandinski andmetel kaotas Komimaa täiskasvanud elanikkond usu õitseva rukkিপõllu vaimu juba 19. sajandi lõpus, seda uskusid vaid lapsed. Samas rääkisid eakad inimesed, et vanasti olnud usk rukkিপõllu vaimu niivõrd tugev, et enne iljapäeva (lõikuse algust) ei julgenud keegi hirmsa karistuse kartuses kasvavat rukist isegi puudutada. Nende arvates solvus rukkিপõllu vaim tema olemasolu kahtluse alla seadmise pärast ja läks kuhugi minema. Selle tagajärjel kahanes saagikus järsult.

Arvatavasti tekkis komidel ettekujutus õitseva rukkipõllu vaimust vene mõjul.

Kirjandus: Ivanov & Toporov 1965, Kandinski 1889, Klimov 1990, Nalimov 1907, Nalimov 1991.

N. Konakov

ÕLU – sur üldine.

Sõna *sur* on komi keeles vanairaani laen. Sama nimetust õlle kohta kasutavad ka udmurdid ja handid, mõnevõrra muudetud vormis ka marid, tšuvašid, tatarlased jt. Vedade tekstides nimetatakse *suraks* tavalist ilmalikku alkohoolset jooki, mida vastandatakse jumalate joogile *somale*. Õlut peeti pidupäevajookiks. Sürjakomidel oli ka spetsiaalne õllepüha *medös*. Rahvaluuleandmete kohaselt oli õllepruulimine vanasti sakraliseeritud. Sürjakomi nõiaeeposes räägitakse, et nõiast vanaisa ja tema lapselaps – s.o rituaalselt juba puhas ja veel puhas meessoos esindaja – teevad jõe kaldal õlut. Mõõduvalt paadilt öeldakse: “Virre, seisa!” Teise nõia riukale vastuseks kõlab: “Kui virre seisa, siis ka paat seisa!” Teineteise jõus veendunud, võtavad nõiad needuse maha ja taastavad endise korra sõnadega “Virre, jookse!” ja “Kui virre jookse, siis ka paat jookse!” Veel 20. sajandi alguses olid humalaaiad täiesti meeste alaks. Neid ümbritses spetsiaalne tara ning naised ei tohtinud sinna minna, et humalat mitte rüvetada.

Kirjandus: Lukina 1990, Nalimov 1991, Rotšev 1984, Uotila 1989.

N. Konakov

ÕNN, EDU, VEDAMINE – šud üldine, **šud-talan** üe, skr, ud, ll, **šudlun** kirjakeelne, **šud-tšass’õ** ud, **tšass’õ** ud (< vene *stšastje*).

Õnn on seisundina vastandatud murele (*šog*) ja kõrvutatud rõõmu (*n’imkod’*) ja õndsusega (*maibör*). Õnnelikku inimest nimetavad komid *šuda* (‘õnnega’) ja õnnetut *šudtöm* (‘ilma õnneta’). Nõnda on õnn nagu mingi omadus, mida algselt pole kellelgi või mis on igatühele omane erineval määral. Inimesele antavat õnn täisealiseks saamisel, enne seda tal oma õnne ei ole ning ta kasutab sugukonnaõnne. Õnne (mida peetakse mingiks substantsiks) võib inimesele anda või talt selle ära võtta – sellele viitab hulk saamise ja äraandmisega seotud keelde. Näiteks ei tohi Ežva ülemjooksul ja Udoral nõöpe särgi külge õmmelda riideid seljast võtmata, sest *šudtö vuran* (‘oma õnne õmbled (sinna)’). Keelatud on ka tulija tee äralõikamine, kuna see on seotud õnne vargusega: üe *tuisö vožmalis – šudsö mördd’is* (‘lõikas tee ära – võttis õnne ära’), ud *šudsö guis* (‘õnne varastas’). Komide arvates ei tohi võtta raha või muid esemeid reisile minevalt inimeselt või rituaalis osalejalt (eriti mõrsjalt), kuna koos esemega võivad nad ära anda ka oma õnne.

Üsna sageli on õnn sõltumatu, ta võib tulla ja ka ära minna omaka-supüüdliku, halva või liiga hasartse inimese juurest. Väljendid *šudõs enovtõma* 'õnn on ta maha jätnud' ja *šudõs bõrõma* 'õnn on otsa saanud' on sünonüümid. Iz'va ja Ülem-Ežva komidel näitab õnn ennast sageli inimhingena *ort* (*urõs*), mis ilmub omaniku ette enne tema surma või käib õnneliku inimese ees. Öeldakse, et *šudõs vodz'as vetlõ* 'õnn käib tema ees', üe *šuda mortlõn ortõs vodz'as vetlõ* 'õnnelikul inimesel käib *ort* ees'. Inimese ja looma kujul esineb õnn üsna harva, enamjaolt Ežva ülemjooksul, Iz'val ja Koola poolsaarel.

Huvipakkuv on sürjakomi sugukonnaõnne *šuda rõd* 'õnnelik suguvõsa' ja *šudtõm rõd* 'õnnetu suguvõsa' kujutluste võrdlemine udmurdi sugukondliku kaitsejumalaga *voršud* ja permikomi esivanemate ja kaitsevaimudega *tšud*, mis kujutab endast müütilise tšuudi rahva ja madalamate demonoloogiliste kohavaimude (koduvaldajate, saunavaimude jne) kontaminatsiooni. Igal majal usuti olevat oma õnn, uude majja kolimisel võeti õnn kaasa vana maja (vanevaimude kodu) keldrist võetud mullaga. Kodumaja õnne oli kombeks kaasa võtta ka reisile: *šuda olõm võlõ göbõtš mu bos'tlisonõ* 'õnnelikuks eluks võeti keldrist mulda'.

Komi kujutelmades seostatakse õnne saatuse, edu, õnnestumise ja sugukonna hoidjaga. Rahvaluules ja

suhtumistes aga mõtestatakse seda abstraktse idee, omaduse, substantsi ja nähtavate kujutiste tasandil (vt ka põllu õnn).

Kirjandus: Limerov 1995, Nalimov 1907, Pervuhhin 1888, Startsev 1929.

P. Limerov, O. Uljašev

Ä

ÄMBLIK – tšeran' üldine.

Komid pidasid ämblikku kasulikuks putukaks, kes viib surnute hinged oma niiti pidi üle tulise tõrvajõe surnute riiki. Ristämblikku *nopja tšeran'* 'kotiga ämblik' peeti surnute või teelolijate sõnumitoojaks. Udora ja Ülem-Ežva komid ütlesid ristämblikku nähes *Nopja tšeran', noptö vai, mõi juör vajjan?* 'Kotiga ämblik, anna kott, mis sõnumi tood?'. Ämbliku tapmist peeti patuks. Ämblik maksis oma tapjale kätte: tema lehmadel läksid udarad paiste (*vöraõs tšeralö*) ning pärast süüdlase surma keeldus ämblik tema hinge teise ilma toimetamast.

Ämblikuga olid seotud ettekujutused töökusest ja sellest tulenevast jõukusest. Palju ämblikuvörke majas töötas majanduslikku heaolu.

Kirjandus: Kudrjašova 1993, Sidorov 1928, O. Uljaševi VM.

N. Konakov

ÄMMAEMAND – gögin' üldine, gög baba üe, s, **gög bab** ae, ud, iz'va (< *gög* 'naba'), **babittšõs' baba** üldine – abistab sünnitusel, löikab läbi nabanööri.

Traditsioonilise ettekujutuse kohaselt peab iga naine vähemalt kord elus olema ämmaemandaks, muidu ei saa ta

teise ilma või on teises ilmas sunnitud koera sünnitusel abistama. Sürjakomi legendis hüüdis naine, keda keegi ämmaemandaks ei kutsunud: "Olen nõus abistama ka metsavaime." Metsavaimudel oli vaesest naisest kahju ja nad lubasid tal sünnituse juurde appi tulla.

Peale sünnitust peeti ämmaemandat roojaseks ja ta pidi end puhastama. Saanud vastsündinu emalt või isalt rätiku, tegi ta näo, justkui pühiks (kuivataks) sellega käsi. Kui ämmaemand sellist rätikut ei saanud, tuli tal teises ilmas igavesti märgade kätega "kahe teiba vahel" (*kõk s'or kostõn*) seista ning paluda möödijatelt vett roojuse mahapesemiseks ja rätikut käte kuivatamiseks. Sellisel juhul võis vastsündinu haigestuda ning tema tervenemiseks pidi ämmaemand end tingimata puhastama. Ämmaemand oli lapsega, kelle nabanööri ta oli läbi lõiganud, vaimselt seotud ning teises ilmas pidi ta lapse tervise kohta aru andma.

Lapse tervis olenes ämmaemanda käitumisest: ta pidi elama karsket elu ja olema suhtlemises tagasihoidlik (ämmaemandal, ristivanematel ja lapse emal oli keelatud mitte ainult riielda, vaid ka teineteisele ebameeldivusi ütelda). Keelatud olid seksuaalsuhted lapse isa ja ristiisaga, seepärast kutsuti sünnitusele sageli eakaid leski, kellest said ka professionaalsed ämmaemandad.

Traditsioonilises ühiskonnas austati ämmaemandat lapse isast ja vahel ka emast rohkem. Rangelt mõisteti hukka mitte ainult ämmaemanda väiksemaid solvamisi, vaid ka temaga mittenoustumist igapäevaelu küsimustes.

Aegamööda sai ämmaemandale omistatava tähtsuse osaliseks ka risttiema (vt risttiisa ja risttiema).

Kirjandus: Iljina 1997, Nalimov 1991.

I. Iljina

ÄRATEGEMINE – s'mil'itöm (< vene) – armastuse äratamine nõiduse abil.

Sõnaga *s'mil'itöm* tähistatakse komi keeles naise ja mehe armusuhte saavutamiseks sooritatavaid nõidusi. Vastupidise tähendusega mõistega *kidtõnõ* 'armuihast jagu saama, lahutama' tähistatakse armusuhte hävitamiseks tehtavaid toiminguid. Arvatakse, et kõige selle tegemiseks ei pea tingimata nõid olema, seda suudab teha iga inimene, kes kannatab vastamata armastuse käes, on armukade ja haavunud. Sürjakomid arvasid, et armastajaid tülli ajada püüdes võib naisele mõju avaldada pigem teine naine, mehele aga vastavalt mees.

Inimese armusümbooliaid võib juhtida sõna, pilgu või teatud tegevusega, mis on kas varjamatult inimesele suunatud või sihitud salamisega tema varjule, peegelpildile või

talle spetsiaalselt valmistatud söögile. Tõhusaimaks äratemise mooduseks on ühine söömaaeg. Meheleminekuas tüdrukutel soovitati seetõttu hoiduda toidu vastuvõtmisest võõras peres, kus elab vallalisi poisse, kuna külalise osavõttu perekondlikust söömaajast käsitleti tema ajutise lülitamisena perestruktuuri. Arvati, et keelitates noort tüdrukut oletatava peigmehe vanemate majas lauda istuma ja veendes teda kala maitsma, võib liiksaks neiu soodsale suhtumisele ta ka päriselt sellesse majja jätta. Taolist võtet kasutasid tulevase peigmehe vanemad, et saada kosimisel tüdruku nõusolekut. Luzi komid arvasid, et vastumeelse noormehega abiellumast keelduvat tüdrukut võib aidata ära nõiduda mujalt tulnud hobuseravitseja. Tüdruku vastupanu murdmiseks ja tema äratemiseks istus hobuseravitseja "kauplemise" ajal neiu kõrvale laua taha ja kallas salaja alkohoolset jooki oma klaasist tüdruku teetassi. Uskumuste kohaselt ei saanud seda nõiajooki tahtmatult maitsnud tüdruk enam kosjasobitajatele ära öelnud ja nõustus isegi vastu tahtmist mehele minema. Teist inimest võivat ära teha ka vihtlemise ajal oma keha külge kleepunud kaseviha lehtedest valmistatud armujoogi abil (vrd tuntud kõnekäänuga: "külge kleepuma nagu vihaleht"). Soovides armastatud inimest kütkestada ja temas enda vastu huvi äratada, tarvitasid poisid ja tüdrukud ka erilisel valmistatud

maagilist kosti. Näiteks kanti leiva-
viilu kolm ööpäeva südame all või
kaenlaaugus. Arvati, et kui õnnestub
see leib armastatud inimesele sisse
sööta, hakkab ta kindlasti tundma
vastupandamatut sümpaatiat ja ar-
mastust leiba enda kehal kandnud
inimese vastu. Äratagemisel võib
lisaks higilõhnale abi olla ka inimese
süljest. Poisid valmistasid “armu-
kosti” nõnda: võtsid kommi paberist
välja, pistsid korraks endale suhu, siis
keerasid kommi uuesti paberisse ja
pakkusid seda pahaaimamatule tüd-
rukule. Muude tüdrukutele mõeldud
maiustuste ja söökide äranõidumiseks
pöördusid noored poisid reeglina ma-
natarga poole.

Petšora komi tüdrukud hoidsid poi-
si äravõlumise lootuses kodus ämbrit
selle külge lukustatud kruusiga. Kui
armastatud poiss majja sisenes, pidi
tüdruk luku avama, selle kruusiga
ämbrist vett ammutama ja poisile
joogiks pakkuma. Usuti, et sellest
kruusist joonud poisist saab kind-
lasti tüdruku peigmees. Luzi-äärsed
tüdrukud panid “lukustatud vetega”
ämbrile endale ööseks voodi alla, lootes
unes armsamaga kohtuda. Arvati, et
unes nähtud väljavalitut on lihtne ära
võluda, kui kohe pärast une nägemist
üles tõusta, nägu pesta ja lausuda
spetsiaalne loits.

Nõidumiseks võidi kasutada peegli
sümboolseid asendajaid. Arvati, et
nn “linapeegli” abil võib tüdruk soovi
korral ära teha isegi poisi, kes ei pöö-

ra talle mingit tähelepanu ning käib
teise tüdrukuga. Selleks tuleb aasal
kimp linavarsi asetada ringikujuli-
selt nii, et varte ladvad oleksid ringi
sees ja juured ringi välisservas ning
keelitada poissi sellesse “peeglisse”
vaatama.

Äratagemisel kasutati enim konk-
reetse inimese riiete, jälgede või
nime salajast mõjutamist, kuna neid
peeti inimesega lahutamatuks seotuks
ning kõige lihtsamini kättesaadavaks
inimesele mõjuavaldamise või
tema psühholoogilise seisundi ja ka-
vatsuste väljaselgitamise vahendiks.
Näiteks arvati, et poisi jalajälje abil
saab tüdruk teada, kas noormees
teda armastab või mitte: selleks tuli
võtta tema jäljest natuke mulda ja
kohtumisel visata see salaja oma jalge
ette maha. Kui poiss mullatüki peale
astub, armastab ta tüdrukut tõepoo-
lest. Ežva poisid püüdsid tüdrukuid
ära võluda sel viisil, et joonistasid
enda rinnale liiva, savi või pajulehte-
dega armsama nime ning päevitasid
seejärel.

Paljud äratagemise võtted põhine-
sid maagilise esemega mõjutamisel.
Jemva komid arvasid, et tüdruk võib
poisi ja tema varju enda külge köita,
kui tal õnnestub oma kleit ja poisi
riided musta kassi maagilise luu abil
ühendada. Sürjakomid kasutasid
armumaagias konnaluid. Tüdrukud
kuivatasid konna või jätsid ta okste
vahele pigistatult sipelgapessa. Kui
konnast olid järel vaid luud, võtsid

tüdrukud kaarekujulise luu ning pist-sid armastatuga kohtudes selle salaja talle taskusse või mütsi sisse. Teiste teadete kohaselt tuli kindlasti ette valmistada kaks kaarekujulist luud. Selleks tuli leida kaks konna (isane ja emane) ning viia nad augulise põhjaga potis sipelgapessa. Kolme päeva pärast võis sipelgapesast vajalikud luud võtta. Usuti, et inimese riideid ühe sellise luuga puudutades võib ta endast hoolima panna ning teise luu puudutus sunnib teda sind eemale tõukama, kui tema kiindumus hakkab ära tüütama.

Armusuhete lõhkumise moodsed põhinesid samuti ettekujutustel, et inimese poolehoidu ja tundeid on võimalik tema keha ja varju mõjutamise abil salaja juhtida. Arvati näiteks, et sõbratari pärast poisi peale armukade tüdruk saab neid tülili ajada, salaja armsamale kanasõnnikut või vihmaussi taskusse pannes. Sellistel juhtudel oli tõhus ka silmadega "kõrvaldamine" (*s'in vežöm*). Tüdrukule tulevase valimisel või abiellumisel halba soovides võisid sõbrannad mõjutada ka tema elukeskkonda: näiteks torgata tüdruku vanemate maja aknaraami sisse nõela, et ta "läheks kuradile mehele" (aken on antud juhul silma metafoor). Tagurpidises armumaagias tuntakse abikaasade armusidemete lõhkumise võtteid. Ežva komid arvasid näiteks, et abikaasade tüliajamiseks tuli naise suka sisse kaks sõlme (abikaasad) teha ja

sukk seejärel sõlmede vahelt pooleks raiuda. Peresiseseid lahkhelisid võis põhjustada ka peotäie salaja majja jäetud saapanaeltega. Hukutamaks abikaasasid, kes ei allunud eelnevale armunõidusele, murti katki nende kaelaristid, seoti need linaniidiga kokku ja pandi kirikuküünalde hoidmiseks mõeldud puupinalisse (pinal on antud juhul kirstu metafoor). Heade abielusuhete nurjumist seletati reeglina nõiavõimetega võõra naise või lähedase naissugulase pahatahtliku tegevusega. Lahkuajamisnõiduse võtted olid jõukohased igale tüdrukule. Kuna nende tarvitamisega kaasnes aga halb kuulsus ja risk jääda vanatüdrukuks, kasutasid seda vähesed. Reeglina pöördusid tüdrukud poisi mõjutamiseks meesnõia ja rivaali mõjutamiseks naisnõia poole.

Enamikku äratagemisvõtteid võib liigitada traditsioonilise psühhoteraapia hulka, sest nende sümbolsete toimingute sooritamine aitas kaasa psühholoogilisest ebastabiilsusest ülesaamisele. Ses suhtes on näitlikud ettekujutused, et ühepoolse armastuse kannatustest võib vabaneda nagu kaetusest või mistahes muust haigusest. Manatark *tödös'* eemaldas "armuhaiguse" teatud loitsude abil. Ežva komide uskumuste kohaselt võis tüdruk vastamata armastuse vaevadest rahu leida mälestusristi juures, mis oli paigaldatud kohale, kus varem seisis "Jumalaema imettegeva ikooni ilmumise allikale" ehitatud kabel. Jala

selle risti juurde jõudes pidi tüdruk võtma risti jalamilt ümmarguse leiva sarnase valge püha kivi *veža iz* ning selle enda pea peale asetama. Kolm korda päripäeva ümber risti kõndides luges ta palve Püha Jumalaema auks ning pesi end seejärel pühas allikas.

Erinevate armumaagiliste toimingu-
gute tarvitamisvõimaluste arutamine
sõprade, sugulaste või nõiavõimetega
inimestega sisendasid kannatajasse
lootust eesmärgini jõuda ning avasid
lähikondlastele tema armupüüdluste
saladuse. Külakogukonna raames ku-
jutas armumaagia “salakeel” endast
isiklike sümpaatiate ja antipaatiate
sümboolset väljendamisviisi ja seega
soodustas perekondlike- ja abielusu-
hete reguleerimist.

Kirjandus: Braun 1967, Fokos-Fuchs
1951, Klimov 1990, Nalimov 1908, Sidorov
1924, Startsev 1929, Šarapov 1995,
Šarapov 1997c, Zavarin 1870, V. Šarapovi
VM, O. Uljaševi VM.

V. Šarapov

Ö

ÖN'IKA ud – kristlik pühak Ioaniki, keda mälestatakse 17. oktoobril.

Mezen'i ülemjooksul tuntakse Ön'ikat kui kohalikku imetegijat, ühena kolmest vennast-mungast, kes asutasid kolme kilomeetri kaugusele Lat'judini külast jõe vastaskaldale erakukongi. Ön'ika elas kaua ja sai tuntuks inimeste ja loomade imepärase ravijana. Ön'ika maeti oma mungakongi ning sinna püstitati ka mälestusrist. Kuna imepärsed tervenemised jätkusid ka eraku kalmul, muutus haud Ön'ika kongina (*Ön'ika kell'a*) tuntud kultuskohaks.

Ön'ika kong oli aidalaadne palkehitis, mille sees asus eraku haud. Ukse vastas asuv sein oli maast laeni ikoone täis riputatud. Ümbruskaudsetest komi ja vene küladest saabunud palverändurid sisenesid kambrisse ühekaupa ja riputasid kingiks toodud asjad spetsiaalsesse varna. Kongivanem süütas viirukipanni ja suitsutas palvete saatel püha Ön'ika hauda, kongiruumi ja andeid. Pärast palvetamist läksid kõik *Kell'a tõe* järve äärde, mille vett peetakse pühaks tänini. Vette tuli visata mõned mündid ning pühalt Ön'ikalt õnnistust paludes pesta nägu ja käsi püha veega. Püha vett varuti kodus kasutamiseks ka kaasavõetud nõudesse. Järvevee pühadus on seotud Ön'ika tegudega. Kohaliku pärimuse

järgi tappis keegi jahimees oma koera ja uputas selle järve. Püha Ön'ika jõi ära kogu järvevee, võttis järve põhjast koera ja mattis maha. Nõnda saatis ta koera hinge paradiisi, kütilt aga võttis erak karistuseks silmanägemise. Pärast seda lasi Ön'ika järveveel endast välja voolata.

Ön'ika isik on tuntaval määral mütologiseeritud. Nõnda arvatakse ta osalevat ka tuntud nõiapärimuses virde ja jõevoolu peatamisest. Pühal Ön'ikal oli imepärane valge hobune, kelle ta saatis jõe vastaskaldal asuva Lat'judini küla talupoegadele appi. Hobune kõndis vett pidi üle jõe kapju märjaks tegemata. Tagasiteel, kooramatud inimeste pattudega, vajusid ta kabjad aga vette.

Lisaks ühistele mälestamistele käidi mungakongis ka isiklikel põhjustel, sugulaste ja loomade raske haiguse või loomade kadumise puhul. Paluja pidi pühaku poole palvetama ja lubama andeid juhtumi soodsa lahendamise korral. Kingiks võisid olla riided (haige east sõltuvalt, kas lapse või täiskasvanu riided), riidetükid, rätikud, õlarätid, kootud mustrilised käterätikud, tikitud ristiga lipukesed, aga ka raha. 1930ndate aastate lõpuni korraldas kongivanem kord aastas annetatud asjade müügi. Saadud raha eest osteti küünlaid ja ikoone. Esimene mungakong põles ära 1942. aastal, ära põlesid ka kohalike arvates "iidsed" ikoonid. Varsti pärast sõda ehitati erakukamber uuesti üles.

1964. aastal põletati see aga rajooni parteijuhtkonna käsul uuesti maha. Mõne aja pärast hakkas püha Ön'ika tookordsele kongivanemale ja teistele külaelanikele unes ilmuma. Uus erakukong klopsiti kokku laudadest, kohaliku juhtkonna eest salaja. Pärast perestroikat püstitati erakukambri kohale puukabel. Tuleb märkida, et püha Ön'ika kultuse põhielemendid on tänini säilinud.

Kirjandus: P. Limerovi VM, V. Šarapovi VM, O. Uljaševi VM.

P. Limerov

ÖVRAM IVAN – Ežva ülemjooksu komide rahvaluuletegelane, kelle prototüübiks on olnud reaalne isik, nõid.

Övram Ivan oli võimas nõid. Ta sülitas kolm korda kahe sülla jämeduse kuuse peale ning puu kuivas ja kõik tema okkad langesid kohe maha.

Kirjandus: J. Rotševi VM.

N. Konakov

ÖÖBIKU VÄLJAVIIMINE – solo-vejös petködöm – kevade ärasaatomise komme.

Tava oli laialt tuntud vaid Jemva komide juures. Ööbiku väljaviimine toimus Peetri paastu esimesel päeval ja sellest võtsid osa tüdrukud ja naised. Üks naine pani vanad katkised riided selga, teised naised aga mängisid venivaid lüürilisi laule lauldes

tema ümber ringmängu. Iga laulu järel kummardas ringi keskel olev naine lauljatele. Rituaali lõpus saadeti maskeeritu küla taha. Sarnane kevade ärasaatomise komme oli laialt levinud ka venelaste seas.

Kirjandus: Konakov 1993.

N. Konakov

ÖÖKULL – s'uz' üe, üs, jem, ll, ae, petš, skr, ks, ud, pk, **bugu** ae, ud, **s'uz' butui** skr, **budu** iz'va, **pil'in** (< vene) petš.

Komide ettekujutuste kohaselt oli öökull võimas ja ohtlik vaimude ilma-ga seotud lind. Mõnikord käsitleti teda metshaldjana. Metsavana üheks eufemismiks on *kol'tša s'in* ('rõngassilm'). Öökull võis tulla jahionni jänest nulgiva jahimehe juurde ja paluda ühte jänest endale. Tema palve rahuldanud jahimehele saatis öökull rikkaliku saagi, jäneseid "hakkasid ise talle kätte tulema". Petšora ülemjooksu komid arvasid, et öökull elab väikses koopas ühe kalju ülaosas. Pärimuse kohaselt leidunud üks hulljulge, kes palunud end kalju tipust nõöri otsas alla koopasse lasta. Mitme tunni pärast, jõudmata kokkulepitud signaali ära oodata, tõmbasid ta kaaslased nõöri üles. Nõöri otsas oli uljaspea ilma peata surnukeha: öökull hammustas tal pea otsast. Udora pärimuse järgi õrritas üks talupoeg öökulli. Too ilmus tema juurde puusärgina ja kattis tare

ukse kinni. Naabrid vabastasid öökulli solvaja suure vaevaga vangistusest.

Surnuitkudes kujutatakse surmasageli karu või öökullina. Võib-olla on see seotud ettekujutusega öökulli surematusest. Näiteks väljend *s'uz' kulan lunö* 'öökulli surmapäeval' tähendab umbes sama, mis väljend "siis, kui vares valgeks läheb".

Kirjandus: Sidorov 1924, Uotila 1989, Varsanofjeva 1926.

N. Konakov

Ü

ÜHE SILMAGA MEES – s'in põla mort – põhjasürjakomi pärimuse tegelane.

S'in põla mort sündis ühe silmaga, kuid oli nii terava pilguga, et võis seitsme kilomeetri kauguselt kokku lugeda kase otsa seotud nõöril olevate sõlmede hulga. Ta oli võimeline kontakteeruma teiste inimeste varihingedega (*urös, ort*) ja saada neilt teateid kellegi läheneva surma kohta. Ežva ülemjooksu ja Petšora komidel on uskumus, et ühesilmsed nõiad näevad kahe arssina sügavusele maa alla, näevad *orti* ja aimavad ette iga inimese surma (vt Ükssilm).

Kirjandus: Rotšev 1984.

N. Konakov

ÜHEJALGNE – kok põla jemva – paha vaim.

Ühejalgne kaotas oma jala, kui sattus jahimehe püünisraudadesse. Ta toob inimestele kahju, kattes raudasjad roostega.

Kirjandus: Startsev 1929.

N. Konakov

ÜHEKÄELINE – ki põla jem – pahatahtlik vaim.

Ühekäeline kaotas jahimehe püüni-
sesse sattudes oma käe. Jahimees lei-
dis vaimu ärarebitud käe oma lõksust.
Ta kandis käe selg ees lõkkesse, kus
see ära põles.

Kirjandus: Startsev 1929.

N. Konakov

ÜHESILMALINE – s'in põla – Jemva komide kahjutoov vaim.

Ühesilmalise jättis silmast ilma keegi
sepp. Inimeste peale solvunud *s'in
põla* kiusab neid, riputades kõikjale
ämblikuvõrke.

Kirjandus: Startsev 1929.

N. Konakov

ÜKSSILM – Pövs'in – permikomi rahvaluuletegelase Kudõm-Oši ema.

Pövs'in oli võimsa kehaehitusega
naine, kellel oli üks rind ja üks väga
suur silm. Ta ehitas linnuse, kus
hiljem valitses tema poeg Kudõm-Oš.
Ühe jutuveriooni kohaselt sündis
Kudõm-Oš Ükssilma kooselust ka-
ruga. Pövs'in oli võimas nõid, kellele
allusid teised nõiad, iidsete permikomi
jumalate preestrid. Teda toetasid pa-
ganausuliste permikomide peajumal
Voipel' ning vete- ja metsavaimud.
Ükssilm valitses loodusjõude: ta võis

välja kutsuda nii tugeva tuule, et vaenlased ei suutnud linnusele lähenedagi. Oma võlujõuga oskas ta isegi inimesi elustada.

Kirjandus: Klimov 1964, Ožegova 1971.

N. Konakov

ÜLEMTARK – tuz tödös' üs, üe, ae, petš – teadmameeste vanem.

Tuz tödös' on erilist sorti teadmamees, kes tegutseb vaid headuse maagia abil. Tal on mõjuvõim kõigi manatarkade üle, vaatamata nende oskustele ja väele, kuigi tal vahel pole nende teadmisi. Manatarkade vanem võib aidata kellegi või millegi leidmisel, sundida iga tarka tühistama pealepandud kaetust, ravida. Ülemtark ei saa ega tohi kedagi kaetada, isegi vastuseks kellegi teise kaetamisele, muidu ta kaotab oma jõu.

Kirjandus: Nalimov SUS, O. Uljaševi VM.

O. Uljašev

ÜLESTÕUSMISPÜHA, LIHAVÕTTED – Ōdžöd lun üldine.

Ülestõusmispühi tähistasid komid õigeuskaanonite järgi. Keskõise jumalateenistuse järel korraldati ristikäik ümber kirikuhoonete, pärast seda algas hommikune jumalateenistus. Kiriku seinad ja põrandad kaunistati kuuseokstega, kirikuaeda asetati potid põleva vaiguga. Lihavõtteteenistuse

käigus õnnistatud kullitšidele ja värvitud munadele omistati maagilist jõudu ja neid hoiti ikooniriivul erilisteks juhtudeks. Udora ja Ülem-Ežva komid uskusid, et tulekahju ajal tulle visatud lihavõttemunad peatavad tule levimise. Maagilist jõudu omistati ka lihavõtteküünalde juppidele. Neid süüdati hiljem tugeva äikese ja raske sünnituse korral. Lihavõttepühade armulaualeiba kasutati külvikombestikus. Kuna sūrjakomid vanasti kanu eriti ei kasvatanud, oli munade puudusel kombeks valmistada ülestõusmispühaks "kuiva kohupiima" (*kos rōs'*) – või ja koorega segatud kohupiimast armulaualeivakujulisi kakukesi.

Lihavõttelaupäeva öösel (nagu ka ööl vastu suurt neljapäeva) olid kurjad vaimud ja nõiad eriti aktiivsed. Nende eemalepeletamiseks paugutati öösel püsse. Gami külas Ežval usuti, et tänu püssilaskmisele lihavõttelaupäeva öösel on metsas vähem karusid. Nõiad ronivat sel ööl kellatornide otsa ja nārivat seal kelli. Noored lõbustasid end ülestõusmispühale sellega, et ronisid kellatorni ning otsisid kelladelt hambajälgi.

Sūrjakomid põletasid lihavõttelaupäeva öösel jõekallastel või kungastel hiiglasuuri lõkkeid, sagedamini vaigutünne. Need lõkketuled usuti samuti kurje vaime eemale peletavat. Vaigutünne põletasid lihavõtte ajal ka venelased, bulgaarlased, serblased, tšernogoorlased, horvaadid jt rahvad.

Ülestõusmispühade hommikupalvusel lausused mõned sürjakomi jahimehed ja kalurid preestri tervitusele “Kristus on ülestõusnud” vastuseks tavalise “Tõesti on ülestõusnud” asemel eriti hinnaliste jahiloomade, lindude ja kalade nimesid. Nad lootsid tänu sellele kala- ja jahiõnne terveks aastaks.

Kõigisse küladesse ehitati lihavõttepühadeks kiiged. Kiikumise kõrval oli noorte seas sel päeval populaarne ka lauahüppamine. Puupaku peale pandi laud, laua ühe otsa peal seisis üks poiss, teine poiss aga hüppas järsult laua teise otsa peale. See üsna lihtne seadeldis võimaldas hüppata päris kõrgele ning nõnda said poisid demonstreerida oma osavust.

Lihavõttepühadel käidi ka kalmistul, kuid erinevalt teistest mälestuspäevadest sel päeval haul ei söödud. Toiduga kostitati vaid surnud sugulasi. Pärast omaste haudade suitsutamist puistati nende peale viljaseemneid, pudistati lihavõttemune ning valati hauale tehtud augu sisse veini või õlut.

Kirjandus: Avramov 1859, Dukart 1975, Gagarin & Dukart 1968, Konakov 1993, Startsev 1929.

N. Konakov

Komi mütoloogia

Irina Iljina
Nikolai Konakov
Pavel Limerov
Juri Šabajev
Valeri Šarapov
Oleg Uljašev
Andrei Vlassov

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator15/>

ISSN 1404-2011 (trükis)
ISBN 978-9949-544-64-6 (trükis)
ISSN 1736-0323 (pdf)
ISBN 978-9949-544-65-3 (pdf)
Tartu 2015

Trükis ilmunud: **Komi mütoloogia**. Irina Iljina, Nikolai Konakov, Pavel Limerov, Juri Šabajev, Valeri Šarapov, Oleg Uljašev, Andrei Vlassov. SATOR 15. Tartu 2015

Sarja toimetaja: Mare Kõiva
Toimetajad: Nikolay Kuznetsov, Asta Niinemets ja Kadi Sarv
Tõlge: Nikolay Kuznetsov ja Asta Niinemets
Korrektuur: Asta Niinemets ja Kadi Sarv
Kaane kujundus: Andres Kuperjanov
Kaanepilt: Paša Mikušev "Vastastikune seos"
Küljendus: Diana Kahre
HTML: Diana Kahre

Raamatu ettevalmistamist ja väljaandmist on toetanud Eesti Hõimurahvaste Programm. Väljaanne on seotud projektiga IUT22-5 (Folkloori narratiivsed ja usundilised aspektid).

E-raamatu valmimist toetas: EKKM14-344 Eesti keele, kultuuri ja folkloori kasutusvaldade laiendamine ja tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2015 EKM Teaduskirjastus
© 2015 Eesti Folkloori Instituut
© 2015 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm